ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોદધિ"

ધ્યાન અને જીવન

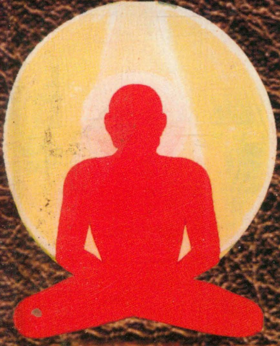

ભાગ-૧૯

લેખક :પ.પૂ.આચાર્ય શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા

(દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ)
ધ્યાન અને જીવન

ભાગ – ૧૯

:: પ્રવચનકાર ::
ન્યાય વિશારદ,
સેંકડો ભવ્યાત્માઓના રાહબર
પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

::પ્રકાશક::
કુમારપાળભાઈ વી. શાહ
દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી,
કલિકુંડ-ધોળકા,
(અમદાવાદ)

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા (ભાગ-૧૯
દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ
ધ્યાન અને જીવન

:: શુભાશિષ ::

તપાગચ્છ ભૂષણ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય
શ્રી વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: પ્રેરક-માર્ગદર્શક ::

સંઘ શાસન કૌશલ્યાધાર પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: સહાયક ::

સરળ સ્વભાવી પ.પૂ.પં.શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મ.સા.

પ્રથમઆવૃત્તિ : ૨૫૦ **કિંમત : ૧૫૦/-**

વિમોચન : વિ.સં.૨૦૬૭, ચૈત્ર વદ-૧૩ (દ્વિ.), તા.૧-૫-૨૦૧૧, રવિવાર
પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા. જન્મશતાબ્દી વર્ષ

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ	દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ	શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જૈન જ્ઞાન શાળા
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા	૨૯/૩૦, વાસૂપૂજ્ય બંગલો, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ	૩૬, જ્ઞાનમંદિર સોસાયટી, નવકાર જૈન દેરાસર સામે, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
ડૉ. હેમંતભાઈ-અમદાવાદ (૦૭૯)-૨૬૬૩૦૦૦૬	ડૉ. સંજયભાઈ-સુરત ૯૮૨૫૧ ૨૧૪૫૫	મો. ૯૪૨૭૦ ૩૭૪૯૧ (રાહુલભાઈ)

શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
૧૦૬, એસ.વી.રોડ, ઈર્લા-પાર્લા (વેસ્ટ)
ફોન : ૨૬૭૧૯૩૫૭

ટાઈપ સેટીંગ - મુદ્રક
જય જિનેન્દ્ર ગ્રાફીક્સ (નીતિન શાહ - જય જિનેન્દ્ર)
૩૦, સ્વાતિ સોસાયટી, સેન્ટ ઝેવીયર્સ હાઈસ્કુલ રોડ,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧૪. મો. ૯૮૨૫૦ ૨૪૨૦૪
ફોન : (ઓ) ૨૫૬૨ ૧૬૨૩ (ઘર) ૨૬૫૬ ૨૭૯૫
E-mail : jayjinendra90@yahoo.com

:: પ્રકાશકીય ::

અપ્રમત્ત, મૈત્રીભાવના સ્વામી, અનાસક્ત યોગી **પ.પૂ.આ.શ્રી.વિ. ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ જીવોની રગેરગમાં જિનશાસનને વસાવવા, શાસન પ્રભાવનાના ઉત્કૃષ્ટ કાર્યો સાથે ચાંદનીના પ્રકાશમાં પણ, પોતાની નિદ્રાનો ત્યાગ કરી જે ચિંતનો લખેલા હતા તે દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી દિવ્યદર્શન સાપ્તાહિકમાં છપાયેલા હતા.

વર્તમાનકાળમાં સકલ સંઘના કલ્યાણ અર્થે **શ્રી ભુવનભાનુ સૂરિજન્મશતાબ્દીનું નિમિત્ત પામી** જેઓશ્રીની સતત કૃપા અમારા ટ્રસ્ટ ઉપર છે એવા સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ **પ.પૂ.આ.શ્રી.વિ.જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા**ના આશિષ પામી તેમના વિનેય શિષ્ય **પ.પૂ.આ.શ્રી.વિ.જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજા**ના માર્ગદર્શન હેઠળ તે અમૂલ્ય ચિંતનો-પ્રવચનોનો રસથાળ **"ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા"**માં સંગ્રૃહિત કરવાનું નક્કી કર્યું છે.

વર્ષોથી સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીની અનન્ય ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ કરનાર **પ.પૂ.પં.શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મ.સા., પૂ. મુનિરાજ શ્રી દિવ્યદર્શનવિજયજી** મ.સા. **પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભામંડલ વિજયજી** મ.સા. તથા **પૂ. મુનિરાજ શ્રી કળશરત્નવિજયજી** મ.સા. એ પુર્નમુદ્રણ માટે પરિમાર્જન કરી આપ્યું તે બદલ તેઓશ્રીને ખૂબ ધન્યવાદ.

આ સેટના મુદ્રણમાં જ્ઞાનખાતાનું દ્રવ્ય વાપરી સુકૃતના સહભાગી બનેલા સંઘો તથા વ્યક્તિગત લાભ લઈ સંપતિનો સદુપયોગ કરવા બદલ તેઓના તથા ગ્રંથનું ટાઈપ સેટીંગ તથા મુદ્રણ કરનાર **જય જિનેન્દ્ર ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ**ના અમે આભારી છીએ.

આ પુસ્તકમાં કોઈ પણ પ્રિન્ટિંગાદિ ભૂલ રહી ગયેલ હોય તો પ્રબુદ્ધજનો જણાવીને અનુગ્રહ કરશો.

કુમારપાળભાઈ વી. શાહ

:: સુકૃત અનુમોદન ::

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દિવ્યદર્શનવિજયજી મ.સા.ના
ચાર્તુમાસની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી
મૈત્રીભાવવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી

શ્રી લબ્ધિનિધાન સીમંધર સ્વામી જૈન સંઘ
(એલફીન્સ્ટન-વરલી, મુંબઈ)

ની આરાધક શ્રાવિકાઓ એ પોતાના
જ્ઞાનનિધિમાંથી આ પુસ્તક પ્રકાશનમાં
સદ્વ્યય કર્યો છે.

ધન્યવાદ !

વર્તમાન સદીના ધૂમકેતુ: પૂજ્યપાદ ભુવન-
ભાનુ સૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ.

સવાલ જન્મે છે કે " સાગરમાં સર્જાતા રત્નો કોનું સર્જન?" સાગરનું? ના... સાગર તો છીપલા આપે છે. જવાબ કાંઈક આવો જડે છે. પત્થરની જ પાત્રતાએ રત્નનું સર્જક પરિબળ છે.

સંસારમાં નિમિત્તોની શૃંખલા સમાન હોય છે પરન્તુ પાત્રતા લોહચુંબક છે જે નિમિત્તોને સફલ બનાવે છે. સ્વનામ ધન્ય પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રી પાસે ગજબનાની અપૂર્વ પાત્રતા અને શ્રેષ્ઠ કોટિના પુણ્યનો સુમેળ હતો.

યાદ રાખજો પુણ્યના જોરે પ્રસિદ્ધિ-શિષ્ય પરિવાર, અપૂર્વ પ્રતિભા વગેરે મળી જાય પરન્તુ આ વિકાસની દોર વિનાશક ન બને માટે પાત્રતા શ્રેષ્ઠ બને અને આ ઊંચાઈ ઉપર પણ સખ્ત સાવધાની અને સંયમ નિષ્ઠા તેટલી જ મજબૂત રહે

તાતપાદ શ્રી દીર્ઘ દૃષ્ટિ, સ્પષ્ટ દૃષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠ દૃષ્ટિના માલિક હતા.

પૂજ્યપાદ શ્રી પાસે શ્રી સંઘના ઉજ્જ્વલ ભાવિ માટેનો લાંબી નજરનો પ્લાન હતો માટે જ તેઓ શાસન પ્રભાવનામાં જરૂરી આધુનીક સાધનો પરત્વે સમીક્ષક હતા. એકાન્તિક વિરોધ ન હતો તેમણે પ્રતિક્રમણ સૂત્રોને દૃશ્ય રૂપે રજુ કરી કમાલ કરી છે. શબ્દ પ્રાચીન માધ્યમ હતું તે જ શબ્દને વધુ વેધક બનાવવા પૂજ્યપાદ શ્રીએ દૃશ્યોને રૂપે શબ્દને રજુ કર્યા.

શ્રી સંઘમાં તે સમયે વર્ગ વિગ્રહનો માહોલ હતો પૂજ્યપાદ શ્રી પાસે ઇતિહાસ અને વર્તમાનનું સ્પષ્ટ દર્શન

હતું જેના લીધે તેઓશ્રી પણ પૂજ્ય કે સામયિક સત્યના આગ્રહને ગૌણ કરી ત્રૈકાલિક મહાસત્ય જેવા સંઘ એકતાના સત્યને પુનર્જીવિત કર્યું અને યાદ રહે તેમના ઉદારતાના કારણે શ્રી સંઘનો ૯૫% રહ્યા વર્ગ એકતાના છત્ર તળે ગોઠવાઇ ગયો.

છેલ્લે સંઘ અને શાસનના ઉજ્જ્વલ ભાવિના શિલ્પી ગુરુદેવની શ્રેષ્ઠદૃષ્ટિ હતી "સ્વ સંયમ નિષ્ઠા" કેટલી પાળી સંયમ નિષ્ઠા માટે જણાવું તે સવાલ છે બાગમાં સુવાસિત પુષ્પ શોધવું કપરું છે કારણ કે બધા જ પુષ્પ સુવાસિત છે.

જીવનના છેલ્લી રાત, હોસ્પીટલમાં હતા. વંદન કરવા જવાનું થયું. પૂજ્યશ્રીએ સુખશાતા પૂછી મારી સામે જોયું હસ્યા ધીરેથી બોલ્યા "મારું પ્રતિક્રમણ બાકી છે. સુતા સુતા નથી કરવું." છેલ્લા રાતે ત્રણ વાર બેઠે પ્રતિક્રમણ કર્યું.

આ ગુરુદેવશ્રીના વિપુલ સાહિત્ય દ્વારા શ્રી સંઘ અભિનવ જ્ઞાન સમૃદ્ધિનો માલીક બને તે શુભ કામના.

જે પુસ્તકમાં લખાયેલો શબ્દ જ બોલતો હોય ત્યાં મારા જેવા તુચ્છની પ્રસ્તાવના માત્ર પુસ્તકમાં વધારના પાના તરીકે જોડાયેલી રહેશે.

પ. [illegible]

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
			ધ્યાન અને જીવન	
૧.	૧૭	૧	ધ્યાન શું છે ?	૩
૨.	૧૭	૨	મનની ત્રણ અવસ્થાઓ	૧૦
૩.	૧૭	૨	નમસ્કારનો અહીં પ્રભાવ	૧૩
૪.	૧૭	૩	શૂળીએ મરતાં નવકાર	૧૬
૫.	૧૭	૩	ચંડપિંગલ ચોરને નવકાર	૧૮
૬.	૧૭	૩	નવકાર ધ્યાનની રીત	૨૦
૭.	૧૭	૪	હૃદયકમળ પર ૧૦૮ કેમ ગણવા ?	૨૫
૮.	૧૭	૫	શુભ ભાવ શુભ કર્મનો લોટ આપે.	૩૨
૯.	૧૭	૫	પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું મહત્ત્વ	૩૬
૧૦.	૧૭	૬	સીતાજીએ ક્યા સંયોગમાં કઈ સમજે કેવું સાધ્યું ?	૩૯
૧૨.	૧૭	૭	કલ્યાણ મિત્ર કોણ ?	૪૭
૧૩.	૧૭	૭	ખાનપાનમાં આત્માનો ઉદ્દેશ	૪૯
૧૪.	૧૭	૭	સંસાર શું છે ?	૫૩
૧૫.	૧૭	૮	દેવનો કરુણ પલ્ટો	૫૫
૧૬.	૧૭	૮	અશુભધ્યાન અટકાવવા શું કરવું ?	૫૯
૧૭.	૧૭	૯	તત્ત્વદૃષ્ટિ કેવી રીતે રાખવી ?	૬૧
૧૮.	૧૭	૯	મનની ચલ અવસ્થા કઈ ?	૬૪
૧૯.	૧૭	૧૦	ચાર ધ્યાનના અર્થ	૬૮
૨૦.	૧૭	૧૦	આર્ત ધ્યાનના ૪ પ્રકાર	૭૩
૨૧.	૧૭	૧૦	મંત્રી તેતલીપુત્ર અને પોટ્ટિલા	૭૬
૨૨.	૧૭	૧૧	આર્તધ્યાન ટાળવાના બે મહાન ઉપાય	૭૮
૨૩.	૧૭	૧૧	વેદનાના આર્તધ્યાનથી કેમ બચાય ?	૮૨
૨૪.	૧૭	૧૨	પરદેશી તત્ત્વ ઘુસે ત્યાં ઉથલપાથલ થાય જ	૮૫
૨૫.	૧૭	૧૨	અર્ણિકાપુત્ર અને પુષ્પચૂલાનનું દૃષ્ટાન્ત	૯૧
૨૬.	૧૭	૧૩	ચાલુ સાધનામાં વધુ શું કરવા જેવું ?	૯૩
૨૭.	૧૭	૧૪	સાધ્વીને કેવળજ્ઞાન ક્યા બળ પર ?	૯૭
૨૮.	૧૭	૧૪	પાપપ્રવૃત્તિમાં શુભ-ભાવધ્યાન કેવી રીતે ?	૧૦૪
૨૯.	૧૭	૧૫	ભૂત-ભવિષ્યના આર્તધ્યાન	૧૦૬
૩૦.	૧૭	૧૬	છણછણતી કરોડપતિની કન્યા	૧૧૪
૩૧.	૧૭	૧૬	દુઃખમાય ધર્મ કેમ નહિ ?	૧૧૯
૩૨.	૧૭	૧૭	બીજાની ઉદારતા ક્યારે જચે ?	૧૨૨
૩૩.	૧૭	૧૮	દમયંતીની શીલરક્ષા	૧૩૦
૩૪.	૧૭	૧૮	પાપનાશનો સીધો પહેલો...	૧૩૫
૩૫.	૧૭	૧૯	ભવ આલોચના શા માટે ?	૧૩૯
૩૬.	૧૭	૨૦	કર્મનો નાશ કરવાની ત્રીજી રીત	૧૪૫
૩૭	૧૭	૨૦	ભિખારીના તપનું દૃષ્ટાન્ત	૧૪૭
૩૮.	૧૭	૨૧	કર્મનો વિશેષ નિકાલ	૧૫૪

૩૯.	૧૭	૨૧	બાહ્યતપ-નિંદારાના પ્રશ્નો	૧૫૭
૪૦.	૧૭	૨૨	રોગ પર ચક્રવર્તી મુનિની તત્ત્વ સમજ	૧૬૨
૪૧.	૧૭	૨૨	લલિતાંગ મુનિ અને અસંમત નાસ્તિક	૧૬૪
૪૨.	૧૭	૨૨	આષાઢામુનિનું દૃષ્ટાન્ત	૧૬૬
૪૩.	૧૭	૨૩	સ્ત્રીદર્શનમાં વીર્યનાશ કેમ ?	૧૬૮
૪૪.	૧૭	૨૩	પ્રભુના દર્શન કરવા કે પોતાના દર્શન કરાવવા ?	૧૬૯
૪૫.	૧૭	૨૪	મંત્રીપત્ની ઉપાય કહે છે	૧૭૪
૪૬.	૧૭	૨૪	વિષયાંધતા ભૂંડી	૧૭૬
૪૭.	૧૭	૨૪	એક મનની ખામીએ	૧૮૧
૪૮.	૧૭	૨૫	લલિતાંગનો સંતાપ	૧૮૩
૪૯.	૧૭	૨૭	કુતર્કોના રદિયા	૧૯૩
૫૦.	૧૭	૨૭	તમારું જીવન તપાસો	૧૯૮
૫૧.	૧૭	૨૮	ઈર્ષ્યા કેવી ગોઝારી છે ?	૨૦૧
૫૨.	૧૭	૨૯	તપ છતાં રક્ષા નહીં	૨૦૬
૫૩.	૧૭	૨૯	શ્રુતજ્ઞાનનું મહત્ત્વ	૨૦૭
૫૪.	૧૭	૨૯	નાસ્તિક કેવળ જ્ઞાન પામે છે !	૨૧૧
૫૫.	૧૭	૩૦	બિયાસણાના સહારે શું ?	૨૧૪
૫૬.	૧૭	૩૦	આભ્યન્તર તપ	૨૧૬
૫૭.	૧૭	૩૧	આલોચનાના પ્રયત્નમાં કેવળજ્ઞાન	૨૨૨
૫૮.	૧૭	૩૧	બીજો આભ્યન્તર તપ 'વિનય'	૨૨૪
૫૯.	૧૭	૩૧	વિનયમાં શુભ ભાવો ક્યાં ક્યાં ?	૨૨૮
૬૦.	૧૭	૩૧	શીતલચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત	૨૨૯
૬૧.	૧૭	૩૨	સારું ધ્યાન ધરવું સહેલું નથી	૨૩૧
૬૨.	૧૭	૩૨	યોગ ૪ પ્રકારે	૨૩૨
૬૩.	૧૭	૩૩	હઠયોગ-રાજયોગનો ફરક	૨૩૯
૬૪.	૧૭	૩૪	ધ્યાન સુધારવા શું ?	૨૪૪
૬૫.	૧૭	૩૫	અહંત્ત્વનો કબ્જો કેવી રીતે ?	૨૪૬
૬૬.	૧૭	૩૫	સાધુ-સેવાથી શું શું ?	૨૪૮
૬૭.	૧૭	૩૫	સદ્‌બુદ્ધિના ૩ ઉપાય	૨૫૪
૬૮.	૧૭	૩૬	માણસની અજ્ઞાન દશા	૨૫૫
૬૯.	૧૭	૩૬	આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાય	૨૫૮
૭૦.	૧૭	૩૭	આશય સુધરી શકે છે ?	૨૬૩
૭૧.	૧૭	૩૮	સંસાર પર વૈરાગ્ય કેમ ?	૨૬૮
૭૨.	૧૭	૩૯	ખતરનાક આત્મરોગો	૨૭૪
૭૩.	૧૭	૩૯	મહાબળ રાજા અને સુબુદ્ધિ મંત્રી	૨૭૫
૭૪.	૧૭	૪૦	રાગાદિમાં આત્માની વિટંબણા	૨૮૦
૭૫.	૧૭	૪૦	અધ્યાત્મ-યોગ કોને કહેવાય ?	૨૮૪
૭૬.	૧૭	૪૦	જ્ઞેન તત્ત્વથી વૈરાગ્ય	૨૮૬
૭૭.	૧૭	૪૧	જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રધ્ધાથી આર્તધ્યાન અટકે	૨૮૮
૭૮.	૧૭	૪૨	ભગવાનની ખાતર આટલું કરો	૨૯૬
૭૯.			ન્યાય નિપુણતા	૩૦૫

ધ્યાન અને જીવન

માનવ-જીવનમાં ધ્યાન અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. માનવને મોટામાં મોટું સાધન વિશિષ્ટ શક્તિવાળું મન મળેલું છે. એ મનની ધ્યાનધારા ઉપર એ સુખ-દુઃખનાં સર્જન કરે છે, હર્ષ-શોકનાં સર્જન કરે છે, બાદશાહી-ગરીબી સર્જે છે, અને પરલોક માટે પ્રબળ શુભાશુભ કર્મનાં સર્જન કરી શકે, યાવત્ અનંત સંસાર યા અનંત મોક્ષ ઉપાર્જી શકે છે. બાહ્ય સંયોગો-પરિસ્થિતિ વગેરે પ્રતિકૂળ પણ હો, કિન્તુ તેથી દુઃખી થવાય જ એવું નહીં. જો મનનું ધ્યાન કર્મના નિકાલ પર હોય તો ખેદ-ઉદ્વેગ ન થતાં હરખ થાય છે.

પ્રતિકૂળતામાં કર્મનો નિકાલ કેમ ?

અણધારી આફતમાં કારણ કોણ ? માણસ અણધાર્યો માંદો પડે છે, અણધાર્યા અકસ્માતનો ભોગ બને છે, અણધારી પત્નીબિમારી, પુત્રબિમારી, વેપારખોટ, શેઠની નારાજી, રાજ્યટેક્ષ, મોંઘવારી, ગૃહભંગ વગેરે વગેરે કેઇ આપત્તિથી ઘેરાય છે. આ અણગમતું અણઈચ્છતું અણધાર્યું કેમ બની આવે છે ? જીવની અહીંની બરાબર સાવધાની હોય, ઉદ્યમ સીધી લાઈને હોય, છતાં આમ કેમ બને છે ? કહો, પૂર્વના ઉપાર્જેલા અશુભ કર્મના ઉદયથી જ આમ બને છે. ભગવાને આમ કર્યું, 'by chance' એમજ એકાએક બન્યું વગેરે સમાધાન લૂલા છે. કારણ વિના કાર્ય બને જ નહિ એવો જગતમાં સનાતન સિદ્ધાન્ત છે. નહિતર તો દૂધ વિના એમજ એકાએક દહીં બની જાઓ ! સૂર્ય વિના વિશ્વ એમજ તાપ અને પ્રકાશ ઝળહળી ઉઠો ! ના, કારણ મળ્યા વિના કાર્ય શાનું થાય ? ત્યારે ભગવાનને જો કારણ માનો તો શું ભગવાન નિર્દય અને પક્ષપાતી છે કે અમુકને જ પ્રતિકૂળ-આપત્તિ-અકસ્માત આપે ? ગુના વિના પણ આપે ? તરતના જન્મેલા કેટલાક બાળકનો અહીંનો કોઇ ગુનો નથી, છતાં માંદા કેમ ? ભગવાન માંદા પાડે તો એ કેવા ક્રુર ગણાય ? માટે આ બધી વાત ખોટી. એક જ વાત સાચી કે જીવના પોતાના પૂર્વ જન્મે ઉપાર્જિત અશુભ કર્મ અહીં ઉદયમાં આવ્યા એટલે એને આ અણધારી આપત્તિ આપે છે.

રામચંદ્રજી એ દશરથના કુળના દીપક જેવા કેવા સદ્ગુણી સરળપ્રકૃતિના પુત્ર ! છતાં કેમ એમને રાજ્યાભિષેકના જ અવસરે વનવાસ જવું પડ્યું ? કૈકેયીનો

દોષ હોય એમાં રામને દંડ ? રામનો રાજ્યહક ડૂલ ? માનવું જ પડે કે રામના પોતાના પૂર્વકર્મ વિના આમ બને નહિં.

સીતાજી મહાસતી હતા. રાવણ એમને જંગલમાંથી ઉપાડી ગયો હતો. એ સીતાના કયા વાંકે ? કઈ ભૂલે ? તો શું રામ-લક્ષ્મણની ભૂલે ? ઠોકર કોક ખાય, ને લોહી બીજાને નીકળે ? થાંભલે માથું કોઈનું અફળાય અને ઢીંમણું બીજાના માથે થાય ? ના પોતાની ભૂલે જ પોતાને દુ:ખ આવે. રાવણ સીતાને ઉપાડી ગયો એમાં સીતાના પોતાના પૂર્વ-કર્મ જવાબદાર હતા. એમ સીતાજી ત્યાં રાવણના કોઈ પણ પ્રલોભન કે ભયથી ડગ્યા નહિ, મહાપવિત્ર રહ્યા, છતાં અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા પછી લોકો કેમ એવા પવિત્ર એમનો અપવાદ ગાયો ? 'રાવણને ત્યાં રહી આવેલા એ પવિત્ર હોય જ નહિ. એવાને રામ જેવાએ રખાય નહિ'... વગેરે કલંક કેમ ચડ્યું ? ને એમને રામ જેવાએ કેમ જંગલમાં મુકાવી દીધા ? કહેવું જ પડે કે સીતાના પોતાનાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મે ઉદયમાં આવી આ કર્યું.

શ્રી મહાવીર પ્રભુના કર્મની શિરજોરી :-

સારાંશ, અહીં તમે ગમે તેટલા સારા બનો, સારા વર્તો, સારા રહો, પરંતુ જો તેવા કોઈ પૂર્વનાં અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા, તો આપત્તિ આવવાની, પ્રભુ મહાવીર ઘણા સારા હતા, છતાં ચારિત્ર લીધા પછી પાર વિનાની આપત્તિ આવીને ? એ પોતાનાં જ તેવા પૂર્વનાં કર્મના ઉદયે. દેવતા શું કે મનુષ્ય શું યા તિર્યંચ શું, બધાએ પ્રભુને ઉપદ્રવ ઘોર કર્યા, પરંતુ એ બધા તો આપત્તિ-ઉપદ્રવમાં ગૌણ કારણ, કિન્તુ પ્રધાન મુખ્ય કારણ પ્રભુનાં પોતાના કર્મ જ. કર્મની ભારે શિરજોરી, પ્રભુને ય પકડે એવાં કર્મ ખલાસ થઈ ગયા અને પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પામ્યા તીર્થંકર બન્યા પછી કોઈ જ ઉપદ્રવ આપત્તિ નહિ, માત્ર એક કર્મજૂથ બાકી હશે તે તીર્થંકર બન્યા પછી પણ ગોશાળાની તેજોલેશ્યાની આપત્તિ આવી અને છ મહિનાની પીડા લાવી. એમાંય ગોશાળો તો ગૌણ જ કારણ હતો, અને પ્રભુનાં કર્મ જ મુખ્ય ભાગ ભજવતા હતા. નહિતર જો કર્મ બાકી ન હોત તો પ્રભુની સાથે જઘન્યથી ક્રોડ દેવતા રહેનારા, તે શું ગોશાળાને રોકે નહિ ? ગોશાળાની મજાલ નહિ કે પ્રભુની સામે કશું વિપરીત કરવા ડગ પણ ઉપાડી શકે. પરંતુ કર્મ બળવાન છે, એ ઉદયમાં આવે ત્યારે ભલભલા દેવતાની આંખમાં ધૂળ નાખી દે, એના ય મગજ બીજે જ કયાંય ચાલ્યા જાય, અને અહીં કર્મ સરળતાથી પોતાના ભાવ ભજવી જાય. એટલે અણધારી આફત સ્વકર્મના ઉદયથી આવે.

કર્મથી દુ:ખ; અને દુ:ખથી કર્મનાશ-

હવે, જેમ આ સાચું છે કે પોતાના અશુભ કર્મના ઉદય વિના દુ:ખ આપત્તિ

ન આવે,

એમ આ પણ એટલું જ સાચું છે કે એકેક પળની આપત્તિ આવ્યા પછી એને આપનારું કર્મ ઊભું રહે નહિ.

એટલે સમગ્ર આપત્તિ-દુઃખ ભોગવ્યા એની સાથે જ એના કર્મ રવાના થયા. કેમકે કર્મ પાકયું ઉદયમાં આવ્યું ત્યારે જ દુઃખ-આપત્તિ આવી, અને પાકેલું કર્મ હવે નીરસ થઈને આત્મા પરથી ખરી જ જાય. પાકેલું ગૂમડું વેદના આપે છે, પણ એ પાકેલું ફુટી જાય છે એટલે પછી એ જાય છે ને ? બસ, કર્મનું એવું જ છે.

જેટલું દુઃખ ભોગવો એટલાં અશુભ કર્મ ખત્મ
જેટલું સુખ ભોગવો એટલાં શુભ કર્મ ખત્મ.

એટલે જ આ વાત છે કે ગમે તેવી દુઃખ-આપત્તિ અણધારી આવી, પરંતુ જો ધ્યાન કર્મના નિકાલ પર હોય કે 'આ જેટલું દુઃખ ભોગવું છું એટલાં મારા અશુભ કર્મ ઓછાં જ થતાં જાય છે, કર્મનો નિકાલ જ થતો જાય છે,' તો પછી એવા કચરાના નિકાલ પર ખેદ શું કામ થાય ? હરખ થાય કે 'હાશ ! કચરો સાફ થઈ રહ્યો છે.' ત્યારે ધ્યાન કર્મના નિકાલ ઉપર ન હોય અને બીજા ઉપર હોય, તો ખેદ થવાનો કે 'હાય ! દુઃખ કયાં આવ્યું ? હાય ! આ ફલાણાએ મારું બગાડયું.'

દુઃખ છતાં દુઃખી નહિ :-

કર્મના નિકાલ ઉપર દ્રષ્ટિ છે એને દુઃખ શું નથી ? છે, છતાં એને ખેદ નથી, મનને દુઃખ નથી, એ દુઃખી નથી. શ્રી મહાવીર પ્રભુ ઉપર દુઃખ ઘણાં આવ્યા પણ પ્રભુ દુઃખી નહોતા, પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત હતા એટલે જ આ વાત છે કે ધ્યાન જેવું હોય તે પ્રમાણે માણસ સુખી કે દુઃખી બને છે, હરખ કે શોક અનુભવે છે. માટે સુખી બનવાની ચાવી આ કે ધ્યાન મલિન નહિ, નિર્મળ રાખો, ભળતી વસ્તુ ઉપર નહિ, પણ મુખ્ય વસ્તુ પર કેન્દ્રિત કરો, જેથી ખેદ-ઉદ્વેગ સ્પર્શી શકશે નહિ, એવા નિર્મળ શુભધ્યાનથી પરલોક માટે પણ શુભ કર્મનું જ ઉપાર્જન થાય છે, તેથી ત્યાં પણ સુખ-સગવડ આવી મળે છે. આમ અહીંના સુખ-દુઃખ અને પરલોકની સારી-નરસી સ્થિતિ અહીંના સારા-નરસા ધ્યાન પર સર્જાય છે. માટે ધ્યાન એ જીવનમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

ધ્યાન શું છે ?

કોઈ પણ વસ્તુ પર મનની એકાગ્ર ચોંટ.

અશુભ ધ્યાનથી ચિંતા-અજંપો :-

ધ્યાન એ પહેલા કહ્યું તેમ વસ્તુના ઉપલકિયા ભળતા મુદ્દા પર હોય યા દા.ત. અંદરના મુખ્ય મુદ્દા ઉપર હોઈ શકે. પૈસા મળ્યા, હવે એમ એના પર મન ચોટે કે 'આ ન જાય, એ ટકી રહે, તો સારું' તો એ પૈસા-વસ્તુના ઉપલકિયા મુદ્દા પર મન ગયું, પૈસાનું ટકી રહેવું એ ઉપલકિયા બાબત છે, ભળતી બાબત છે, કેમકે પૈસા એ ટકનારી વસ્તુ નથી, ભલે થોડો સમય ટકી ગયા દેખાય, પણ અંતે તો જવાના એ નક્કી. અહીં જીવતાં ય એ જાય, ને અંતે મરીને તો કોઈજ પૈસા સાથે લઈ જઈ શકતું નથી, કે પાછળવાળા એને પહોંચાડી શકતા નથી. મરેલાને મનીઓર્ડર થઈ શકે ? મોટો કરોડપતિ મર્યો પણ એનો વારસો લેનાર એના પ્રેમાળ છોકરા ય એને જ્યાં ગયો હોય ત્યાં પાંચ રૂપિયાનો પણ મનીઓર્ડર કરી શકે ? ના. એ સૂચવે છે કે પૈસા કાયમ ટકનારી વસ્તુ નહિ. હવે જો એમ મનની ચોટ રહે કે 'આ મળેલા પૈસા ટકી રહે તો સારું, જાય નહિ તો સારું' તો મનની ઉપલકિયા ભળતી બાબત પર ચોટ થઈ એ અશુભ ધ્યાન છે. એમાં ચિંતા, સળવળાટ, અજંપો રહેવાનો.

શુભ ધ્યાનથી શાંતિ :-

પરંતુ જો મુખ્ય મુદ્દા પર મન કેન્દ્રિત થાય કે દા. ત. 'આ પૈસા એ તો નાશંવત પુણ્યનો વિપાક છે, મારા તાબામાં નથી, પુણ્યોદયના તાબામાં છે, પુણ્યોદય પતી ગયે એ જવાના, તો પૈસા મળ્યા પર મારે કશો હરખ નહિ માનવાનો,' આ લક્ષ જામે, તો એ પૈસાના આંતરિક સાચા મુદ્દા પર ધ્યાન ગયું. એમાં પછી શાંતિ રહેશે; અભિમાન-ઉન્માદ-અતિહર્ષ વગેરે નહિ થાય.

ધ્યાન કયા મુદ્દા ઉપર રહે છે, કેવી રીતનું રહે છે, એ પરથી જીવનમાં સુખ-દુઃખ, હરખ-શોક વગેરેના અનુભવ થાય છે, અને કંઈ પણ જોવા-સાંભળવા વગેરે પર, કે યાદ આવવા પર, મન કેટલીય વાર કોઈને કોઈ મુદ્દા પર ચોંટે તો છે જ. એટલે કહેવાય કે ધ્યાનને જીવન સાથે સંબંધ છે જીવનના સુખ-દુઃખાદિ સાથે મોટો સંબંધ છે.

ધર્મસાધનામાં ધ્યાનનું સ્થાન :-

આ તો શુભ-અશુભ બંને પ્રકારના ધ્યાનની વાત થઈ. પરંતુ ધર્મસાધનામાં ય શુભધ્યાનની ભારે અગત્યતા છે. માટે તો તીર્થંકર દેવ જેવા પણ વીતરાગ બનવા સંયમ-તપ વગેરે ધર્મસાધના કરે છે એમાં રોજ ૨૪ કલાકનો મોટો ભાગ ધ્યાનમાં જાય છે. એમની તપસ્યા જોરદાર, એમાં પાછા દેવતાઈ ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવો વરસતા હોય, છતાં એ શુભધ્યાન ગુમાવતા નથી. કેમ નહિ ? સમજે છે કે,

જો ધ્યાન ગુમાવ્યું તો સાધના લૂલી પડી જાય.

સાધનામાં બળ ધ્યાનના પરિબળે રહે છે. :-

તપસ્યા કરી એમાં ભૂખ-તરસ લાગી, પરંતુ શુભ ધ્યાન જાગતું રહે તો એ દ્રઢ કરે છે, ને જો એ ગુમાવ્યું તો તપ મુડદાલ બની જાય. ભૂખમાં દહાડો તો પસાર કરે પણ રોતડ બનીને, કેમકે ધ્યાન ગયું ખાવા પર, ખાવાની સુખશાંતિ પર, પછી મોં લીલું નહિ પણ વીલું, શબ્દો ઉલ્લાસના નહિ પણ દુઃખના. કોઈ પૂછે 'કેમ છો ?' તો કહેશે, 'કેમ છે શું ? ઢીલા, આજ ઉપવાસ કરવો પડ્યો, પણ આપણું કામ નહિ.' શું છે આમાં ? ધ્યાન રુડા ખાન-પાનની મોજ પર છે. આ અશુભધ્યાન છે પરંતુ જો ધ્યાન શુભ હોય, 'ચાલો આજે મન મારીને પણ અનાદિની વળગેલી આહાર-સંજ્ઞાને કચરી છે, આજે એને પોષવાનું બંધ રાખ્યું છે, એ સુંદર થયું' - આવું ધ્યાન હોય તો તપમાં ઉલ્લાસ રહેવાનો, તપ જોરદાર પસાર થવાનો. ત્યારે પૂછો.

પ્ર.- પણ ભુખ પીડતી હોય ત્યાં મન તો જાય ને ? એથી ધ્યાન ન બગડે ?

ઉ.- મન જાય તેથી શું ? એને 'હાયવોય' માં ન લઈ જતાં એમ વિચારવાનું કે

ભૂખ તરસ ! લાગ લાગ; તું લાગે તેમ મારાં કરમ ભાગે.

આ મંતર જપ્યા કરાય, મન કર્મક્ષય પર જાય, તો આ શુભધ્યાનરૂપ થઈ જાય. પીડા છતાં ધ્યાન પીડાથી થતા કર્મક્ષયના લાભ ઉપર ગયું; અને કર્મક્ષય એ કોઈ પૌદ્ગલિક વસ્તુ નથી, ઈંદ્રિયનો મનગમતો 'વિષય' નથી, કે એનું ધ્યાન બગડેલું કહેવાય. પૌદ્ગલિક વસ્તુ સત્કાર-સન્માન-કીર્તિ વગેરે, કે ઈંદ્રિયવિષય, એ ગમતો-અણગમતો મળવા કે જવા પર ધ્યાન જાય તો એ અશુભધ્યાન થયું. પણ કર્મક્ષય કોઈ એવી ચીજ નથી, એટલે એના પર ધ્યાન એ શુભ ધ્યાન છે. તો ભૂખ-તરસની પીડા વખતે પણ આ કમાઈ શકાય છે. આ ધ્યાન જેટલું જળવાય તેટલો એ કર્મનો નાશ કરે છે એટલે તપ વખતે જો આ ચોટ હોય કે 'ભૂખ વધુ લાગી તો કર્મ વધુ તૂટયા,' તો ત્યાં એ શુભ ચોંટના શુભધ્યાનના, બળ પર તપની સાધના જોરદાર બનવાની. માટે કહો,

કોઈ પણ સાધનાના ટકા ધ્યાનના બળ પર મપાય છે.

નાગકેતુ મહાશ્રાવક ભગવાનની પુષ્પપૂજા કરતો હતો એ વખતે તો શુભ જ હતું કે 'અહો ! કેવો સુંદર જિનભક્તિનો લાભ ! કેવા સરસ મારા જિનેન્દ્રપ્રભુ !' પરંતુ આ પણ એટલું જોરદાર ધ્યાન નહિ, તેથી સાધના એવી જોરદાર નહિ. કિન્તુ જયાં પુષ્પના કરંડિયામાંનો નાનો સર્પ આંગળિએ ડસ્યો, ને ઝણઝણાટી ઊઠી. ત્યાં જ ધ્યાનનું બળ વધ્યું, ને ત્યાં એ જ સાધના એવી જોરદાર જામી, વીતરાગ ભક્તિની સાધના હતી, અને ભક્તિ એટલે ભજવું, આશ્રય કરવો, ચરણલીન બનવું, એકાકાર

થવું, કે એ સાધના, બીજું બધું ભુલાઈ. યાવત્ પોતાની કાયા પ્રત્યે પણ તદ્દન નિરાળા જેવી સ્થિતિ બની, અનાસક્તયોગિપણાની સાધના થઈ. એથી વીતરાગસર્વજ્ઞ થયા કેવળજ્ઞાની બન્યા. ધ્યાનના વધતા બળ પર સાધનાબળના ટકા વધ્યા, સામાન્ય ભક્તિમાંથી અભેદ ભક્તિ થઈ, અને વીતરાગને ભજતાં પોતે વીતરાગ બન્યા.

અશુભ ધ્યાન-બળથી અશુભ પ્રવૃત્તિ બળવાન :-

જેવું આ શુભમાં, તેવું જ અશુભમાં પણ છે. વિષયોની અને કષાયોની દુન્યવી પ્રવૃતિમાં પણ અશુભધ્યાનના બળ પર ટકા વધી જાય છે. દા. ત. પૈસા ભેગા કરવાની પ્રવૃત્તિ સામાન્ય લોભના ધ્યાનની ય હોય, વિશેષ લોભના ધ્યાનની ય હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ લોભ-ધ્યાનની પણ હોઈ શકે.

મમ્મણ શેઠને બિચારાને એવું ઉત્કૃષ્ટ લોભનું ધ્યાન રહ્યું, તેથી એ સાતમી નરકે ગયો. બાકી એણે કયાં એવા ખૂનરેજી દુરાચાર, રાજ્યકારભારના મહા આરંભ-સમારંભ કર્યા હતા ? કશું જ નહિ, છતાં સાતમીના ભાતા શાના પર ? ધનસંગ્રહની પ્રવૃત્તિના આંતરિક બળ ઉપર, એ બળ ઉત્કૃષ્ટ અશુભ લોભના ધ્યાન પર જામ્યું, તેથી સાતમી નરકનાં કર્મ ભેગા કર્યા.

એમ, ચક્રવર્તીનું સ્ત્રીરત્ન કયાં મોટા પાપ કરે છે ? ખૂનખાર લડાઈઓ એ ન લડે, પુણ્ય એટલું બધું જોરદાર કે બીજી શોકયરાણીઓ એટલી બધી આદર સદ્ભાવવાળી હોય કે એમની સાથે પણ અંટસ-ઝગડા વગેરેની વાત નહિ. તો શું એનામાં એવા પરિગ્રહના લોભ છે ? જૂઠ-ડફાણ, ચોરીઓ, દુરાચાર વગેરે પાપાચરણ છે ? ના, છતાં કેમ એ છઠ્ઠી નરકે જાય ? કહો, સંસારસુખની સાધનાના ભારી બળ ઉપર, એ બળ એના વિષયરંગના ઉત્કૃષ્ટ અશુભ ધ્યાનના બળ ઉપર જામે છે. એ ધ્યાનમાં એનો આત્મા એટલો બધો વિષયરાગમાં ચકચૂર રહે છે કે એમાં છઠ્ઠી નારકીનાં ઘોર પાપ ઉપાર્જે છે.

સામાન્ય પ્રવૃત્તિથી કેમ ઘોર પાપ ? :-

વાત આ છે કે ધ્યાનના બળ ઉપર સાધનાનું બળ વધી જાય છે. એટલે જ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ આમ ભલે સામાન્ય રૂપની હોય, પરંતુ ધ્યાન યાને મનની ચોંટ જો અશુભ રાગાદિના જોરવાળી બની તો એ પ્રવૃત્તિ આંતરિક રૂપે પ્રબળ પાપરૂપી થઈ, ઘોર કર્મનો બંધ કરાવશે.

એવું જ સારી ધાર્મિક સામાન્ય પણ પ્રવૃત્તિ, દા. ત. દેવદર્શન, નવકારજાપની પ્રવૃત્તિ, જો સાથે શુભધ્યાનના બળવાળી હોય, વીતરાગના ગુણસ્મરણાદિ પરના તીવ્ર રાગના ધ્યાનવાળી મનની ચોંટ એ ગુણો પર અને પોતાની અતિલઘુતા-અધમતા ઉપર હોય, તો એ દેવદર્શન-જાપની પ્રવૃત્તિ પણ બળવતી બને છે.

સામાન્ય ધર્મપ્રવૃતિથી ય ધ્યાનબળે ઉંચાં પુણ્ય મળે. :-

સારાંશ, ધ્યાનનું આટલું બધું ઉંચું મહત્ત્વ છે, માટે શુભ-અશુભ ધ્યાનનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે, જેથી અશુભધ્યાનને ઓળખી એના ટકા કાપતા રહીએ, અને શુભધ્યાનને સમજી એના ટકા જોરદાર કરતા રહીએ.

ભૂલતા નહિ કે આ શુભધ્યાનનો અદ્‌ભુત પ્રભાવ છે એનાથી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ થાય છે. તપમાં લાગી ગયેલા મહાત્માઓને, સાથે વધારેલા શુભધ્યાનના બળ પર મહાન લબ્ધિઓ ઊભી થાય છે.

સનત્કુમાર મહામુનિ ચક્રવર્તીપણું છોડી રોગિષ્ઠ દેહે પણ ધ્યાનના બળ ઉપર એવા આગળ વધ્યા કે પોતાના થૂંકના કણિયામાં પણ ઔષધ-શક્તિ પ્રાપ્ત કરી ! છતાં નિઃસંગતાનું શુભધ્યાન એટલું જ્વલંત કે એનો ઉપયોગ પોતાના રોગના નિવારણ અર્થે નથી કરતા. માત્ર દેવ રોગ કાઢનાર ધન્વન્તરી વૈદ તરીકે પારખું કરવા આવ્યા ત્યારે પોતાની લબ્ધિ-શક્તિનો યત્કિંચિત્ ચમત્કાર બતાવ્યો, થૂંકનો કણ કોઢરોગવાળી આંગળી પર લગાડતાં આંગળી કંચનવર્ણી થઇ ગઇ બતાવી. એથી સૂચવ્યું કે ઔષધિઓથી રોગને તમે શું કાઢો ? હું જ મારા શરીરમળથી કાઢી શકું છું. પરંતુ મારે રોગ એમ કાઢવા નથી, કેમકે એ તો મારા મિત્ર છે. એ સહન કરતાં, પૂર્વનાં એમાં અશુભ કર્મ ખપી રહ્યાં છે.

અશુભ કર્મનો ઉદય થાય તેમ તેમ આવા રોગ વગેરે પીડા આવે; ને રોગાદિ ભોગવીએ તેમ તેમ પેલા ઉદય પામેલા કર્મ ખત્મ થતાં જાય.

એ કર્મ જ એવા ખંધા, કે આવા રોગ આપ્યા વિના ખસે નહિ, આત્મઘર છોડે નહિ. માટે રોગ તો કર્મના નિકાલમાં સહાયક હોઈ મારા મિત્ર છે, તો પછી કર્મચોરોને કાઢવામાં સહાયક મિત્ર જેવા રોગોને કેમ કાઢી મુકાય ?

મહામુનિના મનની ચોંટ આ વસ્તુ પર હતી, ધ્યાન રોગમિત્ર દ્વારા કર્મના નિકાલ પર લાગેલું હતું તો એનાથી અદ્‌ભુત લબ્ધિઓ ઊભી થઇ, તેમ રોગોની શી મજાલ કે એ વધુ ટકી શકે ? એક લાખ વરસના ચારિત્ર-પર્યાયમાં માત્ર પહેલા ૭૦૦ વર્ષ રોગ રહ્યા. પછી વગર દવાએ એ મહાત્મા નીરોગી કંચનવર્ણી કાયાના થઇ ગયા. સાથે અદ્‌ભુત કમાયેલી લબ્ધિઓ ઊભી રહી. દવા મળે ? મળે એને ભારે શરીર-રાગના કુસંસ્કારો તથા અશુભ કર્મોનાં પોટલાં.

માટે શુભધ્યાન એ તો મોટામાં મોટી સાધના છે. એ વધારવામાં આવે તો ઠેઠ કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞતા સુધી પહોચાડે એટલી તાકાત એ ધરાવે છે.

પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રહે કે આ ધ્યાન એટલે કાંઇ ચોવીસ કલાક કે દિવસ-રાતનો મોટો ભાગ પદ્માસન લગાવી 'ૐ' કરતા બેસવાની ચીજ નથી.

એથી ઉદ્ધાર ન થાય.

એક બાવો હતો એને ઘોડો રાખવાની ઇચ્છા થઇ. ગયો એક રાજા પાસે. રાજા એને પ્રણામ કરી પૂછે છે,

'કહિયે બાવાજી ! ક્યા આજ્ઞા હૈ ? '

બાવો કહે 'ઘોડા ચાહિયે.'

રાજા એ સાંભળી નવાઇ પામ્યો, પૂછે છે, 'આપ તો સંસારત્યાગી હૈ, ઘોડેસે ક્યા કરેંગે ?'

'ક્યાં કરેંગે ? કાશ્મીર સે કન્યાકુમારી તક કે તીર્થસ્થાનોકી યાત્રા કરેંગે.'

રાજા કહે 'અચ્છા અચ્છા' એમ કહી પોતાના માણસ પાસે એક સારો ઘોડો મંગાવીને આપે છે, 'લીજિએ સાબ ! યહ ઘોડા.'

બાવો કહે 'યહ નહીં, તેરી સવારીકા ખાસ ઘોડા ચાહિયે'

રાજા જુએ છે કે આ બાવાજી કોઇ માત્ર યાત્રાના અર્થી નથી લાગતા. નહિતર એમને લડાઈમાં સામે ઉછળતા ભાલા દેખીને પણ ન ડગનારા ખાસ જાતિમાન કિમતી ઘોડાનું શું કામ ?

એટલે રાજા કહે છે, 'વહ તો સાબ ! માફ કીજિયે, હમ નહીં દે સકતે હૈ.'

'નહીં દેગા ? દેખ લેના.' બસ, એટલું કહી બાવો ત્યાંથી ચાલતો થયો. શું સમજીને ? એ જ કે 'જોઉં ગામ બહાર ધ્યાન લગાઉં સમાધિ લગાઉં, ઈસકા બડા પ્રભાવ હોગા.'

ગયો ગામ બહાર, લગાવ્યું ધ્યાન, ધ્યાનમાંથી લય, લયમાંથી સમાધિ એવો બહારનો જડ જેવો, કે મારવાડ જેવો એ દેશ, તે પવનની ઝપટે શરીર પર ધૂળના થફા ચડી ગયા, પણ એને કશી ખબર નહિ. દિવસો થયા. એમ જ દટાયો રહ્યો. એક વાર વળી વંટોળની ધૂળ ખસી તે માથાની માત્ર તાલકી દેખાતી થઇ. ત્યાંથી જતા એક માણસે એ જોઈ, ધૂળ આઘી કરતાં બાવાને સમાધિમાં જોઇ ઢંઢોળે છે પણ આને કંઇજ ભાન નથી. વિચારે છે, 'આ સમાધિ ઉતરે તો બાવો બહારના ભાનમાં આવે,' ગામમાં જઇ એના જાણકારને બોલાવી લાવ્યો. જાણકારે એના અંગો એકેક દબાવી દબાવી તપાસતાં જે અંગ પર બાવાએ મન કેન્દ્રિત કર્યું હશે એ જોરથી દબાતાં એણે આંખ ખોલી, ને ખોલતાંવેત બોલે છે, 'ઘોડા દેતા હૈ કે નહિ ?'

જાણકાર માણસ સમજી ગયો કે 'આ કોક પાસેથી ઘોડો લેવાની ઇચ્છામાં ધ્યાન-સમાધિમાં ચડ્યો લાગે છે.'

બોલો આવું ધ્યાન આત્માનું શું કલ્યાણ કરે ?

મગજને માત્ર ૐ વગેરેમાં કેન્દ્રિત લીન કરી દેવાથી કાર્ય સીઝતુ નથી,

કેમકે આત્મામાં જુગજુના કેઇ કુસંસ્કારો વાસનાઓ ભરી પડી છે, એનો નિકાલ કેવી રીતે થાય ? એ નિર્મૂળ કેમ થાય ? એને નિર્મૂળ કરવા માટે તો એનાથી વિરુદ્ધ સુસંસ્કારો પોષાય એવી ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ જોઇએ, મનની ચોંટવાળી પ્રવૃત્તિ જોઇએ. અને આ મનની ચોંટ એજ ખરેખર સતત ધ્યાનરૂપે આદરણીય છે.

'જ્ઞાન-ધ્યાન' એમાં ધ્યાન એટલે ? :-

એટલે જ શાસ્ત્ર 'જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રક્ત મુનિ' એમાં 'ધ્યાન'-વસ્તુ આ બતાવે છે કે દરેકે દરેક ધાર્મિક આચાર-અનુષ્ઠાન એ એકાગ્ર મનથી થાય, મનની ચોંટથી થાય, એ ધ્યાનરૂપ છે. યાવત્ એમ પણ કહ્યુ છે કે ધ્યાન એ માત્ર માનસિક નહિ પણ કાયિકગુપ્તરૂપ પણ છે માટે તો મોક્ષે જવા પૂર્વ યોગનિરોધ જે શુક્લધ્યાનથી કરે છે, તે કાંઇ માનસિક એકાગ્રચિંતનરૂપ હોતુ નથી, કિન્તુ કાયયોગની મહાગુપ્તરૂપ હોય છે, કેમકે એવા અસાધારણ કાયયોગથી યોગોને રુંધાવાનું કરે છે.

માટે જૈનશાસનની શૈલીથી શું સાધુ કે શું શ્રાવક, પોતાના આચાર-અનુષ્ઠાનના કર્તવ્યો એકાગ્ર મનથી આદરે એ મુખ્યપણે ધ્યાન છે. એજ અનાદિની કુવાસનાને તોડવા સમર્થ છે. અલબત એ કર્તવ્યો બજાવીને બચેલા સમયમાં પંચપરમેષ્ઠીનું યા અરિહંતનું એકાંતમાં ધ્યાન કરે, એવું 'ઉપદેશપદ' તથા 'ઉપમિતિ' શાસ્ત્રમાં વિધાન છે.

ત્યારે હવે આપણે એ જોઇએ કે આ પરમેષ્ઠિ-ધ્યાન શી રીતે થાય ?

ટૂંકા ધ્યાનથી શો લાભ ?

પ્ર.- ઉપર કહ્યું તેમ આવશ્યક કર્તવ્યો બજાવ્યા બાદ તો ૦।-૦॥ કલાક જેવો સમય રહે, એવો ટૂંકો સમય કરેલું પરમેષ્ઠિ - ધ્યાન શો લાભ કરે ?

ઉ.- આમાં સમયનો સવાલ નથી, મહત્ત્વ ધ્યાનનું છે. નાગકેતુને ધ્યાન ક્યાં લાંબો કાળ ચાલ્યું હતું ? છતાં એ ધ્યાને એમને કેવળજ્ઞાન અપાવ્યું. અલબત્ત એની પૂંઠે ચાલુ શ્રાવકપણાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ-આચારોમાં રખાતું સચોટ શુભધ્યાન કારણભૂત હતું. એવા ધ્યાનના બહુ અભ્યાસથી મન કેળવાયેલું હતું, આત્મા ઘડાયેલો હતો તેથી અવસર આવી લાગતાં અલ્પ સમયના નિરાસંગ-અનાસંગ ધ્યાને કેવળજ્ઞાન અપાવ્યું. એટલી બધી તાકાતવાળું એ ધ્યાન બની ગયું. એમ, પંચપરમેષ્ઠિનું અલ્પ સમયનું પણ ધ્યાન સામર્થ્યવાળું બની શકે છે. માત્ર

(૧) એની પાછળ બીજા શ્રાવકપણાના જે દેવ-દર્શનાદિ આચાર-અનુષ્ઠાન સધાય એ સચોટ શુભધ્યાનવાળા સાધવામાં આવે એ જરૂરી છે. તેમજ

(૨) પરમેષ્ઠિ ધ્યાન કેવી રીતે કરવું એની પદ્ધતિ જાણીને પછી એ પ્રમાણે ધ્યાન કરવું જોઇએ.

મનની ૩ અવસ્થાઓ :-

અહીં એટલું સમજવાનું છે કે ધ્યાન એ મનની એક અવસ્થા છે, મનની એક ક્રિયા છે.

(૧) મન ગમે તે આડાઅવળા અસંબદ્ધ વિચારો કરતું હોય તો એને 'ચિત્ત' કહેવામાં આવે છે.

(૨) મન એવા એક જાતના વ્યવસ્થિત વિચારો કરે, ચિંતન કરે કે જેનાથી આત્મા ભાવિત થાય એ મનની ભાવના અવસ્થા છે. દા. ત. મૈત્રી આદિ ભાવના, અથવા અનિત્યભાવના, અશરણભાવના વગેરે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર આને 'અનુપ્રેક્ષા' કહે છે. અનુપ્રેક્ષા એટલે જાણેલા, ભણેલા, અનુભવેલાનું સ્મરણ ચિંતન.

(૩) મન કોઈ એક વિષય પર એકાગ્ર થઈ જાય, એ 'ધ્યાન' અવસ્થા છે. કોઈ એક વિષય પર મનની ચોંટ કેન્દ્રિત મન, મનની તન્મયતા, એ 'ધ્યાન'.

ચિત્ત, ભાવના, ધ્યાન, એ શુભ વિષયના ય હોય અને અશુભ વિષયના ય હોય. દા.ત.

(૧) દુન્યવી વસ્તુઓ, સાંસારિક કાર્યો કે વ્યક્તિઓ અંગે આડાઅવળા સંબંધ વિનાના વિચારો એ અશુભ ચિત્ત છે, ત્યારે આત્મહિતકર વસ્તુઓ, જેમકે ભગવાનની પ્રતિમા, મંદિર, ધર્મક્ષેત્ર, સંઘ, ધર્મોપકરણ વગેરેના વિચાર, પણ સંબંધ વિનાના વિચાર, ક્ષણમાં આનો, ને ક્ષણમાં બીજાનો વિચાર, એ શુભચિત્ત છે.

(૨) વૈર-વિરોધ, કઠોરતા, ઈર્ષ્યા વગેરેનું ચિંતન એ અશુભ ભાવના-એમ અનિત્ય પદાર્થોમાં નિત્યત્વનું ચિંતન, અશરણભૂતમાં શરણદાતા તરીકેનું ચિંતન એ પણ અશુભભાવના. ત્યારે મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ વગેરેનું ચિંતન યા જગતના સંયોગોની અનિત્યતાનું ચિંતન, 'ઘર-પૈસા-કુંટુંબ વગેરે એ જીવને અંતે શરણભૂત નથી' એમ અશરણતાનું ચિંતન, એ શુભ ભાવના છે. એ જેમ અનુપ્રેક્ષા છે, એમ ભણેલા-સમજેલા શાસ્ત્રસૂત્રનું સૂત્રથી કે અર્થથી પુનરાવર્તન પુનઃસ્મરણ એ પણ અનુપ્રેક્ષા છે.

(૩) ધ્યાનમાં, કોઈ ગમતા-અણગમતા કાયા, ધન, માલ, કુટુંબી વગેરે દુન્યવી વિષય પર એકાગ્ર ચિંતન એ અશુભ ધ્યાન છે, ત્યારે જિનાજ્ઞા, જિનવચન, કર્મના વિપાક, રાગાદિના અનર્થ, લોકસ્થિતિ વગેરે કોઈ વિષય પર એકાગ્ર ચિંતન એ શુભધ્યાન છે.

આપણે મુખ્ય તો આ શુભ-અશુભ ધ્યાનને સમજવાનું છે, જેથી અશુભથી બચીને શુભનો વારંવાર ખપ કરીએ. પરંતુ પહેલા જે અલ્પ સમય પણ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન લાભદાયી કહ્યું એનો સહેજ વિચાર કરી લઈએ જેથી એનો આજથી જ પ્રયોગ અભ્યાસ શરૂ થાય.

પરમેષ્ઠી એટલે પરમ પદે રહેલા અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય મહારાજ, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એ પાંચ પરમેષ્ઠી છે. નમસ્કારમંત્રમાં એ પાંચને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. એકેક નમસ્કારનું એકેક પદ છે, જેમકે 'નમો અરિહંતાણં', 'નમો સિદ્ધાણં' વગેરે. એ રીતે પાંચ પદની ઉપરાંત એ નમસ્કારની અનુમોદનાર્થે નમસ્કારનાં સર્વોત્તમ ફળ અને પ્રભાવને દર્શાવનારા ચાર પદની ચૂલિકા, એમ કુલ મળીને નવ પદનો નમસ્કાર મહામંત્ર છે.

પરમેષ્ઠી-નમસ્કાર એ મહામંત્ર શાથી ?

(૧) આ જીવનમાં દુન્યવી સિદ્ધિઓ કરી આપનારા મંત્ર ઘણા, પરંતુ એ કોઇ પરલોકની સદ્ગતિ અને સુખ-સમૃદ્ધિ ન અપાવી શકે. ત્યારે નમસ્કારમંત્રમાં આલોક-પરલોક ઉભયમાં સુખ-સિદ્ધિઓ અપાવવાની યાવત્ મોક્ષ અપાવવાની તાકાત છે. માટે એ મહામંત્ર છે.

(૨) વળી સર્વ શાસ્ત્ર ભણવાના પ્રારંભે નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે, માટે પણ એ મહામંત્ર છે.

(૩) સમસ્ત શાસ્ત્રોના પારગામીને પણ અંતકાળે યાદ કરવા યોગ્ય નમસ્કારમંત્ર છે તેથી ય મહામંત્ર છે.

(૪) જગતમાં અનંતા કાળમાં ઘણા-બધા ફેરફાર થાય છે પરંતુ આ નમસ્કારમંત્ર અફર રહે છે, એ શાશ્વત છે, તેથી એ મહામંત્ર છે.

નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવના દાખલા :-

નમસ્કાર મહામંત્ર પર ક્ષણવાર પણ મન ચોંટી જાય, ક્ષણ પણ એનું ધ્યાન થાય, તો એ આ જીવનમાં અચિંત્ય સિદ્ધિ કરી આપે છે. ત્યારે અંતકાળે એનું સચોટ ધ્યાન કરતાં પાપી, મનુષ્ય તો શું પણ પશુ જેવા પણ મરીને પરભવે સુંદર સદ્ગતિ પામ્યા છે.

શિવકુમારને અહીં સિદ્ધિ :-

શાસ્ત્રમાં શિવકુમારનો દાખલો આવે છે. શ્રાવકનો એ જુગારી-વ્યસની બની ગયેલો છોકરો બાપે ઘણું કહ્યું તો ય ન સુધર્યો, ત્યારે મરતી વખતે બાપ કહે છે, 'જો ભાઇ ! છેવટે કયારે પણ આપત્તિમાં બહુ મુંઝાય ત્યારે નમસ્કારમંત્ર (નવકારમંત્ર) યાદ કરજે !'

બાપ મરી ગયો. પેલો વ્યસનોમાં નિર્ધન થઇ ગયો, હવે આજીવિકા માટે ફાંફા મારે છે, એમાં એક દંભી જોગીએ એને ભોળવ્યો કે 'ચાલ તું મારો ઉત્તરસાધક થા, હું મંત્રસાધના કરી તને સુવર્ણ અપાવીશ.'

જંગલમાં અગ્નિનો કુંડ કરી એક મડદું રાખી એની સામે શિવકુમારને બેસાડીને

યોગી પોતાનો મંત્રજપ કરે છે. મડદાના હાથમાં તલવાર મૂકી છે, મંત્રથી મડદું ઊઠું-ઊઠું થાય છે.

ત્યાં શિવકુમાર ગભરાયો, કે 'હાય આ ઊઠીને મારા પર તલવાર તો નહિ ઝીંકી દે ? હાય હું કયાં સોનાના લોભમાં પડયો હવે શું કરવું ? ઊઠીને ભાગતાં કદાચ જોગી ગુસ્સે થાય તો ? મડદું પૂંઠે પડે તો ? આ મંત્રનું કામ છે. મંત્રથી મડદું ઊઠે, તો દોડે કેમ નહિ ? કોને ખબર ?' ગભરાયેલા શિવકુમારને ત્યાં એકાએક બાપનો છેલ્લો બોલ યાદ આવ્યો કે 'આપત્તિમાં બહુ મુંઝાય ત્યારે નમસ્કારમંત્ર યાદ કરજે.'

બસ, શિવકુમાર નમસ્કારમંત્રને ખરું શરણ માની ગદ્ગદ હૃદયે એનું સ્મરણ કરવા માંડયું. એનો એવો પ્રભાવ પડયો કે મડદું ઊઠીને પાછું પડ્યું નીચે.

યોગી વહેમાયો, પૂછે છે 'અલ્યા તું કોઈ મંત્ર ભણે છે ?'

આ કહે 'મને અભણને ભાઈસાબ ! કયાંથી મંત્ર આવડે ?'

જોગી સમજ્યો 'ત્યારે તો મારા જપવામાં ખામી રહી, લાવ ફરી જપું,' એણે ફરીથી મંત્રજાપ કરવા માંડ્યો, અને પાછું મડદું ઊઠવા માંડયું. શિવકુમારે તો હવે પ્રભાવ દેખ્યો છે, એટલે અધિક શ્રદ્ધાથી શરણભાવથી નમસ્કારમંત્ર મનમાં રટવા માંડ્યો. એટલે મડદું પાછું પડ્યું. વળી જોગી પૂછે છે, તો કુમારનો એ જ જવાબ. જોગીએ હઠ કરી બીજીવાર જાપ શરૂ કર્યો, આ નમસ્કાર રટે છે. ત્યારે મંત્રનો અધિષ્ઠાયક દેવ જોગી પર કોપ્યો, મડદાને ઊઠાડી એ જ તલવારથી જોગીને મારી અગ્નિમાં ઝીકયો. અને જોગી સુવર્ણપુરુષ બની ગયો ! શિવકુમારને આ જોઈ આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

સુવર્ણ પુરુષ એટલે ?

પુરુષ જેવી સોનાની મૂર્તિ, એનું એક અંગ આજે કાપી લો, એટલે બીજે દિવસે પાછું એજ અંગ મૂર્તિ પર અખંડ તૈયાર. રોજને રોજ કાપતા જાઓ ને, છતાં બીજે દિવસે એ સુવર્ણમૂર્તિ અખંડ પૂર્ણ હોય. શિવકુમાર મોતમાંથી બચવા ઉપરાંત આ કમાયો, શાના ઉપર ? નમસ્કાર મંત્ર ઉપર, નમસ્કાર મંત્ર જાપના એકાગ્ર ધ્યાન પર. થોડા જ સમયનું આ ધ્યાન ને ? પણ દિલથી, શ્રદ્ધાથી ગદ્ગદતાથી, એકમાત્ર શરણ માનીને કરેલું અલ્પ સમયનું પણ નમસ્કાર મંત્ર-ધ્યાન આ જીવનમાં ય અચિંત્ય સિદ્ધિ કરી આપે છે. શિવકુમારને તો એ જોયા પછી આખું જીવન સુધરી ગયું. મહાન શ્રાવક બન્યો. ત્યાં પછી નમસ્કાર મંત્રનું રોજ વારંવાર સ્મરણ કેવુંક રાખ્યું હશે ? તો એનાથી પરભવે પણ કેવી સુંદર સદ્ગતિ ?

નમસ્કારનો અહીં પ્રભાવ :-

આ તો શાસ્ત્રે કહેલ દાખલો. પણ વર્તમાન કાળે ય નમસ્કાર મંત્રના આ જીવનમાં જ અનુભવાતા પ્રભાવના દાખલા ય સાંભળવા મળે છે. વિ. સં. ૨૦૦૭માં કેટલાય મુનિઓ ખાનદેશમાં વિચરતા હતા. એમને એકવાર ત્યાં નવું બંધાતું મકાન ઉતરવા મળ્યું. ઉપરના માળ પર એક મુનિ પાણી ગાળતા હતા. મકાનમાં ઈલેક્ટ્રીકનું ફિટિંગ થતું હતું. તે ત્યાં એમનો હાથ બાજુમાં લટકતા એક ઈલેક્ટ્રીક તારને અચાનક અડી ગયો. મુનિ નવકાર મંત્રના અભ્યાસી, તે જયાં તાર અડતાં શરીરમાં ઝણઝણાટી-ખેંચાણનો અનુભવ થયો કે તરત જ સહજ ભાવે હૃદયમાં સ્મરણ થઈ મુખમાંથી નમો અરિહંતાણં શબ્દ નીકળ્યા. એનો કેવોક અદ્ભુત પ્રભાવ કે તાર રહ્યો એક બાજુ, ને મુનિ તરત બીજી બાજુ ઢળી પડયા. પછી સ્વસ્થ થઈ જુએ છે તો **ગેબી** ચમત્કાર લાગ્યો કે 'મારા આખા શરીરે ઝણઝણાટી થઈને એ ખેંચાવા તો માંડ્યું હતું, જાણે હમણાં મર્યો, ત્યાં આ શું થયું ? બસ, નવકાર મંત્રે મને બચાવ્યો.'

જીવનમાં નમસ્કાર મંત્રનો સારો અભ્યાસ હોય તો આવા કોક અકસ્માતના સમયે એકાએક એનું સ્મરણ થાય. એ અભ્યાસ માટે, સૂતાં, જાગતાં, ઊઠતાં, ખાતાં કે પીતા, બહાર જતાં કે ઘરમાં પેસતા, દરેક કામના પ્રારંભે નવકાર મંત્ર કે અરિહંત નમસ્કાર ઝટ યાદ આવવો જોઈએ. વિશેષ અભ્યાસ સવારે જાગ્યા ત્યારથી દર કલાકે ૧ નવકારનો નિયમ કરી એનું સ્મરણ કરાય, જાગતાનો આ નિયમ, ઊંઘતી વખતનો નહિ. ઘરમાં ડાયરીમાં ૪-૫ ઠેકાણે 'કલાકે નવકાર' લખી રાખવાથી આ નિયમ યાદ આવશે.

એક દેવતાને જ્ઞાનીએ અમુક જંગલમાં વાનર તરીકે જનમની આગાહી કરી. એણે ત્યાં શિલાએ શિલાએ નવકાર કોતર્યો. પછી મરીને વાનર તરીકે જનમ્યા પછી શિલાએ શિલાએ એ જોતાં એને જાતિસ્મરણ થયું. તરત ધર્મ પામી અનશન કર્યું, ને મરીને સ્વર્ગમાં ગયો.

નવકાર ધ્યાનનો પ્રભાવ કેવો ? માટે એનો ખૂબ અભ્યાસ જોઈએ. જો એ અભ્યાસ ન હોય તો તો સંભવ છે કે અકસ્માત વખતે 'ઓ બાપ, ઓ બા' કે એવું જ કાંક યાદ આવવાનું, સહેજ આપત્તિમાંય દુર્ધ્યાન થવાનું, ને અંતકાળે ય હાય ને વોય.

શ્રદ્ધાપૂર્વકના નમસ્કાર મંત્ર સ્મરણનો પ્રભાવ અજબ ! એક મુસ્લીમનો પ્રસંગ. :-

કેટલાક વરસ પૂર્વે છાપામાં વાંચેલો, બિહાર પ્રદેશમાં એક મુસલમાનને કોઈ

ગુરુયોગે નમસ્કાર મંત્ર મળ્યો. ગુરુએ એનો ભાવ પણ સમજાવેલો કે 'આમાં રાગદ્વેષ-ક્રોધ-લોભ વગેરે દૂષણોથી તદ્દન રહિત એવા અરિહંત તથા સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તેમજ એવા બનવા માટે મથી રહેલા સંસારત્યાગી આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુને નમસ્કાર કરાય છે. માટે આપણે પણ સ્મરણની સાથે સાથે એ દૂષણોને દબાવતા રહેવાનું. અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક આ રીતે નમસ્કાર મંત્રનું વારંવાર સ્મરણ કરાય તો એનો અદ્‌ભુત પ્રભાવ પડે છે. રાગદ્વેષ ઘટી જાય છે, પરભવે પણ સદ્‌ગતિ મળે છે.'

મિયાંભાઈને આ બરાબર ગળે ઉતરી ગયેલું, તે એ આ મહામંત્રની રટણા કર્યા કરે, સાથે એણે દિલમાંથી એવા ભારે રાગ-દ્વેષ મિજાસીપણું અભિમાન વગેરે પણ દૂર કરી નાખેલા, હવે બન્યુ એવું કે બીજા મિંયાભાઈ આનો હોઠનો ફફડાટ ચાલુ જોઈ કહે છે, 'અરે એ ! કાફર કી તરહ યહ કયા બડબડ કરતા હૈ ? ધર્મભ્રષ્ટ હો ગયા ક્યા ?' ત્યારે આ ભાઈ કહે કે, 'મેં ઓર કુછ નહિ કરતા, ખુદાકા નામ રટતા હું.'

બીજાઓ તો કાંઈ ન બોલ્યા, પણ એક મુસ્લીમથી આ સહન ન થયું. તે કહે છે, 'છોડ દે છોડ દે યહ કાફરો કા રટણ. નહિતર સમઝતા હૈ ?...' ધમકી મળી, પણ એણે તો ઝીણું ઝીણું રટવાનું ચાલુ રાખ્યું.

પેલો મિયો પછી તો ચડયો ગુસ્સે, 'બસ યહ સાલે કાફર હુએ કો માર ડાલું,' તે કેટલાક દિવસ બાદ એક કરંડિયામાં સાપ લઈ આવ્યો, ને સંધ્યા પછી નમસ્કારમંત્રના રટનારના ઘરમાં છાનોમાનો ઘુસી જઈ એના સુવાના ખાટલા નીચે કરંડિયો ઢીલા ઢાંકણે મૂકીને ચાલ્યો ગયો. થોડીવાર પછી સાપ એમાંથી નીકળીને ખાટલા પર ચડી ગયો.

હવે રાત પડી ને જ્યાં નમસ્કારમંત્ર રટતો મુસ્લીમ સૂવા માટે ખાટલા તરફ જાય છે, ત્યાં એણે ખાટલા પર સાપ દેખ્યો, એ જરાય ગભરાયો નહિ. એણે તો મોટેથી ત્રણવાર નમસ્કારમંત્રનું ઉચ્ચારણ કર્યું. ને સાપ ત્યાંથી બીજી બાજુ ઉતરીને ચાલતો થયો. આને મહામંત્ર પર શ્રદ્ધા એટલી બધીને કે પછી એ રટતો ત્યાં જ ખાટલા ઉપર ચડીને નિરાંતે સૂઈ ગયો. મનને શ્રદ્ધા છે કે 'મારી પાસે મહામંત્ર છે, મને શું થવાનું છે ?' એટલે એને જરાય ગભરામણ ન થઈ કે 'કદાચ સાપ પાછો આવીને કરડી જાય તો ?'

હવે બન્યું એવું કે થોડી વાર પછી પેલો કરંડિયો મુકનાર મુસલમાન દોડતો આની પાસે આવી રોવા જેવો થઈ આને કહે છે, 'ઓ ભાઈ ! માફ કરના, વહ સાપ મેને રખા થા મુઝે માફ કીજિયે.'

આ કહે 'અરે ભાઇ ! યહ કૈસે ? સાપ તો કહીંસે આયા હોગા,'

આણે ખાટલા નીચેથી કરંડિયો કાઢી બતાવ્યો ને કહે છે 'દેખ ભાઇ ! ઇસમેં મૈંને સાપ રખા થા. અબ મુઝે માફ કીજિયે.'

'અચ્છા ભાઇ ! અચ્છા, માફ હી હૈ. મેરે મનમેં કુછ નહિ હૈ. જાઓ રાત પડ ગઇ હૈ, ઘર જા કે સો જાઓ.'

પરંતુ આ હાથ જોડીને વારંવાર કહે 'ભાઇ ! હમકો માફ કરના.' એટલે પેલો કહે 'બાત કયા હૈ ? મેરે મનમેં કુછ નહીં, માફ હી હૈ.'

ત્યારે આ કહે છે 'ભાઇ ! દયા કીજીયે, મેરે લડકેકો સાપને કાંટા હૈ, તેરે પાસ કુછ મંત્ર હૈ, ઇસસે તો તું યહાં બચ ગયા. અબ મેરે લડકે કો ઝેર ઉતાર દે. મેં તેરી ગાય હું, દયા કર, ઝટ ચલ, નહિતર લડકા મર જાયેગા.'

ખુબી જોવાની એ છે કે આ નમસ્કાર મંત્રના ઉપાસકના મનમાં જરાય વૈરની ગાંઠ નથી. એટલે એ કહેતો નથી કે 'ઐસા હૈ ? તબ તો મુઝે મારનેકી કોશીશ કરનેવાલેકા લડકા મરના હી ચાહિયે. જા ઉઠ યહાંસે ચલા જા બદમાશ !' ના, જરાય એવું કાંઇ જ એના મનમાં ઊઠતું જ નથી. નમસ્કાર મંત્ર એ આતંરિક વિધિપૂર્વક ગણનારો છે. વિધિ આ, કે રાગદ્વેષ-ખાર, ક્રોધ-લોભ, મદ-માયા વગેરેને દબાવી દયા, સૌમ્યતા, ઉપશમ કેળવતાં કેળવતાં મહામંત્રનું સ્મરણ કરવાનું, દિલ ઉદાર મોટું દયાભર્યું બનાવવાનું.

મિંયો તરત જ કહે છે 'ઐસા હૈ ? ચલ મૈં આતા હું.' એમ કરી ચાલ્યો, પેલા મિંયાના ઘરમાં જઇ જુએ છે તો એનો છોકરો પડયો છે જમીન પર બેહોશ થઈને. એણે તરત જ પાણી મંગાવી, હાથમાં પાણી લઇને નમસ્કાર મંત્રની રટણા કરી, પછી છોકરાની ઉપર પાણી છાંટયુ, તરત ઝેર ઉતરી ગયું, ને છોકરો બેઠો થઇ ગયો. એનો બાપ ચમત્કાર પામ્યો કે 'કેવો આનો મંત્ર ? આને પોતાનેય સાપ ન કરડયો. ને મારા છોકરાનું પણ ઝેર ઉતારી નાખ્યું !! વિશેષ તો એ, કે આને જરાય મારા પર ગુસ્સો ય ન ચડયો, અંતરમાં વૈર નહિ, બદલો નહિ, ને મારા છોકરાને સાજો કરી દીધો !!'

તરત એ મંત્રવાળા મુસ્લીમના પગમાં પડયો ને ખુબ ખુબ આભાર માનવા લાગ્યો.

નમસ્કાર મંત્રના આ જીવનમાં જ બનતા પ્રભાવના તો આવા કેટલાય દ્રષ્ટાંત મળે. શરત એક કે કોઇ પણ આંશસા-લાલસા વિના આત્મકલ્યાણના હેતુએ શ્રદ્ધાભર્યું મહામંત્રનું સ્મરણ જોઇએ, ને સાથે સાથે પોતાના રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અભિમાન વગેરેને દબાવતા ચાલવું જોઇએ. પછી અહીં તો પ્રભાવ પડે, કિન્તુ પરભવે સદ્ગતિ

પણ મળે.

નમસ્કારમંત્રનું માત્ર અંતકાળે પણ સચોટ ધ્યાન લાગી જાય તો ય એ પરભવે સદ્ગતિ અને સુખસમૃદ્ધિ અપાવે છે.

આના અનેક દાખલા શાસ્ત્રોમાં આવે છે.

પારધીથી વિંધાયેલી અને મરવા પડેલી **સમળી** મુનિએ સંભળાવેલ નમસ્કાર મંત્ર પરના ધ્યાનથી સુદર્શના રાજકુમારી થઇ, જેણે ત્યાં 'સમળી વિહાર' નામનું ભવ્ય દેરાસર બંધાવ્યું.

રસ્તા પર મરવા પડેલો **બળદ** શ્રાવકે સુણાવેલ નમસ્કારમંત્ર પરના ધ્યાનથી એજ નગરીમાં રાજકુમાર થયો, જે આગળ જઇને વાલીનો ભાઇ સુગ્રીવ થાય છે.

કમઠ તાપસના બળતા કાષ્ટમાંથી બહાર કઢાવેલ અર્ધદગ્ધ **સર્પને** પાર્શ્વકુમાર તરફથી નાગકુમાર દેવોનો ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્ર થયો.

જીવનમાં ધ્યાન કેટલું અદ્ભુત કામ કરે છે !

આ તો તિર્યંચના દાખલા પણ મનુષ્યના ય દાખલા ઘણા. **ભીલ-ભીલડી** સિંહના જડબામાં ચવાવા છતાં નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવે મરીને રાજા-રાણી થયા.

સ્થૂલભદ્રના ભાઇ શ્રીયકમંત્રીને એક દિવસના ઉપવાસમાં રાતે મૃત્યુ આવ્યું, પણ નમસ્કાર મંત્રના ધ્યાનમાં મરીને એ દેવ થયો.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૩,તા.૨૧-૯-૧૯૬૮.

શૂળીએ મરતાં નવકાર :-

દેશવટો પામેલ રાણી અને એનો યાર માવત એક ગામના નાકે મંદિરમાં સૂતા. ત્યાં એક ચોર ચોરી કરીને આવ્યો, પાછળ સિપાઇ આવતા હતા. રાણી જાગી, ચોરની ઉપર મોહી પડી, અને એના શિખવ્યા પ્રમાણે સિપાઇઓને સાક્ષી ભરી કે માવત ચોર છે. બસ, માવતને લઇ ગયા તે નગરના રાજા પાસે. રાજાએ એને શૂળીએ ચડાવ્યો. ત્યાં એને ભારે તરસ લાગી તે ત્યાંથી જતા એક શ્રાવક પાસે પાણી માંગ્યું, શ્રાવક કહે લે આ નમસ્કારમંત્ર ગણ, તો હું પાણી લાવી આપું. માવત એ ગણતાં ગણતાં મરીને દેવ થયો. શ્રાવક પાણી લઇને માવતની પાસે આવતો હતો તેને કેમ તું ચોરને પાણી પાવા જતો હતો ? એમ કહીને રાજાએ મારવા લીધો, ત્યાં પેલા દેવે આવી આકાશમાં મોટી શિલા વિકૂર્વી. રાજા ગભરાઇ માફી માંગી. પૂછે છે ત્યારે દેવે ખુલાસો કર્યો. રાજાએ શ્રાવકનું મોટું બહુમાન કર્યું અને પોતે નમસ્કારમંત્રનો આરાધક બન્યો.

ચંડપિંગલ ચોરને નવકાર :-

આવું ચંડપિંગલ ચોરમાં બને છે. એ એક વેશ્યાનો પ્રેમી હતો. એકવાર રાણીનો હાર ચોરી લાવી વેશ્યાને ભેટ આપે છે. પણ વેશ્યા કહે છે, કયાંથી લાવ્યો આ ? જો હું શ્રાવિકા બનેલી છું, એમાં ત્રીજા વ્રતમાં મારે નિયમ છે કે ચોરી તો કરું નહિ, પણ ચોરીનો માલ પણ ન લઉં. ચંડપિંગલે એને ખોટો વિશ્વાસ આપી હાર આપ્યો. એકવાર ઉત્સવમાં એ હાર પહેરીને બહાર નીકળી, રાણીની દાસીઓએ એ હારને જોઇ એને પકડાવી.

રાજા પૂછે છે બોલ આ હાર કયાંથી લાવી ?

જુઓ આ વેશ્યા છતાં શ્રાવિકા બનેલી હોઇ વિચારે છે કે 'જો હું ચોરનું નામ દઉં તો રાજા એને ગરદને મારે; એટલે ચોરની હત્યામાં હું નિમિત્ત થાઉં. તો પછી મારા પહેલા અહિંસા વ્રતનો આદર્શ ન જળવાય. માટે એનું નામ તો નહિ જ લઉં, ભલે મારે મરવું પડે ચિંતા નહિ.'

બોલો, (૧) એનું ચોરી ત્યાગનું વ્રત કેવું ? ને (૨) અહિંસાનું વ્રત કેવું ? તમારાથી શું આ બને કે મારે ચોરીની વસ્તુ પણ ન ખપે, અને કોઇની હિંસામાં નિમિત્ત પણ ન થાઉં ? પેલી તો વેશ્યા હતી પણ પાછળથી જૈન ધર્મ પામી હતી. તમે તો જન્મથી જૈન ધર્મ પામેલા છો. તો આટલું ય ન બને ?

માનવ જીવનની કોઇ ગુણસુવાસ લઇ જશો ખરા ? કે એકલી દોષ-દુષ્કૃત્યોની બદબો જ આત્મામાં ભરી જશો ? ધ્યાન રાખજો કે જીવન તો, ગમે તેમ ચાલો, વર્તો, તોય પૂરું જ થઇ જવાનું છે, પરંતુ ભરચક રાગ-દ્વેષ-અભિમાન-ઈર્ષ્યા-લાલસાઓ વગેરે દોષોથી અને સીધા કે આડકતરા હિંસા-જુઠ-ચોરી-દુરાચાર વગેરે દુષ્કૃત્યોથી, તમારો જ પ્રાણપ્યારો આત્મા ભારે થઇ રહ્યો છે. વધુ અફસોસી તો એ છે કે શક્ય પણ દુષ્કૃત્યત્યાગ નહિ કરવામાં એ દુષ્કૃત્યનું સેવન તો કયારેય થવાનું કે નહિ ય થવાનું પણ 'મારે એનો ત્યાગ નહિ, છૂટ' એ વૃત્તિમાં મન સદાનું પાપિષ્ઠ બન્યું રહેશે. એથી પાપબંધ નિરંતર લાગ્યા કરશે. એથી બચવા અને ત્યાગમાં આવવા આ વેશ્યા એક આદર્શ છે.

વેશ્યા રાજાને કહે છે 'હાર મારો છે.'

પણ તારી પાસે આવ્યો કયાંથી ?

જવાબમાં 'મારો છે' સિવાય બીજું કાંઇ એ બોલતી નથી. તેથી રાજાએ એને જેલમાં નખાવી, રોજ એની પાસેથી મૂળ વાત કઢાવવા ચાબકા મરાવે છે. વેશ્યા એકમાત્ર પોતાનો વ્રતનો આદર્શ પાળવા અને ચોર પરની દયા સુરક્ષિત રાખવા મૃત્યુની તૈયારી સાથે ચાબકા સહી લે છે.

કોઇ એકાદ પણ જીવનમાં આ રીતે વ્રતપાલન અને દયાદિ ગુણ સાચવ્યા હોય તો એ આત્માને ઘણો ઉંચે લઇ જાય છે. ત્યારે ભવિષ્યના કોઇ માનવભવના વાયદે આ રાખવા કરતાં અહીં જ વ્રત અને ગુણ સાચવવાનું કાં ન કરવું ? ભવિષ્યની કોને ખબર છે કે માનવભવ કયારે હાથમાં આવે ? કેમકે અહીં જો જીવન વ્રતમય નથી બનાવ્યું તો પૂર્વે કહ્યું તેમ દીલની અપેક્ષા અને મનની લેશ્યા ખરાબ રહેવાની, તેમજ ગુણકમાઇ ન રાખી તો દોષસેવન જ રહેવાનું. કહો, પછી એના પર ભવ કેવા મળશે ? ત્યાં કેટલા સીતમ દુઃખ ?

ચંડપિગલ ચોરને વેશ્યાની આ સ્થિતિની ખબર પડી. એના મનને થયું કે અરે ! હું કેટલો નીચ કે આને બિચારીને ફસાવી એનો વિશ્વાસઘાત કર્યો, ને એનુ વ્રત તોડાવ્યું ? ત્યારે આ કેટલી ઉત્તમ કે મને બચાવવા મારું નામ લેતી નથી ને રોજ જેલમાં ચાબકા ખાય છે ? લાવ, મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું. એમ વિચારી, એ સીધો રાજા પાસે જઇ સાચી હકીકત કહી દે છે. એટલે રાજાએ વેશ્યાને તો ધન્યવાદ આપવા સાથે છોડી મૂકી. પણ વેશ્યાના ગયા બાદ ચોરને શૂળીની સજા ફરમાવી દીધી.

બસ, ચોરને શૂળીએ ચડાવવા લઇ ગયા. એ વેશ્યાની જાણમાં આવતાં, તરત એ રાજા પાસે ચોરને ધર્મ સંભળાવવાની રજા માંગીને પહોચી વધસ્થાને. ત્યાં તો ચોર ને શૂળી દઇ દીધેલી. વેશ્યાએ એને નમસ્કારમંત્ર સંભળાવવા માંડયો. સાથે કહ્યું જોજે રાજા પર કે આ સિપાઇઓ પર જરાય ગુસ્સો કરીશ ના. તારા દુષ્કૃત્ય પર તિરસ્કાર કરજે, અને હવે મરવાની તૈયારી છે તો આ નમસ્કાર-મહામંત્રમાં જ ધ્યાન રાખજે. વળી નિયાણું કર કે હું આ રાજાનો પુત્ર થાઉં જેથી પછી તારો ને મારો બંનેનો પરસ્પર ઉદ્ધાર કરીએ.

ચોરને વેશ્યા પર પ્રેમ તો હતો જ પાછું બહુમાન અથાગ થયું હતું, અને અંતકાળે આ શિખામણ દે છે, તેથી મનમાં રાજપુત્ર થવાનો સંકલ્પ કરી નમસ્કારમંત્રના ધ્યાન પર ચડી ગયો. કહેવાની જરૂર નથી કે એ નમસ્કારના પ્રભાવે મરીને રાણીના ગર્ભમાં ગયો. વેશ્યા અહીં દહાડા ગણે છે. નવ મહિને રાણીને પુત્ર જનમ્યો એટલે વેશ્યાએ તારણ કાઢયું કે 'નક્કી એ જ ચંડપિગલ આ રાજપુત્ર થયો.'

હવે એ બાળને પ્રતિબોધ કરવો છે, તેથી વેશ્યા રાજા પાસે જઇ રાજપુત્રને ઝુલણે ઝુલાવાનું માંગી લે છે. ત્યાં પછી ઝુલાવતાં ઝુલો રે ચંડપિગલ !...વારંવાર ગાણું ગાતાં, બાળકને એ સાંભળી જાતિસ્મરણ થયું, હર્ષિત બન્યું. એ જોઇ વેશ્યાને આશા બંધાણી. બોલતું થયે વાત કરી. વેશ્યાએ ધર્મ સમજાવ્યો. અંતે બંનેએ

કલ્યાણ સાધ્યું.

ચોર એવા પણ ચંડપિંગલને અંતે પણ નવકારનું ધ્યાન લાગતાં કેવી સદ્‌ગતિ અને ધર્મ પામ્યો ? તો રોજના જીવનમાં નમસ્કારમંત્રનું સચોટ ધ્યાન કરતાં કેવું કલ્યાણ થાય ? પરંતુ એ તન્મય અને ગદ્‌ગદ થઈને, બીજા વિચારો દૂર રાખી કરાવું જોઈએ. પ્રભાતે ૧૫ મિનિટ પણ એવું ધ્યાન કરાય, તો એ આખા દિવસ પર સારી અસર પાડે છે. ૦ા કલાક પણ ધ્યાન એટલે મનને સંસાર પરથી ઉઠાડી મૂકવું અને સારા આલંબનના ખીલે બાંધવું. જો ખીલે બાંધી શકો તો એ આત્માનો મન પર મહાન વિજય છે. ખીલે બાંધવા શું કરવું ? સારું આલંબન જોઈએ. એ આલંબનમાં પહેલા નંબરનું આલંબન અરિહંત, અરિહંત-નમસ્કાર, પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર, નમસ્કાર-મહામંત્ર.

અરિહંત નમસ્કાર શા માટે ?

પ્રભાતે ઉઠતાં જ મનમાં 'નમો અરિહંતાણં' યાદ આવે. આપણે ત્યાં નિયમ છે કે સૂતાં કે જાગતાં ઘરની બહાર નીકળતા કે પેસતા, ખાતાં કે પીતાં, યાવત્ કોઈ પણ કાર્યના પ્રારંભે અરિહંત-નમસ્કાર યાદ કરવાનો. એનાથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે. કામ સંસારના છે છતાં જો અરિહંત-નમસ્કારથી ચિત્ત-વિશુદ્ધિ કરીને કરવા ગયા તો મન કોમળ રહેશે, પાપ તીવ્ર ભાવે નહિ થાય. ત્યારે સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્ત્વ પામ્યા પહેલાનું આ લક્ષણ છે કે તીવ્ર ભાવે પાપ ન કરે, ઘોર સંસાર પર બહુમાન ન ધરે, સર્વત્ર ઔચિત્ય સાચવે. તો પાપાચરણમાં મનની તીવ્રતા કઠોરતા કેમ અટકે ? કોમળતા કેમ આવે ? મનમાં કાંઈક વિશુદ્ધિ આવવાથી.

ચિત્ત-વિશુદ્ધિ લાવવાનું મહાન સાધન અરિહંત-નમસ્કાર; કેમકે અરિહંત વીતરાગ છે, અનંતજ્ઞાની છે.

એટલે નિદ્રામાંથી જાગ્રત થતાં જ નમો અરિહંતાણં યા અરિહંત યાદ આવે. પછી શાસ્ત્ર વિધિ એ છે કે પથારીની બહાર નીકળી સ્વસ્થતાથી બેસી નમસ્કાર મહામંત્ર 'નવકાર' ગણવાના. નવકારમાં પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર છે; ને નમસ્કાર કરવા માટે વિનય પહેલો જોઈએ, તેથી પથારીની બહાર નીકળીને નમસ્કાર કરાય પથારીમાં બેઠાં બેઠાં તો શેઠાઈ જેવું છે. એમાં વિનય ક્યાં સચવાય ? તો નમસ્કાર શાનો ?

હવે નમસ્કાર-મહામંત્ર એકાગ્રતાથી ગણવા માટે, એટલે એના પર મનનું સ્થિર ધ્યાન લગાવવા સારુ ૨-૩ રીત છે.

નવકાર ધ્યાનની રીત :-

(૧) પહેલી રીત આ, કે નવકારના પ્રત્યેક અક્ષર પર ધ્યાન રખાય. એ રાખતાં ક્રમસર અક્ષર પછી અક્ષર બોલવાનો. આ ધ્યાન રાખવા માટે નજર સામે જાણે તે તે અક્ષર લખાયેલ દેખાય દા.ત. ન...મો...અ...રિ...હં...તા...ણં...એક વખતે જે અક્ષર બોલીએ તે જ અક્ષર જોવાનો. એક પદના અક્ષર પૂરા થાય પછી તરત જ બીજા પદના અક્ષર ચાલુ થાય. આખા નવકારના અક્ષરો એક ધારાએ પૂરા થાય. એમાં વચમાં એક પણ બીજો વિચાર આવે નહિ, સિવાય આ અક્ષરનું ધ્યાન.

જાપમાં બીજા વિચાર કેમ અટકે ? :-

પ્ર.- બીજા વિચારો શી રીતે રોકાય ? એના તો, નવકારવાળી વગેરે વખતે, ધાડાં છૂટે છે કેમ જાણે અત્યારે એને બહુ ફુરસદ મળી ?

ઉ.- એવું થાય, પણ કયાં ? જયાં એકલું સ્મરણથી કે બોલીને જાપ કરવાનો હોય ત્યાં. પરંતુ અહીં તો સામે તે તે અક્ષર જાણે લખાયેલો વાંચવાનો છે એ પણ અખંડ ઘાટીલો સફેદ અક્ષર વાંચવાનો છે. એ વાંચવા તરફ ધ્યાન રહે એટલે બીજો વિચાર આવવાને જગા જ ન રહે. એક બરાબર વંચાયો કે તરત એ અલોપ થઈ ત્યાં બીજો અક્ષર આવ્યો જ છે. એ વંચાયો કે તરત ત્રીજો અક્ષર આવ્યો જ છે. મન બરાબર આ વાંચવામાં લાગી જાય ત્યાં બીજા વિચારને સ્થાન જ કયાં મળે ? અને એવો નિયમ રાખવાનો કે બીજો કોઈ વિચાર આવ્યો, તો ફરીથી પહેલેથી ન...મો...અ...વગેરે શરૂ કરવાનું. આમાં લાભ એ થશે કે પહેલાં બીજો વિચાર ઘૂસી ગયો હતો. એટલે હવે અહીં એ ન ઘૂસે એ માટે વધારે ચીવટ રહેશે. પ્રારંભિક પ્રયાસમાં ભલે બે-ત્રણ-ચાર વાર ફરી ફરી શરૂ કરવું પડે, કંટાળશો નહિ. શરૂમાં આખો નવકાર પૂરો ન થાય તો પહેલા પાંચ જ પદ ધારજો. પરંતુ અભ્યાસ એકાગ્ર ધ્યાનનો કરવાનું લક્ષ રાખવાનું. એટલું જોજો કે અક્ષર પહેલાં બોલીને પછી એ વાંચવાનો નહિ, પરંતુ પહેલા તે તે અક્ષરને પ્રગટેલો વાંચી પછી તરત આંતર-જલ્પ થાય, અંદરમાં બોલવાનું થાય. મનથી એમને એમ બોલવાની વસ્તુ એવી છે કે નવકાર બહુ રચાઈ ગયેલો હોવાથી એમ જ સહેજે બોલાઈ જાય છે પછી એમાં બીજો વિચાર પણ આવે તોય એ બોલાઈ જાય છે. પરંતુ જો લખેલું વાંચીને બોલવાનું હોય તો મન એ લખેલામાં અને વાંચવામાં પરોવવું પડે છે. તેથી બીજા વિચારને તક મળતી નથી.

'લોગસ્સ-નમુત્થુણં' નું ધ્યાન :-

આવું 'લોગસ્સ' અને 'નમુત્થુણં' સૂત્રનું ધ્યાન થઈ શકે. અલબત્ત પહેલાં તો નવકારનું ધ્યાન ખુબ અભ્યાસમાં લાવવાનું; તે એક ધારાએ ૨-૩-૪-૫ નવકારનું

ધ્યાન સળંગ ચાલે એ રીતે, જેથી 'લોગસ્સ' સૂત્ર મોટું હોવાથી એના એકેક અક્ષરનું ધ્યાન ઠેઠ સૂત્ર પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી બીજા વિચાર વિના અંખડ ચાલે. એટલું ખ્યાલમાં રાખવાનું કે બે અક્ષર સામટા ન દેખાઇ જાય.

૨૪ તીર્થંકરના નામનું ધ્યાન :-

જેવું આ અક્ષરનું ધ્યાન છે એવું આખા શબ્દનું ધ્યાન થઇ શકે. ચોવીસ તીર્થંકરદેવનાં નામ તો આવડે છે ને ? બસ આંખ મીંચીને નવકારના અક્ષરની જેમ અહીં એકેક ભગવાનનું નામ નજર સામે લખેલું લાવવાનું, અને તે મનોમન બોલવાનું, વાંચીને જ બોલવાનો નિયમ નહિ ભૂલવાનો. પહેલા ભગવાનનું નામ 'ઋષભદેવ' જોવાઇ અને વંચાઇ-બોલાઇ ગયું કે તરત એ અલોપ 'અદશ્ય' થઇ જઈ બીજા ભગવાનનું નામ 'અજિતનાથ' નજર સામે દેખાય. એ વાંચીને બોલ્યા કે તરત ત્રીજા પ્રભુજીનું 'સંભવનાથ' નામ આવે. એમ આગળ વધતાં કદાચ બીજો વિચાર આવી ગયો તો પાછું પહેલે દિવસે ભલે થોડા નામનું એક ધારાએ એકાગ્ર ધ્યાન થાય, પરંતુ રીત આ. પછી આગળ વધતાં તો એક વાર ૨૪ નામ પૂરાં થયાં કે તરત પહેલા નામથી વળી શરૂ થઇ જાય. એમ કરતાં કરતાં એક ચોવીસી, બીજી ચોવીસી, ત્રીજી ચોવીસી...એમ ધ્યાનધારા વધવાની તે યાવત્ ૧૦૦-૨૦૦-૧૦૦૦ નામ ધ્યાવવાની વચમાં કોઇ બીજો વિચાર નહિ ઘૂસે.

ત્યારે વહેલી પ્રભાતે વાતાવરણ શાંત અને શીતલ હોય. એ વખતે પરમ તારક પરમ મંગળમય ૨૪ તીર્થંકર ભગવાનનાં પવિત્ર મંગળનામ એકાગ્ર ધ્યાનથી યાદ કરાય એની આખા દિવસ અને આત્મા પર કેટલી સુંદર અસર પડે ?

નવકારમંત્રના ધ્યાનની બીજી રીત :-

૧૦૮ નવકારજાપ માળા લીધા વિના કે આંગળીના વેઢા પર ગણ્યા વિના, અને વળી એકાગ્રતાથી કરવા માટે, આ એક રીત છે,-

સમવસરણ પર જાપ :-

ત્રિલોકનાથ ભગવાન તીર્થંકરદેવના સમવસરણનું ચિત્ર તો જોયું હશે. સમવસણ ગોળ પણ હોય છે અને ચોખંડું ય હોય છે. એમાં નીચે મોટા ગઢ પર નાનો ગઢ અને એના પર એથી ય નાનો ગઢ હોય છે. આપણે ચોખંડા સમવસરણના આ ત્રણ ગઢની દિવાલ-રેખાઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે. દરેક ગઢને ૪-૪ દિવાલ ને દરેક દિવાલમાં વચ્ચે પ્રવેશદ્વાર હોય છે. એની રેખાઓ આ પ્રમાણે બને,-

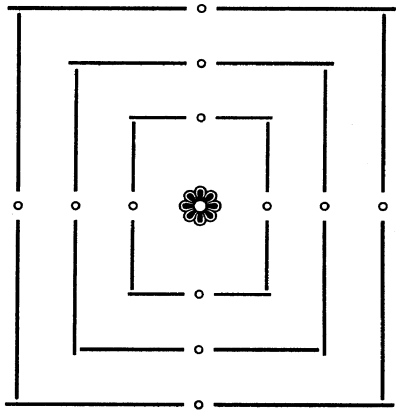

દરેક દિશાની ૧-૧ રેખાની વચમાં દ્વાર (૦) આવવાથી રેખાના બેભાગ થયા. હવે આપણે ૧-૧ ગઢની ૪-૪ રેખા પર કુલ ૩૬ નવકાર જાપ કરવાનો છે. એમ ૩ ગઢ ઉપર ૧૦૮ નવકાર-જાપ થશે. એમાં દરેક રેખાના બે ભાગ હોવાથી દરેક ભાગે ૪-૪ નવકાર અને વચલા દ્વાર પર ૧ નવકાર, એમ પ્રત્યેક રેખા ઉપર ૯-૯ નવકાર ગણાશે. તે આ રીતે,-

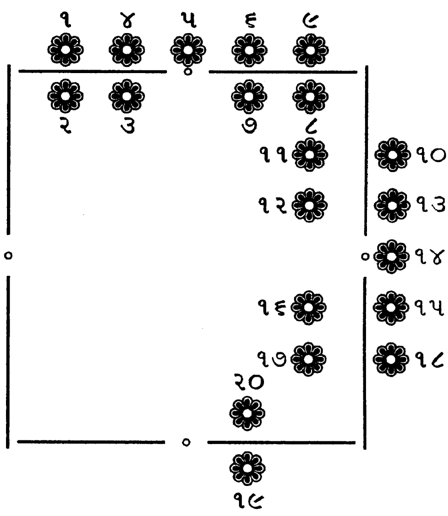

આમાં નંબર આપ્યા છે એ પ્રમાણે પહેલા અંદરના નાના ગઢથી શરૂ કરવાનું એમાં ય ઉપરની રેખામાં ડાબી બાજુએ ઉપરથી શરૂ કરવાનું. ગઢની રેખા પર ઉપર નીચે ફુલ મૂક્યા છે, અને ફુલ પ્રવેશદ્વારની ઉપર છે એમ એક રેખાની ઉપર ૯ ફુલ થાય છે. એ દરેક ફુલ પર નજર રાખી ૧-૧ નવકાર ગણવાનો.

એમાં નિયમ આ, કે ગઢની બહારથી અંદર પેસવાનું નીકળવાનું બહાર ને બહાર પ્રવેશદ્વારનું ફુલ વટાવી બીજી બીજુના બહારના ફુલ પર થઈ અંદર પેસવાનું...બહારથી અંદર પેસી બહાર નીકળવાનું, આ નિયમ ચિત્રમાં એ પ્રમાણે આંકડા ૧, ૨, ૩, ૪, વગેરે મૂકયા છે. એ ક્રમે ચાલતાં દ્રષ્ટિ ઉઠાવવી નહિ પડે, સળંગ ધારાએ ચાલશે.

એક રેખાના જાપ અંતે બહાર નીકળ્યા પછી બહારથી ને બહારથી સાથેની રેખાના બહારના ફુલ પર જવાનું. એમ કરતાં એક ગઢ પર ગણાઈ જાય. પછી એની ઉપરના ગઢ પર અને ત્યારબાદ સૌથી ઉપરના મોટા ગઢની ઉપર ગણવાનું એમ ૧૦૮ નવકાર ગણાશે.

આ જાપમાં એકાગ્રતા શાથી ? :-

આમાં મનને બરાબર સજાગ રહેવું પડશે; નહિતર ફુલ ચૂકાઈ જશે, શંકા પડશે કે કયા ફુલની ઉપર જાપ ચાલતો હતો, આ કે પેલા ? આ ભૂલ-ભુલામણી ન થાય માટે સહેજે મન સાવધાન રહી નવકાર ગણશે, તેથી બીજા વિચાર નહિ ઘૂસે, અને એકાગ્ર ધ્યાન લાગશે. આમાં માળા વગેરેની જરૂર નહિ. આંખ મીંચી નજર સામે સમવસરણનું ચિત્ર ખડું કરવાનું; ને એના પર જાપ ચલાવવાનો. ૨૦-૪૦ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ પણ આમ ગઢ પર કરી શકાય.

પ્રભાતે આવી રીતે માત્ર ૧૦૮ નવકાર ગણીને જોજો કે મન કેવું શાંત સ્ફુર્તિવાળું બને છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર.- આમાં તો ફુલ પર ધ્યાન રહેશે ને ?

નવકાર તો ધ્યાન વિના એમજ નહિ રટાઈ જાય ?

ઉ.- ફુલ તો એક આલંબન છે, એના આધાર પર ધ્યાન નવકાર ઉપર રાખવાનું છે. એ માટે આમ થઈ શકે; -

ધ્યાન ફુલને બદલે નવકાર પર શી રીતે ?

(૧) દરેક ફુલની વચમાં કર્ણિકા છે, અને આજુબાજુ ૮ પાંખડી છે. એ નવમાંના દરેક પર નવકારનું એકેક પદ લખેલું છે, તે વાંચીને ગણવાનું વચલી કર્ણિકા ઉપર પહેલું પદ; પછી ઉપરની પાંખડી ઉપર બીજું; જમણી બાજુ પર ત્રીજું; નીચે ચોથું; ડાબી બાજુએ પાંચમું; પછી ખુણાઓની પાંખડીઓ પર ૬-૭-૮-૯મું, શ્રી સિદ્ધચક્રના ગટા પર હોય એ રીતે નવ પદ ધારવાના, આમ ધારીને ગણતાં નવકાર પર ધ્યાન રહેશે. આંમા એટલો ખ્યાલ રાખવાનો કે નજર સામે રેખા તો તરવર્યા જ કરે અને એના પરના નવમાંના એકેક ફુલ પર નવકાર ગણાય. એથી કઈ રેખા અને કયું ફુલ ચાલે છે એ નહિ ભૂલાય. તેમ પદો પણ

ચોક્ખા ચાલવાના. રેખા એકવાર ૯ નવકાર સુધી આડી દેખાય, એ પૂરી થયે પછી ૯ નવકાર સુધી ઊભી દેખાય. વળી એ પછી આડી, પછી ઊભી. દરેક ઉપરના ૯ ફુલ પર ૯ નવકાર ગણાય.

(૨) અથવા દરેક પાંખડીને બદલે આખા ફુલ પર ઉપરથી નીચે નવકારનાં ૯ પદ ધારી એ વાંચીને ગણવાના. ફુલ લાલઘુમ, એના પર નવકારના પદ રત્ન જેવા સફેદ લખેલા જોવાના અથવા ફુલને બદલે ઊભી પટ્ટી પર પણ નવકારનાં ૯ પદ લખેલા જોઈ શકાય.

(૩) અથવા ફૂલની જગાએ એકેક મોં, એમ દરેક રેખા પર નવ મુખ દેખાય, અને એ દરેક મુખના પણ ખાસ તો હોઠ ફફડતા દેખવાના, અને એ હોઠ એકેક પદ બોલે છે એ જોવાનું. અનુભવ કરશો એટલે આની બરાબર ધારણા થશે. બોલનાર તરીકે આપણે નહિ. પણ એ હોઠ; અને આપણે તો માત્ર જોનાર-સાંભળનાર, આમાં પણ મુખમાંથી ક્રમસર એકેક પદ હોઠ ફફડીને બોલાઈ રહેલું દેખાશે, દ્રષ્ટિ હોઠની ઉપર કેન્દ્રિત રહે. આ ત્રણમાંથી ગમે તે રીતે સમવસરણના ગઢ ઉપર ૧૦૮ નવકાર ગણી શકાય.

હૃદયકમળ પર ધારણા :-

સમવસરણના બદલે આપણા હૃદય પર ધારણા કરીને નવકાર ગણી શકાય. હૃદયને લાલઘૂમ કમળ ધારવાનું, એમાં વચ્ચે કર્ણિકા અને આજુબાજુ ૮ પાંખડી છે એ દરેક પર પહેલાં કહ્યું તેમ એકેક પદ સફેદ રત્નમય અક્ષરોનું દેખાય, ને એ વાંચતા જવાનું.

પ્ર.- હવે આમાં પહેલો નવકાર, બીજો નવકાર, ત્રીજો નવકાર; એમ ધારણા શી રીતે રહે ?

ઉ.- આ રીતે, કે પહેલો નવકાર શરૂ થાય ત્યારે પહેલું પદ જરા ઘેરું અથવા મોટા અક્ષરનું દેખાય. એ બોલાતાં એના પર ભાર જરા વધુ અપાશે. પછી બીજો નવકાર ચાલુ થતાં બીજું પદ ઘેરું મોટું દેખાશે ને બાકીના ચાલુ લખેલા દેખાય. પછી ત્રીજો નવકાર ગણાતાં ત્રીજું પદ જરા ઘેરું કે મોટું દેખાશે. એમ સહેજે ગણત્રીબંધ ૯ નવકારનો જાપ થશે. આંકડા નહિ મૂકવા પડે. ક્રમસર એકેક પદ ઘેરું, પહેલા નવકારમાં માત્ર પહેલું પદ ઘેરું, બીજામાં માત્ર બીજું, ત્રીજામાં ત્રીજું, એમ ચાલવાનું.

પ્ર.- આ તો નવકાર બરાબર ગણાય, પણ હવે ૧૦૮ ગણવા છે તે શી રીતે ?

હૃદયકમળ પર ૧૦૮ કેમ ગણવા ?

ઉ.- એ સહેલું છે. આપણા હૃદયકમળને વારાફરથી શ્રીસિદ્ધચક્રજીના ગટાના એકેક સ્થાન પર રહેલું ધારવાનું; પહેલા, વચ્ચેના અરિહંતના સ્થાનની જગાએ, એના પર ૯ નવકાર પૂરા થાય. પછી બીજા સિદ્ધભગવાનના સ્થાન પર હૃદયકમળ ધારવાનું. એની ઉપર નવ નવકાર ગણવાના પછી ત્રીજા આચાર્ય પદના સ્થાનની જગા પર હૃદયકમળની ધારણા એમ નવમી વાર નવમા સ્થાન પર હૃદયકમળ. ત્યારબાદ શ્રીસિદ્ધચક્ર યંત્રના ઉપરના ભાગે કળશના મોં પર, ત્યારપછી એની જમણી બાજુની આંખ ઉપર, અને તે પછી એની ડાબી બાજુએ આંખ પર હૃદયકમળ ધારવાનું. એમ બાર સ્થાનના એકેક પર હૃદયકમળની ધારણાએ ૯-૯ નવકાર ગણાતાં કુલ ૧૦૮ નવકાર જાપ થશે.

પદાર્થ પર ધ્યાન :-

આ તો નવકાર અક્ષર પર ધ્યાન થયું. પણ દરેક પદના પદાર્થ ઉપર ધ્યાન કરવું હોય તો આ રીતે થાય,-

(૧) નજર સામે સમવસરણ લાવવાનું. એમાં વચ્ચે શ્રીઅરિહંત પરમાત્મા બિરાજમાન છે; એમના મસ્તકની ઉપર સિદ્ધશિલા પર સિદ્ધભગવાન છે; પ્રભુના ચરણ આગળ જમણી બાજુએ ગણધર-આચાર્ય મહારાજોની પંક્તિ છે, એમની નીચે ઉપાધ્યાય મહારાજો અને એમની નીચે સાધુમહારાજોની પંક્તિ છે; એમ ધારવાનું પછી નવકારનું દરેક પરમેષ્ઠિપદ બોલતાં તે તે અરિહંત, સિદ્ધ...વગેરે પરમેષ્ઠી જોવાના એમ 'નમો લોએ સવ્વસાહૂણં' બોલતા સાધુપંક્તિ જોવાની, સાથે માનસિક નમસ્કાર પણ કરતા જવાય. પછી પ્રવેશદ્વારથી આગળની ભૂમિ પર ઉપર ઉપર ૬ઠ્ઠું, ૭મું, ૮મું, ને ૯મું પદ લખેલું વાંચવાનું; જેથી નવમા પદે ઠેઠ અરિહંત પ્રભુ પાસે પહોંચી જવાશે, ને ફરી ત્યાંથી બીજો નવકાર શરૂ થશે. આ રીતના અર્થધ્યાનમાં છેલ્લા ચાર પદ જોવાને બદલે સમવસરણ પર પાંચે પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરીને સામે ઊભા રહી છેલ્લા ચાર પદ બોલતાં ધારવાનું. કે આ પાંચે નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરી રહ્યા છે, જાણે આપણા દિલમાંથી પાપો બહાર ફેંકાઇ રહ્યા છે કે બળી ખાખ થઇ રહ્યા છે. અને આ નમસ્કાર સર્વ મંગળોમાં શ્રેષ્ઠ મંગળ ક્રિયા છે; એટલે

જાણે એ જબ્બર અંતરાયકર્મોના ભુક્કા કરે છે.

(૨) **નવકારપદોના પદાર્થની બીજી રીતે આમ ધારણા થઈ શકે.** એમાં,

અરિહંત પદાર્થ એટલે આઠ પ્રાતિહાર્યે શોભતા વીતરાગ દેવાધિદેવ (૧) એ રત્નમય સિંહાસન પર, ખુરસી પર બેસે એમ, બેઠા છે; પગ નીચે રત્નમય પાદપીઠ પર સ્થપાયા છે. (૨) બે બાજુ ચામર વિંઝાય છે. (૩) મસ્તક પાછળ સૂર્ય જેવું ભામંડળ પ્રકાશ પુંજ છે (૪) ઉપર રત્ન-મોતીમય ઝુંમખડા (સેરો) વાળા ગોળ ૩ છત્ર છે. (૫) પ્રભુની પીઠ પાછળ ઉંચુ અશોક વૃક્ષ, (૬) આકાશમાંથી પડતી પુષ્પવૃષ્ટિ, (૭) ગગનમાં વાગતી દેવદુંદુભી. અને (૮) બંસરી વગાડતા દેવોની દિવ્યધ્વનિ છે. આમ અષ્ટપ્રાતિહાર્ય એટલે કે શોભા કરનાર પરિવારથી અરિહંત પરમાત્મા શોભી રહ્યા છે.

સિદ્ધભગવાન સ્ફટિક જેવા નિર્મળ અને જ્ઞાન-જયોતિમય છે એ રત્નમય સિદ્ધશિલા પર બિરાજમાન છે.

આચાર્ય મહારાજ વ્યાખ્યાન પીઠ પર બિરાજી ચતુર્વિધ સંઘને દેશના આપી રહ્યા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બાજઠ પર બિરાજેલા છે, અને એમની આગળ અર્ધગોળ માંડલીમાં મુનિ મહારાજો ભણવા બેઠેલા છે.

સાધુ મહારાજ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઊભા છે. મુખ પ્રશાંત, આંખ અર્ધ મીંચેલી, અને દ્રષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ પર સ્થાપેલી છે.

હવે નવકારના પહેલા પાંચ પદ ગણવા માટે સામે પાંચ પૃથ્વી પાંચ મજલા જેવી ધારવાની, પછી એકેક પદ બોલીએ ત્યારે ૧-૧ પૃથ્વી તે તે પરમેષ્ઠીઓથી ભરચક ભરેલી દેખાય. દા.ત. 'નમો અરિહંતાણં' બોલતાં સામે અષ્ટ પ્રાતિહાર્યયુક્ત અરિહંત ભગવાનોથી ભરચક ભરેલી દેખાય;

'અરિહંતાણં' એ બહુવચન પ્રયોગ છે, એમાં સર્વ કાળના અનંત અરિહંત લઈ શકાય. માટે સામે પૃથ્વી પર અનંત અરિહંત જોવાના, અને માનસિક બે હાથ જોડી આપણું માથું નમે છે એમ ધારવાનું પછી 'નમો સિદ્ધાણં' બોલતા ઉપરની પૃથ્વી સિદ્ધશિલાની, એના પર અનંત સિદ્ધભગવાન જોવાના અને એમને નમસ્કાર ત્યારબાદ નીચે પૃથ્વી પર દેશના દેતા આચાર્ય મહારાજોથી ભરચક જોતાં 'નમો આયરિયાણં' પદ બોલાય ને નમસ્કાર થાય. તે પછી એની નીચે પૃથ્વી પર ચોથું પદ બોલતી વખતે ભણાવતા ઉપાધ્યાયો અનંત દેખાય, ને નમન થાય. છેલ્લે નીચેની પૃથ્વી પર, પાંચમું પદ બોલતાં કાઉસ્સગ્ગ-ધ્યાને ઊભેલા અનંત મુનિમહારાજ દેખાય અને એમને નમસ્કાર થાય.

અભ્યાસથી પદોચ્ચારણ એ સ્વીચદાબ :-

આ દેખવા બહુ અભ્યાસ કરવો પડે. પછી તો કેમ, તો કે જેમ વિજળીની સ્વીચ દાબતાં ઝટ લાઇટ થાય, એમ તે તે પદ બોલતાવેંત સામે તે તે પરમેષ્ઠી એમના એમના પોઝમાં ઝટ દેખાઇ જાય. બહુ અભ્યાસ કરવાથી આ શક્ય બને છે.

પછી છેલ્લા ચાર પદ વખતે નજર સામે એ પાચે પૃથ્વી પર અનંત પરમેષ્ઠી ભગવંતો રહીને આપણે એમને નમસ્કાર કરી રહ્યા છીએ, અને આ નમસ્કાર સર્વ પાપોને બહાર ફેંકે છે, ને સર્વ મંગળમાં શ્રેષ્ઠ મંગળ તરીકે અંતરાય કર્મોનો ચૂરો કરે છે એ ધારવાનું.

આમ નવકારના પદાર્થનું ધ્યાન થાય. રોજ પ્રભાતે ઊઠીને સ્વસ્થ ચિત્તે આંખ મીંચી આ ધ્યાન કરવામાં આવે, એ ચિત્તને ખૂબ નિર્મળ કરવા સાથે શરીરને પણ સ્ફુર્તિ આપે છે, અને એની આખા દિવસ પર છાયા પડે છે; રોજ ને રોજ એ કરતાં કરતાં ચિત્તને સ્થિરતાનો અભ્યાસ મળે છે.

લોગસ્સનું ધ્યાન :-

હવે જુઓ કે જેમ નવકારનું પદાર્થથી ધ્યાન કરાય, એમ 'લોગસ્સ' સૂત્રનું પદાર્થ-ધ્યાન થઇ શકે.

લોગસ્સની પહેલી ગાથામાં લોકના ઉદ્યોતકર, ધર્મતીર્થંકર, જિન અને અરિહંત એવા ચોવીસ પણ કેવલીનું હું કીર્તન કરીશ, આ કહેવું છે. આમાં પદાર્થ એ જોવાનો કે 'ચોવીશ પણ' એટલે કે બીજા તો ખરા જ, સાથે વર્તમાન ચોવીસીના ૨૪ ભગવાન પણ. આથી આપણી નજર સામે આગળ ચોવીસ અને એમની જમણી ડાબી બાજુ અનંત તીર્થંકરદેવો આવે. એ કેવી મુદ્રામાં આવે ? તો કે (૧) લોકના ઉદ્યોતકર, (૨) ધર્મતીર્થંકર, (૩) જિન, અને (૪) અરિહંતની મુદ્રામાં, એની મુદ્રાઓ કેવી કેવી નજર સામે લાવવાની ? તો કે (૧) સર્વજ્ઞ થયા તે વખતના ગોદોહિકા(ગાય દોહવાના) આસને, (૨) ધર્મતીર્થ સ્થાપન વખતના દેશના દેતા, (૩) કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રાગાદિ જીતતા. અને (૪) આઠ પ્રાતિહાર્ય યુક્ત સિંહાસન પર બેઠેલા.

આમાં પહેલામાં બધા કેવળજ્ઞાન પામવા વખતે ઉભડક રહેલા દેખાય. બીજામાં સમવસરણ પર બેસી બોલતા દેખાય. ત્રીજામાં આ સ્થિતિ લાવવા પૂર્વે ધ્યાનમાં ઉભેલા અને ભક્ત કે શત્રુ પર રાગ-દ્વેષને રોકનારા દેખાય. ચોથામાં આઠ પ્રાતિહાર્યોથી શોભતા બેઠેલા જોવાના.

• ૨જી-૩જી-૪થી ગાથા •

હવે પહેલી ગાથા પછીની ત્રણ ગાથામાં ૨૪ ભગવાનના નામ સાથે એમને વંદન છે. એમાંની દરેક ગાથામાં ૮-૮ ભગવાનનાં નામ છે. તે પણ દરેક લીટીમાં કોઈમાં ૧, ૨, કે ૩ નામ છે. તો જે જે લીટીમાં જેટલાં જેટલાં નામ છે, તેટલા તેટલા ભગવાન તે તે લીટી બોલતા નજર સામે લાવવાના. એનો ક્રમ આ મુજબ છે,-અને આ પ્રમાણે નજર સામે લાવવાના;

આ દરેકમાં પ્રભુ બેઠા છે, એમ જોવાનું અને તે તે લીટીમાં આવતું નામ બોલવાનું. જેમ કે, પહેલી લીટીમાં 'ઉસભ-મજિઅં' આમાં સાથે 'વંદે' છે, અર્થાત્ વદું છું એમ છે, ને તે દરેક ભગવાનને લાગું થાય છે. તો આપણે તે તે નામ બોલતાં એ દરેક ભગવાનના ચરણમાં હાથ જોડી માથું નમાવી વંદન કરીએ છીએ એમ જોવાનું. અભ્યાસ પાડતાં આ આવડશે. એ માટે પહેલાં તો ધીમે ધીમે એકેક નામ બોલતા જઈએ અને એની સાથોસાથ તે તે કુંડાળામાં તે તે ભગવાનનું નામ બોલતા જઈએ, એમ આગળ વધવાનું.

પમી ગાથા :-

આની પછી પાંચમી ગાથામાં એ 'ચઉવીસંપિ' અર્થાત્ ચોવીસ પણ એટલે કે આજુબાજુ અનંત તીર્થંકર સાથે વચમાં આ ચોવીસ ભગવાનને સામે રાખી આપણે સ્તુતિ કરતા હોય એમ જોતા એમને 'નિર્મળ અને અજર-અમર' તરીકે જોવાના, અને પ્રાર્થના (આશંસા) કરવાની કે એ ચોવીસ પણ જિનવર મારા પર કૃપા કરો, એમનો પ્રભાવ હું ઝીલું.

૬ઠી ગાથામાં, :-

એ પ્રભુને કીર્તન-વંદન-પૂજન કરાયેલા તથા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ તરીકે જોવાના અને એમની પાસે 'આરુગ્ગ-ભાવ-આરોગ્ય મોક્ષ' માટે 'બોધિલાભ' યાને જૈનધર્મની સમ્યગ્દર્શનાદિની તથા ઉત્તમ ભાવસમાધિની માગણી કરતા હોઈએ એમ જોવાનું.

૭મી ગાથામાં :-

એ ભગવાનને ચંદ્રો કરતાં બહુ નિર્મળ, સૂર્યો કરતાં અતિપ્રકાશકર, અને સમુદ્રો કરતાં અતિશય ગંભીર સિદ્ધ તરીકે જોવાના, અને એમની પાસે મોક્ષ માગતા હોઈએ એમ ધારવાનું.

આમ આખા લોગસ્સની લીટીનો પદાર્થ નજર સામે ખડો કરી એના પર મન ચોટાડવાનું, આ રીતે 'લોગસ્સ'નું ધ્યાન થાય. રોજ પ્રભાતે જાગીને એકવાર પણ આ ધ્યાન કરવામાં આવે એમાં તો કેટલાય પાપકર્મોનો નાશ થાય. અને અથાગ પુણ્ય બંધાય. એક તીર્થંકર ભગવાનને વંદના, સ્તુતિનું અચિંત્ય ફળ મળે

છે, તો ચોવીસ અને સાથે અનંતા તીર્થંકર પ્રભુને વંદના-સ્તુતિ કરવાનું કેટલું ગંજાવર ફળ મળે ?

વાત આ છે કે મનને રખડતું કે અશુભ પદાર્થોમાં ચોંટી જતું અટકાવી દિવસના મંગલ પ્રારંભે નવકાર અને લોગસ્સના ધ્યાનમાં મન ચોંટાડવું જોઇએ.

મનને સ્થિર અને નિર્મળ કરવા માટે ધ્યાનના આ પ્રારંભિક પ્રકારોની વાત થઇ, પરંતુ આપણો મુખ્ય વિષય આ છે કે, -

ધ્યાનને જીવન સાથે શો સંબંધ છે ? :-

આમાં બહુ વિચારવાનું છે. આપણે એ સંક્ષેપમાં જોઇશું કે ધ્યાનને જીવન સાથે કેમ મુખ્ય સંબંધ છે ? ધ્યાનના પ્રકાર કેટલા અને કયા કયા ? હવે દરેકનું સ્વરૂપ શું ? જીવનમાં એ કયાં કયાં કામ કરે છે ? હૃદયમાં તે તે ધ્યાન હોવાના બાહ્ય લક્ષણ કયાં ? તે તે ધ્યાનનું ફળ શું ? ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ

આમાં પહેલી વાત,-

ધ્યાનને જીવન સાથે કેમ મુખ્ય સંબંધ છે ?

જીવન શું છે ? કોઇ વર્તાવ, કોઇ વાણી, યા કોઇ ભાવ-લાગણી-વિચાર. ઊંઘીએ તો પણ એ એક જાતનો વર્તાવ છે, ને ઇન્દ્રિયોથી કાંઇ જોઇએ-સાંભળીએ-ચાખીએ વગેરે અથવા કાયાના ગાત્ર હલાવીએ તો ય એ વર્તાવ છે. એમ બોલીએ એ વાણી છે, અને વિચારીએ, ભાવ-લાગણી-મનોરથ કરીએ એ વિચાર છે. જડને આ કોઇ વર્તાવ, વાણી કે વિચાર નથી, તેથી એને જીવન નથી. ઝેર ખાય તો મારે, એ ઝેરનો સ્વભાવ છે, ઝેરનું કાર્ય છે, પણ ઝેરનું એ જીવન નથી. જીવન ચેતન આત્માને હોય છે, અને તે એને સ્વાધીન છે.

આત્માનું સ્વાતંત્ર્ય :-

કેવા વર્તાવ, વાણી-વિચાર કરવા એમાં આત્મા પોતે સ્વતંત્ર છે. સરમુખત્યાર છે, અલબત આયુષ્ય, બળ વગેરે સામગ્રી પહોંચે એટલા માટે પ્રમાણમાં કરી શકે, છતાં સ્વાધીન એટલા માટે કે પોતાની મરજી મુજબ વાણી-વિચાર-વર્તાવને પ્રવર્તાવી શકે છે, પલટાવી શકે છે, અને અટકાવી પણ શકે છે.

આપણું મહત્ત્વ સમજો :-

આપણે જો આપણા આત્માનું આ મહત્ત્વ સમજીએ, 'વાણી-વિચાર-વર્તાવ ઉપર આપણું વર્ચસ્વ છે', એ મન પર લઇએ, તો આપણને લાગે કે આપણે એક સમ્રાટ રાજા જેવા છીએ અને જેમ રાજા પોતાના નોકર-પરિવાર પર હુકમ કાઢે તે પળાય, એમ આપણે આપણા શરીર અવયવો ઇન્દ્રિયો વાણી અને મનને હુકમ કાઢીએ તે પ્રમાણે એ ચાલે. આવું-આપણું વર્ચસ્વ સમજાયાથી એ કાયા વગેરેને

હુકમ કરીને અસત્-અશુભ-દુષ્ટ, વર્તાવ-ઉચ્ચારણ-વિચાર અટકાવી શકીએ. બહાર કોઈના પર હુકમ કરીએ છીએ એમ અંદર આ કાયા, ગાત્રો વગેરેને હુકમ કરવાનો કે આ અશુભ વર્તવું-બોલવું-વિચારવું રહેવા દે, આ શુભ-સારું વર્ત, વિચાર બોલ.

વિચારની મોટી અસર, :-

જીવન એ વર્તાવ, વાણી વિચાર છે, અને એની આત્મા પર અસર પડે છે. એમાં ખાસ કરીને વિચારની ભારે અસર પડે છે; આત્મામાં તેવા તેવા સંસ્કાર, સંસ્કારનાશ, કર્મબંધ અને કર્મક્ષય ઊભા કરે છે. તો શું વાણી વર્તાવની અસર નથી ? છે, એની વિચાર પર મોટી અસર છે. સ્ત્રી પર આંખ લગાવ્યા કરે તો અસત્ મલિન વિચાર ચાલે છે; વીતરાગની મૂર્તિ પર ટસીને જોયા કરે તો શુભ વિચાર ધારા ચાલે છે. એટલે જ

આજના સિનેમા-દર્શન, રેડિયો સંગીત-શ્રવણ, છાપા વાંચન, શોખ-સગવડના ઉદ્ભટ સાધનોનો ઉપયોગ, વગેરેએ માનવજાતની વિચારસરણી અધમ, કલુષિત, તામસી બનાવી દીધી છે.

એમાં જો સંવેગ-વૈરાનીતિ, જિનવાણીનું શ્રવણ, સાધુ સમાગમ, તીર્થ-યાત્રાકરણ વગેરે મળે તો વિચારસરણી સારી ચાલવા લાગે છે.

આચારની વિચાર પર અસર છે, ને વિચારની કર્મ તથા સંસ્કાર પર અસર છે.

શ્રીમહાવીર પ્રભુના ખુદના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ શ્રી ધર્મદાસગણી મહારાજ ઉપદેશમાળા શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, -

जं जं समयं जीवो आविसइ जेण जेण भावेण ।
सो तंमि तंमि समए सुहासुहं बंधए कम्मं ॥

અર્થાત્ જે જે સમયે જીવ જેવા જેવા (શુભ કે અશુભ) ભાવથી યુક્ત બને છે, તે તે સમયે (તેટલા પ્રમાણમાં) એ શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધે છે; શુભ ભાવથી શુભ કર્મ, અને અશુભ ભાવથી અશુભ કર્મ બંધાય-આપણે ત્યાં કહેવાય છે,-

'ક્રિયાએ કર્મ, ઉપયોગે ધર્મ, પરિણામે બંધ'

(૧) જેવી ક્રિયા કરો તેવા કર્મી કહેવાઓ. વેપારની ક્રિયાથી વેપારી, મારવાની ક્રિયાથી હિંસક, બચાવવાની ક્રિયાથી રક્ષક-દયાળુ વગેરે...વગેરે...

અથવા ક્રિયાએ કર્મ એટલે જેવી ક્રિયા કરો તે પ્રમાણે કર્મભૂમિકા યાને ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

(૨) ઉપયોગે ધર્મ એટલે દેવદર્શનાદિ બાહ્યધર્મક્રિયા ગમે તેટલી કરો, પણ એમાં ચિત્તનો જેટલો ઉપયોગ હોય, જેટલી જાગૃતિ હોય, એટલો આંતરિક ધર્મ. ગણાય, અને એ ઉપયોગ જ પાપ ક્ષયાદિનો લાભ આપે. બાહ્યધર્મક્રિયા છતાં ચિત્ત

બહારમાં રખડતું હોય તો એ આંતરિક ધર્મ ન થયો. ચિત્તનો ઉપયોગ એટલો ધર્મ.

(૩) **પરિણામે બંધ** એટલે આત્માના જેવા શુભ અશુભ પરિણામ, ભાવ, અધ્યવસાય એ પ્રમાણે શુભાશુભ કર્મનો બંધ થાય.

આમાં પણ એજ આવીને ઊભું રહ્યું કે,

(૧) **જેવા ભાવ તેવો બંધ** એકલો બંધજ નહિ, પણ

(૨) **જેવા ભાવ તેવું સંસ્કરણ પણ થાય.** એટલું જ નહિ પણ

(૩) **ભાવના અનુસારે કર્મોનું સંક્રમણ** યાને પુણ્યમાંથી પાપમાં કે પાપમાંથી પુણ્યમાં પરિવર્તન થાય. હજી આગળ

(૪) **જેવા ભાવ તેવી ઉદ્વર્તના-અપવર્તના,** અર્થાત્ શુભ કે અશુભ કર્મની સ્થિતિની વૃદ્ધિ યા હ્રાસ. એટલું જ નહિ, પણ

(૫) **જેવા ભાવ તેવા મોહનીય કર્મના ઉદય કે ક્ષયોપશમ થાય.**

બોલો, અંતરના પરિણામ, ભાવ, અધ્યવસાય કેટકેટલી અસરો ઊભી કરે છે ?

ક્રિયા કદાચ ધર્મની હોય અને એમાં ભાવ બગાડે તો બાહ્ય ધર્મ બાજુએ રહી જાય અને બગડેલા ભાવથી અશુભ કર્મબંધ-સંસ્કરણ-કર્મસંક્રમણ વગેરે કેટલાંય અહિતની લોથ ઊભી થાય.

એથી ઊલટું, ક્રિયા પાપની હોય પણ અંતરમાં ભાવ શુભ ઊભો થયો તો શુભ કર્મબંધ, શુભ સંસ્કરણ, અશુભ કર્મોનું શુભમાં સંક્રમણ, શુભ કર્મોની સ્થિતિ પર કાપ, વગેરે કેટલું ય કલ્યાણ ઊભું થાય. દા.ત. જુઓ,-

ચૂલો સળગાવતાં શુભ વિચાર ! :-

કોઈ શ્રાવિકાને ચૂલો સળગાવવાનો અવસર થયો, ચૂલો સળગાવે છે, પણ એના દિલમાં ગડમથલ ચાલી કે અરે ! આ સંસારમાં રહ્યા એટલે કેવા જીવસંહાર કરવા પડે છે ? ચૂલામાં કેટલા અગ્નિકાય જીવો જન્મી જન્મી મરશે ? તો કેટલા ઉડતા કે ખૂણે ખાંચરે ભરાઈ રહેલા ત્રસ જીવો મરશે ? કેટલા અસંખ્ય વાયુકાય જીવો સળગી મરશે ? ત્યારે આના પર રસોઈ થશે તેમાં વનસ્પતિકાય, અપકાય વગેરે કેટકેટલા મરવાના ? અરે રે ! આ જીવોએ મારો શો અપરાધ કર્યો છે કે હું એ બિચારાને મરણાન્ત પીડા દઈ સંહાર કરું છું ? તેય રોજને રોજ ? કેવો આ સંસાર ? કયારે આ ષટ્કાય જીવોના કૂટામય સંસારથી છૂટીશ ?

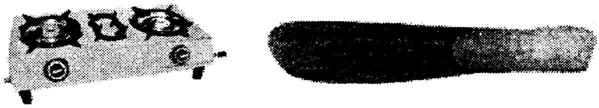

ચૂલો સળગાવતાં શુભ ભાવ કયા કરાય ? :-

હવે વિચારો, આમાં કેટલા શુભ ભાવ અંતરમાં ઉછળી રહ્યા છે ? એને હિંસાપાપનો ભારે ખેદ છે, જીવો પર દયા છે, સંસાર પર ઉદ્વેગ છે. અને ચારિત્રની અભિલાષા છે. પાપક્રિયાઓ તો કરવીજ પડે છે, પરંતુ હૈયું શુભભાવમાં રમી રહ્યું છે આમાં બંધ કેવો, સંસ્કરણ કેવું, સંક્રમણ કેવું વગેરેનો વિચાર કરો.

પાપનો દુષ્ટકૃત્યનો ખેદ સંતાપ છે, એ મહાન શુભ ભાવ છે :-

ઝાંઝરિયા મુનિના ઘાતક રાજાને પછીથી પોતાના એ ઘોર અપકૃત્યનો ધીકતો ખેદ, સંતાપ પશ્ચાત્તાપ જાગતો વધતો થઈ ગયો, તો એમાં મોહનીય કર્મોનો વિધ્વંસ કરતાં કરતાં અંતે વીતરાગ બન્યા, અને પછી તરત જ જ્ઞાનાવરણ આદિ બાકીના ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામ્યા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા પછી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મોક્ષ પામ્યા. એક મહર્ષિની હત્યા કરવાનું ઘોર પાપ ! અને તેજ ભવમાં મોક્ષ ! આ બનવા જોગ છે ? છતાં કેમ બન્યું ? ઉત્કૃષ્ટ શુભભાવ વિના તો બને જ નહિ ને ? તો અહીં કયા એવા શુભભાવ આવ્યા ? કહો, પાપ-દુષ્કૃત્યના જ્વલંત ભડભડ સળગતા સંતાપ-ખેદ-પશ્ચાત્તાપનો ભાવ એ જ પ્રબળ શુભ ભાવ તરીકે ઊભો થઈ ગયો. જેવી રીતે કોઈ સુકૃતની અનુંમોદનાનો ભાવ એ શુભ ભાવ છે, જેમકે ભરવાડણના છોકરાએ ખીરના સુપાત્ર-દાનનું સુકૃત કર્યું, પછી એની ઠેઠ એજ રાત્રે મરતાં સુધી ભારોભાર અનુમોદના કર્યે ગયો, તો એ અનુમોદનાના શુભ ભાવે એને મોટો શાલિભદ્ર બનાવ્યો, એમ પાપકૃત્યનો પશ્ચાત્તાપ પણ શુભ ભાવ હોઈ આત્માને ઉંચે ચડાવી દે છે. બસ, તો આજ રીતે પેલી શ્રાવિકાનો ષટ્કાયજીવ-સંહારનો સંતાપ-ખેદ-પશ્ચાત્તાપ એ પણ શુભ ભાવ છે. એવી એ નિરપરાધી જીવો પ્રત્યે ભારોભાર કરુણાની લાગણી થઈ આવી, હૈયું પીગળી ગયું, એ પણ શુભ ભાવ છે. એમ આવા સંહારમય સંસાર પર જે ગ્લાની થઈ એ પણ મહાન વૈરાગ્યનો શુભ ભાવ છે. વળી સંયમ-ચારિત્રની કાંક્ષા જાગી એય શુભ ભાવ છે.

હવે આ શુભ ભાવ એને શી શી બક્ષીસ આપે એ જુઓ.

શુભ ભાવથી કઇ બક્ષીસો ?

શુભ ભાવ શુભ કર્મોનો લોટ આપે.

જીવ પ્રતિસમય કર્મ બાંધે છે. એક સમય પણ ખાલી જતો નથી, કર્મબંધ

ચાલુ. જેવી રીતે ભાવ બે જાતના શુભ અને અશુભ, એમ આ કર્મ પણ બે જાતના શુભ અને અશુભ. બંને પ્રકારનાં કર્મમાં પણ જથો છે, લોટ છે. એમાં શુભ કર્મ કરતાં અશુભનો જથો મોટો, કેમકે અશુભ કર્મોના જથામાં જ્ઞાનવરણકર્મો, દર્શનાવરણકર્મો, મોહનીયકર્મો આવે એના વિરોધીભૂત કોઇ એવાં કર્મ નથી કે જે શુભના જથામાં આવે. અલબત જ્ઞાનાવરણ-કર્મ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર, અંતરાય કર્મ પાંચ, અને કષાય મોહનીય વગેરે કર્મ એવાં છે કે શુભ કર્મ બંધાતી વખતે પણ બંધાય, છતાં એ કર્મોનો રસ ઓછો બંધાય એથી એના ભોગવટા વખતે એ એવી તીવ્રતા ન લગાડે.

હવે જુઓ શુભ ભાવથી શુભ કર્મો બંધાય એના જથામાં શુ શું આવે ? પહેલું શાતાવેદનીય કર્મ આવે, જેના ઉદય વખતે જીવને સુખશાતાનો અનુભવ થાય, ત્યારે કહો છો ને કે શરીર સારું નિરોગી સ્વસ્થ, તો બધું સારું. બધો ય ધર્મ સૂઝે. એ સૂઝે એટલે વળી નવાં શાતાવેદનીય વગેરેની કમાણી થાય. અહીંના શુભ ભાવે કેવી ભાવીની સ્થિતિ પણ શુભ બનાવી ? શુભ ભાવથી શાતાવેદનીય સાથે યશ, નામકર્મ, સૌભાગ્યકર્મ, જેથી બીજાને આપણે આવકાર્ય બનીએ, આદેયકર્મ જેનાથી આપણું વચન બીજાને માન્ય થાય, સુસ્વર નામકર્મ એમ સારું શરીર, સારા વર્ણ વગેરે, સારું ગોત્રકર્મ... આવાં આવાં શુભ કર્મ બંધાય. મનના ભાવ અશુભ હોય તો આ બધાથી ઊલટાં આશાતાકર્મ, અપયશકર્મ, દૌભાગ્ય-અનાદેય દુસ્વર નામકર્મ, નીચ ગોત્ર અશુભ વર્ણાદિ વગેરે અશુભનો જથો ભેગો થાય.

શુભ ભાવમાં કેટલા લાભ ? :-

(૧) અત્યારે વિચારવા જેવું છે કે શ્રાવિકા ચૂલો ફૂંકતાં પણ પાપ-હિંસાનો ખેદ, જીવોની દયા, સંસારની ગ્લાની, મોક્ષની લાલસા વગેરે શુભ ભાવમાં ચડે એમાં કેટલો શુભ કર્મોનો લોટ બાંધે ? શુભ ભાવ રહે ત્યાં સુધી સમયે સમયે એ બાંધે. એક આંખના પલકારામાં અસંખ્યવાર એ લોટ બાંધે.

(૨) પછી કુદરતી છે કે આ શાતા વગેરે બંધાતા હોય ત્યાં સુધી અશાતા, અપયશ વગેરે અશુભ કર્મો બંધાતા અટકી જાય એ લાભ જુદો.

(૩) વળી ત્રીજો લાભ એ, કે શુભના બંધ વખતે જુના બાંધી મૂકેલા વિરોધી અશુભ અશાતાવેદનીયાદિ કર્મોમાંથી કેટલાય કર્મપુદ્ગલો આ શુભના ભેગાં ભળી જાય, અર્થાત્ એનું આમાં સંક્રમણ થાય. એટલે એ અશુભ મટીને શુભ થઇ જાય. લીમડાના રસનો વાટકો શેરડીના રસના તાવડામાં પડે તો એ કડવાશ ગુમાવી મીઠો રસ પામે ને ? એવું અહીં શુભ ભાવ વખતે બંધાતા મીઠા શાતાવેદનીય કર્મમાં જૂનાં કેટલાંક કડવાં અશાતાકર્મ ભળી જઇ મીઠા શાતા વેદનીયરૂપ બની જાય.

એવું યશકર્મ વગેરેમાં થાય. આનું નામ સંક્રમણ. એનો ય લાભ થાય.

(૪) એવું શુભ ભાવ વખતે જૂના અશુભ કર્મોની સ્થિતિ રસ પણ કપાતા આવે, એ અપવર્તના કહેવાય. એમ જૂનાં શુભ કર્મોનો રસ વધતો આવે એ ઉદ્વર્તના. એનોય લાભ મળે.

(૫) વળી, શુભ ભાવ વખતે, આમ અશુભ ભાવમાં જે 'ઉદયપ્રાપ્ત કષાય-મોહનીય' કર્મ પોતાનો રસાનુભાવ દેખાડત, તે ન દેખાડી શકે, અને એને એમ જ ચાલ્યા જવું પડે. દા.ત. દયાનો શુભ ભાવ જાગ્યો, એ વખતે ઉદયપ્રાપ્ત ક્રોધકર્મ પોતાનો ગુસ્સો ક્રૂરતા વગેરેનો અનુભવ ન કરાવી શકે, અને એ કર્મને એમ જ ખરી જવું પડે. આને પ્રદેશોદયથી કર્મક્ષય કહેવાય. રસાનુભવ કરાવે એનું નામ વિપાકોદય, ન કરાવે એ પ્રદેશોદય.

(૬) વળી એક લાભ સારા સંસ્કરણનો થાય. અત્યારે શુભ ભાવ કરો, એ ભવિષ્ય માટે એના સંસ્કાર ઊભા કરે, જે ફરીથી શુભ ભાવ લાવે, શુભ ભાવને દ્રઢ બનાવે, ભાવ દયાનો ક્ષમાનો વૈરાગ્યનો વગેરે શુભ ભાવ કરતા રહેવાથી એવા એના સારા સંસ્કાર પણ પડતા રહે કે જે આગળ વિશેષ પ્રબળ શુભ ભાવ લાવે તો એના પાછા ભાવી લાભ કેટલા સુંદર ?

(૭) આ બધી સ્થિતિમાં અશુભ કર્મોનો બંધ અટકે. અશુભમાં સંક્રમણ અટકે, શુભકર્મના રસની અપર્વતના(કાપ) અટકે, અશુભ સંસ્કાર ઊભા થતા રોકાય, વગેરે લાભ પણ ખરા ને ?

એક શ્રાવિકા ચૂલો ફૂંકતા અને રસોઈ કરતાં પણ જો (૧) પાપનો ખેદ, (૨) જીવોની દયા. (૩) સંસાર પર ઉદ્વેગ અને (૪) મોક્ષની લાલસાના શુભ ભાવમાં ઝીલી રહી છે, તો આટલા બધા લાભ પામે છે, ત્યારે દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા વખતે શુભ ભાવમાં ઝીલે એ કેવો સુંદર લાભો પામે ? એમ નહિ કહેતા કે,-

પ્ર.- તો પછી મહત્ત્વ શુભ ભાવનું જ રહ્યુ ને ? ક્રિયા ભલે ગમે તે ચાલે.

ક્રિયાનું પણ મહત્ત્વ શું ? :-

ઉ.-'ક્રિયા ગમે તે ચાલે' એનો અર્થ તો એ થાય કે પાપક્રિયાનો વાંધો નહિ. ભાવ ચોક્ખા રાખવા. આવું ન બોલાય, ન વિચારાય. કેમ કે,

સામાન્યથી ક્રિયા તો ભાવની પ્રેરક છે.

શુભ ધર્મક્રિયાથી શુભ ભાવ જાગે, અશુભથી અશુભ.

વીતરાગના દર્શનમાં વૈરાગ્ય આદિ શુભ ભાવ જાગે-વધે. પ્રિયાના દર્શનમાં મોહ રાગ જાગે-વધે.

દુઃખીને દાન કરો ત્યાં દયાનો ભાવ રહે. જાતના જ રંગ વિલાસમાં ખર્ચો

ત્યાં મોહ, નિષ્ઠુરતા વગેરે અશુભ ભાવ પોષાય.

રૂપિયા ગણતી વખતે મોહના ભાવ ચમકે, નવકારવાળી ગણતાં ધર્મરાગ વધે.

માટે આ સામાન્ય નિયમ કે ધર્મક્રિયાથી શુભ ભાવ પોષાય, પાપક્રિયાથી અશુભ ભાવનું પોષણ થાય. છતાં અપવાદે એવું બને કે સાવધાની રાખો તો પાપક્રિયામાં ય શુભ ભાવ જગાવી શકો, પણ આ અપવાદ કહેવાય. દિવસભરની પાપક્રિયાઓ, પાપવાણી મનથી સાંસારિક યોજનાઓ, તથા ઇન્દ્રિયોના વિષય સંપર્ક વખતે તપાસી જુઓ કે શુભ ભાવ કેટલા આવે અને અશુભ કેટલા ? એ પરથી નિયમની ખબર પડશે. મોટા ભાગે આર્તધ્યાનના જ ભાવ ચાલતા હોય છે.

શુભ ભાવ માટે શું કરવું ? :-

માટે જ કર્તવ્ય આ, કે ધર્મક્રિયા, શુભ પ્રવૃત્તિ, ધર્મમય વાણી, મનથી ધર્મ સાધનાની યોજનાઓ વગેરે ઉલ્લાસ પૂર્વક ખૂબ કરવાની, ને શુભ ભાવોના વેગ વધારવાના. ન છૂટકે સંસારમાં રહેવું પડે ને પાપપ્રવૃત્તિ કરવી પડે ત્યાં બને તેટલી જાગૃતિ રાખીને તેવા શુભ ભાવ કરતા રહેવાનું. પછી સાંસારિક ગમે તે પ્રવૃતિ હોય ને, પણ તમે જો ધારો તો શુભ ભાવ ઊભા કરી શકો. પહેલાં કહ્યું તેમ પાપનો ખેદ, જીવો પર દયા, સંસાર-ઘરવાસ પર ગ્લાની, દેવ-ગુરુ પર ભક્તિ-બહુમાન-શ્રદ્ધા, ક્ષમા, નમ્રતા, ત્યાગ-તપના મનોરથ, સુકૃતની અનુમોદના... વગેરે વગેરે અનેકાનેક શુભ ભાવ છે. જયાં જે લાગુ થાય તે લગાડી દેવાનો. એ માટે શાસ્ત્ર આ સિક્કો મારી આપે છે તે ધ્યાનમાં રાખવાનો કે,

શુભ ભાવથી શુભ કર્મ બંધાય, અશુભથી અશુભ. બંને જથાબંધ કર્મો આવે છે, શુભ યા અશુભ, તે પણ સૂક્ષ્માતિ સૂક્ષ્મ સમય જેવા કાળે અલગ અલગ આંખનો એક મચકારો થાય એટલામાં અસંખ્ય સમય વીતે, એટલો કાળ જ શુભ ભાવ આવ્યો, તો ય એ અસંખ્ય પૈકી દરેક સમયે શુભ કર્મોના જથા એકત્રિત થાય, એટલે એક પલકારામાત્રમાં અસંખ્યવાર આવું બને, એથી ઊલટું એક પલકારાના અશુભ ભાવ વખતે અશુભકર્મના જથા અસંખ્ય વાર. જીવનમાં આ ઘટમાળ સતત ચાલે છે.

ત્યારે ધ્યાનને જીવન સાથે શો સંબંધ છે ?

આ, કે શુભ ધ્યાનમાં શુભ ભાવ વણાયેલા છે અને અશુભ ધ્યાનમાં અશુભ ભાવ વણાયેલા છે અને જીવનમાં ધ્યાન ઘણું ચાલે છે, એટલે એમાં વણાયેલા શુભ-અશુભ ભાવ ઉપર તેવા તેવા કર્મબંધ ચાલ્યા કરે છે.-

ધ્યાન એટલે પહેલાં જે 'નમસ્કાર' 'લોગસ્સ' નું ધ્યાન બતાવ્યું એટલું જ સમજતા નહિ. શાસ્ત્રે કહ્યું છે,-

स्थिरम् अध्यवसानं ध्यानम्

અર્થાત્ સ્થિર અધ્યવસાન એ ધ્યાન .છે. અધ્યવસાન એટલે ચિત્તના અધ્યવસાય, ભાવ, પરિણામ. એ સ્થિર હોય, એટલે કે ભલે એક ક્ષણ પણ એકાગ્ર તન્મય ચિત્તના ભાવ હોય.

ધ્યાન શુભ કે અશુભ કેમ જણાય ? :-

હવે એ શુભ પણ હોય યા અશુભે ય હોય. આગળ બતાવશે કે આ સંસારના ગમતા પદાર્થ અંગે એ કેમ મળે, મળેલા જાય નહિ, અથવા અણગમતા કેમ ન આવે, આવેલા કેમ ટળે, એવા પર મનની ચોંટ એ અશુભ અધ્યવસાન, એમ પીડા વ્યાધિ વેદના ટાળવા અંગેની મનની તન્મયતા, એમ કોઇ હિંસા કે જૂઠ યા ચોરી-અનીતિ કે ધન-માલ વગેરેના સંરક્ષણ અંગે મનની તન્મયતા, -એ બધું અશુભ ધ્યાન છે. એથી ઊલટું, સર્વજ્ઞશાસન, કર્મના વિપાક, રાગાદિ દોષોના અનર્થ કે વિશ્વના કોઇ તત્વ પર મનની તન્મયતા, એ શુભ ધ્યાન છે. આપણા હૈયાના ભાવ આમાં શેના પર સ્થિર થાય છે એ પરથી જાણી શકીએ કે આપણે શુભ ધ્યાનમાં છીએ કે અશુભમાં.

તો શું આપણને કોઇ ને કોઇ વિચાર, કોઈ મનોરથ, કોઈ ચિંતા, ચિંતન, ચિત્તની મસ્તી યા હતાશપણું વગેરે નથી ચાલતું ? ચાલે જ છે, ક્ષણ વાર તન્મય પણ થાય છે. એમાં કહ્યું તેમ જોવાનું કે એ શુભ ધ્યાનમાં જાય ? કે અશુભ ધ્યાનમાં ? જેવું એ શુભ યા અશુભ ધ્યાન હશે, તેવા, કર્મ બંધાવાના.

એટલે જીવન સાથે જેટલા પ્રમાણમાં જેવાં ધ્યાન સંકળાયેલા છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેવાં કર્મોના બંધ થયા કરવાના. કર્મના બંધની સાથે, પહેલાં કહ્યું તેમ, સંક્રમણ અપવર્તનાદિ, સંસ્કરણ વગેરે ચાલવાનું સમજી લેવાનું. શુભ ધ્યાન વખતે આ બધી શુભ કમાઇ, ને અશુભ ધ્યાન વખતે આ બધી અશુભ કમાઈ, હમણાં સારું ધ્યાન છે, તો શુભ પ્રવાહ ચાલુ, પણ ક્ષણમાં નરસું ધ્યાન આવ્યું, તો તરત પ્રવાહ અશુભ ચાલુ થઇ જવાનો.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું નામ સાંભળ્યું હશે. એમને એક વાર અશુભ ધ્યાન એવું ઝળકયું કે એ પરાકાષ્ટાએ વધતાં ત્યાં સાતમી નરકનાં અશુભ કર્મો એકત્રિત કર્યાં. પણ પછી તરત શુભ ધ્યાન પર ચડયા, તો એ ઠેઠ ઉપરના અનુત્તર વિમાનમાં જઇ ભોગવાય એવાં શુભ કર્મબંધ કરનારા અને અશુભના શુભમાં સંક્રમણ કરનારા થયા ત્યારે પણ હજી ધ્યાનધારા તો ચાલુ જ હતી, એટલે તો એથીય આગળ મોહનીય વગેરે કર્મોનો સંપૂર્ણ ચૂરો કરી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા ! કહો ક્ષણનાં ધ્યાનનો કેટલો પ્રભાવ ? એનું કેટલું બધું સામર્થ્ય ? પણ આવું ક્ષણનું શુભ ધ્યાન

એમ એકાએક નથી ઊભું થયું એની પાછળ, એ તાકાત લાવનારી તૈયારી કરેલી હતી, ભૂમિકા સર્જેલી હતી. જેમ અશુભ ધ્યાન જનમ-જનમની તેવી નરસી ભૂમિકા પર જાગે છે, એમ સારું ધ્યાન પણ સારી સારી ભૂમિકા પર.

મૂળ એ પ્રસન્નચંદ્ર રાજા હતા. ત્રિલોક બંધુ પરમ તારક શ્રી મહાવીર પરમાત્મા એમના નગર બહાર પધાર્યા, અને રાજાએ પ્રભુની દેશના સાંભળી ત્યાં રાજાને વૈરાગ્ય ઝળહળી ઉઠયો. પછી તો કેમ ? તો કે ઈતર શાસ્ત્રો ય કહે છે તેમ,

यदहरेव विरजेत्, तदहरेव प्रव्रजेत्

જે દિવસે આ સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય, તેજ દિવસે આ સંસારને છોડીને હંમેશા માટે ચાલી નીકળવું. ત્રિભુવનગુરુ શ્રી મહાવીર ભગવાન પાસે એવા હજારો દીક્ષિત થયા.

જુઓને પહેલા ૧૧ ગણધરો જ કેવી રીતે સાધુ બન્યા ? પ્રભુની પાસે આવ્યા, વાણી સાંભળી, અને વૈરાગ્ય પામી ત્યાં જ ને તેજ વખતે ૪૪૦૦ વિદ્યાર્થી સાથે સંસાર ત્યજી અણગાર મુનિ બની પ્રભુના ચરણે બેસી ગયા. એમ સગા વહાલાને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના કે મનાવ્યા વિના યા ધર્મનો કાંઈ અભ્યાસ કર્યા વિના બેસી જવાય ? પણ એમના મનને લાગી ગયું કે

ગણધરોની કઈ સમજ પર ત્યાં જ દીક્ષા ? :-

આ જીવને બનાવટી સ્વજનો તો જનમ જનમ મળ્યા, અને જીવ એ સ્વજનોની મરજી નહિ છતાં મર્યો ! તે ય સ્વજનના મોહમાં કરેલા પાપોનો કરુણ અંજામ એકલે પંડે ભોગવવા પડે એવા ભવચક્રમાંથી ભટકતો થવા માટે મર્યો ! ત્યારે ભવચક્રમાંથી મુક્ત કરનારા આવા સાચા સ્વજન પરમાત્મા કે સદ્ગુરુનો ભેટો જ કયાં સુલભ છે ? અતિ અતિ દુર્લભ એક માનવભવ પણ જો દુર્લભ છે તો એમાં આર્યદેશે આર્યકુળમાં જન્મ અને શુદ્ધ પરમાત્મા, શુદ્ધગુરુ તો કેટલા બધા દુર્લભ ? વનવગડામાં આવા દાતાર મળ્યા ને મહાનિધાન આપતા હોય, અથવા આવા સંરક્ષક મળી ગયા, ને શરણું આપતા હોય, તો શું સગાવહાલાને પૂછવા રહેવાનું કે હું નિધાન લઉં કે નહિં ? હું રક્ષણ લઉં કે નહિં ?

અગિયારે બ્રાહ્મણ અને એમના ચુંવાલીસસોએ વિદ્યાર્થી પ્રભુની વાણીથી વૈરાગ્ય પામી ત્યાં ને ત્યાં જ દીક્ષિત થઈ ગયા, પ્રભુના શિષ્ય બની ગયા.

બે વરસના બાળને મૂકી દીક્ષા ? :-

પ્રસન્નચંદ્ર રાજાને પ્રભુની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય ઝળઝળી ઉઠયો, તે હવે તરત જ ચારિત્ર લેવું છે, કેમ લેવાય ? આમ લીધું, ઘરે નાનો બાળ પુત્ર છે, એને જ રાજયગાદીએ સ્થાપિત કરી દીધો. મંત્રીને ભલામણ કરી, અને પોતે પ્રભુ પાસે

આવી સાધુ-દીક્ષા લીધી.

પ્ર.- બે વરસના છોકરાને એની મા અને મંત્રીના આધારે મૂકીને દીક્ષા લેવાય ?

ઉ.- (૧) એમનો હિસાબ આ હતો કે કર્મને પરવશ આપણે કે સ્વજને ગમે ત્યારે મરીને એકબીજાને મુકવા તો પડે જ છે, અનંતીવાર મૂક્યા છે, તો પછી ધર્મને પરવશ રહી આવા અતિ દુર્લભ ભવમાં સ્વજનને મૂકવા પડે એમાં શો વાંધો ? કર્મને પરવશ મૂકાય તો ધર્મને પરવશ નહિ ?

(૨) જો મૃત્યુને અકાળ નથી, અકાળ, મોત આવે છે, તો ધર્મને અકાળ શા માટે ? ધર્મ કોઈ પણ કાળે થાય. બીજું એ છે કે,

(૩) દીક્ષા આપનાર અહીં શ્રીમહાવીર પ્રભુ છે, એટલે એમના કૃત્ય પર તમારે પ્રશ્ન કરવો છે ? તો તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઉપર શ્રદ્ધા-બહુમાન જ નહીં રહે. જો અથાગ શ્રદ્ધા બહુમાન છે, તો એમની કરણી પર પ્રશ્ન શા માટે ?

ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુ પર શ્રદ્ધા કેટલી ? :-

જુઓ પ્રભુ શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ છેલ્લી દેશનામાં ગૌતમગણધરને અધવચ્ચે ઉઠાડી દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા મોકલ્યા. એ ગયા, ઉપદેશ આપ્યો. સ્વયં દ્વાદશાંગી આગમોના રચનારા અને ચાર જ્ઞાનના ધણી, એમણે ઉપદેશ કેવો આપ્યો હશે ? અદ્ભુત ! તો ય અભાગિયા દેવશર્માને પત્નીના રાગમાં એથી પ્રતિબોધ ન લાગ્યો. કંચન અને કામિનીના રાગ ભૂંડા. આવી દેશનાએ પણ બુઝે નહિ, એ સામાન્ય ઉપદેશે શું બુજે ? છતાં ગૌતમ મહારાજને એમ પ્રભુ પર પ્રશ્ન ન ઉઠ્યો કે પ્રભુએ શું જોઈને આવા પથરાને પ્રતિબોધ કરવા મને મોકલ્યા હશે ? ઊલટું દેવશર્મા પર દયા આવી હશે કે અરેરે ! પ્રભુ જેવા પ્રતિબોધ કરાવે છે છતાં આ બિચારો બોધ પામતો નથી ! કેવો આ કર્મપીડિત ! કેમ પ્રભુની કરણી પર પ્રશ્ન નહીં ? કહો, પ્રભુની ઉપર એમને અથાગ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-આદર હતા, એટલે પ્રભુ જે કહે, જે કરે, તે યોગ્ય જ લાગતું હતું.

સર્વજ્ઞવચન પર શ્રદ્ધા નહિ તો મન બગડે :-

મનનાં ધ્યાન આમજ બગડે છે કે અંતે જઈને એક વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનાં કથન-વર્તાવ ઉપર પણ તેવી ભરપૂર શ્રદ્ધા-બહુમાન આદર નથી, એટલે અયોગ્ય પ્રશ્ન, અયોગ્ય શંકા, અને અયોગ્ય તર્ક ઊઠે છે. નિરશંક અથાગ શ્રદ્ધા હોય તો રોજ રોવું આવે કે અરેરે પ્રભુ ! આ તમે તો સંસાર અને રાગદ્વેષને ઝેર જેવા ઓળખાવી એ રાખવા લાયક નથી એમ કહો છો અને હું એને વળગી રહ્યો છું ? બોલો, રોજ આવે છે રોવું ? તો તો સંસાર છૂટતાં વાર ન લાગે. નકામી શંકા અને તર્ક કરીને મનનું ધ્યાન ન બગાડાય.

પ્રસન્નચંદ્ર હવે રાજા મટી રાજર્ષિ બન્યા. પછી તો કેમ ? તો કે લગાવો સાધના અણીશુદ્ધ સંયમ, ઘોર તપસ્યા, અને તડકે આતાપના જેવાં પણ કષ્ટ ઉપાડવામાં લાગી પડયા.

ચારિત્ર લીધું તો લઈ જાણ્યું. સત્તાધીશ રાજાપણાનાં સુખો કેમ છોડયાં છે ? જડ પુદ્ગલના સંગ અને સાસરવાસર ભુંડા છે, ખતરનાક છે, માટે એ છોડયા તો પછી હવે જડ કાયાની સાસરવાસર શી ? **કાયાને કષ્ટથી કસો, તો આત્મા ગુણો અને પુણ્યાઈથી રસાય.**

ચારિત્રપાલનમાં જોરદાર લાગી ગયા, કેમ ? જોયું કે હું કર્મથી બહુ ઠગાયો. જનમ જનમ ઠગાયો કર્મે મારી વિટંબણા નાલેશી અને અધઃપતન કરવામાં બાકી ન રાખી. તો પછી હવે એ કર્મોના નાશક શસ્ત્રો સંયમ, તપ, ધ્યાન, જિનાજ્ઞાપાલન વગેરેમાં જોરદાર લાગી ગયા.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૬,તા.૧૨-૧૦-૧૯૬૮

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ ચારિત્રપાલનમાં જોરદાર લાગી ગયા, કેમ ? જોયું કે હું કર્મથી બહુ ઠગાયો, જનમ જનમ ઠગાયો. કર્મે મારી વિટંબણા નાલેશી અને અધઃપતન કરવામાં બાકી ન રાખી. તો પછી હવે એ કર્મોના નાશક શસ્ત્રો સંયમ, તપ, ધ્યાન જિનાજ્ઞા-પાલન વગેરે હાથમાં આવ્યા પછી તો હવે એમાં એવો લાગી જાઉં કે કર્મોના ભુક્કા બોલાવી દઉં. મને હડધૂત કરનારા કર્મોને હવે હું હડધૂત કરું. આ તાલાવેલી લાગી પછી સાધનામાં શું કામ બાકી રાખે ? બાહ્ય-અભ્યન્તર તપથી કાયાને કસવામાં, અને વિષય-ત્યાગથી ઈન્દ્રિયોને કસવામાં, તેમ ધ્યાનથી મનને નાથવામાં પૂરેપૂરા એકતાન બની ગયા.

એક જ સૂત્ર,- કસો કસો કાયા, ઈન્દ્રિયો અને મનને જેમ કસો તેમ આત્મતેજ વધે. શાસ્ત્ર કહે છે, 'દેહદુઃખં મહાફલં' પણ દુઃખ વેઠતાં આવડવું જોઈએ. પ્રભુ મહાવીરે કેવાં કેવાં જાલિમ દુઃખો વેઠ્યાં ? તો શું પામ્યા ? કેવળજ્ઞાન, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માપણું. દુઃખ આવકારીને વેઠયા, દુઃખ સહવામાં દિવાળીના દહાડા માન્યા, દુઃખને કર્મરોગ કાઢવાની દવા ટ્રીટમેન્ટ માની.

સીતાજીએ કયા સંયોગમાં કઈ સમજે કેવું સાધ્યું ? :-

સીતાજી ચારિત્ર લઈને બારમાં દેવલોકના ઈન્દ્ર કેમ થયા હશે ? કાયા ઇંદ્રિયો અને મનને સુંવાળા સુંવાળા રાખીને ? એ સમજતા હતા કે,

જો મારે કાયા અને ઈંદ્રિયોને મહલાવવી હોત તો તો અગ્નિની ખાઈ

સરોવર થઇ ગઇ એવું દિવ્ય કર્યા ઉપર, અને રામે જંગલમાં છોડાવી મૂક્યા પર એમને પારાવાર પસ્તાવો થયા પર, તથા બે પુત્રો લવણ-અંકુશ ભારે માતૃભક્ત આવી મળ્યા ઉપર કાયા, ઈન્દ્રિયોને સારામાં સારી રીતે મહલાવી શકત, પણ તેથી શું ? કર્મની અહીં ગુલામી કરવાની અને પરભવ માટે નવી ગુલામી મોટી વહોરવાની, કાયા-ઈન્દ્રિયો અને મનની સેવા-સરભરા તો અનંતા કાળ કરી કરીને જીવ કર્મથી પીડાતો અને આ વિરાટ ભવચક્રમાં ભટકતો રહ્યો, હવે એ નહિ.

રંગવિલાસ એ કર્મની ગુલામી :-

શું સમજ્યા ? અહીં કાયાને મહલાવવી એટલે અહીં પણ કર્મની ગુલામી જ ઉઠાવવાનો ધંધો છે, કેમ કે કર્મે ઉભા કરેલા વિષમય વિષયોને આધીન થવાય છે. દુશ્મનના પ્રલોભને લલચાયા, આધીન થવું એ દુશ્મનની ગુલામી જ છે. એટલે અહીં પણ ગુલામી, અને એનાથી ઉભા થતાં ભારે કર્મબંધનોથી પરભવે તો મહાગુલામી ! ત્યાં કર્મ જેમ પીડે કનડે-કચરે તેમ પીડાયા-કચરાયા રહેવું જ પડે.

સીતાજી સમજે છે કે કાયા-ઈંદ્રિયો-મનને મહલાવવામાં તો અહીં અને પછી પણ કર્મની ગુલામી જ છે એ સમજીને એ છોડી ચારિત્રમાર્ગ લીધો છે તો અહીં કાયાદિને મહલાવવા શા ? હવે તો મહામૂલી સાધનાનો અવસર હાથે લાગ્યો છે તો કાયાને કસો, ઈંદ્રિયોને દાબો અને મનને ત્યાગ-તપ-કષ્ટ અને ધ્યાનમાં મસ્ત કરો, આમ ચારિત્ર દીક્ષા લીધા પછી ભારે કષ્ટ ભર્યા ત્યાગ તપ અને ધ્યાનનો ડંડો હાથમાં લઇ કાયમમત્વને ખોખરું કરી નાખ્યું હશે. ભારે ઈંદ્રિયદમન અને ચિત્તશમન કર્યા હશે ત્યારે એમને બારમાં દેવલોકનું ઇન્દ્રપણું અચ્યુત ઈંદ્રપણું મળ્યું.

અચ્યુત ઈંદ્રપણું એ સામાન્ય પુણ્યાઈ નથી હો. ૬૪ ઈંદ્રો શું, અસંખ્ય ઈંદ્રોમાં પહેલો નંબર ! એમના ૨૨ સાગરોપમ એટલે કે ૨૨૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ વર્ષોના સમગ્ર આયુષ્યમાં અહીં અઢી દ્વીપમાં થનારા અસંખ્ય તીર્થંકરદેવોને જન્માભિષેક વખતે પહેલો અભિષેક કરવાનો હક એ અચ્યુત ઈંદ્રનો. ત્યાં બોલી-ઉછામણી ન બોલાય, અભિષેકનો જન્મસિદ્ધ મહાપુણ્ય સિદ્ધ હક. અસંખ્ય જિનેશ્વર ભગવંતોને પહેલો અભિષેક કરવાનું મળે એ કેટલી મોટી પુણ્યાઇ ? સીતાજીને એ શી રીતે ઉભી થઇ હશે ? કાયા ઈન્દ્રિયો-મનને સુંવાળા રાખીને ? વિષયોમાં મહલાવીને ? કે તનતોડ મનમોડ કષ્ટમય સાધના કરીને ? ભારે સુકોમળ હતા, છતાં ચારિત્ર લીધું તે લઇ જાણ્યું. ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ વિષયોથી વાળી, રાગદ્વેષને કચરતા રહી, કાયાને ઉગ્ર સંયમ-વિહારનાં કષ્ટથી કચરી મનને કાયાની કચરામણ અને અનિષ્ટ વિષયોમાં મસ્ત રાખી ઉગ્ર ચારિત્રનાં પાલન કર્યા હશે, તેથી એ ઉચ્ચ પુણ્યાઇ પામ્યા.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ એ કરી રહ્યા છે ઘોર તપસ્યા સાથે ખુલ્લા મેદાનમાં હાથ ઉંચા કરી આતાપના લેતા શુભ ધ્યાનમાં રહે છે. એમની સાધનાની ગાડી ધસમસ મોક્ષ તરફ દોડી રહી છે.

અશુભ ધ્યાનની શિરજોરી :-

કહો, આવા મહર્ષિ મહાતપસ્વી ચૂકે ? ના, પણ જો મનનું ધ્યાન બગડે તો હેઠા ઉતરતાં વાર નહિ. બધું કોરાણે રહી જાય ને મલિન નારકી સુધીનાં પાપ પકડાવી દે. ત્યાં ઓઘાની શરમ ન પડે, કરેલી સાધનાઓથી અટકાયત ન થાય, એ તો કાયદો,- કે જે વખતે જેવા શુભ કે અશુભ ભાવમાં હો એ જ વખતે તેવા શુભ યા અશુભ કર્મ બંધાય. અશુભ ધ્યાનમાં અશુભ ભાવનું રમણ, એટલે એ જો ઉગ્ર અશુભ ધ્યાન હોય તો ઉગ્ર અશુભ ભાવના લીધે ઘોર પાપોનું સર્જન થાય.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ ચૂકે છે, બન્યું એવું કે રાજગૃહી નગરીના નાકે જગદ્‌ગુરુ શ્રીમહાવીર પ્રભુ પધાર્યા છે. સાથે વિશાળ મુનિપરિવાર છે. દેવતાઓ પણ સેવામાં છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ પણ સાથે છે, કિન્તુ ત્યાં એ અલગ મસાણના ભાગમાં જઇ ધ્યાનમાં રહે છે. તે પણ બે હાથ અને મોઢું ઊંચું રાખીને દ્રષ્ટિ સૂરજ સામે લગાવી છે. મગધ દેશનો સમ્રાટ રાજા શ્રેણિક પરિવાર સાથે પ્રભુને વંદન કરવા અને પ્રભુની વાણી સાંભળવા ત્યાં થઇને જાય છે. એમાં આ મહર્ષિની કડક સાધના જોઇ નમસ્કાર કરીને ચકિત થતો પ્રભુની પાસે પહોચે છે. વંદના કરીને પ્રભુને પૂછે છે,

ભગવન્ ! પેલા મહર્ષિ શ્મશાનમાં ધ્યાનમાં ઊભા છે તે સો વરસ જીવો, પણ કદાચ જો હમણાં એમનું અવસાન થાય તો કઇ ગતિમાં જાય ?

ભગવાન ઉત્તર કરે છે હમણાં જો મરે તો સાતમી નરકે જાય.

સાંભળીને શ્રેણિક તો સજ્જડ થઇ ગયો કે આ શું ? આટલી ઉંચી કડક સાધના અને સાતમી નરકે ? મારે કાંઇ સાંભળવા ફેર થયો ?

જૈનશાસન નિષ્પક્ષપાત :-

પર્ષદામાં રહેલ બીજાઓ પણ આ સાંભળી સજ્જડ થઇ ગયા હશે ને ? પ્રભુ શું કહે છે ? કોના અંગે કહે છે ? રાજવીપણું મૂકી પોતાના એક પરમ ભક્ત શિષ્ય બની ગયેલા અને મહાન સાધના કરનારા અંગે સાતમી નરક કહે છે ?

હા, એ જ બતાવે છે કે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અને એમનું શાસન નિષ્પક્ષપાત છે. એ ગમે તેનું પણ જેવું વસ્તુસ્વરૂપ હોય તેવું જ કહે છે. આ એ જ જિનશાસન છે કે જે પોતાના તીર્થંકર દેવ શ્રીમહાવીર પ્રભુ માટે પણ કહે છે કે એ પૂર્વે ૧૮માં ભવમાં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થઇ ઘણાં પાપ કરીને સાતમી નરકે ગયેલા, અને પછી સંસારે ઘણું ભમેલા.

જુઓ ત્યારે બૌદ્ધ ધર્મ શું બતાવે છે ? :-

ગૌતમ બુદ્ધ પોતાના શિષ્યને કહે છે કે આજથી પૂર્વે એકાણુમાં ભવે મેં એક પુરુષને ભાલાથી મારી નાખેલો, તેથી મને અહીં પગમાં કાંટો વાગ્યો. કહો, ગુનો કેટલો મોટો, અને સજા કેટલી બધી નાની ? આવી છે ઇતર દર્શનની વાતો. હિંદુ દર્શનો વળી પરમાત્મપણાના અવતારમાં જ સ્ત્રીહરણ કરે, પરસ્ત્રી પર મોહિત થાય, લડાઇઓ કરે, એ બધું પાછું એમની લીલામાં ખતવે છે. અહીં પ્રભુની નિષ્પક્ષપાત વાણી પોતાના વફાદાર શિષ્ય પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની સાતમી નરક બતાવી રહી છે.

શ્રેણિક રાજા ચમકે છે, આવા મહાત્માને સાતમી નરક ? મારે કાંઇ સાંભળવા ફેર તો નહિ ? ક્ષણ વાર પછી ફરીથી પૂછે છે ભગવન્ ! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ નથી ને કદાચ હમણાં કાળ કરે તો કઇ ગતિમાં જાય ?

હવે ભગવાન કહે છે, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં.

શ્રેણિકની આંખ હરખથી ચમકી ! પણ એટલામાં તો આકાશમાં દેવદુંદુભિ ગાજી. સાંભળીને રાજા પ્રભુને પૂછે,

ભગવન્ ! આ શાની દુંદુભિ વાગી ?

પ્રભુ કહે છે, એ પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ કેવળજ્ઞાન પામ્યા એની વાગી.

ત્યાં રાજા શ્રેણિકના મનમાં વસવસો થયો, પ્રભુને પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ શું ? ક્ષણમાં આટલી બધી ભિન્ન ત્રણ અવસ્થા કેમ ?

ભગવાન એનો ખુલાસો કરે છે,-

જો શ્રેણિક ! તારી સવારી આવતી હતી એમાં બે માણસો રાજર્ષિને જોતાં જ વાત કરે છે કે જોયો આ ઢોંગી ? નાના બાળકને મંત્રીને, સોંપીને આવ્યો, અને હવે મંત્રી પ્રપંચ કરીને એનું રાજય પડાવી લેવાનો છે. બસ, આટલા શબ્દો રાજર્ષિએ સાંભળતાં વેંત મનથી મંત્રી સાથે લડાઇ માંડી. મારામારી કાપાકાપીના સોદા ! એમાં લડતાં લશ્કર ખૂટયું, શસ્ત્રો ખૂટયા, અને ધિટ્ઠો મંત્રી સામે ઊભેલો દેખાય છે, એટલે ભયંકર આવેશમાં છેવટે એના મોંઢા પર મુગટ મારવામા રૌદ્ર ક્રૂર અધ્યવસાય (ભાવ) માં ચડ્યા. બસ એ વખતે એ સાતમી નરકનાં પાપો બાંધી રહ્યા હતા, ને તેં અહીં એમની ગતિ પૂછી, એમણે મુગટ લેવા જેવો હાથ માથા પર લીધો કે મસ્તક તોલું સાફ, જોતાં ચોક્યા. સ્વાત્મભાન થયું ભારે પશ્ચાત્તાપમાં ચડ્યા કે,-

રાજર્ષિનો પશ્ચાત્તાપ :-

અહો ! આ શું ? હું સાધુ, ને આ કોનો છોકરો ? આ સંસારમાં જીવે દરેક

સાથે માતા-પિતા-પુત્ર વગેરે સંબંધો કર્યા ને તોડયા. કોણ કોનું ? ત્યારે રાજ્ય કોનું ને શી વાત ? મેં તો એ બધું વોસિરાવેલું, ને એક રાતી પાઈનો ય પરિગ્રહ નહિ ના પચ્ચક્ખાણ ? કરેલા, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવની ય ત્રિવિધ ત્રિવિધ હિંસાનો ત્યાગ કરેલો, ને આ મેં શું આરંભ્યું ? અરે ? પ્રભુએ તો મને સંસારના દાવાનળમાંથી બહાર ખેંચી કાઢવાનો મહાન ઉપકાર કર્યો, અને એના બદલામાં આ મેં કૃતઘ્નતાનો શો અવળો ધંધો કર્યો ? ધિક્કાર છે મારી તૃષ્ણાને ? મારી ઇન્દ્રિયોને, મારી કાયાને..!

રાજર્ષિની ઉત્ક્રાન્તિ :-

આમ તીવ્ર હાર્દિક પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં હવે મહાન ધર્મધ્યાનમાં ચડ્યા, તે એક બાજુ પાપોનો જંગી નાશ, અને બીજી બાજુ ઉંચા ઉંચા સ્વર્ગનાં પુણ્યનાં ઉપાર્જન કરતા ચાલ્યા. જે વખતે તે બીજી વાર પૂછ્યું બરાબર એ વખતે એ મહર્ષિ સૌથી ઉંચેના અનુત્તર દેવલોકમાંના વચલા સર્વાર્થસિદ્ધ-વિમાનનું પુણ્ય બાંધી રહ્યા હતા. પરંતુ એમની ધ્યાનધારા તો હજી ય ઉંચે ચડી રહી હતી. પોતાની કાયા, માન, અહંત્વ વગેરેનાં મમત્વ છૂટી ગયા, અનાસક્ત યોગમાં ચડ્યા, જીવન-મૃત્યુ સમ, વગેરે સમત્વ ભાવમાં પહોંચી ગયા, શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનમાં એકતાન એકલય બની ગયા, ત્યાં ક્ષપકશ્રેણી માંડી શુક્લધ્યાનના દાવાનળમાં મોહનીયકર્મ સમૂળ ભસ્મી-ભૂત કરી વીતરાગ બન્યા, ને જ્ઞાનાવરણ - દર્શનાવરણ અને અંતરાય કર્મોનો સર્વથા વિધ્વંસ કરીને કેવળજ્ઞાન પામ્યા, સર્વજ્ઞ બન્યા !

ધ્યાનનો પ્રતાપ જુઓ. મોટા મહર્ષિ તપસ્વી અને ભારે સંયમકષ્ટ ઉઠાવનાર પણ અશુભ ધ્યાનમાં ચડવા બરાબર અશુભ કર્મોનો લોટ બાંધવા મંડ્યા.ને પરાકાષ્ઠાએ સાતમી નરકનાં પાપ એકત્રિત કરનારા થયા ! જેને આટલું ઉચ્ચ સાધનાનું પીઠબળ એમને પણ અશુભ ધ્યાનમાં ચડતાં તીવ્ર અશુભ કર્મોના ગંજ ઊભા થાય, તો જે તમારે એવું પીઠબળ નથી, અને રાત-દિવસ અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાનમાં રમતા રહે એને કેટલા પાપના ગંજ આત્મામાં ખડકાય ? તો એમ નહિ કહેતા,-

પ્ર.- તો પછી કઠોર પણ સાધના કરો કે ન કરો બધુ સરખું જ ને ? ધ્યાન પર જ હારવાનું ને જીતવાનું ને ?

ઉ.- ના, સરખું નથી. સાધનાના બળ પર એક એવી ભૂમિકા એવું સંસ્કરણ ઊભું થાય છે કે જેના બળ ઉપર, વચમાં કદાચ ભૂલ થઇ, તો તે પછી ભૂલ સુધારી ઉંચે ચડવાનું સરળ બને છે. એટલે જ રાજર્ષિ ભૂલ્યા બાદ જોરદાર ધ્યાનમાં ચડી ગયા. સાધના ન કરી હોત, સંસારમાં બેઠા રહ્યા હોત, તો લડાઇ થતાં કદાચ પછી મરીને નરકમાં ચાલ્યા જાત. પણ અહીં તો તીવ્ર સાધના છે. સાધુવેશ છે,

માથું તોલું છે, એણે ઝટ નીચેની પાપખીણમાંથી ઉંચકયા અને ધર્મના શિખરે ચડાવી દીધા.

ધર્મ બે જાતનો, (૧) બહારથી થાય તે બાહ્ય અને (૨) અંદરમાં થાય તે આભ્યન્તર. બાહ્ય ધર્મ આભ્યન્તર ધર્મને જગાવે છે, પોષે છે, વધારે છે.

શુભ ધ્યાન શુભ ભાવ એ આન્તર ધર્મ છે, એ સુલભ કયાં ? બાહ્ય પાપપ્રવૃતિમાં કે ધર્મસાધનામાં ?

ધંધામાં કમાઈ લેતાં શુભ ભાવ જાગે ? કે દાન દેતાં શુભ ભાવ જાગે ?

મેવા-મિઠાઈ ખાતાં સારા ભાવ થાય ? કે આંબેલ કરતાં ?

વેપારની વાતોમાં સારા ભાવ ઉછળે ? કે ધર્મની વાતોમાં ? સ્ત્રીઓ યા કુટુંબીઓને જોતાં શુભ ભાવ ખીલે ? કે વીતરાગ પરમાત્મા અને ત્યાગી મુનિઓનાં દર્શન થતાં ?

આ ચોક્ખો હિસાબ દેખાડે છે કે સાંસારિક પ્રવૃતિઓમાં નહિ, પણ દાન આદિ ધર્મપ્રવૃતિમાં શુભ ભાવ જાગે છે, શુભ ધ્યાન સુલભ બને છે. માટે એમ કહેતા નહિ કે બાહ્ય ધર્મનું શું કામ છે ? અંતરમાં શુભ ભાવ શુભ ધ્યાન આવે એજ જરૂરનું છે આવુ માનતા નહિ, બોલતા નહિ, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ બાહ્ય કડક ધર્મનો બહુ અભ્યાસ કર્યો હતો તેથી અશુભમાંથી શુભ ધ્યાન ઊભું થઈ ગયું અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ સુધીનું. તો પૂછો,

પ્ર.- બાહ્ય ધર્મ જોરદાર હતો, પછી અશુભ ધ્યાન આવ્યુ જ કેમ ?

ઉ.- આના સમાધાનમાં એક મહત્ત્વનો મુદ્દો મળે છે, તે આ, કે

ખોટા નિમિત્તથી આઘા રહેવું, યા એને લક્ષમાં ન લેવું.

હૈયાના ભાવ ન બગડે એની ૪ વિચારણા :-

રાજર્ષિએ પોતાને લગતી શ્રેણિકના માણસોની વાત લક્ષમાં લીધી એ ખોટું નિમિત્ત સેવ્યું ! અને તેથી લહેવાઈ જઈ ધ્યાન બગાડ્યું. જીવનમાં જોજો, વસ્તુનું નુકસાન એ કાંઈ હૃદયના ભાવને નથી બગાડતું, પરંતુ એ નુકસાન લક્ષ પર લેવાય એ હૈયાના ભાવ બગાડે છે. જો લક્ષ પર ન લે, તો કાંઈ બગડે નહિ. ત્યાં એમ વિચારે કે,

વસ્તુ મને કયાં મળી હતી ? એ તો મારા પુણ્યને મળી હતી. તે હવે પુણ્ય ભાગે તો વસ્તુ સહેજે ભાગે એમાં મારે શું કામ લહેવાઈ જવું ? મારી હતી જ નહિ, તો એ જાય એમાં મારે શું ?

વળી એવો તો હું કયો મહાગુણીયલ, મહાન પરોપકારી સુકૃતો કરનારો તથા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યભર્યો છું કે મારે એકલા લાભનોજ અધિકાર રાખવો ? મારે

નુકસાને ય આવે.

(૩) એમ, કર્મે બાહ્યમાં, તો નુકસાન કર્યું, પણ હવે હું હૈયું બગાડી મારા જ હાથે અંદરમાં નવું નુકસાન ઊભું કરવાની મૂર્ખાઇ શા માટે કરું ?

(૪) ત્યારે ખરી રીતે મારે ને બહારની વસ્તુને બહુ શું લાગે વળગે છે ? હું અવિનાશી અનંતાનંત કાળનો જીવ, ને વસ્તુ તો નાશવંત, ને બહુ અલ્પ જીવી. હું જ્ઞાનાદિ ગુણોવાળો અને વસ્તુ જડ, ને આત્માનેય જડ જેવો કરનારી. એને શા સારુ એવું મહત્ત્વ જ આપવું કે જેથી મારામાં જડતા ઊભી થાય ?

આમ જો વિચારાય તો વસ્તુનાં નુકસાન લક્ષ પર નહિ લેવાય. તેથી હૈયાના ભાવ નહિ બગડે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ ખોટું નિમિત્ત લક્ષ પર લીધું તેથી અશુભ ધ્યાનમાં પડ્યા છતાં પાસે ધર્મસાધના હતી તો એણે પાછા શુભમાં ચડાવી દીધા.

સારાંશ એ નીકળે છે કે સારી પ્રવૃતિમાં રહ્યા કરો જેથી ધ્યાન તથા ભાવ શુભ ચાલ્યા કરે, અને એથી કર્મબંધ શુભ રહ્યા કરે, જીવનમાં પ્રતિસમય કર્મ તો બંધાય જ છે, શુભમાં શુભ અને અશુભમાં અશુભ. એટલે જીવનને ધ્યાન સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે, તેમ જીવનની પ્રવૃતિઓ સાથે ધ્યાનને બહુ સંબંધ છે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે,

પ્ર.- સંસારી જીવને સંસારમાં રહ્યે મોટા ભાગે પ્રવૃતિઓ તો સંસારની જ ચાલ્યા કરે છે. ચૂલો-હોલો, ધંધો રોજગાર, ખાન-પાન, સ્વજન-સ્નેહીની સારસંભાળ, વગેરે વગેરે જ ચાલ્યા કરે છે. તો પછી શું બહુધા અશુભ જ ધ્યાન અને અશુભ જ કર્મબંધમાં દટાતા રહેવાનું ?

ઉ.- છે તો લગભગ એવું જ. તે વળી એટલે સુધી કે એમાં ને એમાં બહુ રચ્યાપચ્યા રહેવાથી મન પર એનો કબજો એવો જામી જાય છે કે પછી થોડી ધર્મપ્રવૃતિમાં જીવ લાગે ત્યાં પણ મન તો બિચારું પેલી સાંસારિક એક યા બીજી જળોજથાથી પકડાય છે, વિચારો એના આવ્યા કરે છે, એટલે ધર્મપ્રવૃતિમાં પણ અશુભ વિચારથી અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાન હૃદયમાં રમ્યા કરે છે. એટલે લંકામાં ગયા પછીય સોનાના વેપારને બદલે કથીરનો વેપાર કર્યા જેવું થાય છે.

અનુભવ છે કે તપમાં ખાવાના વિચાર આવે છે, પણ ખાવામાં તપના નહિ ? દેવદર્શન-પૂજા-સામાયિક-નવકારવાળીમાં દુનિયાના કામના ને સાંસારિક બાબતના વિચાર આવે છે, પણ દુન્યવી પ્રવૃતિઓ વખતે ધર્મ પ્રવૃતિના નહિ ને ? દેવ-ગુરુ પાસે બેઠા, કુટુંબ-ધન-ધંધાના વિચાર સહેલા, પણ એ કુટુંબ-ધન ધંધાની પાસે બેઠા, દેવ-ગુરુના વિચાર નથી આવતા ને ? તો પછી જીવનો બેવડો મરો ને ?

ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- તો પછી બચાવ શી રીતે ?

પહેલા નંબરે બચાવ ચારિત્રથી જ :-

ઉ.- બચાવ માટે જ જ્ઞાનીઓએ પહેલા નંબરમાં ચારિત્ર જીવન કહ્યું છે, કે જેમાં સાંસારિક બાબત જ નહિ, કુટુંબ નહિ, ધંધો-રોજગાર નહિ, ધન-માલ નહિ. જીવ આની પાછળ જ પાપો કરે છે, અશુભ ધ્યાનમાં સડે છે, અને અશુભ કર્મોના પોટલા બાંધે છે. માટે એના સર્વથા ત્યાગ માટે સંયમ-તપ-સ્વાધ્યાયમય ચારિત્રજીવન પહેલા નંબરમાં બચાવ આપી શકે.

બીજા નંબરે બચાવ આ રીતે મળે, કે જે કાંઇ પ્રવૃત્તિ થાય તે પોતાના આત્માને ઉદ્દેશીને થવી જોઇએ.

ધંધામાં આત્માનો ઉદ્દેશ કેવી રીતે :-

સંસારની પ્રવૃત્તિ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને થાય. દા. ત. નોકરી-ધંધો કરો છો. ત્યાં આ ઉદ્દેશ મનમાં રમ્યા કરે કે શું કરું ? આ મોહના પક્ષે બેઠો છું એટલે આ અવળી ચાલે ચાલું છું ને એમાં મારા આત્માનું હિત વટાઇ જાય છે, આત્માનો હિતસાધનાનો સમય પણ લૂંટાઇ જાય છે, પૂર્વનું આત્માનું પુણ્યધન પણ લૂંટાઇ જાય છે, અને આત્માને પાપકર્મો અને કુસંસ્કારોની ય ખરીદી થાય છે. પરંતુ આ સંસાર લઇ બેઠો છું ત્યાં સુધી પૈસા વિના ચાલતું નથી, એટલે જીવન જરૂરી આવકનો આ ધંધો કરી લઉં જેથી પછી ચિત્તને અસમાધિ ન રહે, અને દેવ-દર્શન-પૂજા વગેરે ધર્મસાધના સમાધિપૂર્વક થઇ શકે.

ધંધા વખતે મનની ચોંટ, મનનુ લક્ષ આ વસ્તુ પર રખાય, સમાધિથી દેવપૂજાદિ સત્કાર્યો કરવા ઉપર રખાય, એ આત્માને ઉદ્દેશીને ધંધાનું કાર્ય કર્યું કહેવાય.

કોઈને મળવા-કરવામાં આત્માનો ઉદ્દેશ :-

એમ કોઇ મળવા આવ્યું. કે આપણે મળવા ગયા અને સામાએ સંસારની વાતો કાઢી ત્યાં આંતરિક લક્ષ એ રાખવાનું કે હૃદયથી આપણે એમાં રસ ન રાખીએ. છતાં વાતો કરવી જ પડે છે તો એને ધર્મનો ઝોક આપીએ, અર્થાત્ એમાં સીફતથી કર્મનો પ્રભાવ, દેવગુરુની કૃપા, કે આત્માએ દોષોથી બચવાનું વગેરે લાવી દઇએ, વળી વાતો કરવી જ પડે છે તો એ લક્ષ રાખીને કરાય કે એક ધર્મી તરીકે મને અને ધર્મને બુદ્ધુ વ્યવહારમૂર્ખ કે અતડો અક્કડ ન સમજે એ માટે આ મળવાનું ને વાત કરવાનું કરવું પડે છે, તો આ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને પ્રવૃતિ થઇ, અલબત એવા ફજુલ મળવા-કરવા કે વાતો કરવાથી બચાય એટલું તો બચવાનું જ, એ બને તેટલું ટાળવાનું જ. એટલે આત્માનો ઉદ્દેશ સચવાય.

ખાનપાનમાં બચવા :-

ત્યારે, ખાન-પાનમાં જીવ રાગદ્વેષથી લેપાયા જ કરે છે. ત્યાં બચવા માટે ધ્યાનમાં રખાય કે ભલા જીવ ! જોજે આમાં કાંઇ બહુ ખુશી કે નારાજ થવા જેવું નથી. કેમકે આ ગમે તેટલાં સારા ખાન-પાન હોય તો ય ખરેખર તો એકેન્દ્રિય જીવનાં કલેવર છે. એના પર ખુશી શી ? મડદાં પર ઊજાણી તો ગીધડાં માને. હું તો માનવ છું, મારે એમ ઉજાણી ન મનાય. ત્યારે શું, બનાવટમાં જરા ઓછું વત્તું થયું તો એમાં નારાજ શું થવું ? ગમે તેવું સારું કે નરસુ અંતે તો માટી જ થાય છે. કહેવાય છે ને કે **'ઉતર્યું ઘાંટી થયું માટી'.** આ તો બધા પુદ્ગલના ખેલ છે. ગાય-ભેંસે ઘાસ ખાધું, એના મોંની લાળ, અને શરીરના પિત્ત આદિ સાથે ભળ્યું એમાંથી જ છૂટા પડેલા થોડા પુદ્ગલ એ દૂધ તરીકે બહાર આવ્યા. એ બહુ સારા? એના પેંડા બરફી દૂધપાક બહુ સારા ? ગટરના પાણીને ફિલ્ટર કરીને સુવાસિત બનાવીને આપે એ બહુ સરસ ?

પુદ્ગલના ખેલ પર દ્રષ્ટાન્ત :-

એક જિતશત્રુ નામના રાજાએ પાર્ટી ગોઠવી. પછી જમતાં જમતાં વાનગીઓ-ની પોતે પ્રશંસા કરે છે, ને એમાં અમલદારો શેઠિયાઓ સૂર પૂરે છે, માત્ર મહામંત્રી સુબુદ્ધિ મૌન છે, રાજા પૂછે, તમે કેમ કાંઇ બોલતા નથી ?

કલ્યાણમિત્ર કોણ ? :-

મંત્રીએ જોયું કે રાજા મૂઢ બન્યો છે, ને મને પૂછે છે, તો આ અવસર સારો છે, એની જરા આંખ ખોલું, જેથી તુચ્છ અન્ન પાછળની મૂઢતા મટે. સ્વજન-સ્નેહી મિત્ર-મંત્રી વગેરે તો કલ્યાણમિત્ર હોવા જોઇએ. કલ્યાણમિત્ર એ, કે જે અવસર પામીને સામાને મૂઢતા, મિથ્યામતિ અધઃકૃત્ય વગેરેથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરે. અહીં બધા ભેગા થયેલા તે મૂઢતામાં હાજી-હા કરી રહ્યા છે પણ મારે એ ટળે એવો જવાબ દેવો જોઇએ. તેથી મંત્રી કહે મહારાજ ! આમાં શું બોલવા જેવું છે. આ તો પુદ્ગલના ખેલ છે.

રાજા પૂછે છે, એ પુદ્ગલના ખેલ વળી શું ?

મંત્રી કહે છે, એ અવસરે બતાવીશ.

ભોજન પત્યા પછી રાજા અમલદારો સાથે રાજવાટિકાએ ઉપડ્યો. નગરની બહાર નીકળતાં, પાસે વહેતી લોકોના મળમૂત્ર વગેરેની ખાળ વહી રહી હતી તેની

બદબો નાકે આવતાં રાજાએ અને અમલદારોએ સૂગથી મોં મચકોડી નાકે ડૂચા માર્યા, પણ માત્ર મંત્રીએ ન તો સૂગ કરી, ન મોં મચકોડ્યું, કે ન નાકે ડૂચો લગાવ્યો. આગળ જઇ રાજા એને પૂછે છે,

કેમ ? તમને બદબો ન લાગી ? ડુચો કેમ ન માર્યો ?

મંત્રીએ અહીં પણ અવસર જોઇ કહ્યું, મહારાજા ! એમાં શો ડૂચો મારવો ? એ તો બધું પુદ્ગલના ખેલ છે.

વળી આ ય પુદ્ગલના ખેલ શું ?

મંત્રી ઉત્તર કરે છે, એ અવસરે બતાવીશ. બસ, મંત્રીએ એક દિવસ અવસર સાધી રાજાને જમવા નોતર્યા. જમતી વખતે વચમાં પાણી પીતાં રાજા કહે છે, મંત્રીજી ! આટલું સરસ સુવાસિત પાણી કયા દિવ્ય કૂવાનું છે ? કેટલું સરસ પાણી ! તમે આવા કંજુસ કે કદી મને આટલું અવ્વલ પાણી ય ન પીવરાવ્યું ?

મંત્રી કહે મહારાજા ! આ પાણીમાં શું વખાણવા જેવું છે ? આ તો પુદ્ગલના ખેલ છે.'અરે ! વળી તમારું 'પુદ્ગલના ખેલ' આવ્યું ? હવે તો ખુલાસો કરો કે શા પુદ્ગલના ખેલ ?

'રહેવાદો મહારાજ ! એમાં કાંઈ બોલવા જેવું નથી.'

રાજા કહે ના, આજ તો ફોડ કરવો જ પડશે, નહિતર લ્યો આ જમવાનું બંધ.

મંત્રી કહે, તો સાહેબ ! પહેલા મને ગમે તેવા પણ ખુલાસા પર પહેલા અભયદાન લખી આપો. પછી ખુલાસો કરું.

રાજાને જાણવું તો હતું જ, એટલે અભયદાન લખી આપ્યું. પછી મંત્રી કહે છે,

માફ કરજો મહારાજ ! આ પાણી પેલી ગટરની ખાળનું છે.

અરે હોય ? જુઠું શું બોલો ? એ તો કેટલું ગંદું કાળું અને ભયંકર બદબો મારતું હતું ! એ ક્યાં ને આ ક્યાં ? સાચું કહો.

મંત્રી કહે છે 'પધારો અંદર, બતાવું.' એમ કહીને રાજાને જુદી જુદી ત્રણ ઓરડીમાં લઇ જઇ બતાવે છે. ત્રણેયમાં પાણીના માટલીની ઉતરેડ ચડાવેલી. પહેલી ઓરડીમાં સૌથી ઉપરના માટલામાં ખાળનું ગંદુ પાણી હતું, અને એ મટકાની નીચેના ઝીણા કાણામાંથી પાણી એની નીચેના માટલામાં ટપક ટપક પડતું હતું. એ માટલું ઝીણી કોલસીનું ભરેલું, તે ઉપરથી પડતા ગંદા પાણીનો કચરો ચૂસી લેતું ? ને કંઇક ચોકખું થયેલું પાણી નીચેના છિદ્રોમાંથી એની નીચેના કોલસીભર્યા માટલામાં ટપકતું હતું. એમાંથી નીચે ટપકતું એક વાસણમાં ભેગું થતું. એ પાણી બીજી ઓરડીમાં લઇ જઈ એ જ પ્રમાણે કોલસીભર્યા મટકાઓ દ્વારા શુદ્ધ કરવામાં આવતું.

એ તો એકદમ સ્વચ્છ જેવું થતું. છતાં એને ત્રીજી ઓરડીમાં લઇ જઇ વળી કોલસીમાંથી ગાળવામાં આવતું અને ત્યાં આજુબાજુ મોગરો-જાઇ-જુઇ-કેવડો વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો રાખવામાં આવેલા એટલે છેલ્લા ભાજનમાં ટીંપે ટીંપે એકત્રિત થયેલું સ્વચ્છ જળ સુવાસિત પણ થતું.

મંત્રી કહે છે જુઓ સાહેબ ! આ પાણી આપની આગળ પીવા માટે સોનાના ગ્લાસમાં મૂકવામાં આવેલું. માફ કરજો, પણ એનેજ આપ કોઇ દિવ્ય કૂવાનું પાણી કહી રહ્યા હતા.

રાજા ચોંકી ઊઠી કહે છે, 'અરે ! મને ગટરનું પાણી પીવરાવ્યું' ?

મંત્રી બોલે છે, એમાં ઉદ્વેગ કરશો નહિ આ દેખ્યાનું ઝેર છે. બાકી આપણે નદી-કૂવાનું પાણી પીએ છીએ એ શું છે ? લોકોના મળમૂત્રના પુદ્‌ગલ કયાં જાય છે ? આ નદી-કૂવા-તળાવમાં, અને એને આપણે ચોકખું માનીએ છીએ ! લોકો જે લાડુ પેંડા વગેરે પકવાન પણ ખાય છે એની માટી બને છે એના પર ઘૃણા થાય છે. પણ એ ખેતરમાં જાય છે, પછી એ અને બી વગેરે બીજા પુદ્‌ગલોમાંથી પાછો ઘઉં વગેરે પાક થાય છે, એને આપણે ચોકખો માલ માની એની વાનીઓ હોંશે હોંશે ખાઇએ છીએ ! આ બધું શું સૂચવે છે ? એ જ કે પાણીના પેશાબ, પેશાબનાં પાણી, મિષ્ટાનની વિષ્ટા, વિષ્ટાનાં મિષ્ટાન-હીરા-માણેકમાંથી ધૂળ, ધૂળમાંથી હીરામાણેક... એમ જગતભરમાં જડ પુદ્‌ગલનાં પરિવર્તન થયા કરે છે, એ બધું પુદ્‌ગલના ખેલ છે. એ ક્ષણિક સારા નરસા દેખાવ પ્રગટ કર્યા કરે છે. તો એમાં એક બાજુ આકર્ષણ, અને બીજી બાજુ ખેદ સૂગ ધરવામાં શો વિવેક છે ? શી બદ્ધિમત્તા છે ? એને તો પુદ્‌ગલનાં નાટક સમજી એના પરના રાગ-દ્વેષથી દૂર રહેવું જોઇએ.

રાજાની આંખ ખૂલી ગઇ. પછી તો મંત્રી પાસેથી ધર્મના તત્ત્વોનું સુંદર જ્ઞાન મેળવ્યું, અને તત્ત્વરસિક બની ગયો.

ખાનપાનમાં આત્માનો ઉદ્દેશ :-

વાત આપણી આ હતી કે ખાનપાન વખતે કેવી રીતે બચવું ? આત્માનો ઉદ્દેશ કેવી રીતે રાખવો ? તો એ માટે આ લક્ષ રાખવાનું કે,-

(૧) ખાનપાનના ય પદાર્થ એ પુદ્‌ગલના ખેલ છે. એમાં શા માટે રાગદ્વેષ કરું ? ન કરું.

(૨) ભોજન-પાણીની ચીજો એકેન્દ્રિયનાં કલેવરો છે. તો મડદા ઉપર ઉજાણી શી માનવી ?

(૩) ખાધા-પીધા વિના ચાલતું નથી, તો કાયા માત્ર ભાડું આપવા રૂપે આપી દેવાનું, જેથી ભૂખ તરસમાં લાગેલું મન ધર્મપ્રવૃત્તિ અને સારી ધાર્મિક વિચારણા કરવામાં સુસ્ત ન બને, ને મન ખોરાકના વિચારોમાં ને આર્તધ્યાનમાં ન ફસાય.

(૪) વળી કાયાને આપું એથી આગળ તપ કરું, ધર્મસાધના કરું.

આ જાગૃતિ હોય તો ખાનપાનની પ્રવૃત્તિ ય આત્માના ઉદ્દેશથી થઇ ગણાય.

એમ કુંટુબીઓ સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરવા વગેરેમાં પણ જો લક્ષ રહે કે 'આ બધું એટલા માટે જ કરું કે જેથી એ મારા પર સદ્ભાવવાળા બન્યા રહે તો અવસરે અવસરે એમને આત્મહિતની અને સદ્ગુણોની પ્રેરણા કરી શકું ને એ ખુશીથી ઝીલે, તેથી મને એમના કલ્યાણમિત્ર બનવાનો લાભ મળે, આ ઉદ્દેશને જીવંત રાખી વાત વ્યવહાર થાય એ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને થયો કહેવાય પણ ત્યાં પોતાના દિલમાં મોહના રાગ ન પોષાય એ ચોકસાઇ રાખવી જ પડે.

આમ સાંસરિક પ્રવૃત્તિમાં આત્માનો ઉદ્દેશ જીવતો જાગતો રખાય, એટલે સહેજે એ પ્રવૃત્તિઓ માત્ર જરૂરી અને ખપ પૂરતી જ થાય, ને તે પણ આત્મવિચારથી ઝગમગતી. પછી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં જોડાયા ત્યાં દુન્યવી વિચારો બહુ નહિ સતાવે. એટલે એવી નિર્ભેળ ધર્મસાધનાથી શુભ ભાવ સુલભ બનવાના, શુભ ધ્યાન સારું લાગવાનું. દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ જો શુભ ભાવનો અભ્યાસ રાખ્યો, તો ધર્મપ્રવૃત્તિમાં એ ઉલ્લાસવંતા અને વિકસતા રહે એમાં પૂછવાનું જ શું ?

આવું જીવન જીવાય એમાં શુભ ભાવ અને શુભ ધ્યાન કેટલું બધું સંકળાયેલું હોય, ને એ જો નહિ તો એય સમજી રાખો કે અશુભ ભાવને અશુભ ધ્યાનની ધારા જ ચાલ્યા કરવાની. પછી તો જાણો જ છો ને કે તિર્યંચગતિને યોગ્ય કેટલાય અશુભ કર્મો લોટબંધ બંધાયા કરવાના.

ધ્યાનને જીવન સાથે બહુ સંબંધ છે, અને ધ્યાનમાં ભાવ તો સાથે જ લાગેલો હોય છે. ત્યારે શુભાશુભ ભાવની ઉપર કર્મબંધનો આધાર છે, એટલે જો અશુભ ભાવમાં રમતા રહ્યા તો અશુભ કર્મોના પોટલાં જ બાંધવાના ને ?

દિલના ભાવ પ્રમાણે કર્મો બંધાવામાં ઉધારો નથી :-

જે સમયે હૃદયમાં જે ભાવ હોય તેજ સમયે તેવા કર્મ આત્મા પર ચોંટી જ જાય છે. કપડાં પર તેલની ચિકાશ હોય ત્યાં સુધી રજ ચોંટવાનો ઉધારો નહિ, વાતાવરણમાંથી રજ ચોટ્યા જ કરવાની. એવું આમાં છે. દિલના ભાવ એ આત્મા પર ચિકાશ. એ તરત જ કર્મ ચોંટાડે. ધ્યાનમાં ભાવ સતેજ બને છે, એટલે કર્મ પણ સતેજ ચોંટાડે.

કર્મને શી શરમ ? :-

ભાવનો આ ઉધારા વિના કર્મસર્જન કરવાનો સ્વભાવ બહુ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. ત્યાં નથી વિલંબ, કે નથી બહારના સંયોગની શરમ. એક વખત ઓઘો ને ચાંલ્લોય બાજુએ રહી જાય, દુનિયામાં ગવાતો યશ પણ બાજુએ રહી જાય, ને જીવ અશુભ ભાવવાળા અશુભ ધ્યાનમાં રમતો ભયાનક કર્મ ઉપાર્જવા માંડે ! જોયું ને કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિના સંયમ-તપ-કષ્ટસહન વગેરેનીય શરમ ન પડી, ને ઉગ્ર અશુભ ધ્યાનમાં સાતમી નરક સુધીનાં પાપકર્મ ઊભાં થઇ ગયા !

આજનું જીવન :-

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે સંસારની જડમાયાનું જીવન જીવતાં જૂઠ અનીતિ, અહંત્વ, ઈર્ષ્યા, ભોગ-વિલાસ વગેરે ચાલ્યા કરતું હોય ત્યાં શુભ ધ્યાન શુભ ભાવને જગા જ કયાં મળવાની ? એમાં વળી આજની ફજુલ પ્રવૃત્તિઓ આડંબરી ઠઠારા અને દુનિયાની આંધીમાં મગજનું ડહોળાણ કેટકેટલા રકમબંધ અને જોરદાર અશુભ ભાવભર્યા અશુભ ધ્યાનના સતત પ્રવાહને દિલમાં ચલાવ્યા કરે ?

માણસ ભૂલ ક્યાં ખાય છે ? જડ માયા અનુકૂળ અનુકૂળ મળી આવે છે ત્યાં એ મળવાનું પુણ્યથી બને છે. ભલે એક છાપું ખરીદવાની અનુકૂળતા નથી પણ જો કોઈની પાસેથી વાંચી લેવાની ય અનુકૂળતા મળી તો એ પણ પુણ્યથી. પછી એ વાંચતા શું થાય છે ? અને વાંચ્યા પછી એનું સ્મરણ થયા કર્યું ત્યાં જીવ શું કરે છે ? ભારે કોટિના રાગ, દ્વેષ લોભ વગેરે અશુભ ભાવ સાથે મનની તન્મયતા, એટલે કે અશુભ ધ્યાન એ શું આપે ? અશુભ કર્મોના લોટ. આ તે એક દાખલો છે એવી બીજી અનુકૂળતાઓ મળે છે એટલે એમાં પણ એ જ અશુભ ભાવવાળા અશુભ ધ્યાનની પણ રમત ઉપર ભરચક અશુભ કર્મોની કમાઈ,

જીવ જાણે ઉકરડાનો ઈજારદાર ! જીવનમાં જાણે ઈજારો રાખ્યો તે અશુભ કર્મો એ ઉકરડો છે. કેમ ? (૧) ઉકરડામાં કશું સારું નહિ, એમ આ પાપકર્મ સંચયમાં કશું સારું નહિ (૨) ઉકરડો જમીન બગાડે, હવામાન બગાડે, આરોગ્ય બગાડે.... વગેરે વગેરે. એમ આ અનેક પ્રકારના એકત્રિત કરેલ અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવીને શાતા-યશ-સૌભાગ્ય વગેરે કેટલું ય બગાડી નાખે છે ! માટે અશુભ કર્મનો ગંજ એ ઉકરડો, જીવે સતત એની આવક ધરખમ ચાલુ રાખી, એટલે જાણે એનો ઈજારો રાખ્યો.

(૩) ત્યારે ઉકરડાના ઈજારદારને આવક ઘણી અને જાવક થોડી. જુના ઉકરડા સડીને સુકાઇને ઓછા થતા જાય એ જાવક અને શહેરમાંથી કચરા આવી આવીને એ વધતા જાય એ આવક, જાવક થોડી, આવક ઘણી. એટલે એમ કહીએ

છીએ કે ઉકરડાના ઈજારદારને ઉકરડાની જાવક થોડી, આવક બહુ.

એવું જીવને શું છે ? અહીં મનુષ્ય ભવમાં મધ્યમ સ્થિતિ છે, નરક કે તિર્યંચ ગતિ જેવા દુઃખ-ત્રાસ-રિબામણ નથી, એટલે કે એવા અને એટલા બધા પ્રમાણમાં અશુભ કર્મના ઉદય નથી, ઉદય નહિ એટલે ભોગવાઈને ઓછા થવાનું નહિ, એટલે જાવક થોડી, ત્યારે આવક કેટલી બધી ? દિવસ રાત નાની મોટી અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા ભોગવતાં અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાન પાર વિનાના ચાલુ એથી અશુભ કર્મની આવક ધરખમ ચાલુ ! એથી અશુભ કર્મની આવકની ધરખમ ચાલુ ! **ઉકરડા ઈજાદારને જાવક થોડી અને આવક ઘણી.**

માનવભવમાં આત્માએ ધંધો શો રાખ્યો ? મોટો વેપારી ! પણ વેપાર ઉકરડાના ઈજારાનો ! સારા આર્ય દેશ આર્ય કુળમાં જન્મ મળ્યો, અને આત્માની વાતો મળી, પણ એને આત્માનો સળગતો વિચાર જ નથી, એટલે આત્મહિતના ઉદ્દેશથી અનુકૂળતા ભોગવતા આવડતી નથી. તેથી સતત અશુભ રાગ-દ્વેષ-ક્રોધાદિ કષાયોમાં અને દુર્ધ્યાનમાં ડૂબ્યા રહેવાનું થાય છે, એટલે જ લોટબંધ પાપ કર્મોની ખરીદી થાય છે. પુણ્ય વેચી વેચી પાપ ખરીદયે જવાની જ મૂઢતા. પુણ્ય તો મામુલી ઉદયમાં છે, પણ પાપની અઢળક લોટબંધ આવક ચાલુ છે. એનું નામ પાપાનુબંધી પુણ્યનો ભોગવટો.

ત્યારે અહીં પ્રતિકૂળતા આવે, અગવડ-આપત્તિ દુઃખ આવે, તો ય તે નારક-તિર્યંચોના દુઃખ આગળ શી વિસાતમાં ? કાંઈજ નહિ. એ દુઃખ આગળ આપણાં દુઃખ-અગવડ-આપત્તિ અનંત-અસંખ્યાતમા ભાગે આવે. તો પછી એ દુઃખ લાવનારાં પાપકર્મ પણ પેલાના પાપકર્મોની અપેક્ષાએ કેવા મામુલી ફાસફુસિયાં ? હવે વિચારો કે માનવજીવનમાંના દુઃખ આપત્તિ-અગવડ વેઠીને કેવાં કેટલાં પાપકર્મ ઓછાં થાય ? હા, ત્યાં ભાવ સારા રહેતા હોય, ધર્મધ્યાન ચાલતું હોય તો એના બળ ઉપર લખલૂટ બીજાં પાપકર્મ રવાના થાય. પરંતુ એ તો આવડતું નથી. ભાવ બગાડતા આવડે છે, મન બગાડાય છે, એટલે મામૂલી દુઃખ-આપત્તિ વેઠીને રવાના થનાર પાપકર્મ બહુ ઓછાં. એનું નામ પ્રતિકૂલતા-દુઃખ-આપત્તિમાં પાપકર્મની જાવક ઓછી ત્યારે ભાવ બગાડીને મનને તીવ્ર દુર્ધ્યાનમાં લગાડીને પાપર્મોની આવક જંગી ! દુઃખ તરીકે ભોગવાય કદાચ અશાતા વેદનીય કર્મ, પણ અશુભ ભાવનો ગુનો કરવામાં એકઠા થનારાં કર્મ જ્ઞાનાવરણીય આદિ સાતે કર્મ.

સારાંશ, દેવલોકની અપેક્ષાએ અહીં મળતાં મામુલી સુખ કે નરકની અપેક્ષાએ અહીં મળતા મામૂલી દુઃખ ભોગવતાં નથી આવડતાં, તેથી પાપકર્મોની જાવક ઓછી અને આવક ઘણી ! તો પછી આપણે ઉકરડાના જ ઈજારદાર ને ?

સંસારને ઓળખતા નથી એટલે સુખ-દુઃખ બંનેમાં ચિત્ત બગાડાય છે, ભાવ બગાડાય છે. નજર સામે સંસારનું ચિત્ર ખડું રહે તો અશુભ ભાવ લાવતાં પહેલાં લાખ વિચાર પડે, આવી ગયો હોય તો ઝાઝો ટકવા ન દેતા એને શુભ ભાવથી નિષ્ફળ કરાય. સંસારનું ચિત્ર બેહૂદું છે. જુઓ,

સંસાર શું છે ?

સંસાર એટલે સંસરણ. સારી રીતે સરકવું એ સંસાર.

સંસારમાં કયાં કયાં સરકવાનું ?

(૧) એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં,

(૨) એક કર્મના ઉદય પરથી બીજા કર્મ-ઉદય પર

(૩) એક પુદ્‌ગલદ્રવ્ય પરથી બીજા દ્રવ્ય પર.

(૪) એક પ્રવૃત્તિ પરથી બીજી પ્રવૃત્તિ પર.

(૫) સુખમાંથી દુઃખ પર, ને દુઃખમાંથી સુખ પર.

(૬) એક ભાવમાંથી બીજા ભાવ ઉપર.

હવે આ એકેકમાં આપણી કંગાળ સ્થિતિ જુઓ એટલે પછી એના પર ઘૃણા ઉપજે, ને એવા કંગાળ બનાવનાર સંસાર ખાતર મનના ભાવ ને મનનું ધ્યાન બગાડતા અટકીએ.

(૧) એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં :-

પહેલું સંસરણ યાને સારી રીતે વારંવાર સરકવાનું ભટકવાનું ભવોમાં ચારે ગતિમાંથી એક ગતિ એવી નથી કે જેના ભવમાં જીવ કાયમી સ્થાન પામી શકે. 'ઉપદેશમાળા' શાસ્ત્ર કહે છે કે લવસત્તમિયા દેવ યાને અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ કે જેમને ૩૩ સાગરોપમ એટલે કે ૩૩૦ કોડાકોડી પલ્યોપમનું જંગી આયુષ્ય હોય છે, એમને પણ ત્યાંથી પડવું પડે છે તો સંસારમાં બીજું કયું સ્થાન શાશ્વત હોઈ શકે?

૩૩૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ વર્ષ એટલે કેટલો કાળ, એ સમજો છો ? પહેલું તો એક પલ્યોપમ વર્ષ એટલે અસંખ્ય વર્ષ. એ 'પલ્ય'ની ઉપમાવાળા એટલે કે પ્યાલાની ઉપમાવાળા અર્થાત્ એક જોજનના યાને ચાર ગાઉના લાંબા પહોળા ઉંડા કૂવામાં જુગલિયો કે જેના વાળ બહુ પાતળા હોય છે, એના વાળના અસંખ્ય ટુકડા કરી એવા ટુકડા ઠાંસીને ભરચક ભર્યા હોય. આમાંય જો જો વાળ કેટલા સમાય? ને એ દરેક વાળના ટુકડા અસંખ્ય છે. એ અસંખ્યની ગણતરી કરોડો, અબજો, પરાર્ધોથી પણ નથી માપી શકાતી. પરાર્ધોના પરાર્ધો દ્વીપ-સમુદ્રો કે જેમાં પહેલો ૧ લાખ જોજનનો, બીજો ૨ લાખનો, ત્રીજો ૪ લાખનો, ચોથો ૮ લાખ જોજનનો,

પાંચમો ૧૬ લાખ જોજનનો એમ પછી પછીનો દ્વીપ કે સમુદ્ર બમણો બમણો થતો જાય, ત્યારે પહેલા પરાર્ધનો છેલ્લો દ્વીપ કે સમુદ્ર કેટલા લાખ ક્રોડ અબજ પરાર્ધ જોજનનો થાય ? પછીય આગળ આગળ દ્વીગુણ દ્વિગુણ ચાલુ. એવા પરાર્ધોના પરાર્ધો દ્વીપ સમુદ્રોને ૧૦૦૦ જોજન સુધી ઉંડે સરસવના દાણાથી ભર્યા હોય, અને એ કુલ સરસવના દાણાની જે સંખ્યા થાય એટલેથી પણ અસંખ્યની સંખ્યા ન કહેવાય. એથીય કેઇ કેઇ ગુણા આગળ જવું પડે ! પછી અસંખ્યનો આંકડો થાય. આનીય ચોક્કસ ગણિત પ્રક્રિયા છે, એ અહીં નહિ વિચારીએ. એવી અસંખ્યની સંખ્યા એકેક વાળના ટુકડાની ! એવા પારાવાર ટૂકડાથી જોજનિયો કૂવો ઠાંસીને ભરવાનો, તે એવો ઠાંસીને કે ચક્રવર્તીની ૯૬ ક્રોડ પાયદળ અને ૮૪-૮૪ લાખ અશ્વદળ રથદળ અને હસ્તિદળ એના પર થઇને ચાલી જાય છતાં એ દોરાપૂર દબે નહિ. એવા ઠાંસીને ભરેલા કૂવામાંથી ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષે માત્ર એકેક એવો સૂક્ષ્મ ટૂકડો કાઢવાનો. એમ કરતાં જયારે એ કૂવો સંપૂર્ણ ખાલી થાય, એમાં કુલ જેટલા વર્ષો લાગે એ એક પલ્યોપમનો કાળ કહેવાય. પૂર્વે કહ્યા મુજબ માત્ર એક વાળના જ અસંખ્ય ટૂકડા કાઢતાં એ ટુકડાની સંખ્યા કરતાં સો ગણા અસંખ્ય વરસ લાગે તો પછી સમગ્ર કૂવાના વાળના ટુકડા કાઢતાં તો કેટલા ગુણ અસંખ્ય વરસ લાગે ? જોજનિયા કૂવામાં ઠાંસીને પેક ભરેલા વાળની સંખ્યા જેટલા ગુણા અસંખ્ય વર્ષ !!

આવા તો એક પલ્યોપમ વર્ષનો કાળ :-

એવા ૧૦૦-૨૦૦ નહિ ૧૦૦૦-૨૦૦૦ કે લાખ બે લાખ નહિ, પણ ૧૦૦ લાખ પલ્યોપમે એક ક્રોડ પલ્પોપમ થાય. એવા ય ક્રોડ-ક્રોડ પલ્યોપમ એક બે વાર નહિ, પણ ૧૦ કરોડવાર પસાર થાય ત્યાર એક **સાગરોપમ વર્ષનો કાળ થાય.**

એવા ૩૩ સાગરોપમ વરસનું સાતમી નરકના જીવોનું આયુષ્ય ! પહેલી નરકમાં વધુમાં વધુ એક સાગરોપમનું આયુષ્ય ત્યારે અહીં એથી ૩૩ ગણું ઘોર નરકના દુઃખોમાં આવા કાળ શે પસાર થાય ? કેટલી કલ્પનાતીત દીર્ઘ કાળની રૌરવ ત્રાસયાતના ? આને નજર સામે રખાય તો અહીંના ભારેમાં ભારે પણ કયા દુઃખમાં મનના ભાવ બગડે ? કેમ કે અહીંના દુઃખ ભોગવતાં તો મામૂલી પાપ ખપે છે, પણ રૌદ્ર તીવ્ર-ઉગ્ર અશુભ ભાવથી તો પૂર્વે કહ્યા તેવા પલ્યોપમ સાગરોપમોનાં પાપ સર્જાય છે. એમાં દુનિયાની તુચ્છ ચીજ કે મન ખાતર પણ કરેલા ઉગ્ર અશુભ ભાવ એવા નરકનાં ભાતાં ભેગાં કરી આપે છે. અસ્તુ.

દેવનો કરુણ પલટો :-

આપણી વાત અનુત્તરવાસી દેવના આયુષ્યકાળ ૩૩ સાગરોપમ વરસની હતી. એટલો જંગી કાળ પણ એક દિ સંપૂર્ણ ખૂટે છે એ દેવને ય નીચે ઉતરવું પડે છે. કયાં ? માનવી સ્ત્રીની ગંધાતી કુક્ષીમાં ! કેવો એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં કરુણ પલટો ? ત્યારે વળી ભવનપતિ-વ્યંતર-જયોતિષી અને ૧ લા ૨જા વૈમાનિક દેવો તો કેટલાય મરી મરીને તિર્યંચ જનાવર પણ થાય, અને કેટલાય તો વળી મરીને એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય, અપકાય કે વનસ્પતિકાયનો ય ભવ પામે. આ પરિવર્તન કેવું કરુણ ? દેવભવે દિવ્ય જ્ઞાનનો અવધિજ્ઞાનનો ધણી, અને પછીના એકેન્દ્રિયભવે સાવ અજ્ઞાન અબુઝ માટી-પત્થર-પાણી-ઝાડ વગેરે ! ત્યાંથી મરીને ફરી ફરી એકેન્દ્રિય પણ થાય. કયારે બહાર નીકળે ? ભગવાન જાણે. જરૂર પડ્યે અસંખ્ય કે અંનત કોટાકોટી સાગરોપમોય એકલા એકેન્દ્રિયપણાના ભવોમાં જાય. ત્યાંથી બહાર નીકળીને ચારે ગતિના ભવોમાં ભટકવાનું !

સંસાર ઓળખતાં અશુભ ધ્યાન અટકે :-

આમ સંસારમાં અનંતા પુદ્ગલ-પરાર્વત કાળ વીતી ગયા નિરાધારપણે કર્મના પ્રેર્યા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં 'સં' સારી રીતે સરક્યા જ કરવાનું, એનું નામ સંસાર. જીવની કર્મવશ આ ભયંકર કંગાળ હાલત નજર સામે રહે ત્યાં, પછી કર્મ પ્રેરક હૈયાના ભાવ કે મનનું ધ્યાન બગાડતાં કેટલો બધો વિચાર પડે ?

(૨) એક કર્મના ઉદય પરથી બીજા કર્મના ઉદય પર સંસરણ એ સંસાર :-

સંસારનો બીજો અર્થ કર્મના ઉદયોમાં સારી રીતે સરકયા કરવાનું. જીવની આ પણ કેવી કંગાળ દશા છે ! હમણાં શાતાનો ઉદય ચાલતો હોય તો પછી વળી અશાતાના ઉદયમાં મુકાવું. એમ શ્રીમંતાઈના પુણ્યોદય પરથી ગાડી સરકી, ને ગરીબાઈના પાપોદય પર જવું પડે. એમ લાભાંતરાય તૂટે, લાભ પામે, ત્યાં વળી કદાચ ભોગાંતરાય કર્મ ઉદયમાં આવે, ને ભોગવી ન શકે. હમણાં જ્ઞાનાવરણનો ઉદય થોડો દબાવ્યો હોય અને ત્યાં 'દર્શનાવરણ'નો વિશેષ ઉદય જાગે, તેથી આંખ કાચી પડે. એમ હમણાં સુંદર યશનામકર્મનો ઉદય ચાલતો હોય, અને એકાએક અપયશ નામકર્મ ઉદયમાં આવી જાય !

સીતાજીને શું થયું ? પતિ રામચંદ્રજીની સાથે પોતાની ખુશીથી સીતા વનવાસે ગયેલા તેથી સાચી પતિવ્રતા સ્ત્રી તરીકે જશ પામ્યા હતા. પણ પછી અયોધ્યામાં આવ્યે સામ્રાજ્ઞી બન્યા બાદ અપયશ નામ કર્મના ઉદય પર ફેંકાયા, તો બહાર

ગવાયા કે આ તો વૈભવી રૂપાળા રાવણને ત્યાં રહી આવેલા તે સતી શાના હોય ?

સંસાર એટલે કર્મોના વિચિત્ર અને પરસ્પર વિરોધી એવા ઉદયમાં સરક્યા કરવાનું. હમણાં દિવ્ય કાયા, ને પછી ભૂંડની કાયા. સનત્કુમાર ચક્રી હમણાં અનુપમ સુંદર, પણ પછી સોળ રોગભરી દુર્દશામાં. પુણ્યોદયે એકવાર માન મળતું હોય તો પણ પછી પાપોદય જાગતાં ખાસડાં પડે. કર્મના ઉદય પલટાતા ચમરબંધીના ય અભિમાન નભે નહિ. આવી પોતાની કંગાળ દશા નજર સામે રહે તો મનના ભાવ અને ધ્યાન શું કામ બગાડાય ?

(૩) સંસાર એક પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય પરથી બીજા દ્રવ્ય પર સંસરણ :-

ત્રીજા પ્રકારનું સંસરણ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યો પર સરક્યા કરવાનું દા.ત. એક ભોજનના થાળ પર જ જુઓને જીવની જુદી જુદી વાની પર કેવી ફેકંફેક થાય છે ! હમણાં હાથ રોટલીના ટુકડા પર, તો પછી દાળ પર, બચકું મોંમાં મૂક્યું કે તરત એક શાક પર, પછી વળી બીજા શાક પર, તો પછી વળી ચટણી પર અથાણા, ગળપણ પર... ચાલ્યું. જેમ રમતિયાળ છોકરા ફુટબોલ રમતા હોય ત્યાં ફુટબોલની કઈ દશા ? હમણા એ બોલ એકની પાસે ગયો કે એની લાતે ફેંકાય બીજા પાસે એની લાત વળી ત્રીજા પાસે, ચાલી છોકરાઓ વચ્ચે ફૂટબોલની ફેકાફેંક એમ ભાણામાંની વાનીઓ પણ જીવને બીજી બીજી પાસે ધકેલ્યા કરે છે. જીવની એની વચ્ચે ફૂટબોલની જેમ ફેંકાફેંક !

આ તો માત્ર ભોજનના દ્રવ્યોમાં એકથી બીજા પર સંસરણ સરક્યા કરવાની વાત થઈ. પણ આખા દિવસની રીતભાત જુઓ તો એક ચીજ પરથી બીજી ચીજ પર સરકવાનુ કેટલું બધું ચાલે છે ? મુક્ત થયેલા મોક્ષના જીવોને છે કશું આવું ? ના, કેમ કે એમણે પોતાની સર્વ પ્રકારની થતી નાલેશીનો અંત આણ્યો છે. ત્યારે સંસારી કર્મબદ્ધ આત્મા તરીકે આપણી આ ફેકાફેંકીની કંગાળ કરુણ દશા નજર સામે રહે તો કયાં સુખ કે દુઃખમાં સગવડ કે આપત્તિ-અગવડમાં જાતે જ ભાવ બગાડવાની મૂર્ખાઇ થાય ?

(૪) એક પ્રવૃત્તિ પરથી બીજી પર સંસરણ :-

સંસારમાં સરક્યા કરવાનું પ્રવૃત્તિઓમાં પણ છે હમણાં વિચારવાની પ્રવૃત્તિ કરી, તો પછી બોલવાની પ્રવૃતિ પર ગયા. એમાંથી વળી કાયાની કોઇ પ્રવૃત્તિની ઉપર સરકયા. આ દરેકમાં અનેક પ્રકાર. હમણાં એક જાતના વિચારની પ્રવૃત્તિ હતી, તો ક્ષણમાં બીજી જાતના વિચારની પ્રવૃત્તિ પર ઉપડ્યા ! એમાંથી ત્રીજી જાત પર. એમ, હમણાં રોફ કે ગુસ્સાની અમુક ભાષા બોલતા હતા, તો પછી સામેથી લમણામાં લાગે એવો પ્રતિકાર મળતાં તરત નમ્રતા-કોમળતાની ભાષા

પ્રવૃત્તિ પર સરકયા ! કેમ ? તો કે ભૂલા પડયા માટે **વાણિયા વાણિયા ફેરવી તોળ.** ત્યારે કાયાની પ્રવૃત્તિઓ તો કેટલીય ભાતભાતની થાય છે, એમાં એકમાંથી બીજી પર સરકયા કરવાનું ધૂમ ચાલુ છે. અરે એક આંખ કેટકેટલા ડાફોળિયા મારે છે ? હાથ કેટકેટલા હાલે છે ? પછી મૂઢતાથી માન્યા કરીએ કે 'આવી પ્રવૃત્તિઓમાં ફર્યા કરવાથી સુખઆનંદ મળે છે.' પરંતુ એ તો શેના જેવું છે ? કે જેમ રૂપાળી પત્નીનો ગુલામ પતિ-પત્નીના ઓર્ડર પર ઓર્ડર છૂટવા પર પ્રવૃત્તિઓ કરીને સુખ માને એના જેવું છે. ડાહ્યાની નજરે નર્યો વગર પગારનો ગુલામ મજૂર કહેવાય. એમ અહીં કર્મની અને મોહની અસર હેઠળ ગુલામની જેમ નાચ્યા કરવાનું થાય છે. આવી કારમી ગુલામી નજર સામે રખાય તો સગવડ-અગવડમાં ભાવ શા બગાડવા ?

(પ) સુખ-દુ:ખ વચ્ચે સંસરણ :-

સંસારમાં જીવનું સુખથી દુ:ખ પર ને દુ:ખ પરથી સુખ પર સરકવાનું ચાલુ છે. એમ હરખમાંથી ઉદ્વેગ પર અને ઉદ્વેગમાંથી હરખ પર સરકવાનું ચાલુ છે. આનું નામ સંસરણ, અર્થાત્ સંસાર આ પણ કર્મ અને મોહની ગુલામી હેઠળ ચાલે છે. એક જ દિવસના પણ સુખ-દુ:ખ હરખ-ખેદ વચ્ચેના કેટલાં સંસરણ થયાં એ ય જો તપાસો, આંકડો કાઢો, તો ચમકી ઉઠશો દા.ત. એક દિવસનાં સુખ-દુ:ખ.

સવારે ટાઈમસર ઉઠ્યા એટલે સુખ, પણ નહાવાનું પાણી તૈયાર નથી એટલે દુ:ખ. એ મળ્યું નાહ્યા એટલે સુખ, પણ કપડાં બરાબર ધોયેલાં ન મળ્યાં એટલે દુ:ખ. ત્યાં ચહા-નાસ્તો સારાં મળ્યાં એટલે સુખ, પણ દુકાને જવાનું મોડું થયું એટલે દુ:ખ. પરંતુ દુકાને બેસતાં જ સારો ઘરાક મળ્યો ત્યાં આનંદ, પણ પછી કલાક સુધી બીજો ઘરાક ન આવતાં દુ:ખ... વિચારો રાતે સૂવા જાઓ ત્યાં સુધીમાં આવા કેટલા સુખ-દુ:ખ પર ભટક્યા કરવાનું ? અને ચાહ્ય સુખ હોય કે દુ:ખ, આર્તધ્યાન સિવાય બીજું કાંઈ છે ?

આ તો એકજ દિવસની વાત થઈ પણ જીવનમાંય કયારેક કયારેક કેવા મોટા સુખ પરથી મોટા દુ:ખ પર જવું પડે છે ? એજ સીતાજી રામ સાથે વનવાસ વેઠી આવ્યા પછી મહેલમાં સામ્રાજ્ઞી બનીને બેઠા હતા, લગભગ પુષ્ટ ગર્ભવતી હતા, એટલે કેટલો વિશેષ આનંદ હશે ? પણ રામ વડે લોકવચનથી જંગલમાં ત્યજાઈ દેવામાં આવ્યાં ત્યારે કેટલા દુ:ખમાં મુકાઈ ગયાં ? સાથે એક દાસી કે રખેવાળ સિપાઈ પણ નહિ. પાસે જંગલી પશુથી બચવા કોઈ શસ્ત્ર કે વાહન પણ ન મળે. ભાતાની નાની ય પોટલી નહિ. ગર્ભ પુષ્ટ જેવો છતાં કોઈ દાયાણી કે ગાદી ય નહિ. પાણીનો લોટો ય ન મળે. કેવાં સુખ પરથી દુ:ખ પર ધકેલાયા ? પણ ત્યાં એક રાજા આવી ગયો, એમને ધર્મની બેન ગણી લઈ ગયો. મહેલમાં

બધી સગવડ સાથે રાખ્યા અને બે પુત્ર લવણ-અંકુશનો ખેમકુશળ જન્મ થયો, તો કેવું સુખ પર પ્રયાણ થયું ?

નળ-દમંયતીએ સુખ-દુઃખ વચ્ચે કેવાં ઝોલાં ખાધાં ? **શ્રીપાળકુમાર** કેવા ઘડી સુખમાં ને ઘડી દુઃખમાં મુકાયાં ? **હરિશ્ચંદ્ર-તારામતીને** કેવાં ઊંચા રાજવી સુખ પરથી એકને મસાણનો કર અને બીજીને પાણી ભરનારી તરીકેના દુઃખ પર જવું પડ્યું ?

આજનાં તમારા જીવનમાં તપાસો તો કયારેક કેવી સુખની લાગણી ? તો કયારેક કેવી મહાદુઃખની પોક ? આજના વિચિત્ર સરકારી તંત્ર, વિચિત્ર બજારોની સ્થિતિ, અવનવી પરદેશોની હીલચાલ વગેરેમાં ચાર દિ' સુખ, તો પાંચમે દિ' દુઃખ, પરાધીન પણે અનિચ્છાએ પણ સુખમાંથી દુઃખમાં થતાં સરકણ, સરકવાનું- એ જો નજર સામે રહે તો સંસાર કેવો બેહુદો લાગે ? પછી એની ઘટનાઓમાં મન શું બગાડવાનું થાય ? દુર્ધ્યાન શા સારુ થાય ?

(૬) સંસાર એટલે એક ભાવમાંથી બીજા ભાવ પર સરકવાનું :-

ત્યારે સંસારમાં ભાવો પર કેવું સરકયા કરવાનું થાય છે ? હમણાં ક્રોધના ભાવમાં, તો એમાં પાછા પડતા નરમ ઘેંશ જેવા દીનતાના ભાવમાં, હમણાં બૈરી છોકરા પર રાગના ભાવ પર ચડ્યા, તો ઘડીક પછી એના એવા કોઈ બોલ કે કોઈ ચાલ જોઈને એના જ પર દ્વેષ-ક્રોધના ભાવ પર સરકયા જ ? હમણાં સારા ભાવથી મંદિરે ચાલ્યા, પણ ત્યાં રસ્તામાં દલાલ કે ઘરાક મળતાં ઉપડ્યા વેપારના પાપભાવ પર ! એમ હમણાં ઘરાકે સારો માલ લેવાની આશા બતાવી, ત્યાં ચડ્યા લોભના ભાવ પર, પણ પછી એ માયાવી દેખાતા ઝટ ઉતર્યા માંડવાળના ભાવ પર. સારું જમતાં ચડ્યા ટેસના ખુશીના ભાવ પર, પણ પછી પેટ દુઃખતા હાયવોયના કે પસ્તાવાના ભાવ પર ઉતર્યા હેઠે ? અથવા ખાવાની ચીજો વિશે ઓછી વધુ ખુશી-નાખુશીના ભાવ પર પલટા.

આમ ભાવોના પલટા તો કેટલાય ચાલ્યા જ કરે છે. એક ભાવ પર સ્થિર નહિ. હૈયે લાગણીઓના તરંગો સમુદ્રમાં મોજાની જેમ નવા નવા ઉઠ્યા કરે છે, અને જુના અલોપ થઈ જાય છે. પલટાતા સંયોગો, નિમિત્તો અને (પરિસ્થિતિ) એ ભાવો-લાગણીઓ-સંવેદનાઓમાં જીવોને ઘુમાવે છે.

સંસારમાં જીવની કંગાળ દશા ઓળખો :-

સંસાર નામ જ એનું છે કે ભવ-કર્મોદય-પુદ્ગલ પ્રવૃત્તિ-સુખ-દુઃખ અને ભાવોમાં જીવને સરકાવ્યા કરે, ભમાવ્યા કરે. ત્યાં જીવની કંગાળ ગુલામી દશા છે, જાણે એનું કોઇ મહત્ત્વ જ નહિ. આવી ગુલામી દશાનું પહેલાં તો ભાન જ નહોતું. પણ અહીં જો હવે એ સમજવા મળી, અને દેખાયું કે આ દશાને કાબૂમાં

લેવાનો અને તદ્દન નાબુદ કરી સ્થિર મુક્ત અવસ્થા પ્રગટ કરવાનો અહીં અમૂલ્ય દુર્લભ અવસર મળ્યો છે, તો પછી એ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં બાકી રખાય? ત્યારે એવા પ્રયત્નમાં પહેલું આ નિશ્ચિત કરવાનું છે કે જો ભાવ અને ધ્યાનને બગાડવા પર અશુભ કર્મબંધ તથા સંસારવૃદ્ધિ થાય છે તો શા માટે અશુભ ભાવ-અશુભ ધ્યાનમાં પડવું ? ગમે તેવા સુખ કે દુઃખના સંયોગ આવે, પણ મારે દિલના ભાવ અને મનનું ધ્યાન શુભ જ રાખવાનું.

શુભ ભાવો આ :-

- વૈરાગ્ય, ઉપશમ, ક્ષમા, નમ્રતા,
- જીવો પ્રત્યે મૈત્રી-કરુણા-ગુણાનુરાગ,
- જડ પ્રત્યે ઉદાસીનતા, નફરત
- પરલોકભય, દેવ-ગુરુ પર પ્રીતિ-ભક્તિ,
- જિનવચન-શ્રદ્ધા, દુષ્કૃતનો-પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતાનુમોદન,પાપઘૃણા,વગેરે વગેરે.

અશુભ ભાવો આ :-

- રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, વૈર, મદ,
- માનાકાંક્ષા, માયા, લોભ, મમત્વ,
- હિંસાદિપાપ-પ્રીતિ, નિર્દયતા, ઈર્ષ્યા, પરની આપત્તિમાં રાજીપો,
- દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર અભાવ, ઉત્સૂત્ર-ઉન્માર્ગની બુદ્ધિ, વગેરે વગેરે.

અશુભ ધ્યાન અટકાવવા શું કરવું ?

(૧) દિલને અશુભ ભાવોથી બચાવી લેવાય,

(૨) શુભ ભાવનો ખુબ અભ્યાસ રખાય,

(૩) સારા સારા વિચારો કરતા રહેવાય,

(૪) મહાપુરુષોના ઉત્તમ જીવન-પ્રસંગો અને એમણે રાખેલા શુભ ભાવોને વારંવાર યાદ કરતા રહેવાય,

(૫) જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાઓનું પુનઃપુનઃ સ્મરણ કરાય.

(૬) તત્ત્વદ્રષ્ટિ રખાય તો અશુભ ધ્યાન અટકાવી શકાય. જીવનમાં પ્રસંગો અને સંયોગો તો આવ્યા જ કરવાના છે. એમાં તે તે સમયે શુભ ભાવ કેવા કેવા રાખી શકાય એના તરફ મનની ચોંટ જોઈએ. પ્રસંગ એકનો એક, પણ એના પર શુભ ભાવે ય કરી શકાય, અને જો આવડત ન હોય, જો પરવા ચિંતા નહિ, તો અશુભ ભાવ ઝગમગવાનો.

દા.ત. આજે મોંઘવારી ભારે છે, એના પર ચિત્ત જતાં હાયવોય, સરકાર-

બજાર વગેરે ઉપર દ્વેષ, પૈસા પર અતિશય રાગ, ઈત્યાદિ અશુભ ભાવો જાગે છે. એને રોકવા માટે,

તત્ત્વ દ્રષ્ટિએ વિચારાય કે :-

(૧) મોંઘવારી પાછળ મુખ્ય તો મારા પાપનો ઉદય જ કામ કરે છે. માટે બીજા પર દ્વેષ કે હાય-વોય શા માટે કરું ?

(૨) આમ તો રંગરાગ ભોગ ઉપર કાપ ન મૂકત, તે આ મોઘવારીમાં સહેલું બન્યું છે, ત્યાગની તક મળી છે ચીજ મોંઘી તેથી ધર્મ સસ્તો બન્યો, ચીજ સસ્તી હોત તો ત્યાગધર્મ મોંઘો બની જાત.

(૩) વળી હાયવોય કે દ્વેષ કરવાથી વળતું તો કાંઈ નથી, પછી દિલ શા માટે બગાડવું ? ચીજ વસ્તુના ભાવ બગડ્યા એ મારા હાથની વસ્તુ નથી, પણ મારા દિલના ભાવને ન બગડવા દેવા, ભાવ સારા રાખવા એ મારા હાથની વાત છે.

(૪) વળી ચીજવસ્તુની મોંઘવારીને રડું છું, પણ આજે ધર્મ મોંઘો થઈ ગયો, સત્ય-નીતિ-ક્ષમાદિ શુભ ભાવ મોંઘા થયા છે, એનાં નુકસાન જોતાં આ મોંઘવારી શી રોવી ? એમ વિચારી શુભ ભાવ ઉલ્લસતો રખાય.

સીતાએ કેવી રીતે ભાવ ન બગાડ્યા ? :-

સીતાજીને રામ સાથે વનવાસ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો દિલ ન બગાડ્યું, હાયવોય ન કર્યો. જોયું,

(૧) પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિની સાથે સહવાસ એજ સાચો મહેલવાસ છે, વળી

(૨) હું રામને પરણી છું, મહેલ-વૈભવ-વિલાસને નહિ. તો જેની સાથે હૈયાનો મુખ્ય સંબંધ એને જ વળગી રહેવાય. એ સલામત તો સબ સલામત.

(૩) જેમ પગાર બોનસ લેતા આવડે તો મજુરી કરતાંય આવડવું જોઈએ. એમ કર્મનો માલ ખાતાં આવડે છે, તો કર્મની પીડા વેઠતાં ય આવડવું જોઈએ.

(૪) આપણે કાંઈ એકલા સુખના જ અધિકારી નથી, કેમકે આપણે એકલા પુણ્યના જ સ્ટોકવાળા નથી, આત્મખજાને પાપનાય ગંજ ભર્યા છે. એથી દુઃખ આવે તો જાતને એકલા સુખના જ અધિકારી કેમ મનાય ?

(૫) જે કાળે દુઃખ આવ્યુ એ કાળે પાપનો ઉદય નિશ્ચિત અને અનિવાર્ય માની, એને પ્રસન્ન ચિત્તે વધાવી લેવું, એ શાહ જોગ દેવાની ચુકવણી છે.

(૬) વળી વનવાસને આપત્તિને દુઃખનું કારણ સમજવા કરતાં પાપકર્મ ભોગવાઈ જઈ એને ક્ષય પમાડવાનું નિમિત્ત સમજવું. દુઃખ આવ્યે કચરો સાફ થાય છે. કચરો જાય એમાં નારાજી શા માટે ?

મહાસુખના અવસરે તત્ત્વ દ્રષ્ટિ :-

સીતાજીને છેલ્લે જયાં દિવ્ય કર્યા પછી જબરદસ્ત માન-સન્માન સાથે મહેલવાસ કરવાનો, તેમજ વિનયી પુત્રોની સેવા લેવાનો, અને ભવ્ય રીતે ઠરી ઠામ બેસવાનો અવસર આવ્યો ત્યાં આનંદની દ્રષ્ટિ ન થઇ, પણ તત્ત્વદ્રષ્ટિ આવી કે આ પણ કર્મનું પ્રલોભન છે. કર્મે ત્રણ ત્રણ વાર તો મને ઠગી છે. રામ જેવા પતિ તો આપ્યા, પણ વનવાસમાં તગેડી ! ત્યાં ય પતિની છાયા મળ્યાથી હાશ રાખી, પણ કર્મે રાવણ પાસે ઉપડાવી. ત્યાંથી વળી છુટી અયોધ્યામાં આવી રાજમહેલમાં માનભેર રહેવાનું મળ્યું, કિંતુ કર્મે પાછી અચાનક વગડામાં ત્યજાવી. આવી કર્મની વારંવાર ઠગાઇઓ જોઇ છે, તો હવે પાછી ઠગાવા કયાં જાઉ ? હવે તો એને ઉખેડવા ચારિત્ર જ લઉં. લીધું ચારિત્ર.

દ્રષ્ટિની જ ખૂબી. તાત્વિક દ્રષ્ટિ રખાય તો એના એજ પ્રસંગમાં શુભ ભાવયુક્ત શુભ ધ્યાન સુલભ બને.

પ્રસંગો કયાં ઓછા આવે છે ? આખા દિવસનો કાર્યક્રમ પ્રસંગોથી ભરપૂર છે ને ? સારી-નરસી ચીજવસ્તુના ગમનાગમન પણ પ્રસંગ જ છે ને ? ત્યાં કોઇને કોઇ ભાવ તો જાગવાના રહેવાના. તત્ત્વદ્રષ્ટિ હોય તો ભાવ સારા કરાય, સારા રખાય, મિથ્યામતિની દ્રષ્ટિ હોય તો ભાવ અશુભ થવાના. પૂછો,

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૮,અંક-૯,તા.૯-૧૧-૧૯૬૮

તત્ત્વદષ્ટિ કેવી રીતે રાખવી ? જીવનની સાચી માપણી પર.

જીવનને જડ વસ્તુઓની સગવડ-અગવડના કાટલે નહિ માપવું કે 'આટલી સગવડ મળી તો ચાલો સુખના દહાડા કે સુખની ઘડી'; ને અગવડમાં મૂકાયા તો અરે ! દુઃખના દિવસો કે દુઃખની ઘડી આવી ! જીવનને જડના કાટલે માપવામાં મિથ્યામતિ કામ કરી જાય છે, અને એ હૈયાના કેટલાય ભાવ બગાડી નાખે છે. સગવડ ઉપર અને સગવડ દેનારા ઉપર રાગ ઊછળે છે, ન દેનારાં અળખામણાં લાગે છે. અગવડ ને અગવડના દેનાર પર દ્વેષ જાગે છે; આ રાગ-દ્વેષની પછી તો બીજા કેટલાય અશુભભાવો દા.ત. મદ, માયાકપટ, ઈર્ષ્યા, દીનતા, વગેરે જાગી પડે છે. એ બધું જીવનને જડની અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતાનાં કાટલે માપી સુખદુઃખની ટકાવારી કરવામાં ઊભું થાય છે. તેથી,

ત્રણ કાટલે જીવનને માપો :-

જીવનને ૧ પુણ્ય-પાપના કાટલે માપવા જેવું છે, ૨. શુભાશુભ ભાવના કાટલે માપવા જેવું છે, ૩ પરલોક સુધરવા-બગડવાના કાટલે માપવા જેવું છે. દા.ત.

(૧) જીવનને પુણ્ય-પાપ પર માપવામાં મનને એમ રહે કે 'સારો પુણ્યકમાઈનો શું અવસર છે, ભલે શુભ ભાવનામાત્રથી ? તો આ જીવન-સમય સારો. અશુભોદય વેઠવાનો આવ્યો હોય તો ય તે પાપકચરો સાફ કરવાનો અવસર હોઈ સારો જ જીવન સમય ગણું. ધર્મ ગુમાવવાનું થાય છે તો એ જીવન સમય વેડફાયો માનું, દુઃખમય માનું.' જીવનની આ માપણી પુણ્ય-પાપ પર કરી. ધર્મદ્વારા પુણ્યની કમાઈ ચાલુ છે, યા આપત્તિ ભોગવવા દ્વારા પાપક્ષય ચાલુ છે, તો એ જીવન સમય સારો પસાર થયો માનવાનો, પણ જો એકલા પૂર્વપુણ્યના ભોગવટાનો સમય ચાલ્યો છે, કોઈ નવી પુણ્ય કમાઈનો નહિ, તો તે નરસો ગણું.

(૨) એમ, શુભાશુભ ભાવ પર માપણી આ, કે બહારના સંયોગો ગમે તેવા છલબલતા વૈભવ-માન-સન્માનના હો કે ગરીબી-આપત્તિ-રોગાદિના હો પરંતુ જો હૃદયના ભાવ શુભ ચાલે છે તો એ ધન્યજીવન-સમય; ને જો ભાવ અશુભ ચાલ્યા તો એ નરસો.

(૩) એમ ત્રીજી માપણી આ, કે જીવનનો જે સમય પસાર થઈ રહ્યો છે તે પરલોક સુધરવામાં થઈ રહ્યો છે કે બગાડવામાં, એ હિસાબે જ એને સારો નરસો લેખીએ, એ પરલોકના કાટલે જીવનને માપ્યું ગણાય. દુષ્કૃત, દુર્ભાવના, અનુચિત બોલ, અશુભભાવો વગેરે પરલોકને બગાડનારા છે. જો એ ચાલુ છે, પછી ભલે દુન્યવી સુખલીલા ચાલતી હોય, તો એ પરલોકને બગાડનાર હોઈ એ જીવનસમય દુઃખનો ગણાય. એથી ઊલટુ બાહ્ય દુઃખ છતાં જો સુકૃતસત્કૃત્ય, શુભ ભાવના સુયોગ્ય બોલ, વગેરે ચાલુ છે તો એ વસ્તુ પરલોક સુધારનાર હોઈ, એ જીવનસમય ખરેખર સુંદર ગણાય.

બસ, જીવનને આ પુણ્યપાપ આદિના કાટલે જ માપવાનું રખાય, તો તત્ત્વદૃષ્ટિ આવી જાય, અને જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગ એનાથી નિહાળાય. એમ તત્ત્વદૃષ્ટિથી નિહાળતાં શુભ ભાવ અને શુભ ધ્યાન સુલભ બનવાનાં.

જીવન સાથે ધ્યાનને કેટલો સંબંધ છે એના પર સામાન્ય રૂપે વિચાર્યું. હવે ધ્યાનના દરેક પ્રકારને સમજી જીવન સાથે એનો સંબંધ જોઈએ.

'ધ્યાનશતક' શાસ્ત્રના કર્તા :-

આપણે ત્યાં, 'પૂર્વ' નામના સાગરસમ આગમ-શાસ્ત્રના જાણકાર પ્રકાંડ વિદ્વાન અને સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ થઈ ગયાં. એમણે એકલા 'કરેમિ ભંતે' સૂત્ર યાને સામાયિકસૂત્ર પર મોટું ભાષ્ય રચ્યું છે, જે વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં પાંચજ્ઞાનનો બહુ વિસ્તૃત અધિકાર, નયવાદ, ગણધરવાદ, નિહ્નવવાદ, વગેરે વિસ્તારથી ચર્ચા છે. એ જ મહર્ષિએ ધ્યાનના વિષય

ઉપર 'ધ્યાનશતક' નામનું પ્રકરણ રચ્યું છે. એમાં ધ્યાનનું સ્વરૂપ શુભાશુભ-ધ્યાનના ૪ પ્રકાર, એ દરેક પ્રકારના ૪-૪ પ્રકાર મુદ્દા લઈ લઈને સારી રીતે સમજાવ્યા છે.

ધ્યાનશતક શાસ્ત્રની ઉપયોગિતા :-

આનો આપણે બરાબર અભ્યાસ કરીએ તો રોજીંદા જીવનમાં ડગલે ને પગલે આપણે કેવા કેવા અશુભ ધ્યાનમાં સપડાઈએ છીએ, એનાં લક્ષણ ક્યાં ઉદ્‌ભવે છે, એનું ફળ શું, ઈત્યાદિ ખ્યાલમાં આવે છે. આ જો ખ્યાલ હોય તો જ આપણે ભડકવાનું થાય કે 'અરે ! હું આટઆટલા અશુભ ધ્યાનમાં સબડુ છું ? તે ય હાલતાં ને ચાલતાં ? એનાં દુ:ખદ મહાદુ:ખદ ફળ મારે ભોગવવા પડવાનાં ?' આવી ભડક થાય, તો પછી એને ટાળવા કેવાં શુભ ધ્યાન ઉપયોગી બને એની જિજ્ઞાસા જાગે. અને એ પણ આ શાસ્ત્રમાંથી જાણવા મળે છે. એવા શુભ ધ્યાનનો ૧૨ પોઈંટથી-૧૨ મુદ્દાથી આમાં વિચાર કરાયો છે. એ અદ્‌ભુત વિચાર છે. આપણે એને ગ્રંથના ક્રમે જોઈએ.

ધ્યાન એ મનની એક અવસ્થા છે. મનની બે જાતની અવસ્થા, (૧) ચલ યાને અસ્થિર, અને (૨) સ્થિર. અહીં પૂછો,

પ્ર.- મનની શૂન્ય અવસ્થા કેમ ન લીધી !

ઉ.- એટલા માટે ન લીધી કે મનની એવી કોઈ અવસ્થા જ નથી. મન શી ચીજ છે એ સમજો એટલે આ સ્પષ્ટ થઈ જશે. પહેલાં એ જુઓ કે,

વાણી શી વસ્તુ છે ? આકાશમાં કાચા માલ તરીકે ભાષાવર્ગણાના પુદ્‌ગલ (અણુજથા, અણુસ્કન્ધ) રહેલા છે. જીવ પોતાના વીર્યથી કાયયોગ યાને કાયિક પ્રવૃત્તિ કરી એને ગ્રહણ કરી શબ્દરૂપે પરિણમાવે છે; ને પછી આત્મવીર્યથી વાગ્યોગ યાને વાચિક પ્રવૃત્તિ દ્વારા એને છોડે છે; એ છોડવું એટલે જ બોલવું. એ જ વાણી. ભલે આપણને ખબર ન પડે કે આ બધી પ્રક્રિયા ક્યારે થઈ ? પરંતુ જેમ આપણે કોળિયો મોંમાં મૂક્યો અને ગળા નીચે ઉતાર્યો, પછી એના પર શી શી ક્રિયા થાય છે, એની આપણને ખબર નથી પડતી, છતાં એ પ્રક્રિયા અંદર ચાલુ તો છે જ. એ એના રસ, ખળ વગેરે પરિણામ ઉપરથી નિશ્ચિત થાય છે કે આ રસ-ખળ આદિ તૈયાર માલ એ ખાધેલા અન્ન પર થયેલી પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે; એમ અહીં આપણે મૌન હતા પછી કાંઈક બોલ્યા, એ તૈયાર વાણી કોઈક પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે, કોઈક સામગ્રી અને ક્રિયાનું ફળ છે. ત્યારે બોલાતા શબ્દ એ પુદ્‌ગલ છે, Matter છે, આજે રેડિયો ટેલિફોન ફોનોગ્રાફની ચૂડી પડઘો, કાન પર ધાક વગેરે પરથી સિદ્ધ છે. બસ, એ શબ્દ પુદ્‌ગલનો મૂલ માલ, આત્મવીર્ય અને સશક્ત કાયા એ સામગ્રી, તથા વીર્યસ્ફુરણ, કાયપ્રવૃત્તિ એ ક્રિયા, એથી બન્યો શબ્દ. પછી વચનયોગની આત્મવીર્યના સ્ફુરણથી થતી પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા આવે એટલે વાણીરૂપ પરિણામ આવીને ઊભું રહે.

બસ, આ રીતે મન માટે સમજવાનું છે. જેમ 'બોલવું' યાને વાણી એ પુદ્ગલના સહારે એક પ્રવૃત્તિ છે, એમ 'વિચારવું' યાને મન એ પણ પુદ્ગલના આધારે એક પ્રવૃત્તિ જ છે. ફરક એટલો કે વાણી માટે ભાષાવર્ગણા નામના-પુદ્ગલનો કાચો માલ કામ લાગે; તેમ મન માટે માનસવર્ગણારૂપ પુદ્ગલ એ કાચામાલ તરીકે ઉપયોગી થાય. આત્મવીર્યના સ્ફુરણે કાયયોગથી માનસ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ અને મનરૂપે પરિણમન થાય છે, પછી વીર્યસ્ફુરણથી મનોયોગ દ્વારા એને છોડવામાં આવે એ જ વિચાર્યું-ચિંતવ્યું કહેવાય.

ધ્યાનમાં રહે કે જેમ આપણે બોલવું જ છે, તો જ ભાષાપુદ્ગલોને શબ્દમાં પરિણમાવવાનું હોય, તેમ આપણે વિચારવું જ છે તો જ માનસવર્ગણાને મનરૂપમાં પરિણમાવવાનું હોય. જો મૌન જ રાખવું છે કશું બોલવું જ નથી તો શબ્દ બનાવવાનો શા સારું ? એમ કશું વિચારવું જ નથી તો મન બનાવવાનું શાનું હોય ? ત્યારે,

મનની શૂન્ય અવસ્થા એટલે તો એજ કહેવું છે ને કે મનમાં કોઈ લેશમાત્ર પણ વિચાર જ નહિ ? પરંતુ જો વિચાર જ નથી તો મન શું ? ત્યાં મનને જનમવાનું જ શાનું હોય ? ન જ હોય. શૂન્યાવસ્થા મન જેવી કોઈ ચીજની ન કહેવાય; શૂન્યાવસ્થા મનની નહિ. માટે કહો,

મનની અવસ્થા બે જાતની, એક ચલ અને બીજી સ્થિર. શૂન્ય અવસ્થાવાળું મન નહિ, પછી કોઈ એમ માને કે હું ૫-૧૦-૧૫ મિનિટ મનને શૂન્ય રાખવાનો અભ્યાસ કરું છું, તો એ ભ્રમ છે. ત્યાં માત્ર દુન્યવી વસ્તુનો વિચાર અટકાવવાનો પ્રયત્ન છે, પરંતુ એ એવી વસ્તુવિચાર-રહિત સ્થિતિ જોવા-ચિંતવવાનો પ્રયત્ન છે; એટલે એ એક જાતનો વિચાર જ છે પછી મન શૂન્ય ક્યાં બન્યું ? આવા પ્રયત્નમાં પડવાના બદલે જ્ઞાનીઓએ આપેલા રાહે જ ચાલવું લાભદાયી થાય. એ રાહે ચાલવાનું આ, કે મનની શુભ ચલ અને સ્થિર અવસ્થાનો પ્રયત્ન રાખ્યા કરવો.

પ્ર.- મનની ચલ અવસ્થા કઈ ?

ઉ.- ચલ અસ્થિર મનની અવસ્થા ત્રણ પ્રકારે હોય છે, (૧) ભાવના (૨) અનુપ્રેક્ષા અને (૩) ચિત્ત.

(૧) 'ભાવના' એટલે જેનાથી આત્મા ભાવિત થાય એવી મનની અવસ્થા. આનાથી ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જાય છે. દા.ત.

'જ્ઞાનભાવના' એટલે કે વિનય બહુમાન વગેરે સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાનનો અભ્યાસ, જ્ઞાનની ધારણા, તત્ત્વદોહન આદિ મન દઈને આચરવામાં આવે તો એમાં રહેલા મનના શુભ ભાવથી આત્મા એવો રંગાય છે, એવો ભાવિત બને છે કે પછી સ્થિર

ધ્યાન માટે એ યોગ્ય બને છે. જો આનાથી ભાવિત ન હોય, તો પછી વિષયભાવિત મન વિષયોમાં ખેંચાઈ જવાથી ધ્યાનમાં એ સ્થિર ન રહી શકે. આ જ્ઞાનાભ્યાસ આદિમાં જે ભાવિત થવાની મનની ક્રિયા ચાલી એ ભાવના કહેવાય. એનાથી શુભ ધ્યાન માટેની યોગ્યતા ઊભી થાય છે. સામર્થ્ય ઊભું થાય છે. એથી ઊલટું, જો મિથ્યાજ્ઞાનના અભ્યાસ વગેરેમાં મન કામ કરતું રહે તો એથી પણ ધ્યાનની ભૂમિકા ઊભી થાય, પરંતુ તે અશુભ ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જાય.

વળી 'દર્શનભાવના' એટલે કે સમ્યગ્દર્શનની ભાવના કરે, એટલે કે જિનવચન પર ક્યારેય શંકા ન કરવી, મિથ્યાધર્મની કાંક્ષા-આકર્ષણ' થવા દેવું નહિ,... વગેરે શંકા-કાક્ષાદિ દોષ ટાળે, અને શમ સંવેગ વગેરે તેમજ દેવ-ગુરુભક્તિ, ધર્મપ્રભાવના સ્થૈર્ય વગેરેમાં મન લગાડે; એનાથી આત્મા એવો ભાવિત થતો જાય કે પછી એ શુભધ્યાનને યોગ્ય બને.

એમ 'ચારિત્રભાવના' માં મનને સમિતિ-ગુપ્તિમાં લગાડવાનું આવે.

એમ 'વૈરાગ્ય ભાવના' એટલે કે જગતના સ્વભાવનું ચિંતન, નિર્મમતા, નિસ્સંગતા વગેરેનાં મનને લગાડીને આત્માને એનાથી ભાવિત કરે, રંગાયેલો કરે, ત્યાં એ જગતસ્વભાવ-નિરીક્ષણ આદિમાં રહેલી મનની અવસ્થાને વૈરાગ્ય-ભાવના કહેવાય. આનાથી ભાવિક થયેલો આત્મા શુભ ધ્યાન માટે યોગ્ય થાય.

આગળ આ જ્ઞાનભાવના દર્શનભાવના ચારિત્રભાવના અને વૈરાગ્ય ભાવનાનો વિચાર ધર્મધ્યાનની ભૂમિકારૂપે આવવાનો છે, ત્યાં વિસ્તારથી વિચારાશે. અહીં તો માત્ર, 'ભાવના' શી છે, એ બતાવવા દિગ્દર્શન કર્યું; એ પરથી સમજાયું હશે કે 'ભાવના' એટલે કોરી વિચારણા કરવાની નથી; પરંતુ જ્ઞાનદર્શન આદિની તે તે પ્રવૃત્તિમાં મનને એની સાથે ઓતપ્રોત કરીને ચલાવવાનું છે. એનું એ આત્માને પણ ભાવિત યાને રંગાયેલો કરતું જાય; એ ભાવના છે. એનાથી ચિત્તને ધ્યાન માટે જરૂરી સ્થિરતા સુલભ બને છે.

અલ્પ પણ સાધનામાં ભાવના :-

તમે સંસારમાં હો અને ચોવીસે કલાક આ પ્રવૃત્તિ ન કરી શકો છતાં જેટલી કરો એ બધીની સાથે સાથે ભાવનાભર્યા મનની પણ એમાં કામગીરી ચાલુ હોય એ ભાવના છે; અને એ સુંદર ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જાતી જાય છે; સવાલ આટલો કે મન એમાં રંગાતું રહે એવું લાગવું જોઈએ.

નાગકેતુએ બાળપણે એટલે કે જન્મ પછી તરત જેવામાં જ અઠ્ઠમ કરેલો, તે આ 'ભાવના' તત્ત્વની સાથે. પછી પણ મોટા થયે શ્રાવકપણાના આચાર-અનુષ્ઠાન આચરતા તે આ જ રીતે. એમાં એકવાર ભગવાનની પુષ્પપૂજા પણ આ 'ભાવના'

સાથે કરી રહ્યા હતા. જીવનમાં રોજ ચોવીસે કલાક નહિ પરંતુ જ્યારે જ્યારે સાધનામાં રહેતા ત્યારે ત્યારે આ 'ભાવના' સાથે. એનું ફળ કેવું આવીને ઊભું રહ્યું કે ધ્યાનની જબરદસ્ત ભૂમિકા ઊભી થઈ ગઈ અને એ પુષ્પપૂજા કરતાં કરતાં પુષ્પકરંડિયામાંથી નાના સર્પનો દંશ થયો ઝણઝણાટી થઈ કે તરત ભાવનામાંથી ધ્યાનમાં ચડી ગયા. તેય ધર્મધ્યાન અને પછી શુકલ ધ્યાનમાં; અને ત્યાંને ત્યાં એ જ વખતે મોહનીયકર્મ અને પછી બીજા ત્રણ ઘાતી કર્મનો સંપૂર્ણ નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામ્યા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા.

વીતરાગને ભજનારો વીતરાગ ન બને ? બને, જરૂર બને; પરંતુ વીતરાગ પર દિલ ઓવારી જાય, વીતરાગતા પર ઓવારી જવાય, અને એમણે ફરમાવેલી સાધના જ્ઞાનભાવનારૂપ દર્શનભાવના-ચારિત્ર-ભાવના એમ વૈરાગ્યભાવનારૂપ આચરાય, 'ભાવના' તત્ત્વથી મઘમઘતી સાધના આરાધાય, તો એમાં પછી સહેલાઈથી ધ્યાન લાગે, અને વીતરાગતાએ પહોંચાય. જીવ સંસારમાં એકાંતે રચ્યોપચ્યો રહેવાથી રાગદ્વેષાદિ ભરપૂર અને સતત ચાલ્યા કરે છે. તેથી ચિત્ત ચંચળ ભારે એનાં એ સળંગ રાગાદિમાં ગાબડાં પડે, તો ચંચળતા ઓછી થાય; અને આ ગાબડાં પાડનાર જ્ઞાનાદિભાવના છે. એ આત્માને જ્ઞાનાદિથી ભાવિત કરે છે, તેથી જ રાગાદિમાં સ્ખલના ઊભી થાય છે. એટલે જ ધ્યાન માટે જરૂરી સ્થિરતા સુલભ બને છે.

આ ભાવનાની વાત થઈ.

'ભાવના' એટલે મનની એવી કામગીરી કે જે આત્માને જ્ઞાનાદિથી ભાવિત કરે.

(૨) અનુપ્રેક્ષા એ ચલ મનની એવી પ્રવૃત્તિ છે કે જેમાં મન ધ્યાનની પછી (અનુ) પ્રેક્ષામાં જોડાય છે; અર્થાત્ અનિત્ય-અશરણ વગેરેના ચિંતનમાં પડે છે. 'સંસારમાં બાહ્ય આભ્યન્તર સર્વ સંયોગ અનિત્ય છે,' એના પર ચિંતન એ અનુપ્રેક્ષા. એમ જન્મ-જરા મૃત્યુ રોગ અકસ્માત્ અને કર્મને પનારે પડેલ જીવને આ જગતમાં કોઈનું શરણ નથી' એના પર ચિંતન એ પણ અનુપ્રેક્ષા.

એવી બાર અનુપ્રેક્ષાઓ છે. ધ્યાન તૂટે ત્યારે મન તરત આ અનુપ્રેક્ષામાં જોડાવું જોઈએ. મન બીજા-ત્રીજા વિચારમાં જાય નહિ, અનિત્યાદિ બાર પદાર્થના કોઈ ચિંતનમાં લાગી જાય. તોય પાછું થોડી વારમાં ચિત્ત ધ્યાનમાં ચડી જાય.

(૩) ચિત્ત એ ચલ મનની ત્રીજા પ્રકારની અવસ્થા છે. પૂર્વે કહ્યું તે ભાવના કે અનુપ્રેક્ષારૂપ મનની પ્રવૃત્તિ નહિ. છતાં બીજા-ત્રીજા વિચારોમાં મન રમી રહ્યું છે, તો એ મનની અવસ્થાને 'ચિત્ત' કહે છે, અમથા બેઠા ગામગપાટા ચાલતા હોય, કુથલી-વિકથા-વાતો થતી હોય, ત્યાં આવા વિચારો એવું મન પ્રવર્તે છે. ગમે તે એક વિચાર પરથી બીજા પર, ને બીજા પરથી ત્રીજા ઉપર...નવરા બેઠા પણ મન આવી

દોડાદોડ કરે છે. અરે ! પ્રભુના નામનો જાપ લઈ બેસતાં કે બીજી ધર્મક્રિયા વખતે પણ રદ્દી વિચારો આવી જવાની તો ઘણાઓની ફરિયાદ રહે છે. આમાં નથી ભાવના કે નથી અનુપ્રેક્ષા; કિન્તુ ગમે તે વિચારો-વિકલ્પોમાં મનની ભટકવાની અવસ્થા છે. એ અવસ્થાને 'ચિત્ત' કહેવામાં આવે છે.

આમ ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અને ચિત્ત એ ત્રણેય ચલ મનની અવસ્થાઓ છે.

(૪) **ધ્યાન** એટલે મનનું સ્થિર અધ્યવસાન. 'અધ્યવસાન' એ મનનું એકાગ્રતાનું અવલંબન છે. મન એકાગ્રપણે કોઈ જડ કે ચેતન પદાર્થ, યા એના ભાવ પર ચોંટે. ભલે એક જ ક્ષણ. એ ધ્યાન કહેવાય. મન વધુમાં વધુ એક અંતર્મુહૂર્ત જ એક વિષય પર રહી શકે.

મુહૂર્તનો હિસાબ આ પ્રમાણે છે,

૭ પ્રાણ = સ્તોક । ૭ સ્તોક = લવ । ૭૭ લવ = મુહૂર્ત

એટલે ૩૭૭૭ પ્રાણનું એક મુહૂર્ત થાય. એમાં અતિ સૂક્ષ્મ ૧ સમય ઓછો એ અંતર્મુહૂર્ત કાળ કહેવાય.

આમ જોઈએ તો બે ઘડી યાને ૪૮ મિનિટનું એક મુહૂર્ત થાય. એમાં સહેજ ઓછું એ અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય.

એક ધ્યાન વધુમાં વધુ અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ ચાલી શકે. પછી એ તૂટે જ. એટલે એક સાથે મનની સ્થિરતા એટલી જ; પછી ચલ અવસ્થા થાય. એમાંથી ય પાછી ધ્યાન-અવસ્થા આવી શકે. ત્યાં જો અનુપ્રેક્ષાની ચલ અવસ્થા અતિ અલ્પ સમય આવીને પછી સ્થિર ધ્યાનાવસ્થા શરૂ થઈ જાય; એવી વળી અંતર્મુહૂર્ત રહી પછીથી સહેજ ચળ અવસ્થા બની ફરીથી ધ્યાન ચાલે,...તો આ ધ્યાનધારા કહેવાય.

આ તો શુભ ધ્યાનની વાત થઈ. પરંતુ સામાન્યથી ધ્યાન બે પ્રકારે, શુભ અને અશુભ; એ દરેક બબ્બે પ્રકારે, એમ કુલ આ ૪ પ્રકાર,

(૧) **આર્તધ્યાન**

(૨) **રૌદ્રધ્યાન**

(૩) **ધર્મધ્યાન (ધર્મ્યધ્યાન)**

(૪) **શુકલધ્યાન**

આમાં પહેલાં બે અશુભ છે, છેલ્લાં બે શુભ. ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન એ મોક્ષનાં કારણ છે, ને આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન એ સંસારના કારણ છે.

બીજે ઠેકાણે આ પ્રમાણે આવે છે,

અર્થાત્ (૧) આર્તધ્યાનથી તિર્યંચગતિ મળે.

(૨) રૌદ્રધ્યાનથી નરકે જવાય.

(૩) ધર્મધ્યાનથી દેવલોક, અને

(૪) શુકલધ્યાનથી મોક્ષ મળે.

આના હિસાબે પ્રશ્ન થાય કે ધર્મધ્યાનથી મોક્ષ કેવી રીતે ? એનો ઉત્તર એ છે કે ધર્મધ્યાન પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે; કેમકે એમાંથી શુકલધ્યાન જન્મે છે અને એથી મોક્ષ થાય છે.

આ બહુ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક બાબત કહી. તિર્યંચગતિમાં લઈ જનાર આર્તધ્યાન છે. નરકમાં લઈ જનાર રૌદ્રધ્યાન છે સ્વર્ગમાં લઈ જનાર ધર્મ-ધ્યાન છે, અને મોક્ષ પમાડનાર શુકલધ્યાન છે અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- પરલોકનો ભવ આપનાર તો આયુષ્યકર્મ છે. ચાર ગતિમાંની જે ગતિનું આયુષ્ય બંધાયું હોય ત્યાં અવતાર મળે છે. પણ આ આયુષ્ય તો અહીં અમુક એક જ વખતે બંધાય છે; તે સિવાયના જીવનભરના સમયમાં આર્તરૌદ્ર ધ્યાન થયા કરે એનું ફળ શું ?

ઉ.- તે તે ધ્યાનને તે તે ગતિનાં કારણ કહ્યાં એનો અર્થ ધ્યાનથી માત્ર આયુષ્ય નહિ, કિન્તુ તે તે ગતિને યોગ્ય કર્મો પણ બંધાય. આયુષ્યકર્મ તો ક્યારેક એક જ વાર બંધાય છે, બાકી તો સમયે સમયે જ્ઞાનાવરણ આદિ સાતે કર્મ બંધાવાનું ચાલુ છે. એટલે હવે વિચારવા જેવું છે કે જીવ જો વારંવાર આર્તધ્યાનમાં પડ્યા કરતો હોય તો તિર્યંચ ગતિને યોગ્ય કર્મોના જથા સમયે સમયે કેવા અને કેટકેટલા સંગૃહિત કર્યા કરે ? માટે આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી બહુ બચવા જેવું છે.

ધ્યાન એ તો રોકડિયો સોદો છે. જેવું ધ્યાન કરો એવાં કર્મ તરત ચોંટ્યા જ સમજો એમાં ક્ષણનો ય ઉધારો નથી. ધ્યાન અને કર્મબંધને સીધો સંબંધ, વચમાં કોઈની દરમિયાનગીરી નહિ. કોઈની અપેક્ષા નહિ. અગ્નિમાં હાથ ઘાલ્યો કે બળે. એમ શુભાશુભ ધ્યાન કરો કે શુભાશુભ કર્મ બંધાય. માટે જ પાપકર્મનો સંચય ન જોઈતો હોય તો આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અટકાવવું જ જોઈએ; ઊઠવા જ ન દેવું જોઈએ.

ચાર ધ્યાનનાં અર્થ :-

'આર્તધ્યાન' માં 'આર્ત' શબ્દ છે, એ 'ઋતુ' શબ્દ પરથી બન્યો છે, 'ઋતુ' એટલે દુઃખ. દુઃખના નિમિત્તે થતો ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય, રાગ-દ્વેષના સંક્લેશવાળો મનોભાવ. એના પર જનમતું ધ્યાન તે આર્તધ્યાન. દા.ત. કપડાંના મેલ પર નજર ગઈ, અને 'આ મેલ ક્યારે જાય ?' એવું એના પર મન ચોંટ્યું, એ આર્તધ્યાન થયું કહેવાય. કારણ મનને કેમ એમ ચિંતા થઈ ? મેલ ઉપર દ્વેષનો સંક્લેશ જાગ્યો તેથી. એમ કપડાની ચકચકતી ઊજળામણ માટે થયું 'આ ટકે તો સારું. કપડું એવું સાચવું

કે મેલું જ ન થાય.' આ ધ્યાન શેમાંથી જાગ્યું ? 'ઊજળામણના રાગની પીડામાંથી માટે કહો, રાગ કે દ્વેષની પીડામાંથી જનમતું ધ્યાન એ આર્તધ્યાન.

(૨) **'રૌદ્રધ્યાન'** એટલે રુદ્રતા-ક્રુરતામાંથી જનમતું, ક્રુરતા કઠોરતાથી વ્યાપ્ત ધ્યાન. દા.ત. ક્રૂર હૃદયથી કોઈ હિંસા, જૂઠ, ચોરી કે ધન આદિના સંરક્ષણ પર મનનું લક્ષ ચોંટી જાય એ રૌદ્રધ્યાન થયું. આર્તધ્યાન કરતાં આ વધુ ઉગ્ર છે, ભયંકર છે, અતિ તામસી ભાવવાળું છે.

(૩) 'ધર્મધ્યાન' ને 'ધર્મ્યધ્યાન' કહે છે. 'ધર્મ્ય એટલે ધર્મમાંથી ઉદ્‌ભવતું, ધર્મ બે પ્રકારે છે, શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ. એમાંથી જે નિર્મળ-ધ્યાન જન્મે એ ધર્મધ્યાન ધર્મ્યધ્યાન કહેવાય. દા.ત. જિનાગમ ભણે છે, યાદ કરે છે, એમાંથી એ ધ્યાન જાગ્યું કે 'અહો ! કેવી અલૌકિક જિનવાણી ! કેવા તર્કસિદ્ધ જિનવચન' તો આ ધર્મધ્યાન થયું. એવી રીતે ચારિત્રનું નિર્મળ પાલન કરે છે; એથી એ ધ્યાન લાગ્યું 'આમાં કેટલી બધી સ્વસ્થતા ! ત્યારે અવિરતિમાં રાગદ્વેષની કેવી વિટંબણા, અસ્વસ્થતા !' તો આ ધર્મધ્યાન થયું કહેવાય.

(૪) 'શુક્લ ધ્યાન'માં 'શુક્લ' શબ્દનો અર્થ (૧) આઠ પ્રકારના કર્મમળનું શોધન કરે તે; અથવા (૨) શોકને ક્લમે કિલામણા કરે, શોકનો નાશ કરે તે, એવું ધ્યાન એ શુક્લ ધ્યાન. આ બહુ ઊંચી કોટિનું છે. એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનવા પૂર્વે આવે છે, એને આવવાની ભૂમિકા ધર્મધ્યાન ઊભી કરે છે. ધર્મધ્યાનના ખુબ અભ્યાસથી મનના બાહ્ય વિકલ્પો ઓછા થઈ જાય છે, તેમજ બાહ્યનું આકર્ષણ મહત્ત્વ પણ ઘટી જાય છે તેથી મનમાં સ્થિરતા વધતી આવે છે. પછી મનોબળથી એક એવી સ્થિરતા ઊભી થાય છે કે જેથી એ કોઈ સૂક્ષ્મ પદાર્થ પર એવું ચોટી પડે કે ત્યાં પછી 'હું ધ્યાતા અને આ ધ્યાન કરું છું' એવો ધ્યાતા-ધ્યાનનો ભેદ ભુલાઈ જાય છે; એવી રાગ-દ્વેષ મુક્ત લીનતાવાળું ધ્યાન લાગે એ શુક્લ ધ્યાન.

એટલે એવી સ્થિતિ તરફ પહોંચવા માટે ધર્મ-ધ્યાનનો ખૂબ અભ્યાસ જોઈએ. ધર્મધ્યાન પણ કાંઈ કોરા ચિંતનરૂપ નથી, કિન્તુ સાથે સાથે ઊંચી વિરક્ત દશા છે, બાહ્યની પ્રત્યે લગભગ અલિપ્તતા નિસંગતા તરફ ઝોક છે.

મનને બાહ્ય પદાર્થોનું યાવત્ પોતાની કાયાનું આકર્ષણ ઘટે, અને કાયાનું મહત્ત્વ ન લાગે એ બહુ જરૂરનું છે કેમકે છેવટે ક્યાં જવું છે ? વીતરાગ દશામાં. એટલું સમજી રાખજો; કે સર્વજ્ઞતા એ વીતરાગ બન્યા વિના નથી આવતી. સંપૂર્ણ વીતરાગતા આવે પછી જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થાય, અને સંપૂર્ણજ્ઞાન 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટ થાય. ૧૦ મા ગુણસ્થાનકના છેડે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ-કર્મ નષ્ટ થતાં કેવળજ્ઞાન આવે છે.

આ સૂચવે છે કે સાચું જ્ઞાન પ્રગટવા માટે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં રાગ-દ્વેષને ધક્કો લાગવો જોઈએ, 'જ્ઞાન મેળવો, જ્ઞાન મેળવો' ની બૂમ મારવામાં આવે છે. પણ સાથે 'રાગ-દ્વેષ ઓછા કરો, રાગ-દ્વેષ ઓછા કરો' ની બૂમ કયાં મરાય છે? ખરી રીતે પહેલી બૂમ તો આ મારવા જેવી છે જો રાગ-દ્વેષને થોડો પણ ધક્કો ન લગાડ્યો અને જ્ઞાન ઘણું ય મેળવ્યું, તો એ જ્ઞાન આત્મતારક નહિ બને.

રાગ-દ્વેષની આંધી ચડી હોય, ત્યાં સુધી સાચો જ્ઞાનપ્રકાશ આવે નહિ.

પ્ર.- પણ રાગદ્વેષની ખરાબી સમજવાય પહેલાં જ્ઞાન તો જોઈએ ને ?

ઉ.- જરૂર જોઈએ. પણ એ કહો કે પહેલે પગથિયે જ્ઞાન શાનું જોઈએ ? આત્માનું. પોતાના આત્માનું ભાન થાય પછી જ બીજાં તત્વોનું ભાન થાય, ને રાગ દ્વેષની ખરાબીઓનો ખ્યાલ આવે.

એટલા માટે કહ્યું,-

आत्माज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते ।

અર્થાત્ દુઃખમાત્ર પોતાનો આત્મા ભૂલાયાથી ઊભું થયું છે, અને તે નષ્ટ પણ ત્યારે થાય કે જયારે આત્મજ્ઞાન થાય, સ્વાત્માનો ખ્યાલ આવે. આનું કારણ એ કે જયાં આત્માનું જ ભાન નહિ, ત્યાં એના રોગ-વિકારોનો પણ ખ્યાલ શાનો હોય ?

રાગ-દ્વેષ, વિષયલગની, હર્ષ-શોક વગેરે એ આત્માના રોગ છે, વિકાર છે. એનાથી જ પ્રત્યક્ષમાં મન દુઃખી બને છે અને કર્મબંધન વધી વધી ભવિષ્યમાં દુઃખી થાય છે. ઉંડાણથી તપાસી જોશો તો દેખાશે કે 'દુઃખ કેમ આવ્યું કે કેમ લાગ્યું ? તો કે મૂળમાં કયાંક રાગ દ્વેષ હતો તેથી.' આ તો સાક્ષાત્ દુઃખકારિતાની વાત. ત્યારે ભાવી દુઃખકારિતા તો નજરે દેખાય છે કે રાગદ્વેષના કારણે જ સંસારમાં ભટકતા છીએ.

આમ રાગદ્વેષને લીધે દુઃખ-પીડા-રિબામણ ઊભી થાય છે, તેથી જેમ તાવ વગેરેને લીધે પીડા થાય, તેથી એ રોગ કહેવાય છે શરીરનો. શરીરની ધાતુઓનો એ વિકાર છે, એવી રીતે રાગદ્વેષાદિ એ પીડાકારક હોઈ આત્માના રોગ છે, વિકાર છે, મૂળ ખરેખરા રોગ જ એ છે.

હવે આત્માનું જ ભાન નહિ, એટલે પછી એના રોગનું વિકારનું ભાન જ કયાંથી હોય ? હજી કદાચ દ્વેષ ખરાબ લાગશે, પણ રાગ તો ખરાબ લાગતો જ નથી. 'અમે ન્યાયથી પૈસા કમાયા, પછી એ પૈસા પર પ્રેમ તો રહે જ ને ?' એવું મનને થાય છે. એમ ખાનપાન સગા સ્નેહી પર રાગ રહેવામાં કશું ખોટું કર્યાનું

લાગતું નથી. પછી રાગ એ સૌથી મોટો, સૌથી જલ્લાદ, અને સૌથી પહેલો રોગ છે, વિકાર છે, એ લાગવાનું કયાંથી બને ? કેમ આમ ? કહો, મૂળમાં આ કાયાની અંદર કેદ પૂરાયેલા પોતાના આત્માનું ભાન જ નથી.

આત્મજ્ઞાન કેવું હોય ? :-

આત્માનો ખ્યાલ હોત, 'જનમ જનમ નવી નવી કાયામાં મારા આત્માને કેદ પુરાવું પડે છે, અને સારાં-બૂરાં કર્મના ફળ ભોગવવાં પડે છે, પૂર્વ જન્મના સ્મરણવાળાઓ એ સાબિત કરી રહ્યા છે. એટલે હું તો એક જનમનો નહિ, પણ જનમ-જનમનો સનાતન શાશ્વત આત્મા છું,' -આવું જો આત્મ-ભાન હોત, તો મનને એમ થાત કે 'તો પછી મારે એક જનમની ચીજો પર ફોગટ રાગ કરવાની શી જરૂર ? આ એક જનમમાં ય કાયમી ન રહેનારી અથવા આ જનમના અંતે તો અવશ્ય વિખરાનારી વસ્તુ ખાતર નાહક રાગદ્વેષ શા માટે કરવા ?' એમ રાગદ્વેષને ધક્કો લાગત, તો તેથી દુઃખમાં ઘટાડો થાત. પરંતુ આત્માનું જ પહેલે પાયે ભાન નહિ, પછી રાગદ્વેષ રોગરૂપ વિકારરૂપ લાગવાની વાત કયાં ? શાસ્ત્રથી જાણ્યું તો ખરું કે આત્મા જેવી સ્વતંત્ર વસ્તુ છે, પરંતુ રાગદ્વેષ છૂટથી ને હોંશથી કરવા જોઈએ છે, તો અંતરમાં આત્માનો પ્રકાશ થયો શાનો કહેવાય ?

પ્રકાશ યાને જ્ઞાન તે જ વાસ્તવિક ગણાય કે જયાં મૂળભૂત રોગરૂપ રાગદ્વેષને ઓછોવત્તો ધક્કો લાગે.

એ વિનાનું જ્ઞાન એ પ્રકાશરૂપ નથી, અંધકાર જ છે, અજ્ઞાનરૂપ છે. માટે જ્ઞાન મેળવવાની સાથે રાગદ્વેષને ધક્કો લગાડવાની જરૂર છે. જેવું જ્ઞાન એવું ધ્યાન, સારું શુભ ધ્યાન એ, કે જેમાં રાગદ્વેષનું જોર ઓછું હોય, બાહ્ય વસ્તુને મહત્ત્વ ન અપાય, એનું આકર્ષણ ન હોય. એ મહત્ત્વ ન આપે તો જ એના નિમિત્તે રાગ-દ્વેષ ઉછળતા રહે નહિ. એટલે ધ્યાનમાં મનનું એક વિષય પર સ્થિર કેન્દ્રીકરણ ખરું, ચોંટ ખરી, પરંતુ સાથે રાગદ્વેષ કાબૂમાં જોઈએ, એના પર નિયંત્રણ જરૂરી.

એકલું ૐ અર્હંનું ધ્યાન અધુરું છે :-

આ પરથી સમજાશે કે એકલું ૐ કે અર્હં નું ધ્યાન લઈ બેસે, તેથી કામ ન સીઝે. રાગદ્વેષ પર ઘસારો પડવો જોઈએ, અને તે ઘસારો રાગદ્વેષની પ્રતિપક્ષી ભાવનાથી થાય. એ વસ્તુ ધર્મધ્યાનમાં મળી આવે છે. માટે જ,

અષ્ટક શાસ્ત્રની ટીકામાં આ જ સ્પષ્ટતા કરી છે. એમાં કહ્યું છે કે ધર્મધ્યાનના એક પ્રકાર 'અપાય-વિચય', એમાં રાગદ્વેષના અનાદિના સંસ્કારો ઘસાતા જાય છે, ત્યારે એકલા અર્હંના ધ્યાનમાં તો એ પૂરું કર્યા પછી સુષુપ્ત રાગાદિના સંસ્કાર

જાગતા થઇ જાય છે. અર્હં ના ધ્યાનથી અર્હં ના સંસ્કાર પડે, અરિહંત પ્રત્યે ભાવ વધે એટલું જ, પરંતુ ઇન્દ્રિય-વિષયોનો રાગ-આકર્ષણ કેવી રીતે ઘટે ? રાગના સંસ્કાર કેમ ઘટે ? એ ઘટાડવા માટે તો રાગની વિરોધી ભાવના કર્યા કરવી જોઇએ. પાતંજલ યોગદર્શન પણ કહે છે કે પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી રાગાદિસંસ્કારનો હ્રાસ થાય. જૈનદર્શન તો એ કહે છે જ, એટલે તો અનિત્ય-અશરણ વગેરે બાર ભાવનામાં એક 'આશ્રવ-ભાવના' મૂકી છે, અને ચાર પ્રકારના ધર્મધ્યાનમાં એક 'અપાયવિચય ધ્યાન' ગણાવ્યું છે.

આશ્રવ-ભાવનામાં એ ભાવવાનું છે કે અહો ! આ ઇન્દ્રિયો, રાગ-દ્વેષ-લોભાદિ કષાયો મિથ્યાત્વ, અવ્રત(અવિરતિ) વગેરે કેવા કેવા ભયાનક આશ્રવ છે કે એથી કેટકેટલા ય કર્મ આત્મામાં શ્રવી આવે છે વહી આવે છે !... આમ પછી એકેક આશ્રવને લઇ એનાથી બંધાતા વિવિધ કર્મ અને એનાં દુઃખદ ફળ વિચારાય, એના દાખલા-દ્રષ્ટાન્ત વિચારાય, એથી આશ્રવો પ્રત્યે નફરત છૂટે, દિલ દુઃખિત થાય, એમાં રાગાદિ આશ્રવોના સંસ્કાર ઘસાતા આવે, રાગાદિની મમતા રાગાદિની પકડ મોળી પડે.

અપાયવિચયમાં એ જ રાગાદિ-આશ્રવોથી નીપજતા અનર્થ પર ધ્યાન લગાવવાનું હોય છે, આશ્રવ-ભાવનામાં ચિંતન તો આશ્રવો અંગેનું જ, પરંતુ ચિત્ત એના એક વિષય પરથી બીજા વિષય પર, બીજાથી ત્રીજા પર, એમ ચિંતન ફરતું ચાલ્યા કરે. ત્યારે ધ્યાનમાં એકાગ્ર ચિંતન હોય. આશ્રવના એક વિષયની ઉપર ચિત્ત ચોંટી જાય, તન્મય વિચાર બને. અહીં રાગાદિના એક અનર્થ પર તન્મય ચિત્ત ચોંટ્યું, એનું તન્મય ચિંતન થયું. એની ભારે અસર પડવાની. હૃદયવેધી અને કલેજાને ફફડાવતી આ અસરવાળાં ચિંતનથી રાગાદિના સંસ્કાર પર જબ્બર પ્રહાર થવાનો, સંસ્કારમાં સારા જેવો ઘસારો પડવાનો. એથી રાગાદિની પકડ ઢીલી પડી જવાની.

પુનઃપુનઃ આશ્રવભાવના ભાવવા ઉપર આ અપાયવિચય-ધ્યાન સુલભ બને, અને એજ રાગાદિનું જોર ઓછું કરી શકે.

વાત એ હતી કે રાગાદિને ધક્કો પહોંચે એવું ધ્યાન જોઇએ. એ લાવવા માટે, રાગાદિ જેનાથી પોષાઇ રહ્યા છે એવા આર્તધ્યાનનું જોર ઘટાડવું પડે. હવે જો એની ભયાનકતા સમજાઇ જાય તો પછી એનું જોર ઓછું કરવાનું સરળ બને છે. આ ભયાનકતા સમજવા માટે પહેલાં તો એ સમજીએ કે ચાલુ જીવનમાં કેવાં કેવાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં આર્તધ્યાન કેટકેટલા ધૂમ પ્રમાણમાં ચાલે છે. આ માટે આર્તધ્યાનના ૪ પ્રકારની ઓળખ જુઓ.

આર્તધ્યાનના ૪ પ્રકાર

ધ્યાનશતક પ્રકરણમાં ચારે ધ્યાનના દરેકના ૪-૪ પ્રકાર બતાવ્યા છે એમાં આર્તધ્યાનના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે,-

(૧) અનિષ્ટ વિષયના વિયોગનું કે અસંયોગનું ચિંતન.

(૨) વેદનાના વિયોગ કે અસંયોગનું ચિંતન.

(૩) ઈષ્ટ વિષયોના અવિયોગ કે સંયોગનું ચિંતન.

(૪) ઋદ્ધિપ્રાર્થનામય નિદાન.

(૧) અનિષ્ટના વિયોગ-અસંયોગનું ચિંતન.

આ પહેલો પ્રકાર છે અણગમતા શબ્દ, રૂપ, રસ વગેરે વિષયોના વિયોગનું યા અસંયોગનું ચિંતન. એમાં મન એવું એકતાન થઈ ચિંતવે કે આ અનિષ્ટ અણગમતો વિષય ટળે તો સારું, ન આવે તો સારું. દા. ત. ઋતુની ગરમી પડી, એ અણગમતી લાગે છે. એના અંગે 'આ કયારે ઓછી થઈ જાય !' એ મુદ્દા પર મન કેન્દ્રિત થઈ જાય એ આર્તધ્યાન.

આ આર્તધ્યાન તે તે વિષય પ્રત્યે અરુચિ યાને દ્વેષથી મલિન હૃદયમાં ઊઠે છે. એ દ્વેષ જયાં નથી ત્યાં એવું આર્તધ્યાન ઊઠવાને કારણ નથી, પછી ભલે વિષય અસુંદર હોય દા. ત. આંબેલ કરનારને લુખ્ખા ભોજન પર દ્વેષ નથી, તો એમ નથી થતું કે આવું લુખ્ખું કયાં મળ્યું ? આ ટળે તો સારું. આ ઉપરથી ચાવી મળે છે કે આ આર્તધ્યાન રોકવું હોય તો અનિષ્ટ લાગતા વિષયો પ્રત્યેની દ્વેષ અરુચિ કાઢી નાખો. ત્યારે પહેલી તો એ વાત છે કે 'દિવસભરમાં કેટલા નગણ્ય આર્તધ્યાન ચાલે છે એનું માપ કાઢે અને એટલા થોકબંધ આર્તધ્યાનથી કેટકેટલા અશુભ કર્મોના ગંજ આત્મા પર ખડકાય છે, એ વિચારી એનો ભય ઊભો કરો' પછી એને અટકાવવા કે ઓછા કરવાનું મન થશે અને આ ચાવી લગાડાશે.

તો બોલો, આવું આર્તધ્યાન કયાં કયાં થાય છે ?

ભૂતકાળ સંબંધી આર્તધ્યાન :-

જુઓ, આમાં ત્રણે કાળનો સમાવેશ છે. એટલે ભૂતકાળમાં આવેલા કોઈ અણગમતા વિષયને લઈને પણ એમાં થાય કે 'પેલું સાધન બહુ ખરાબ આવેલું એણે કેટલી બધી હેરાનગતિ આપેલી ? ઠીક થયું કે એ ટળ્યું ?' મન જો આમ એકાગ્ર વિચારમાં સ્થિર થયું તો એ અનિષ્ટવિયોગાનુબંધી આર્તધ્યાન થયું.

(૨) ભવિષ્ય સંબંધી આર્તધ્યાન :-

એવી રીતે ભવિષ્ય માટે પણ એવો વિચાર આવે કે 'આ સંભવ દેખાય છે કે આગળ ઉપર આવું અનિષ્ટ આવવાનું, એ પછી કેમ ટળશે ?' -એ વિચારમાં

મન ક્ષણ વાર પણ ચોંટી જાય, તોય એ અનિષ્ટ વિયોગનું આર્તધ્યાન છે.

એમ ભૂતકાળ સંબંધમાં એવો તત્મય વિચાર આવે કે 'એ વખતે આપણને એ આપત્તિ એ અનિષ્ટ આવવાનો સંભવ હતો, પરંતુ ઠીક થયું એ આપત્તિ આવી જ નહિ. અનિષ્ટ આવ્યું જ નહિ.' મનનું આ પ્રણિધાન અનિષ્ટ-અસંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

એવી રીતે ભવિષ્ય માટે થાય કે 'આગળ પર આવી આપદા અનિષ્ટ આવવાનો સંભવ છે, પરંતુ આપણી પાસે એવા સંયોગો છે, સાધન-સગવડ છે કે આપણને એ નડશે નહિ', તો એકાગ્ર વિચાર પણ અનિષ્ટ અસંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

(૩) **વર્તમાન અંગે આર્તધ્યાન :-** ત્યારે વર્તમાન અનિષ્ટ અંગે તો કહ્યું જ છે કે જો મન એવા એકાગ્ર ચિંતનમાં પડે કે આ કેમ ટળે ? યા 'આ ટળ્યું તો ખરું પણ હવે ન આવે તો સારું' અથવા 'બીજાને આવ્યું પણ આપણને એ અનિષ્ટ નથી આવ્યું તે સારું છે' તો આ વર્તમાન કાળ સંબંધી અનિષ્ટનાં વિયોગનું કે અસંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

કેવાં કેવાં આર્તધ્યાન ચાલુ ? :-

વિચારવા જેવું છે કે જીવને અનિષ્ટ કેટકેટલી જાતનાં છે ? આપદાઓ નાનેથી મોટી કેવી કેવી માનેલી છે ? એ દરેકના ભૂતકાળ, વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળ સંબંધનાં આર્તધ્યાન કેવા કેવાં થાય છે ? દા.ત.

ખીચડી કે રોટલો ખાવો નથી ગમતો, હવે ભોજનમાં એજ આવ્યું, ખાવું તો પડશે જ, પણ જો મન એ આંધીમાં પડ્યું કે આ કયાં આવ્યું ? ન આવ્યું હોત તો સારું, ત્યાં એ અનિષ્ટ અંગેનું આર્તધ્યાન થયું, ખાવાના એવા કેટલાય અણગમતા પદાર્થ હશે, એમ પીવાના, દા.ત. ઉનાળામાં વગર ઠરેલું પાણી, અથવા શિયાળામાં ઠંડુ પાણી, એ અનિષ્ટ લાગે છે,... એમ પહેરવાની વાપરવાની અનિષ્ટ વસ્તુઓ, ...એમ ઘર ફરનીચર રાચરચીલું, વગેરે જે કોઈ અનિષ્ટ લાગે છે,... એવો નોકર એવી પત્ની એવા છોકરા, એવો પાડોશી, એવા સગાસ્નેહી... એવા કરવેરા, કંટ્રોલ, વેપાર અંગેના કરવા પડતા સ્ટેટમેન્ટ, મોંઘવારી, અછત, એવી અણગમતી નોકરી ધંધો-ભાગીદારી-દલાલી-ઘરાક-વેપારી વગેરે...એમ અપમાન, અવગણના, બીજાને મળતાં સન્માન, બીજાની શેઠાઈ-કમાઈ-સગવડ સાહ્યબી-ઈત્યાદિ, કેટલુંય પાર વિનાનું છે કે જે અનિષ્ટ લાગે છે, અણગમતું લાગે છે, તો એના વિયોગ કે અસંયોગનાં વર્તમાન-ભૂત-ભવિષ્યકાળનાં આર્તધ્યાન કેટલાં ? ત્યારે એ પ્રમાણે કેવાંય પાર વિનાના અશુભ કર્મોના ઢગલા આત્મઘરે ઠલવાયે જતા હશે ?

જડને બહુ મહત્ત્વ આપવાથી, મન ઝટ જઈને આર્તધ્યાનમાં પડે છે. પ્રસંગ

મામૂલી હોય, પણ એક યા બીજા જડ પદાર્થને મહત્ત્વ આપવા ગયો કે પડ્યો આર્તધ્યાનમાં.

ચંડકોશીકના જીવ સાધુને નાના સાધુએ ખ્યાલ કરાવ્યો કે 'મહારાજ ! તમારા પગ નીચે દેડકી ચગદાઇ.' ત્યાં જાતની વડાઇને મહત્ત્વ આપ્યુ એટલે મનને થઇ આવ્યુ કે 'આ કેવો નાદાન છે કે મને હલકો પાડે છે ? આ હલકાઇ ટળે તો સારું.' એવા આર્તધ્યાનમાં પડ્યા. ત્યાં બીજી ને ત્રીજીવાર નાના મુનિએ ખ્યાલ કરાવતાં જ એ ઉછળી પડ્યા કે 'શું ગામની બધી દેડકી મેં મારી ?' અર્થાત્ 'બીજી ત્રીજી દેડકીઓ જેના તેના પગ નીચે આવી હશે, એમ આ પણ કોઇના પગ નીચે આવી હશે.' વાત કેવી ઉડાવી ? પછી પણ ચિત્તમાં બેઠું છે કે આ નાદાન સાધુ કયાં મળ્યો ? 'જંપે તો સારું ! એનો લવારો મટે તો સારું ?' આ આર્તધ્યાનને લીધે મકાને ગયા પછી બીજી ને ત્રીજી વાર નાના મુનિએ ખ્યાલ આપવા પર એ સળગી ઉઠ્યા, અને રાત્રે અંધારામાં નાના મુનિને ડંડુકી ફટકારવા દોડ્યા ! કેમ ? અંતરમાં આર્તધ્યાન હતું કે 'આનો લવારો કેમ ટળે ?' પ્રાયશ્ચિત્ત ક્ષમા વગેરે આત્મિક વસ્તુને બદલે જડ વડાઇને મહત્ત્વ આપ્યુ. તેથી આર્તધ્યાન લાગ્યું.

સુદર્શન શેઠનું આત્મગુણને મહત્ત્વ :-

એથી ઊલટું, જયારે સુદર્શન શેઠની ઉપર અભયા રાણીએ ખોટો આક્ષેપ ચડાવ્યો કે આ આક્રમણ કરવા આવ્યો હતો, અને રાજા પૂછે છે શેઠને કે 'તમે તો સારા નામાંકિત વેપારી છો, બોલો આ રાણી કહે છે તે સંબંધમાં સાચું શું છે ? ત્યારે ત્યાં શેઠને આર્તધ્યાન નથી કે 'આ તહોમત કેમ ટળે ?' વડાઇને મહત્ત્વ નથી આપતા, એટલે એ ખુલાસો કરતા નથી મૌન છે. એ તો અહિંસાદિ આત્મગુણને મહત્ત્વ આપે છે. એમના મનમાં હવે એમ છે કે 'મારું શીલ તો સચવાઈ ગયું પરંતુ હવે અહિંસાનો અવસર છે. અહીં જો સાચી હકીકતમાં રાણીનો પ્રયાસ કહી દઉં તો ન્યાયી રાજા એને ભયંકર સજા કરે ત્યારે એવું રાણીના દુઃખમાં નિમિત્ત શા માટે થવું ? હવે અહિંસાનો મર્મ બરાબર સાચવી લઉં.'

સુદર્શન શેઠની કેટલી ઉંચી વિચારધારા છે ? શીલ સાચવ્યા ઉપર અહિંસા વ્રતને પણ અજવાળવું છે. આ શી રીતે બન્યું ? કહો, અનિષ્ટ આક્ષેપ કેમ ટળે એવું આર્તધ્યાન નહોતું. એનું કારણ એમણે દુનિયાની જડ વડાઇને મહત્ત્વ નહિ આપ્યું, પણ અહિંસાને-આત્મગુણને મહત્ત્વ આપ્યું.

જડને મહત્ત્વ દેવામાં આર્તધ્યાન કેમ ? :-

જડને મહત્ત્વ આપવામાં ડગલે ને પગલે આર્તધ્યાન વહોરવું પડે છે. એનું કારણ કે પુણ્યાઇ એટલી બધી કંઈ ઉત્કૃષ્ટ મળી નથી કે જેથી બધુ અનુકૂળ અને

ઉત્કૃષ્ટ જ બની આવે. એટલે પુણ્યાઈની કચાશે અણગમતું બની આવે છે. હવે અનુકૂળ જડને મહત્વ આપ્યું છે, એનો આગ્રહ રાખ્યો છે, એટલે સહજ છે કે 'પેલી અણગમતી વસ્તુ કેમ ટળે, કેમ ટળે' એવી એના પર ચોંટ રહેવાની.

આત્માને મહત્ત્વ દેવામાં :-

ત્યારે જો મહત્ત્વ આત્મિક વસ્તુને અપાય, મનને આત્મિક નુકસાન બહુ ગભરાવતું હોય, અને આત્મિક લાભ બહુ લલચાવતું હોય, તો મન જડ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ આવ્યા-ગયાની બહુ કિંમત નહિ આંકે.

કહે છે કે નરસિંહ મહેતા કયાંક ભજન કરતા હતા અને કોઈકે આવીને એમને કહ્યું 'મહેતા ! તમારી પત્ની મરી ગઈ' ત્યારે મહેતો નારાજ થવાને બદલે કહે છે **'સુખે ભજશું શ્રીગોપાલ.'** કેમ એમ ? શું પત્ની અનુકૂળ નહોતી ? ના, ખાસી અનુકૂળ સેવાકારી હતી પરંતુ મહેતાને મન મહત્ત્વ કૃષ્ણ-ભજનનું હતું પત્નીનું નહિ.

મંત્રી તેતલીપુત્ર અને પોટ્ટિલા :-

'જ્ઞાતાધર્મકથા' આગમમાં મંત્રી તેતલીપુત્ર અને એની ખાસ ચાહીને પરણેલી પોટ્ટિલાનો પ્રસંગ આવે છે. અન્યોન્યને બહુ પ્રેમ છે. પરંતુ એક વાર પોટ્ટિલાને એમ લાગી ગયું કે 'હવે પતિ મને બરાબર બોલાવતા નથી. મારા પરથી એમનો પ્રેમ ઊઠી ગયો છે.' એટલે એ પડી આર્તધ્યાનમાં કે 'એ કેમ મને પહેલાની જેમ બોલાવે-ચલાવે, ને મારા પર પૂર્વવત્ પ્રેમ ઉભરાવે.'

આ આર્તધ્યાન પર પતિને વશ કરવાના ઉપાયો શોધે છે. પણ વળતું કાંઈ નથી, ને આર્તધ્યાન સતાવ્યા કરે છે. એમાં એકવાર સાધ્વીજી મળ્યા એમને પોતાની કરુણ કથની કહે છે ને ઉપાય માગે છે. ત્યારે સાધ્વીજી એને કહે છે,

દુઃખી પોટ્ટિલાને સાધ્વીનો ઉપદેશ :-

'ભલી રે બાઈ ! તું તારા દુઃખનું ખરું કારણ જ નથી સમજતી તેથી દુઃખી થાય છે, અને ખોટાં ફાંફા મારે છે. તું પતિ નથી બોલાવતા એટલે દુખી નથી, કિન્તુ તું જડ વિષયોને મહત્ત્વ આપે છે, તેમ તારા દિલમાં કામવાસના સળગી રહી છે માટે દુઃખી છે. જો તને કામવાસના ન હોત, અને જડ વિષયોને મહત્ત્વ જ ન આપતી હોત, તો પછી પતિ તરફથી મોહના લાડની અપેક્ષા જ ન રાખત. પછી એ બોલાવે ન બોલાવે એ શું કામ જોવત ? જીવન જીવવાની બધી અનુકૂળતા તો તને એમના તરફથી મળી જ રહે છે. પછી માત્ર આટલા ખાતર દુઃખી થાય છે ? ધ્યાન રાખજે કે જીવ જડનાં મૂલ્યાંકન અને કામવાસનાથી અનંતા ભવ

ભટક્યો છે, અને જો અહીં પણ એને પોષ્યા કરીશ તો એ જડમહત્ત્વ અને વાસનાનો ચૂરો કરવાના આ સોનેરી માનવભવને બરબાદ કરી ફેર ભવમાં ભટકવાનું લાંબુ ચાલશે. માટે ડાહી થઇ વાસનાને મૂકી દે. વિષયોને સેવવાથી કે એને યાદ કર્યા કરવાથી તો એની વાસના પુષ્ટ થશે, અને એજ આગામી દીર્ઘ કાળ ત્રાસ સંતાપ અને વિટંબણા આપશે. માટે જડવિષયોને મહત્ત્વ જ ન આપ જેથી એની વાસના કૂદે નહિ.

પોટ્ટિલા સમજી :-

સાધ્વીજીની આ વાત પોટ્ટિલાના ગળે ઉતરી ગઇ. એને લાગી ગયું કે 'હું ખરેખર દુઃખી પતિના નહિ બોલાવવાના લીધે નથી, પણ હું વિષયોને મહત્ત્વ આપી રહી છું અને એથી એની વાસનાથી જકડાઇ છું, તેથી દુઃખ એ વિષયવાસનાના હિસાબે જ છે, અને તે પણ ભવિષ્યમાં ય દુઃખને જ નોતરું છે તો મૂક એને',

સાધ્વીજીનો ઉપકાર માની પૂછે છે 'ભગવતી ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપે મારી આંતરચક્ષુ ખોલી નાખી મને સાચું દર્શન કરાવ્યું,' આત્મા ક્યાં ભૂલે છે એનું સચોટ ભાન કરાવ્યું. તો હવે મારે શું કરવું ?

સાધ્વીજીએ એને સમ્યક્ત્વ અને શ્રાવકનાં બાર વ્રત સમજાવ્યાં, એવાં સમજાવ્યાં કે પોટ્ટિલાને લાગ્યું કે મનમાં અનિષ્ટને ટાળવાની ને ઇષ્ટ વિષય મેળવવાની ગડમથલ કર્યા કરતા આ સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોની ભાવના જ કાં ન કર્યા કરું ? વાત પણ સાચી છે કે

વ્યર્થ વિષયચિંતા કરી મન આર્તધ્યાનથી બગાડવા કરતાં સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોની ઉત્તમતા વિચારી વિચારી મનને એથી ભાવિત કરવું એમાં જ બુદ્ધિમત્તા છે.

પોટ્ટિલાએ સમ્યકત્વ સહિતવ્રતો સ્વીકાર્યાં, અને એને એવી સુંદર ભાવના સાથે પાળવા માંડ્યા કે પેલું દુઃખ તો ભૂલી, પણ હવે પતિનો વિશેષ આદર પામી.

માનવજીવન વિષયોને મહત્ત્વ આપવાને બદલે પરમાત્માના માર્ગને મહત્ત્વ આપવા માટે છે, વિષયભાવના કરતાં માર્ગ-ભાવના કરવા અર્થે છે.

આ સત્ય સમજી જવાથી પોટ્ટિલાના ચિત્તને આર્તધ્યાન મટી મહાશાંતિ થઇ ગઇ, અને સત્કર્તવ્યમાં લાગી ગઇ.

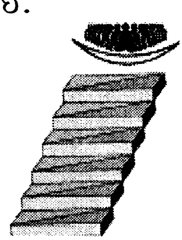

સુદર્શન શેઠે પણ આક્ષેપને મહત્ત્વ ન આપતાં અહિંસાને મહત્ત્વ આપ્યું. આર્તધ્યાન ક્યાં રહે ? આક્ષેપ આવ્યો ત્યાં વળી એ સંગીન વિચાર હતો, આક્ષેપ આવ્યો તો ભલે આવ્યો. એવાંય કર્મ હશે ત્યારે આવ્યો ને ? ફિકર નહિ. સહર્ષ વેઠી લેવાનાં પરંતુ અહિંસાનો મર્મ નહિ ચૂકવાનો, આ હિસાબ હતો. કર્મના ઉદયને અકાટ્ય સમજી રખાય, પછી એનાથી 'એ કેમ ટળે, કેમ ટળે,' એવો વલોપાત અને આર્તધ્યાન શું કામ થાય ? ત્યારે જો એ વલોપાત નહિ, તો પછી અહિંસાનો મર્મ કમાવાની તક શા માટે જતી કરાય ?

આ સમજી લેવા જેવું છે કે,

આપણે સુકૃતના કેટલાય સોનેરી અવસર કોઇ ને કોઇ આર્તધ્યાનના લીધે ગુમાવીએ છીએ,

તેથી જો આર્તધ્યાનને નિવારીએ અટકાવીએ, તો સુકૃતના અવસરને બજાવી લેવાય. કર્મના આટલા ઉદય પર જાગતી નજર રાખવાથી અનિષ્ટ પર એકાંત દ્વેષ થતો અટકે. દ્વેષ થાય તો કર્મ પર થાય, એટલે એને કાઢવાની શુભ બુદ્ધિ જાગે. અને અનિષ્ટ ટાળવાનું આર્તધ્યાન ન થાય.

આર્તધ્યાન ટાળવાના બે મહાન ઉપાય :-

આમ અનિષ્ટ-અણગમતી વસ્તુ ટાળવા કે અટકાવવાનું આર્તધ્યાન ન થવા દેવા માટે બે મહાન ઉપાય થયા કે,-

(૧) જડ વિષયોને મહત્ત્વ ન આપતાં આત્મહિતકર પ્રભુભક્તિ આદિને મહત્ત્વ આપવું.

(૨) કર્મના અકાટ્ય ઉદય પર શ્રદ્ધા રાખી, એ ટાળવાની ફોગટ ગડમથલ ન કરતાં અવસર પ્રાપ્ત ઉચ્ચ સાધનાને વધાવી લેવી. બગડેલામાંથી સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવું.

સવાલ મનનો છે. જડની ગડમથલથી મનને ખોટું સંસ્કારિત કરવાની શી જરૂર ? ઉત્તમ સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહાર અને બાર વ્રતની વિગતો વારંવાર વિચારી મનને સારું ભાવિત કાં ન કરવું ?

ત્યારે બીજા ઉપાયમાં, આર્તધ્યાન પડતું મૂકી શુભ ચિંતનનો સોનેરી અવસર ઝડપી લેવામાં શાંતિ કેટલી બધી ?

બગડેલામાંથી સારું તત્ત્વ શોધો :-

આમાં જરા હોશીયારી રાખવાની છે. ઝીણી ઝીણી વાતના કેટલાય

આર્તધ્યાનના પ્રસંગ આવે છે ત્યાં એ શોધી કાઢવાનું છે કે '**મનમાં** આ ગોટા વાળ્યા કરતાં આમાં કોઇ સારું તત્ત્વ વિચારવાનું છે કે નહિ ?' શોધીએ તો મળી આવે. દા.ત. સ્નેહી રીસાયા, હવે એ કેમ મનાવવા એની ચિંતા-વિમાસણનું આર્તધ્યાન કરવા કરતાં, એ મનાયાથી એની સાથે મિલન-વાતો-ચીતો વગેરેમાં જે સમય જાત એ પરમાત્માનું સ્મરણ-જાપ, સામાયિક કે શાસ્ત્રવાંચન-મનન યા સંતસમાગમમાં ખરચવો. આર્તધ્યાનના સમયને તત્ત્વ વિચાર તે નમસ્કારમંત્રના સ્મરણમાં લગાડી દેવો.

એમ છોકરે કે માણસે કાંઇ બગાડ્યું, તો હવે જો એ મહત્ત્વનું નથી તો એની હાયવોય કરવા કરતાં ચિત્તને કોઇ સારા કામમાં જોડી દેવું, અને જો મહત્ત્વનું છે, તો પણ છોકરાને કે માણસને એની બીજી સારી વાત વસ્તુની પ્રશંસાથી ઉત્સાહિત કરી પછી એને કહેવું કે 'જો આ જરીક ભૂલ કરવાની બિનસાવધાની તને આગળ પ્રગતિમાં વિઘ્નરૂપ થશે. તારે મહાન બનવાનું છે, તો એ માટે સાવધાની બહુ જરૂરી છે' આમ પ્રશંસા અને હિતોપદેશ બંને સારાં તત્ત્વના અવસર સચવાશે.

કર્મના અકાટ્ય ઉદય અને જડની તુચ્છતા :-

પૂર્વે બાંધી મૂકેલા કર્મોનું અકાટ્ય બળ અને જડવસ્તુની તુચ્છતા-બિનકિંમતીપણું, -આ બે નજર સામે પડતાં એના વિયોગની ગડમથલમાં ચિત્ત ન પડે, આર્તધ્યાન ન થાય. સમજી મૂક્યું છે કે કર્મના ઉદય ટાળી શકાવાના નથી. તેમ જડનું એવું મહત્ત્વ નથી. માટે ચાલે એમ ચાલવા દો, આપણું મન મહાન છે, બહુ કિંમતી છે. તો એનાથી આમાં આત્મોપયોગી કોઈ સારું તત્ત્વ શોધી લેવા દે. એમ વિચારી એ તત્ત્વની ખોજમાં પડવાથી આર્તધ્યાન ઊઠતું અટકી જશે.

આર્તધ્યાન રોકવાની આ મહાન ચાવી કે મન ફોરું રાખીને કર્મના અકાટ્ય ઉદય અને જડની તુચ્છતા વિચારી સારું તત્ત્વ શોધી લઈ મનને સારામાં પરોવવાની જરૂર છે. એને કાંઇ ને કાંઇ વિચારવા જોઇએ જ છે. તેથી સારું વિચારવાનું ન આવ્યું તો એ નરસામાં પડવાનું. માટે સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવાનો કસબ શીખી રાખવાનો.

સારા તત્ત્વમાં શું શું આવે ? :-

મૈત્રી ભાવના, કરુણા ભાવના, વૈરાગ્ય ભાવ, ક્ષમાદિ ગુણ, પરિગ્રહની બલા પર કાપ, કોઇ હિંસા આરંભ-સમારંભથી બચાવ... વગેરેમાંનુ કોઇ ને કોઇ સારું તત્ત્વ શોધી કઢાય, ગોઠવી શકાય, મનને એમાં પરોવાય. એટલે નરસા નકામા અને નિરાશાજનક વિચારથી મનને આ રાખી શકાય. નહિતર તો આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે ઊભું જ છે કેમકે પુણ્ય કાચું છે, એટલે અણગમતું કેટલું ય બનતું જ રહે છે. વળી જીવ નિઃસત્ત્વ નિર્માલ્ય તે સહેજ પણ ઓછું પડેલું સહી શકતો નથી,

ચલાવી લેવા ખુશી નથી, પછી આર્તધ્યાનને ક્યાં બોલાવવા જવું પડે એવું છે ?-

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે વારે ને વારે આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે એમાં કર્મો કેવા બંધાયા કરવાનાં ? અશુભના ઢગ ! તિર્યંચગતિને યોગ્ય પાપકર્મના બંધ ! ખબર છે ને કે કર્મને ત્યાં ઉધારો નથી. હૃદયના જેવા ભાવ, જેવા અધ્યવસાય, તે જ સમયે તેવાં કર્મના બંધ. લેવા-ખાવાનું ઓછું, માલ વિનાનું, પણ આર્તધ્યાન વારે વારે ચાલવાથી અશુભ કર્મોની કમાઇ ભારે થતી જ રહે જીવની આ કેવી દુર્દશા ! માપ કાઢો દિવસભરમાં આ કેટકેટલું ચાલે છે ?

૨. આર્તધ્યાન, વેદનાનુબંધી

હવે આર્તધ્યાનના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ, જીવન જીવતાં કોઇ રોગ, કોઇ વ્યાધિ, કોઇ નાનો મોટો અકસ્માત વગેરે આવે છે ત્યારે એની પીડા વેદના મનને અકળાવી મૂકે છે. ત્યાં આ વેદનાનુબંધી આર્તધ્યાન આવીને ઊભું રહે છે એટલે કયો વૈદ-ડાકટર પકડું, કઇ દવા ખાઉં, પથ્ય શું સાચવું, દવાનો ટંક કયારે કયારે થાય છે ? હજી દવાનો ફાયદો ન થયો ? આવું ક્યાં સુધી ચાલશે...? ઇત્યાદિ વલોપાત રહ્યા કરે છે.

માનવસ્વભાવ : પોતાનામાં જ રસ :-

કેમ જાણે પોતાનો આત્મા એ કોઈ વસ્તુ જ નથી, તે એનો કોઇ વિચાર જ નહિ. વિચાર માત્ર ખોખાનો, ને એની વ્યાધિ વેદના પીડા ટાળવાનો. બીજાને વાત કરવાની હોય તો એની જ. બીજા પાસેથી સાંભળવાનું હોય તો એનુંજ. એમાંય પોતાની કાયાને અને પોતાની નીરોગિતાને એટલું બધું મહત્ત્વ કે પેલો જો પોતાની જ કાયા વ્યાધિ વગેરેની માંડે, તો એના પર સહાનુભૂતિ નહિ, પણ કંટાળો ! એને તો રસ માત્ર પોતાની કાયામાં, પોતાની નીરોગિતામાં પોતાના રોગ અંગેની વાતમાં, માનવસ્વભાવ કેવો છે ? સૌને વધારેમાં વધારે રસ પોતાનામાં છે, પોતાના સ્વાર્થની વાત વસ્તુમાં છે.

મહાત્માને રસ પરના ભલામાં :-

મહાત્માઓ આમાંથી બાદ છે, કેમકે એમના દિલ એવા ઉમદા છે કે એમને સ્વાર્થનું નહિ પણ પરાર્થનું વ્યસન હોય છે, એટલે પરના ભલાની વાતમાં એમને વિશેષ રસ હોય છે, અવસરે પોતાની ભારે પીડાનીય પરવા નહિ. સામાને થોડી પણ પીડા ન આવે એની ચિંતા.

ખંધક મુનિને રાજાએ મોકલેલા મારાઓ આવીને કહે છે કે 'અમારા રાજાના હુકમથી અમે તમારી ચામડી ઉતારી લેવા આવ્યા છીએ.'

ત્યારે મુનિ ખુશી થઇ કહે છે, 'ભલે, સારું કર્યું રાજાએ. એ તો મારે સગા

ભાઈ કરતાં ભલેરો. હવે તમને તમારું કામ કરતાં હાથને તકલીફ ન થાય એ માટે તમે કહો એ રીતે હું રહું.'

આ કેટલો બધો ઉમદા વિચાર ! પોતાની જીવતા શરીરે આખી ચામડી ઉઝરડાઈ જવાની પીડાનું દુઃખ નહિ, પણ ઉઝડનારને તકલીફ થાય એનુ દુઃખ ! આ ઉચ્ચકોટિની ઉમદાગીરી છે. દિલ આપણું ઉમદા છે એનું માપ આપણી પીડા ભૂલી સામાની પીડાની ચિંતા થાય એના પર નીકળે છે. એથી ઊલટુ પરપીડાની પરવા જ નહિ, અને પોતાની પીડા અટકાવવાની કે પોતાની સુખસગવડ કરી દેવાની ચિંતા એ અધમતાનું લક્ષણ છે.

માનવજીવન શા માટે ?

(૧) ઉત્તમતામાંથી અધમતામાં જવા માટે ?

(૨) અધમના અધમ બન્યા રહેવા માટે ? કે

(૩) અધમતામાંથી ઉત્તમતા કેળવવા માટે ?

જો આપણે પૂર્વ ભવે અલ્પ કષાય અને દાનરુચિ આદિ ગુણોથી મનુષ્ય આયુષ્ય બાંધીને આવ્યા છીએ તો તો ઉત્તમતા લઈને આવ્યા કહેવાય. તો હવે શું એમાંથી ઉતરી અધમતામાં જવાનું ?

પરપીડાની પરવા વિના આપણી જ પીડા ટાળવાનો કે સગવડ મેળવવાનો રસ એ અધમતા છે.

જંગલી શિકારી વાઘવરુને એ આવડે છે. હરણિયાને જીવતાં ચવામણની થતી દારુણ પીડાની પરવા કર્યા વિના પોતાની ભૂખની પીડા ટાળવાનો જ એને રસ, એવું આજે બિમાર માણસ ઈંડા વગેરે અભક્ષ્ય દવા સેવે એ શું છે ? અભક્ષ્ય દવા બનવામાં જીવોને રેસાવાની કે છૂંદાવાની જે ઘોર પીડાને ટાળવાની તાલાવેલી ? ઉત્તમતા લાવવી હોય તો કદાચ પોતાને પીડા ન ગમતી હોય, તો ય પરને પીડવાની વાત ન જોઈએ. પરને પીડીને ઊભી થતી સાધન-સામગ્રીનો રસ ન જોઈએ. મહાત્માએ તો પોતાની જીવતાં ચામડી ઉઝરડાવાની ઘોર પીડામાં ય સામાને જરાય હાથે તકલીફ ન થાય એની ચિંતા કરી, તો આપણે આપણી થોડી તકલીફમાં બીજા જીવોને રેંસાઈ જવાનું દુઃખ ન થાઓ એટલુંય ન વિચારીએ ? જો એ વિચાર ન હોય તો તો આપણે પૂર્વભવે કમાયેલી ઉત્તમતામાંથી અધમતામાં ઉતર્યા એમ કહેવાઈએ.

પૂર્વભવે કદાચ આયુષ્ય બાંધવાના કાળે જ આપણે કાકતાલીય ન્યાયે આયુષ્યબંધકાળે અલ્પ કષાય અને દાનરુચિ આદિ ગુણવાળા બન્યા હોઈએ ને તેથી માનવ-આયુષ્ય ઉપાર્જી લીધુ હોય, પરંતુ ત્યાં જીવન આખું કષાયોના આવેશ અને

કૃપણતા ક્ષુદ્રતા વગેરે દોષોમાં જ પસાર થયું હોય એટલે સહજ છે કે એમાં પરપીડાની પરવા ન હોય. પછી એ અધમતા લઈને અહીં આવી તો ગયા, પરંતુ હવે આ સમજ્યા પછી શું કરવાનું ? અધમતા ચાલુ રાખવાની ? કે ઉત્તમતામાં જવાનું ? અહીં જો ઉત્તમતા બરાબર ન કેળવ્યે ગયા, તો પછી આગળ ઉપર કેવા ભવે એ કેળવાશે ? અને અહીં અધમતા જ રાખી હશે તો પછીના ભવો ય કેવા આવવાના ? કુદરતનો કર્મસત્તાને કાનુન છે કે,

અહીં કેળવેલી અધમતાને યોગ્ય ભવ એવા મળે છે કે જેમાં સારી રીતે અધમતા કેળવાય-આચરાય.

એટલે તો પછી મામલો ખત્મ જ ને ? આનું મૂળ અહીંની અધમ જીવનસરણી છે. એ અધમતા માત્ર પોતાની પીડા યેન કેન પ્રકારે ટાળવાની ચિંતાને લીધે થયેલી.

વાત એ હતી કે રોગ વ્યાધિ વેદના આવતાં આત્માની કોઈ યાદ જ નહિ ! કાયામાં જ ચિત્ત તન્મય. વારે ને વારે ચિત્ત દવા-દારૂ પથ્ય આરામ વગેરેમાં જ વ્યાકુળ રહે છે અને મનની ચોંટ 'આ રોગ પીડા કેમ ટળે ? ટળે તો સારું' એના પર રહે છે આ બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે. એ વર્તમાન અંગેનું આર્તધ્યાન.

એમ, રોગ પીડા ટળ્યા પછી મનની ચોંટ એ પર જો રહે કે 'હવે આવો રોગ આવી પીડા ન આવે તો સારું,' તો એ પણ આ બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે, કિન્તુ ભવિષ્ય અંગેનું.

એવી રીતે ભૂતકાળ સંબંધી પણ આ બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન થાય, તે એ રીતે કે ભૂતકાળમાં વ્યાધિ-વેદના ટળી એના પર અને પછી ન આવ્યા એના પર હરખ સાથે ચિત્ત ચોંટે, મનને એમ થાય કે 'હાશ ! પેલી વ્યાધિ વેદના ટળીને ફરી ન આવી એ સારું થયું' આ ભૂતકાળ અંગેનું આર્તધ્યાન છે.

આમ ત્રણેય કાળ અંગે વ્યાધિ-વેદનાના વિયોગનું અને અનાગમનનું આર્તધ્યાન થઈ શકે છે. હવે આમાં પોતાના આત્માને ભૂલી, પૂર્વકર્મને ભૂલી અને ધર્મને ભૂલી એકલી કાયાનો રસિયો બન્યો રહે એટલે શી રીતે બચે ?

વેદનાના આર્તધ્યાનથી કેમ બચાય ? :-

(૧) આવા આર્તધ્યાનથી તો જ બચે કે જો કાયા સાથે આત્માનો વિચાર હોય. મનને એમ થાય કે, 'અરે ! હું આ એક ભવની મૂડીરૂપ કાયાના રોગ-આરોગ્ય સુખદુઃખનો વિચાર કરું છું, પણ ભવોભવની મૂડીરૂપ મારા પોતાના આત્માનો વિચાર કેમ નથી કરતો ? કાયાના રોગ કરતાં આત્માના કર્મરોગ અને રાગાદિ વ્યાધિઓ તો મહાભયંકર છે. એને ટાળવાનો કેમ વિચાર નથી ? ઊલટું

એ તો પુષ્ટ થયે જાય એવા ધંધા ચાલી રહ્યા છે. ખરી રીતે કાયાના રોગનું દુઃખ તો સામાન્ય છે, પણ કાયા પ્રત્યેનો રાગ, ને રોગ પ્રત્યે દ્વેષ, એ દુઃખને વધારી મૂકે છે. જો આ રાગ-દ્વેષ ન હોય તો કાયાના રોગનું કોઈ દુઃખ ન લાગે.

એટલે દુઃખ રોગનું નથી, પણ રાગ-દ્વેષનું છે. ઘરમાં દેરાણીને બહુ કામ કરવું પડતું હોય અને જેઠાણી શેઠાણી બની બેસતી હોય, ત્યાં જો દેરાણીને રોગ આવે તો એને એ દુઃખરૂપ નથી લાગતો, ગમે છે. એના મનને એમ થાય છે કે 'હાશ ! મજૂરીમાંથી બચી હવે રોગ મોડો જાય તો સારું.' બોલો આમાં રોગનું દુઃખ ક્યાં લાગ્યું ? અત્યારે એને નીરોગી કાયા પર રાગ નથી, ને રોગ પર દ્વેષ નથી, તેથી રોગ દુઃખરૂપ નથી લાગતો.

કાયાના રોગને શું રોવે ? જન્મોજન્મ દુઃખ દેનારા આત્મરોગને રો :-

આત્માનો વિચાર હોય તો મનને એમ થાય કે 'જીવડા ! કાયાના રોગને શું રોવે ? અહીં અને જનમ જનમ દુઃખી કરનારા આત્મા કર્મરોગ અને રાગ-દ્વેષ, ઈર્ષ્યા-અસૂયા, લોભ-લંપટતા, હિંસા-અસત્ય-અનીતિના ભાવ, વગેરે વગેરે આત્મરોગની ચિંતા કર. એ ટાળનારા ઉપાયોમાં બહુ લાગે. આમ આત્માના વિચારથી વ્યાધિ-વેદનાનું આર્તધ્યાન અટકે.

(૨) એમ કર્મના વિચારથી પણ આર્તધ્યાન અટકે. રોગ પીડા આવે ત્યાં મનને એમ થાય કે, 'શા માટે રોગને રોવું છું ?' એ રોગને લાવનારા પૂર્વોપાર્જિત કર્મ પર રોવા જેવું છે કે મેં પૂર્વે ખરાબ કર્મ કેવાં ઉપાર્જ્યાં કે એથી આવા રોગ આપત્તિ વગેરે ઉપદ્રવ આવે છે ? એ કર્મ બંધાવનાર વિચાર-વાણી-વર્તાવનાં દુષ્કૃત્યો મેં કેવા કરેલા ? ધિક્કાર હો એ દુષ્કૃત્યોને અને એ દુષ્કૃત્યો કરનાર મારાં આત્માને ! હવે સાવધાન બની એ દુષ્કૃત્યોને અને દુષ્કૃત્યથી બચું. રોગની વ્યાકુળતાનું આર્તધ્યાન એ પણ દુષ્કૃત્ય છે, તો હું શા માટે એ કરી પાછા પાપકર્મ બાંધું ? જો આવો પૂર્વબદ્ધ કર્મનો વિચાર હોય તોય આર્તધ્યાન અટકે.

પ્ર.- આ સમજાય છે તો ખરું પરંતુ રોગની પીડા વખતે એ ભૂલી જવાય છે, એનું શું થાય ?

ઉ.- સમજવા માત્રથી અવસરે યાદ આવે, એવો નિયમ નથી, અને યાદ આવવા માત્રથી મનના ભાવ ફરી જાય એવું પણ નથી. કારણ એ છે, કે રોગ વગેરેમાં જીવને જે વ્યાકુળતા થાય છે એ જુગજુના સંસ્કારને લીધે બને છે. એટલે હવે એની સામે જો વ્યાકુળતા ન થવા દેતાં સમતાભાવ ઊભો કરવો હોય, તો એ માટે પણ તેવા સંસ્કાર જોઈએ, ને એ ઊભા કરવા માટે સમતાભાવની વારે વારે ભાવના કરવી જોઈએ. આ ભાવના કરવાનું, હવે જુઓ કે તત્ત્વ સમજવા છતાં

ક્યાં થયા કરે છે ? મનમાં ગોટા તો બીજા ચાલતા રહે છે. એટલે સંસ્કાર એના પડે, પણ સમતાભાવના ક્યાંથી પડે ? એ તો વારંવાર મનમાં લાવ્યા કરવું જોઇએ કે

બાહ્ય રોગ પીડા-આપત્તિ એ તો કર્મ-ગુમડાનું નસ્તર છે. ગુમડું હોય તો જ નસ્તરનો અવસર અને નસ્તર મૂકાયે ગુમડા સાફ. ત્યાં નસ્તરની પીડા વધાવી લેવામાં આવે છે, કેમકે નજર સામે બેઠું છે કે આનાથી ગુમડું સાફ થઇ આરોગ્ય મળશે. તો પછી અશુભ કર્મના પાકી જવાથી શરીરમાં રોગ-પીડા કે બીજી આપત્તિ આવી. પણ એ દ્વારા હવે એ કર્મો સાફ થવાના છે, તો એ રોગ વગેરેને અંતરથી કાં ન વધાવી લેવા ?

-આ ભાવના વાંરવાર કરતા રહેવાય તો એના સંસ્કાર જામે. પછી અવસરે એ કામ લાગે. વ્યાધિવેદના ઉપદ્રવ આવતાં કર્મગુમડાં સાફ થવાના આનંદના પેલા સંસ્કાર મનમાં સમતાભાવ ઊભો કરી આપે. સારાંશ,

તત્ત્વસમજને વારંવાર ભાવનામાં ઉતારવી જોઇએ.

નિયમ છે કે પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી રાગાદિનો હ્રાસ થતો આવે છે.

તત્ત્વ-ભાવનાથી અતત્ત્વના સંસ્કાર ઘસાતા આવે, પછી અતત્ત્વની અસર મંદ પડી જાય. માટે અહીં સાંભળ્યા સમજયા પછી બહાર જાઓ ત્યાં એની ભાવના ચાલુ રહેવી જોઇએ. તો મોકા ઉપર એ ઉપયોગી થાય. બિમારી આવે એટલે,

(૧) કર્મના નિર્ધારીત અનિવાર્ય ઉદય,

(૨) બિમારીમાં એ કર્મ ખપી જવાની મહાન કમાઇ,

(૩) કાયા કરતાં આત્માના રોગોની ચિંતા અને એના નિકાલનું મહત્ત્વ,

(૪) વેદનાના આર્તધ્યાનથી, ભોગવાતા કરતાં, બંધાતાનો મોટો કર્મભાર,

વગેરે વગેરેનો વિચાર આવીને ઊભો રહે. પછી આર્તધ્યાનને વેગ ન મળે.

(૨) 'અવસરે યાદ નહિ' નું બીજું કારણ એ,

કે જયારે સાંભળ્યું અને સમજ્યા ત્યારે એ સમજને હાડોહાડ ન લગાડી. યુક્તિસર કહેવાયું હોય, જીવંત દ્રષ્ટાંતો અપાયા હોય, સર્વજ્ઞવચનની સાક્ષી સારી રીતે અપાઇ હોય, એટલે મનમાં તો બેસી જાય, મન કબૂલ કરે કે વાત બરાબર છે, પરંતુ હૈયે હાડોહાડ ન લાગી જાય તો અવસર પર એ ભૂલાય એમાં નવાઇ નથી. ત્યારે જો હાડોહાડ લગાડી દીધું હોય તો તો પછી હૃદય એની અસરથી બહુ વ્યાપ્ત હોય, એટલે અવસરે, એ ઉપયોગી થાય, અને આર્તધ્યાન અટકાવે.

બાકી, ઘણાં વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા એળે જેવા ગયા કેમ લાગે છે ? સાંભળેલું હાડોહાડ ન લગાડતા ગયા. એ કારણે એળે ગયા જેવું લાગે છે. વ્યવહારમાં કોઇએ

બહુ શબ્દોમાં ઠપકો આપ્યો હોય અને જો એ પગથી માથા સુધી ઝાળ ચડે એવો હાડોહાડ લાગી ગયો હોય છે તો કેટલાય દિવસ, મહિના અને કદાચ વર્ષો સુધી યાદ રહે છે. તો અહીં પણ આત્માને એના દોષ માટે અપાયેલ હિતશિક્ષા કેમ યાદ ન રહે ? એને હાડોહાડ લગાડવી જોઈએ. માત્ર ઠપકો જ નહિ, કિન્તુ તત્ત્વવાણી પણ હાડોહાડ લગાડી શકાય. પૂછો,

પ્ર.- ખાલી હકીકતની વાત હોય, દા. ત. જગતમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ છ દ્રવ્ય છે, એવી વસ્તુમાં હાડોહાડ લગાડવાનું શું ?

ઉ.- એવું પણ આ રીતે હાડોહાડ લાગે કે અહો ! પ્રભુએ આવાં મહાન વિશ્વવ્યાપી ષડ્દ્રવ્યો, એમાં અનંતા પુદ્ગલ અને અનંતા જીવ બતાવ્યા છે. તો પછી હું કૂપમંડૂકની જેમ નજરે દેખાતા ટુંકા અલ્પ પદાર્થોમાં કેમ અટવાઈ ગયો છું ? એમ ચોંકામણ થાય. ત્યાં એ હાડોહાડ લાગે પછી એની ભાવના એટલે કે વારંવાર ચિંતના સહેજે થયા કરે. કે તેથી અવસરે રોગ આપત્તિ આવી એ પર પણ એ ચિંતન આવી ઊભું રહે અને આર્તધ્યાનથી બચાય.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૨,તા.૩૦-૧૧-૧૯૬૮

મનને એમ થાય કે આત્મા પર ચોંટેલા અનંતા કર્માણુના તો કેવા કેવાય વિપાક છે ! એમાં આ વિપાક શી વિસાતમાં છે ? અથવા,

'છ દ્રવ્ય પૈકી આકાશ દ્રવ્યના અધોલોકના ભાગમાં તો મારી પીડા કરતાં કાપણ-કુટણ-છેદન-ભેદન વગેરેની અનંતગુણી પીડા જીવો વેઠી રહ્યા છે, એની સામે આ વેદના શી વિસાતમાં છે ?' અથવા

છ દ્રવ્યોમાંનુ આત્મદ્રવ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપે તો અરૂપી અમૂર્ત રોગરહિત નિર્વિકાર છે. પણ વર્તમાન રોગ દેખાય છે એ તો કર્મોદયની ઉપાધિના લીધે છે. સ્ફટિકની પાછળ લાલ કપડાની ઉપાધિ હોય ત્યાં સુધી સ્ફટિક લાલ દેખાય, ઉપાધિ ખસી જતાં કાંઈ નહિ. એમ કર્મોદય હોય ત્યાં સુધી રોગ, એ પતી ગયે રોગ નહિ. માટે આકુળ-વ્યાકુળ થવાનું શું કામ ? સમજી જ રાખવાનું કે કર્મ અને કાયા એ છ દ્રવ્યમાંનુ એક સ્વતંત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલ-દ્રવ્યની પણ ગજબનાક શક્તિ છે જીવને એ વળગ્યું છે એટલે એ એનું કામ કરે જ.

પરદેશી તત્ત્વ ઘૂસે ત્યાં ઉથલપાથલ થાય જ. એટલે ખરી રીતે આ કર્મ અને કાયારૂપ પરદેશી તત્ત્વથી જ સાવધાન બનવા જેવું છે, એને જ હટાવવા જેવા છે કદાચ 'યેન કેન પ્રકારેણ' રોગ હટાવ્યા પણ નવા કર્મ પુદ્ગલ આત્મામાં ઘૂસાડ્યા

તો દુઃખનો ને રોગનો કાયમી અંત ક્યાં છે ? શું પરદેશી તત્ત્વના પ્રવેશ અને સંબંધ ઊભા રાખી સુખી થવું છે ? દુઃખ પીડા નથી જોઈતી ? ન બની શકે. માટે એ પરદેશી માલ કર્મનેજ હટાવવાની સતત પેરવીમાં રહું. શાંતિથી રોગ સહી લેવો, એ પણ પરદેશી તત્ત્વરૂપ કર્મને હટાવવાનો એક રસ્તો છે. રોગમાં પાપકર્મના કચરા હટે ત્યાં નારાજી શી ? ત્યાં વ્યાકુળતા શી ?

તત્ત્વની હકીકત પર પણ આવી આવી ભાવના બહુ કર્યા કરાતી રહે તો અવસર પર એ જરૂર ઉપયોગી થાય, રોગ-વેદનાનાં અને બીજા આર્તધ્યાનને અટકાવે. જો એ ભાવનાનો અભ્યાસ નથી, તો સહેજે ભૂતકાળના વેદના પરના વલોપાત રીઢ સંસ્કારો વર્તમાન તો શું, પણ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ અંગેના પાપ આર્તધ્યાનને કરાવશે. 'રોગ કેમ જાય, પૂર્વે ગયો તે સારું થયું, ભવિષ્યમાં ન આવે તો સારું,' વગેરે ચાલ્યા કરવાનું.

તત્ત્વની સમજનો ડગલે ને પગલે સારો ઉપયોગ કરતાં આવડવું એમાં પહેલો સદુપયોગ આ, કે એનાથી, આત્મામાં અજ્ઞાનવશ જે અશુભ ભાવો જાગ્યા કરે છે, એને અટકાવતા જઈએ, અને એને સારા ભાવમાં ફેરવતા જઈએ. જીવની અનાદિથી આવી દશા જ ચાલતી આવી છે કે સારું મળે, નરસું મળે, યા સારું ખોવાય, નરસું આવે, ત્યાં ભાવ ખરાબ કરવા જોઈએ છે, ધ્યાન બગાડવા જોઈએ છે. એમ રોગ આવે તે ય એ દશા છે. પાછી સ્થિતિ તો એ નજરે દેખાય છે કે અંતે તો મરી ખૂટવાનું છે, અને મૃત્યુનો સમય જ એવી ચીજ છે કે જ્યાં ભલભલાના ગાત્ર ઢીલાઢચ ! ભારે ભયંકર ખરાબ ભાવો પૂર્વે કર્યા હોય, આગ્રહથી એને છોડ્યા ન હોય, પણ મોત આવીને ઊભું રહેતાં એ અશુભ ભાવની ઉગ્રતા ટકાવી શકતો નથી. તો પછી શું કામ જીવન જીવતાં એવા ઉગ્ર કષાય ને એવા ભયંકર ભાવ કરવા ?

મૃત્યુ વખતે કરુણ અંતનું દ્રષ્ટાન્ત :-

એક શહેરમાં એક સુખી માણસને અભિમાન એટલું બધું કે દીક્ષા અને સાધુઓની નિંદા ખૂબ કરે. દીક્ષાઓ થાય એ એનાથી સહન જ ન થાય. દુકાનપેઢી પ્રતિષ્ઠાવાળી, ઘેર ઘોડાગાડી, ઘોડો એવો અરબી ઘોડા જેવો કે લગામથી સહેજ ઈસારો થતાં ભર બજારના રસ્તે પવનની ઝડપે દોડે. ભાઈ ગાડીમાં બેસી નીકળે, શોખથી પોતે જ હાંકે, ત્યારે એની મુદ્રા જોઈ હોય તો અભિમાનનું પૂતળું દેખાય. એના મનને થતું હશે કે 'મારા ઘોડા જેવો ઘોડો કોની પાસે છે ? મારા જેવું પઠ્ઠું શરીર કોનું છે ?' આવા આવા અભિમાનમાં બીજાની આગળ ચારિત્રદીક્ષાની અને મુનિઓની નિંદા ભયંકર શબ્દોમાં કરતો જાય. આની પાછળ દિલમાં કેટલા ભયંકર

અશુભ ભાવ અને દુર્ધ્યાન ચાલ્યા કરતા હશે ?

પરંતુ એક વાર બન્યું એવું કે એણે મોટા છોકરાનું લગ્ન લીધું, અને આખી નાતને જમવા નોતરાં ફેરવ્યાં. જમણનો દિવસ આવ્યો, સવારે ઉઠીને નાસ્તાપાણી, નહાવાધોવા, વગેરેનું કામ પતાવ્યું ત્યાંસુધી પઢ્ઠા જેવા એના શરીરમાં નખમાં ય રોગ ન દેખાય. પરંતુ એકાએક શું થયું કે હવે નાતજમણની વાડીએ જવાની તૈયારી છે ત્યાં જ બ્લડપ્રેશર વધી ગયું. કહો કે તીવ્ર પાપના ઉદયે શરીરમાં ગમે તે વિક્રિયા ઊભી થઇ, તે માથામાંની નસ તૂટી, જીભ ખેંચાવા લાગી, ભાઇને પીડાનું ને બીજુ કેટલુંય કહેવું હશે તે બોલવા ગયા, પણ ઓ...ઓ...ઓ... સિવાય બીજો અક્ષર જ ન કાઢી શક્યા. કારણકે જીભ ખેંચાતી હતી. ડૉકટર આવીને ય શું કરે ?

તીવ્ર અશુભનો ઉદય ઊભો થઇ ગયો હોય પછી ડૉકટરે ય મરતા દેહમાં જીવ કયાંથી ઘાલી શકે ?

બિચારો ત્રણ દિવસ ઓ ઓ... કરતો રહ્યો. દિલનું કશું કોઇને કહી શક્યો નહિ, સગી બાઇડીને નહિ, સગા છોકરાને નહિ ! ત્યારે કહો, પૂર્વે કરેલા ભારે અભિમાન અને ધર્મનિંદા-ગુરુનિંદાની પાછળના હૈયાના અશુભ ભાવ અહીં આ દશામાં શે ટકાવી શકે ? અશુભના ઉદયે ઢીલીઢચ દશા કરી મૂકી. પણ આ વિષમ સંસારની દશા એવી કે એક ખરાબ અશુભ ભાવ મૂકવો પડયો તો બીજો અશુભભાવ તૈયાર જ છે. ત્રણ ત્રણ દિવસની ઘોર પીડામાં શરીરની મૂર્ચ્છા, જીવવાની મમતા, કુટુંબની મૂર્ચ્છા, વગેરે મૂર્ચ્છા-ડાકણોના ટોળાએ એને ઘેરી લીધો એવો, કે એ બધીના અંગે હાયવોયનો પાર નહિ ને આંતર કલેશનો પાર નહિ !! પેલા નિંદા-અભિમાનના ખરાબ ભાવ મૂકયા, તો આ અશુભ ભાવ અશુભ ધ્યાન મગજ પર ચડી બેઠા. કરુણ હાલતે એ મર્યો.

બોલો, જીવન જીવતાં રાચીમાચીને સેવેલા એ અભિમાન ધર્મદ્વિષ અને ધર્મનિંદાના અશુભ ભાવોનું શું ઉપજયું ? કયાં ગયા એ રોફ મરણ વખતે ? તો પછી જીવન જીવતા એવા અશુભ ભાવ કરવામાં, ચિત્તને ભારે બગાડવામાં જીવની કેવી પાગલતા ગણાય ?

એક મુનિનો જરાક અશુભ ભાવ :-

એક મુનિ કાઉસ્સગ્ગ કરતા હતા. કાઉસ્સગ્ગ કેટલો ? 'ઇરિયાવહિયં' નો એક લોગસ્સ માત્રનો, એટલે ૬। શ્લોકમાત્રનો પરંતુ મુનિ એવા પ્રબળ શુભ ધ્યાનમાં ચડ્યા કે ત્યાં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ તૂટયા ને અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

ધ્યાનમાં આ તાકાત છે કે અશુભ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને તોડે.

શુભ ધ્યાનનું આ મહત્ત્વ જીવ સમજતો નથી એટલે સાવ સસ્તું અને સહેલું

છતાં શુભ ધ્યાન ચલાવ્યે રાખવાનું તો શું, પરંતુ કયારેક પણ એ કરતાં આવડતું નથી. મુનિને શુભ ધ્યાનમાં ત્યાં જ અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયું. હજી કાઉસ્સગ્ગમાં જ છે, ને અવધિજ્ઞાનથી બહુ ઉંચે અસંખ્ય યોજન દૂર વૈમાનિકનો પહેલો દેવલોક દેખાયો. ત્યાં ઈન્દ્ર શું કરે છે એ જોવાની જિજ્ઞાસા થતાં જ ખૂણામાં ઈન્દ્ર ઇન્દ્રાણીને મનાવતો દેખાયો. ખોટી જિજ્ઞાસા ય ભૂંડી ! મુનિને એવી જિજ્ઞાસામાં અવધિજ્ઞાનથી જે આ દેખાયું એના પર એમને હસવું આવ્યું કે હે હે હે... આવો અસંખ્ય દેવોનો માલિક ઈન્દ્ર પણ સ્ત્રીને મનાવવા બેઠો છે ? આટલો ગુલામ ?

હાસ્યનો કરુણ અંત :-

જુઓ, આ હાસ્ય મશ્કરી વગેરે એ અશુભ ભાવ છે અને એનો કરુણ ફેજ કેવો ? કે ત્યાં જ અવધિજ્ઞાનનાં આવરણ કર્મ પાછાં ઉદયમાં આવી ગયાં અને અવધિજ્ઞાન ડૂલ ! ઉડી ગયું. હવે અંધારુ ધબ ! કશું ઉપર દેખાતું નથી. કહો, આવો અશુભ ભાવ કરવામાં મૂર્ખતા નહિ ? સહેજ હાસ્યમાં કેવા પડ્યા ? કેટલું ગુમાવ્યું ? હવે એ હાસ્યથી હૈયું જે તુચ્છ બન્યું એમાં ગમે તેવા શુભ ભાવ લાવવા જાય, શુભ ધ્યાન કરવા જાય, પરંતુ એમાં એવો પ્રબળ પાવર કયાંથી આવે ? કોઈકવારના પણ એવા અશુભ ભાવથી આ ખરાબી ઊભી થાય છે કે હૈયું ક્ષુદ્ર તુચ્છ બની જાય છે, ને ત્યાં પ્રબળ શુભ ભાવને શુભ ધ્યાનને જાગવા અવકાશ નથી રહેતો. માટે જ હાસ્યાદિ અશુભ ભાવ લાવતાં ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે. આપણે માનીએ કે

પ્ર.- જરા હસ્યા, જરા મશ્કરી કરી, જરાક કોઈનું ઘસાતું બોલ્યા, એમાં શું થઈ ગયું ?

ઉ.- પરંતુ એમાં થઈ ગયું એ, કે આપણા દિલમાં ક્ષુદ્રતા-તુચ્છતા-તામસભાવ લાવ્યા વિના હાસ્યાદિ ઊભાં થતાં નથી. પણ તમને હાસ્ય એટલે·તામસભાવ એવું લાગે છે ક્યાં ? નહિતર એવા તુચ્છ ભાવ વારેવારે શાના થાય ? મુનિને હસવામાં અવધિજ્ઞાન કેમ ગયું ? હાસ્યાદિના મૂળમાં ક્ષુદ્રતાદિને પોષ્યા, એ મહાન નુકસાન ઊભું કર્યું. ત્યારે સમજતા નહિ કે 'હાસ્યાદિ એ સાત્ત્વિકભાવમાંથી ઊભા થાય છે.' ભલેને મુનિ પોતે ગુણિયલ હતા, પહેલાં મોહમુક્ત હતા, ને પછી ઇંદ્રની મોહમૂઢ દશા જોતાં એના પર હસ્યા, પરંતુ સામાના દોષ પર એના પ્રત્યે તિરસ્કારનો, દુર્ભાવનો, હાંસીનો ભાવ આવે તે તામસભાવના ઘરનો છે.

સાત્ત્વિક ભાવના ઘરના તો તે, કે

સામા પર ભરપૂર દયા ઉભરાય,

મોહની ભયાનકતાની પોતાને ભડક લાગે...

આત્મા, કર્મ, સંસાર વગેરે ભાવોને યથાસ્થિત કહેનાર જિનવચન પર ઓવારી

જવાય,

મનને એમ થાય કે પ્રભુ ! તારી, તારા શાસનની કેવી બલિહારી કે આવા સનેપાતના સકંજામાંથી મને બચાવ્યો...

પેલા મુનિને આ કયાં થએલું ? એમનું તો ઇંદ્ર પર અરેરે ! બિચારો કચડાઇ રહ્યો છે ? આવી દયા આવવાના બદલે 'હેં ? આવું કરે છે ? પાગલ', એમ તિરસ્કારભાવ આવ્યો, હાંસી દુર્ગંછા થઇ ત્યાં સાત્ત્વિક ભાવ ડૂલ, તામસ ભાવ ઝગમગતો એટલે પછી અવધિજ્ઞાન જાય એમાં નવાઇ શી ?

'ધ્યાન અને જીવન' નો વિષય સમજવામાં આ ખાસ ખ્યાલમાં રાખી લેવા જેવું છે કે અશુભ ધ્યાનના ઢગલા પર જીવનમાં મહા ખરાબીઓ ઊભી થાય છે, અને એ અશુભ ધ્યાન તીવ્ર રાગ દ્વેષ પર તો શું, પણ મામૂલી ગણાતા હાસ્યાદિ દોષો પરેય નભે છે, કેમકે ત્યાં તામસભાવ પોષાય છે. પછી એના પર દુર્ધ્યાન આવવું ક્યાં મોંઘુ છે ?

અસદ્ નિમિત્તોથી દૂર એ તામસ ભાવથી બચે :-

એટલા જ માટે આ પણ લક્ષમાં રાખવાનું કે તામસભાવને પોષનારાં નિમિત્તો જેટલાં ઓછાં સેવો એટલું ય બચાય. પેલા મુનિ દેવલોક દેખાયો તો એના જિનમંદિર જોવાની જિજ્ઞાસા કરવાને બદલે ઇંદ્ર શું કરે છે એ જોવાની જિજ્ઞાસા કરવા ગયા. એટલે આ અસદ્ નિમિત્તને સેવ્યું, તો હાસ્યના તામસભાવમાં પડ્યા, અને અવધિજ્ઞાન જેવી મહાન સંપત્તિ પળવારમાં ગુમાવી.

બધેજ અસદ્ નિમિત્તોથી દૂર રહેવા જેવું કે જેટલા બચાય એટલું બચવા જેવું છે. અરે ! જમવા બેસો ત્યાંય જો મળે એટલી ચીજો ખાવાની ખુલ્લી રાખી તો તામસભાવમાં તણાઇ જતાં વાર નહિ. માટે તો 'દ્રવ્ય સંક્ષેપ' એટલે કે ખાવાની ચીજોનું ચોક્કસ માપ અને રસત્યાગ, અર્થાત્ વિગઇઓ આદિનો ત્યાગ, એને તપ ધર્મ કહ્યો. શું કરે એ ? માપની ઉપરની વસ્તુ અંગેનો રાગાદિ તામસભાવ રોકે.

નાના બાળનું સત્ત્વ :-

અમે મુંબઇમાં હતા ત્યાં એક ભાઇ પોતાના નાના આઠ વરસના પુત્રને લઈને દર્શનાર્થે આવ્યા, છોકરો વંદન કરી અમને ચિઠ્ઠી આપે છે. શાની ચિઠ્ઠી ? બાધાઓ લેવાની, એમાં લખી લાવ્યો હતો કે 'ચોરી ન કરવી, પિકચર ન જોવાં, એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ ન ખાવી... હું તો જરા આશ્ચર્યમાં પડ્યો કે આવો નાનો બાળ, ને આ નિયમો ?

એ કહે છે 'બાધા આપો.'

મેં એના પિતાની સામે જોયું, પિતા કહે છે 'હા સાહેબ ! આપો બાધાઓ,

એ પાળશે.'

બોલો આ શું કર્યું એણે ? સુખી ઘરનો હતો હોં, એકનો એક મા-બાપ Full Facilities (પૂરી સુખ-સગવડો) થી રહેનારા. છતાં કહે છે આ બાધાઓ આપો.'સાતથી વધુ ચીજ એક ભાણે ન ખાવી, સિનેમા ન જોવા...' સમજીને નક્કી કરી લાવ્યો હતો. કેટલું સત્ત્વ ?

આઠ વરસનામાં આટલું સત્ત્વ, તો અઢાર વરસનામાં કેટલું ? માંડો ત્રિરાશિ. તમે તો ૧૮-૧૯-૨૦ વરસના છો ને ? રતિ-અરતિના તામસભાવ દુર્ધ્યાન વગેરેનાં નિમિત્તો બંધ કરવાનું કેટલું સત્ત્વ છે ?

એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ નહિ, સિનેમા નહિ...એવા નિયમો તામસભાવો પર અંકુશ મૂકવાનું મહાન સાધન છે, સત્ત્વ જોઈએ, તો એ બને.

નિઃસત્ત્વને ગભરાટ બહુ :-

નિઃસત્ત્વ માણસ તો આવા ત્યાગની બાધાથી ગભરાય, હાય ! પછી વધુ મળે ને ચાટવાની રહી જાય તો ? સારું પિકચર આવ્યું હોય એ જોવાનું રહી જાય તો ? કંગાળ દશા છે આ. કેવી કંગાળ દશા ? સંસાર તો પ્રલોભક પદાર્થોનો ભરેલો છે. બસ, માપ નથી એટલે ઢગલો એના પર જીવની ચાલે ફેંકાફેંક. ચીજો જાણે રમતિયાળ છોકરા, તે જીવને ફુટબોલના દડાની જેમ આમને સામને ઉછાળ્યા જ કરે. પૂરી કહે 'જા કઢી પર', કઢી કહે 'જા શાક પર', શાક કહે 'જા ફરસાણ ઉપર', એ વળી કહે 'જા ચટણી પર' ચાલ્યું 'આ સારું છે, આ બરાબર નહિ, આ તો હાઈકલાસ, આ ડેમ કલાસ'. કેટલા રાગ ? કેટલા દ્વેષ ?

બહુ રાગદ્વેષાદિથી ભવપ્રવાસનો પાસપોર્ટ.

સંસાર આ રાગદ્વેષાદિ તામસભાવો પર જ ચાલ્યા કરે છે. એમાંય માનવ અવતારે જેણે એ બહુ સેવ્યા, એને તો જાણે અનેક ભવોની મુસાફરીના પાસપોર્ટ ફડાવી લીધા. કેમકે આ ભવ કિંમતી છે, બુદ્ધિનો અવતાર છે. જનાવર કરતાં બહુ ખીલેલી બુદ્ધિ. એટલે એના પર કરેલા સારા નરસા વેપાર જોરદાર ! તેથી એના પર ધૂમ કમાઈ ! જનાવરનાં કરતાં કેઈ ગુણી ! નાજુક ભવ છે આ. આમાં સમજપૂર્વક ધર્મ કરો, તો પાપકર્મ-ક્ષય અને પુણ્યકમાઈ મોટા પ્રમાણમાં. ત્યારે જો બુદ્ધિપૂર્વક પાપાચરણ સેવો, રાગ-દ્વેષ-મોહ કર્યા કરો, તો પાપકર્મની કમાઈ જંગી !

મોક્ષ પામવા પર હક કોનો ?

સંસાર રાગ-દ્વેષ-મોહ વગેરે તામસભાવો પર સર્જાય છે કેમકે રાગાદિથી આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે, ને એથી આત્મઘરે અશુભ કર્મબંધનો પ્રવાહ વહ્યો આવે. માટે જેણે રાગ-દ્વેષ-મોહને જીત્યા એણે સંસારને જીત્યો. એ આત્મા હવે

આમ ચાલ્યો મોક્ષ તરફ. પછી ભલેને બાળ હોય કે બુઢ્ઢો, માંદો હોય કે સાજો. સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, ગુરુ હોય કે શિષ્ય, પણ જેણે રાગ-દ્વેષ-મોહને હંફાવ્યા એણે સંસારને દૂર ધકેલ્યો. અઈમુત્તા મુનિ બાળ હતા, પરંતુ મોટા મુનિઓ બાજુએ રહી ગયા, ઉપદેશક ગુરુ અને દીક્ષા આપનાર આચાર્ય અર્ણિકાપુત્ર બેઠા રહ્યા ને એમના હાથે દીક્ષા લેનાર સાધ્વી પુષ્પચૂલા કેવળજ્ઞાન પામી ગયાં.

અર્ણિકાપુત્ર અને પુષ્પચૂલાનું દ્રષ્ટાન્ત :-

પુષ્પચૂલા આમ તો રાજાની રાણી, પણ એ રાજા પોતાનો સગો ભાઇ જ. અવિવેકી બાપે ભાઇ-બેનનો અગાધ પ્રેમ દેખી બંનેને એકબીજા સાથે પરણાવી દીધેલા. તેથી આ ન ઇચ્છતી માતાએ વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર લીધું. સારી સાધના કરી એ સ્વર્ગમાં ગઈ. ત્યાંથી આ સ્થિતિ જોઈ પુષ્પચૂલાને સ્વર્ગ નરકનાં દ્રશ્ય સ્વપ્નમાં દેખાડ્યાં. છોકરીને કેમ બતાવ્યાં, છોકરાને કેમ નહીં ? એટલા માટે કે છોકરીનાં હૃદય કોમળ અને વિનયભર્યાં. કૃષ્ણ વાસુદેવ શું કરતા હતા ? છોકરીઓને સમજાવીને નેમનાથ પ્રભુ પાસે ચારિત્ર અપાવતા હતા. છોકરાઓ તો ઉંમરમાં આવ્યા એટલે અહંત્વ વધ્યું, બુદ્ધિનું અભિમાન જાગ્યું, દિલ કઠોર બન્યાં, એ શાના એમ સમજી જાય ? આવું કાંઈક જોયું હશે, એટલે છોકરાઓને સમજાવવાની માથાકૂટમાં ન પડ્યા, પણ છોકરીઓને સહેજમાં સમજાવી ચારિત્રમાર્ગે ચડાવી દીધી.

પુષ્પચૂલાએ નગરમાં બીજા-ત્રીજાને સ્વર્ગ-નરકનાં સ્વરૂપ પૂછ્યાં, પણ ખરો ઉત્તર ન મળ્યો. તે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યે, એણે જેવું દેખેલું, એવું સ્વરૂપ જૈનશાસ્ત્રાધારે કહી બતાવ્યું.

પછી તો પુષ્પચૂલાને ભારે શ્રદ્ધા થઇ. તેથી પુછ્યું કે આવી ઘોર દુઃખભરી નરકમાં કયા કારણે જવાય ?

આચાર્ય મહારાજે 'મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, રૌદ્રધ્યાન, વિષયાંધતા, પરિગ્રહાંધતા.' વગેરે કારણો બતાવ્યાં. સાંભળીને પુષ્પચૂલાને પોતાના લગ્ન પર અને એવા સંસાર પર તિરસ્કાર છૂટ્યો, તીવ્ર વૈરાગ્ય થયો, અને આગ્રહપૂર્વક રાજા પતિ પાસે દીક્ષાની રજા માંગી. રાજાએ એક શરતે રજા આપી કે દીક્ષા લઇને જીવનભર આ નગરમાં જ રહેવાનું.

પુષ્પચૂલા શું કરે હવે ? પતિની રજા વિના કોઇ દીક્ષા આપે નહિ, ને દીક્ષા લીધા પછી સંયમભાવ ટકાવવા એક સ્થાને બેસી રહેવું પાલવે નહિ. પણ પુષ્પચૂલા જુએ છે કે,

'હજી ય દીક્ષા લીધા બાદ ભલે એક સ્થાને રહેવું પડે, પણ વિશેષ સાવધાની રાખવાથી સંયમભાવ ટકાવી શકાશે, પરંતુ દીક્ષા વિના ઘરે બેસી રહેવામાં તો મોત જ છે.'

કેમ મોત ?

રાગનાં નિમિત્તોની વચ્ચે રહી રાગથી શે બચાય ? કામપાત્રોના સંગમાં વાસના કેમ ભૂલાય ? ઘર એટલે તો પાપનું ઘર. ત્યાં સત્તર પાપસ્થાનક ચાલુ. એમાં ય જો એ પાપો પર અંધ રાગ, નિર્ભીક સેવન, તો અઢારમું મિથ્યાત્વ શલ્ય આવતાં ય વાર નહિ. માટે એક વાર આ પાપ ઘરમાંથી નીકળી જવું. પછી બહારનાં નિમિત્તોથી તો પ્રયત્ન રાખીને બચી જવાશે.

પુષ્પચૂલાને કેવળજ્ઞાનનું રહસ્ય :-

પુષ્પચૂલાએ આચાર્ય મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી. જુઓ એ કેવળજ્ઞાન પામવાની છે. કેમ ? જો કે એ નગરમાં જ રહે છે, પણ સમજીને વિશેષ સાવધાની રાખીને કે એક સ્થાને બેસી રહેવામાં રાગ-મમત્વ-શિથિલતા-પ્રમાદ વગેરે અનેક દોષો સુલભ છે, ને તેથી સંયમભાવ ઘવાય, માટે મન પર બરાબર કડકાઈ રાખીને સાધના કરે છે, ઉંચી ઉંચી પરિણતિથી ત્યાગ, તપ, ભાવનાની સાધના કરે છે.

ઉંચી ઉંચી પરિણતિથી સાધનામાં આગળ વધાય તો જ સંભવિત દોષોથી બચાય,

સાધનામાં આગળ આગળ વધવાનો ઉત્સાહ અને વેગબંધ પુરુષાર્થ એ દોષોને અનુકુળ થનારા મન-મંદવાડને દૂર જ રાખે છે. જુઓ દા.ત. ઘરેથી દુકાને જવા ઉત્સાહ અને વેગિલા ઉદ્યમથી નીકળ્યા, તો રસ્તામાં કોઈ પૈસા કમાવવા સિવાયની વાત કરવા મળે ત્યાં વાતમાં લોભાવાતું નથી, ઊભા નથી રહેવાતું, ઝટ દુકાન તરફ જવાય છે પણ જો એમ જ શાક ખરીદવા બજારે ચાલ્યા, તો ત્યાં કોઈ મનનો એવો વેગ નથી કે આ ઝટ શાક ખરીદી ઘરે આવું. તેથી રસ્તામાં કોઈ હરિનો લાલ મળ્યો તો લલચાઈ જવાય છે, ને વાતોમાં અડધો કલાક ઊભા રહી જવાય છે. બસ, એવું સાધનામાં સમજવાનું છે. જો વેગબંધ પુરુષાર્થથી હોંશ અને જોસથી એમાં કામ ધપાવ્યે રાખ્યું, ઉંચી ઉંચી સાધનામાં આગળ આગળ વધતા ગયા, તો એ મનના પ્રબળ વેગ અને ઉત્સાહ સામે દોષોની લલચામણીમાં મન નહિ તણાય. ત્યારે સમજો કે,

પ્ર.- ધર્મ કરવા છતાં મન કેમ પાપમાં તણાઈ જાય છે ?

ઉ.- આ જ કારણે, કે ધર્મસાધનાને વધુ ને વધુ (૧) હોંશિલી, (૨) જોસિલી, ને (૩) ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર-ઉચ્ચતમ નથી બનાવાતી.

દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના આમ તો એની એ જ થતી હોય, પરંતુ

(૧) દિન-પ્રતિદિન વધુને વધુ હોંશથી થાય, એ હોંશ આગળ બીજા-ત્રીજાને મળવા કરવાની હોંશ મંદ પડી જાય, ફિક્કી પડી જાય, એવી હોંશવાળી દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના એ હોશિલી.

(૨) વળી એમાં તન-ધનની સાધનસામગ્રીનો વધુ ને વધુ ભોગ અપાય દા.ત. દેવદર્શન-પૂજનમાં વધુ સારાં સારાં પોતાનાં પૂજનદ્રવ્યો લઈ જવાય..., વગેરે એ જોસિલી.

(૩) ત્યારે દેવદર્શનાદિમાં (૧) મનની વધુને વધુ એકાગ્રતા રખાય, (૨) ભાવોલ્લાસ વધારતા જવાય, એવા કે (૩) દુનિયા તદ્દન ભૂલી જવાય, (૪) સંસાર વધુને વધુ અકારો લાગતો જાય, (૫) એક બાજુ ધર્મસાધનાના ભાવમાં તન્મયતા વધે અને બીજી બાજુ સંસારના પદાર્થો પ્રત્યે આસંગભાવ ઘટતો આવે, આનું નામ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર ધર્મસાધના.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૩,તા.૭-૧૨-૧૯૬૮

આમ વધુને વધુ હોંશીલી જોસિલી અને ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર ધર્મસાધના કર્યે જવાય એથી મનોબળ-મનઃ શુદ્ધિ ખૂબ વધે.

ઘણા માણસો કહે છે કે 'અમે દેવદર્શન-પૂજા-સામાયિકાદિ બનતું બધું કરીએ છીએ. હવે બીજું વધારે તો આ સંયોગોમાં શું થાય ?'

પરંતુ એમને આ કયાં ખબર છે કે જેટલું કરો છો એમાં ય આગળ આગળ વધવાને કેટકેટલો અવકાશ છે ? કેટલી બધી હોંશ જોસ અને ઉચ્ચતર પરિણતિ વધારી શકાય છે ? શું તમે એમ માનો છો કે જેવું પ્રભુદર્શન શય્યંભવ બ્રાહ્મણે કર્યું એવું તમે કરી રહ્યા છો ? એને તો યજ્ઞના સ્તંભ નીચેથી પ્રભુપ્રતિમા મળી તો એનાં દર્શન પર પ્રભુનાં તત્ત્વ જાણવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગી, તે યજ્ઞ પડતો મૂકી પહોચ્યા આર્ય પ્રભવસ્વામી પાસે, ને તત્ત્વ જચી જતાં ત્યાં જ ચારિત્ર લીધું. કેવું એ દર્શન હશે ?

ચાલુ સાધનામાં વધુ શું કરવા જેવું ? :-

ત્યારે શું એમ માનો છો કે શ્રેણિકરાજા વીરપ્રભુનું જે સ્મરણ કરતા હતા, તેવું આપણે કરીએ છીએ ? એ તો આ સ્મરણના જોસ અને હોંશ પર પ્રભુની સુખશાતા-આબાદીના સમાચાર લઈ આવનારને વધામણીમાં સુવર્ણદાનથી નવાજી દેતા. આપણે શું કરીએ છીએ ? નવકારનું ચિંતન-સ્મરણ કરાય એમાં પરમેષ્ઠીનું

ચિંતન કરતાં ક્યારેય અપૂર્વ આહ્લાદ આવ્યો ? ને આવ્યો તો કોઇ ભારે ભોગ આવ્યો ? દેવદર્શન, નવકાર-સ્મરણ વગેરેમાં દિનપ્રતિદિન હોંશ વધારાય, જોસ વધારાય ઉંચી ઉંચી પરિણતિ વધારતા જવાય. હોંશથી ઉલ્લાસ વધતો ને વધતો, જાપ કરવામાં જોસ એટલે શરીરનો અપ્રમાદ, દ્રષ્ટિની સ્થિરતા અને કાનની અંતર્મુખતા વધુને વધુ, તેમજ પરિણતિથી વીતરાગ દેવ અને નિર્ગ્રન્થ ગુરુ તરફ શરણ, ઝુકાવટ, અને મુલ્યાંકન વધતાં ને વધતાં,... આમ પ્રયત્ન ચાલુ જોઇએ.

આવું દરેક ધર્મસાધનામાં વધારતા જવાય એ જરૂરી છે. સાધના એની એ જ, પણ એમાં હોંશ, જોસ અને અંતર પરિણતિ વધતી ને વધતી રહે, એ કાર્ય જિંદગીના છેડા સુધી યાવત્ વીતરાગ બનવા સુધી ચાલુ રહી શકે છે. 'હવે વધુ અમારાથી શું થાય ?' એ કહેવાનું અજ્ઞાનતાભર્યું છે, વધારે કરવું હોય તો કરવાનું. આ ઘણું છે.

વધુ ઉલ્લાસની પાછળ શું ? :-

સાધનામાં હોંશ ઉલ્લાસ વધુ આવ્યો એ શી રીતે માનીએ છીએ ? એની પાછળ કોઇ વધારે ભોગ આપવાનું રાખ્યું છે ? કોઇ તીર્થદર્શન થયું, ક્યાંક અપૂર્વ અદ્ભુત અંગરચનાયુક્ત પ્રભુનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો, ઉલ્લાસ ખૂબ આવ્યો તો એની પાછળ એની કદરરૂપે ઉપવાસ કે આંબેલ યા વિગઇત્યાગ કરવાની વાત ખરી ? એ આનંદ પાછળ શુભ ખાતે પાંચ પૈસા ખરચવાનું બને છે ખરું ? જો એવો કશો જ ભોગ નહિ, તો તો એનો અર્થ એ કે 'ઉલ્લાસ વધુ આવ્યો એટલે કે આ સાધના બહુ ગમી એમાં બહુ આનંદ ઉછળ્યો, પરંતુ એના કરતાં મારા ખાનપાન ને મારા પૈસા મને વધુ ગમેલા છે, એમાં વધારે આનંદ રહેલો છે.' અંદરમાં ઉતરી હૈયું તપાસાય તો એનો આ અવાજ માલુમ પડે કે 'ભગવાન તમે બહુ વહાલા, પણ તમારા કરતાં મારા પૈસા ને મારા ખાનપાન વધારે વધારે વહાલા,' આ જ હોંશ ને ઉલ્લાસ ને ?

અનંત ઉપકારી પરમાત્મા મળવા છતાં જડના રાગ એના એ જ રહે ?

વધુ જોસ એટલે :-

ત્યારે સાધનામાં જોસ વધુ આવે ત્યાં અપ્રમાદ અને સ્થિરતા વધતી જતી ન હોય ? આંખ એના એ જ ડાફોળિયા માર્યા કરે ? ચિત્ત એનું એ ચંચળ રહી આડાંઅવળાં ભૂંસા કૂટયાં કરે ? શરીર એવું ને એવું સુસ્ત મુડદાલ રાખ્યા કરાય ? સાધના પૂરી થઇ એટલે હાશ પત્યું એવો છૂટકારાનો દમ ખેંચાય ?

એની એ જ સાધના છતાં આગળ વધવું હોય તો ઘણું ઘણું કરવા જેવું છે. હોંશ અને જોસ એવા વધારતા જવાય કે 'હોંશ' ની પાછળ નક્કર ભોગ આપવાનું

કરતા રહેવાય, અને 'જોસ' ની પાછળ શરીર, ઇંદ્રિયો અને મનની એકાગ્રતા-સ્થિરતા-તન્મયતા અને અપ્રમાદ જોરદાર બનાવતા જવાય. ત્યારે,

પરિણતિ વધારતા જવાય એટલે,

બાહ્ય સાધનાને અનુરૂપ અંતરના ભાવમાં વૃદ્ધિ કરતા જવાય. દા.ત. દાન દીધું, ત્યાં હૃદયમાં ધન-મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ વધતો આવે, ધન પ્રત્યે ઘૃણા વધે, અભાવ વધતો જાય. એમ દા.ત. તપ કર્યો ત્યાં આહારની પ્રત્યે કંટાળો વધે, વ્રત લીધાં ત્યાં વિષયો પર ગ્લાની વધતી જાય, એ બધું પરિણતિ ઉચ્ચતર બનાવી કહેવાય.

પુષ્પચૂલાની સાધના કેમ વધતી ?

પુષ્પચૂલા સાધ્વી આ કરી રહી છે. એ સમજે છે કે ચારિત્ર આ ને આ જ નગરીમાં રહીને પાળવાનું છે એમાં વળી નગરની રાણી તરીકે હતી એમાંથી સાધ્વી બની છે તો લોકનાં માનઆદર ખૂબ હોય, એટલે સંયમમાં શિથિલતા આવવા મોટો સંભવ છે માટે સાધનામાં હોંશ, જોસ અને અભ્યન્તર પરિણતિ વધારવાનું જ રહેવાનું, જેથી કયાંય બાહ્યમાં લપટાઇ જવાય નહિ, જેમ 'મિયાં ઠેરના ઠેર' જેવી સ્થિતિ ય ન રહે. રાજાએ પણ રાણીને આ નગરમાં જ રહેવાની શરતે દીક્ષાની અનુમતિ આપી છે તે અહીંને અહીં એનાં દર્શન મળ્યા કરે એટલા માટે. એટલે દર્શનાર્થે આવતો હોય, તેથી સાધ્વીને એનાં પ્રત્યે રાગ વધવાનો કે ઊભો રહેવાનો સંભવ છે. હવે જો ચારિત્રસાધનામાં આંતર હોંશ-જોશ-પરિણતિ વધારતા ન જવાય તો બચવાનું શી રીતે બને ?

એમ તો સંયમભાવમાં આગળ ને આગળ વધવાનું જ હોય, પરંતુ સામે પ્રલોભક કે બાધક સંયોગ હોય ત્યાં તો ખાસ કરીને સંયમમાં હોંશ, જોશ અને પરિણતિ વધારતા રહેવાનું છે. કેવળજ્ઞાન પામવાની આ ભૂમિકા છે. સિદ્ધ થવું છે. તો સાધકે સાધનામાં આ રીતે આગળને આગળ વધતા જ રહેવું જોઇએ.

અહીં બને છે એવું કે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યનું જંઘાબળ ક્ષીણ થઇ જવાથી ચાલવાની શક્તિ રહી નથી તેથી અહીં જ પડ્યા રહેવામાં પોતાના સમુદાયના સંયમમાં બાધ ન પહોંચે એટલા માટે એ સમુદાયને વિહાર કરાવી દે છે, ને પોતે અહીં નગરમાં જ અપ્રમત્તપણે રહે છે. ગોચરી પાણી પુષ્પચૂલા સાધ્વીજી મૂકી જાય છે. બને છે એવું કે એકવાર સાધ્વીજી વરસાદમાં ગોચરી લઇ આવ્યા.

આચાર્ય મહારાજ પૂછે. 'આવું કેમ કર્યું ? વરસાદમાં તો કાચા પાણીના અસંખ્ય અપ્કાયજીવોની વિરાધના થાય, પછી તમે ગોચરી કેમ લાવ્યા ?'

સાધ્વીજી કહે છે, 'હું અચિત્ત (નિર્જીવ) પાણીમાં થઇને લાવી છું.'

સૂરિજી ચોંકે છે ! પૂછ્યું 'અચિત્ત કયા જ્ઞાનથી જાણ્યું ?'

જયાં સાધ્વીજીએ કહ્યું કે 'અપ્રતિપાતી જ્ઞાનથી, કેવળજ્ઞાનથી', ત્યાં આચાર્ય મહારાજને પારાવાર પસ્તાવો થયો કે,

અરે ! આ મેં શું કર્યું ? કેવળજ્ઞાની ભગવંત પાસે મેં સેવા કરાવી ? ગોચરી મંગાવી ? કોણ જાણે કેવળજ્ઞાન તો કયારેય થયું હશે ? કેટલાક દિવસથી મારે ગોચરીમાં આહાર જોઈએ તેવો અને જોઈતા પ્રમાણમાં જ આવતો હતો. મને મૂર્ખને આ ખબર ન પડી. મેં માની લીધું કે આ તો રોજના ટેવાઈ ગયા છે, મારી પ્રકૃતિ સમજી ગયા છે, તેથી બરાબર માપસર અને જરૂરી લઈ આવે છે. પરંતુ ખરેખર તો કેવળજ્ઞાનથી બરાબર જોઈને એ પ્રમાણે જ થતું હશે. તો કેવળજ્ઞાનીની સેવા કરીને તરી જવાને બદલે અરેરે ! મેં કેવળજ્ઞાની પાસે સેવા કરાવી આ ડૂબવાનો ધંધો કર્યો ? કેવી મારી આ નાલાયકતા ?

આચાર્ય મહારાજ ઝટ ઊભા થઈ હાથ જોડીને પગે પડી કહે છે 'ભગવતી ! આ હું કેવો નાલાયક કે આપ જ્ઞાની પાસે મજૂરી કરાવી ? મારે તે હજી કેટલા ભવ ભટકવાનું છે ?

જૈનશાસનની નિષ્પક્ષપાત વાતો :-

જુઓ પુષ્પચૂલાને ઉપદેશ કરી મહાપાપમાંથી છોડાવીને સંયમમાં લાવનાર આચાર્ય મહારાજ છે, શાસ્ત્રોના સમર્થ જ્ઞાતા અને દીર્ઘકાળ સંયમ પાળનાર આચાર્ય ભગવંત છે, છતાં ગુરુ આચાર્યદેવ રહ્યા છદ્મસ્થતાની ધરતી પર, અને શિષ્યા પુષ્પચૂલા સાધ્વી ઉપડ્યા વીતરાગ-સર્વજ્ઞતાના આસમાનમાં. શાના બળે ? રાગદ્વેષ-મોહને હંફાવવા પર. એમણે (૧) તો પોતાના ભાઈને જ પતિ કરવાના ઘોર પાપના પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે, તેમજ (૨) બીજું એક જ નગરમાં રહેવું પડવાથી સંયમને ખૂબ જ તેજસ્વી બનતું રાખવાના ઉદ્યમરૂપે, જવલંત વૈરાગ્ય, ત્યાગ, તપ વગેરેથી જે જે આંતરિક શુદ્ધ પરિણતિ વિકસાવી અને રાગ-દ્વેષ-મોહ વગેરે તામસી ભાવોનું કૂટિયું કર્યે ગયા, એથી, ભલે એ નવા શિષ્યા સાધ્વી હતા, છતાં એમણે કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જ્યું ! ત્યારે ગુરુ અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યને એવા આંતર પુરુષાર્થની હજી વાર લાગી તો એ હજી છદ્મસ્થ છે !

આશ્વાસન અને પ્રોત્સાહન :-

જૈન શાસનની આ નિષ્પક્ષપાત રજુઆત જોવા જેવી છે. એ માણસને કોઈપણ અવસ્થામાં આશ્વાસન ને પ્રોત્સાહન આપે છે. એ કહે છે, 'તમે બાળ હો કે બુઢ્ઢા, સ્ત્રી હો કે પુરુષ, શિષ્ય હો કે ગુરુ. સાજા હો કે બિમાર, કીર્તિમાન હો યા નહિ, વિદ્વાન હો યા નહિ, આશ્રિત હો કે આશ્રયદાતા... ગમે તે હો પરંતુ તમને રાગ-દ્વેષ-મોહના તામસ ભાવોને કચરવાનો સંપૂર્ણ હક છે. હકનો ઉપયોગ

કરવો જોઇએ, શક્તિને કામે લગાડવી જોઇએ, તો તમે ગુણસ્થાનકનાં ઉંચાં પગથિયાં, ચડી શકો છો, ચડતાં ચડતાં ઠેઠ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ થઇ શકો છો' કેવું સુંદર આશ્વાસન !

કેવું સુંદર પ્રોત્સાહન !

અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય પૂછે છે 'હજી મારે કેટલા ભવ ભટકવાનું છે ?'

સાધ્વીજી કહે છે 'તમે ચરમ શરીરી છો, આ ભવમાં જ મુક્તિગામી.

આચાર્ય આશ્ચર્ય પામે છે, કહે છે, 'હેં ? હું ચરમ શરીર ? મને ક્યારે કેવળજ્ઞાન ?'

કેવળજ્ઞાનીએ ઉત્તર કર્યો, ગંગા ઉતરતાં.

કેવળજ્ઞાનમાં બધું પ્રત્યક્ષ જુએ છે એટલે કહી શકે. ફરીથી અહીં જોવા જેવું છે કે,

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૪,તા.૧૪-૧૨-૧૯૬૮

સાધ્વીને કેવળજ્ઞાન કયા બળ પર ? :-

કહો, સાધનાના પ્રચંડ બળ પર.

(૧) એક બાજુ એ જુએ છે કે રાજા અતિ પ્રેમાળ છે અને મને અહીં ને અહીં રાખી રોજ દર્શનાર્થે આવશે. ત્યાં મારે મેં ફગાવી દીધેલો રાગ ફરી મારામાં ન ઊભો થાય એ માટે વૈરાગ્ય અને ઉદાસીનભાવની સાધના વધુને વધુ જોરદાર બનાવવી જોઇએ. તે એ વિચાર જાગતો રાખીને બનાવાય કે,

(૧) આવા રાગ કરી કરીને તો આ જીવ અનંતાનંત કાળથી સંસારમાં ભટકતો રહ્યો છે. હવે એ સમજ્યા પછી આવા ઉત્તમ પુરુષાર્થના માનવ ભવે તો એને કચરવાનો જ હોય, નહિતર પછી બીજા કયા ભવમાં આ કાર્ય થઇ શકવાનું હતું ?

(૨) ત્યારે ખરી રીતે જેના પર રાગ કરીએ છીએ, એ આપણું શું લીલુ વાળે છે ? તેમજ,

(૩) રાગ ગમે તેટલો કર્યો, પરંતુ તે કેટલો ટકવાનો ? મૃત્યુ થતાં અવશ્ય વિયોગ અને વિસ્મરણ પછી પરભવે કયાંય એકલા ઉપડી ગયે રાગ ક્યાં રહેવાનો ? વળી,

(૪) વીતરાગ બનવું છે તો રાગને માર્યે જ છુટકો છે, તે ય જયાં વળી રાગ વિશેષે ઉછળે છે ત્યાં તો વિશેષ પુરુષાર્થથી વૈરાગ્ય જવલંત બનાવીને રાગના વિશેષ નિગ્રહ સાથે.

આમ એ રાગથી ભારે અલિપ્ત રહેતા હતા.

(૨) સાધ્વીને બીજુ બળ આ છે કે એ જુએ છે કે 'જો આ ને આ જ

નગરીમાં રહેવાનું છે તો પછી કયાંય મમત્વ ન બંધાય, શિથિલતા ન પેસે, એ માટે સંયમની સાધના વધુને વધુ હોંશ, જોસ અને ઉચ્ચ ઉચ્ચત્તર પરિણતિવાળી બનાવતા રહેવું જોઈએ.' એમ એ આગળ વધી રહ્યા હતા.

(૩) વળી સાધ્વીજી એ જુએ છે કે 'આવા પરમ ઉપકારી અને મહાગુણિયલ આચાર્ય ભગવાનની સેવા કરવાનો લાભ કયાંથી મળે ? જો એ મળ્યો છે તો મારા એ મહાન અહોભાગ્ય સમજી સેવામાં કમીના ન રાખું, અને સેવાનો લાભ આપવા બદલ આચાર્ય ભગવંતનો અધિકાધિક ઉપકાર માનું.' એ વિચારથી સેવામાં ભારે સજાગ છે.

આ ત્રણેય બળ પર એ આગળ ને આગળ વધતાં જ રહ્યાં. સંયમથી બહારના પદાર્થ પર નિરાસંગ ભાવ વધારતાં જ ગયાં.

પ્રશસ્ત રાગમાં પણ ફળની કોઈ આશંસા જ નહિ, તેથી એ રાગને ય અવસરે છૂટતાં વાર નહિ. જયાં કયારેય સંયમાદિમાં એકતાનતા આવી અનાસક્ત યોગમાં ચડ્યા કાયાની આસક્તિ અને અહંત્વ તૂટ્યા કે પ્રશસ્ત પણ રાગ છૂટીને તરત વીતરાગતા !

પુષ્પચૂલા સાધ્વીજી આમ કેવળજ્ઞાની વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા, ત્યારે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય મહારાજ પણ હવે જુએ છે કે 'આ કેવળજ્ઞાની મને કેવળજ્ઞાન થવામાં સમયમર્યાદા તો આપતા નથી, પણ માત્ર ગંગા ઉતરતાં કેવળજ્ઞાન થવાનું કહે છે, તો લાવને હવે એમાં ઉધારો શો ? હમણાં જ જઈને ગંગા ઉતરું. કેવળીનું વચન ફોક જાય નહિ.' તે ઉઠ્યા, ચાલ્યા ગંગાના કિનારે. ત્યાં જઈ નાવડામાં બેઠા. નાવ ઉપડી. વૈરી દેવતાથી અધવચ્ચે નાવ ડોલંડોલ થતાં નાવડામાં બેઠેલા બીજા લોકોએ એમને ઉંચકીને બહાર ફેંક્યા ત્યાં પૂર્વના વૈરી દેવતાએ એમને ભાલા પર ઝીલ્યા. શરીરમાં અણી જોરથી ઘૂસી ગઈ, અને એમાંથી લોહી નીચે પડવા માંડ્યું.

જીવને કસોટી :-

હવે અહીં જ જીવની કસોટી થાય છે.

(૧) સંયમનો, અહિંસાનો રાગ અને પુરુષાર્થ વધારે છે ? કે કોઈ ઉંચી પદવી પામવાનો રાગ વધારે ?

(૨) કેવળજ્ઞાન જ્ઞાનીના વચનમાત્ર પર લેવું છે કે સંયમના જવલંત પુરુષાર્થ પર ?

(૩) જીવલેણ ઘા વખતે પણ પોતાની કાયા પર રાગ રહે છે ? કે જીવો પર દયામાં એ રાગના ભૂક્કા થાય છે ?

આચાર્ય મહારાજ કસોટીમાં પાર ઉતરે છે, નાવડામાંથી ઉંચકીને બહાર

ફેંકનાર લોકો પર કે ભાલામાં પોતાના શરીરને વીંધનાર ઉપર એ પોતાના દિલમાં જરા ય લેશમાત્ર પણ દ્વેષ નથી થવા દેતા. ઊલટું એ પોતે ભાલે વીંધાયા ત્યારે શરીરમાંથી લોહી નીચે પાણીમાં પડતું જોઇ એમને પાણીના જીવો પર દયા ઉભરાઇ આવે છે કે,-

આચાર્યની ઉચ્ચભાવના - અરે ! આ પાણીના અસંખ્ય જીવો બિચારા મારા શરીરના લોહીથી મરી રહ્યા છે ! કેવું મારું આ ગોઝારું શરીર ને ગોઝારું લોહી કે અસંખ્ય જીવોના નાશમાં વપરાઇ રહ્યું છે ? ધિક્કાર હો આ મારા શરીરને ? ધન્ય છે એ સિદ્ધ ભગવાનોને કે જે દેહમુક્ત બની કોઇના ય નાશમાં નિમિત્ત બનતા નથી ! કયાં મારું અહિંસાવ્રત, અને કયાં આ અસંખ્યની હિંસામાં નિમિત્ત બનવાનું ? ધિક્કાર હો આ શરીરાદિ અધિકરણોને ?...

અહીં આ ખાસ જોવા જેવું છે કે આચાર્ય મહારાજને એ વિચારસરખો નથી કે કેવળજ્ઞાનીએ તો અહીં મને કેવળજ્ઞાની થવાનું કહ્યું હતું, ને આ મોત આવ્યું, પછી એ વચનનું શું ? ના, આ વિચાર જ નથી. એનું શું કારણ ?

કેવળજ્ઞાનની ખોટી આતુરતા કેમ નહિ :-

એમને કેવળજ્ઞાન પામવાની ઇચ્છા હતી, પણ તે ખોટી આતુરતા નહિ. 'ખોટી' એટલે કે (૧) પોતાનું સંયમ વિસારીને, (૨) કાયાનો રંગ પોષીને, અને (૩) કાયા પર આક્રમણ આવ્યું તો હાયવોય કરીને, એવી ખોટી આતુરતા નથી, કેમકે કર્તવ્યનું પાકું ભાન છે. તેથીજ અહિંસાવ્રતનું શરીર હિંસામાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે એનું એમને ભારે દુઃખ છે. એટલે જ શરીર પર કોઇ જ રાગ ઊભો રહેતો નથી, આત્માને અતિ નિકટ અને અતિસંલગ્ન પોતાના શરીર પરથી રાગ ઉડ્યો, અને સંયમ, જીવદયા અને અહિંસા પર રાગ ઉછળ્યો ! પછી તો એ પ્રબળ પ્રશસ્ત રાગ જીવને તત્ત્વમાં એકતાન બનાવે છે. આચાર્ય મહારાજે આ એકતાનતામાં શુકલધ્યાન લગાવ્યું, ક્ષપકશ્રેણિ માંડી અને ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. પછી આયુષ્ય ત્યાં જ પૂરું થઇ જવાથી સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ પામ્યા.

કેવળજ્ઞાનની ખોટી આતુરતા કરી હોત તો તો કદાચ કેવળજ્ઞાનીના વચન પર શંકા પડત, અશ્રદ્ધા થાત, શરીર પર રાગ ઉભરાત, આક્રમકો પર દ્વેષ થાત. આ સૂચવે છે કે સાધ્યની અભિલાષા આતુરતા જરૂર રાખો. પરંતુ તે સાધનાને વિસારીને નહિ. સાધનામાં ચુસ્તતા પહેલી જોઇએ. સાધનામાં પણ આપણા નિમિત્તે બીજા જીવોને પીડા ન થાય એ કરૂણા પહેલી જરૂરી. સાધનામાં દ્રઢપણે આગળ વધે એને સિદ્ધિ તો અવશ્ય લખાયેલી છે. માટે જ શાસ્ત્રકારો ફળની ખોટી આતુરતા કરવાની મનાઇ કરે છે.

फलाभिसन्धिरहितं संशुद्धमेतद्धीदृशम् ॥

કોઈપણ સાધના વિશુદ્ધ ક્યારે કે એ જો ફળની આતુરતા વિનાની હોય. આ ત્યારે બને કે સાધનાનો રંગ જો અંગ અંગ વ્યાપી જાય એવી એ કરવામાં આવે. પછી તો એ સહજભાવે બનતી થઈ જાય.

સાધનાનો રંગ અંગ અંગ વ્યાપે :-

અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય ભગવાનને કાંઈ વિચાર કરવા નહોતું બેસવું પડ્યું કે મારે દયા ચિંતવવી જોઈએ, હિંસાનો ખેદ કરવો જોઈએ. એમને તો જયાં પોતાનું લોહી પાણીમાં પડી પાણીના જીવોનો નાશ કરતું દેખાયું કે તરત સહેજે એ જીવોની દયા ઉભરાઈ આવી, અને સહેજે એમની થતી હિંસા અંગે સંહાર અંગે ખેદ થઈ આવ્યો, કે 'બિચારા આ જીવો મરી રહ્યા છે ! અરે રે ! આ મારું કેવું દુઃખદ શરીર કે એનું લોહી આ જીવોનો સંહાર કરી રહ્યું છે !' સહેજે સહેજે આ દયા અને ખેદ બની આવવાનું કારણ એ કે જીવનમાં એની સાધના એવી એકાકાર થઈ રહી છે કે એનો રંગ અંગે અંગમાં વ્યાપી ગયો છે કે એમનો આત્મા એનાથી એવો ભાવિત થઈ ગયો છે કે મોકો આવતાં એ દયા અને ખેદનો ભાવ હૃદયમાં સહેજે ઊઠી આવે છે. પોતે ભાલાથી વિંધાઈ ભયંકર વેદના પામી રહ્યા છે. ત્યારે એ પોતાની વેદનાનો આર્તનાદ સહજ ? કે પેલા પાણીના મરતા જીવોની પીડાનો આર્તનાદ સહજ ? શું સહજ ? કહો,

સહજ તે કે જે જીવનમાં ખૂબ ઘુંટાયું હોય.

કાયર અને સ્વાર્થાંધ જીવોને માત્ર પોતાના જ દુઃખ પર 'અરે આ કયાં આવ્યું' એવો આર્તનાદ, હાયવોય-બળતરા અને 'કયારે આ જાય' એવું આર્તધ્યાન વારંવાર અને તન્મય થઈ ઘુંટાતું હોય છે. પછી એનો જ રંગ ચડે, દિલ એનાથી જ ભાવિત બને એમાં નવાઈ નથી. ત્યારે,

ધીર અને વીર પરાર્થરસિક પુરુષોને બીજા જીવોનાં દુઃખ પર આર્તનાદ સંતાપ અને એ ટળવાની દયા વારે વારે ઘુંટાતી હોય છે, એટલે એનો રંગ ચડે, દિલ એનાથી ભાવિત થાય એમાં નવાઈ નથી. પોતાનું દુઃખ ભારે પણ હોય એની કિંમત નહીં પણ બીજાના દુઃખ અંગે અરેરે ! આને કયાં આ દુઃખ આવ્યું એવો આર્તનાદ અને સંતાપ થાય છે, 'એ કેમ ટળે' એવી દયા ઉભરાય છે. આ બતાવે છે કે,

જીવનમાં જે ગુણ કે દોષ બહુ ઘુંટશો એનો રંગ ચડશે, એ સહજ થઈ જશે.

ગમતું ચાલી ગયા પર, અણગમતું આવી પડયા પર, કે વેદનાની પીડા ઉપર આર્તધ્યાન વારે ને વારે કરવામાં આવે છે, તેથી એનો રંગ ભારે ચડી ગયો હોય છે. પછી મોકો આવ્યો કે તરત એ આવીને ઊભું જ છે. એના બદલે મન

મારીને પણ જો શુભ ધ્યાન વારંવાર લાવવામાં આવે તો એ ધ્યાન ઘુંટાય, આત્મા પર એનો રંગ ચડે.

ધ્યાનનો વિષય બહુ સમજવા જેવો છે, કેમકે એને જીવન સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. જીવનની ઉન્નતિ અવનતિનો આધાર શુભ-અશુભ ધ્યાન પર છે. ઉન્નતિ-અવનતિનો સીધો સંબંધ ધ્યાન સાથે છે. શુભ ધ્યાનમાં રહો કે નિશ્ચિત ઉન્નતિ. અશુભ ધ્યાન સેવા કે નિશ્ચિત અવનતિ. બાહ્ય વાણી-વર્તાવ પર ઉન્નતિ કે અવનતિ નહિ ? ખરી, પરંતુ અંતરના ભાવ દ્વારા, અંદરના ધ્યાન દ્વારા. ધ્યાન કેવું કરો છો, શુભ કે અશુભ ? હૈયાના ભાવ કેવા વર્તે છે, સારા કે નરસા ? એના પર કર્મબંધનું જજમેન્ટ, પુણ્યબંધ કે પાપબંધ નક્કી થાય.

પ્ર.- ત્યારે શું વાણી-વર્તાવની કશી કિંમત નહિં ?

ઉ.- કિંમત ખરી, કેમકે એ સારા પવિત્ર હોય તો ભાવ અને ધ્યાન શુભ રહે, ત્યારે જો એ નરસા મલિન હોય તો ભાવ અને ધ્યાન અશુભ રહે. સામાન્ય રીતે વાણી-વર્તાવની ભાવ ને ધ્યાન પર અસર પડે છે.

ભાવ પર વાણીની અસર :-

કઠોર ભાષા બોલનારને ભાવ કઠોર બને છે, મૃદુ સૌમ્ય વાણીવ્યવહાર રાખનારને ભાવ મુલાયમ બને છે, માયાવીની વાત જુદી. પણ આપણા જીવનમાં મુલાયમ સૌમ્ય ભાષાનો અને સૌમ્ય વ્યવહારનો અભ્યાસ કરી જુઓ તો હૈયામાં શુભ ભાવનો અનુભવ થશે. ત્યારે, કઠોર કર્કશ શબ્દો બોલીને દિલમાં અશુભ ભાવનો કષાયભર્યા ભાવનો અનુભવ કયાં નથી ? એવું અર્થ-કામની વાતો કરવામાં, પરચિંતાના કે પરનિંદાના લેકચર કરવામાં હૈયે મલિન ભાવ અને અશુભ ધ્યાનના અનુભવ કયાં નથી ? પણ ઉત્તમ જીવોના ગુણ જ ગાવા માંડો, મહાન પુરુષોના સારા જીવનપ્રસંગોની વાતો કરતા રહો, તત્ત્વોની શાસ્ત્રોની સદ્ આચારોની વાતો કરતા રહો, પછી જુઓ કે હૈયે કેવા કેવા સુંદર ભાવ ટકે છે, કેવા શુભ ધ્યાન ચાલે છે !

ભાવ પર વર્તાવની અસર :-

વાણીની આટલી અસર છે, તો વર્તાવની અસરનું તો પૂછવું જ શું ? વર્તાવમાં એકે એક ઈન્દ્રિયનો વર્તાવ આવે, તેમજ શરીરના અવયવોનો વર્તાવ આવે. એ જો સારા ઠેકાણે સારા વિષયમાં હશે, તો ભાવ શુભ ચાલશે, નરસામાં અશુભ. આંખને સ્ત્રીનાં રૂપરંગ જોવામાં, દુનિયાના વૈભવ દેખવામાં, પરના દોષ નિરખવામાં કે ધનમાલ જોવામાં પ્રવર્તાવી, તો અશુભ ભાવ જાગવાના, ધ્યાન અશુભ ચાલવાનું. એમ કાનને મોહના શબ્દો ગીતડાં કે સમાચાર સાંભળવામાં

પ્રવર્તાવ્યા, તો એના પર અશુભ ભાવ અશુભ ધ્યાન પોષાવાના. એમ જીભને સારા મીઠા મનગમતા રસમાં લગાવ્યા કરો તો ભાવ મલિન રાગમૂઢ, મોહમૂઢ પોષાવાના. પ્રશ્ન થશે કે,

પ્ર.- રાગ કરીએ એમાં શું ખોટું થઇ ગયું ? એમાં કયાં હિંસાનો જૂઠનો ચોરીનો વિચાર છે ?

ઉ.- બસ, ભલભલા ધર્મી ગણાતા પણ અહીં અટકી પડે છે. એમને એ ભડક નથી થતી કે,

જગતની ચીજ પર રાગ કરવો એ જીવનો મહાન ગુન્હો છે.

રાગ એ ગુન્હો શાથી ?

જગતની ચીજ રાગ કરવા લાયક નથી. છતાં રાગ કરવો એ ગુન્હો છે. જેમ પરસ્ત્રી એ રાગ કરવા લાયક નહિ છતાં જો કરે તો ગુન્હો ખરો ને ? બસ, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્મા કે જેણે વિશ્વના તત્ત્વોનું સમ્યગ્દર્શન કર્યું છે, એ તત્ત્વોના સ્વરૂપને ઓળખીને આ સમજી શકે છે કે આત્માને માટે જગતની ચીજો એ 'પર' છે, પરસ્ત્રી જેવી છે, એના પર રાગ કરાય એ ગુન્હો છે.

પ્ર.- પરસ્ત્રી પર રાગ એ ગુન્હો એવું તો દેખાય છે, પરંતુ જગતની ચીજ ઉપરના રાગને ગુન્હો કેવી રીતે સમજવો ?

ઉ.- આ સહેલાઇથી સમજાય એવું છે. પહેલું તો એક વાત એ નક્કી કરો કે આપણા પર મમત્ત્વ કર્યા વિના એના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન થાય ! તેમ એના ઉદ્ધારક પરમાત્મા ઉપર મમત્ત્વ કર્યા વિના એમણે કહેલ ઉદ્ધારનો માર્ગ અપનાવાય ? ના, સ્વાત્મા અને પરમાત્મા પર મમત્ત્વ કર્યા વિના ઉદ્ધારના માર્ગે પ્રયત્ન જ ન થઇ શકે ત્યારે, હવે જુઓ કે જો જગતની ચીજ પર રાગ કરવા ગયા તો ત્યાં આત્મા અને પરમાત્મા સહેજે ગૌણ થઇ જવાના, ભુલાઇ જવાના, એની પરવા નહિ રહેવાની.

જગતની ચીજનો રાગ આત્મા-પરમાત્માના મમત્ત્વ પર ઘા કરે છે.

કારણ ? બહારની વસ્તુનો રાગ કાયા અને ઈંદ્રિયોના રાગને લીધે થાય છે. અને એ કાયાદિ તરફ ખેંચાયા એટલે આત્મા તરફથી ખસ્યા ને પરમાત્મા ભુલાયા. તો પરમાત્માની ભક્તિમાં પોતાના દ્રવ્યોનો અને તે પણ ઉંચા કિંમતી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ નથી થતો. કેમ નહિ ? એટલા જ માટે કે કાયા, કુંટુબ, ઇન્દ્રિયો, કીર્તિ વગેરે માટે દ્રવ્ય જોઇએ ને ? પછી પરમાત્માની ભક્તિમાં દેવાનું કયાંથી હોય ? કુંટુબ માટે દોઢ શેર દૂધ, શેર શાક વગેરે વગેરે લવાય, પણ પ્રભુભક્તિમાં પાશેર દૂધ, પાંચ ફુલ વગેરે કયાં છે ? કાયાદિના રાગ પોતાના આત્માના રાગને દબાવે

છે, તેથી પર્વતિથિ જેવા દિવસે ય સ્વાત્માને હિતકર ઘીત્યાગ, દૂધ-સાકર વગેરે વિગઈત્યાગ કે ઉપવાસાદિ તપ કયાં છે ? સારાં ખાનપાનાદિમાં આત્માનું ગમે તે થાઓ એનું પૂર્વનું પુણ્ય વટાવાઈ જાઓ અને પાપનાં પોટલાં ખરીદાઓ, પણ કાયાદિની તુષ્ટિ-પુષ્ટિ બરાબર રહેવી જોઈએ, આવી જાતની જીવનપદ્ધતિ ચાલી રહી એ શું સૂચવે છે ? કાયાદિ જગતની ચીજ પરના રાગમાં આત્મા-પરમાત્મા પરનો રાગ મમત્ત્વ નહિવત્ બની જાય છે.

તો કહો, જે પરનો રાગ આત્મા-પરમાત્મા અને ધર્મને ભુલાવે, એ ગુન્હો નહિ ? એની પાછળ પોતાને કર્મની ભારે સજાઓ, દુઃખ-દુર્ભાગ્ય દુર્ગતિની જેલ વગેરે આવીને ઊભું રહે કે નહિં ?

(૨) જગની ચીજ પર રાગ એ ગુન્હો શાથી ? એટલા માટે કે પછી એના ઉપર અઢાર પાપસ્થાનકનાં આચરણ ચાલે છે. કાયા અને એના સંબંધી બહારના બધા પદાર્થ, એ જગતની ચીજ છે. એ ગમ્યા એટલે તો એની ખાતર ષટ્કાય હિંસા, આરંભસમારંભ, જૂઠ, અનીતિ, વિષય, પરિગ્રહ, ક્રોધ માન વગેરે પાપસ્થાનકો સેવાય છે. દુષ્કૃત્યો આચરાય છે અને સુકૃતો આઘાં રખાય છે. તો કહો દુષ્કૃત્યો સેવરાવનાર જગતની ચીજનો રાગ એ ગુન્હો નહિ ? મોટો ગુન્હો.

ધર્મ સમજ્યાની તત્ત્વ સમજ્યાની, પરીક્ષા અહીં થાય છે કે પહેલું તો 'જગતની ચીજ પર રાગ કરવો એ મોટો ગુન્હો છે, મોટું અપકૃત્ય છે,' એવું મનને બરાબર લાગે છે ખરું ? એ રાગ કરવામાં મન ભડકે છે ખરું ? ભય લાગે છે ? જો એ રાગ કરવામાં કશું ખોટું કર્યું એવું લાગતું નથી, તો પછી આગળ પાપસ્થાનકો-દુષ્કૃત્યો સેવવામાં બાકી કયાં રહેવાનું ?

માટે જ આ નજર સામે બરાબર તરવરતું રહેવું જોઈએ કે,

પોતાના જ આત્માને ભુલાવનાર, પરમાત્માને ભુલાવનાર, અને પાપસ્થાનકો આચરાવનાર જગતની ચીજ પરનો રાગ એ મોટો ગુન્હો છે, મોટી ભૂલ છે મોટું મૂળભૂત અપકૃત્ય છે.

(૩) અહીં એક વખત જેલ અપાવનાર કૃત્ય એ ગુન્હો ગણાય, તો ભવાંતરે દુર્ગતિના અનેક ભવોની ભયંકર જેલમાં ખોસી ઘાલનાર રાગ એ તો મહા ભયંકર ગુન્હો ગણાય જ. એ રાગના લીધે જ જીવ અનાદિ અનંતકાળથી આ ભવજેલમાં ફસેલો રહ્યો છે, અને હજી આ ઉત્તમ અવતારે પણ આત્માને ભવમાંથી છોડાવનાર દાન-શીલ-તપ વગેરે ઉત્સાહ ભેર આચરાતા નથી. ત્યારે સવાલ થાય,

પ્ર.- જગતની ચીજ પરનો રાગ કેમ હટે ?

ઉ.- આ રીતે એ હટે, કે અંદરના પોતાના આત્માની ચિંતા આકર્ષણ ઊભાં

કરાય, તારક પરમાત્મા પર અથાગ રાગ-ભક્તિ-બહુમાન ઊભા કરાય, પાપસ્થાનકમાં ભય, અરુચિ-ગ્લાનિ ઊભી કરવામાં આવે, અને દાનાદિ સુકૃત-સદાચરણનો ભારે રાગ ઝગમગાવાય,

વાત આ ચાલતી હતી કે વાણી-વર્તાવ અશુભ ચાલવાના લીધે એમાં રાગાદિ મલિન ભાવો પોષાય છે, અને એથી ચિત્ત દુર્ધ્યાન-આર્તધ્યાનમાં પડે છે. વાણી-વર્તાવની ધ્યાન પર અસર પડે છે. રૂપાળી સ્ત્રીઓ પર આંખ ભટકાવ્યા કરવાથી મલિન ભાવો અને આર્તધ્યાન ચાલવાનાં, એથી ઊલટું, પરમાત્મા અને સાધુ પુરુષો પર આંખ લગાવ્યા કરવાથી શુભ ભાવો અને શુભ ધ્યાન ચાલશે. આ તો સામાન્ય નિયમ થયો કે શુભાશુભ વાણી-વર્તાવથી તેવા તેવા શુભાશુભ ભાવ અને ધ્યાન ચાલે છે, પણ વિશેષ અપવાદ આ છે કે આત્મા જો જાગ્રત હોય, તો અનિવાર્યપણે કરવા પડતા સંસાર-વ્યવહારોમાં ય અંતરના ભાવ ઉજળા રાખી શકે, ધ્યાન શુભ પ્રવર્તાવી શકે.

પાપપ્રવૃત્તિમાં શુભ ભાવ-ધ્યાન કેવી રીતે ?

(૧) પાપપ્રવૃત્તિની ઘૃણા હોય,

(૨) વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર જાગૃત હોય,

(૩) પરની વેઠ કરવામાં શરમ લાગતી હોય,

(૪) ટંકશાળી જિનવચન નજર સામે રમ્યા કરતા રહે,

(૫) આવી જ પાપપ્રવૃતિઓના કારણે પૂર્વના પોતાના દુર્ગતિના ભવોની વિટંબણા આંખ સામે દેખાયા કરતી રહે,

(૬) આત્મા પર થતી ખરાબ અસરોનો અત્યંત ખેદ રહે,

આવી આવી ચોકસાઈથી ભાવ અને ધ્યાન શુભ ચલાવી શકાય.

આ ચલાવવાનું જરૂરી એટલા માટે છે કે દિલના ભાવ અને ધ્યાનને કર્મબંધ સાથે સીધો સંબંધ છે. એના પર તરત જજમેન્ટ પડે છે કે કર્મ કેવાં બંધાશે, શુભ કે અશુભ ? આત્મા એક વસ્ત્ર સમાન છે, અને કષાયના ભાવ એ ચિકાશરૂપે છે. વસ્ત્રની ઉપર તેલની ચિકાશ હોય તો વાતાવરણમાંથી તરત જ રજ ખેંચાયા કરવાની, ચોંટયા કરવાની. એમ કષાયના ભાવની ચિકાશને લીધે આત્મા પર કર્મરજ ખેંચાઈ ચોંટયા કરે છે. જેવી ચિકાશ તેવો બંધ. ભારે ભારે ચિકાશથી ઘોર કર્મબંધ. એમાં ઉધારો નહીં. ભાવ થવાની સાથે જ બંધ. દિનભર અશુભ ભાવો અને અશુભ ધ્યાન ચાલ્યા કરતા હોય, તો દિનભર અશુભ કર્મો બંધાયા જ કરવાના. ત્યાં કોઈની શેહશરમ ન પડે, ઓઘો(મુનિનું રજોહરણ) અને ચાંલ્લો બાજુએ રહી જાય, મંદિર અને

ઉપાશ્રય કે ધર્મક્રિયા એમજ ઊભા રહી જાય, માનપત્ર ને મેળાવડા ય એમજ ચાલ્યા કરે, અને જીવ અશુભ ભાવમાં ચડ્યો પાપકર્મો બાંધ્યા જ કરે, સમયે સમયે બાંધે.

મરુભૂતિ પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરનો જીવ હતો. જીવનમાં સુંદર શ્રાવકધર્મ પાળતો હતો, પરંતુ આયુષ્ય કર્મ બાંધવા ટાણે ભૂલો પડ્યો, આર્તધ્યાનમાં ચડ્યો, તો તિર્યંચગતિનું આયુષ્ય બાંધી મરીને તિર્યંચ થયો. આમ જુઓ તો ગુન્હો ભાઇ કમઠનો. એ મરુભૂતિની પત્ની સાથે પ્રેમમાં પડેલો. મરુભૂતિને એની જાણ થતાં એણે રાજા દ્વારા શિખામણ અપાવવાનું કર્યું. પરંતુ શિખામણ આપતા રાજા સામે કમઠ એલફેલ બોલ્યો તેથી રાજાએ એને નગર બહાર કાઢી મૂક્યો. એ રોષમાં તાપસ થયો. પાછળથી મરુભૂતિને પસ્તાવો થયો કે 'અરેરે ! મારા નિમિત્તે ભાઇ કષ્ટમાં મૂકાયો', તેથી પોતે એની ક્ષમા માંગવા ગયો. કમઠને તો ભારે રોષ છે કે 'આ ભાઇએ જ મને આ કષ્ટમાં મૂક્યો', એટલે જેવો મરુભૂતિ એના પગમાં પડી માથું નમાવી ખમાવે છે, કે તરત કમઠે પાસે પડેલી પત્થરની શિલા એના મસ્તક પર પછાડી, અહીં મરુભૂતિનું શ્રાવકધર્મનું પાલન બાજુએ રહી ગયું, અને શિલાના આઘાતથી વેદનાના આર્તધ્યાનમાં મરી ગયો, અટવીની હાથણીના પેટમાં હાથી તરીકે. પાપબંધ અને દુર્ગતિને ક્યાં શરમ રહી ? જંગલી તોફાની હાથીનો અવતાર મળ્યો.

પ્ર.- તો શું અહીં કરેલો ધર્મ બધો નકામો ?

ઉ.- ના, નકામો નહિ, એના ફળ હવે જોવા મળશે. મરુભૂતિના એવા મૃત્યુથી રાજાને વૈરાગ્ય થઇ ગયો, ચારિત્ર લઇ ભારે તપ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં ચડ્યા ને અવધિજ્ઞાન(દિવ્યજ્ઞાન) ઉપાર્જ્યું એકવાર કોઇ સાર્થની સાથે રાજર્ષિ એજ જંગલમાંથી પસાર થઇ રહ્યા છે, ને હાથી સાર્થની સામે તોફાને ચડ્યો. લોકોની ભાગાભાગ થઇ, પણ રાજર્ષિ અવધિજ્ઞાનથી એને ઓળખી દયાથી ત્યાં જ ઊભા રહી ગયા. હાથી પાસે આવતાં નરમઘેંસ, રાજર્ષિએ કહ્યું 'બુજ્ઝ બુજ્ઝ મરુભૂતિ ! બુજ્ઝ બુજ્ઝ મરુભૂતિ !' એ સાંભળતાં હાથીને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું, નમી પડ્યો, સમ્યકત્વસહિત શ્રાવકનાં વ્રત લીધાં.

હવે જુઓ ધ્યાનનો ચમત્કાર. હાથી વ્રતો પાળે છે. એમાં એકવાર તરસ્યો થયેલો, એ કાદવિયા તળાવમાં પાણી પીવા જાય છે, પણ ત્યાં ઉંડી ગારમાં ખૂંચી ગયો, નીકળી શકતો નથી. પેલો કમઠ મરીને અહીં જળચર સર્પ થયેલો, તે આવીને વૈરના સંસ્કારથી હાથીના મસ્તક પર ચડી જઇ ડંસ મારે છે. કારમી પીડા ઉપજી, પરંતુ હવે તો પૂર્વભવે વેદનામાં ધ્યાન બગાડવાનું ફળ આ તિર્યંચગતિ નજર સામે છે, એટલે વેદનામાં આર્તધ્યાન ન કરતાં કર્મવિપાકનાં ધર્મધ્યાનમાં ચડે છે. 'અહો ! આ પીડા એ તો મારાં જ પાપ કર્મનો ઉદય છે. તો બિચારા સર્પ પર

શો દ્વેષ કરવો ? કર્મના વિપાક અકાટ્ય છે, અવશ્ય ભોગવવા પડે છે. પરંતુ એ કર્મો મેં જ ઉપાર્જેલા છે, તેમજ એ ભોગવવાથી કર્મકચરો સાફ થાય છે, તો ખેદ શા માટે કરું ?...' એમાં કર્મવિપાકનું ધર્મધ્યાન પકડી રાખ્યું અને મરીને દેવલોકમાં જન્મ્યો.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૫,તા.૨૧-૧૨-૧૯૬૮

મરણાન્ત કષ્ટ બંને ભવમાં આવ્યું, પરંતુ શુભાશુભ ધ્યાન પર તિર્યંચગતિ અને દેવગતિ મળી. ધ્યાનનો આ ચમત્કાર છે કે,

અશુભ ધ્યાન માનવ જેવાનેય તિર્યંચ બનાવે ત્યારે શુભ ધ્યાન તિર્યંચને ય દેવ બનાવે.

માટે કદીય ધ્યાન બગાડવું નહિ, પછી ભલે બાહ્ય સંયોગો બગડ્યા હોય, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની આરાધના-ગાડી મોક્ષ તરફ ધપી રહી હતી, પરંતુ ધ્યાન *બગાડ્યું તો નરકનાં ભાતાં ભેગાં કરવા માંડ્યા, અને જ્યાં ધ્યાનમાં સુધારો કર્યો.* પશ્ચાત્તાપના ધોધમાં નાહ્યા, તો સ્વર્ગનાં પુણ્ય ને યાવત્ કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જ્યું. બગાડવામાં નિમિત્ત હતું માત્ર અમુક શબ્દ શ્રવણ, શબ્દ સંયોગ તેની ચિંતા-પરવા જ્યાં મૂકી કે ધ્યાન સુધરવા માંડ્યું.

બાહ્ય સંયોગને મહત્ત્વ ન આપો તો આર્તધ્યાનથી બચાય.

આ જગતના જીવનમાં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ સંયોગ તો મળતા રહેવાના, પરંતુ જો એને મહત્ત્વ આપ્યું અને એના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષમાં એવા ચડ્યા કે આ ઇષ્ટ મળે તો સારું, મળેલા ટકી રહો; અનિષ્ટ ન આવો, આવેલા જાય તો સારું આવી અર્તિમાં યાને પીડામાં પડ્યા કે આર્તધ્યાન લાગ્યું. અર્તિમાંથી થાય તે આર્તધ્યાન એટલે મનનું પ્રણિધાન, મનની ચોંટ, મન તન્મય કે કેન્દ્રીત એ અર્તિવાળું માટે આર્તધ્યાન. ઇષ્ટનું ય આર્તધ્યાન અને અનિષ્ટનું ય આર્તધ્યાન; માત્ર રાગ-દ્વેષથી મન એના પર કેન્દ્રીત થવું જોઈએ, તન્મય થાય. મનની ચોંટ એના પર લાગે એટલે આર્તધ્યાન ઊભુ થયું જ સમજો. ખુબી પાછી એકે એ વર્તમાન અંગે થાય એમ ભૂતકાળની અને ભવિષ્યકાળની વસ્તુ અંગે પણ થઈ શકે.

ભૂત-ભવિષ્યનાં આર્તધ્યાન :-

ત્યારે વિચારો કે સંસારમાં રહેલા અને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સંયોગમાં દૂધમાં સાકરની જેમ, એક રસ થઈ ગયેલા જીવને કેટલી કઠણાઈ છે ? એ બિચારો ભૂતકાળના કે

ભવિષ્યના બનાવો અંગેના પણ આર્તધ્યાનથી બચી શકતો નથી. બની ગયેલી વાત અંગે વર્તમાનમાં છે કાંઈ લેવા દેવા ? ના, કશી નહિ. પણ ભલેને ન હોય લેવા દેવા, તોય રાગ-દ્વેષના લીધે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ, ગમતા-અણગમતાની કલ્પનાવાળું મન જંપીને બેસતું નથી. આર્તધ્યાનમાં ચડે છે. દા.ત. 'પૂર્વે પણ નોકર સારો મળ્યો હતો કિન્તુ એ દેશમાં ચાલી ગયો. ન ગયો હોત તો ઠીક રહેત. હવે કહો આ ભૂતકાળની ઘટનાને હાલ શું લાગે વળગે છે ? નોકર કાંઈ આ વિચારવાથી આવવાનો નથી, છતાં એ ઈષ્ટના અવિયોગનું આર્તધ્યાન કર્યા વિના નથી રહેવાતું. એમ 'પહેલાં બીજું બધું તો ઠીક મળેલું, પરંતુ એક સારો નોકર જો મળી ગયો હોત તો ઠીક રહેત.' આ પણ ભૂતકાળના **ઈષ્ટ સંયોગ** અંગે આર્તધ્યાન. એવું ભૂતકાળના અનિષ્ટના વિયોગ કે અસંયોગ અંગે પણ બને. દા.ત. પૂર્વે નોકર ખરાબ મળેલો, પરંતુ એવો કે એ ચિટકી પડેલો, ખસેજ નહિ; ટળ્યો હોત તો સારું રહેત. અથવા નોકર દેશમાં ગયેલો. પણ પાછો આવ્યો, ન આવ્યો હોત તો ઠીક રહેત. અત્યારે એને કોઈ સંબંધ નથી, છતાં યાદ આવવાથી મન આર્તધ્યાનમાં પડે છે. 'નાનપણમાં મા મરી ગયેલી, ન મરી હોત તો આપણે સારું રહેત.' અત્યારે આ વસ્તુને શો સંબંધ છે ? કશો નહિ, મા કાંઈ આવે એમ નથી. પણ ભૂતકાળના ય ઈષ્ટના અ-વિયોગનું આર્તધ્યાન રાંક જીવ અત્યારે કરે છે.

ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં ? :-

આમ વર્તમાન-ભૂત કે ભવિષ્યના ઈષ્ટસંયોગ કે અનિષ્ટવિયોગ, ઈષ્ટ ટકાવ કે અનિષ્ટ અનાગમન અંગેનાં આર્તધ્યાન જો થતાં રહે છે, તો એ માપ કાઢો કે દિવસભરમાં અને રાત્રિના નવરા પડ્યા કેટલી રકમનાં આંતર્ધ્યાન થયા કરે છે ? પહેલું તો એ તપાસો કે જીવને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં ? એક મોટું લિસ્ટ કર્યે ય નહિ પહોંચાય. ઈષ્ટ માનેલી એકેક વસ્તુમાં ય અનેકાનેક ઈષ્ટાનિષ્ટ હોય છે. સાફ ધોયેલું કપડું પહેરવા લીધું એ ઈષ્ટ છે. પરંતુ નવા કરતાં આ વપરાયેલાની સફેદાઈ અનિષ્ટ લાગશે. એમાં કયાંક બરાબર ઈસ્ત્રી ને કયાંક નહિ, વાળવામાં રહી ગયેલ કયાંક ગફલત, સીવવામાં કયાંક ઠીક કયાંક નહિ, કપડાનું પોત, રંગ, મુલાયમતા યા અક્કડતા, પ્રમાણમાં માપસરતા કે નહિ. કયાંય ડાઘ નહિ તો કયાંક ડાઘો,... વગેરે વગેરે કેટલું ય ઈષ્ટ, અનિષ્ટ લાગે છે, આ હિસાબે જીવનપ્રસંગમાં આવડી ઢગલાબંધ વસ્તુઓમાં ઈષ્ટ અનિષ્ટનાં માપ ગણ્યા નહિ ગણાય. બસ, મનને રાગ-દ્વેષ, વશ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ લગાડવા એટલે હવે એ આવો, જાઓ, ટકો, ન આવો; એવા ભાવ થયા જ કરવાના. એમાં જ્યાં ક્ષણ પણ મન સ્થિર થયું કે એ આર્તધ્યાન બની ગયું. ત્યારે એકેક દિવસમાં ઢગલાબંધ ઈષ્ટ અનિષ્ટની અપેક્ષાએ આર્તધ્યાન

કેટલાં ? અરે ! પોતાના જીવને નહિ સ્પર્શનારી એવી માત્ર નજરે ચડતી કે છાપામાં વાંચવા મળતી યા સાંભળવામાં આવતી બહારની વસ્તુ અંગે પણ વારંવાર આર્તધ્યાન આવી જાય છે. ત્યારે આર્તધ્યાનનું ફળ ? સમયે સમયે તિર્યંચગતિને યોગ્ય અનેકાનેક અશુભ કર્મ જ બાંધ્યા કરવાના ને ? સવારથી સાંજ પડ્યે એવા કેટલીકવાર અને કેટકેટલા કર્મબંધ ?

જીવના વલોપાત :-

વલોપાતિયા અજ્ઞાની મૂઢ જીવને ભાન નથી કે કશી જરૂર વિના ફોગટિયાં આર્તધ્યાનથી હું અશુભકર્મોને નોતરું છું. કપડું પહેરવા કાઢ્યું ત્યાં મનને થાય છે,- 'ઇસ્ત્રી બરાબર નથી થઈ.' ઇસ્ત્રી બરાબર છે તો એમ વિચારે છે-'ચળકી સફેદાઈ કયાં છે ?' બૂટ પહેરવા લીધા તો 'પોલીશ બરાબર નથી. આ કેમ ચાલે ?' આવા ને આવા કેટલાય વલોપાત કરનારને દેહરામાં ઘાલો ત્યાં ય એનું ચિત્ત શાન્ત રહે ? ત્યાંય આર્તધ્યાનથી બચે ? તમે કહો છો ને કે 'એમને દેરામાં, ક્રિયામાં નવકાર-વાળીમાં ચિત્ત કેમ સ્થિર નથી રહેતું ?' ક્યાંથી રહે ? બહારમાં વલોપાત અને આર્તધ્યાનના ખૂબ અભ્યાસથી એના જાલિમ સંસ્કારોથી વાસિત બનેલું મન એ સંસ્કારવશ એવા વલોપાતિયા વિચાર કેમ ન કરે ?

(૫) ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરતા ચાલો. ભાણા પર ચાર ચીજથી ચાલે છે, તો વધારાની ચીજ કાઢી નાખો, ન લો.

વધુ જરૂરિયાત વધુ સગવડમાં આર્તધ્યાનને વધુ અવકાશ રહે છે.

જેણે સગવડ ઓછી કરી, જરૂરિયાતો ઘટાડી, ઇષ્ટ કાપ્યાં એણે એ વધુ ઇષ્ટના નિમિત્તે થતાં આર્તધ્યાનને અટકાવ્યાં.

(૬) સંસારની અસારતા ખૂબ ખૂબ અને ભિન્ન ભિન્ન રીતે વિચારતા રહો. સંસારની એકેક બાબતમાં રહેલી અસારતા શોધો, ને એને હૃદયમાં ખૂબ ઠસાવો. પછી એમાં સારો વેપાર, સારા પૈસા, સારું સેવાકારી કુટુંબ પત્ની, પ્રતિષ્ઠા, જડ ચીજવસ્તુ, વગેરે વગેરે જે કાંઈ સંસારના ઘરનું છે એ દરેક દરેકમાં ભારી અસારતા ભાવવાની.

સંસારના ઘરની વસ્તુ અસાર કેમ ?

એટલા જ માટે કે (૧) એ જ પરમાત્માને ભુલાવે છે, પરમાત્માની સારા પૈસા-શક્તિ-સમય ખર્ચીને પૂજા કરવાનું ભુલાવે છે.

(૨) એ જ અનેક પ્રકારના લોભ, રાગ, ક્રોધ, માન વગેરે દોષો સેવરાવે છે.

(૩) એ જ હિંસા જૂઠ વગેરે દુષ્કૃત્યો સેવરાવે છે.

(૪) એના જ યોગે અઢળક વલોપાત અને આર્તધ્યાન થાય છે.

(૫) એમાં જ અશુભ કર્મો ઢગલાબંધ બંધાય છે.

(૬) છેવટે, અંતસમય આવતાં એ બધાના રાગના લીધે દુઃખનો પાર નથી રહેતો.

આમ સંસારની વસ્તુએ વસ્તુની અસારતા ખુબ ખુબ વિચારી હોય, તો એના આઘી પાછી થવામાં વલોપાત નહિ થાય.

અસારના શા વલોપાત કરવા ? વલોપાત નહિ તો આર્તધ્યાન નહિ થાય.

આર્તધ્યાન અટકાવવા છે ?

૧. ઈષ્ટાનિષ્ટના ઓછા રાગદ્વેષ, ૨. મન પર કાબૂ, ૩. નાશવંતનું મહત્ત્વ ન આંકવું, ૪. ઈષ્ટને અનિષ્ટ માનવું, અનિષ્ટને ઈષ્ટ, ૫. ઈષ્ટની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરવી અને ૬. સંસારની દરેક દરેક વસ્તુની અસારતા ભાવવી, આ બધું કરતા રહેવાથી આર્તધ્યાન ઓછા થાય, અને પછી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં એ બહુ ન પીડે, તથા ચિત્તની શુભ ભાવમાં સ્થિરતા રહે, એ રહે તો જ ધર્મ સાધ્યાનું ફળ આવે, ભવની મંજીલ કપાય.

શુભ ભાવની સ્થિરતા વિના ક્રિયા એકલી બિચારી શું કરે ? ધર્મક્રિયા તો મનને શુભ ભાવમાં રાખવાનું પરમ સાધન છે. પણ પેલાં આર્તધ્યાન શુભ ભાવને શાના ટકવા દે ?

(૧) જીવ કંગાળ છે કે એ નાની નાની ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વાતોને મહત્ત્વ આપે છે;

(૨) સત્ત્વહીન છે કે એના વલોપાતને અટકાવી નથી શકતો;

(૩) બુદ્ધિહીન છે કે એના નુકસાનને સમજતો નથી, ને એ વલોપાત જતો કરતાં નથી આવડતું.

ઈષ્ટ-અનિષ્ટ તો લલાટ સાથે લખાયેલાં છે. એટલે એનાં આર્તધ્યાન ઊઠતાં જ સાવધાન થવું જોઈએ, વિચારવું જોઈએ કે,

પ્રેરક વિચારણા :-

આવી અસાર વસ્તુની ફજુલ ચિંતાથી મનને ડહોળવા માટે મન નથી મળ્યું. પશુઓ અને અનાર્ય મનુષ્યો કરતાં વિશિષ્ટ કોટિનું મન મળ્યું છે તે અવિનાશી પરમાત્માને સોંપવા માટે મળ્યું છે. તુચ્છ અને નાશવંત જડ વસ્તુને તો પશુઓ અને અનાર્યો મન સોંપે. મારું મન તો તત્ત્વજ્ઞાનના રોપાઓ માટેનું ઉદ્યાન છે, આર્તધ્યાનનો ઉકરડો નહિ. માટે આર્તધ્યાન આવતાં જ ઈષ્ટને પડકાર કરું કે 'તારામાં ખરેખર મનગમતું કાંઇ જ નથી;' ને અનિષ્ટને કહું કે 'તું કાંઈ મારું બગાડી શકે એમ નથી.' નાની વાતને મહત્ત્વ આપવાની કંગાળિયત, વલોપાત કરવાની નિઃસત્ત્વતા, ને વલોપાતનાં નુકસાન ન સમજવાની મૂર્ખતા હું ન કરું.

વેદનાના આર્તધ્યાનમાં ય સાવધ થઈ; એને હટાવવાનું, દવાની, ડાક્ટરની પથ્યની, હવાની બહુ ચિંતા અને રોગની પીડાની હાયવોય નકામી છે. ચિંતા હાયવોયથી કાંઈ સરતું નથી. ફોગટ આર્તધ્યાન થઈ તિર્યંચગતિનાં પાપોનું ઉપાર્જન થાય છે. સારો ધર્મિષ્ઠ પણ જીવ આ આર્તધ્યાનમાં ય એકવાર તો દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ, મરુભૂતિ સુંદર શ્રાવકનાં વ્રતો પાળનારો ધાર્મિક જીવન જીવનારો ને પવિત્ર વિચારોમાં રમનારો, ઉપરાંત ભાઈ કમઠના દુરાચાર અને ઉદ્ધતાઈ પર રાજાએ એને નગર બહાર કર્યો, તો 'એના કષ્ટમાં પોતે નિમિત્ત બન્યો એ ખોટું થયું.' માની એની ક્ષમા માગવા જનારો... વિચારો, એ કેટલો ઊંચો જીવ ! કેવો આદર્શ ધર્માત્મા શ્રાવક ! એની દુર્ગતિ થાય ? ના, ઊંચી સદ્ગતિ જ થાય છતાં જ્યાં એ કમઠના પગમાં પડી ક્ષમા માંગે છે ત્યાં કમઠે રોષથી એના માથા પર પત્થરની શિલા ઝીકતાં ભારે વેદનામાં એ ધર્માત્મા મરુભૂતિ આર્તધ્યાનમાં પડ્યો, 'અરે ! હું આને ખમાવું છું, ને આ મને મારી નાખે છે ? હાય કેવી પીડા !' તો એ એવા આર્તધ્યાનમાં મરીને ત્યાંથી અટવીની હાથણીના પેટે હાથી તરીકેનો અવતાર પામ્યો ! તીર્થંકરનો જીવ છે, વર્ષોનો ધર્માત્મા છે. છતાં દુર્ધ્યાનને કોઈ શરમ પડે છે ? એને ઊંચકીને સદ્ગતિમાંથી ભ્રષ્ટ કરી દુર્ગતિમાં પટક્યો ! જીવનમાં જો એક વાર પણ આવું દુર્ધ્યાન-હાયવોય કર્યાનું આ ફળ, તો જીવનભર એવું કર્યે જનારની કઈ દશા ? પછી ત્યાં બચાવ કરાય કે 'સંયોગો એવા મળે ત્યાં એવું થાય એમાં અમારો શો વાંક ? અમે શું કરીએ ? તો એવો બચાવ કામ લાગે એમ છે ? કર્મ તો જાણે કહે છે, બીજાના વાંકે પણ તેં કેમ આર્તધ્યાન કર્યું ? આર્તધ્યાન એ ગુનો છે, એ તારા ગુનાની સજા તું લઈ લે, પેલાને એના ગુનાની સજા મળશે. પણ તું તો તારી સજા ભોગવ.' એ સૂચવે છે કે બીજાના વાંકે પણ આપણને આપણું મન બગાડવાનો અધિકાર નથી. મન બગાડ્યું ત્યાં કર્મ ચોંટ્યા જ સમજો. આર્તધ્યાન એ મનનો બગાડો છો, ને એના પર તિર્યંચગતિયોગ્ય અશુભ કર્મો આત્મા ઉપર ચોંટી પડે છે. ધર્માત્મા પણ મરુભૂતિ એમ તિર્યંચ 'હાથીનો અવતાર' પામ્યો.

પ્ર.- તો શું એની ધર્મસાધના ધર્મભાવના બધી રદબાતલ ?

ઉ.- ના, એના સંસ્કાર આત્મામાં પડેલા છે. એ એને વળી સારું નિમિત્ત મળતાં. એને ઊંચે લઈ આવે. હાથી બનેલ મરુભૂતિને એવું નિમિત્ત મળી આવ્યું અને એ ઊંચે આવ્યો. પણ નિમિત્ત ન મળ્યું હોત તો શું થાત ? એ તો સારું થયું કે રાજા અરવિંદ ધર્માત્મા મરુભૂતિના એવા દુઃખદ મૃત્યુ બાદ વિરક્ત થઈ સંસાર

છોડી ચારિત્ર લે છે, સંયમ, તપ, સ્વાધ્યાય વગેરેની તન તોડીને સાધના કરે છે, શરીરનો કસ ખેંચાય એટલો ખેંચે છે. કેરીનો રસ કાઢતાં જેમ એને ઠેઠ ગોટલા સુધી નિચોવીને રસ ખેંચી લો ને ? બસ, અરવિંદ રાજર્ષિ એ રીતે કાયા ને મનનો કસ ખેંચવા લાગ્યા, એમાં એમને અવધિજ્ઞાન થયું. એકવાર જંગલમાંથી પસાર થતાં એ જ હાથી મારવા દોડતો આવ્યો, તો રાજર્ષિએ અવધિજ્ઞાનથી એને ઓળખી બોધ આપ્યો, 'બુજ્ઝ બુજ્ઝ મરુભુઈ !' એમ કહી કહી જાગ્રત કર્યો. હાથીએ પણ એના પર ચિંતન ઉહા-પોહ કરતાં, એને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું. *ત્યાં એણે પૂર્વ જન્મમાં સહેજ દુર્ધ્યાનમાં પોતાની થયેલી મહાદુર્દશા નિહાળી એણે ફરીથી ત્યાં સમકિત પામી વ્રતો લીધાં. અને તિર્યંચ હાથી છતાં ત્યારથી શ્રાવક ધર્મ* પાળવાનું રાખ્યું.

એમાંય મુખ્યપણે આર્તધ્યાનથી બચવા માટે ભારે કોશીશ રાખી કેમ વારું ?

(૧) એટલા જ માટે કે એના પર તરત જ કોઈ બીજી અપેક્ષા વિના ને ક્ષણના વિલંબ વિના અશુભ કર્મબંધની સજાનાં જજમેન્ટ પડે છે. દુર્ધ્યાન કરો કે તરત અશુભ કર્મો બાંધો. જો એ કર્મબંધ એને જોઈતા નથી, તો પછી આર્તધ્યાન ન થવા દેવા માટે પાકી જાગૃતિ રાખવી જ પડે.

(૨) બીજું કારણ એ કે આગળ પરની ખબર નથી કે કર્મવશ કેવા સંયોગ આવે ? કેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય ? કેવા ભારે દુઃખદ ઈષ્ટ વિયોગ અનિષ્ટસંયોગ યા વેદના ખડી થાય ? તેમજ અંતકાળે તો વળી કેવી ય પરિસ્થિતિ હોય ? હવે જો અત્યારે સારા-સારીમાં યા સામાન્ય ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ કે રોગમાં આર્તધ્યાનથી બચવાનો અભ્યાસ જ ન રાખ્યો તો એવી ભાવી આપત્તિ વખતે આર્તધ્યાન કેમ નહિ થાય ? ત્યાં કેવું ભયંકર આર્તધ્યાન થવાનું ?

હાથી આ સમજીને અત્યારથી જ આર્તધ્યાન અટકાવે છે. એનું સુખદ ફળ એ આવીને ઊભું રહ્યું કે અંતકાળે મહાઆપત્તિની ભયંકર વેદનામાંય આર્તધ્યાનને આઘું રાખી સુંદર સમાધિ અને સુંદર-ધર્મધ્યાનમાં એ ઝીલ્યો, ગ્રીષ્મતાપમાં તરસ્યો થઈ તળાવમાં ઊતર્યો, પણ કીચડમાં ખૂંચ્યો, પેલા કમઠનો જીવ અહીં સર્પરૂપે થયેલ, તે એના શરીર પર ચડી જઈ મર્મસ્થાને ડંસ દે છે, કારમી વેદના સળગી ઊઠી ! પરંતુ આર્તધ્યાન અટકાવી અટકાવી શુભધ્યાનના સારા અભ્યાસી બનેલા આ તિર્યંચ પણ હાથીએ આ ભયંકર વેદનામાં ય શુભ ધ્યાનનો જ ખપ રાખ્યો. 'મારા જ કર્મનો આ વિપાક છે. સાપને શો દોષ દઉં ? એ બિચારો તો દયાપાત્ર છે કે પાપે પેટ ભરી રહ્યો છે, જેનું ફળ એને બિચારાને મહાદુઃખ આવશે ! બાકી મારા કર્મ તો અકાટય છે, ભોગવ્યા વિના જાય જ નહિ, કપાય જ નહિ, તો

આવી નિર્ધારિત અ-નિવાર્ય કર્મ-પીડાની શી ચિંતા કરવી ? એ મૂકી પરમેષ્ઠી પરમાત્માનું જ ધ્યાન કરવા દે.' નમસ્કાર-મહામંત્રના સ્મરણમાં મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયો.

મરુભૂતિના ભવમાં આર્તધ્યાને મરતાં તિર્યંચનો જન્મ મળ્યો, તિર્યંચ હાથીના ભવમાં શુભધ્યાને મરતાં દેવનો અવતાર મળ્યો. કેટલો મોટો ફરક ? પરંતુ આટલું લક્ષ રાખવાનું કે જીવનમાં બહુ બહુ વાર શુભ ધ્યાનનો અભ્યાસ પાડ્યો હોય, વારે વારે આર્તધ્યાન અટકાવ્યાં હોય, તો એ અભ્યાસ અંત સમયે ઉપયોગી થાય, અને આર્તધ્યાન અટકાવી શુભધ્યાનમાં મન પરોવી દેવાય. પછી ત્યાં વેદનાનો હિસાબ નથી કે 'વેદના હોય પછી મન કેમ આર્તધ્યાન ન કરે ?' ન કરે, કેમકે જીવન જીવતાં રોગની સામાન્ય વેદના વખતે આર્તધ્યાન અટકાવવાનો અભ્યાસ પાડ્યો છે.

વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ અટકે ? :-

રોગની વેદના આવી; વૈદ્ય-ડાક્ટરને શોધવો પડે છે, દવા, પથ્ય વગેરેની ચિંતા રાખવી પડે છે, છતાં જો આવડત હોય તો આર્તધ્યાન અટકી શકે છે. એ માટે અહીં શાસ્ત્રમાં મુનિ અંગે જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપયોગી છે. પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે મુનિ બિમાર પડે છે તો તે ય વૈદ્યનો આશ્રય લે છે અને દવા-ઉપચાર કરે છે, છતાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નહિ ?

મુનિને રોગમાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ ?

એનો ઉત્તર કર્યો કે મુનિ રોગ વખતે ય મધ્યસ્થ રહે છે માટે એમને આર્તધ્યાન નહિ. **'મધ્યસ્થ'** એટલે કે રાષ-દ્વેષની ઊંચી નીચી ખાડા-ટેકરાની ભૂમિ પર ચડ-ઊતર કરનારા નહિ, પણ એની મધ્યમાં સામ્યાવસ્થાની સપાટ ભૂમિ પર રહેનારા અર્થાત્ એ શરીરના રાગમાં કે રોગનાં દ્વેષમાં તણાનારા નહિ.

પ્ર.- જો રોગ પર દ્વેષ નથી તો એને કાઢવાનો પ્રયત્ન કેમ કરે છે ?

ઉ.- એ પ્રયત્ન આગળ કહેશે એવા સતત શ્રુતોપયોગ શ્રુતવૃદ્ધિ આદિ અર્થે કરે છે. શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રે કહેલ તાત્ત્વિક પદાર્થ, એમાં ને એમાં ચિત્ત કેમ રહે, એની વૃદ્ધિ કેમ થતી રહે, ઈત્યાદિ ઉદ્દેશથી પ્રયત્ન કરે છે. 'રોગ પીડે છે, ખરાબ છે, એ સહાતો નથી,' એવો વલોપાત નથી, એની કાયરતાથી યત્ન નથી, પરંતુ રોગમાં મન જવાથી શાસ્ત્રચિંતન તત્ત્વ ચિંતન ઘવાય છે, ત્રુટક પડે છે તેથી રોગ ટાળવાનો પ્રયત્ન છે. એવા બીજા પણ ઉદ્દેશ છે તે આગળ કહેશે એવા સારા ઊંચા ઉદ્દેશ છે માટે ચિકિત્સાનો પ્રયત્ન છે. પીડાનો વલોપાત નથી. પીડા પર દ્વેષ નથી અને સુખાકારિતા પર રાગ નથી. આનું નામ મધ્યસ્થ ભાવ, કાયાની પીડા અપીડાની શી બહુ કિંમત આંકવી હતી ? કિંમત તો આત્માના સ્વાસ્થ્ય-અસ્વાસ્થ્યની

છે. આત્મા સ્વસ્થ હોય, સમતા-સમાધિમાં હોય એની કિંમત છે. કેમકે અસ્વસ્થ અસમાધિમાં હોય તો દીર્ઘકાળ પીડ્યા કરે એવા કર્મબંધનથી બંધાય છે. સ્વસ્થ હોય, સમાધિમાં હોય તો કર્મબંધ અટકે છે, ઉપરાંત જુનાં કર્મોનો નિકાલ થાય છે.

પ્ર.- આત્મા સ્વસ્થ સમાધિમાં કેમ રહે ?

ઉ.- એ રહે શાસ્ત્રચિંતનમાં પરોવાયેલા રહેવાથી. મન એમાં લાગ્યું રહે એટલે બીજા-ત્રીજા રાગદ્વેષભર્યા વિચારો, સંકલ્પ-વિકલ્પો અને કષાયોમાં જાય નહિ. આ નિયમ છે કે મન એક જ ઠેકાણે રહે. જો સારામાં રોકાયું, તો ખરાબમાં જતું અટકવાનું. સારું છે શાસ્ત્ર-પદાર્થોનું ચિંતન-મનન. મનને એમાં રોકી રાખો પછી ભૂંસા કૂટવાનું બંધ. મનને ખોરાક જોઈએ છે, સારો ખોરાક આપો તો કચરો નહિ ખાય. બહુ સીધું કામ છે મનનું, એને સારા શાસ્ત્રાભ્યાસનું તત્ત્વચિંતનનું કામ આપી દીધું. એટલે એ ખોટા વિકલ્પો-વિચારો નહિ કરે; -અને સારામાં રોકાયું રહેવાથી સ્વસ્થતા સમાધિ રહેવાની આ સ્થિતિ જાળવી રાખવા માટે મુનિ રોગમાં ચિકિત્સા કરે છે. રોગથી દુર્બળ કાયા પીડાતી કાયા શાસ્ત્રાભ્યાસમાં એવું જોર મારી શકતી નથી, તો લાવ સહેજ દવા-ઉપચાર કરી લઉં જેથી શાસ્ત્રાભ્યાસ સરસ ચાલ્યા કરે, આ ઉદ્દેશ છે, એવા બીજા પણ સારા ઉદ્દેશો છે તેથી ચિકિત્સા કરે છે, બાકી પીડા નહિ ગમવાનો સવાલ નથી, શારીરિક સુખાકારિતાનો રાગ નથી, પીડાનો દ્વેષ નથી, એનું નામ મધ્યસ્થ ભાવ.

રાગ-દ્વેષના પ્રવાહમાં તણાઈ જવાનું નહિ. વચ્ચે મધ્યમાં ઊભા રહેવાનું. એ મધ્યસ્થતા, શરીરનો રાગ જો તાણે નહિ તો એના પરની આપત્તિ રોગ એના દ્વેષમાં તણાઈ જવાનું ન બને.

એક બાજુ રાગ થાય છે એટલે બીજી બાજુ દ્વેષ જાગે છે. પૈસા, કુટુંબ, દુકાન, બધા ય જીવને રાગમાં તાણે છે. રાગ કરવાં પ્રેરે છે. પછી જો એના પર આપત્તિ આવી તો દ્વેષ હાયહોય ઊઠવાના. રાગ છે એને દ્વેષ આવવાનો. પૈસા પર રાગ છે એને ઓછી આવક અને મોંઘવારી પર દ્વેષ થવાનો. કુટુંબ ઉપર રાગ છે એને કુટુંબના આઘાપાછા થવામાં હાયવોય થવાની. રાગમાં તણાયો તો દ્વેષમાં તણાવું પડશે. રાગની પીડા ઓછી તો દ્વેષની પણ પીડા ઓછી.

રાગમાં તણાનારાને અંતે દ્રોહ કરનારા છે પર પદાર્થો. આત્મામાંથી નીકળી બહારમાં તણાયા, બહારની ચીજ પર રાગ કર્યો, એટલે દ્વેષ હાયવોય આવવાનું સમજી રાખવાનું પણ રાગ શું કામ કરે ? સમજી રાખવું જોઈએ કે આ જેના પરના રાગમાં તણાઉં છું, એ બહારની જમાત તો એવી છે કે અવસરે જીવનો દ્રોહ જ કરે છે. સંયોગો નાશવંત છે, એટલે બહારના સંયોગ ટકવાના નથી તેથી એક

અવસરે એ જવાના, જીવને રખડતો કરવાના, એ જાણે કહેશે. અમે તમારા નહિ, દુનિયા આખી તમારી નહિ. તમે જાઓ અમે તો અહીં રહેવાના. જીવને આ બહારના પદાર્થો એક દિ' શીખ આપી દેવાના. કોઈ 'આવજો' એમ પણ કહેતું નથી... કેમ ? કદાચ ભૂત થઈને આવે તો ? એ ભય છે આ ને આ રૂપે રહેવું હોય તો રહો બીજા રૂપે નહિ. કેટલાય આજે પૂર્વ જન્મના સ્મરણવાળાને પૂર્વના સંબંધીઓ રાખવા તૈયાર નથી, તેમ આ જન્મનાં થયેલા સંબંધીઓ એને છોડવા તૈયાર નથી. બહારના સંયોગોની કેવી વિષમતા ! માણસ મરતો હોય ત્યારે ઘર-દુકાન-તિજોરી-બાયડી-છોકરા-કુટુંબ; બધું સલામત છે, પણ પોતે જ સલામત નથી.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૬,તા.૨૮-૧૨-૧૯૬૮

છણછણતી કરોડપતિની કન્યા.

ગમે તેવા સારા સુખકારી લાગતા પણ પર પદાર્થો સંયોગમાં આવ્યા ત્યારથી જાણે જીવને કહે છે કે 'અમે એક વખતે તને તદ્દન મૂકી દેવાના, રખડતો કરવાના.' કોઇને એવી કરોડપતિની કન્યા પરણવા મળી હોય, પરણીને ઘરે લાવે ત્યારથી એ છણછણ કરતી હોય, કહેતી હોય કે 'તમે આમ કરશો તો હું મારા બાપને ઘેર જઇશ.' તમે મારી ચિંતા કરો, હું કાંઇ તમારી પરવા રાખતી નથી. તમારા વિનાય જિંદગી ગાળી શકું છું, હવે એ કોઇ એવા અવસરે છણકીને ચાલી જાય, ને જો પેલાએ પહેલેથી જ ગોખી રાખ્યું હોય કે આ કાલે જ ચાલી જવાની છે. અને એના પર રાગ ન કરે. તો એના જવા પર એને કાંઇ બહુ દ્વેષ કે દુઃખ ન થાય. એ તો કહે કે હું તો જાણતોજ હતો કે આ બીજે જ દિવસે જવાની છે. પણ આટલા દિવસ રહી એ આશ્ચર્ય. હવે એ ગઇ તો ભલે ગઇ. નિશ્ચિત જનારી માનેલી એના જવાનું મને દુઃખ નથી. એ રહી ત્યાં સુધી એના બાપની લક્ષ્મી અને આબરૂના સહારે મેં મારું સરખું કરી લીધું છે. હવે પહેલેથી જ છણછણતી હતી એ જાય એમાં મારે શું કામ દુઃખ માનવું ?

બસ, જગતના પદાર્થો આ કરોડપતિની કન્યા જેવા છે. એટલે એ મનગમતા પદાર્થના સંયોગો આવી મળ્યા ત્યારથી એનો અવાજ સાંભળે કે 'અમે તો જવાના, તમે અમારી ચિંતા કરો, પણ અમે કાંઇ તમારી ચિંતા કરતા જ નથી. તમારા વિનાય અમે અહીં ઊભા રહી શકીએ છીએ' હવે એ પદાર્થો જો અણધાર્યા અવસરે ચાલ્યા જાય, તો એનું જવાનું પહેલેથી સમજી રાખનારા અને તેથીજ રાગ ન કરનારા ડાહ્યા માણસને દુઃખ ન થાય, એ તો કહે કે 'હું તો પહેલેથી જ જાણતો

હતો કે કાલેજ કાં તો આ જવાના યા એમને છોડીને હું જવાનો. આ તો આટલા દિવસ એમનો ને મારે સંબંધ ટક્યો એ આશ્ચર્ય છે. હવે એ ગયા તો ભલે ગયા. નિશ્ચિત જવાના એમ માન્યા પછી એ જાય એનું દુઃખ શું ? એ રહ્યા ત્યાં સુધી મેં એ પર પદાર્થોના સહારા પર મારા આત્માનું ખાસું સાધી લીધું છે. એ હવે તરછોડે એમાં મારે શી ફિકર કરવાની હોય ? આમ જો પહેલેથી જ રાગને અટકાવ્યો, તો પાછળથી દ્વેષ, કે ખેદ કરવાનો રહે નહિ. આવા જ માણસો સુખે જીવી શકે ને સુખે મરી શકે.

ડાહ્યા બનવું જોઇએ. ડહાપણ આ કે 'જગતના પદાર્થો અણધાર્યા જવાના છે', એ સમજી એના પર જરાય રાગ ન રાખે, અને એની હયાતીમાં પોતાનું આત્મહિત સાધી લે.

શરીર પર સુંદર વિચાર :-

પછી એ ગયા તો બલા ગઇ માને. શરીર પણ એમાંની જ એક ચીજ છે. એ છે ત્યાંસુધી એના દ્વારા શક્ય આત્મહિતનું કામ સાધી લેવાનું છે. પછી એ બલા જવા બેસે એનું દુઃખ નહિ, નહિતર તો શોક ને પોક ભારે ! 'હાય ! મારે મરવાનું ? એમ થાય. એ શરીર તો લેભાગુની જમાતનું છે, માટે એ છે, ત્યાં સુધી આપણે તો વિચારની મક્કમતા યાને સ્થિતપ્રજ્ઞતા રાખી એની પાસેથી કામ કાઢી લેવાનું.

રોગમાં આર્તધ્યાન ન થવાનાં ૨ કારણ મધ્યસ્થતા, કર્મફળવિચાર :-

મુનિ રોગમાં ચિકિત્સા કરાવે છે છતાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નથી એની આ વાત ચાલે છે, એમાં એક કારણ આ બતાવ્યું કે મુનિ મધ્યસ્થ છે એમને શરીર પર રાગ નથી, રોગ પર દ્વેષ નથી. એ સમજે છે કે શરીર પણ એક દિ જનારું, રોગ પણ જનારો. એવા નાશવંત પદાર્થ પર રાગ-દ્વેષ શા રાખવા ?

મુનિ રોગ-વેદનામાં આર્તધ્યાન ન કરે એનું બીજું કારણ આ, કે એમને પોતાનો કર્મ-પરિણામનો વિચાર છે. એ જુએ છે કે 'આ જે રોગ-વેદના-આપત્તિ આવી એ મારાં પૂર્વ કર્મના ઉદયને લીધે જ છે. અશુભ કર્મના ઉદય વિના આપત્તિ આવે નહિ. મારા અશુભોદય વિના મારું શરીર ખરાબ થાય નહિ. દુનિયામાં કોઇ એવી સત્તા નથી કે જીવના અશુભ કર્મ વિના એનું બગાડી શકે.'

ધવલ શેઠે ઘણાય ફાંફા માર્યા પણ શ્રીપાલ કુમારનું કશું બગાડી શક્યા નહિ. ઊલટું એમાં તો શ્રીપાલનું સારું સારું જ થતું ગયું, શ્રીપાલના વહાણ અને એની બે રાજકન્યા પત્નીઓ કબ્જે કરી લેવા ધવલે શ્રીપાલને વહાણમાંથી નીચે દરિયામાં પાડ્યા, ત્યારે શ્રીપાલના શુભોદયે તરાપાની જેમ નીચે મગરમચ્છની પીઠ

બેસવા મળી ! ને એ મચ્છે એને એવા થાણાબંદરે ઉતારી દીધા કે જયાંના રાજાએ પોતાની કુંવરી નિમિત્તિયાના વચનથી શ્રીપાલને પરણાવી. શ્રીપાલકુમારને અશુભ કર્મ ઉદયમાં નહોતા તો ધવલ એમનું શું બગાડી શક્યો ? ભલેને બગાડવા ગયો પણ શ્રીપાલના શુભોદયે ઊલટું સારું થયું થાણાના રાજાની કન્યા પરણવા મળી, ને ધવલ પાછો થાણા જ આવતાં શ્રીપાલને પોતાનાં વહાણ અને બે પત્નીઓ સુરક્ષિત મળી ગઇ ! આવું એકવાર નહિ, અનેક વાર બન્યું, કેમકે શ્રીપાળનાં કર્મ ઉદયમાં સારાં હતાં.

દુનિયામાં કોઈ એવી સત્તા નથી કે જે, આપણા શુભ કર્મ ઉદયમાં હોય તો, આપણું બગાડી શકે.

ધવલશેઠ શ્રીપાળનું ઘણું ય બુરું કરવા ગયો, પણ શ્રીપાળનાં કર્મ સારાં, તેથી એમનું સારું જ એકાકી થતું ગયું. શ્રીપાળ ઘરેથી એકાકી નીકળેલા, ભરુચમાં આવેલા, નસીબ અજમાવવા પુરુષાર્થ કરવા નીકળ્યા હતા ! ત્યાં ધવલશેઠે પોતાના થંભી ગયેલા વહાણ ચલાવવા બત્રીલલક્ષણા પુરુષ તરીકે શ્રીપાળનો ભોગ આપવા તજવીજ કરી. ભરુચના રાજા પાસેથી કોઇ પરદેશીનો ભોગ આપવાની મંજૂરી મેળવી, અને પોતાના સુભટોને નગરમાં તેવા કોઇ પુરુષોને પકડી લાવવા મોકલ્યા. સુભટો એ સુલક્ષણા શ્રીપાલને એકાકી દેખી પુછ્યું,-

'કોણ છે ભાઇ તું ? ક્યાંનો વતની ?'

શ્રીપાળ કહે 'હું પરદેશી છું.'

એમ ? ચાલ ત્યારે તારો કાળ આવી લાગ્યો છે. રાજાની મંજૂરીથી અમારા શેઠને દેવી આગળ તારો ભોગ આપવો છે.

ભાગ્ય બચાવે, હોશિયારી નહિ :-

જોજો ધવળના સેંકડો સુભટો છે. વધારામાં જોઇએ તો શ્રીમંતાઇના જોરે એને રાજાના સૈનિકો મળે એમ છે, હવે શ્રીપાળકુમારને બચાવ મળે ? માણસની હોશીયારી કેટલે સુધી કામ કરે ? પરંતુ કહો ભાગ્યની ઓથ હોય એ જબરું કામ કરી જાય છે. શ્રીપાળનું ભાગ્ય જોરદાર છે, તે એને રસ્તામાં વિદ્યાધરે જડીબુટ્ટી બાંધી આપેલી. એવી કે એનાથી કોઇનું શસ્ત્ર એને લાગે નહિ. હવે સુભટો એના પર બાણ ફેંકે કે તલવાર ચલાવે, પરંતુ શ્રીપાળને ઘા શાનો લાગે ? ત્યારે શ્રીપાળ શસ્ત્ર ચલાવે એના પ્રહાર તો સુભટો પર ચાલવાના જ છે. છતાં એ દયાળુ છે એટલે કોઇને મારી નાખવાના પ્રહાર કરતા નથી, માત્ર હેઠા પડે કે ભાગી જાય એટલો જ ચમકારો બતાવે છે. સુભટો હારી ગયા, ભાગીને ધવલને બોલાવી લાવ્યા. ધવલશેઠે પણ જોયું કે 'માન ન માન પણ આ કોઇ દેવી સહાયવાળો

મહાન પુરુષ છે. માટે હવે તો એ જ મારા વહાણ રોકનારી શિકોતરી દેવીને હટાવી શકે માટે લાવ એને પ્રાર્થના કરું.'

એકાકી શ્રીપાળને ધવલશેઠ ચાટુ કરે :-

ભાગ્ય જોર કરતું હોય તો મોટો માતબર વૈભવી પણ પગે પડતો આવે. મોટા વૈભવી ધવલ શેઠ એકલદોકલ શ્રીપાળનું ચાટુ કરવા લાગે છે, 'હેં ભાઇ તમે તો મહાપુરુષ છો. અમે તમને ઓળખ્યા નહિ. અમારી ભૂલ થઇ. માફ કરજો. ઓહો ! આ જગતમાં મહાન પુરુષો કેવા ઉદાર હોય છે ! તમને શી વાર હતી ? ધાર્યું હોત તો આ મારા બધા સુભટોને પરલોક પહોચાડી દેત પણ આપની કેવી ઉદારતા કે એકને પણ માર્યો નહિ. ધન્ય જીવન ! ધન્ય અવતાર ! કેવું મોટું મન ! ત્યારે હેં ભાઇ ! મારાં વહાણ શિકોતરીએ અટકાવી દીધા છે, તે ન ચલાવી આપો ? હું તમારે પગે પડું છું, આજીજી કરું છું, આટલું મારું કામ કરી આપો. તમે તો દેવતાઇ પુરુષ છો.'

ચાલ્યું ચાટુ. કેવો ગરીબડો થઇને ધવલશેઠ કાલાવાલા કરી રહ્યો છે ? શ્રીપાળનું ભાગ્ય જોર કરે છે એટલે મોટી સમૃદ્ધિ અને સુભટોવાળો તથા રાજાની હુંફવાળો પણ ધવલશેઠ એમનું કાંઇક ખરાબ કરી શકતો નથી, ને અંતે પગે પડી ચાટુ કરે છે, ત્યારે વિચારો,

જીવન જીવતાં કોનો સહારો લેવા જેવો ?

વૈભવ-સામગ્રી અને જાતવડાઈનો ? કે ભાગ્ય મજબુત કરી આપે એવા ધર્મનો ?

ધવલશેઠ પાસે ઘણો ધનવૈભવ અને સુભટસામગ્રી હતી, પણ એનો સહારો રાખીને એનું શું વળ્યું ? એને અંતે શું મળ્યું ?

મહાવીર ભગવાનનો જીવ મરીચિ ઋષભદેવ પ્રભુનાં સમવસરણની સમૃદ્ધિ જોતાં જ વિચારે છે કે મારા પિતા ભરત મહારાજા મોટા ચક્રવર્તી , એમના ઘેર પણ આ સમૃદ્ધિનો જોટો નથી, ને આ સમૃદ્ધિ મારા દાદા પ્રભુ ઋષભદેવને છે તે ધર્મના પ્રતાપે છે. તો પછી **ધર્મને પરતંત્ર એવી સમૃદ્ધિનો સહારો લેવાને બદલે મૂળ ધર્મનું શરણ કાં ન લઉં ?** બસ, જીવનમાં ધર્મનો જ સહારો લેવા જેવો છે, ધર્મને જ શરણે જવા જેવું છે, એ વિચાર પર મરીચિ વૈરાગ્ય પામી ગયો, અને ચક્રવર્તીના ઘરનાં સમૃદ્ધિસુખ છોડી પ્રભુનું ને પ્રભુના ધર્મનું શરણું લીધું. સંસાર છોડી પ્રભુ પાસે ત્યાં જ ચારિત્ર લઇ લીધું. સહારો કોનો લેવા જેવો ? હાય પૈસા ? હાય દુકાન ! નો ? કે ધર્મનો ?

ભાગ્યના જોર વિના તો ફાંફા મારવાના છે, અને ધર્મવિના ભાગ્ય જોરદાર

બનતું નથી.

શ્રીપાળકુમારનું ભાગ્ય તો જોર કરે જ છે, પણ એની સાથે એમના દિલમાં ક્ષમા-ઉદારતા-પરોપકારવૃત્તિ પણ જોર કરે છે. મૂળથી આ ગુણો, એમાં વળી નવપદની આરાધનાએ એના શ્રદ્ધાબળ સાથે ક્ષમાઉદારતાદિ ગુણોમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરેલી.

'નવપદ' એટલે શું ? અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ એ દેવ-ગુરુના દર્શક પાંચ પરમેષ્ઠિપદ અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન--ચારિત્ર-તપ એ ચાર ધર્મપદ એમ કુલ નવપદ એની શ્રીપાળે આરાધના કરી છે. એમાં પ્રેરક પત્ની મયણાસુંદરી છે. એ ખરેખર ધર્મપત્ની છે.

ધર્મમાં પ્રેરે એ ધર્મપત્ની. બાકી તો કર્મપત્ની,

મોહરૂપી વિષના કટોરા પાઈ પાઈને પાપકર્મનાં પોટલાં બંધાવનારી એ કર્મપત્ની. ઋષભદાસ કવિ કહે છે,

વિશ્વાસે વહાલા કીધા, પિયાલા ઝેરના પીધા.
પ્રભુને વિસારી દીધારે, સંસારિયામાં. સગું તારૂં કોણ સાચું રે, સંસારિયામાં.

જે પતિ-પત્નીને પરસ્પર ધર્મના સંબંધ નથી, ધર્મની પ્રેરણા નથી દેવાની, એ એક બીજા પર ભારે વિશ્વાસ મૂકી અન્યોન્ય વહાલા કરે છે, અને મોહરૂપી ઝેરના પ્યાલા પીએ છે. એ પીવામાં એવા ગાઢ મગ્ન છે કે ત્યાં પ્રભુને યાદ કરવાની વાત નથી. પંછી જીવનભર આ ઝેર પી પીને બાંધેલા કર્મના પોટલા સાથે મરીને રવાના થયે દશા કઈ ? અહીં એક-બીજાથી બહુ હુંફ માનેલી, તે પરલોક સિધાવ્યે ત્યાં પરસ્પરની હુંફ મળે ખરી ? પતિ કે પત્ની જો જનાવર કુતરા-કૂતરીની જેમ એકલા મોહવિષના કટોરા પાવાનું જ કરે, ને ધર્મના અમી પાન કરાવવાની કોઈ વાત જ નહિ, તો એ કર્મપતિ-કર્મપત્ની જ બને ને ?

મયણાસુંદરી સાચી ધર્મપત્ની છે. પતિ શ્રીપાળ કુમારને ધર્મગુરુ પાસે લઈ જઈ નવપદની સમજ અપાવનારી બની છે, સાથે રહીને નવપદની આંબેલ તપથી આરાધના કરાવનારી બની છે. એ આરાધનાએ શ્રીપાલના કોઢ રોગને નાબૂદ કર્યો છે, પછી નવપદ ઉપર શ્રદ્ધા કેટલી બધા વધી જાય ? એ શ્રદ્ધાબળે ભાગ્યનો ચમકારો હુંફ આપે એના કરતાં પણ વધારે હૂંફ આપી છે.

શ્રદ્ધા બળની આ કસોટી છે કે એ ભાગ્ય કરતાં વધુ હુંફ આપે.

ભાગ્યબળે શ્રીપાલે ધવલના સુભટોને જીત્યા એમાં જે હૈયે હુંફ હતી એના કરતાં એમને ધવલે દરિયામાં પાડ્યા, ત્યાં નવપદની શ્રદ્ધાના બળે અધિક હુંફ હતી. 'મારી પાસે નવપદનું શરણ છે, મારે શી ચિંતા છે ?' એવી ઘોર આપત્તિમાં

હુંફ, એ કેટલી મોટી હુંફ ?

તમે સુખસંપત્તિમાં પુણ્યની હુંફ માણતા હશો, પણ આપત્તિમાં દેવ ગુરુ-ધર્મની હુંફનો અનુભવ છે ?

માણસ ત્રણ પ્રકારના,-

(૧) મૂઢ માણસ તો જડ સંપત્તિથી હુંફ માને છે.

(૨) જરાક સમજુ એના કારણભૂત પુણ્યથી હુંફ માને છે,-

(૩) ખરો વિવેકી દેવ-ગુરુ-ધર્મના શરણથી હુંફ માને છે.

હવે ત્રણની દશા જુઓ,-

(૧) જડ સંપત્તિ વગેરેથી હુંફ માનનારો એમાં આંધળો થઈને દોડે છે. પોતાનું પુણ્ય પહોંચે છે કે નહિ એ જોવાની વાત નહિ. તે આંધળી દોટમાં પુણ્ય ખુટ્યે એવી પછાડ ખાય છે કે કલ્પાંતનો પાર નહિ. ત્યાં આર્તધ્યાનનાં અઢળક આંદોલનોથી પીડાય છે. પરિણામ ? પેલું પુણ્ય ચટણી કર્યું તો કર્યું પણ નવી સિલકમાં પાપની જ ભરતી ! પહેલાં આંધળી દોટ વખતે અને પછી કલ્પાંત વખતે કરાતા અઢળક આર્તધ્યાનથી તિર્યંચગતિના ભરચક પાપ-ભાતાંની ભરતી ન થાય તો બીજુ શું થાય ? વધારે મૂઢતાં હોય તો રૌદ્રધ્યાનથી નરકનાં ભરપૂર ભાતાંની કમાઈ !

(૨) પુણ્યથી હુંફ માનનારાને મનમાં એટલું છે કે 'આ સંપત્તિનો ભરોસો કરવા જેવો નથી. એ તો પુણ્યનો ઉદય છે એટલે એના પ્રતાપે આ સંપત્તિ છે.' પછી પુણ્ય કાચું પડ્યે સંપત્તિ જાય, તો બીજા ત્રીજાને ગાળ નહિ દે, પોતાના કર્મને રોશે. પણ રોશે ખરો. 'હાય ! મારે પાપનો ઉદય, તે, સંપત્તિ ગઈ. અરેરે ! હવે શું કરું ?' એમ દીન દુઃખીયો થશે, પુણ્યની હુંફ હતી. પુણ્ય ગયું એટલે હિંમત હારી જશે. એમાં જો વળી પુણ્ય વધારવા ધર્મનું આલંબન કરે તો તો ભાગ્યશાળી. પણ સુખની લીલામાં અને દુઃખ-આપત્તિની પીડામાં ધર્મ વધારનારા કેટલા ? કોક વિરલા જ ને ?

દુઃખમાંય ધર્મ કેમ નહિ ? :-

બોલો આજે તમારે મોંઘવારી, અછત, વગેરેની આપત્તિ આવી છે ને ? તો ધર્મ વધાર્યો ? 'ચાલ, પહેલાં પ્રભુપૂજામાં મારું દુધ, મારું સુખડ, મારું કેશર, મારી અગરબત્તી વરખ વગેરે નહોતો લઈ જતો, તે હવે ધર્મ વધારવો છે માટે લઈ જાઉં',-એવું કરો છો ને ? ના, કેમકે પુણ્ય નબળું પડ્યે ધર્મ માટે મારી પાસે પૈસા કે સમય ક્યાં પહોંચે છે, એવાં રોદણાં જ આવડે છે. પુણ્ય વધારવાનું ધર્મ વધારવાનું નહિ. શું ખબર નથી કે પુણ્ય પાપને ઠેલે ?

દુઃખ આવ્યું એ પુણ્ય ખૂટ્યાની નિશાની છે, ને પાપોદયની સૂચક છે. તો

હવે શું કરવાનું ? પુણ્ય વધારવાનું ? કે પાપ ?

ધર્મને આજે ક્યાં જગા છે ?

પુણ્યના ઉદયમાં એની હુંફે છકેલપણું છે તે ત્યાંય પાપો સૂઝે છે. આજના પુણ્યશાળીઓ રાત્રિભોજન કરે છે ને ? મદ-રોફ-રોષ કરે છે ને ? જૂઠ અનીતિ-દંભ ? ધર્મની બેપરવાઇ ? દેવાધિદેવના ય શેઠ બનવાનું ? ગુરુનો ખપ નહિ ? કહો પુણ્યના ઉદયમાં ધર્મને જગા છે ?

ત્યારે પાપના ઉદયમાં ધર્મને જગા ખરી ? ના, કેમકે 'શું કરીએ સાહેબ ? નોકરી છે એટલે રાત્રિભોજન કરવું પડે છે' આ બહાનું છે, પછી એમ રાત્રિભોજન ખુલ્લુ એટલે ભોજન ઉપરાંત રાતના ૧૦-૧૧-૧૨ વાગ્યા સુધી ચાહપાણી-ચેવડા ખુલ્લા ! પાપના ઉદયમાં જિનભક્તિમાં પોતાના થોડામાંથી થોડું રોજ વાપરવાનું ખરું ? સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ખરું ? ના, 'શું કરીએ ? નોકરીમાં થાકી જઇએ છીએ, આવક પહોંચતી નથી, એટલે કયાંથી થાય ?' આ બહાનું છે. હમણાં ઓવરટાઇમ કામના પૈસા મળતા હોય તો વધારે કલાક ભરવા તૈયાર ! ત્યાં થાક નથી નડતો. નડે છે માત્ર ધર્મની વાતમાં. કહો, ધર્મને ક્યાં જગા છે ? પુણ્યના ઉદયમાં કે પાપના ઉદયમાં ? પુણ્યની જ હુંફવાળાને ધર્મ માટે બિચારાને જગા જ નથી દેખાતી.

ધર્માત્માની સમજ-શ્રદ્ધાની હુંફ કેવી ?

(૩) એ તો દેવગુરુના શરણમાં હુંફ માનનારને ત્યાં ધર્મને જગા છે. એને તો સુખસંપત્તિ હોય તો ય એ સમજે છે કે,

આ તો બધા ચાર દિવસનાં ચાંદરણાં છે. આ સંપત્તિ-સગવડ પર હુંફ ન રખાય. આ કાંઇ જીવનું ભાવી લીલું વાળે નહિ. તેમ વર્તમાનમાંય કોઇ ચિંતા વ્યગ્રતા અને દુર્ધ્યાનથી રીબામણ આપે.

ત્યારે સુખસંપત્તિને લાવનાર પુણ્યનીય હુંફ મનાય નહિ. કેમકે(૧) એ તો ઠગારું. કયારે એ અટકી પડે એનો ભરોસો નહિ. તેમ (૨) પુણ્ય હોવા માત્રથી નવાં પુણ્યની ભરતી ન થાય. પુણ્ય તો ઉદયમાં આવી આવીને રવાના થનારી જાત. એમાં શી હુંફ માનવી ?

હુંફ તો દેવ-ગુરુ-ધર્મનું શરણું પકડવામાં છે. હુંફ દેવ-ગુરુથી છે. દેવ-ગુરુનો પ્રભાવ જ એવો છે, એમની કૃપા જ એવી વરસી રહી છે, કે શું આફત કે શું અનુકુળતા, બંનેમાં મારું સારું જ થઇ રહ્યું છે.

આફતમાં, દેવ-ગુરુ એમનાં પોતાના જીવન અને ઉપદેશથી શીખવી રહ્યા છે કે, 'પાપકચરો સાફ થવાનું ચાલે છે,' સાથે દિલમાં દેવગુરુ છે, પછી ફિકર

શી ? રોદણું શું ત્યારે,

અનુકુળતામાં દેવ-ગુરુની કૃપા હોઈ એમની વિશેષ આરાધના થાય છે. એટલે હુંફ તો દેવ-ગુરુ ધર્મના શરણમાં છે. એ મારી પાસે છે એ અમૂલ્ય નિધાન છે પછી મારે શી ફિકર ? એમના ધ્યાનમાં મારું અકાળે મૃત્યુ પણ થઈ જાય તો એ મારે અનંતકાળમાંય નહિ મળેલી એક ધન્ય ઘડી ગણાય ! એથી મારી સદ્ગતિ જ થાય.

અહીંનું જવાનું તો વહેલું કે મોડું જવાનું જ હતું. પછી એ વહેલું ય જાય છે તોય એની ચિંતા શી ? દિલમાં દેવ-ગુરુ છે એ અમર છે, એજ તારણહાર છે.

દેવગુરુની આવી હુંફ પર જીવતાં આવડે તો જીવનમાંથી કઈ વલોપાત કઈ મદ કઈ ધમધમાટ ચાલ્યા જાય. કોઈ ગાળ દઈ ગયું, અપમાન કરી ગયું, અને સામે આપણું કંઈ જ ચાલે એમ નથી છતાં વલોપાત નહિ રોદણું નહિ કે 'હાય ! શું કરું ? મારું પુણ્ય નથી તે આવું આવે છે ના, આ દીનતા નહિ. મનમાં બેઠું છે' મારી પાસે મારા હૃદયમાં લાખ રૂપિયાના દેવગુરુ છે, મારે શી કમીના છે ! એ શીખવે છે કે જો, આવા માણસો બિચારા અજ્ઞાન છે, કર્મથી પીડાઈ રહ્યા છે. સવ્વે જીવા કમ્મવસ. એની દયા ખાજે ત્યારે ગાળ દેનારા સામે આપણું ચાલે એવું હોય તો ય સામે ગાળ કે રોફ નહિ, કેમકે દેવ-ગુરુની હુંફ સામાની ગાળ કે અપમાનને અકિંચિત્ ગણાવે છે. દેવગુરુ જે મારું સારું કરી રહ્યા છે એની આગળ સામાનાં સન્માન પણ કશી વિસાતમાં નથી, એના સન્માન મારું શું બહું ભલું કરવાનાં હતાં ? મારું ભવ્ય ભલું તો દેવ-ગુરુ કરે છે.

એમ સારી સંપત્તિ-સગવડ-સન્માન મળે એના પર મદ પણ ન થાય, કેમકે દિલમાં દેવ-ગુરુની હુંફ એટલી મોટી છે કે પેલાની કોઈ એવી હુંફ નથી કે 'હાશ ! ઠીક થયું આ સંપત્તિ મળી...' ત્યારે જેની હુંફ નહિ એના પર મદ શો ? પરણવા કરોડપતિની કન્યા મળી હોય, પરંતુ જો એ તુંડમિજાજી અને બીજાની સમક્ષમાં અપમાન કરનારી હોય તો એવી પત્નીથી હુંફ નથી રહેતી, તેમ એ મળ્યા પર મદ પણ નથી હોતો. એવું સંપત્તિ-સગવડ-સન્માન મળ્યા પર મદ નહિ, હુંફ નહિ. સ્વાત્માનું અનંતકાળનું હિત દેવ-ગુરુથી છે. તેથી એ મળ્યા પર હુંફ, હૈયે હાશ અને હોંશ હોય.

દેવગુરુનું શ્રદ્ધાબળ આ, કે હૃદયમાં હુંફ દેવગુરુની હોય. પછી આપત્તિ આવે તો ય આત્મા મસ્ત રહે. બેપરવા રહે, સમજે કે સંપત્તિ-આપત્તિ તો બહારની ચીજ છે. અંદરની ચીજ દેવ-ગુરુ છે. મારે તો અંદરની વસ્તુ સાથે સંબંધ હોય બહારની વાત-વસ્તુ પર શા લેખા માંડવા ? મનની મસ્તીમાં સહાયક દેવ-ગુરુ અને એમના સિદ્ધાન્તો છે. એમનાથી ગમે તેવા સંયોગમાં હું મસ્ત રહી શકું છું.

આમ દેવ-ગુરુનો જ સહારો માનનારને આપત્તિમાં ય હુંફ છે. એટલે જ શ્રીપાળ દરિયામાં ફેંકાતી વખતે ય નવપદનું સ્મરણ કરી નિશ્ચિત રહે છે, જાણે કાંઇ ખરાબ બન્યુ જ નથી ! આપત્તિમાં તમને આવડે આ ? આવડે તો ન્યાલ થઈ ગયા. ત્યાં કોઈજ દુર્ધ્યાન નહિ, બાહ્યનું કોઈ લેખું જ નહિ. કોઈ રોદણું થાય નહિ, નવપદના શરણમાં સર્વકાળે નિશ્ચિન્તતા.

નવપદની ખરી આરાધનામાં શું આવે ?

શ્રીપાળને નવપદ પર અથાગ શ્રદ્ધાબળ છે, ઉપરાંત ગુરુએ બતાવ્યું છે કે નવપદની ખરી આરાધના ક્ષમા-ઉદારતા-ઈન્દ્રિયસંયમ-મનોદમન વગેરે રાખીને થાય. એટલે શ્રીપાળકુમારે એ ગુણો સાથે જ રાખ્યા છે. તેથી જુઓ કે, ભાગ્યના જોરે ધવલના દાવમાંથી બચાવ તો મળી ગયો છે છતાં પણ, પછી જયાં ધવળ ક્ષમા માંગી વહાણ ચલાવી આપવા કરગરે છે, ત્યાં આ ગુણના લીધે શ્રીપાળ ક્ષમા આપી દે છે, ધવળ સાથે એનાં વહાણ ચલાવી આપવા જાય છે, જો એ ક્ષમાદિ ગુણ ન હોત તો તો એકલા ભાગ્યના જોર પર ધવલને ક્ષમા શું કામ દેત ? ધવલે તો મારી નાખવાની પેરવી કરી હતી, તો શ્રીપાળ એનાં વહાણો જ કબજે કરતને ? અથવા મોટો માણસ એવું ન કરે તો પણ ધવલને ધુત્કારી તો કાઢત. શું કહે નહિ કે 'કયા મોઢે વહાણ ચલાવી આપવાનું મને કહેવા આવ્યો છે ? ઉઠ ઉઠ હાલતો થા અહીંથી,' પણ ના, શ્રીપાળ પાસે ભાગ્યનાં જોર ઉપર હુંફ નથી, નવપદની શ્રદ્ધા પર હુંફ છે. એથી શ્રદ્ધા-ભક્તિ અને ક્ષમાદિ ગુણો એમનામાં એવા છે કે એને એવું કાંઇ કરવા-કહેવાનું મનમાંય આવતું નથી, તે ધવલને ક્ષમા ય દે છે, અને વહાણ ચલાવી આપવા ઉદાર પણ બને છે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૭,તા.૪-૧-૧૯૬૯

બીજાની ઉદારતા કયારે જચે ? :-

ક્ષુદ્ર દિલના માણસોને શ્રીપાળની આ ક્ષમા ઉદારતાની પ્રવૃત્તિ જચે નહિ. દિલમાં ભારેલા અગ્નિની જેમ તીવ્ર કષાયો પડેલા હોય. એને એ કયાંથી જચે ? એ તો એમજ કહે,-'જોયું ફળ ક્ષમાનું ? ધવલથી કેટકેટલી વાર શ્રીપાળને હેરાન થવું પડ્યું ?' એવા કષાય ભર્યા દિલ ક્ષુદ્ર હોય છે એને (૧) ભાગ્યની સત્તા પર કોઈ વિશ્વાસ નહિ, તેમજ (૨) ક્ષમા-ઉદારતાનાં મહામૂલ્યની કશી ગમ નહિ. માટે બીજાની ઉદારતા પચાવવી હોય તો ભાગ્યની સત્તા પર વિશ્વાસ ધરો, ઉદારતાનાં મહામૂલ્ય આંકો.

હજીય આપણે જાતે એવી ક્ષમા-ઉદારતા કરવાની વાર હોય, પરંતુ બીજાની એ ગુણની પ્રવૃત્તિને વ્યાજબી ય ન માની શકીએ ? માનવા માટે ય દિલમાં કાંક વિશાળતા જોઈએ છે, કષાયની કાંઈક મંદતા જોઈએ છે. આ ઉચ્ચ માનવ ભવ પામીને આ કરવાનું છે કે આપણા દિલને ક્ષુદ્ર-તુચ્છ નહિ, પણ કાંઈક માલવાળું બનાવીએ, વિશાળ બનાવીએ, કષાયો પર કાંઈક અંકુશવાળું કરીએ.

દિલ આપણું છે ને ? એમાં કેવી લાગણીઓ ઉઠાડવી કે ન ઉઠાડવી એ શું **આપણા હાથની વાત નથી ?** એના પર આપણો અધિકાર છે. આ અધિકાર *બજાવતાં ન આવડ્યો અને પૂર્વના અનંતા કાળની રમત મુજબ કષાયોની બેફામ* લાગણીઓ કર્યે ગયા, તો સમજી રાખો કે એક અંતિમ કાળ એવો આવી લાગવાનો છે કે જયારે એ બધી મેલી લાગણીઓ નિષ્ફળ જતી દેખાશે. જેની ખાતર એ લાગણીઓ કરી, એ બધું છૂટી જતું દેખાશે. અને આપણે ઊઠીને એકલા ખાલી હાથે પેલી મેલી લાગણીઓના કુસંસ્કારોના અને પાપકર્મોનાં પોટલાં સાથે અહીંથી ચાલી જવું પડશે. ત્યાં ચિત્તની અશાંતિનો પાર નહિ હોય. એટલે જ જીવનના અંત સમયની શાંતિ માટે અને કષાયોની નિષ્ફળતા પર રોવું ન પડે એ સારુ પહેલેથી જ આ અધિકાર બજાવતાં શીખવું જોઈએ કે ‘મારા દિલમાં મેલી લાગણીઓ ન ઉઠાડવા માટે અને એની ભયાનકતા નજર સામે રાખવા માટે હું અધિકારી છું. કષાયો ભયંકર છે, અને ક્ષમાદિ ઉત્તમ છે’, -એ ભાવ મારા દિલમાં જાગતો રહે એવું કરવા હું સ્વતંત્ર છું, એનો મને અધિકાર છે. આગળ વધીને ઉચ્ચ કોટિની ક્ષમા-ઉદારતાની લાગણી ઝગમગાવવા હું સ્વતંત્ર છું હકદાર છું. આપણા દિલ પર અને આપણી લાગણીઓ પર આ અધિકાર બજાવવાની જરૂર છે.

મહાન કેમ થવાય છે ? અધમ જીવો કરે એવી અધમ લાગણીઓથી દિલને ખરડીને નહિ. ના, અમારા પૈસા વગેરે લૂંટાઈ જતા હોય ત્યાં એવી ક્ષમાદિની લાગણીઓ નથી રાખવી, ભલે મહાન ન બનાય, એવું કહેતા નહિ. કેમકે,

લૂંટાવા ન લૂંટાવાનું તો ભાગ્ય મુજબ બનશે, ત્યાં આ મેલી લાગણીઓનું કશું ચલણ નથી. કષાયો કરવાથી બગડેલું સુધરતું નથી કે બગડતું અટકતું નથી. એ તો ભાગ્ય પર અવલંબે છે. બહુ તો કદાચ આપણો કાયિક વાચિક પુરુષાર્થ બચાવ આપે. પરંતુ માનસિક મેલા ભાવ અને દિલમાં ઉઠાડેલા કષાયો તો માથે જ પડે છે, તો શા માટે એ ઉઠાડવા ? બહારનું ધાર્યું બનવા પર આપણો અધિકાર નથી કે એમજ બને. ભાગ્ય અવળું હોય તો વિપરીત પણ બને. કિન્તુ **અંતરમાં ધાર્યા સારા ભાવ ચલાવવા પર આપણો અધિકાર છે.** એને આપણે આપણા દિલમાં જગાવી શકીએ.

અધમ માણસો એકલા બહારના વૈભવ, પરિવાર પર અધિકાર બજાવવામાં મગ્ન રહે છે, ત્યારે મહાન પુરુષો પોતાના મન પર હકુમત ચલાવતા હોય છે.

બાહ્ય ગમે તે સંયોગો આવો, એ વખતે મનમાં કેવા ભાવ ઊઠાડવા એના પર અધિકાર અજમાવીને સારા જ ભાવ મનમાં મહેકાવાનું કરે છે. તેથી જ ગમે તેવા વિકટ સંયોગોમાં પણ એ શાંત સ્વસ્થ પ્રસન્ન રહી શકે છે.

એટલે જ મુનિ વેદનામાં આર્તધ્યાન નથી કરતા. એ જુએ છે કે બહારના સંયોગ અને બહારની ઊભી થયેલ રોગની પરિસ્થિતિ કર્મને આધીન છે, એના પર આપણો અધિકાર બજાવ્યો નિરર્થક છે, કિન્તુ આપણા મન પર અધિકાર ચાલી શકે. એને આ વિચાર કરાવી શકીએ કે 'આ રોગ કર્મજન્ય છે, માટે કશી આકુળ-વ્યાકુળતા કરીશ નહિ.' મન પર અધિકાર બજાવીને મનને ખરાબ થતું અટકાવી શકાય. શરીરના રોગનો વિચાર તો આવે, પરંતુ એને 'હાય ! વોય શું કરું ?' વગેરેના વિચારમાં ચડતું અટકાવી આ રોગ એ કર્મનો વિપાક છે. એ તો જડ શરીરને બગાડનારી ચીજ છે. મારા ચેતન આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને બગાડનારી ચીજ નહિ. પછી ચિંતા શી ? બસ,

મન ન બગડવા દેવા આટલું જ કરવાનું, જડના રંગ પર મનમાં હરખ-શોકની લાગણી ઉઠતી દબાવી વસ્તુતત્ત્વની નિર્મળ વિચારણાને જગાવવાની, જડની પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ ઊભો કરવાનો.

શ્રીપાળ પણ મન પરના અધિકારને બજાવતા હોવાથી, ગમતું બનો કે અણગમતું, મનને શાંત સ્વસ્થ પ્રસન્ન રાખી શકતા. ધવલના સુભટો પર જીત થઈ તો એ હરખઘેલા ન બન્યા, ધવલ પર ભારે દ્વેષવાળા ન થયા અને એનું પરિણામ આ કે ધવલે શ્રીપાળને મારી નાખવવાની કોશીશ કર્યા પછી વહાણ ચલાવી આપવા, એ હવે કરગરે છે, તો એને શ્રીપાળે રીસથી ધુત્કારવાનું ન કર્યું કયારે આ બને ? જડના રંગ પર મનમાં બહુ રાગ-દ્વેષના રંગ ઉઠવા દેવા ન હોય, જડ ભલે સારું નરસું થાય, મન રાગી-દ્વેષી નહિ કરવાનું.

જડના રંગ ફર્યે મનના રંગ ફરે ? :-

કઠિન લાગે છે ને આ ? બાહ્ય જડના રંગ ફરે, એમ આપણા મનના રંગ ફેરવવાનો અનંતાનંત કાળનો અભ્યાસ છે. શું આપણા પર કોઈનો ફોર્સ (દબાણ) છે કે આપણે આપણાં મનના રંગ ફેરવવા જ જોઈએ ? ના, કોઈનું દબાણ નથી, કોઈ નિયમ નથી કે જડના રંગ પર મનના રંગ ફેરવવા જ પડે. પાડોશીને ત્યાં પૈસા સારા આવે કે ખોટ જાય, તો તમારા મનમાં હરખ-ખેદ થાય છે ? ના, કેમકે તમે માન્યું છે કે એના નફા તોટા સાથે મારે શો સંબંધ ? એટલે નિયમ ન રહ્યો

કે જડના રંગ પર મનના રંગ ફેરવવા જ પડે.

પ્ર.- પણ એ તો પારકાને ત્યાંના. પર નહિ, કિન્તુ પોતાને ત્યાંના પદાર્થ ઉપર તો ફરે જ ને ? ફેરવવા જ પડે ને ?

ઉ.- ના, પોતાના પણ પારકા જેવા માનો તો એ પર મનના રંગ ફેરવવાની જરૂર નહિ. જૂનીનો છોકરો જો નવી પત્ની કર્યા પછી એના મોહમાં અને એની રીતસરસમમાં પારકા જેવો લાગી જાય છે તો પછી એ છોકરાની કમાણી કે ખોટ પર યા એના આરોગ્ય કે મંદવાડ પર બહુ કાંઈ હરખ શોક થતો નથી. બસ, આ ચાવી છે,-

મનના રંગ ન ફેરવવા હોય તો જડ પરથી મમતા 'આ મારુ પોતાનું છે' એવી લાગણી ઉઠાવી લો.

દેખો છો કે બહાર દુનિયામાં જે ચીજ પોતાની નથી, એના સુધરવા-બગડવામાં આપણા મનને હરખ-ખેદ નથી થતો, તો પછી જે આપણી છે એને પણ આપણી ન માનીએ તો એના રંગ ફરવા પર શા સારુ મનના રાગ ફરી હરખ-ખેદ થાય ? તમને લાગશે કે

પ્ર.- વસ્તુ આપણી હોય, ને 'આપણી નથી' એવું કેમ મનાય ?

ઉ.- આ રીતે માની શકાય કે વિચારાય કે 'જીવ' આ વસ્તુને કયાં સુધી 'મારી' કરી શકવાનો ? માણસ પોતાના કમાયેલા પૈસાને, છોકરા ઘરમાં અધિકારી બની બેઠા પછી, પહેલાં જેવા પોતાના નથી માની શકતો. પહેલાં જેમ કોઈને પૂછ્યા વિના ઉદારતાથી ખરચતો હતો, એમ હવે નથી કરી શકતો. છોકરાને પૂછવું પડે છે, એનો રાજીપો જોવો પડે છે, આમાં એ પૈસા કયાં પહેલાં જેવા પોતાના રહ્યા ? ઘેલછા છે કે નાશવંત વસ્તુને અવિનાશી આત્મા પોતાની માને,

• પોતાની ન માને તો સાચવે કેમ ? :-

પ્ર.- પણ પોતાની ન માને તો પછી એને રાખવાનું સાચવવાનું કેમ થાય ?

ઉ.- કર્મવશ એ તો થાય. પૈસા કમાય, લાવે, સાચવીને મૂકે, બધુ થતું હોય છતાં પાકો ખ્યાલ રાખી શકાય કે આ મારી ચીજ નહિ. ધાવમાતા રાજકુમારને કેવો રાખે છે સાચવે છે ? કર્મવશ એ કરવું પડે છે. પણ અંતરમાં પાકો ખ્યાલ છે કે આ કાંઈ મારો દીકરો નહિ ત્યારે તો સમકિતદ્રષ્ટિ જીવ માટે કહે છે ને કે

'સમકિતદ્રષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ-પ્રતિપાળ, અંતરસે ન્યારો રહે,
જિમ ધાવ ખેલાવત બાળ.'

શરીર, પૈસા, કુટુંબ બધું ય રખાય-સચવાય, પણ દિલમાં સચોટ બેઠું હોય કે 'આ ફરેબી પદાર્થો મારા નહિ', ને એમ માન્યા પછી રંગ ફરે તેથી આપણા

મનના રંગ ફેરવવાની શી જરૂર ?

પારકી પર પણ રંગ ક્યા ફરે ?

પ્ર.- એમ તો પારકા માનેલા કોઈના બંગલા, મોટર કે શરીર રુડારૂપાળા દેખાતાં રાગ થાય છે, ને ખરાબ દેખાતાં અરુચિ થાય છે ને ? પારકા પર મનના રંગ ન ફર્યા ?

ઉ.- ફર્યા, પણ હરખ-ખેદ ન થયા. કોઈ સારી મોટર લાવે એટલે આપણે ખુશીખુશી નથી થતા, કોઈનો બંગલો કે એનું શરીર-રૂપ બગડી ગયું તેથી કાંઈ આપણે ખિન્ન નથી થતા. હરખ-ખેદના મનના રંગ 'આપણી' માનેલી ચીજ પર થાય છે, 'પારકી માનેલી પર નહિ'. હા, રાગ-દ્વેષ થાય છે ખરા, કિન્તુ ત્યાં પણ જો ડહાપણથી વિચારાય કે,

મારે આ ફરેબી પદાર્થો પર ફરેબી થવાની શી જરૂર છે ?

મારે જગતના પદાર્થો પર 'આ સારું, આ ખરાબ' એવા મફતિયા સિક્કા મારવાની કે ફોગટિયા સર્ટિફિકેટ આપવાની શી જરૂર ? એથી મને શું મળે ? કોઈની મોટર સારી માની તેથી કાંઈ

(૧) એ મને એ વાપરવા નથી આપવાનો, વળી

(૨) મોટર ખરાબ નથી થવાની એવું પણ નથી, તેમજ

(૩) એ બહારનાને 'સારું-ખરાબ' 'સારું-ખરાબ', માનતો ફરીશ એમાં મારા આત્માનું હિતાહિત વિચારવાનો અવકાશ જ નહિ રહે. નિયમ છે કે

બહારમાં ફરે એ ઘરમાં ન હોય. જગતના જડ પદાર્થોનું જ વિચાર્યા કરવું હોય, એ જાતનો પોતાના આત્માનો વિચાર કયાંથી કરી શકે ? એને ફુરસદ જ ન હોય. પેલામાંથી ઉંચો આવે તો આના સામું જુએ ને ? દુનિયાના કાજી બનેલા માણસોની દશા જુઓ. એ બહારમાં જ પડેલા હોય છે એટલે ઘરના છૈયા-છોકરાની સંભાળ લેવાની એમને ફુરસદ જ નથી. તમારું જ જુઓને. બહાર વાતોચીતો - હરવાફરવામાં છોકરાના આત્માની સંભાળ લેવા ફુરસદ જ નથી ને ? એવું આમાં છે, જગતનું જોતા ફરો એટલે જાતનું ભુલાવાનું. માટે,

જો પોતાના આત્માની જાગતી ચિંતા રખાય, તો બહારના પદાર્થ પર 'સારા-ખરાબ' ના વિચારમાં નહિ પડાય. જાતની પહેલી ચિંતા આ, રાગ-દ્વેષના વિકારથી બચો.

ત્યાં ખ્યાલ રહેશે કે જો આ બહારમાં મન ડહોળ્યું તો સ્વાત્માનું વિસરાઈ જશે, ઊલટું એ રાગ-દ્વેષની ખરાબીઓ વહોરશે, અને તત્ત્વચિંતન તથા સંવેગ, વિરાગ, ક્ષમા, દયા વગેરે નિર્મળ ગુણોની કેળવણી કરવાનું ભૂલશે.

જુઓ જડના રંગ પર મનના રંગ ન ઊઠવા દેવા માટે બે વાત આવી,-

(૧) પોતાની ગણાતી ચીજ પણ પોતાની નથી ગણવાની. નાશંવત જડ એ અવિનાશી આત્માનું હોય નહિ. પછી પોતાની નહિ, એના હરખ-ખેદ શા કરવા ? એમાં મૂર્ખતા છે, અવિનાશીને બગાડવાનો ધંધો છે.

(૨) બહારની સારી નરસી ચીજમાં મન ઘાલવા જતાં અને રાગદ્વેષ કરવા જતાં સ્વાત્માની ચિંતા ભૂલાય છે, અને આત્મા એ વિકારોથી ખરાબીવાળો બને છે

શ્રીપાલકુમારને

(૧) એકબાજુ શ્રીનવપદજીની આરાધનાનું શિક્ષણ છે કે નવપદનો ઉપાસક શમ-દમવાળો હોય, **'શમ'** એટલે ક્રોધાદિ કષાયોનું શમન, અને **'દમ'** એટલે વિષયોમાં ખેંચાતી ઈન્દ્રિયોનું દમન, નિયંત્રણ. તો જેમ પોતે નવપદજીની ભક્તિ અને એના સ્મરણનો ખપ રાખ્યો છે એમ આ શમ-દમને સાથે જ જરૂરી માની એનો પણ ખપ રાખ્યો છે.

(૨) બીજી બીજુ એમની પાસે આ તત્ત્વજ્ઞાન પણ છે કે 'અવિનાશી આત્માએ નાશવંત જડના ગમનાગમન પર હરખ-ખેદ યા નાશવંતના સારા-નરસાપણા પર રાગ-દ્વેષ કરવાના હોય નહિ.' આ નહિ, પછી ઈષ્ટસંયોગનાં આર્તધ્યાન શું કામ એ કરે ?

શુભધ્યાન કેમ લાગે ? :-

જોજો હોં આવા આર્તધ્યાનનું અને હર્ષ-ખેદ યા રાગ-દ્વેષનું જોર નથી, માટે જ શ્રીપાળકુમાર શ્રી નવપદજીનું શુભ ધ્યાન કરી શકે છે, જો આર્તધ્યાન અને હર્ષ-ખેદ વગેરેની મેલી લાગણીઓમાં એ મરતા હોય સડતા હોત, તો કાંઈ શુભ ધ્યાન લાગત નહિ, શ્રી નવપદના ધ્યાનમાં લીનતા લાવી શકત નહિ. પછી દરિયામાં ફેંકાતી વખતે નવપદજીમાં નિશ્ચિંત મન કયાંથી રાખી શકત ? હાય ! મારે શરીર પર આ આપત્તિ ? મારે દરિયામાં ડૂબી મરવાનું ? એ લોથ મનમાં લાગી હોય ત્યાં નવપદમાં શાનું મન જ રહે ?

'ફિકર નહિ, પાસે જો હૃદયમાં અરિહંત આદિ નવપદ છે તો, જીવન ટકો યા જાઓ, અવિનાશી આત્માને કોઈ વાંધો નથી આવવાનો.' નવપદજી ઉપર આ શ્રદ્ધાબળ અને એનું જ નિર્મળ ધ્યાન એ શાને આભારી હતું ? પેલા આર્તધ્યાનની પીડા નહિ, મનમાં જડના હરખ કે રાગ-દ્વેષની ખરાબી નહિ, એને આભારી હતું.

ભવી જીવને શુભ ધ્યાનનો અભરખો થાય છે, સારો અભરખો છે, ખરાબ નહિ, કિન્તુ એનો અધિકાર મેળવવા માટે આ જરૂરી છે કે આર્તધ્યાનનું જોર દબાવાય, એ માટે જડની પાછળના હરખ-ખેદ અને રાગ-દ્વેષને અટકાવાય. નહિતર મન જો એમાં તણાયું, તો ઈષ્ટસંયોગ-અનિષ્ટવિયોગનાં આર્તધ્યાન થયા વિના રહેશે નહિ. ઈષ્ટ પર રાગ છે, ને ઈષ્ટ મળ્યાનો હરખ છે, પછી 'આ ઈષ્ટ મળો, મળ્યું

છે તો ટકો', -એવું આર્તધ્યાન કેમ નહિ થાય ? એમ અનિષ્ટ પર દ્વેષ છે, ને એ મળ્યાનું દુ:ખ છે, પછી 'આ કેમ ન આવો, આવેલું કેમ ટળો', એવું આર્તધ્યાન કેમ નહિ થાય ? ત્યારે,

આર્તધ્યાનમાં ગુંથાયેલું મન શુભ ધ્યાનમાં શી રીતે લાગી શકવાનું ?

દમયંતીને નળરાજા રાજ્ય હારી જંગલમાં જવાના અવસરે કહે છે, 'જુઓ, આ તમે મને જુગારથી વારવાનું કરવા છતાં, મારી અવળચંડાઈએ જુગાર ન છોડયો, તો બધું ગુમાવ્યું. તો હવે મારી ભૂલે તમે કાં વનમાં રખડતાં થાઓ ? જાઓ તમે તમારા પિયર તમે અત્યંત સુકોમળ છો, જંગલમાં ભટકવાનું તમારું કામ નહિ.'

ત્યાં દમયંતી શું કરે છે ? આ તમારા પાપે રાજ્યસુખ ગયું,...એવાં ટોણાંમેંણા મારવાનું કામ નહિ. એ તો કહે છે, આ શું બોલ્યા ? પતિ વનમાં ભટકતા, અને પત્ની મહેલમાં લહેર કરે ? એ ના બને.

તમારી સાથે જેવું સુખ ભોગવતાં આવડતું હતું, તેવું દુ:ખ ભોગવતાં પણ આવડવું જોઈએ, મને આવડે છે.

શું પાપ દુષ્કૃત્ય રાચી માચીને કરતાં આવડ્યું પણ હવે પાપને ખતરનાક સમજયા પછી ય એને હોંશપૂર્વક ધોતાં કે એનો સહર્ષ ત્યાગ કરતાં નથી આવડતું, એ કેમ ચાલે ? ઉપવાસ શા માટે કરવાનો ? 'ખાવાનું પાપ બહુ કર્યું છે, પણ એ બહુ ખોટું થયું છે માટે લાવ આજે એને છોડું, એ માટે આજે મારે ઉપવાસ.' **શું ? ખાવાનું પાપ ધોવા સારું ઉપવાસ.** તો એ ઉપવાસ કેટલી હોંશથી થવો જોઈએ ? ખાવાનું રાચી માચીને કરતાં આવડે, અને ઉપવાસ એ રીતે નહિ, ઉપવાસમાં હોંશ-હરખ નહિ. તે માંદલાપણું અને પરાણે પ્રીત જેવું થાય, એ કેમ ચાલે ? પાપ રાચી માચીને કરતાં આવડ્યા, તો પાપત્યાગ પણ રાચીમાચીને કરતાં આવડવું જોઈએ. પૈસા કમાવવા પાપો હોંશથી કર્યા, તો પાપ ધોવા દાન પણ હોંશથી રાચીમાચીને કરવાં જોઈએ.

દમયંતીનો આ હિસાબ છે કે 'પતિની સાથે જો મહેલવાસનાં સુખ ભોગવતાં આવડ્યા તો વનવાસનાં દુ:ખ પણ ભોગવતાં આવડવું જ જોઈએ.' એટલે નળના કહેવા છતાં એ પિયર જવા તૈયાર નથી. નળને કહે છે, 'તમે ચિંતા ન કરશો, વનમાં પણ તમારી સાથે જ હું છું. તેથી મને આનંદ છે, દુ:ખ નથી, પિયર મહેલમાં જાઉં તો દુ:ખી થઈ જાઉં, માટે મને એવું કહેશો નહિ, સુખ પણ કર્મના વિપાક છે, અને દુ:ખ પણ કર્મના વિપાક જ છે, આપણાં અશુભ કર્મ આપણે આનંદથી ભોગવવાનાં.'

પતિ વિયોગના દુઃખમાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ ? :-

દમયંતીને કર્મવિપાકનું શુભ ધ્યાન છે, પણ તે ક્યારે ? ઈષ્ટ ગયું, અનિષ્ટ આવ્યું એનું આર્તધ્યાન નથી તો જ. એટલે જ જયારે નળરાજાને દમયંતી વનવગડામાં ભટકવાનાં કષ્ટ ભોગવે એ વસ્તુ પર ધીરજ ન રહી, અને અડધી રાતે એને છોડીને ચાલી ગયો, ત્યારે દમંયતીને વનવાસનું જે દુઃખ નહોતું લાગ્યું એ હવે પતિના વિયોગનું દુઃખ લાગે છે. કહો આમાં આર્તધ્યાન નહિ ? ના, જુઓ એની વિચારધારા, જુઓ એનું પગલું.

દમંયતી એ વિચારે છે કે, :-

પતિએ મને પિયર મોકલવા આ રસ્તો લીધો છે. પણ શું હું કષ્ટની કાયર અને મહેલના સુખોની ભૂખી છું ? હવે તો મારે મોટી આપદા આવી. મારું યૌવન થનમનાટ કરી રહ્યું છે. તો પતિના વિયોગમાં એ કામરાગનાં તોફાન નહિ જગાવે એની શી ખાતરી ? તો પછી મારે મારા શીલનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવાનું ?

જુઓ પતિના વિયોગનું દુઃખ પતિસુખ લૂંટાઇ જવાના વિચાર પર નથી. કિન્તુ શીલરક્ષાની ચિંતા પર છે. આને આર્તધ્યાન ન કહેવાય, શીલરક્ષાની ભાવના એ મહાન ગુણ છે. એનું સાધન ખોવાવા પર ચિંતા થાય, દુઃખ થાય એ તો શુભ ધ્યાન છે, શુભ વિચાર છે.

અશુભ ધ્યાનને શુભમાં ફેરવવાની ચાવી :-

બસ, ખૂબી આ છે કે પ્રસંગ એકનો એક,

એજ પ્રસંગને જડસુખદુઃખનાં કાટલે જુઓ તો આર્તધ્યાન, અને ગુણરક્ષા-અરક્ષાના હિસાબે જુઓ તો શુભધ્યાન. એટલે શુભધ્યાન બનાવવા આ ઉપાય થયો કે એને ગુણરક્ષાની દ્રષ્ટિથી જુઓ.

શરીર બગડી ગયું, માંદા પડ્યા, ત્યાં જો એમ વિચાર આવે કે હાય, શરીર સુખ અને ખાનપાન વગેરેનાં સુખ ગયા ! રોગની ભારે વેદના આવી ! તો એ આર્તધ્યાનમાં જાય. પરંતુ જો એમ વિચાર આવે કે અરે ! શરીર સારું હતું ત્યારે ત્યાગ તપસ્યા વગેરે આરાધના કરી નહિ, હવે આ માંદલા શરીરે કેવી રીતે આરાધના થશે ? ફિકર નહિ, આભ્યન્તર તપ કરવા લાગું, તો આ શુભધ્યાનમાં જાય. કેમકે પછી એના પર તો સૂતાં સૂતાં ય હવે નવકાર-જાપ, મહાપુરુષોની સહનશીલતાનું ધ્યાન, અરિહંતનું ધ્યાન, કષાયોનો ઉપશમ, વિષયવૈરાગ્ય, વગેરે જે જે આરાધના શક્ય હશે એ કરવા તરફ લક્ષ રહેશે, તો બોલો ત્યારે જે ધ્યાન આવી આરાધનાની પ્રેરણા આપે એને સારું ધ્યાન કહેવાય કે નરસું ? એ દુર્ધ્યાન કે શુભધ્યાન ?

એમ, જુઓ, પૈસા ગુમાવ્યા ત્યાં જો મનને એમ થાય કે 'હાય ! સુખનું

સાધન ગયું. હવે લહેર શી રીતે ઉડાવાશે ? લોકમાં માન શી રીતે મળશે ?' તો આ દુર્ધ્યાનમાં જાય.

પૈસા જતાં શુભ ધ્યાન કેવું ? :-

પરંતુ જો એમ વિચારાય કે અરે ! પૈસા ગયા, આજીવિકાની ચિંતા ઊભી થઇ, તો હવે દેવદર્શનાદિ ધર્મ ચિત્તની સમાધિપૂર્વક શી રીતે થશે ? પણ શા માટે ફિકર કરું ? પૈસા એ ભાગ્યની વસ્તુ છે, દેવ-દર્શન-આદિ એ પુરુષાર્થની ચીજ છે. નબળું ભાગ્ય પણ સુધારવું હશે, તો તે ધર્મ-પુરુષાર્થથી સુધરશે. માટે દેવદર્શનાદિ-ધર્મમાં અધિક શ્રદ્ધા-સંવેગથી ઉદ્યમ કરવા દે. **ભાગ્યના વાંકે પુરુષાર્થની વસ્તુ આત્મકલ્યાણ શા માટે ગુમાવવું ?** એમાં શા સારુ ચિત્તની અસમાધિ અસ્વસ્થતા રાખવી ?

દમયંતીની શીલરક્ષા માટે ૪ મહાપ્રતિજ્ઞા :-

ચિત્તની સમાધિ એ મહાન ગુણ છે. એની રક્ષાનો વિચાર શુભ ધ્યાનમાં જાય છે. દમયંતીને શીલરક્ષાનો વિચાર છે. એટલે જો કે હવે પતિના અદશ્ય થવામાં પિયરનો રસ્તો લેવો પડે એમ છે, કિન્તુ એટલેથી એ પતાવતી નથી. એ તો હવે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે,-પતિ ન મળે ત્યાં સુધી મારે

(૧) દૂધ-દહીં-ઘી-તેલ-ગોળસાકર-કઢા(તળેલું) એ ૬ વિગઇનો ત્યાગ, (૨) રંગીન વસ્ત્રનો ત્યાગ, (૩) પથારીનો ત્યાગ, (૪) શણગાર-વિભૂષાનો ત્યાગ.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૧૮,તા.૧૧-૧-૧૯૬૯

શા માટે આ ત્યાગ ? પતિના મોહને લીધે નહિ કે 'હાય ! મારા પતિ મને છોડી ગયા ? બળ્યું, હવે ખાવા-પીવા વગેરેની લહેર કરવાનું શું કામ છે ? બળ્યા એ રસ, સાડીઓ, શય્યા, ને શણગાર !' ના, મોહથી આ નથી છોડ્યા, પણ શીલની રક્ષાર્થે છોડ્યા છે. ત્યારે શીલરક્ષાની કેટલી તમન્ના ? ત્યાગ પણ કેવા જોરદાર ? પતિ બાર વર્ષે મળવાના છે તો ત્યાં સુધી છએ વિગઇ બંધ ને ? ચાલે દૂધ વિના ? ગોળ-ખાંડ વિના ? ઘી વિના ? રોજ એક વિગઇનો ત્યાગ પણ તમને મોંઘો પડે છે ને ? તિથિએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું છે તો ત્યારે ગદેલું ત્યાગ ને ? ટાપટીપ-શોભા ત્યાગ ને ? ૧૨-૧૨ વરસ સુધી આ બધુ કેવી રીતે છોડ્યું હશે ? પણ શીલને પરમ ધન અને સદ્‌ગતિ પ્રાપ્તિના પ્રાણ માન્યા છે, પ્રાણ સલામત તો દેહ-જીવન સલામત, એમ શીલ સલામત તો સદ્‌ગતિપ્રાપ્તિ સલામત એની આગળ વિગઈરસ અને શય્યા-શણગારની શી વિસાત હતી ?

જ્ઞાનદ્રષ્ટિ-તત્ત્વદ્રષ્ટિની આ જ ખૂબી કે કોઈપણ પ્રસંગને આર્તધ્યાનમાં ન ઉતારતાં ધર્મધ્યાનમાં ઉતારે.

કેમ બને એ ?

પ્રસંગથી ઈષ્ટ-અનિષ્ટના હરખ-ખેદમાં તણાવાના બદલે આત્મગુણ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ-રક્ષા-વૃદ્ધિના વિચારમાં ઉતરી જાય.

દમંયતીના શીલ-શ્રદ્ધાના બળનો પ્રભાવ :-

દમંયતીએ આ કર્યું. પતિનો વિયોગ થતાં ઈષ્ટવિયોગના ખેદના કલ્પાંતને બદલે શીલક્ષાના વિચારમાં એ ઉતરી, એથી જ એ અશુભ ધ્યાન આર્તધ્યાનમાં ન પડતા શુભ ધ્યાનમાં ચડી. સાત વરસ તો ગુફામાં રહેવું પડ્યું છતાં ત્યાં કલ્પાંત કર્યા નથી, શુભ ધ્યાનમાં રમતી રહી છે, શાંતિનાથ ભગવાનના શાસનકાળમાં છે તેથી જંગલમાં એ પ્રભુની માટીની મૂર્તિ બનાવી રોજ પુષ્પપૂજા અને ભગવાનનું ધ્યાન-જાપ-સ્મરણ કરે છે, ભગવાન પર શ્રદ્ધાબળ વધારતી જાય છે. એ બળ એવું વધ્યું કે ભારે વરસાદની હેલીમાં તાપસો તણાઇ જાય એવું હતું તો દમયંતીએ જમીન પર એક મોટું કુંડાળું કરી તાપસોને એમાં બેસાડ્યા અને એટલી જગાને પોતાના શીલ-શ્રદ્ધાના બળે પાણી ઉપરથી પડતું કે વહી આવતું અટકાવ્યું !

શીલ-શ્રદ્ધાનો આ પાવર કયાંથી આવ્યો ?

કહો, જ્ઞાનદષ્ટિ અને શુભ ધ્યાનના સામ્રાજ્ય પર.

દમયંતીએ દિલમાં એનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી દીધું હતું.

તમારે જ્ઞાનદ્રષ્ટિ-શુભ ધ્યાનનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવું છે ? તો જડ વસ્તુને ગમતી-અણગમતી યાને 'આ ઈષ્ટ, આ અનિષ્ટ' એવી મૂર્ખ લાગણીઓ કરવાનું રહેવા દો. જડ પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષ કર્યા કરવાનું પડતું મૂકો.

મન જયાં સુધી ઈષ્ટ-અનિષ્ટના રાગદ્વેષમાં દટાયેલું રહેશે ત્યાંસુધી જ્ઞાનદ્રષ્ટિ તત્ત્વદ્રષ્ટિ અને શુભ ધ્યાન નહિ સાંપડે.

એવું મન તો મોહદ્રષ્ટિ અતત્ત્વદ્રષ્ટિ અને આર્તધ્યાનમાં પકડાયેલું રહેશે. પણ એમાં શી મઝા ? અવિનાશી આત્માએ નાશવંત જડની પાછળ રાગ-દ્વેષ અને હર્ષ ખેદ શા કરવા ?

શ્રીપાળકુમારે એ કરવાનું રાખ્યું નથી એટલે એમણે ધવળશેઠના વહાણ ચલાવી આપ્યાં પછી એનું મહેનતાણું ન માગ્યું. ઊલટું ધવળ એમને નોકરીમાં રાખવા આતુર છે, પરંતુ મોટો પગાર આપવા તૈયાર નથી તો કાંઇ નહિ, શ્રીપાળકુમાર કહે-

'વહાણમાં ભાડું લઇ મુસાફરી કરવા દેશો ?'

ધવળ શેઠ કહે 'હા.' એને છે કોઈ લાજ શરમ ? કોની પાસેથી ભાડું માગવાનું ? પણ શ્રીપાળકુમાર સ્વસ્થ છે, ભલે ભાડું માગે છે તો આપવાનું, પોતે કરેલા મહાન ઉપકારનો વિચાર નહિ, પોતાની પાસે રહેલી અદ્‌ભુત જડી બુટ્ટીનો લેશમાત્ર ગર્વ નહિ.

જડના રાગ-દ્વેષ ઓછા કર્યા વિના આ મહાઉત્તમ દિલ અને સંત વ્યવહાર આવી શકે નહિ.

શ્રીપાળની સંતતા-મહા ઉત્તમતા કેવી ? બબ્બર દ્વીપમાં શેઠ દાણચોરીમાં પકડાયા, તો પોતે રાજાને મહાત કરી શેઠને છોડાવે છે. સંત વ્યવહાર કેવો ? શેઠે શ્રીપાળના વહાણ અને બે રાણીઓ ચાંઉ કરવા એમને દરિયામાં પટકયા, અને વધારામાં થાણામાં આવી ધવળશેઠે એમના પર ચંડાળકુળના હોવાનો આક્ષેપ ચડાવ્યો, છતાં થાણાના રાજાને પાછળથી ખબર પડતાં એ ધવળશેઠને મારી નાખવા ઊભો થયો, તો શ્રીપાળકુમારે સંત હૃદયથી એને બચાવ્યો.

આ મહા ઉત્તમતા અને સંત વ્યવહાર શાના ઉપર ?

ઈષ્ટ -અનિષ્ટની બહુ કિંમત ન આંકવા પર, એની પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ અને હરખ ઉદ્વેગમાં ન ફસવા પર.

સંપત્તિ મળ્યાનો ઉન્માદ નહિ, આપત્તિ આવ્યાનો કલ્પાંત નહિ.

સમજે છે કે-

૧) સંપત્તિ-આપત્તિ નાશંવત છે. પોતાનો આત્મા અવિનાશી છે. અવિનાશીને નાાશવંતના હરખ-ખેદ શા ? કેમ કે આત્માને તો એ મૂકીને ચાલતું થવાનું છે.

૨) બાહ્ય સંપત્તિ-આપત્તિ પૂર્વ કર્મનું ફળ છે. કર્માધીન વસ્તુમાં રાગ-દ્વેષ કે હર્ષ-ખેદની દરમિયાન ગીરી શા સારુ ? એને વચમાં લાવવાનું શું કામ ? કેમકે આપણા રાગ-દ્વેષ કરવા પર કાંઈ કર્મ અનુકૂળ નથી વર્તતાં એ તો એનું સ્વતંત્રપણે ચલાવ્યેજ જાય છે. પછી આપણા ફૂલાવા કરમાવાનો શો અર્થ ? અનુકૂળતા ઉપડી જાય ને પ્રતિકૂળતા આવીને ઊભી રહે તો ફૂલાવાનું શું કામ લાગ્યું ? એમ, પ્રતિકૂળતા પર કરમાઓ, રુવો, કિન્તુ શુભ કર્મ ઉદયમાં આવીને ઊભા, તો પ્રતિકૂળતા પલાયન, ને અનુકૂળતા અણધારી આવી ચડે. ત્યારે પેલું કરમાયા, રોયા, એ મફતનું જ ને ? ધવળશેઠે શ્રીપાળને દરિયામાં પાડ્યા હતા, પરંતુ શ્રીપાળકુમાર જરાય કરમાયા નહિ, રોવા ન બેઠા, તો શું અનુકૂળતા ન આવી ?

(૧) શું એવો કોઈ નિયમ ખરો કે આપત્તિમાં ખેદ કરે, રુવે, એને આપત્તિ ઝટ ચાલી જાય ? અને ન રુવે તો ન જાય ? એમ,

(૨) શું એવો નિયમ ખરો કે સંપત્તિ-અનુકૂળતામાં ખુશી-ખુશી થાય એને

એ ટકી જ રહે ?

બેમાંથી એકેય નિયમ નહિ. (૧) જીવ સંપત્તિ અનુકૂળતામાં હરખાતો રહે અને એ ચાલી ય જાય. ધવલ ૫૦૦ વહાણ પર બહુ હરખાતો હતો અને બબ્બર દ્વીપના રાજાના સિપાઈઓએ એને પકડી કેદ કર્યો ! કયાં રહી હવે ૫૦૦ વહાણની માલિકી ?

(૨) ત્યારે, માણસ આપત્તિમાં રોતો રહે છતાં એ ન ખસે, અને ન રુવે છતાં એ ચાલી ય જાય. કેમ એમ ? કહો,

સંપત્તિ-આપત્તિનો મુખ્ય આધાર શુભ-અશુભ કર્મના ઉદય પર છે.

શ્રીપાળકુમારને દરિયામાં પડી જવાની આપત્તિ આવી, પરંતુ જેના શુભ કર્મ સાબૂત એને આપત્તિ કેટલો વખત રહે ? ઝટ ત્યાં મગરમચ્છ ઝીલી લેવા તૈયાર છે કેમ જાણે 'હું નવપદના સેવકનો સેવક છું' એ રીતે શ્રીપાળને એણે પીઠ પર ઝીલ્યા, અને મછવાની જેમ એ ચાલ્યો આગળ થાણાબંદરના કિનારા તરફ ! કિનારે જઈ ઊભો અને શ્રીપાળ ઉતરી ચાલ્યા થાણા તરફ વિશ્રાન્તિ માટે. વચમાં સૂતા ઝાડ નીચે.

કર્મખેલના પ્રેક્ષક અને ધર્મશ્રદ્ધાળુ બનો :-

નવપદજી પર અથાગ શ્રદ્ધાવાળા અને કર્મના ખેલના પ્રેક્ષક શ્રીપાળને કોઈ ચિંતા છે ? કોઈ હરખનો ઉન્માદ પણ છે ? ના, પોતાના વહાણ ને બે પત્નીઓ ગુમાવી છે, હવે કયાં જાશું એની લેશ ચિંતા નથી. ત્યારે શુભ કર્મ સાબૂત એને સબસલામત, શ્રીપાળ જાગ્યા પછી જુએ છે તો થાણાના રાજાનો માણસ ઘોડા સાથે આવકારવા ઊભો છે. રાજા તરફથી વિનંતી કરીને ઘોડા પર બેસાડી લઈ ગયો રાજા પાસે, અને રાજાએ નિમિત્તિયાનાં વચનથી પોતાની કન્યા એમને પરણાવી દીધી. કયાંથી આવું બને છે ? શ્રીપાળના શુભ કર્મ બળવાન છે.

આપણું સારું કરનાર આપણાં શુભ કર્મ છે, ને આપણું બગાડનાર પણ આપણાં જ અશુભ કર્મ છે. મુનિને વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ ? એ આ સમજે છે કે આપત્તિ-પીડા એ આપણાં અશુભ કર્મના જ ઉદય છે.

અશુભના ઉદયે પીડા આવે જ, તેથી બીજા પર દ્વેષ નકામો. તેથી રોવાનું ય નકામું. પણ પીડા ભોગવતાં એટલાં અશુભકર્મ નષ્ટ જ થાય.

આમાં જેને ઉપરનું અડધિયું જ યાદ હોય એ રોતડ બને છે કે 'હાય ! મારે પાપનો ઉદય ચાલે છે.' પણ બીજું અડધિયું નજર સામે રાખનારને રોવાની જરૂર નહિ, એ તો ખુશી હોય 'હાશ ! ચાલો અશુભ ઓછા થાય છે.'

પાપ વિના પીડા આવે નહિ, ને પીડા પછી પાપ ઊભાં રહે નહિ, કેમકે

પીડાને આપનાર પાપરાશિનું કામ પુરું થયું એટલે એ હવે કૂચા બને. શેરડીનો રસ ચાખી લીધા પછી શેરડી બને કૂચા. એમ પાપકર્મોનો રસ પીડારૂપે ચાખી લીધો, પછી એ કર્મ કૂચા જ બને ને ? કૂચા એટલે ખત્મ, આત્મા પરથી ઉતરી ગયા હેઠાં. જીવનમાં હંમેશા આ નજર સામે રહેવું જોઈએ કે દુઃખ પીડા જેટલી ભોગવાય એટલાં પાપકર્મ જાય, કચરો નાશ પામે છે, ને એવી જ રીતે જેટલી સુખ-સગવડ ભોગવીએ એટલાં પુણ્યકર્મ ઓછાં થાય છે, આત્મરૂપી તિજોરીમાંથી એટલું ઝવેરાત ઉપડ્યું.

આપણે શેમાં રાજી ? કચરો સાફ થાય એમાં ? કે ઝવેરાત ઓછું થાય એમાં ?

દુઃખ આવે એમાં પાપનો કચરો સાફ થાય છે, તો નારાજ શું થવાનું ?

દુઃખમાં પાપની હોળી, અને કચરો સાફ થવાથી આત્માને દિવાળી. સુખસંપત્તિમાં પુણ્યની હોળી, ને આત્મા દેવાળા તરફ પગલાં માંડે છે.

જગતનાં આ ત્રિકાળસત્ય તત્ત્વને વિચારે એ મુનિ. રોગ આવો, પીડા આવો, આપત્તિ આવો, મનમાં નક્કી બેઠું હોય કે આપણાં અશુભ કર્મ વિના આપણું કોઈ બગાડનાર નથી, ને આપણાં અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા હોય તો રોગ આપત્તિ આવ્યા વિના રહે નહિ.

મુનિ આ સમજે છે કે કર્મના ઉદયે રોગ વેદના ભોગવવાજ પડે.

મુનિ કોને કહેવાય ? શાસ્ત્ર બતાવે છે કે.

मन्यते जगत्-त्रिकालावस्थामिति मुनिः

જગતની ત્રણે કાળની અવસ્થાનો વિચાર કરે, એને માન્ય કરે તે 'મુનિ' કહેવાય, જગત્ એટલે વસ્તુમાત્ર. એના સ્વભાવનો ખ્યાલ કરે એટલે એની વર્તમાન અને આગળ-પાછળની અવસ્થા પર ધ્યાન દેવું પડે. આ જગતની વસ્તુમાત્રના સ્વભાવ જોઈને જે એના પર થતી ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાન અવસ્થાઓનો વિચાર કરે, એને ખોટા ખેદ કે હર્ષ શાના કરવાના હોય ?

જીવ જે જડ માયા પાછળ હરખ ઉદ્વેગ કરે છે એ શાથી કરે છે ? એ વસ્તુના નાશવંત સ્વભાવને જોતો નથી, એની પલટાતી અવસ્થાઓ યાને ત્રણે કાળનું એનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લેતો નથી, માટે ખોટા હરખ-ખેદ કરે છે. મુનિ કર્મનું ત્રણે કાળનું સ્વરૂપ વિચારે છે એટલે રોગમાં શું કામ ખેદ કરે ? એતો ટંકશાળી શાસ્ત્ર વચન યાદ કરે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે-

'पुव्विं खलु भो ! कडाणं कम्माणं दुच्चिण्णाणं
दुप्पडिक्कंताणं वेईत्ता मोक्खो, नत्थि अवेईत्ता, तवसा वा झोसइत्ता'

અર્થાત્ 'હે મહાનુભાવ ! પૂર્વે ઊભાં કરેલા કર્મ જે ખરાબ રીતે ભેગાં કર્યાં

અને જેનું પ્રતિક્રમણ યાને જેનાથી પાછા હટવાનું બરાબર કર્યું નહિ, તેનો નિશ્ચે ભોગવીને જ છૂટકારો થાય, ભોગવ્યા વિના કે તપથી ખપાવ્યા વિના નહિ.'

આમાં ત્રણ વાત કરી,-

પાપકર્મ ૩ રીતે નાશ પામે,

(૧) પાપનું પ્રતિક્રમણ કરવાથી,

(૨) પાપનો ઉદય ભોગવી લીધાથી, અને

(૩) બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી.

(૧) પાપનાશનો સીધો પહેલો ઉપાય પ્રતિક્રમણ.

'પ્રતિક્રમણ' એટલે પાછા હટી જવું. પાપથી પાછળ હટવું અર્થાત્ પાપ કર્યાનો સંતાપ-પશ્ચાત્તાપ અનુભવતાં સદ્ગુરુ આગળ એનું નિવેદન કરી(આલોચન કરી) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું અને તે વહન કરવું, એ પ્રતિક્રમણ થયું કહેવાય. અને એથી પાપ નાશ પામે. અહીં પૂછો,

પ્ર.- દુષ્કૃત્ય કર્યું એટલે પાપકર્મ તો આત્મા પર ચોંટી જ ગયાં, હવે તે પ્રતિક્રમણથી નાશ કેમ પામે ?

ઉ.- પ્રતિક્રમણમાં પેલા દુષ્કૃત્ય કરતાં વિપરીત ભાવ છે. હિંસાદિ ખોટું કામ જાણીને કર્યું એમાં રાજીપો છે, કદાચ ન છુટકે કર્યું તો એમાં બીજી વસ્તુની લાલચ છે માટે કર્યું અથવા અજાણતાં થઈ ગયું તો એમાં પ્રમાદ છે, બિનસાવધાની છે, બેકાળજી છે. હવે પ્રતિક્રમણ કરે છે એમાં પસ્તાવો છે, એ પૂર્વે દુષ્કૃત્યમાં આવેલી હોંશનો છે, યા દુષ્કૃત્ય ન છુટકે ય કરાવનાર બીજી વસ્તુની જે લાલચ હતી એનો પસ્તાવો છે, અથવા જે પ્રમાદનું સેવન થયું, બેકાળજી રહી, એનો પસ્તાવો છે. આમ હોંશ, લાલચ અને પ્રમાદ એ ત્રણે ય દોષનો પશ્ચાત્તાપ એ દોષના અશુભ ભાવથી વિપરીત શુભ ભાવ છે. એ સહેજે પેલા મેલા ભાવથી લાગેલાં કર્મનો નાશ કરે. ભેજવાળી હવાથી લાગેલી શરદી ગરમાટથી નાશ પામે છે ને ? માત્ર સાવધાની આ કે કોરો ઉપલકિયો પસ્તાવો ન ચાલે, ગુરુ આગળ પસ્તાવો સાથે એનું સ્પષ્ટ નિવેદન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું પડે. એમાં જ પેલા દુષ્કૃત્ય કરતાં ખરેખરો વિપરીત શુભ ભાવ આવે. ગુરુ આગળ કહેવું નથી ત્યાં તો દિલમાં ચોરી ઊભી રહી, પછી ખાલી પસ્તાવામાં ખરેખર નીતરતો શુભભાવ શી રીતે આવ્યો ગણાય ? એમ પ્રતિક્રમણ વિના કેમ ચાલે ?

પ્રતિક્રમણ ક્રિયાનું મહત્ત્વ :-

હાં, જે સૂક્ષ્મ પાપો થયાં હોય એનો સંતાપ 'મિચ્છામિ દુક્કડં' કરવાથી એ નાશ પામે છે. માટે તો ઉભય કાળ 'પ્રતિક્રમણ' નામનું આવશ્યક કરાય છે, રોજીંદા જીવનમાં દિવસ-રાત જાણ્યે અજાણ્યે એવાં કેટલાંય સૂક્ષ્મ દુષ્કૃત્યો આચરાઇ જાય છે. એનાથી આત્મા પર ચોંટેલા પાપકર્મોના નિકાલ માટે દિવસ-રાતના અંતે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા છે. જો એ ન કરો તો, વિચારો કે, એ પાપો શી રીતે નાશ પામવાના ? એકલા મનના જ પાપ જુઓને, દિવસ-રાત ખોટા વિચારો, આરંભ-વિષય-પરિગ્રહના અને કષાયોના વિચાર કેટકેટલા ચાલ્યા કરે છે ? એવું વાણી અને વર્તાવથી કેટલાં પાપ ? હવે જો પ્રતિક્રમણ નથી કરતા, તો પ્રતિક્રમણના સૂત્રોમાં જે ઝીણવટથી એકેક પાપની ગણતરી કરી એના પશ્ચાત્તાપ-'મિચ્છામિ દુક્કડં' કરાવ્યા છે, એવી ઝીણવટથી વિના-પ્રતિક્રમણે એ પાપ ક્યાં યાદ આવવાનાં? અને ક્યાં સંતાપ થવાના ? ત્યારે પ્રતિક્રમણ વિના આત્મા પર રહી ગયેલાં પાપોના જંગી જુમલાનું ફળ કેટકેટલું ભોગવવાનું ?

પ્રતિક્રમણ વિના રહી ગયેલ પાપોથી પરલોકે શું ? :-

આજનો જમાનો વિચિત્ર આવ્યો છે. ધર્મમાં પાંચ પૈસા ખરચીને કે દેવદર્શન કરીને સંતોષ માને છે ! અલ્યા પણ ઉભય ટંક પ્રતિક્રમણ વિના પાપોનાં જંગી જુમલાનો નિકાલ શી રીતે થવાનો ? ભલે ને એકાદ વેળા ઉપધાન પણ કરી લીધાં, કે પજુસણમાં ૮-૧૫ ઉપવાસ વગેરે કરી લીધું. પરંતુ પછી રોજીંદા પાર વિનાના મન-વચન-કાયાનાં દુષ્કૃત્યોથી પ્રતિસમય લાગ્યા કરેલાં પાપોના ગંજ શી રીતે ઉખડશે ? ન ઉખડ્યાં તો શું પરભવે પાર વિનાની પીડાઓ. પ્રતિકૂળતાઓ ભોગવ્યા વિના ચાલશે ? અહીં જરાકશી પ્રતિકૂળતાઓ મનને દુભાવી નાખે છે, તો પરલોકમાં ઢગલો પ્રતિકૂળતા-પીડાઓમાં મનના સંતાપ કેટકેટલા રહેવાના ? કેટલા બધા દીર્ઘકાળ ચાલવાના ? એના કરતાં અહીં બેઘડીનું પ્રતિક્રમણ શું ખોટું ? એથી એ પાપકર્મોના થોક ઉખડી જાય એ કેવો મહાન લાભ ? અને ભવિષ્યમાં કેવો બચાવ ? પ્રતિક્રમણની અગત્ય સમજો છો ?

મદનસિંહ શ્રાવક ઉભય કાળ પ્રતિક્રમણ કરવામાં ચુસ્ત હતો, દિલ્હિના બાદશાહ આગળ કોઇકે આની વાત કરી. બાદશાહને પારખું કરવાનું મન થયું, તે ગમે તે ગુનો ઊભો કરીને મદનસિંહને બેડીમાં જકડીને જેલમાં નાખ્યો. હવે અહીં જુઓ કે સમય થતાં મદનસિંહને પ્રતિક્રમણ કરવું છે પરંતુ એમ બેડીમાં રહીને બેઠા બેઠા લોચા-લાપશીથી પ્રતિક્રમણ થોડું જ થાય ? આ તો મહાન શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક છે. તે બેઠા કાઉસ્સગ્ગને બેઠા ખમાસમણાં વગેરેથી પડિક્કમણું કર્યું ન માને. ત્યારે અહીં તો બેડી છે, શું કરવું ? તે એણે જેલરને કહ્યું 'મને એક પ્રતિક્રમણ કરવા

બેઘડી બેડીઓ છોડી નાખવાનું એક ટાંક સોનું તને અપાવીશ, માટે બેડીઓ છોડ પ્રતિક્રમણ પૂરતી' પેલાએ છોડી. રોજનાં બે પ્રતિક્રમણનાં બે, બે ટાંક સોનું આપીને પણ પ્રતિક્રમણ કર્યાં. એ તો સસ્તીવારીનો જમાનો, ત્યાં બે ટાંક સોનું એટલે કેટલી બધી કિંમતનું ? સોનું ભલે કિંમતી, પણ પ્રતિક્રમણ એના કરતાં લાખોગણી કિંમતનું છે.

'ટાંક સોનું બચાવેલું પાપોના ગંજ નહિ ઉરાડે,' ત્યારે પ્રતિક્રમણમાં એ તાકાત છે.

એમ પાપો ઉડ્યા પછી ભવિષ્યમાં દીર્ઘ કાળ કેટલી બધી નિરાંત ? મદનસિંહ આ સમજે છે માટે રોજ સોનું આપીને પણ પ્રતિક્રમણ કરે છે. બાદશાહને આ ખબર પડી એટલે મદનસિંહને શાબાશી દઈ છોડી મૂક્યો.

ડાહ્યા હો તો બીજું બધુ પડતું મૂકી ઉભય કાળ પ્રતિક્રમણ કરો. જુઓ,

પ્રતિક્રમણમાં કેટલા લાભ ?

(૧) પહેલું તો સામાયિક લેવાનું, એમાં અનંતા જીવોને અભયદાન દેવાનો લાભ તથા સર્વ પાપવ્યાપારના ત્યાગનો લાભ.

(૨) દિનભર કે રાતભર કરેલા દુષ્કૃત્યોથી બંધાયેલ પાપોના જુમલાનો પ્રતિક્રમણથી નિકાલ થાય.

(૩) પાપો પર સાચો તિરસ્કાર ભાવ આવે.

(૪) ઉભય ટંકનો ધર્મ નક્કી થઈ જાય.

(૫) જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાનું પાલન થાય.

(૬) વિગતવાર દુષ્કૃત્યોનાં સ્મરણ અને પશ્ચાત્તાપથી સારું સંસ્કરણ ઊભું થાય.

(૭) પ્રતિક્રમણક્રિયામાં સાથો સાથ આચરાતા દેવવંદન-ગુરુવંદન-કાયોત્સર્ગ વગેરેથી અનેક ગુણોનો અને સુસંસ્કરણનો ય લાભ મળે, તેમ કેઈ બીજાં કર્મોનો નાશ થાય.

પ્રતિક્રમણ અદ્ભુત ક્રિયા છે. ભાગ્યવાન જીવો એની આરાધના કરી શકે. અભાગિયા શું કરે ? એને તો 'હાય પૈસા, હાય સુખ, હાય પરિવાર...' વગેરેની જ લત હોય. એ બિચારાને પ્રતિક્રમણના અદ્ભુત લાભોની જાણે ગમ જ નહિ, તે રાત ને દિવસ અર્થ અને કામની આંધીમાં જ ફસેલો હોય.

માનવજીવન યોગ માટે છે, ભોગ માટે નહિ, અને પ્રતિક્રમણ એ મહાન યોગ-સાધના છે.

યોગથી ભાગ્યશાળી, ને ભોગથી અભાગિયા.

મનુષ્ય જન્મ પામી યોગ સાધી જાય તે ભાગ્યશાળી. ભોગમાં જ ડૂબ્યો રહે

તે અભાગિયો. ભાગ્યશાળી થવું હોય તો નક્કી કરો રોજ ઉભયટંક પ્રતિક્રમણ કરવાનું. ન બને તો એક ટંક પણ કરવું. અથવા મહિનામાં ૬૦ પ્રતિક્રમણ થાય એમાંથી આટલા અમુક તો કરવા જ.

ધર્મક્રિયામાં ટાઈમ કેમ સફળ ? :-

મુંઝાતા નહિ કે 'હાય ! કેટલો બધો ટાઈમ જાય ?' ના, આ ટાઈમ તો મહા લાભદાયી નીવડશે. પ્રતિક્રમણથી જે અંતરાયકર્મ તૂટે છે એથી પછી વેપારાદિની થોડી મહેનતમાંય લાભ થઈ જાય છે. દા.ત. ગુરુસેવાથી જે જ્ઞાનનાં આવરણ તોડે છે એને પછી ભણવાની થોડી મહેનતમાં ય સારું આવડે છે. કર્મ તૂટ્યા વિના સારું જ્ઞાન કે બીજી સારી પ્રાપ્તિ થાય નહિ, અને કર્મ તોડવાની તાકાત જિનપૂજન, સાધુસેવા, ગુરુભક્તિ, તપસ્યા પ્રતિક્રમણ, વગેરેમાં અદ્‌ભુત છે. એ જબરદસ્ત જ્ઞાનાવરણ, લાભાંતરાય વગેરે કર્મોનો ક્ષય કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી કયાં પાપ નાશ પામે ? :-

વાત આ હતી કે પ્રતિક્રમણથી પાપકર્મોનો નાશ થાય છે. પરંતુ ગમે તેવાં પાપ કર્યાં હોય અને માત્ર ચાલુ પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરીને એ સાફ થાય એવો નિયમ નહિ. સ્થૂલ પાપોનું પ્રતિક્રમણ ગુરુ આગળ પશ્ચાત્તાપ સાથે એ પાપો પ્રગટપણે બાળભાવે કહેવાથી થાય. ગુરુને કહેવાં પડે, અને એમની પાસેથી પાયશ્ચિત્ત યાચવું પડે, ને એ કહી આપવું જોઈએ.

ઈતર ધર્મોમાં યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ખરાં ? :-

જૈન શાસ્ત્રો એવાં કેઈ પ્રકારનાં દુષ્કૃત્યોની ઓળખ કરાવી એના દરેકનાં યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવે છે. આ પ્રતિપાદન માત્ર જૈન ધર્મમાં જ મળે છે. દુનિયામાં બીજા કોઈ ઘર્મનાં એવાં શાસ્ત્ર નથી કે જે એટલી ઝીણવટથી અને એટલા બધા વિસ્તારથી મન-વચન કાયાનાં એવાં દુષ્કૃત્યોની પહેલી તો ઓળખ જ આપતાં હોય. જો એ નહિ તો પછી એના પ્રાયશ્ચિત્તની તો વાતે ય શી ? ત્યારે જેને દુષ્કૃત્યો સમજે છે એનાં પણ જે પ્રાયશ્ચિત્તની વાત કરે છે તે કલ્પનાથી, મનમાન્યા તર્કથી, પણ પ્રત્યક્ષ દર્શનથી જોઇને નહિ. કેમકે સર્વજ્ઞ નહિ હોવાથી પ્રત્યક્ષથી એ જોઈ શકતા નથી કે આત્મા કેવો ? એના દુષ્ટ ભાવો કેવા ? એ ભાવોથી કર્મ કેવા કેવા બંધાય ? ને કેવાં કેવાં પ્રાયશ્ચિત્તથી એ કર્મો નાશ પામે છે ? આમાંનું કશું પ્રત્યક્ષથી એ જોઈ શકતા નથી. પછી શી રીતે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવી શકે ?

તીર્થંકર ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે, તેથી સર્વ કાળનાં સર્વ દ્રવ્યો અને એના સમસ્ત ભાવો પ્રત્યક્ષ જુએ છે અને એના આધારે આ બધુ યથાર્થ કહે છે. એમણે પ્રતિક્રમણથી પાપર્મોનો નાશ જોયો અને કહ્યો, એમાં ગુરુ આગળ બાળભાવે

પાપનિવેદન અને પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણથી પાપનાશ બતાવ્યો છે. તેથી જ ભવ્ય જીવો એની શ્રદ્ધાથી પોતાનાં જીવનનાં સર્વ દુષ્કૃત્યો શાસ્ત્રજ્ઞ સદ્‌ગુરુ આગળ કહી દે છે, અર્થાત્ ભવઆલોચના કરે છે અને એનું પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ વહન કરે છે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" **વર્ષ-૧૭,અંક-૧૯,તા.૧૮-૧-૧૯૬૯**

ભવ-આલોચના શા માટે ?

આનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે જો ભવ-આલોચના ન કરી, તો પાપકર્મ ઊભાં રહી જવાનાં, હવે એને ભવાંતરે કાં તો એનાં દુઃખદ ફળ ભોગવીને નાશ કરવાના રહેશે, અગર તપથી ખપાવવાનાં રહેશે. પરંતુ દુષ્કૃત્યો હૃદયથી અંદર છૂપાવી રાખ્યાં અને ગુરુની આગળ માનહાનિ થવાના ભયથી આલોચના ન કરી, એનો અર્થ એ કે જેટલી માનહાનિ ખરાબ લાગી એટલા દુષ્કૃત્યો ખરાબ ન લાગ્યાં. ને એટલું પાપકર્મ રહી જવાનું ખરાબ ન લાગ્યું. તો આનું પરિણામ એ કે દુષ્કૃત્યના ભાવ તથા પાપકર્મ અનુબંધવાળા બની જવાના. અનુબંધ એટલે બીજશક્તિ અર્થાત્ પાપાનુબંધવાળાં. પાપ જયારે ભોગવાશે ત્યારે સાથે નવાં પાપ જન્માવશે, કેમ કે એ વખતે દુષ્ટ બુદ્ધિ યાને દુષ્કૃત્યના ભાવ પાછા પ્રગટવાના.

અહીં આલોચના ન કરનારને ભવાંતરે દુષ્ટબુદ્ધિ કેમ ? :-

અહીં દોષ-દુષ્કૃત્યોને એટલા પ્રતિક્રમણ-આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ કરવા જેવા ખરાબ ન માન્યા, પણ ગુરુની આગળ થતી માનહાનિ એટલી ખરાબ માની, એટલે સહજ છે કે જે દુષ્કૃત્ય એવાં ખરાબ ન લાગે, ભયંકર ન લાગે, તેથી એનાં આત્મામાં બીજ પડી જાય, અને ભવાંતરે એ પાછો દુષ્ટ ભાવ જગાડે. દોષ પાકા ખરાબ લાગે તો જ એનાં બીજ ન પડે, ને આગળ દુષ્ટબુદ્ધિ ન જાગે. ત્યારે પરલોકે જયાં દુષ્ટ ભાવ જાગે ત્યાં તપ કરવાનું મન જ શાનું થાય કે જેથી પૂર્વનાં કર્મ નાશ પામે ? એટલે છેવટે એ રહ્યું કે 'એનો દુઃખ ભોગવીને નાશ કરો.' પરંતુ એટલેથી છૂટકારો નહિ, કેમકે એ પાપાનુંબધવાળા હોવાથી, પોતે તો ભોગવાઇને નષ્ટ થાય, પરંતુ દુષ્ટ ભાવને લીધે નવાં પાપકર્મ બંધાવાનાં,... અને એમાં આગળ આગળ દુઃખદ ભોગવટો કરતા રહેવાનું. ત્યારે ડહાપણ આ છે કે એમ દુષ્ટ ભાવ અને પાપકર્મની અનેક દુઃખદ ભવોમાં પરંપરા ચાલે એના કરતાં અહીં એનું પ્રતિક્રમણ કરી અર્થાત્ ગુરુની આગળ નિવેદન-આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્તને લઇને વહન કરી એનો નાશ કરવો શો ખોટો ? પ્રતિક્રમણથી કર્મનો નાશ થાય. આ કર્મનાશની એક રીત.

(૨) બીજી રીત એ કે કર્મ ભોગવાઈને નાશ પામે. પૂર્વે ઉપાર્જેલા પાપકર્મો ઉદયમાં આવે, દુઃખ આપે અને એ રીતે ભોગવાઈને નાશ પામે. કહ્યું જ છે કે પાપકર્મ વિના દુઃખ આવે નહિ, અને દુઃખ આપીને પછી એ પાપકર્મ ઊભાં રહે નહિ, પરંતુ ખૂબી એ કે જો એ ભોગવતાં ન આવડે તો પાછાં નવાં પાપકર્મ ઊભાં થઈ જવાનાં.

ભોગવતાં ન આવડે એનો અર્થ એ કે દુઃખની વખતે આકુળવ્યાકુળ થવાય, ખોટા કષાયો થાય, દુઃખ કાઢવા માટે ગેરવ્યાજબી પ્રવૃત્તિ થાય, કેઈ હિંસા-જૂઠ-અનીતિ વગેરે પાપો આચરાય. દા.ત. ગરીબીનું દુઃખ આવ્યું ત્યાં સીધે સીધો પ્રામાણિક મજૂરી વગેરેનો ધંધો કરે એ તો ગેરવ્યાજબી ધંધો નહિ, પરંતુ જૂઠ માયા-કપટ, અનીતિ વગેરેથી ધંધો કરે, યા ભારે હિંસા આરંભ-સમારંભવાળો ધંધો કરે, એ ગેરવાજબી પ્રવૃત્તિ કહેવાય. એનાથી નવાં થોકબંધ પાપકર્મ ઊભાં થવાના. એમ દા.ત. રોગનું દુઃખ આવ્યું ત્યાં હાયવોય કરાય, અભક્ષ્ય દવા-ખોરાક લેવાય, એ ગેરવાજબી. એમાં ય નવાં ભારે પાપકર્મ ઊભાં થાય. આ રીતે દુઃખ ભોગવતાં ન આવડ્યું કહેવાય. પછી અહીંના દુઃખથી પૂર્વોપાર્જિત કર્મ નાશ પામે તેથી શું ? બે પાપ કાઢ્યા ને બાર ઘુસાડ્યા. અહીં દુઃખ એવું ભયંકર નહોતું એટલે દેનાર પાપ 'બે', પરંતુ હવે અહીં જે ભારે દુષ્કૃત્યો કરે છે એનાં પાપનું દુઃખ નરક યા તિર્યંચ ગતિમાં ભોગવવું પડે એવું ભયંકર ! તેથી એ દેનારાં પાપ 'બાર' કહેવાય. બે પાપ કાઢીને બારને ઘાલવાનું થાય. બકરું કાઢીને ઉંટ પેસાડવા જેવું થાય, અશુભ કર્મ ભોગવતાં ન આવડે એટલે બકરા જેવું કર્મ કાઢ્યું અને ઉંટ જેવું કર્મ ઘાલ્યું, એવું થાય.

માટે પાપકર્મ ભોગવાઈને નાશ થાય ત્યાં એને ભોગવતાં આવડવું જોઈએ.

'પાપકર્મ ભોગવતાં આવડે' એનો અર્થ એ કે ઉદયમાં આવે ત્યારે એને વધાવી લેવું જોઈએ, એની સામે દાંતિયા ન કરાય. દુઃખ, અગવડ આવે કે અણગમતું બને ત્યાં તરત સમજી લેવાય કે,

(૧) આ મારાં પૂર્વબદ્ધ અશુભ કર્મનું ફળ છે. કર્મ ઉદયમાં આવ્યા માટે આ દુઃખ-આપત્તિ આવી. અનંત ગુણસંપન્ન તીર્થંકરદેવથી માંડી અનંત દોષભર્યા મહાઅનાડી માણસ સુધીના માટે આ સનાતન નિયમ કે એમને જે દુઃખ આવે એ પોતાનાં જ પૂર્વે ઉપાર્જેલા અશુભકર્મને લીધે જ આવે, માટે દુઃખમાં બીજાને શો દોષ દેવો ! દોષ વાંક પોતાનો જ છે. પોતે એવાં અશુભ કર્મ ન ઉપાર્જ્યાં હોત તો દુઃખ આવત નહિ. બીજાઓ દુઃખ આપતા દેખાય એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, મૂળ કારણ પોતાના અશુભ કર્મ છે. પોતાનાં અશુભ વિના દુઃખ દેવાને કોઈ શક્તિમાન

નથી. નરકના જીવનાં એ કર્મ પૂરાં થઇ જાય અને ત્યાંથી બહાર નીકળી જાય, પછી પરમાધામી દેવો એને કશું કરી શકતા નથી. એટલે જ

(૨) બીજી સમજ આ જોઇએ, કે મોટા તીર્થંકર ભગવાન શું કે મહાઅનાડી જીવ શું, એમને દુઃખ ભોગવાય તેમ તેમ એ દુઃખને દેનારાં કર્મ ઓછા જ થવાનાં. તો મારે પણ દુઃખ, રોગ, પ્રતિકૂળતા જેમ જેમ ભોગવાય છે તેમ તેમ કર્મ ઓછાં જ થતાં જાય છે, પછી રોવાનું શા માટે ? કચરો જાય એમાં કોણ રુવે ? નસ્તરની પીડા છતાં ગૂંમડું જો મટે છે તો ત્યાં કોણ રુવે છે ? **દુઃખ એ તો કર્મગુમડાને ખત્મ કરનારું નસ્તર છે.** ત્યાં મન બગાડવાનું કામ શું ?-

(૩) ત્રીજી સમજ આ, કે જો દુઃખ વખતે પણ ભાવના સારી રાખી, તો નવી પુણ્યકમાઇ થશે, ગોશાળો મહા અનાડી હતો, જગતદયાળુ મહાવીર પરામાત્મા પર તેજોલેશ્યા છોડનારો અને પ્રભુને બાળી નાખવા મથનારો હતો. પરંતુ એ જ મૂકેલી તેજોલેશ્યા પ્રભુને બાળી નહિ શકવાથી ગોશાળાના જ શરીરમાં ઘૂસી એને બાળ્યો.

હવે અહીં કર્મનો અટલ સિદ્ધાન્ત જુઓ.

પ્રભુને કર્મ એટલા સબળ નહિ, તો ય નબળા અશુભ કર્મ અશાતા વેદનીય બાકી હતા, તેથીજ એના ઉદયે આ તેજોલશ્યાથી દાહની પીડા ભોગવવી પડી. પરંતુ એ ભોગવતાં આવડી, ગોશાળા પર લેશ પણ દ્વેષ-દુર્ભાવ ન કર્યો, એને દુઃખ દેનારો જરા પણ ન માન્યો, તેમ પોતે મનથી જરા પણ દુઃખી ન થયા, સ્વસ્થપણે પીડા ભોગવી, -તો કર્મનું આગળ પૂછડું ન ચાલ્યું. ભોગવાઇને કર્મ *રવાના થઇ ગયા.*

ગોશાળાનો પસ્તાવો-મોટું ઈનામ :-

ત્યારે ગોશાળાને હવે તીવ્ર અશુભનો ઉદય છે, તેથી તેજોલેશ્યાએ એનાં શરીરને બાળવા માંડ્યું. ભયંકર અંતર્દાહની પીડા ઊભી થઇ. સાત દિવસ સુધી બળુ-બળુ થયો. પહેલાં તો પોતે સર્વજ્ઞ નથી એવી લોકમાં નાલેશી થયાના જરા દુઃખ વખતે દુઃખ દેનાર તરીકે પ્રભુને ઠપકો આપતો હતો, પરંતુ હવે અહીં એના મનને લાગી ગયું કે 'આ દાહનું દુઃખ મારા જ પાપને લીધે છે. મેં ધર્માચાર્યની અવગણના કરી તેથી મારી જ તેજોલેશ્યાએ મારે બળવાનું દુઃખ આવ્યું. ધિક્કાર છે મારા દુષ્કૃત્યને ! લાવ મારા શિષ્યોને ને લોકને શીખવું કે **જે પોતાના ધર્માચાર્યની અવગણના કરે છે, એને આવાં દુઃખ આવે છે. માટે કોઇ ધર્મગુરુની હીલના કરશો નહિ.'**

-આમ સારો ભાવ આવ્યો તો મરીને ૧૨ માં દેવલોકે ગયો. દુઃખ ભોગવતાં

છતાં એને આટલા અંશે વધાવ્યું કે એમાં પોતાની નાલાયકીને જવાબદાર ગણી, તો ઈનામમાં બારમો દેવલોક. તો પછી સર્વાંશે વધાવે તો કેટલું મોટું ઈનામ ? ગોશાળે સર્વાંશે ન વધાવ્યું, કેમકે એણે જો કે શિષ્યોને એમ કહ્યું કે,-

'હું સાચો જિન નથી, સર્વજ્ઞ નથી, સાચા જિન સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુ છે.' હું એમનો પૂર્વે શિષ્ય હતો અને એમની પાસેથી આ તેજોલેશ્યાની વિદ્યા ભણ્યો હતો. પરંતુ મેં એ ધર્માચાર્યની અવગણના કરી, એમનો દ્રોહ કર્યો એનું આ હું ફળ પામ્યો છું. તેથી તમે કોઇ ધર્મગુરુનો દ્રોહ કરશો નહિ, અને મારા મરી ગયા પછી મારા મડદાને દોરડીથી બાંધી શ્રાવસ્તિ નગરીના રાજમાર્ગો પર કૂતરાના મડદાની જેમ ઘસડીને ફેરવજો, અને લોકોને કહેજો કે 'જે કોઇ ધર્માચાર્યની અવગણના કરે એના આવા હાલ થાય', આમ જો કે કહ્યું ખરું, પરંતુ એ ન કહ્યું કે મને મહાવીર પ્રભુ પાસે લઇ જાઓ, અને હું એમની આગળ મારાં સર્વ પાપોની આલોચના કરું, પ્રાયશ્ચિત્ત લઉં, અને નિર્મળ થાઉં. આ ન સૂઝયું, ને એમ ન કર્યું, એ અધુરાશ રહી, ક્રૂર કૃત્યોના સંસ્કાર તથા ઉપાર્જેલા પાપકર્મના અનુબંધ ઊભા રહી ગયા, એટલે જો કે અંતે પશ્ચાત્તાપના શુભ ભાવથી ઊભા થયેલ પુણ્યે બારમો દેવલોક મળ્યો ખરો, પરંતુ પછી કેમ ? તો કે એ સિલિકનો માલ આગળ આવશે. પાપકર્મો અને સંસ્કારો ભારે પીડશે.

પુણ્યોદય વખતે પાપના ઉદયને વિલંબ કેમ :-

પ્ર.- એ પાપર્મો તો પહેલાંય હતાં, તો કેમ તરત પછીના ભવમાં ફળ ન દેખાડ્યું ?

ઉ.- કેટલાંય કર્મ અને કુસંસ્કારોને ફળ દેખાડવા માટે અનુકૂળ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-ભવના સંયોગ જોઈએ છે.

અંતરમાં ક્રૂરતાના સંસ્કાર પડયા હોય, પરંતુ ભવ કબુતર જેવો મળ્યો હોય તો એ ક્રૂરતા જાગ્રત ન દેખાય. એમ અહીં ગોશાળાને બારમા દેવલોકમાં જન્મ મળ્યો છે એટલે ત્યાં ઉગ્ર કુસંસ્કારો ઉદય ન પામે, અને આયુષ્ય તો જીવનમાં એક જ વાર બંધાય, તેય એ બંધાતી વખતે મનના પરિણામ જેવા શુભ કે અશુભ હોય, તે પ્રકારનું આયુષ્ય બંધાય. પછી તો કેમ ? તો કે જીવનમાં ગમે તેટલાં સુકૃત કર્યાં હોય પરંતુ જો આયુષ્ય તત્કાળના અશુભ ભાવને લીધે દુર્ગતિનું બંધાઇ ગયું હોય તો મરીને એ ગતિમાં જ જવાનું થાય. એથી ઊલટું જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ કર્યાં હોય પરંતુ આયુષ્ય તત્કાળના શુભ ભાવને લીધે સદ્‌ગતિનું બંધાયું હોય તો મરીને તરત સદ્‌ગતિમાં જવાનું થાય, ને ત્યાંના સંયોગના હિસાબે સંસ્કારો જાગ્રત થાય અને કર્મવિપાક બતાવે.

ગોશાળાને આવું બન્યું. જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ આચર્યાં છે, એનાથી અશાતા વેદનીય આદિ અશુભ કર્મો અને કુસંસ્કારો સારા પ્રમાણમાં ઉપાર્જ્યાં છે. પરંતુ આયુષ્ય બાંધવા ટાણે ભાવ સારા હતા તેથી દેવલોકનું આયુષ્ય અને શાતા વેદનીય આદિ સારાં કર્મ તથા પાપ પશ્ચાત્તાપના સુસંસ્કાર પણ ઊભા કર્યા છે. હવે જયારે મરીને બારમા સ્વર્ગનો દેવ થાય છે ત્યારે ત્યાંના સંયોગના હિસાબે શુભ કર્મ અને સુસંસ્કાર ઉદય દેખાડે છે, ને અશુભ કર્મ તથા ઉગ્ર કુસંસ્કારો ફળ દેખાડી શકતા નથી. પરંતુ એ ત્યાં જ હો. ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થશે એટલે એ અશુભનું કામ શરૂ થશે, આ સૂચવે છે કે,-

સંયોગને આધીન શુભાશુભનો ઉદય :-

આત્મામાં બંને જાતનાં કર્મ હોય, પરંતુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ને ભવના સંયોગ પરિસ્થિતિના હિસાબે જો પુણ્યકર્મ જોર પકડે, તો પાપકર્મ દબાઇ જાય. પુણ્ય એના વિપાક દેખાડે અને પાપ એના વિપાક ન દેખાડી શકે. એથી ઊલટુ જો તેવા સંયોગોએ પાપકર્મ જોર પકડે તો એના વિપાક ભોગવાતા રહે અને પુણ્યના વિપાક બંધ પડે, ભોગવવામાં ન આવે.

વાત આ હતી કે જો પાપકર્મ ભોગવતાં આવડે અર્થાત્ પાપના ઉદયે આવેલાં દુઃખની વખતે જો ભાવના સારી રખાય તો નવાં પુણ્યની કમાઇ થાય. ગોશાળો પોતાની જ તેજોલેશ્યાના તાપથી બળતો રહેવાનાં દુઃખમાં મર્યો, એ પાપકર્મના ઉદયને લીધે જ, પરંતુ એ વખતે ભાવના સારી આવી તો મરીને એકવાર તો બારમા દેવલોકે ગયો.

(૪) કર્મ ભોગવવાની આવડતમાં ચોથી સમજ આ, કે 'મારો આત્મા મૂળમાં શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય છે' એને એમાં પુણ્યોદયે સ્વર્ગની સમૃદ્ધિ મળો તેથી કશો લાભ નથી, એના ગુણમાં કાંઇ વધતું નથી તેમ પાપોદયે આપદા આવે, દુઃખ આવે, એથી જ્ઞાનાદિ ગુણમાં કાંઇ ઘટતું નથી. તો પછી પુણ્યના ઉદયમાં યાને સુખ-સગવડ મળી જવામાં મારે ઘેલા-મેલા થવાનું શું કામ ? અને પાપના ઉદયમાં એટલે કે દુઃખ-આપત્તિ-અગવડ આવે ત્યાં કરમાવાની ને ખિન્ન દીનહીન થવાની શી જરૂર ? આ બધાથી મારા અસલી શુદ્ધ સ્વચ્છ જ્ઞાનમય સ્વરૂપમાં કોઇ વિકાસ-વિકાર થતો નથી, પછી મારે સુખ-દુઃખની મન પર અસર લેવાનું શું કામ છે ? હું નિર્વિકાર શુદ્ધ જયોતિ સ્વરૂપ છું. દુનિયાના સંયોગાધીન સુખ-દુઃખ એ તો મારી ચીજ નહિ, -એ તો કર્મના ખેલ છે. મારે તે તટસ્થપણે માત્ર જોવાના, સારું-નરસું કશું માનવાનું નહિ. કશું હરખાવા-રોવાનું નહિ.

સુખ-દુઃખમાં અલિપ્ત રહેવાની ચાવી-શુદ્ધ સ્વરૂપ ભાવો :-

આ સમજને ચિત્તમાં મમરાવવામાં આવે, હૃદયમાં વારંવાર ચિંતવવામાં આવે. તે પણ એ રીતે કે જાણે આપણે અત્યારે મોક્ષના જીવ જેવા શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર બની ગયા છીએ એવી ભાવના કરીને, જો આ રીતે એનો ખુબ અભ્યાસ થાય, તો એક એવો સુંદર સંસ્કાર ઊભો થાય છે કે જેથી પછી મામૂલી સુખ-દુઃખ વખતે તો એ ભાવનાના પ્રતાપે સહેલાઈથી સુખ-દુઃખથી અલિપ્ત જેવા રહી શકીએ, અને પછી આગળ અભ્યાસ વધતાં મોટા સુખ દુઃખમાં પણ અલિપ્ત જેવા રહી શકીએ. બોલો છો ને,

'ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી, ચાર ક્રોડ મણ અન્ન નિત સીઝે,
લૂણ દસ લાખ મણ લાગી, તિન ક્રોડ ગોકુળ નિત દુઝે,
તો ભી ન હુઆ અનુરાગી...ભરતજી'

કેટલી બધી સંપત્તિ ? ૯૬ ક્રોડ પાયદળ લશ્કર નભાવે છે ! રોજ ૪ ક્રોડ મણ અન્ન રંધાય ? જેમાં રોજનું ૧૦ લાખ મણ તો મીઠું (લૂણ) વપરાય છે ! એ ૯૬ ક્રોડના લશ્કરને પગાર આપવા ધન કેટલું ? આવા સમૃદ્ધ પણ ભરત ચક્રવર્તી એ સમૃદ્ધિમાં 'અનુરાગી' યા ને પ્રેમવાળા ન બન્યા. કારણ ? એમના મનમાં વૈરાગ્ય ઉછળતો હતો, પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર સ્વરૂપનો ખ્યાલ હતો, પછી બાહ્ય સંપત્તિના લેપડાની શું કામ અસર લે ?

આત્મસ્વરૂપ ભાવવા પર સુદર્શન અનાસક્ત :-

સુદર્શન શેઠને પ્રપંચથી અભયા રાણીએ મહેલમાં આણ્યા. શેઠના રૂપ પર ઓવારી જઈ ભોગની પ્રાર્થના કરે છે. હાવભાવ કરે છે. જુઓ રાત્રિનો કામોત્તેજક સમય છે, ખૂબસુરત રાણી કામચેષ્ટાઓ સાથે આજીજી કરે છે, પણ શેઠનું રુવાડું ય ફરકતું નથી. ત્યાં રાણીએ અભિનય-હાવભાવ-કામચેષ્ટાઓ કરવામાં શું બાકી રાખ્યું હશે ? આંખના નખરા, હાથના લટકા, મોંઢાના હાસ્ય, અંગોપાંગનાં પ્રદર્શન ... કાંઈ કરવામાં કમી ના રાખી હોય ? અરે ? શેઠને અડપલાં કરવામાં ય સંકોચ રાખ્યો હશે ? છતાંય શેઠને લેશમાત્ર કામનો વિકાર નથી થતો. શી રીતે બન્યું હશે ? કહો, શેઠ પોતાના આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર સ્વરૂપનાં હાર્દિક ચિંતનમાં લયલીન બન્યા હોય, પછી આ કામોત્તેજક સંયોગોની મજાલ શી શેઠને જરા વિકાર કરી શકે ? મનથી નક્કી કરી લીધું કે મારું આત્મસ્વરૂપ બિલકુલ વિકાર રહિત છે, શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે. મારે આ ચામડાના વિષયો સાથે લેવાદેવા શી ? એ તે મારા આત્માની આસપાસ મોહની સેનાનો ઘેરાવો છે, પણ એને લેશ પણ અંદર પેસવા ન દઉં, કામરાગ-સ્નેહરાગ-વિષયરાગરૂપી કચરાને જરીકે અંદર ઘૂસવા ન દઉં-આવી સજ્જડ માન્યતા અને સચોટ ભાવના પર સુદર્શન શેઠ એવા મહાકપરા

સંયોગોમાં અલિપ્ત રહ્યા. આવા સંયોગ મળવાના કર્મના ઉદયને પડકારતાં આવડ્યું, એ ઉદયથી પ્રાપ્ત સંયોગની જરાય અસર ન લીધી, ખુશી ન માની કે ચલો રાણી મળી.

આત્મસ્વરૂપ ભાવવા પર ઉપસર્ગમાં મોક્ષ :-

ખંધક મુનિની રાજાએ મોકલેલા મારાઓ ચામડી ઉતારે છે. પાલક પાપી ખંધક સૂરિના ૫૦૦ શિષ્યોને ઘાણીમાં પીલે છે. એમાંના કોઇ દુઃખી થયા ? કપરા કર્મના ઉદયને ભોગવતાં આવડ્યું, એમ જરાય દુઃખ ન માન્યું, કેમકે પોતાના આત્માના શુદ્ધ નિર્વિકાર જ્ઞાનમય સ્વરૂપના ચિંતનમાં લયલીન બની ગયા. પરિણામ સર્વ કર્મનો અંત કરી મોક્ષ પામી ગયા.

શાસ્ત્ર કહે છે, (૧) કર્મનો નાશ પ્રતિક્રમણથી થાય, એમ (૨) કર્મને ભોગવી લેવાથી થાય. પણ જો ભોગવતાં આવડે તો આ ઉદય પામેલ કર્મનો નાશ કરવા સાથે બીજા કેઇ કર્મનો ચૂરો કરે. અને ભોગવતાં જો ન આવડ્યું તો આ ઉદિત કર્મ તો ભલે જાય, પરંતુ બીજા કેઇ નવાં ઊભાં કરે.

આ કર્મ નાશની બીજી રીતની વાત થઇ.

(૩) કર્મનો નાશ કરવાની ત્રીજી રીત તપથી છે. પૂર્વ જન્મનાં કર્મ ભોગવાઇને જ નાશ પામે એવો નિયમ નથી. તપ આચરો તો પણ કર્મક્ષય થાય છે. તપ બે પ્રકારે, ૧. બાહ્ય અને ૨. આભ્યન્તર.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૦,તા.૨૫-૧-૧૯૬૯

બાહ્ય તપમાં શું શું આવે ?

અનશન[૧], ઉનોદરી[૨], વૃત્તિસંક્ષેપ[૩], રસત્યાગ[૪], કાયકષ્ટ[૫], અને સંલીનતા[૬], આ છ બાહ્ય તપ છે.

આ તપ સ્વેચ્છાએ કરવાનો છે. બાંધ્યો ભૂખે મરે એ અનશન તપ નહિ.

'તપ વિના સિદ્ધિ નથી.'

'તપ વિના લોટબંધ કર્મનો ક્ષય નહિ.'

આ સચોટ સમજ સાથે 'મારે સિદ્ધિ જોઇએ. મોક્ષ મેળવવો છે, કર્મક્ષય કરવો છે, લાવ અશનનો ત્યાગ કરું' એ ઇચ્છાથી અશન છોડે એ અનશન તપ ગણાય. પછી ભલે ને ઉપવાસ ન કર્યો, એકાસણું બેસણું કર્યું, અરે ! નવકારશી કરી કે પોરિસી કરી, પણ આ ઈચ્છાએ, તો એ અનશન તપ થયો. એથી કર્મક્ષય થાય.

નવકારશી-પોરિસી તપ વગેરેથી કેટલાં પાપ તૂટે ? :-

શાસ્ત્ર કહે છે, સો વરસ સુધી એક નરકનો જીવ નરકની પરમાધામીની ઘોર

પીડા ભોગવે, કપાય, છૂંદાય, બળાય, લોખંડી મોઘરથી કૂટાય... વગેરે કારમી પીડાઓ લગાતાર સો વરસ ભોગવે અને એ ભોગવવામાં જે રકમ બંધ ઘોર અશાતાવેદનીય કર્મ ભોગવાઈને નાશ પામે, એટલાં કર્મ એક શ્રદ્ધાળુ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ નવકારશી તપથી ખપાવે, ક્ષીણ કરે. પછી પોરિસી કરે તો ૧૦૦૦ વર્ષનાં કર્મનો ક્ષય કરે. સાઢપોરિસી કરે તો ૧૦,૦૦૦ વર્ષનાં કર્મનો ક્ષય કરે... ચાલ્યું, આગળ આગળના તપમાં દસ-દસ ગુણો લાભ થાય. બોલો સવાર પડી ત્યાં દાતણનો ડોયો ને ચાહનો કટોરો મોંમા ઘાલવાનું કરાય છે, એને ભાન છે ખરું કે 'જીવડા ! જરાક ખમ, માત્ર સૂર્યોદય પર બે ઘડી છોડ, પછી દાતણ કરજે, તો નવકારશી તપ થશે અને એમાં પેલા સો વરસની નરકની કારમી વેદનાનાં પાપ નાશ પામશે' ત્યારે નિત્ય નવકારશી વાળાને ભાન ખરું કે રોજ નહિ, તો પર્વ દિવસે જરા પોરિસી કરું ને ૧૦ ગુણો લાભ યાને ૧૦૦૦ વરસની વેદનાના કર્મનો ભૂક્કો થશે. પોરિસી કરવામાં સહવાનું કેટલું મામૂલી ? અને લાભ કેવો જંગી કર્મક્ષયનો ? પણ ખાઉં-ખાઉંની રાક્ષસી આહારસંજ્ઞામાં બિચારાને આ શાનું સૂઝે ? ખબર નથી કે ભેંસ થઈને આ તપ નહિ કરી શકે. માલિક ગુસ્સે થઈને ચારો મોડો નાખશે તો ભૂખ્યા રહેવું પડે છતાં તપ નહિ. એ તો આ માનવજીવનની લહાણ છે કે કર્મક્ષયની ઈચ્છાથી નવકારશી પોરિસી વગેરે અનશન તપ થઈ શકે. અરે ! કશું ય પચ્ચક્ખાણ નહોતું, બપોર સુધી ખાધું, પણ પછી કર્મક્ષયાર્થે 'ચાલ હવે, આજે કશું ખાવું નથી, અથવા આજથી મારે રોજ ૪ ટંકથી વધુ ખાવું ન ખપે', એમ અભિગ્રહ કરે, તો ય તે અનશન તપ છે. એમ,

(૨) ઉનોદરિકા તપ, જમતાં ૨-૪ કોળિયા ઓછું ખાય, શા માટે ? ભગવાને એને પણ તપ કહ્યો છે, એથી ય કર્મક્ષય થાય, એ માટે, તો એ ઉનોદરી તપ થયો. શરીર સારું રહે એવો ઉદ્દેશ નહિ, ઓછું ખાતાં બીજાને સારા લાગીએ માટે ઉનોદરી નહિ, કિન્તુ જિનની આજ્ઞા છે, કર્મક્ષય થાય છે, માટે ઉનોદરી એ તપ. કેવી મઝા ? ખાવા છતાં તપ ! કેમ ? ૨-૪ કોળિયા પણ ઓછું ખાતાં એટલી ખાવાની લાલચ દાબી માટે.

આ સૂચવે છે,

કર્મક્ષયાર્થે ઈન્દ્રિયો અને મનના વિષયોની જેટલી લાલચ દબાવો એટલો તપ થાય.

જીવન જીવતાં ઘણાય વિષયો સામે આવવાના કે સ્મરણમાં આવવાના. સામે ઈન્દ્રિયોના વિષય તરીકે શબ્દ-રૂપ વગેરે, ને મનના વિષય તરીકે ક્રોધ, માન વગેરે કષાયો આવવાના, જેટલા જેટલા એને રોકતા જાઓ, ઈદ્રિયો અને મનને એ

પકડતાં અટકાવે, એટલો તપ થાય, મહાન કર્મક્ષયનો લાભ આપે. જુઓ,

(૩) **વૃત્તિસંક્ષેપ તપ.** ભાણા પર જમવા બેઠા, ૮ ચીજ પીરસાઈ, એમાંથી કર્મક્ષયના લાભાર્થે ૧-૨ ચીજ કાઢી નાખી, તો આ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ થયો. મનની વૃત્તિને આઠમાંથી છ ખાવા પર સંકોચી. હંમેશ માટે પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ ન ખાવી', અથવા 'રોજના માટે ૨૦થી વધુ ચીજ ન ખાવી', યા 'રોજના ૩ ધાન્ય, ૨ શાક, ૪ વિગઈથી વધુ ન ખપે', તો એ વૃત્તિ સંક્ષેપ તપ થયો. એથી પેટ ભરાય કે નહિ ? ભરાય. દહાડામાં ૪ વાર પણ ખવાય કે નહિ ? ખવાય છતાં તપનો લાભ મહાન કર્મક્ષયનો લાભ થાય, ભરપૂર પુણ્ય-ઉપાર્જન થાય.

ભિખારીના તપનું દ્રષ્ટાન્ત :-

એક ભિખારી હતો. એંઠું-જુઠું મળતું તે ખૂબ ખાતો. શરીરે ફોલ્લા ઉઠ્યા, રસી ઝરે છે, બળે છે, ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારે છે. છતાં ખા-ખા ચાલુ. એને એક વાર સાધુ મળ્યા. હાથ જોડીને કહે છે,

'બાપુજી જુઓને આ કેવો રોગ થયો છે ! કાંઈ જડીબુટ્ટી બતાવો ને, જેથી સાજો થાઉં.'

મુનિ કહે, ભલા માણસ ! જડીબુટ્ટી તો તારી પાસે જ છે, અમારી પાસે શું માંગે ?

પેલો કહે, 'મારી પાસે ? ના રે ના, બાપજી ! હું તો ભિખારી છું. ભીખ માગીને જીવું છું મારી પાસે એક રાતી પાઈ નહિ, તો વળી જડીબુટ્ટીની વાત શી ?

મહારાજ કહે છે, 'મહાનુભાવ ! જો આ ખાઈ ખાઈને તો રોગ ઊભો થયો છે. હવે જો એના પર કાપ મૂકી દે તો એજ જડીબુટ્ટીનું કામ કરે, રોગ મટી જાય, માત્ર શરીરનો જ નહિ, આત્માનો કર્મરોગ પણ કેટલોય નાશ પામી જાય. શાસ્ત્ર કહે છે, ઈન્દ્રિયો અને મનની વૃત્તિપર કાપ મૂકે એથી તપ થાય, તપથી કાયા અને આત્મા નીરોગી થાય.'

ભિખારી કહે, 'મને મળે છે જ કેટલું ? એમાં શો કાપ મૂકું ?'

મુનિ કહે અરે નાદાન ! તને ભીખમાં ધાન્ય કેટલા મળે ? શાક કેટલા મળે ? દૂધ દહીં વગેરે વિગઈઓ કેટલી મળે ? ન મળે તો ન ય મળે, પણ મળે તો કેટલી મળે, કોઈ નિયમ ખરો ? ના, પછી એ લેવામાં ખાવામાં નિયમ ખરો કે 'ગમે તેટલું મળે, પણ આટલું જ લેવું, આટલું જ ખાવું ?' ના, તો એના પર કાપ મૂકી શકાય.

ભિખારીને ગળે ઉતરી ગયું. કહે 'ભલે મહારાજ ! મને રોજ એક જ ધાન્ય, એક જ શાક, અને એક જ વિગઈનો નિયમ કરાવો. એથી વધુ મારે ન લેવું.' લીધી પ્રતિજ્ઞા.

ત્યાગનો લાભ :-

શું કર્યું આ ? વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ તપ. એ તપ કોઈ લાલસાથી નહિ, કોઈ ધન-માલ મળવાની આકાંક્ષાથી નહિ. એટલે જ એમાં એના કર્મ એવા ખપી ગયા, કે એ પછીથી સાજો ય થયો નોકરી ય મળી. એમાંથી વેપારી ય થયો, અને શ્રીમંત પણ બન્યો. હવે તો મનમાન્યાં ધાન્ય-શાક-વિગઈઓ મળી શકે છે. પરંતુ એને તો રોજ એકજ વિગઈ ખપે છે ! ઉપકાર માને છે એ મુનિનો કે 'ભલુ થજો એ મહાત્માનું કે મને આ સ્થિતિમાં ચડાવ્યો. અને સાથે બહુ ધાન્ય, બહુ શાક, બહુ રસના પાપમાંથી બચાવી લીધો ! લાવ ત્યારે, નિયમ ન હોત તો ખાઈને બગાડત એ દૂધ-ઘી વગેરેનાં ભરપૂર સુપાત્રદાનનો લાભ લેવા દે.' મંડયો દાન દેવા.

જુઓ, એક વખતનો ભિખારી કડક વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગના તપમાં દાનવીર બન્યો, અને એટલા બધાં અંતરાયકર્મનો ક્ષય કર્યો, તેમજ એટલું બધું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું, કે ત્યાંથી મરીને જે દેશમાં મનુષ્ય તરીકે જન્મ પામ્યો, ત્યાં એના જનમવા પહેલાં રાજાને નિમિત્તિયાએ દુકાળ પડવાની આગાહી કરેલી, તે આગાહી આ પુણ્યશાળીના જનમવાથી ફોક ગઈ, આના પ્રબળ પુણ્યે ભારે વરસાદ પડયો, સુકાળ થયો, કેવળજ્ઞાની ભગવંત પાસેથી રાજાએ આ જાણીને આ બાળને માથે છત્ર ધરી એને રાજા તરીકે જાહેર કર્યો, જોયું કે 'જેનું આટલું બધું પુણ્ય તપે છે કે દુકાળને ફેડી નાખે, તો એ જ પ્રજાનો પાલક ખરો રાજા છે.'

એક ભિખારીનું આ પરાક્રમ જાણ્યા પછી તમને વૃત્તિસંક્ષેપ કરવાનું કાંઈ પૌરુષ ચડે ખરું ! જોજો હોં, પણ અહીં ખાસુ મળે તે ખાવાનું રહી ન જાય ! કેમ, આ જ ગણતરીમાં ચાલો છો ને ! કે 'ખાધું એટલું આપણું' ખાધેલું રહે છે ? ભૂલશો નહિ, પેટ તો એક કાણી કોઠી છે. એમાં લાખો મણ નાખો છતાં ખાલી ને ખાલી. બોલો આ જિંદગીમાં જ આજ સુધી આ કાણી કોઠીમાં કેટલું નાખ્યું ? રોટલી કેટલા હજાર ? એ બધું છે અત્યારે સલામત ? શા સારુ મળે એટલું ને મળે એટલી વાર ખાવાની પૂંઠે પડ્યા છો ? એ તો મોહરાજાની લાલચો છે. એને સર્વેસર્વા પરવશ પડવામાં તમારા પોતાના આત્માનું સત્ત્વ હણાતું જાય છે.

આત્માનું સત્ત્વ આ, કે મળતી લાલચો પર કાપ મૂકે કે 'મારે આટલી જ ચીજ ખપે, આટલા જ ટંક ખપે' નક્કી કરેલ ટંકથી વધુ ખાવાનું નહિ, સોપારીની કટકી ય નહિ, ને ચાહની અડધી રકાબીય નહિ પીવાની, માત્ર પાણી સિવાય કશું

નહિ, એ પણ અનશન તપ થયો, એમ ચીજની સંખ્યાનું નિયમન એ દ્રવ્યસંક્ષેપ તપ થયો. આમાં તો કેટલીય લાલચ રોકી, એથી આત્માનાં સત્ત્વનો વિકાસ થયો.

ત્યારે માનવજીવનનાં મૂલ્ય સત્ત્વ-વિકાસમાં છે, પણ પશુની જેમ લાલચવશ થઈ સત્ત્વને હણવામાં નહિ.

લાલચના માર્યા નિયમ વિનાનું જીવન જીવવામાં તો માણસના ખોળિયે પશુહૃદયની જ રમત થાય.

(૪) રસત્યાગ તપ : દૂધ-દહીં-ઘી-તેલ-ગોળ-સાકર-તળેલું, એ છ વિગઈ-ઓમાંથી અમુક વિગઈનો ત્યાગ રાખવાથી થાય. સવારથી નક્કી કરાય કે આજે દૂધત્યાગ, યા દહીંત્યાગ...વગેરે અથવા બાંધે ભારે નક્કી થાય કે 'આજે ત્રણથી કે ચારથી પાંચથી વધુ વિગઈ ન વાપરવી' 'વર્ષ માટે કે જીવનભર અમુક વિગઈનો સર્વથા ત્યાગ યા રોજ અમુક ત્યાગ' એમ પણ નિયમ થાય.

કુમારપાળ મહારાજા ૧૮ દેશના ધણી સમ્રાટ રાજા. છતાં પ્રતિજ્ઞા કરતા કે 'ચોમાસામાં ઘી સિવાય ૫ વિગઈઓ બંધ.' કેવો રસત્યાગ ? કેટલો લાલચ પર કાપ ? ત્યારે ગણધર થવાનું મહાપુણ્ય શી રીતે ઊભું કરી ગયા હશે ? આમ જ, પણ લાલચોને પરવશ બન્યા રહીને નહિ.

આર્તધ્યાનથી બચવું છે ? તો મનની લાલચો પર આવા ટંક નિયમ, વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગના નિયમ વગેરેથી કાપ મૂકો. નહિતર જો કોઈ નિયમ જ નહિ, લાલચોના ચારે દરવાજાને બારે ભાગોળ ખુલ્લી, તો ભરચક આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરવાની અનુકૂળતા રહેવાની.

આર્તધ્યાન શાનું હોય છે ? ઈષ્ટના સંયોગનું, ને અનિષ્ટના વિયોગનું ને ? ઈષ્ટ-સંયોગ એટલે 'ગમતું બન્યું રહે, ગમતું મળે.' આ લાલચ. એમ 'અનિષ્ટ-વિયોગ એટલે અણગમતું ટળે, અણગમતું ન આવે' આ લાલચ. હવે જો કોઈ ત્યાગનો નિયમ જ નથી, પ્રતિજ્ઞા જ નથી, તો તો બધાયની લાલચ ઊભી છે. આ લાલચના લીધે આર્તધ્યાન શું કામ નહિ ચાલે ? જો અમુક અમુક પણ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા છે. દા.ત.'મહિનામાં ૧૦-૧૫-૨૦ દિવસ મિઠાઈ ત્યાગ' તો એટલો વખત એ ચીજની અપેક્ષા જ નથી તેથી 'એ મળી તે ઠીક', અગર 'મળે તો સારું' એવું આર્તધ્યાન નહિ થાય.

થોડા પણ ત્યાગમાં ખૂબી :-

ખૂબી તો પાછી એ છે કે થોડી પણ લાલચ રોકીને અમુક ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી, તો તે સમજીને જ કરી છે કે 'આ ત્યાગ કરેલી ચીજ મિઠાઈ વગેરે સારી તો નથી જ. એટલું જોમ નથી તેથી અમુક પ્રમાણમાં ત્યાગ કરું છું. પરંતુ ખરેખર

તો તે જીવનભર માટે છોડવા જેવી છે.' આમ મનમાં એ ચીજ પ્રત્યે નફરત ઊભી થઇ એનો લાભ એ કે એના ત્યાગ વિનાના ખુલ્લા દિવસમાં પણ એને ખરાબ માન્યાથી એની એવી જોરદાર લાલચ નહિ રહે, એટલે એનું તેવું પ્રબળ આર્તધ્યાન નહિ ચાલે.

થોડા પણ ત્યાગથી પાપ પ્રત્યે નફરત :-

મહિનામાં ચાર દિવસ પણ ઘી-દૂધ-દહીં-સાકર બંધ કરો ને, તો ય એની અસર આખા મહિના પર પડશે. કેમકે આ થોડું પણ બંધ રાખ્યું એ સમજીને જ બંધ રાખ્યું છે કે 'આ ચીજ ખોટી. માટે જેટલો એનો ત્યાગ થયો એટલો હું ભાગ્યશાળી' પછી બાકીના દિવસોમાં એ ખાતાં ખાતાં ય મનમાં આ ભાવ રહેશે કે 'આ ચીજ ખોટી છે કયારે સર્વથા ત્યાગ કરવાનું જોમ આવે ?' આમ એના પ્રત્યે નફરત ઊભી થાય એ મોટી વસ્તુ છે.

મૂળમાં પાપવસ્તુઓ પ્રત્યે નફરતની જરૂર છે. એ આવ્યા પછી તો જયારે કયારેય ત્યાગ સહેલો છે. *આ નફરત થોડી પણ લાલચ દબાવીને થોડા પણ* પ્રમાણમાં ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી આવે. જેને આ કાંઇ કરવાની ઇચ્છા જ નથી. એ તો ઊલટુ મનમાં માનશે કે 'ચાલો ચીજ સારી મળી આ જેટલી વધુ મળે એટલા વધુ ભાગ્યશાળી.' જોયું ? પેલો એના ત્યાગમાં ભાગ્યશાળીપણું માને છે, ત્યારે આ એના ભોગમાં જાતનું ભાગ્યશાળીપણું માને છે. કેટલો બધો ફરક ?

ભોગમાં ભાગ્યશાળીપણું ? કે ત્યાગમાં ? ભોગમાં તો પુણ્યની ચટણી થઇ જાય છે. ત્યારે ત્યાગમાં પુણ્યની ભરતી થાય છે. બોલો ભાગ્યશાળી કોણ ? પુણ્ય સફાચટ કરનારો ? કે પુણ્યની કોઠી ભરનારો ? સુરસુંદરીના ગણિતવાળા ન થજો, મયણા સુંદરીના ગણિતવાળા બનજો.

નિયમ-પ્રતિજ્ઞા કરીને જેટલી લાલચને દાબો એટલું આત્માનું સત્ત્વ ખીલે છે રસત્યાગમાં આ લાભ મળે છે. આ ચોથા બાહ્ય તપની વાત થઇ.

(પ) કાયકષ્ટ-તપમાં કાયાને ધર્મ અર્થે અને કર્મક્ષયના અર્થે જેટલી કષ્ટી આપો, એટલાં કર્મ ખપે. મંદિરે ગયા. પ્રભુના સીધા જ દર્શન કરવાને બદલે પ્રભુને પહેલાં ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપો એટલું આ કાયકષ્ટ થયું. પણ ત્યાં જો માંડવાળ કરી કે 'કોણ આ લાંબી પ્રદક્ષિણા ફરવા જાય ? ચાલો સીધા દર્શન-સ્તુતિ-નમસ્કાર કરી લઇએ.' એમ કરી પ્રદક્ષિણા ટાળી તો એટલો કાયકષ્ટ-તપ હાથવેંતમાં છતાં ગુમાવ્યો. એટલી પ્રદક્ષિણા ફરવામાં શો બહુ સમય લાગે છે ? કે કયાં બહુ ટાંટિયા દુઃખી જાય છે ? આમ તો કોઇની સાથે વાતે લાગ્યા કેટલોય સમય ક્યાં નથી ગુમાવતા ? શરમના માર્યાય ઇચ્છા નહિ છતાં વાતમાં ઊભા રહેવું પડે છે. ત્યાં

ક્યાં પગ દુઃખવા લાગી ગયા ? અહીં પરમાત્માની પ્રત્યે એક પ્રદક્ષિણા માત્રના કષ્ટથી મહાન વિનય બતાવવાનો અવસર આવ્યો ત્યાં કાયકષ્ટથી ગભરાવાનું ? સમયનો હિસાબ ગણવાનો ?

માનવકાયાનો શો ઉપયોગ ? :-

દેવભક્તિ, સાધુ-સેવા, સંઘ-સાધર્મિકની વૈયાવચ્ચ અને ધર્મના અનુષ્ઠાન તથા જીવજયણા વગેરેમાં કાયાને જેટલું કષ્ટ આપો એટલો એ તપ થાય, અને તે વિપુલ કર્મક્ષય કરી આપે. માનવકાયાનો બીજો શો સદુપયોગ છે ? એક દી' લાકડાંમાં જવાની છે. એમાંથી કસ કાઢી લો, સત્ત્વ ખેંચી લો, એટલું કમાવાનું થશે ભૂલતા નહિ, માનવકાયાથી જ આ શકય છે.

બીજી ગતિમાં કેમ શક્ય નહિ ? :-

દેવગતિમાં ભોગની લીલા છે. પશુ-પંખીપણામાં વિવેક જ નથી. નરકમાં પરાધીનપણે ઘોર દુઃખ સહવાના છે, સ્વાધીનપણે સ્વેચ્છાએ વિવેકપૂર્વક **આત્મમહિતાર્થે** ઉગ્ર ચારિત્ર સુધીના કષ્ટ સહવાનું માનવકાયાએ બની શકે છે. આવી મોંઘેરી કાયાને સંસારની લાલચો માટે તો જોઈએ તેટલાં કષ્ટમાં ગદરાય, અને ધર્મ માટે આત્મહિતની વાત આવે ત્યાં સુંવાળી રખાય, કષ્ટથી ભાગેડુ બનાવાય, એ ભાગ્ય ફોડી નાખવાનો ધંધો છે. સરાસર મૂર્ખાઈ જ શું, આડાઈ છે, દીર્ઘાતિદીર્ઘકાળના આત્મવિનાશ સર્જવાનો ધંધો છે. માટે કાયકષ્ટ-તપ અહીં ખાસ આદરવા જેવો.

(૬) સંલીનતા-તપ એ છેલ્લો છઠ્ઠો બાહ્ય તપ છે. એમાં મન-વચન-કાયાને પાપથી બને તેટલા ગોપવી રાખવાનું આવે, હલનચલન બંધ રાખવામાં આવે. દા.ત. બોલવાનું આવ્યું ત્યાં મનને એમ થાય કે 'બોલીશ તો કદાચ જૂઠું બોલવાનો, કોઈની નિંદા કરવાનો, કે પાપવચન બોલવાનો, અવસર આવશે, માટે મૌન રાખવા દે, યા ઓછું બોલવા દે', અને મૌન રાખે તો એ વાણીનો સંલીનતા-તપ થયો. અથવા જેટલું બોલાયું એટલો સંલીનતા-તપ થયો. એવું કોઈ વસ્તુ કે બનાવ પર વિચાર કરવામાં, પાપના ડરથી એ વિચાર જ માંડી વાળે, યા એના પર અમુક પ્રમાણમાં અંકુશ મૂકે, તો એ મનનો સંલીનતા-તપ થયો. એમ માળા ગણવા બેઠા, કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠા, ત્યાં કાયાને બરાબર સ્થિર એકજ આસને રાખી, યા ઓછામાં ઓછી હલાવી, પગ-કેડ-હાથ બહુ ઉંચા નીચા ન કર્યા તો એ કાયાનો સંલીનતાતપ થયો. એમ આંખથી ડાફોળિયા મારવાનું બંધ કર્યું તો એ પણ કાયસંલીનતા-ઈંદ્રિયસંલીનતા તપ થયો. એમ રાતના જાગી પડ્યા, અને ૦।-૦।। કલાક કાયોત્સર્ગમાં બેઠા, તો એ પણ મન-વચન-કાયાનો સંલીનતા તપ છે.

આવા બાહ્ય તપથી પણ કર્મનો સારો ક્ષય થાય છે. કર્મ ભોગવાઈને પણ ક્ષય પામે. કિન્તુ આત્મા પર અસંખ્ય જનમનાં થોકબંધ કર્મ લદાયેલાં પડયા છે, એનો ભોગવીને શે છૂટકારો થાય ? એ તો આવા તપની સાધનાથી જ થોકબંધ ક્ષય પામવા માંડે.

ખાઉકલા રોગીની જેવી જીવનદશા :-

અજ્ઞાન મૂઢ જીવ કેઇ પાપકર્મોને લીધે કેટલીય પ્રતિકૂળતા ભોગવતો હોય છે, મનનુ ધાર્યું કેટલુંય નથી નીપજતું, કેટલીય અણગમતી આપત્તિઓ આવી પડી ભોગવવી પડે છે, છતાં એ પામરને એ કર્મો તરફ દ્રષ્ટિ જ નથી જતી. કર્મોનો કોઇ વિચાર જ એને નહિ. 'ખાઉકલા માણસને રોગો ચાલ્યા કરે છતાં એને ખાઉકલાપણા પર દ્રષ્ટિ જ નહિ કે આના લીધે હું રોગી બન્યો રહું છું.' એ તો કહેશે 'આપણું પુણ્ય ઓછું એટલે શરીર સારું ન રહે.' અથવા 'આજના ઘી-દૂધ-અનાજ વગેરેમાંથી કસ ગયા, તકલાદી માલ બની ગયા, એટલે એના પર શરીર શી રીતે સારું રહે ?' કેવી અજ્ઞાન દશા છે ? અલ્યા, ખાવાનું ઓછું કર, ભારે ચીજ ખાવાની બંધ કર, પછી જો શરીર સારું ચાલે છે કે નહિ ? આ એને કોણ *કહે ? અને કોઇ કહે તો ય એ માને શાનો ? બસ મૂઢ જીવની પણ આવી જ* દશા છે. એ કર્મથી દુઃખી છતાં કર્મ સામે જોવા તૈયાર નથી, ગુરુઓ સમજાવે તોય તે માનવા તૈયાર નથી.

પરંતુ કર્મના થોક સામે આંખમિંચામણા કરવા માત્રથી કર્મ એનું કામ છોડી નહિ દે.

કર્મ તો જીવને ચારે બાજુથી ઘેરી લે છે. એક વાતની નહિ, અનેક વાતની અગવડ, તકલીફ, કષ્ટ ઊભા કરે છે. માટે કર્મ સામે જોવાની જરૂર છે. અસંખ્ય જનમના આત્મા પર લદાયેલ કર્મ તપથી હેઠા ઉતારવા જેવાં છે. એ તપ અહીં થઇ શકે.

પ્ર.- તપથી કર્મ નાશ પામે એમાં પ્રમાણ શું ?

ઉ.- તપની વિરુદ્ધ દશામાં ચાલવાથી કર્મ ઊભાં થયાં છે તો સહજ છે કે તપથી એનો નાશ થાય. દા.ત. ખાવાની ભૂલથી તાવ આવ્યો તો એ ખાવાનું બંધ કરવાથી ચાલ્યો જાય છે ને ? એમ ખાઉં-ખાઉંની સંજ્ઞાથી કર્મ ઊભાં થયાં તો હવે અનશન-વૃત્તિસંક્ષેપ વગેરે તપથી નાશ પામે એ સ્વાભાવિક છે.

બાકી તો જુઓને કે જીવો આ સંસારથી છૂટીને મોક્ષ શી રીતે પામ્યા ? ભગવાન મહાવીર સ્વામી જેવાએ પણ ઘોર તપ કેમ કર્યો ? પ્રભુનો સાડા બાર વરસનો સાધનાકાળ, એમાં ઉપવાસ કેટલા ? અને ખાવાના દિવસ કેટલા ?

પારણાના યાને ખાવાના દિવસ માત્ર ૩૪૯ ! એટલે એક વરસ જેટલા પણ દિવસ નહિ તો ઉપવાસ ૧૧ાા વરસથી ય વધુ થયા ને ? ૬-૬ મહિના સુધીના પણ સતત ઉપવાસ પ્રભુએ કર્યા ! ૧૨ાા માંથી ૧૧ાા વર્ષ અનશન એટલે કેટલો તપ ! એટલા ઉપવાસ જ એટલે એમાં સંપૂર્ણ ઉનોદરી, સંપૂર્ણ વૃત્તિસંક્ષેપ અને સંપૂર્ણ રસત્યાગ તો થઈ જ ગયો ને ? ત્યારે

શ્રીમહાવીર પ્રભુએ કાયકષ્ટ કાયકલેશ કેટલો કર્યો ? ૬-૬ મહિનાના સતત ઉપવાસ છતાં નિયત ક્રમ મુજબનો વિહાર ચાલુ, વળી ક્ષુધાપરિષહ, તૃષાપરિષહ, શીતપરિષહ, ઉષ્ણપરિષહ વગેરે પરિષહના કષ્ટ સાડા બાર વરસ સુધી ચાલુ ! એમાં ય દુષ્ટ દેવતાઓ, અનાડી માણસો, અને અજ્ઞાન કૂતરા વગેરે તામસી પશુઓના ભયંકર ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવના ઘોર કષ્ટ પણ પ્રભુએ આવકાર્યા !

ત્યારે પ્રભુએ સંલીનતા-તપ કેવો કર્યો ?

સાડા બાર વરસ જિન ઉત્તમ, વીરજી ભૂમિ ન ઠાયા હો.

૧૨ાા વર્ષ સુધી શું દિવસ કે શું રાત, વીર ભગવાન જમીન પર પલાંઠી માંડીને બેઠા ય નહિ, પછી સૂવાની તો વાત જ કયાં ? માત્ર દિવસના ત્રીજા પ્રહરમાં આહાર-વિહાર-નિહાર સિવાય દિવસ-રાત કાઉસ્સગ્ગ-મુદ્રાએ રહ્યા ! ખડા- ખડા જ ધ્યાનમાં શરીર બહુ થાકે તો થોડી વાર ગોદોહિકા-આસને, તે પણ સ્થિર ધ્યાનમાં જ રહ્યા. વિચારો સંલીનતા કેવી ? મન-વચન-કાયાને સંગોપી રાખવાનું કેવું ?

બાહ્ય તપ જો નિરર્થક હોત તો પ્રભુ એ શું કામ કરત ? યા તપથી જો માત્ર પુણ્ય અને સ્વર્ગીય સુખ-સમૃદ્ધિ જ મળતી હોત તો પ્રભુને તો એ જોઈતી નહોતી, પછી શું કામ તપ કરત ? માટે કહો, પ્રભુને તો સર્વ કર્મ-ક્ષય કરી સ્વાત્માને તદ્દન નિર્મળ અને મુક્ત કરવો હતો, એ કામ તપથી સિદ્ધ થાય માટે એમણે જંગી તપ કર્યો.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૧,તા.૧-૨-૧૯૬૯

પ્ર.- સંયમ-સામાયિક-ચારિત્રથી કર્મ નાશ ન પામે ?

ઉ.- કર્મનાશ પામે, પરંતુ તે તો તેમાં રહેલા નિર્જરાતત્ત્વ યાને બાહ્યાભ્યન્તર તપ અંશના લીધે. બાકી ચારિત્ર તો સંવર-તત્ત્વ છે. એમાં કર્મ બંધાવાના દરવાજા બંધ થાય. 'સંવર એટલે આશ્રવ-નિરોધ, અર્થાત્ કર્મબંધના હેતુઓની અટકાયત.' એથી નવાં કર્મ બંધાતાં અટકે પણ આત્મા પર ચોંટીને રહેલાં જૂનાં કર્મોનું શું ? એ કાંઈ ભોગવી ભોગવીને કાઢ્યે પાર ન આવે. અસંખ્ય કાળનાં કર્મો આ ટુંકાશા

જનમમાં માત્ર ભોગવાયે શે ખૂટ્યે ?

કર્મોનો વિશેષ નિકાલ તો તપથી જ થાય.

માટે શાસ્ત્રે **'ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં, અહિંસા-સંજમો-તવો'** ધર્મ અહિંસા-સંયમ-તપ એમ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો.

પ્ર.- અહિંસા જુદી કેમ કહી ? સંયમમાં અહિંસા ન આવે ?

ઉ.- આવે, પણ અહિંસાને પ્રધાન બનાવવા એને જુદી કહી બધો ય સંયમ અહિંસાના ઉદ્દેશથી છે, અહિંસા માટે છે, જો અહિંસાનું પાલન નહિ, તો સત્ય એ સંયમ નહિ, બ્રહ્મચર્ય. એ સંયમ નહિ, સાચું તો બોલે પણ એ જો જીવઘાતમાં નિમિત્ત બનતું હોય તો એ સંયમ શાનું ? એમ બ્રહ્મચર્ય તો પાળે, પરંતુ રોગિષ્ઠ છે અને ડોકટર-વૈદ્ય કહે છે, 'બે વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળો તો રોગ જશે, સશક્ત થશો, પછી સારી રીતે જીવી શકશો ને સંસાર-સુખ ભોગવી શકશો.' એટલે બ્રહ્મચર્ય પાળે, એ સંયમધર્મ શાનો ? સારી રીતે સંસારસુખ ભોગવવા એટલે હિંસા-આરંભ-સમારંભ સારી રીતે ચાલવાનાં. આના માટે હાલ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરે એને સંયમધર્મ શાનો કહેવાય ?

ધર્મ ૩ પ્રકારે અહિંસા, સંયમ અને તપ. આમાં તપને પણ ખાસ સ્થાન આપ્યું, તે એ હિસાબે કે જેમ અહિંસા-સંયમથી નવાં કર્મ આવતા અટકે, તેમ તપથી જુનાં જંગી કર્મોનો ફેંસલો થાય, નિકાલ થાય. બોલજો, તમારા જીવનમાં તપને સ્થાન કેટલું ? તપને અગત્ય કેટલી અપાય છે ?

તમે સાધુ હશો તો કહેશો, અમે આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ને ? અને શાસ્ત્ર પણ આભ્યન્તર તપને બાહ્ય કરતાં વધુ મહત્ત્વનો કહે છે.

પરંતુ આટલું જ જુઓને કે પ્રભુ મહાવીર ભગવાનને એકલો સ્વાધ્યાય કરવાનું ને ખાઇ પીને ધ્યાન ધરવાનું નહોતું આવડતું ? એમણે શા સારું ૧૧ાા વર્ષનાં અનશન-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ કર્યો ? શા સારું ઘોર પરિષહનાં કષ્ટ ચાહીને સહ્યાં ? કેમ સતત કલાકોના કલાક કાયોત્સર્ગમાં રહી સંલીનતા કરી ? ભૂલશો નહિ, સ્વાધ્યાયના ઓઠા હેઠળ એ બધું બાજુએ મૂકી સુંવાળુ જીવન જીવશો એમાં ઠગાશો.

સુંવાળાશથી કર્મ છૂટવાને બદલે કેઈ કર્મોના ઝુંડ વળગતાં ચાલશે. કર્મને શરમ નથી. એક પણ દરવાજો ખુલ્લો રહ્યો કે એ પેસી જવાનાં. અનશન વગેરેને બદલે છૂટથી ખાવાનું રાખ્યું, મળે એટલાં દ્રવ્ય ખાવાના, મળે એટલી વિગઇઓ ઉડાવવાની, ઇરિયાવહિય, પડિક્કમણું વગેરે બેઠા બેઠા કરી કાયકષ્ટને આઘો રાખવાનો, વાતોચીતો છૂટથી ને બેઠક આરામથી રાખી સંલીનતા આઘી રાખવાની, આ બધું કર્યું તો ભારોભાર કર્મોને આવવાના એ દરવાજા છે. એ આવ્યા વિના રહે ?

એકલા સ્વાધ્યાયમાં કયાં આશ્રવ ખુલ્લા ? :-

જોજો હોં સ્વાધ્યાય એ તપ છે, નિર્જરાતત્ત્વ છે, એથી કર્મક્ષય થશે, પરંતુ પેલા આશ્રતત્ત્વો, ખાવાની છૂટ, રસની છૂટ, આરામી, વાતોચીતો, પરિષહને બદલે સુંવાળાશ...વગેરે આશ્રવોથી ભરપૂર કર્મો બંધાતા રહેવાનાં, તેનું શું ? શાસ્ત્રે હિંસાદિની અવિરતિ કહી છે, એમ ઇંદ્રિયોની પણ અવિરતિ કહી છે, અને બાહ્યતપ મૂકીને સુંવાળાશ-સુખશીલતા ભોગવવી, એ ઈંદ્રિયોની અવિરતિ છે. એથી જંગી કર્મોની આવક થાય, એનાથી કેમ બચાશે ? એકલો સ્વાધ્યાય કાંઈ એને અટકાવી નહિ શકે, તેમ એ બંધાયેલા કર્મોનો નાશ નહિ કરી શકે. માટે ભરોસે રહેતા નહિ.

ભગવાન જેવાને સ્વાધ્યાય-તત્ત્વચિંતન જબરદસ્ત ચાલેલું છતાં બાહ્ય તપની એમને જરૂર લાગી શા માટે ? આટલા જ માટે કે બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી જુનાં કર્મોનો નિકાલ તો કરવાનો, પરંતુ નવાં કર્મ ન આવે એ માટે બાહ્ય તપ દ્વારા અશુભ યોગ અને ઈંદ્રિયોની અવિરતિને રોકવાની.

બાહ્ય તપ રાખે તો અશુભ યોગ અને ઇંદ્રિય-અવિરતિરૂપ આશ્રવ રોકાય. એ ઉપરાંત બાહ્ય તપ દ્વારા આહારાદિ સંજ્ઞાઓને કચડી નાખી શકાય. તેથી પછી સંજ્ઞાઓ પર ઉઠતાં દુષ્કૃત્યોને તિલાંજલિ મળી જાય.

પાપકર્મ અટકાવવા માટે અહીં બે કામ કરવાનાં છે,-

(૧) પાપપ્રવૃત્તિઓ બંધ કરવાની, ઈંદ્રિયોની અવિરતિ (છૂટ) ને પોષે એવી પ્રવૃત્તિ પ્રતિજ્ઞાથી બંધ, જેથી નવાં કર્મ આવતાં અટકે.

(૨) આ પાપ પ્રવૃત્તિઓ ભવિષ્યમાં પણ ન ઉઠે એ માટે એના મૂળમાં કામ કરતી આહારસંજ્ઞા-વિષયસંજ્ઞા વગેરે સંજ્ઞાઓને કચર્યે જવાનું, જેથી ભાવી પાપો અટકે.

ભગવાને બાહ્ય તપથી આ બંને કામ કર્યાં. તેથી જ એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ થયા;

માટે આ ખૂબ યાદ રાખો કે,

બાહ્ય તપ માત્ર કર્મના ક્ષય માટે જ નથી, કિન્તુ નવાં કર્મોને લઈ આવનાર આશ્રવો, ઈન્દ્રિય-અવિરતિ, શરીરમમત્ત્વ અને આહાર-મમત્વરૂપી કષાય, તથા અશુભ મન-વચન-કાયયોગને રોકવા માટે પણ છે.

આશ્રવો પાંચ છે, -'૧-ઈન્દ્રિય ૨-કસાય ૩-અવ્વય ૪-જોગ ૫-કિરિયાઓ', ઈન્દ્રિયોને એના વિષયોમાં જવા-રાચવાની જેટલી છૂટ, એટલો આશ્રવ છે. વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગથી એના પર કાપ પડે, જો એ નહિ, તો એનો અર્થ એ કે ઇન્દ્રિયોને છૂટી રાખવી છે. 'કષાયો' એટલે રાગદ્વેષ વગેરે થાય તે. 'અનશન' એટલે કે ઉપવાસ આદિ તપ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચકખાણ અને દિવસના ખાનપાનના ટંકનું નિયમન. એનાથી ખાવા પર રાગ અંકુશમાં આવે. જો એ નહિ, તો એનો અર્થ

એ કે એ રાગની બોલબાલા છે. એમ ધર્માર્થે કાયકષ્ટથી કાયા પરનો રાગ કષાય, કંઈક દબાય. જો એ કાયકષ્ટથી ભાગેડાપણું હોય, તો એનો અર્થ એ કે એ રાગકષાય મહાલતો છે સંલીનતાથી મન-વચન-કાયાના અશુભ યોગ (પ્રવર્તન) દબાય. પણ જો સંલીનતા નહિ, તો એ અશુભ યોગો મહાલતા રહેવાના. એમ બાહ્ય તપ આ આશ્રવોને રોકનારા બને છે તેથી નવાં કર્મો બંધાતા અટકે અને સંજ્ઞાઓ-વાસનાઓ મોળી પડતી જાય. જીવનમાં જો આ બાહ્ય તપ નથી, ને સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ કરે છે, તો એને એ આશ્રવો કયાંથી અટકવાના ? ઈન્દ્રિય-અવિરતિ શે છૂટવાની ? અહીં બે પ્રશ્ન થાય,

બાહ્ય તપ એ સંવર કેમ ? સ્વાધ્યાયમાં ભાવ આશ્રવ ન અટકે ?

પ્ર.- (૧) જો બાહ્ય તપથી આશ્રવ અટકે છે, તો એને નિર્જરા તત્ત્વમાં કેમ ગણ્યું ? સંવરમાં કેમ નહિ ?

(૨) સ્વાધ્યાય આદિથી ભાવ-આશ્રવ રોકાય ને ? તો પછી બાહ્ય તપથી દ્રવ્ય-આશ્રવ ન રોકાયા તેથી શો વાંધો ?

ઉ.- તપને સંવર તત્ત્વમાં પણ ગણેલો જ છે. જુઓ સંવરમાં ક્ષમાદિ ૧૦ યતિધર્મ આવે છે એમાં તપનો પણ સમાવેશ છે. 'ખંતિ મદ્દવ અજ્જવ, મુત્તી તવ સંજમે અ બોધવ્વે'...એમાં 'તવ' એટલે તપ લીધો છે. એટલે બાહ્ય તપ એ સંવર પણ છે જ.

બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં, ભાવ આશ્રવ એ આત્માના પરિણામરૂપ છે સ્વાધ્યાય-જાપ-ધ્યાનથી એ રોકાય ખરા, પરંતુ તે બાહ્ય તપના સહારે રોકાય. જો બાહ્ય તપ નથી, તો ઈન્દ્રિયોની અવિરતિ ખુલ્લી છે, આહાર-મમત્વ-કાયમમત્વ વગેરે કષાય ખુલ્લા છે, અને સંલીનતાના અભાવે પ્રમાદ ખુલ્લો છે. આ અવિરતિ, કષાય અને પ્રમાદ એ આત્માના પરિણામરૂપ જ છે, તેથી ભાવઆશ્રવ ખુલ્લા રહ્યા, બંધ કયાં રહ્યા ? પછી એકલા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનથી શો સંતોષ રખાય ? કર્મ પ્રવાહ આવતો કેમ અટકે ?

બાહ્ય તપ નહિ, તો શાનું જોર ?

માટે બાહ્ય તપની ઉપેક્ષા કરવામાં બચાવ મળે એમ નથી. વિચારવાનું તો એ છે કે બાહ્ય તપની પરવા નથી, તો સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ કયાં જોરદાર થઈ શકવાના હતા ? કેમકે બાહ્ય તપ નથી એટલે ખાનપાનની, ઈષ્ટ દ્રવ્યોની, અને મનગમતા રસોની વૃત્તિઓ જાગતી રહેવાની, એમ કાયાની સુખશીલતા આરામી અને કષ્ટમાંથી ભાગેડું વૃત્તિ પણ સચેત રહેશે. એના અંગેના વિચારો મનને ડહોળ્યા કરવાના. ત્યાં માનેલો સ્વાધ્યાય કે જાપ-ધ્યાન સબળ કયાંથી ચાલવાના ? એ તો

છએ પ્રકારના બાહ્ય તપના ચાલુ અભ્યાસથી ઈન્દ્રિયો અને મનને શાંત કર્યું હોય, આત્માને નિયંત્રિત કર્યો હોય, તો જ સ્વસ્થ મન સ્વસ્થ આત્મા સ્વાધ્યાય જાપ-ધ્યાનમાં નિશ્ચળપણે અને તન્મય થઈને પ્રવર્તી શકે,

બાહ્ય તપ નિંદનારાને પ્રશ્નો :-

માટે બાહ્ય તપ અતિશય જરૂરી છે. એને પશુના જેવું કાયકષ્ટ કરી નિંદનારા અને નિરુપયોગી કહેનારાને એક સવાલ છે કે તમે આત્મતત્ત્વનું ચિંતન અને ધ્યાનના ખરેખરા ખપી છો તો આત્મા તો મૂળ સ્વરૂપે રાગાદિ વિનાનો છે. એને સારા-ખોટા, કડવા-મીઠા, સુંવાળા-બરછટ વિષયોની પરવા ન હોય. તો પછી તમે દૂધ-પુરી જ કેમ લો છો, કરિયાતુ-પૂરી કેમ નથી લેતા ? મોટરમાં જ કેમ ફરો છો ? પગે ચાલીને જ કેમ નથી પ્રવાસ કરતા ? ઝુંપડિયા મકાન કે શિલા ઉપર જ કેમ નથી બેસતા ? આલીશાન ઇમારતમાં જ કેમ રહો છો ? તમારો એકપક્ષીય વ્યવહાર તમારો રાગ સૂચવે છે. એ હટ્યા વિના આત્મા શુદ્ધ થશે ? અને રાગને હટાવવો-મિટાવવો હશે તો રાગના ચાળા કરાવનાર એ બાહ્ય ઇષ્ટ વિષયો પર કાપ મૂકવો જ પડશે, ને એ બાહ્ય તપથી જ થશે. નહિતર તો અનિષ્ટ વિષય મૂકીને ઇષ્ટ તરફ મન જાય છે, ઈન્દ્રિયો જાય છે, કાયા જાય છે એ ઇષ્ટના રાગ અને અનિષ્ટના દ્વેષને લીધે છે એ સમજી જ રાખવું પડે.

બાહ્ય તપના અભાવે આર્તધ્યાન :-

ત્યારે આર્તધ્યાનનું જન્મ સ્થાન રાગ-દ્વેષ છે, એ વાત તો વિચારાઈ ગઈ છે. એટલે ભલે ને નિશ્ચયનય પકડવાનો ચાળો રાખ્યો અને આત્મચિંતન આત્માનું લક્ષ રાખવાનું માની લીધું, છતાં બાહ્ય તપ નથી, ભોજનટંક પર કાપ નથી, રસત્યાગ નથી, દ્રવ્યસંકોચ, વૃત્તિસંકોચ અને ધર્મક્રિયાનાં કષ્ટ કરવાં નથી, એટલે ઇષ્ટ-અનિષ્ટના રાગ-દ્વેષ ઊભા જ રહેવાના, અને એના પર આર્તધ્યાન થયાં કરવાનાં.

બાહ્ય તપ નહિ છતાં આર્તધ્યાનથી બચવા વિચારણા :-

એમાં ય ખૂબી આ, કે હજીય જે આ બધા બાહ્ય તપને કર્તવ્ય માનતો હશે, અતિ આવશ્યક સમજતો હશે, અને પોતે એ ન આચરવા બદલ ભારે ખેદ અનુભવતો હશે, એ તો જોયા કરશે કે 'આ અહીં મારો રાગ કામ કરે છે, અને તહીં દ્વેષ ઊભો છે, પરંતુ એ જ બે સંસારના મૂળ કારણ છે, ભવવર્ધક છે ચારે ગતિમાં ભમાવનારા છે. માટે એ પોષાતા જાય એવાં આર્તધ્યાન મારે કરવા નથી. આર્તધ્યાન શું કામ કરું ? એથી કાંઇ ઇષ્ટ વસ્તુ મળી જતી નથી તેમ કાંઈ અનિષ્ટ

વસ્તુ ટળી જતી નથી કે આવતી અટકતી નથી. એ બધું તો કંઈક પુરુષાર્થને આધીન અને મુખ્યપણે તો ભાગ્યને આધીન છે ત્યાં વચમાં ફોગટિયા આર્તધ્યાનને શું કામ ઘાલું ? છતાં ય જે આર્તધ્યાન નડી જાય છે એ ઈષ્ટની ગુલામીના કારણે છે. માટે એનો શક્ય ત્યાગ કરવાનું કરું ? આમ નજર રહેવાથી આર્તધ્યાનથી શક્ય બચવાનો પ્રયત્ન રહેશે.

ઢોગીં અધ્યાત્મી કયાં ભૂલે છે ? :-

પણ જેને બાહ્ય તપ ઉપયોગી જ લાગતો નથી અને એકલી નિશ્ચયની અને આત્મસ્વરૂપના લક્ષની મોટી મોટી વાતો કરવી છે, એવા ઢોંગી અધ્યાત્મીને ઈષ્ટથી બચવાનો પ્રયત્ન જ શાનો ? અરે ! એનું લક્ષ પણ કયાં ? એ તો માનતો જ નથી કે 'આ ઉપવાસાદિ તપ કરવો જોઈએ, આ દ્રવ્ય સંકોચના અને શક્ય રસત્યાગના નિયમ રાખવા જ જોઈએ. આ ધર્મક્રિયાના કષ્ટ ઉઠાવવાં જ જોઈએ. અમુક સમય મૌન, પાપનું બોલવાનો આટલો આટલો ત્યાગ, પાપની કાયિક ક્રિયા આટલી આટલી ત્યાગ વગેરેથી સંલીનતા કરવી જ જોઈએ.' આ બધુ જરૂરી જ ન માને પછી એ ન આચરે અને એથી વિરુદ્ધ અશન, નિસંકોચ દ્રવ્યોપભોગ, રસલહાણ, સુખશીલતા વગેરે યથેચ્છ ઉડાવતા રહેવામાં એને ખેદ શાનો ? ત્યાં રાગ-દ્વેષ અને આર્તધ્યાન વળગ્યા જ રહેવાના.

બકરાને કૂતરું માનવાની મૂઢતા :- વળી મૂઢતાને લીધે એને એનું ભાન પણ નહિ રહેવાનું એ રાગાદિ ચોરોની એને ખબર જ નહિ પડે. ત્રણ ધુતારાથી ઠગાયેલા પેલા બ્રાહ્મણની જેમ બાહ્યતપરૂપી બકરાને નુકસાનકારી કે આભડછેટ કરનારું કૂતરું માની છોડી દેશે અને જાલિમ કરડી ખાનારા કૂતરાતુલ્ય યથેચ્છ ખાનપાન-રસમોજ વગેરેને વળગ્યો રહેશે !

સારાંશ આ છે કે,-**આર્તધ્યાન અને એને કરાવનારા રાગ-દ્વેષથી કંઈકે બચવું હોય તો વિવિધ બાહ્ય તપ-નિયમ-કષ્ટ અત્યંત જરૂરી છે.** એના વિના એકલા સ્વાધ્યાય-જાપ-ધ્યાનના ભરોસે ચાલવામાં રાગાદિ ચોરો એમ જ મહાલ્યા કરશે અને એ એમનું કટુ ફળ દેખાડવાના.

જુઓ, આચાર્ય આર્ય મંગુ મહાન પ્રભાવક આચાર્ય હતા, સંયમી હતા, અનેકોના ઉપર ભારે ઉપકાર કરનારા હતા, છતાં જો વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ ચૂકયા, તો ચોર જીભડીને અને એના ચોર વિષયોને મહાલવાનું થયું. પરિણામ ? મરીને ઉંચા વૈમાનિક દેવલોકમાં જવાને લાયક એવા આ મહાન ધર્માચાર્ય હલકી જક્ષની યોનિમાં ગયા. અહીં સવાલ છે,

પ્ર.- ચારિત્ર, ધર્મપ્રભાવના, પરોપકાર વગેરે સુકૃતોએ એમને કેમ બચાવ્યા

નહિ ?

ઉ.-અહીં એક મહાન તત્ત્વ ધ્યાનમાં લો કે,

સુકૃતથી દુષ્કૃત્યનાં ફળ રદ થતાં નથી :-

જૈનશાસન બતાવે છે ધર્મ મોટો આચરો પણ જો સાથે નાનું પણ દુષ્કૃત્ય આચરશો, તો પેલા સુકૃતથી આનું પાપ માફ નથી થતું, આનું કટુ ફળ રદ નથી થતું.

સુકૃતથી દુષ્કૃત્યનો બચાવ ન મળે.

સુકૃત કરો છો તો ઈનામ લેજો, પણ સાથે દુષ્કૃત્ય જો કરો છો તો એની સજાય લેજો. એક માણસ દાન મોટું દેતો હોય, પણ યાચકને ધુત્કારતો હોય, તો પેલા દાનથી આ ધુત્કારનું પાપ માફ ન થાય. દાનનાં ફળ તરીકે વૈભવાદિ મળશે, પરંતુ સાથે ધુત્કારવાનાં ફળરૂપે વૈભવાદિ મળશે, પરંતુ સાથે ધુત્કારવાનાં ફળરૂપ અપયશ, દૌર્ભાગ્ય નામકર્મ, અનાદેય નામકર્મ વગેરે કર્મ બંધાવાના, અને એ બંધાયેલા પાપથી અપકીર્તિ, દૌર્ભાગ્ય, અનાદેયતા વગેરે ફળ પણ મળવાનાં.

'દૌર્ભાગ્ય' એટલે એવી કમનસીબી કે પોતે બીજાની સેવા કરતો હોય છતાં એનાં પગલાં બીજાને ગમે નહિ, એ બીજાની પાસે બેઠો હોય એ બીજાને ગમે નહિ. ત્યારે

'અનાદેયતા' એટલે પોતાનું યુક્તિયુક્ત પણ વચન બીજાને માન્ય થાય નહિ. બીજા ઝટ એ ઉઠાવી લે નહિ.

આ કેવી કમનસીબી ? એક બાજુ ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ હોય, પણ બીજી બાજુ આ દૌર્ભાગ્યાદિની સ્થિતિ હોય, શાથી એમ ? કારણ એજ કે પૂર્વે સુકૃત કરેલાં. એનું ફળ ઋદ્ધિ અહીં મળી, પરંતુ પૂર્વે કોઈના ધુત્કાર-તિરસ્કાર કે બીજુ દુષ્કૃત્ય કરેલું એના યોગે દૌભાગ્ય વગેરે અહીં સાથે આવીને ઊભું રહ્યું. અરે ! કદાચ તિર્યંચનો અવતાર પણ આવીને ઊભો રહે.

જિનપ્રતિમા ભરાવ્યાનું સુકૃત છતાં ઘોડો કેમ થયો ? :-

ભગવાન મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને પ્રતિબોધ કરેલો એને પૂર્વે શું થયું હતું ? વિધિસર જિનમૂર્તિ ભરાવવાનું અને ઠાઠથી એની અંજનશલાકા-પ્રતિષ્ઠા-વિધિ કરાવવાનું મહાન સુકૃત કરેલું. તો શું એથી વેપાર-રોજગારની મોટી ધાંધલના પાપ રદ થયાં ? ના, એ પાપોએ તો એને ઘોડાનો અવતાર અપાવ્યો. સુકૃત હતાં તેથી પુણ્યબળે રાજાના ખાસ ઘોડા તરીકેનું માન વૈભવ મળ્યાં પણ તેથી શું ? અવતાર તો જનાવરનો ને ? માટે કહો,

સુકૃત-દુષ્કૃત બંને આચરાય ત્યાં સુકૃતથી દુષ્કૃત્યો માફ નહિ થાય.

ધર્મ અને પાપ બંને સેવો ત્યાં ધર્મથી પાપ રદ નહિ થાય.

માટે જ જિનેશ્વર ભગવંતે સર્વ પાપના ત્યાગ પૂર્વકના જ ધર્મને મુખ્ય કર્તવ્ય કહ્યો છે.

પ્રતિક્રમણથી પાપની છુટ નહિ :-

પ્ર.- પ્રતિક્રમણ ધર્મથી પાપ નાશ થાય છે ને ?

ઉ.- એનો અર્થ એ નથી કે 'પાપ ગમે તેટલા કરો એની છુટ છે, અને પછી પ્રતિક્રમણ કરજો, એટલે પાપ નાશ પામી જશે.'

જૈન શાસન પાપની છુટ આપતું નથી, પાપ કરવામાં વાંધો નહિ એમ કહેતું નથી. એ તો પાપને ત્યાજ્ય જ કહે છે. નવતત્ત્વ જુઓ. એમાં પાપતત્ત્વ આશ્રવ(પાપજનક) તત્ત્વ, અને બંધ (પાપકર્મ-સંબંધ) તત્ત્વને હેય યાને ત્યાજ્ય તત્ત્વ જ કહ્યાં છે. એટલે પાપને આચરવા જ નહિ જોઈએ. એટલા માટે તો કહ્યું,

'પ્રથમ પદે પડિક્કમણું ભાખ્યું, પાપતણું અણ કરવું.'

'પ્રથમ પદ' એટલે ઉત્સર્ગ-માર્ગ અને 'દ્વિતીયપદ' એટલે અપવાદ-માર્ગ.

ઉત્સર્ગ-માર્ગે પાપત્યાગ એ પ્રતિક્રમણ, પછી

અપવાદમાર્ગે પાપપશ્ચાત્તાપ, પાપઆલોચન (ગુરુને નિવેદન) , અને પાપનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં' એ પ્રતિક્રમણ.

ત્યારે પૂછો,-

પ્રતિક્રમણથી કયાં પાપ રદ ? :-

પ્ર.- એમ છતાં પ્રતિક્રમણ ધર્મથી જો પાપનાશ થાય છે તો ધર્મથી પાપ રદ થવાનું તો આવ્યું ને ?

ઉ.- તે પૂર્વનાં પાપ રદ, પણ ધર્મ સાથે કરેલાં પાપ રદ નહિ, ને પ્રતિક્રમણથી ય બધાં પાપ રદ નહિ. સૂક્ષ્મ દોષો પ્રતિક્રમણથી રદ થાય. પરંતુ જે દોષો ગુરુ આગળ કહી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જેવા હોય, એ એકલા પ્રતિક્રમણથી નાશ ન પામે. એમ પાપો છોડવાની તાકાત છે છતાં પાપો આચર્યે જાય એ કાંઈ પ્રતિક્રમણથી કે પ્રાયશ્ચિત્તમાત્રથી રદ ન થાય.

પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી બધા પાપ રદ થતાં હોય તો પાપત્યાગની જરૂર શી ? બ્રહ્મચર્યવ્રત લેવાની જરૂર જ શી ? વિષયસેવનનાં પાપ જીવનભર કર્યે જાય અને એનું પ્રતિક્રમણ-પાયશ્ચિત્ત કર્યે જાય, એમાં વાંધો શો ? અરે ! એકલું આ જો પાપ શા માટે, ઘરવાસનાં બધાં પાપો સેવ્યે જાય પછી પ્રતિક્રમણ-પાયશ્ચિત્તથી એ પાપો રદ થતાં હોય, તો તો પાપત્યાગની જરૂર જ શી ? સર્વપાપત્યાગપૂર્વક સાધુદીક્ષા લેવાનુ જ શું કામ ? એમજ ઘરમાં બેઠે બેઠે પ્રતિક્રમણથી પાપ રદ થઈ મોક્ષ થઈ જાય. પણ ના, ચારિત્રથી સર્વપાપત્યાગ કર્યા વિના મોક્ષ થતો જ નથી.

એ સૂચવે છે કે પ્રતિક્રમણ-ધર્મ કર્યે રાખો અને સાથે પાપ આચર્યે રાખો એમાં કાંઇ એ ધર્મથી બધાં પાપ રદ થાય નહિ. એમ કહેતા નહિ કે,

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૨,તા.૮-૨-૧૯૬૯

પ્ર.- તો પછી પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપયોગ શો ?

ઉ.- ઉપયોગ છે, પાપ સેવાઇ ગયાં હોય એનાથી બંધાયેલ કર્મોમાંનાં કેટલાયનો નાશ થાય છે. પણ પાછું જો એમ માનતા રહેવાય કે 'પાપ કરવાનો વાંધો નહિ, પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી એ રદ થઇ જશે', તો તો એ નિઃશૂકતા ધિટ્ઠાઇ આવી જવાથી એટલો ય પાપનાશ-કર્મનાશ થાય નહિ. ત્યાં તો પહેલું મિથ્યાત્વ જ લાગી જાય.

મિથ્યાત્વ શું છે ? હેય (ત્યાજય) તત્ત્વને ઉપાદેય માને કે ઉપાદેયને હેય માને. એટલે પાપમાત્ર છોડવા જેવાં જ છે, હજુ એ આચરવામાં વાંધો નહિ એમ માને એટલે એને ત્યાજ્ય ન માન્યાં. આવું મિથ્યાત્વ બેઠું હોય ત્યાં પછી ભલે ને લાખ પ્રતિક્રમણ કરે કે પ્રાયશ્ચિત્ત લે, તો પણ પાપ નાશ ન પામે. **પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપનાશ થવા માટે સમ્યકત્વ તો પહેલું જોઇએ.**

'દાનાદિક કિરિયા નવિ દીએ, સમકિત વિણ શિવશર્મ.'

'સમ્યકત્વ' વિના દાનાદિ ધર્મક્રિયાઓ મોક્ષસુખ ન આપી શકે. તો પછી પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્ત ક્રિયા પણ સમ્યકત્વ વિના કર્મનાશ અને મોક્ષ શી રીતે કરી શકે ?

'સમ્યકત્વ' એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને જે તત્ત્વને જેવાં સ્વરૂપનું કહ્યું હોય, તેને તે રૂપે સ્વીકારી તેના તરફ એનાં સ્વરૂપને યોગ્ય વલણ ધરવું . પાપત્યાગને ત્યાજ્ય સ્વરૂપનું કહ્યું છે, તો તેને ત્યાજ્ય રૂપે સ્વીકારવું, અને પાપ પ્રત્યે તે સ્વરૂપને અનુરૂપ (યોગ્ય) વલણ અરુચિ-અકળામણનું ધરવું, ભયનું વલણ રાખવું, વલણ એટલે મનનો ઝોક એ પાપ પ્રત્યે ભયનો ઝોક હોય, ગ્લાનીનો ઝોક હોય. પછી એવાં વલણ પર તો એ ચાલે ત્યાં સુધી પાપ છોડી જ દે...યાવત્ સર્વ પાપ-ત્યાગ પર ચડી જાય.

પ્રતિક્રમણ પછી પાપનો વાંધો ન માને તો મિથ્યાત્વ :-

ત્યારે જો એમ માને કે 'પાપો કરવામાં વાંધો નહિ, પ્રતિક્રમણ-ધર્મથી એ ધોવાઇ જશે રદ થઇ જશે,' તો આનો અર્થ તો એ થયો કે પાપ પ્રત્યે ગ્લાની નથી, પાપને મૂળથી જ ત્યાજ્ય માન્યા નથી, પછી ત્યાં સમ્યકત્વ જ શાનું હોય ? તો એ વિના તો પ્રતિક્રમણ એ ધર્મ જ ન બને, એ પાપનાશ ન કરી શકે.

સારાંશ, પાપની સાથે ધર્મ ગમે તેટલો કરાય, પરંતુ તેથી પાપને બચાવ

ન મળે, પાપ છોડવા જ જોઈએ, એમાં ઈન્દ્રિયોની અવિરતિનાં પાપ યાને વિષયાસક્તિનાં પાપનો ત્યાગ કરવા માટે છ પ્રકારનો બાહ્ય તપ અમૂલ્ય સાધન છે. એનાથી આત્મા પર નવાં પાપ ચોટતા અટકે છે, એટલું જ નહિ, પણ જૂનાં **રકમબંધ** પાપકર્મનો ક્ષય થાય છે. એમાં લબ્ધિઓ ય ઊભી થાય છે.

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી મહામુનિએ ૭૦૦ વરસ રોગિષ્ઠ સ્થિતિમાં પણ જોરદાર બાહ્ય તપ આચર્યો. એમાં નવાં પાપ તો અટક્યાં જ, ઉપરાંત એવી લબ્ધિ ઊભી થઈ કે પોતાના થૂંકથી રોગ મટાડી શકે. પણ ખૂબી એ, કે એમણે એમ રોગ મટાડ્યો નહિ. એમની એવી તત્ત્વ સમજ હતી કે,-

રોગ પર ચક્રવર્તી મુનિની તત્ત્વ સમજ :-

'આત્માના ખજાને અશાતા વેદનીય પાપકર્મ પડ્યા હોય તો જ એ ઉદય. પામી રોગ-પીડા લાવે, એટલે રોગની પીડા જયાં સુધી ચાલે ત્યાં સુધી એ સૂચવે છે કે અંદરમાં પાપકર્મ પડ્યા જ છે. પૂર્વબદ્ધ પાપના ઉદય વિના પોતાને પીડા આવે નહિ. માટે રોગને બળાત્કારે કાઢવાની જરૂર નથી. અંદરમાંથી પાપકચરો સાફ થઈ ગયે, કોઈ પીડા નહિ રહે માટે રોગ દ્વારા પાપકચરાને ખત્મ થવા દેવો. જેટલી પીડા સહાય એટલા પાપ-કચરા સાફ જ થાય છે. જેમ બાંધેલા કર્મ ઉદયમાં આવીને પીડા આપે છે, એમ પીડા ભોગવતાં એટલાં કર્મ નાશ પામતા જાય છે.'

કર્મ વિના પીડા આવે નહિ, અને પીડા આપ્યા પછી કર્મ ઊભા રહે નહિ.

મૂળ કર્મરોગની જ ચિંતા રાખો :-

કર્મ ઉદય પામી પામીને ક્ષય પામી જ જાય, એટલે શારીરિક રોગનું મૂળ આત્માનો કર્મરોગ છે. એ મૂળ રોગ સાફ થવાની જ ચિંતા રાખવી. બાહ્ય રોગ સહતાં સહતાં એટલા કર્મરોગ નાબૂદ થયે જાય છે, એની સાથે બાહ્ય તપથી બીજા પણ કેઈ કર્મરોગનો નાશ થતો આવે છે.

સનત્કુમાર મહામુનિની આ તત્ત્વ સમજ હતી. તેથી કઠોર બાહ્ય તપ સાથે રોગ સહ્યે જતા હતા. રોગ દવાથી કાઢવાની એમને કોઈ તત્પરતા નહિ. તેથી જ જયાં દેવતા ધન્વંતરીનું રૂપ કરી એમના રોગ કાઢવાનું કહેવા આવ્યા ત્યારે એમણે ઘસીને ના પાડતાં સ્પષ્ટ કહ્યું,

બાહ્ય રોગ એ મિત્ર શાથી ?

'તમે તો મારા મિત્રને કાઢવા આવ્યા છો. રોગ તો મારા મિત્ર છે. એ મારો કર્મરોગ કાઢવામાં યાને કર્મશત્રુને હટાવવામાં સહાયક છે. એને કેમ મિટાવવા દઉં ? બાકી જો રોગ એમ જ મિટાવવા હોત તો હું જાતે મિટાવી દેત. પરંતુ એમ જો અધરસ્તે મિટાવી દઉં, ને અંદરમાં કર્મરોગ બાકી રહી જાય એનું શું ? જુઓ.'

-એમ કહીને પોતાના થૂંકનો એક કણિયો પોતાની કોઢરોગથી વ્યાપ્ત આંગળી પર લગાડ્યો, ને કોઢ મટી આંગળી કંચનવર્ણી થઈ ગઈ, રોગ સહર્ષ સહવા સાથે પ્રચંડ બાહ્ય તપની સાધના હતી, તેથી એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ગયેલી.

બાહ્ય તપ લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે. શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં એ ચક્રવર્તીના વૈભવ વગેરે છોડી મુનિ બનેલા, અને ચૌદ પૂર્વોનાં મહાજ્ઞાનને મેળવવાની ભગીરથ મહેનત સાથે બાહ્ય તપની એમણે જોરદાર સાધના કરેલી તેથી એમને એવી અચિંત્ય લબ્ધિઓ ઊભી થઈ ગયેલી કે એનાં વર્ણન સાંભળતાં ચમત્કાર પામીએ કે 'અહો ! આત્મામાં કેવી કેવી અચિંત્ય શક્તિઓ ભરેલી છે ! માત્ર એને રોકનારાં કર્મોને હટાવવાની જરૂર છે, અને તે બાહ્ય-અભ્યન્તર તપથી હટી શકે. પ્રભુના જીવને એક લબ્ધિ એવી ઊભી થયેલી કે એમના શરીરને અડીને ગયેલો પવન બીજા રોગીને અડે તો એનો રોગ દૂર થઈ જાય ! તપ વિના કોની તાકાત કે આવી લબ્ધિ પ્રગટ કરી આપે ?'

ત્યારે જે બાહ્ય તપથી લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, એ બાહ્ય તપ આપણો એવો જોરદાર કદાચ ન હોય તો એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન ન કરે, છતાં એની મૌલિક શક્તિના હિસાબે આત્માની અંદર જરૂર કાંઈક ને કાંઈક તાકાત તો ઊભી કરે જ છે. આ વિશ્વાસ અને ધીરજ રાખીને છ એ પ્રકારનાં બાહ્ય તપમાં આગળને આગળ ધપાવવું જોઈએ. અટલ વિશ્વાસ રાખવાનો કે જેમ જેમ અનશન, દ્રવ્યસંકોચ અને રસત્યાગ તથા કાયકષ્ટને સંલીનતા કરતો જાઉં તેમ તેમ અંદરખાને કર્મોનાં આવરણ તૂટીને એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થતી જાય છે, સંગૃહિત થતી જાય છે કે જેના મહાસંગ્રહ ક્ષપકશ્રેણી લાવનાર ઉચ્ચકોટિનાં ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ઊભાં થઈ જશે. નિરાશંસ ભાવે હોંશપૂર્વક કરેલ છ એ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ નિષ્ફળ જતાં જ નથી, અંદરખાને ભવ્ય શક્તિ-સત્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યે જ જાય છે, અને બાહ્ય તપથી પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય એના કરતાં આ શક્તિ-સત્ત્વ ઉત્પન્ન થતું જાય એનું બહુ મહત્ત્વ છે. કેમકે ગુણસ્થાનકમાં ઉંચે ચડવાનું સત્ત્વ પર થાય છે. યાવત્ ક્ષપકક્ષેણીના તથા વીતરાગ બનવાના મહાસત્ત્વ સુધી પહોંચવા માટે એવી શક્તિ એવા સત્ત્વનો સંચય ઉપયોગી થાય છે. માટે એ કરવાની જરૂર છે. તો પછી છ એ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ વિના કેમ ચાલે ?

સત્ત્વનું અતિમહત્ત્વ :-

છએમાંના એકેક બાહ્ય તપથી આત્મામાં તે તે જાતનું એવું સત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે સત્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ ભેગું થવાથી રાગાદિનો સંપૂર્ણ નાશ કરવામાં ઉપયોગી થાય છે.

અનશન યાને ઉપવાસ, એકાસણું, બેસણું, ટંકનિયમ વગેરે હોંશપૂર્વક જ્યાં જેવો અવસર ત્યાં તે પ્રમાણે કર્યે જાઓ, તેથી અંદરમાં આહાર-સંજ્ઞાને કચરનારું સત્ત્વ ઊભું થશે. આ સત્ત્વને મામુલી ન સમજતા. ભજનમાં ભોજનની સંજ્ઞા ઊભી થઈને ભજનને ડહોળી નાખે છે, મન પ્રભુમાંથી પુદ્ગલમાં દોડી જાય છે. એમ સ્વાધ્યાયાદિ બીજી ધર્મસાધનાઓ અને તત્ત્વવિચારણાને આહારસંજ્ઞા-વિષયસંજ્ઞા અટકાવી દે છે. ત્યાં શુભ યોગનો ભંગ થાય છે. યોગભંગ મનને નબળું પાડી ઉચ્ચ સાધના માટે અસમર્થ કરી નાખે છે. આવી મોટી નુકસાની રોકવી હોય તો સત્ત્વથી રોકાય. આહારસંજ્ઞાને દાબવાનું સત્ત્વ પ્રગટાવ્યું હોય તો યોગસાધનાની વચમાં ભોજનસંજ્ઞાને અટકાવશે, તેથી યોગભંગ નહિ થાય, મન નબળું નહિ પડે, ઉચ્ચ સાધના માટે મન સશક્ત રહેશે, અનશનના તેમજ દ્રવ્યસંકોચ-રસત્યાગ-કાયકષ્ટ-સંલીનતા વગેરે બાહ્ય તપના સારા અભ્યાસથી પ્રગટ કરેલા સત્ત્વના આવા બધા સુંદર લાભો છે. પછી તો એ સાત્ત્વિક ઉચ્ચ સાધના અલૌકિક પ્રભાવ ઊભો કરે છે, આના પર એક સુંદર દ્રષ્ટાંત જુઓ.

લલિતાંગ મુનિ અને અસંમત નાસ્તિક

લલિતાંગ રાજકુમાર મુનિ અને અસુમંત નાસ્તિકનો સુંદર પ્રસંગ છે, જેમાં એ મુનિના જંગી તપથી પ્રગટેલા સત્ત્વ પરની સાધનાનો અદ્ભુત ચમત્કારિક પ્રભાવ પડે છે. ત્યારે પહેલાં એ જુઓ કે આવા તપનું બળ અને ધગશ ક્યાંથી આવ્યા ?

બને છે એવું કે લલિતાંગ રાજકુમાર એક વાર વસંત-ઉત્સવમાં નગર બહાર ફરવા નીકળ્યો છે. ત્યાં યુવાન મંત્રીપત્ની પણ આવી. લલિતાંગ એને જોઈ એના ઉપર ઓવારી જાય છે, મોહી પડે છે, અને મિત્રને મોકલી એને પૂછાવે છે કે તારો સમાગમ કેમ થાય ? જુઓ યુવાનીનો ઉન્માદ.

આત્મામાં જનમ જનમના દ્રઢ કરેલ વિષય-લાલસાના સંસ્કાર સૂતા પડેલા જ છે, માટે તો એ લાલસા અહીં સહેજ જાગતી રહે છે, અને જીવની ઇન્દ્રિયોને જાણે સ્વાભાવિક રીતે વિષયો તરફ ઘસડી જઇ એમાં લીન બનાવે છે. આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી કે એ વિષયોમાં લીન થાય કુસંસ્કારોનું એ તોફાન છે. એ લીનતા હજી મર્યાદિત વિષયોમાં હોય, પરંતુ જો ખતરનાક નિમિત્ત મળે તો તો પછી પેલા કુસંસ્કાર જોરમાં ખળભળી ઉઠી મર્યાદા-બહારના વિષયની લાલસા ઊભી કરી એમાં લીન બનાવે છે. અહીં મંત્રીપત્ની અને રાજકુમારને એવું બને છે. રૂપાળી મંત્રીપત્નીને રૂપાળા રાજકુમારે નિરખવી, અને પેલીને નિમંત્રણ મળવું, એ નિમિત્ત તરીકે મળ્યું, એટલે બંને આકર્ષાયા. રાજકુમારને પરસ્ત્રીનું રાગથી દર્શન, અને યુવતીને રાજકુમારની પ્રાર્થના નિમિત્ત તરીકે મળી, એને એણે વધાવી. બંને

ભૂલા પડ્યા. અનર્થનાં આંધણ મૂકાયાં.

માટે જ સમજી રાખો, આત્મખજાને વિષયલાલસાના કુસંસ્કારો સુષુપ્ત પડેલા જ છે, એમાં જો એવું કોઇ અસત્ નિમિત્ત વધાવ્યું, દા.ત. જરાક પરપુરુષ કે પરસ્ત્રીનાં નિરીક્ષણમાં પડ્યા, તો એ લાલસાના સંસ્કાર જાગતા થઇ જવાના, ને લાલસા ઊભી થવાની, એમાં વળી જો સામાની માગણી મન પર લીધી તો મર્યા સમજો.

નંદીષેણ મુનિ મોહને દબાવવા મથનારા મહા તપસ્વી અજાણતા વેશ્યાનાં ઘરમાં પેઠા, પણ પછી વેશ્યાની માગણી પર કાન ને મન ધરવા ગયા, તો સુષુપ્ત સંસ્કારો જોર કરી ગયા. મુનિનું પતન કરાવ્યું. ત્યાં ભલે વેશ્યાએ માગણી કરી, પણ પોતે જો સાંભળવા-વિચારવા ન ઊભા હોત અને ચાલી નીકળ્યા હોત, તો બચી જવાને જગા રહેત. પણ ના, ખોટાં નિમિત્તને વધાવ્યું તો, પૂર્વે બચવાની ગજબ જહેમત છતાં, પળવારમાં પડ્યા.

નિમિત્ત મારે છે, ને નિમિત્ત તારે છે. ખરાબ નિમિત્તો સેવનાર મરે છે, સારા સત્સગ સદ્વાંચન, વગેરે નિમિત્તો સેવનારા તરી જાય છે. ૦ા-૦ાા કલાક સમય મળ્યો, ભગવાન પાસે જઇ બેસો, યા સાધુ કે કોઇ ધર્માત્મા સ્નેહી પાસે જઇ બેસો, તો એ સારું નિમિત્ત વધાવ્યું, એથી આત્મિક હિતનો લાભ થવાનો. એથી ઊલટું, કોઇ વાતોડિયા કે કોઇ નિંદાખોર પાસે જઇ બેઠા, યા કોઇ સિનેમામાં પેઠા કે બજારમાં લટાર મારવા નીકળ્યા, તો એ અસત્ નિમિત્ત સારા સંસ્કાર પર ઘા કરી વિષય-કષાયની એક યા બીજી લાગણી ઊભી કરશે. એનો અર્થ નિમિત્તથી મરવાનું.

'નિમિત્ત કશું કરતું નથી' એમ કહેનાર અસત્ય બોલે છે; કેમકે પોતે જ શ્રોતાનું નિમિત્ત પામીને જ ભાષણ ઠોકે છે, પણ એકાન્તમાં એકલા બોલવા નથી બેસતા, શ્રોતા પણ કલાક ભાષણ ચાલે ત્યાં સુધી એ નિમિત્તથી બેસે છે, પણ ભાષણ બંધ થયા પછી ત્યાં એમજ કલાક બેસી નથી રહેતા. શું આ ? નિમિત્ત છે તો કાર્ય થાય છે, નહિતર નહિ. એ સૂચવે છે કે નિમિત્ત કશું કરતું નથી એમ નહિ, પણ નિમિત્ત કાર્ય કરે છે. સારું નિમિત્ત સારું કાર્ય કરે, નરસું નિમિત્ત નરસું કરે, આ સામાન્ય નિયમ.

નિમિત્તે પતન :-

મંત્રીપત્નીને રાજકુમારની પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત નહોતું મળ્યું ત્યાં સુધી ડાહી હતી, પણ એ નિમિત્ત મળતાં પાગલ થઇ. એમ રાજકુમારે રૂપાળી મંત્રી-પત્નીનું દર્શન વધાવ્યું, તો પહેલા શાણો સદાચારી હવે મૂઢ દુરાચારકાંક્ષી બન્યો.

નિમિત્તની ભયાનકતા હજી આગળ જુઓ. મંત્રીપત્નીને એક વારની પણ પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત મળ્યું, તો એને ય વાસના જાગતી થઇ. પરંતુ હવે એ રાજકુમારને

કરગરતી કહે 'તમે મને બહુ ગમો છો. પણ પતિ મને એકલી મૂકતા જ નથી તેથી આપણો યોગ કયાંથી બને ? માટે એક કામ કરો, જેથી કાયમી યોગ થઇ જાય.'

રાજકુમારે તો એક વાર ખોટી પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત ઊભું કર્યું છે ને ? એ એનેય હવસ લગાડે છે. મંત્રીપત્ની દીનભર્યા બોલનું નિમિત્ત મળ્યું. પછી એવું નિમિત્ત એને કેમ ન પછાડે ? એ ય ઘેલો થઇ કહે છે, 'બોલ, શું કરું ? જે કહે તે કરવા તૈયાર છું. પરંતુ જો જે હો અહીંથી ભાગી જવાય એમ નથી. અહીં રહીને જે કાંઇ થતું હોય તે જરૂર કરીશ.'

મંત્રીપત્ની કહે 'હા, એવું જ અહીં રહીને જ કરવાનું છે.'

બંને કયાં ઉપડ્યા ? કાયમી અપકૃત્યના ઉપાય તરફ કેમ ? એક વાર નાનું પણ અપકૃત્ય આચર્યું માટે. કાયમી પતનનું એ નિમિત્ત બની ગયું. પહેલાં બંને ડાહ્યા, પરંતુ એકવારનું નિમિત્ત ઉભું કરવાથી પછીથી બંને ગાંડા બન્યા. આ સૂચવે છે કે,

ભાવી અપકૃત્ય-અસદ્વચનની પરંપરાથી બચવું હોય તો જીવનમાં એકવાર પણ એને સ્થાન ન આપો.

એકવારના પણ અકાર્યથી હવસ જાગશે, હરામ ચસકો લાગશે. આજના જે છોકરા ખરાબ સંસર્ગે એકવાર પણ સીગરેટની ફુંક મારે છે, યા ખોટી ચેષ્ટામાં પડે છે, એનાં પછી જીવન પાયમાલ થાય છે. એમ સામાની અયોગ્ય લલચામણ તરફ મન દે છે. એય કાયમી કુટેવના ભોગ બને છે. બંને નિમિત્ત ખોટાં. બંનેમાં મરો. એકવાર પણ અપશબ્દ કે જૂઠ બોલ્યા, કોઇની નિંદા કરી, તો પછી એની પરંપરા લમણે લખાશે. એમ ખોટામાં લલચાયા, તો એમની પરંપરા ચાલવાની. માટે

પતનથી બચવા અપકૃત્ય-અસદ્વચનને કે લલચામણને પહેલે તબક્કે જ અટકાવો. નહિતર એકવારનું પતન અસત્ નિમિત્ત બની જશે, ને પતનની પરંપરા સરજશે.

નિમિત્ત બળવાન છે. નંદીષેણ લલચામણથી પડયા.

આષાઢાભૂતિ મુનિનું દૃષ્ટાંત :-

આષાઢાભૂતિ મુનિ નાટકિયાની બે પુત્રીઓના હાવભાવ અને પ્રાર્થનાનાં નિમિત્તથી પડ્યા. એ નિમિત્ત પણ પોતાની લાડવાની લાલસાના નિમિત્ત પર ઊભું થયું હતું.

અજાણતાં એ નાટકિયાને ત્યાં ગોચરી ગયા. ભિક્ષામાં એક લાડુ મળ્યો. બહાર નીકળી ચાલ્યા, પણ વિચાર આવ્યો કે 'આ લાડવો તો આચાર્યના પાત્રે જશે. મને શું રહે ?' વેશ બદલી ફરીથી ત્યાં જ વહોરવા ગયા. બીજો લાડવો મળ્યો, લઇ

ચાલ્યા. પાછો વિચાર આવ્યો કે 'આ તો ઉપાધ્યાયને પાત્રે જાય. મને શું મળે ?' ફરીથી વેશ-વાણી-મુદ્રા બદલીને ત્યાં જ ગોચરી ગયા. નાટકિયાએ મેડી પરથી આ વેશ-વાણી-મુદ્રાનાં પરિવર્તન જોયાં. એને થયું કે આ માણસ નાટક સારાં કરી શકે.' તેથી નીચે આવી મુનિને વિનંતિ કરે છે, 'રોજ લાભ આપજો.' કહીને ૨-૪ લાડવા વહોરાવી દીધા. મુનિ ખુશી થઈને ગયા.

બીજી બાજુ નાટકિયાએ પોતાની બે દીકરીઓને સમજાવી દીધું કે 'જુઓ, આ તો એના એજ મુનિ વેશ વગેરે ફેરવી ફેરવીને આવેલા. મેં મેડી પરથી એમને વેશ પરિવર્તન કરતાં જોયેલા. એટલે આ તમારે નાટક માટે બહુ કામનો માણસ છે, કુશળ કારીગર છે. તેથી રોજ એ આવે એટલે સારું સારું વહોરાવજો અને સાથે હાવભાવ વગેરેથી લલચાવજો, વશ કરતા જજો. પછી એક દિ' એ સાધુપણું મૂકી તમારે ત્યાં આવ્યો સમજો.' મુનિ રોજ આવતા ગયા, ને પુત્રીઓએ કામણ કરવા માંડ્યા. એવાં કામણ કર્યાં કે ક્રમશઃ મુનિ તદ્દન ઢીલા ઘેંસ થઈ ગયા. સંયમની ભાવના મટી ગઈ, મોહની વાસના સજાગ થઈ ગઈ.

બોલો, કેમ આ બધું ? કહો, એક વાર પણ લાડવાની લાલસા જાગી તો એને સદ્ભાવનાથી દાબી દેવાને બદલે ફરી ફરી વહોરવા જઈને પોષી. એ એક વાર પણ લાલસા પોષણનું નિમિત્ત સેવ્યું, તો ચાલ્યા પતનના માર્ગે.

રોજ ને રોજ મેવા-મિઠાઈ માટે એક જ ઘેર જવું એ પતનનો માર્ગ છે.

યુવતીઓના હાવભાવ જોવા એ પતનનો માર્ગ છે, અરે ! એમ ને એમ પણ યુવતીનાં નિરીક્ષણમાં પતન છે, પછી એનાં ચેનચાળા જોવામાં તો પૂછવાનું જ શું ? ભારત સામે ચીનની મોરચાની તૈયારી ચાલી રહી છે ને ? એમ બ્રહ્મચારી-સદાચારીની સામે મોહરાજાનો આ મોરચો છે કે એની સામે યુવતીઓને લાવી ખડી કરે. એમાં વળી આજે તો સ્ત્રીઓના ઉદ્ભટ વેશ, અંગોપાંગ-પ્રદર્શનના ખુલ્લા બજાર, અને એ સ્ત્રીઓની ય છાપા-સિનેમા-રેડિયોથી ઉત્તેજિત વાસના, પછી એ મોહના કેવા મોરચારૂપ બને ? ત્યાં સદાચારીએ સમજી જ રાખવું પડે કે મારી સામે આજની દુનિયામાં મોહના આ મોરચા ચાલુ જ રહેવાના, પણ મારે કડક મનથી એની સામું નહિ જોવાનું. જો એક વાર પણ નિરીક્ષણ કર્યું છે તો મોત થશે, હરામચસકો લાગશે, અને નિરીક્ષણમાત્રમાં પણ વીર્ય ખત્મ થતું જશે.

સ્ત્રીદર્શનમાં વીર્યનાશ કેમ ? :-

આયુર્વેદ-શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે રાગથી પરસ્ત્રીનું નિરીક્ષણ કરવામાં અંગમાં વિકાર જાગે છે, લોહી ગરમ થાય છે, અને એ ઉષ્ણતા વીર્યને પાતળું પાડી મૂળ સ્થાનમાંથી ચલિત કરી દે છે. પછી એ ખળમાં ભળી જઇ શરીરમાંથી એક યા બીજા દ્વારે વહી જાય છે. વીર્ય તો છેલ્લી ધાતુ છે, શરીરનો રાજા છે. રાજા બળવાન, તો પ્રજા સુરક્ષિત, એમ વીર્ય બળવાન ઘટ્ટ, તો શરીર-ગાત્ર-ઈન્દ્રિયો સુરક્ષિત સારાં. રાજા નબળો પડે તો પ્રજા લૂંટાય. આજે રાષ્ટ્રપતિ અને વડાપ્રધાનની નબળાઈમાં પ્રજાને લૂંટાવાનું ચાલી રહ્યું છે ને ? એમ વીર્ય નબળું, તો શરીર શક્તિઓ લૂંટાય, (૧) ગાત્રો ઢીલાં પડે, (૨) ઇન્દ્રિયોનાં તેજ લોપાય. પછી ત્યાં (૩) સહેજ સહેજમાં તાવ, ખાંસી, શરદી વગેરે રોગો ઉઠે, (૪) યુવાનીમાં ઘડપણ આવે, (૫) સ્મરણશક્તિ બુઠ્ઠી થઇ જાય, (૭) ઉત્તમ સાત્ત્વિક ભાવનાઓ મોંઘી બને એકલાં પરસ્ત્રીદર્શનનાં કેટકેટલા નુકસાન ! સજ્જનતા-સાધુતા તો ગઇ જ. દર્શનથી અંતરમાં છબીલીઓ રમતી થઇ જાય ત્યાં પછી સદાચાર, સદ્વિચાર, પ્રભુપ્રેમ, ગુરુભક્તિ, સંયમ વગેરે શાના ઊભા રહે ?

બહાર જે ને તે જોવાનું બંધ કઇ રીતે ? :-

માટે ડાહ્યા હોય તે પરસ્ત્રીનાં એક વારનાં પણ નિરીક્ષણથી બચે, દૂર રહે, મનને માંડવાળ કરે કે 'એમાં શું જોવું છે ?' મન રોકયું ન રહે એમ લાગતું હોય તો મનમાં જ ગ્લાની સાથે કલ્પી લે ને કે 'આવી રૂપાળી હશે. એથી વિશેષ શું હોવાનું હતું ?' અલબત આમાં સાથે સાથે ઘૃણા ગ્લાનિ જોરદાર રાખવાની. પરંતુ એ રીતે બહારનું જોવાની માંડવાળ થાય તો બહાર જોવાનું બંધ થઇ જાય પછી તો બે વાર પાંચ વાર આંખ જોતી અટકાવ્યાથી મનને સંતોષ થશે કે 'હાશ ! પાંચ વાર લફરીઓ સામે આવી પણ એનાં પાપદર્શનથી બચ્યો.'

આ માટે બાળપોથીનો પાઠ આ, કે જયાં કાંઇ પણ જોવાનું કૌતુક જોરમાં ઉઠયું તે રોકયું. રોકાતું ન હોય તો તરત અંદર મનમાં એ કલ્પી લેવાનું કે આવું હશે એમાં શું જોવું હતું ? આમાં બહાર જે ને તે જોવાનું કેટલીક વાર ટાળ્યા પછી કૌતુક-આતુરતા ઘટી જશે, પછી જોવાની ભૂખ જ નહિ, એટલે મનમાં ય કલ્પવાની વાત બંધ.

મુનિ કેમ ઢીલા પડ્યા ? :-

અષાઢાભૂતિ મુનિ નાટકિયાની યુવાન પુત્રીઓના હાવભાવ ચેનચાળા જોવા

મંડ્યા એટલે અંતે ઢીલા ઘેસ થઇ ગયા. એમાં એક વાર પેલીઓ કહે છે 'હવે મૂકી દો ને આ જોગ, આવો મુનિ યુવતીઓના હાવભાવનું રોજનું દર્શનનું નિમિત્ત પામી પામીને ઢીલા તો પડતા જ ગયા હતા, એમાં હવે આ કામ-રાગભરી કોમળ માગણીનું નિમિત્ત મળતાં સંયમભાવનાથી તદ્દન ભ્રષ્ટ થઇ ગયા. કહે છે, 'હવે મુંઝાશો નહિ, ગુરુને કહી દઇને આ પાછો આવ્યો સમજો.'

ખરાબ નિમિત્ત શું કરે છે ? ભલભલા સારા ને ય પાડી દે, એમાં વળી યુવાન સ્ત્રીઓનાં રોજનાં દર્શન તે ય એનાં રૂપ-લાવણ્યભર્યાં મુખ અને અંગના હાવભાવ સાથેનાં દર્શન શો સત્યાનાશ ન વાળે ? બીજી બાજુ સાધુની તપસ્યા, ત્યાગ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય બહુયે હોય, પરંતુ એ બધાને રદ બાતલ કરવાની તાકાત આ યુવતીદર્શનમાં છે. સિંહગુફાવાસી મુનિ ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરીને સિંહની ગુફા આગળ નિર્ભયપણે ચોમાસું પૂર્ણ કરવાની તાકાતવાળા છતાં રૂપકોશા વેશ્યાના ઘરે જઇ એનું દર્શન કરવા માત્રથી પડ્યા.

પ્રભુના દર્શન કરવા કે પોતાનાં દર્શન કરાવવા ? :-

સાધુઓ અને સદાચારીઓ માટે આજે કપરો કાળ આવી લાગ્યો છે. ઠેઠ ભગવાનના મંદિરે ગયા હો, પ્રભુની આગળ ભાવભક્તિ-ગુણગાન કરી રહ્યા હો, ત્યાં વચમાં કોઇ ગણિકા જેવા વેશવાળી બાઇ આવીને ઊભી રહેવા બહુ સંભવ. ત્યાં તરત તમારે આંખ મીંચ્યે જ છૂટકો, નહિતર તો મર્યા સમજો. કેમકે એ લફરિયાંને પોતાને પ્રભુદર્શન કરવાની જે તમન્ના નથી હોતી એટલી તમન્ના બીજાને પોતાનાં અંગોપાંગનાં દર્શન કરાવવાની હોય છે. માટે તો ઢાંકવાના અંગોપાંગ ઉઘાડા રાખે છે, એને કોઇ દયા નથી કે 'આ બિચારા ગભરુ જીવો પ્રભુનાં દર્શન ભૂલી મારાં અંગોપાંગના દર્શન કરી પાપનાં પોટલાં બાંધશે ! માટે લાવ, હું મારું ઢાંકું.' ના, કોઇ દયા નહિ, વિચાર નહિ, વિવેક નહિ, માત્ર કામનો એક પ્રકારનો ઉન્માદ છે, મૂઢતા છે. હવે ત્યાં પ્રભુ આગળ ભાવભક્તિ કરનારો આ પાપદર્શનથી બચવા કાંતો મોં ન ફેરવી નાખે, યા આંખ ન મીંચે, તો કેમ બચે ?

પ્ર.- એમ શું કામ કરે ? એવા રૂપ ઉપર વૈરાગ્યભાવના કરે તો બચી શકે ને ?

ઉ.- હાં, બચી શકે, પણ કયારે ? એવા ઉદ્ભટ વેશ અને રૂપાળા અંગોપાંગ પર આંખ ચાલુ રાખીને નહિ. વૈરાગ્યભાવના પરરૂપદર્શન ચાલુ રાખીને ન કરાય. આંખ તો પહેલી ખસેડવી પડે, ને પછી મનમાં એનો રાગ ન રહે એ માટે વૈરાગ્ય-ભાવના કરે તો બચી શકે. રૂપનાં દર્શન ચાલુ, અને વૈરાગ્ય-ભાવના કરવા જાય, ત્યાં ઠગાય.

મન તો ચોર છે, અનંતા કાળનું વિષયદર્શન પર રાગલુબ્ધ થવાને ટેવાયેલું છે, એટલે વૈરાગ્ય તો ઉપલકિયો ને રાગશક્તિ અંદરની ઉઠવાની. રૂપાળા વિષયોમાં ઇન્દ્રિયોને ડૂબતી રાખવી છે ને વૈરાગ્યનો ચાળો કરવો છે બાપાના ખેલ નથી કે એમ વૈરાગ્ય હૈયે ઝળહળે.

એ ભરતચક્રવર્તી જુદા કે જે એમ વૈરાગ્ય ઝળહળાવીને અંતે અરીસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન પામી ગયા.

તમારે-અમારે તો વિષયસંપર્કથી પહેલાં પાછા હટવું પડે, નહિતર તો રાગની જ રમત ચાલ્યા કરે.

એટલા જ માટે પ્રભુદર્શન-ગુણગાન વખતે વચ્ચે આવતા લફરાં વખતે મીંચી જ દેવી પડે, અને પછી માનસિક પ્રભુદર્શન કરવા પડે, જાણે આંખ પરનાં પડળ પારદર્શક, તે એની આરપાર એકલા પ્રભુ જ દેખાયા કરે. નહિતર તો અતિ બહુ રૂઢ સ્ત્રીદર્શન જ નવાં ટેવાવાનાં. પ્રભુદર્શન પડતાં મૂકાવી વિષયરાગને પોષવાનાં.

આષાઢાભૂતિ મુનિ રોજનાં યુવતી દર્શનથી પડ્યા. નાટકિયાની પુત્રીઓને હૈયાધારણ આપી ઉપડ્યા મુકામે.

ગુરુ પૂછે છે 'આજ કેમ વાર લાગી ?'

બસ, આષાઢાભૂતિને જરાક નિમિત્ત જોઈતું હતું, તે મળી ગયું. ઝટ ગુરુને કહે છે, એમાં વાર શાની ?'

અલ્યા પણ આટલી બધી વારને તું વાર નથી ગણતો ? આમે ય રોજ કંઈક વધુ વખત તો લાગતો જ હતો ને ? આજે વધુ લાગ્યો. કેમ ?

વિષયગુલામીની વિટંબણા :-

આષાઢાભૂતિ કહી દે છે, 'લ્યો ત્યારે આ તમારો આપેલો ઓઘો. હવે વારની પંચાતી જ નહિ. હું તો જાઉં છું.' બસ, સાધુવેશ મૂકીને ચાલવાનું કરે છે. વિષયગુલામી કેવી વિટંબણા દે છે ! મામૂલી ઠપકાને ચારિત્ર મૂકી દેવાનું નિમિત્ત બનાવે છે.

ત્યાં ગુરુ ચોંકી ઉઠે છે, સમજાવે છે કે, 'ભાગ્યવાન ! ખરી હકીકત શી છે, કહે આમ કાંઈ તારા જેવો લાયક સાધુ આટલા મામૂલી ઠપકા પર ચારિત્ર ન મૂકી દે. તો મૂકવાનું ખરું કારણ કહે. તારા પર અમારો ઉપકાર છે, તો તું અમને વસવસામાં રાખીને જઈશ ?

ગુરુ પાસે ઇકરાર :-

ગુરુ બોલતાં ગળગળા થઇ ગયા. એ જોઇ આષાઢાભૂતિનું હૈયું પણ પીગળી ગયું. આંખમાં પાણી આવી ગયાં, રોતી સૂરતે કહે છે, 'ગુરુજી ! ક્ષમા કરો મને,

હું આપનો વિશ્વાસઘાતી નરાધમ શિષ્ય છું. આજ સુધી આપનાથી છૂપી રીતે મેં નાટકિયાની બે પુત્રીઓ પર મોહ કર્યો છે...' એમ કહીને બનેલી બધી હકીકત કહી કહે છે 'હવે હું મોહથી પરવશ થઇ ગયો છું તેથી એની સાથે રહીશ.'

માંસ-મદીરાથી બચે તો :-

ગુરુએ પછી ન પડવા ઘણો ઉપદેશ આપ્યો પરંતુ મુનિએ લાચારી બતાવી ત્યારે ગુરુએ છેવટે કહ્યું કે, 'જો, તું જાય જ છે, તો ત્યાં માંસ અને મદિરાથી દૂર રહેજે. તો કયારે પણ ઉંચો આવીશ.' ગુરુનું વચન માથે ચડાવી આષાઢાભૂતિ ગયા. જઇને નાટકિયાની પુત્રીઓને સાફ જણાવી દીધું કે 'જુઓ, આવ્યો છું પણ તમે કદી માંસ-દારૂને ન અડવાનું કબૂલ કરો, તો તમારી સાથે રહું, નહિતર તો હું આ ચાલ્યો.' પેલીઓએ કબૂલ કર્યું અને આષાઢાભૂતિ ત્યાં રહી ગયા.

મન ભાવુક-નિમિત્ત પર ભાવિત :-

કેવું પતન ? ખરાબ નિમિત્ત સેવવા જાઓ, યા ખરાબ નિમિત્ત આવી પડે એને વધાવી લો, એટલે પહેલાનું શાંત મન પણ અશાંત બનવા લાગે છે. મન ભાવુક છે, જેવું નિમિત્ત મળે એ પ્રમાણે ભાવિત થઇ જાય છે. મહાયોગીઓની વાત કરતા નહિ. છતાં એ ય ચાહીને ખરાબ નિમિત્ત સેવે નહિ, કે વધાવે નહિ.

ઈલાચી પુત્રના પ્રસંગની ખબર છે ને કે એ વૈરાગ્ય કેમ પામ્યો ? સારું નિમિત્ત મળવા પર, પહેલાં તો એ રૂપાળી નટડીના સૌદર્યમાં લુબ્ધ બન્યો છે. એની ખાતર પોતાની જાત-કુળ-ખાનદાનીનો કોઇ વિચાર રાખ્યો નહિ. શ્રીમંત ઘર છોડ્યું, મા છોડી બાપ છોડ્યા, બાપે સારા સુખી ઘરની કન્યા લાવી આપવા કહ્યું તે ય ન ગણ્યું, અને નટના પરિવારમાં દાખલ થયો. નટડી પરણવા નટના ખેલ શીખ્યો, અને લગ્નવિધિમાં જરૂરી મોટી રકમ દાનમાં મળે એટલા માટે એકવાર રાજા અને શેઠ-શાહુકારો આગળ ખેલ કરે છે, વીસેક હાથ ઉંચા વાંસ પર બાંધેલા દોરડા પર નોધારો નાચે છે.

રાજા દાન નથી આપતો અને કહે છે 'મેં બરાબર ખેલ જોયો નહિ, ફરીથી નાચ.' ફરી નાચી દાન માગે છે તો ય રાજા એ જ શબ્દો કહી ફરી નચાવે છે. કેમ એમ ? રાજા પણ રૂપાળી નટડીમાં લુબ્ધ બન્યો છે એટલે વિચારે છે કે 'જો નટ એમ નોધારો નાચતાં થાકી લથડી પડે અને મરે તો નટડી હાથ કરી લઉં.'

જુઓ મોહની વિટંબણા ! ઇલાચીપુત્ર હલકી નટની જાતિમાં ભળ્યો. પૂર્વે જ આવું બનતું ? ના, આજે પણ બને છે. ઇગ્લાન્ડના અમીર કુટુંબના રાજા આઠમા એડવર્ડે બ્રિટનની રાજયગાદી છોડી લેડી સીમ્પસેનને વહાલી કરી ! થોડા વરસ પહેલાં સમાજના એક આગેવાનની પુત્રી ક્રિશ્ચિયનને પરણી ગઇ, મોહની વિટંબણા

ભૂંડી છે કૂતરા-ગધેડાને તો હોય, પણ માણસ જેવા માણસને ય મોહ નચાવે છે જનાવરની જેમ એનેય ખબર નથી પડતી કે,

'આ મારી વિટંબણા થઈ રહી છે. હું જો જરા સ્વસ્થ બનું તો મારે વળી આ ઘેલી લાગણીથી વિડંબાવું શું ? એના કરતાં પરમાત્મપ્રીતિના રંગ-રસ જ ન અનુભવું ?

પણ આ ખબર પડે કયાંથી ? મૂઢ જીવને મોહની વિટંબણા ભારે. જો આ ન હોય તો પરણે શું કામ ? પરણ્યો નથી ત્યાં સુધી સ્વતંત્ર છે, ફાવે ત્યાં હરે ફરે, કામ કરે ન કરે. પણ પરણીને બંધાય છે, ગુલામી વહોરે છે, ફોગટ પારકી-કન્યાની જીવનભરની જવાબદારી પોતે માથે લે છે. શા સારુ ? મોહના લીધે, કામરાગની પરવશતાને લીધે વિટંબણા જ વહોરે છે ને ?

અહીં રાજા મોહની વિંટંબણા વહોરે છે. નટડી જોઈએ છે તેથી નટ ઈલાચીપુત્રનું મૃત્યુ તાકી રહ્યો છે. એટલે ત્રીજી વાર નટને કહે છે, 'મારું ધ્યાન ન રહ્યું, તું ફરીથી નાચ. એ જોઈને સારું ઈનામ આપીશ.'

ઈલાચીપુત્ર થાક્યો છે. ઉંચા દોરડા પર નોંધારા નાચવું એટલે જીવસટોસટનો ખેલ છે. એમાં થાકેલા પગે કદાચ લથડિયું ખાધુ તો શું થાય ? નટડી મળવાની બાજુએ રહે, અને મોત મળી જાય. આવું મહા સાહસ ખેડવા ય ઈલાચીપુત્ર તૈયાર ! કેમ ? પૈસા કમાઈ રૂપાળી નટડી પરણવી છે, એટલે ત્રીજી વાર ચડ્યો ઉપર, અને નાચે છે.

બોલો, આટલો બધો નટડીનો મોહ હોય, એને ત્યાં જ વૈરાગ્ય થાય ? રાજાની નટડી પર તાકેલી નજર જોઈને એને ખ્યાલ પણ આવ્યો છે કે,

'હું ધન વાંછુ રે રાયનું, રાય વંછે મુજ ઘાત.' છતાં લાલચમાં છે કે હવે તો નાચીને દાન મેળવીશ. આટલા લાલચુ અને વિષય લંપટને વૈરાગ્ય થાય ? પણ કેમ થયો ? દેખ્યું,

'થાળી ભરી શુદ્ધ મોદકે, પદ્મિની ઊભેલા બાર;
લ્યો લ્યો કહે છે લેતા નથી, ધન ધન મુનિ અવતાર'

દિવસનો સમય છે, મુનિ ગોચરી અર્થે એક વાર ઘરના બારણા આગળ ઊભા છે. પદ્મિની સ્ત્રી રૂપનો અંબાર, લાડવાનો થાળ લઈ ઊભી રહી મુનિને વિનંતિ કરે છે 'ભગવંત ! લ્યો, લાભ આપો' મુનિ અભિગ્રહધારી હશે, ને અહીં અભિગ્રહ પૂર્ણ નહિ થતો હોય, યા લાડુનો ખપ નહિ હોય તે મુનિ લેતા નથી. ઉંચા દોરડા પરથી ઈલાચીપુત્ર આ દ્રશ્ય જુએ છે, ત્યાં એના મનને થાય છે કે 'ધન્ય મુનિ અવતાર !'

શાના ઉપર આ થયું ? મુનિ શું લાડુ નથી લેતા એના ઉપર ધન્યવાદ ? ના, એ તો પોતાને જો ખાવાનો રસ હોત, તો 'આ મિઠાઈ મફત મળતી છતાં નથી લેતા' એ જોઈ ધન્યવાદ દેત. અહીં તો એને નટડીનો રાગ છે, તો મુનિનું એવું શું જોયું કે એથી મુનિને ધન્યવાદ આપે છે ? આ જ કે પદ્મિની સ્ત્રી સામે ઊભી છે છતાં મુનિ મોં એની સામે ન રાખતાં, યા એના મુખ પર નજર ન રાખતાં, નીચી મુંડીએ ઊભા છે, એ જોઈને ઈલાચી મુનિ જીવનને ધન્યવાદ આપે છે. મુનિમાં નટડી કરતાં ય સારા કુળ-શીલ અને સૌંદર્યવાળી પદ્મિની સ્ત્રીને જોવા સરખી ય જયાં વાત નથી, અને પોતે નટડીમાં આખો ને આખો લુબ્ધ છે, એવા મોટા તફાવતને જોતાં ઈલાચીકુમાર પોતાની જાતને ધિક્કાર આપે છે, અને પોતાના વિષયરસ પર કમકમી ઉપજે છે, અને એ રીતે વૈરાગ્યનો ભાવ ઝળહળી ઉઠે છે.

'ધિક ધિક વિષયી રે જીવને, ઈમ પામ્યો વૈરાગ્ય'

નટડી ખાતર દોરડા પર નૃત્ય કરનાર ઈલાચીપુત્રને મુનિની ચર્યા જોવાનું નિમિત્ત મળતાં વૈરાગ્ય જાગી ગયો. મુનિ જો પદ્મિનીના મુખ કે ગાત્ર પર નજર રાખી ઊભા હોત તો એને મુનિ પર મુગ્ધ થવાનું ન રહેત, પણ મુનિ એમ જુએ શું કામ ? સ્ત્રીનાં મુખનું કે ગાત્રનું દર્શન એ રાગના વિકારને જાગવા માટેનું નિમિત્ત છે, પતનનું નિમિત્ત છે. એટલે મુનિ એવા નિમિત્તથી જ દૂર રહે છે, નિમિત્તને સેવતા જ નથી. મુનિ ભલે ને પોતે મહાયોગી હોય, તો પણ સ્ત્રીમુખ-દર્શન કે સ્ત્રીગાત્ર-દર્શન જેવું ખરાબ નિમિત્ત ન સેવે. ત્યાં મહાયોગીપણાના ભરોસે નહિ રહેવાનું, કે ખુમારી નહિ રાખવાની કે 'હું તો મહાયોગી, મને એવાં નિમિત્તથી શું થવાનું હતું ?' નહિતર પતનનાં પગરણ શરૂ થાય. એવા મહાયોગીએ પણ રાગના નિમિત્તથી દૂર રહેવાનું, તો બીજાએ ?

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૪,તા.૨૨-૨-૧૯૬૯

આષાઢાભૂતિ નાટકિયાની યુવાન પુત્રીઓના પ્રસંગમાં રોજ થોડા પણ આવ્યા, તો એ ખરાબ નિમિત્તે એમને પતનના માર્ગે દોર્યા, અને અંતે એ મુનિપણું મૂકી દઈને એની સાથે બેસી ગયા. એક વારનાં પણ સ્ત્રીદર્શન પર પડ્યા કે ગબડ્યા. ફરીથી એ ટાળીને જો વૈરાગ્ય-ભાવનામાં રકત રહ્યા હોત તો બચત. પણ આ તો રોજ ને રોજ એ દર્શન કર્યે ગયા પછી ત્યાં મન મનાવવાની વૈરાગ્યભાવના હોય તો ય એ બિચારી પાંગળી થઈ જાય. એ ભાવના તો નામની, ને ખરેખર તો ઈષ્ટસંયોગનું આર્તધ્યાન ચાલુ થઈ જાય, મનને પકડી લે, અને રાગને પુષ્ટ બનાવી દે.

પેલા લલિતાંગ રાજકુમારે મંત્રીપત્નીનાં દર્શનનું નિમિત્ત સેવ્યું અને સમાગમ માગણી કરી, ત્યાં પાછું સામાની મોહક ગદ્ગદ શબ્દ પર ખેંચાયો, તો હવે રોજ સંબંધ પર મન લગાડે છે મંત્રીપત્ની ય રાજકુમારની પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત મળ પતનના માર્ગે ખેંચાય છે, સ્વીકાર કરે છે, અને કુમારને ઉપાય બતાવે છે.

મંત્રીપત્ની ઉપાય કહે છે :-

મંત્રી પત્ની કહે છે, જુઓ, તમે તમારા આવાસથી એક સુરંગ ખોદા અને તે મારા ઘરના કૂવા સુધી લઇ આવો. ત્યાં પછી તમારા માણસો મને ઝી લેવા તૈયાર રાખજો. આ બાજુ હું પતિ સાથે રોજ થોડું થોડું ઝગડાનું નિ રાખીશ, અને સુંરગ તૈયાર થઇ ગયે એક દિવસ ઝગડો વધારીને કૂવે પડીશ. તમારા માણસો મને ઝીલીને તમારા મહેલમાં લઇ આવે એવું ગોઠવજો પછી ગુપ્ત ગુપ્ત ચાલશે.

કેવો ખતરનાક ઉપાય ? આમાં સદાચારને ટકવાને જગા જ કયાં રહે કુમાર વિષયાંધ બન્યો છે, જાગેલી વાસના સામે કઠણ બનવાને બદલે વિહ્ થયો છે. એ હવે શે બચે ? એણે ખાનગી સુરંગ ખોદાવી, માણસો મૂક્યા મંત્રીપત્નીએ પતિની સાથે ખોટો ઝગડો વધારી દઇ 'લ્યો ત્યારે, તમારે આમ કરવું છે તો હું તો મરીશ', એમ કહી પડી કૂવામાં. અંદર કુમારના માણસોએ તરત ઝીલી લીધી, ને એ પહોચી કુમારના ગુપ્ત આવાસે.

અહીં હવે મંત્રીની બિચારાની દશા જુઓ.

પત્ની જેવી કૂવામાં પડી કે તરત મંત્રીએ એને બહાર કાઢવા તજવીજ ક માણસો બોલાવ્યા અને કૂવામાં ઉતાર્યા. અહીં તો પત્ની પડતાવેંત ઝીલાઇને કુમા આવાસે લઇ જવાઇ છે, એટલે આ માણસો અંદર તપાસ કરે પણ એ કય મળે ? સમજયા કે ઉંડાણમાં નીચે ડૂબી ગઇ લાગે છે, મંત્રીને ખબર કહ્યા, ખેદનો પાર ન રહ્યો.

હવે ખરેખર હકીકત જુદી છે, પણ પ્રત્યક્ષમાં જુદું દેખાય છે કે પત્ની બિચ મંત્રીના ત્રાસથી કૂવે પડી, બોલો સાચું શું ? કેટલીય આવી ઉડીઉડાઇ વાત મદાર બાંધો છો ને ? પણ સમજી રાખો કે પ્રત્યક્ષ દેખાતું બધું સાચું ન પણ હો ચળકે એટલું સોનું નહિ. માટે લોક વાયકા પર મદાર ન બાંધવો. લોકને શું

મંત્રીની કરુણ દશા :-

અહીં લોકમાં વાત ફેલાઇ કે 'મંત્રીના રોજના કકળાટથી એની પત્ન કૂવામાં પડી આપઘાત કર્યો. મંત્રી કેવો નાલાયક !' રાજાના કાને પણ આ પહોંચી અને એ ગુસ્સે ભરાયો. મંત્રીની બધી મિલકત જપ્ત કરી એને હોદ્દા પ

ઉતારી મૂક્યો. બીજી બાજુ લોકમાં મંત્રીને ફિટકારની અવધિ ન રહી.

કેવો જુગ છે ! દુરાચારીઓનાં ષડ્યંત્રના પાસા પોબાર પડે ! અને સદાચારી વગર વાંકે દંડાય ! એ કેટલો જુલ્મ ? દુનિયા સાચાની ? કે જૂઠાની ? દુનિયાને શું છે ? એને ઉપલકિયું જોવું છે, અંદરખાને ક્યાં ઉતરવું છે ? અંદરખાને ભલે ને પોલંપોલ હોય, ઉપરથી દેખાવમાં ડાકડમાળ છે ને ? બસ, લોકને આ આવડે કે એ જોઈને ઝટ એમાં કૂદી પડવાનું, ને ઝટ સર્ટિફિકેટ ફાડવાનું, પછી ભલે એ બોગસ સર્ટિફિકેટ હોય !

મયણાસુંદરી માટે લોકોએ બોગસ સર્ટિફિકેટ ફાડ્યું ને ? એની અંદરની તત્ત્વદ્રષ્ટિ, અને એની રક્ષા માટે કોઢિયા પતિને ય સ્વીકારી લેવાનું સત્ત્વ, કેવા અનુપમ ગુણ ? પણ એ ક્યાં જોવું છે ? ક્યાં એની કદર કરવી છે ? 'બસ, બાપની સામે બોલી ? લ્યો, તો એનું આ ફળ પામી', લોકનો આ બોલ. છતાં મયણાસુંદરી એથી ગભરાઈ નહિ. મન પર એની જરાય અસર ન લીધી.

જીવનમાં આ એક જબરદસ્ત બોધપાઠ લેવા જેવો છે, કે આપણે સન્માર્ગે ચાલ્યા જતા હોઈએ, તત્ત્વદ્રષ્ટિથી વર્તતા હોઈએ, ત્યાં પછી અજ્ઞાન માણસો એને સમજ્યા વિના ઉપર ઉપરનું જોઈને ખોટો અભિપ્રાય બાંધે, નિંદા કરે, તેથી કાંઈ સન્માર્ગ અને તત્ત્વદ્રષ્ટિથી ખસી જવાનું નહિ.

વેઠવાનું ય આવે. પણ એને કર્મના ખાતે ખતવવાનું. માનવાનું કે આ વેઠવાનું આવ્યું એ આપણાં કર્મના લીધે છે. આપણા અશુભનો ઉદય હોય તો લોકમાં અપકીર્તિ થાય, પણ એથી એવાં કર્મ ભોગવાઈને નષ્ટ થાય છે, ફિકર નહિ. અશુભ કર્મથી અપકીર્તિ થાય એથી કોઈ સન્માર્ગ ખોટો નથી ઠરતો, કે તત્ત્વદ્રષ્ટિ નકામી નથી ઠરતી.' આપત્તિ-સંપત્તિને કર્મના ખાતે ખતવવાથી મન સ્વસ્થ રહે છે, પ્રશાન્ત રહે છે અને સન્માર્ગ તથા તત્ત્વદ્રષ્ટિને ન્યાય અપાય છે, એની કિંમત લેશ પણ ઘટાડવાનું નથી બનતું. મયણાસુંદરીએ લોકની નિંદા કર્મ-ખાતે ખતવી, તત્ત્વદ્રષ્ટિના ખાતે નહિ, પછી તત્ત્વદ્રષ્ટિનું મૂલ્ય શું કામ ઘટાડે ?

મંત્રીને બિચારાને સન્માર્ગસ્થ હોવા છતાં લોકનિંદા આવી પડી. રાજા તરફથી ફિટકાર સાથે બધું જપ્ત થવાની સજા મળી ! મંત્રીને પત્ની તો ગઈ તો ગઈ, પણ ઉપરથી બેઆબરૂ અને બધું જપ્ત થવાની સજા મળી. લોકની વાત પર શો મદાર બાંધવો ? મંત્રીપત્ની અને રાજકુમારનું આ કેવું બેસુમારનું અપકૃત્ય ? પ્રપંચ અને અનાચારથી જાતે મરી રહ્યા છે, અને મંત્રીને પણ મારી રહ્યા છે.

વિષયાંધતામાં (૧) આપત્તિનાં ખરાં કારણની ગમ નહિ :-

વિષયાંધતા ભૂંડી. વિષયની લંપટતામાં જીવ ભયંકર પણ અનર્થો જોવા તૈયાર નથી, એની પરવા નથી. ગમે તેવા નુકસાન ઉતરી આવો, પણ અતિ મૂઢતા એમ માનવા ય દે નહિ કે આ મારી વિષયલંપટતાને લીધે ઉતરી આવ્યાં ! લગ્નજીવન સ્વીકાર્યા પછી ઓછી આપદાઓ આવે છે ? છતાં શું મનને લાગે છે ખરું કે આ મારી વિષય-લાલસાને લીધે આવી ? સંસારસુખના લહાવા લેવાનું મન થયું અને એકલાનો બેકલો થયો એના પર કેટલા ય પાપસ્થાનકો સેવવાં પડે છે ! અને આફતો-સંકડામણો-ચિંતાસંતાપ આવ્યા કરે છે !' આવું મનને ક્યાં લાગે છે ? ત્યાં તો મન કહે છે,

'જીવવું છે એટલે પાપસ્થાનક તો સેવવા જ પડે ને ?'

અલ્યા ! બ્રહ્મચારી નથી જીવતા ? સાધુ નથી જીવતા ? એમને છે આટલાં પાપસ્થાનકો ? એક તારી વાસનાના પાપે ઘરવાળી કરવા ગયો પછી એની ખાતર અને એનાં બચકાંઓની ખાતર જ કેટકેટલું કરી રહ્યો છું ને ? મૂળમાં શું કોઈની છોકરીની શું દયા આવી ગઈ હતી કે લાવ, એનું બિચારીનું કોણ પૂરું કરશે તે હું એનું પૂરું કરું ? એને લહેર કરાવું ? જો દયા જ હોત તો તો રુડીરૂપાળી શોધવા ન ગયા હોત. ખેર ! રુડીરૂપાળી શોધી લાવીને ઘેર બેસાડી, પણ તે પછી એના પર આંખ-કાન વગેરે ઈન્દ્રિયોથી ચિટકી ન પડ્યા હોત. કહો, મૂળમાં દયા-બયા કાંઈ નહિ, વિષયલંપટતાએ જ બેડી વહોરી, ને ચિકાર પાપસ્થાનકો સેવતા ગયા, તેમ આફતો પણ એના જ લીધે, અને ચિંતા-સંતાપ પણ એથી જ ઊભા થાય છે.

મોહની મોહિનીની આ ખૂબી છે કે આફત કે ચિંતા ઊભી થતાં અકળામણ થાય, પણ એમ ન માનવા દે કે આ મૂળમાં મારી વિષયલંપટતાને આભારી છે. જો આવું સમજાઈ જાય તો સંતાનને વારંવાર શિખામણ દેત કે 'જો જો ભાઈ ! આ સંસારની ચાહના કરશો નહિ. નહિતર અમારી જેમ પાર વિનાના પાપસ્થાનક સેવવા પડશે, અને પાર વિનાની આફતો ચિંતાઓ અને સંતાપ આવ્યા કરશે' બોલો, સંતાનને નાનપણથી જ આ શીખવો છો ? ના, કેમકે મૂઢ હૃદયને એ લાગ્યું જ નથી કે 'મારી વિષયલંપટતાને લીધે જ આ પાપસ્થાનકો ભર્યું અને ચિંતા-સંતાપ-આફતભર્યું જીવન ઊભું થયું છે. પાપાચરણ અને દુઃખવેદના ના મૂળમાં મારી કામવાસના જ જવાબદાર છે.' આવું જાતને જ લાગ્યું ન હોય, પછી સંતાનને શાના શીખવો ? આપત્તિના ખરાં કારણની ગમ ક્યાં ?

(૨) પાપકમાઈ પર ખોટા અધિકાર :-

વિષયલંપટતા ભૂંડી ! આ તત્ત્વ આ સત્ય સમજવા તો ન દે, પણ ઉપરથી પાપકમાઈ પર ખોટા અધિકાર જમાવરાવે !

એ કેવી રીતે ?

આ રીતે, કે વિષયલંપટતાથી ઘરે પત્ની લઇ આવ્યો, હવે એની ખાતર ધંધો-રોજગારી કરી, ને પૈસા કમાઇ લાવ્યો. એમાંથી પોતાનું અને એનું પૂરું પણ કર્યું, પરંતુ પછી વધેલા પૈસા શુભ ખાતે ખરચી નાખે ખરો ? ના, ત્યાં તો કહેશે 'આ તો મારા પરસેવાની કમાઇ છે, તે શું બહાર ફેંકી દેવા માટે છે ?' પૈસા પર કેવો અધિકાર સ્થપાય છે ?

ત્યારે, વિષયલંપટતાની પાછળ સંતાન થયા, તો ત્યાં પણ અધિકાર જમાવે છે કે 'આ તો મારાં સંતાન, એ કાંઇ શાસનને આપી દેવા માટે નથી.' સંતાન બિચારા એમનાં પોતાનાં પુણ્યે અહીં આવ્યાં, પણ હવે અહીં વિષયાંધ અને સ્વાર્થી માબાપનાં કબજે પૂરાયાં. કેવા ગોઝારા અધિકાર છે ? મૂળમાં સંસારસુખની લાલસા પર પાપો કર્યા, હવે એમાં થયેલ કમાઇ પર એવા અધિકાર જમાવવા છે કે ત્યાં ન દાન ન હિતદ્રષ્ટિ ! પૈસાનું દાન નહિ ! સંતાનના હિતની દ્રષ્ટિ નહિ ! પરિણામ ? સ્વ-પરનું નિકંદન ! કેવી ગોઝારી અધિકાર-બજવણી ?

(૩) પૂજ્યભાવ-સેવાભાવ ઉપકારી પરથી બીજે

વિષયલંપટતા ભૂંડી ! દેવ-ગુરુ-તીર્થ વગેરેને નીચા પાટલે રખાવે ! છોકરી પરણી નથી ત્યાં સુધી પોતાના મહા ઉપકારી માતા-પિતા માટે 'શી વાત મારી બા ! મારા બાપુજી !' કરે, અનહદ પૂજ્યભાવ, ભક્તિભાવ અને સેવાભાવ રાખે, પણ પરણ્યા પછી ? 'શી વાત મારા પતિ !' કરે ! સેવા-ભક્તિ-પૂજ્યભાવ પણેથી ઉચકાઇને અહીં પતિ પર સ્થપાય ! માબાપા ના ઉપકાર જેવો પતિનો કોઇ ઉપકાર છે ? ના, તો કેમ આમ ! કહો, વિષયલંપટતાને લીધે.

(૪) ત્યારે મમત્વનાં ય કેવાં પરિવર્તન છે ?

વિષયલંપટતા ભૂંડી. જુઓ માબાપની પ્રત્યે છોકરાની ય કઇ દશા છે ? એમ ઘરવાળી કર્યા પછી મનમાં એને ઉંચા પાટલે અને માતાને નીચા પાટલે બેસાડે છે ! એની સલાહ કિંમતી ગણે છે, ને મા-બાપની સલાહ કિંમત વિનાની ! ઘરવાળીની ખબર વારંવાર પૂછશે, ને માતા-પિતાની દિવસમાં કદાચ એક વાર પણ નહિ ! ઘરવાળીના સંતાન 'પોતાના' માનશે, ને માતાપિતાના એ પોતાના નહિ ! મમતા ઉચકાઇને બેઠી પત્ની પર.

સોનાની કંઠી કોની ડોકમાં :-

બોલો, માતાપિતા તો પ્રત્યક્ષ ઉપકારી દેખાય છે, તો પણ એ નીચેના પાટલે, તો પછી પ્રત્યક્ષમાં રોકડા રૂપિયા કે વિષયસુખ દેવાનો ઉપકાર જેમનો નથી દેખાતો એવા દેવ-ગુરુ કયા પાટલે રહેવાના ? ગુરુ કહે એ કાંઇ નહિ, ગોરાણી કહે એ

લાખ રૂપિયાની વાત ! બજારમાં પાંચ પૈસા વધુ કમાયો, તો સોનાની કંઠી ખરીદીને ક્યાં નાખે ? ભગવાનની ડોકમાં ? માતાની ડોકમાં ? કે ઘરવાળીની ડોકમાં ? માતાપિતા, દેવ-ગુરુ વગેરે કેમ નીચેના પાટલે ? કહો. વિષયલંપટતા ભૂંડી. એ વિષયપાત્રને ઉંચે રખાવી, પૂજ્યો, ઉપકારીઓ અને ગુણસંપન્નનોને નીચા પાટલે બેસાડે છે, અરે ! કદાચ એમની અવગણના પણ કરાવે છે !

(૫-૬) દેહમાં તન્મયતા :- ભરપૂર આર્તધ્યાન :-

જુઓ, વિષયલંપટતા કેવી ખતરનાક છે ! એ આત્માનું ભાન ભુલાવી દેહમાં જ તન્મય રાખે છે ! એમાંથી ભરપૂર આર્તધ્યાન સહેલું બને છે. જુઓ આર્તધ્યાન શાના પર ચાલે છે ? મોટા ભાગે ગમતા અણગમતા શબ્દાદિ વિષયોના સંયોગ-વિયોગ અંગે જ ને ? શું છે એ ? ઇંદ્રિયોના વિષયો એની લંપટતા લાગી છે એટલે ચિત્ત એની ચિંતામાં પડ્યું રહેવાનું. પછી એ મનને બહુ સતાવે એટલે એમાંથી અનર્થકારી અપકૃત્યો સરજાય એમાં નવાઇ નથી. આ બધું વિષયલંપટતાના લીધે.

રાજકુમારે એવું પગલું ભર્યું કે મંત્રીને બિચારાને ઉખડી જવું પડ્યું. પરંતુ હવે આ જ નિમિત્ત પર જુઓ કે રાજકુમારનો કેવો ઉદય થાય છે !

રાજકુમારનો પલટો :-

રાજકુમાર લલિતાંગને મંત્રીની ભયંકર દુર્દશા જોઇ મનમાં એકદમ આઘાત લાગ્યો કે 'અરેરે ! આ મારાં પગલાનું આ પરિણામ ?' રાજકુમારને આટલે, સુધીની કલ્પના નહોતી કે 'પત્નીના કૂવામાં પડયા પછી મંત્રી લોકમાં આટલો બધો ફિટકાર પામશે, અને રાજા એનું બધું જપ્ત કરી એને રખડતો કરશે.' પરંતુ બન્યું તો એવું જ એક મોટા મંત્રીપણાના હોદ્દાવાળો માણસ, અને એનો પાછો કોઇ વાંક ગુનો નહિ, છતાં આટલી બધી દુર્દશા ? રાજકુમારને ભારે પસ્તાવો થયો, 'અરેરે ! આ હું કેટલો બધો દુષ્ટ ! આ મેં શું કરી નાખ્યું ? કેવી મારી ગોઝારી વિષયલંપટતા ! હે જીવ આ ઘોર પાપ કરીને તું ક્યાં જવાનો ? મરવાનું તો છે જ. પણ મર્યા પછી તારા હાલ કેવા ! એટલે હવે મારે આ પાપ જરાય નભાવાય નહિ.

બસ, સાચા પશ્ચાત્તાપની અને સ્વાત્મનિંદાની જરૂર છે. અજ્ઞાનતાવશ, મોહમૂઢતાવશ, કષાયવશ પાપ થઇ ગયાં, પણ પછી એ કર્યાનો સળગતો સંતાપ-પશ્ચાત્તાપ થાય, પોતાનો એ પાપ સેવનારો આત્મા અધમ-કુટિલ-મૂઢ લાગે, તો પતિત આત્માને પણ ઉદ્ધારનો અવકાશ છે. જો પાપનો પશ્ચાત્તાપ જ નથી, પાપ સેવ્યાં એમાં હૈયાને કાંઈ દુઃખ જ લાગતું નથી. પોતાના આત્માની વડાઇ જ લાગે છે, અધમતા દેખાતી જ નથી, તો એનો ઉદ્ધાર શા ? ઉત્થાન ક્યાં ? સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણ કરવામાં આ ખૂબી ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું માંડી આપે. સાચું પ્રતિક્રમણ

હોય તો એમાં નાના-મોટા કેઈ પાપનો પશ્ચાત્તાપ સળગે. પાપકારી પોતાની જાત પર દુગંછા થાય કે હુ કેવો દુષ્ટ કે મેં આ પાપો સેવ્યાં ! એટલે હવે સમજાશે કે,

પ્ર.- રોજ ને રોજ પાપ આચરવાં, પછી પ્રતિક્રમણનો શો અર્થ ?

ઉ.- અર્થ આ, કે પ્રતિક્રમણથી રોજ ને રોજ પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પાપની ઘૃણા, પાપકારી પોતાના આત્માની દુગંછા થયા કરે,ને એમ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું રચાયા કરે. પ્રતિક્રમણ નહિ કરનારને આ પાપઘૃણા-સંતાપ જ કયાં ? 'રોજ પાપો કરીએ પછી પ્રતિક્રમણનો શો અર્થ ?' એમ કહેનારો તો એમજ સમજી બેઠો છે કે અગર પાપ છૂટતા નથી તો પછી એનો પશ્ચાત્તાપ અફસોસ કરવો નકામો છે. 'ખપ એનો શોષ નહિ' એ દશા ઊભી રહી ત્યારે જો પશ્ચાત્તાપ જ નથી, તો કયારે ય પાપ છોડવાની વાત જ કયાં ?

પાપ-ત્યાગ માટે પહેલો જરૂરી પાપ-પશ્ચાત્તાપ છે. જુઠું બોલવાનું ખોટું લાગે તો કોઈ દિવસ એ છોડવાનો. ખોટું જ નથી લાગતું, પછી શું કામ છોડે ? પ્રતિક્રમણ એ પાપત્યાગની આ પહેલી ભૂમિકા રચી આપે છે કે પાપને ખોટાં લગાડી આપે, પાપના પશ્ચાત્તાપ જગાડી આપે. 'પ્રતિક્રમણની શી જરૂર છે ? અથવા પ્રતિક્રમણ કરીએ ન કરીએ સરખું જ છે', એમ કહેનારાને પાપના પશ્ચાત્તાપનો ખપ નથી. એ ખપ ન હોય એને પાપ ખોટાં ક્યાં લાગ્યાં ? અને એ છોડવાની વાત ક્યાં ?

પ્ર.- પણ ઘર લઈને બેઠા એટલે પાપ તો કરવાં જ પડે ને ?

ઉ.- 'પાપ કરવાં પડે' એવું માન્યા પછી મનમાં એમ રહે છે ખરું ને કે પાપ કરવામાં વાંધો નહિ, પાપમાં વાધો ન લાગે એ કઈ દશા ? એમાં વળી 'ઘર લઈને બેઠા' એ સૂત્ર પકડીને ચાલ્યા, એટલે એ વધાવેલા ઘરને ચલાવવા મનમાન્યા કેટલા પાપ જરૂરી ગણવાનું થાય છે એ વિચારો. 'મારી જાતને અને મારા સંસારને નભાવવા મારે ખર્ચ કેટલાય કરવા પડે, ત્યાં ભગવાનની પૂજામાં રોજ દૂધ-ચંદન-ધૂપ લઈ જવા મારી પાસે જગા જ કયાં છે ?' એવી ભગવાનની ઉપેક્ષા કરવાનું પાપ આવે ને ? એ પાપમાં વાંધો નહિ ને ? ભગવાન પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા ભૂલવાનું પાપ આવે ને ? ઘર લઈને બેઠા એટલે આ પાપ કરવામાં વાંધો નહિ, પાપ કરવું પડે, એવું મનમાં થાય ને ?

ભગવાનની પૂજા શું માગે ? કુટુંબને માટે દોઢ શેર દૂધ લવાય, પણ ભગવાન માટે **નવટાંક** દૂધ લઈ જવાય ? કુટુંબના-કપડાના-ધૂમ-ખરચા કરાય, પણ ભગવાનને માટે મહિને એક વારનું ય અંગલૂંછણું જાય ? ઘર માટે બાર આનાનું શાક ખરું, પણ ભગવાનની પૂજામાં બે આનાના ફુલ ખરા ? અનાજના ભારે ખરચ ચલાવાય,

પૂજામાં એક ધૂપસળી ખરી ? ઠાઠ-ઠઠારામાં ખર્ચ ખરો, પૂજામાં એક વરખનું પાનિયું ખરું ? એક થોકડી રૂપેરી વરખ કેટલાની આવે ? દોઢ રૂપિયાની, એનાં પાનાં કેટલાં ? ૧૬, એના ચોથિયા ટૂકડા કેટલા થાય ? ૬૪, રોજ એક ચોથિયો ટૂકડો એટલે ચોસઠ દહાડા માટે દોઢ રૂપિયો ખરચવો પાલવે ? એક અગરબત્તીનું પડિકું કેટલાનું આવે ? ૧૨ આનાનું. એમાં સળીઓ કેટલી ? ૨૫-૩૦, એકના ૩-૩ ટૂકડા કરો તો ય ૭૫-૯૦ ટૂકડા થાય. રોજ એક ટૂકડો પૂજામાં લઇ જાઓ તો ય પંચોતેર દહાડાનો માત્ર ૧૨ આનાનો ખર્ચ તમને પોષાય ?

શું તમારે નિયમ છે ખરો કે પ્રભુની પૂજામાં મારે રોજ એક અગરબત્તીનો ટૂકડો ને એક વરખનું ચોથિયું પાનું લઇ જવું ?

મહિને ૧ અંગલૂંછણું લઇ જવાનો નિયમ ખરો ?

સાંસારિક કોઇ પ્રસંગમાં મોટો ખર્ચ કરો ત્યારે આંગીના પાંચ રૂપિયા તમને મળે ?

ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં કાંઇ છે ?

ઘરમાં બે બાબા વધી જાય તો એના ખર્ચનું તો તમારે ત્યાં છે, પરંતુ ભગવાન માટે તમારે ત્યાં કશું છે ? ના, ભગવાનનો માલ મળી ગયો, પછી ભગવાનને માટે હવે કશું નથી, એમ જ ને ? એટલે જ ભગવાનને ઘંટ સોંપ્યો છે ?

એક શેઠે ભોળા થઇ સ્વાર્થમાયાથી સેવા-વિનય કરનાર દીકરાને દુકાન ને પૈસા સોંપી દીધા. બસ, હવે જોઇતું મળી ગયું, પછી બાપાજીની શી જરૂર ? સેવા-વિનયમાં ઓટ આવતી ગઇ.

છોકરાની વહુ કહે છે 'બાપુ ! આ તમારે પેસાબ-પાણી માટે વારે વારે નીચે ઉતરવું પડે છે, તો એના કરતાં નીચે બેઠક રાખો. ભાણું નીચે મોકલી આપીશ.' ડોસાને નીચે ઉતાર્યા.

ભાણું મોકલવામાં મોડું થતું, ડોસો કહે 'કેમ આમ ?' વહુ કહે 'આ ઘરખટલામાં એવું થાય છે. તેથી લ્યો આ ઘંટડી રાખો. જરા ટાઇમસર ઘંટડી વગાડજો એટલે ભાણું નીચે આવી જશે.'

શું પકડાવ્યું ડોસાને ? ઘંટડી, એમ તમે પણ ભગવાનની આગળ ઘંટ એટલા માટે જ રાખ્યો છે ને ? તે ય ઘંટ વાગે એટલે ભગવાનનાં માત્ર કોરા દર્શન જ કરી આવવાના ને ? તમને મળેલા ભગવાનના માલમાંથી કાંઇ ભગવાનને ધરવાનું ખરું ? ધરતા હો તો ય કેટલી રકમનું ધરવાનું ?

તમે ભગવાનનો માલ વાપરો છો એ તમને ખબર છે ? આ સુંદર મનુષ્ય અવતાર તમને તમારા માબાપની હોશિયારીથી મળ્યો છે ? યા શું તમારી હોશિયારીથી

મળી ગયો છે ? શું તમે પૂર્વભવેથી અહીં ઘરની પસંદગી કરી ચાલીને અહીં આવ્યા છો ? ને, એ તો તમે ભગવાનને ભજેલા, એટલે ભગવાનના પ્રભાવે તમારે અહીં આવવાની પુણ્યની ચિઠ્ઠિ ફાટી, એમ સારું શરીર, પાંચે ઇન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ, અને મન પાગલ નહિ પણ સ્વસ્થ મળ્યું, બધું ભગવાનના પ્રભાવે,

એક મનની ખામીએ :-

અરે ! એમાં જરાક કચાશ હોય અને મનુષ્ય ભવ, સારું શરીર, પાંચે ઇન્દ્રિયો, ને આરોગ્ય બધું મળવા છતાં મન પાગલ મળે, તો કઇ દશા ? જુઓ જુઓ થાણાની ઇસ્પિતાલમાં એવા કેટલા ગાંડા પૂરાયા છે ? ભગવાનને ભજવામાં જરાક કચાશ રહી તો મન જ પાગલ મળ્યું. પછી પોતાના સગા કુટુંબીઓ પણ ઘરેથી ઉંચકીને ગાંડાની ઇસ્પિતાલમાં મૂકી આવ્યા.

ભગવાનના પ્રભાવે કેટકેટલું પામ્યા છો ? કર્મસત્તા ભગવાનનો પક્ષ કરે છે. ભગવાનને ભજે એને કર્મસત્તા અનુકૂળ થઇ જાય છે. તો સરખાં ખાનપાન, મકાન, કપડાલત્તાં, દુકાન, પૈસા, પ્રતિષ્ઠા વગેરે કેટકેટલો અનુકૂળ માલ ભગવાનના પ્રભાવે મળ્યો ?

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૫,તા.૧-૩-૧૯૬૯

બસ, માલ મળી ગયો, હવે કેમ ? તો કે ભગવાનના હકનું અમારે ત્યાં કશું નથી, એમ જ ને ?

કહો, ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં કાંઇ છે ? ભગવાને સ્થાપેલો સાધર્મિક એક પણ રોજ તમારા દસના કુટુંબ ભેગો જમે ખરો ? ભગવાનની વાણીનું એક પણ શાસ્ત્ર-પુસ્તક વરસમાં એક વાર પણ તમારે ત્યાં વસાવવાનો નિયમ ખરો ? છોકરાને ભણાવવા પુસ્તક અને દુકાનના ચોપડાનો વાર્ષિક ખરચ પોષાય, આ નહિ !

ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં શું છે ? સંસાર-વ્યવહારના અનેક પ્રકારનો તમારા પર હક ખરો, એ ખર્ચ માગે પણ ભગવાનના મંદિર-ઉપાશ્રય વગેરેના સાધારણ ખાતાનો તમારા પર હક ખરો ? મંદિર-ઉપાશ્રયમાં દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરી પુણ્યના થોક જોઇએ છે, જેથી ભવિષ્યમાં લાખો રૂપિયા જ શું, અબજોની કિંમત આંકી ન શકાય એવી સદ્દગતિ મળે, પરંતુ એના સાધારણના ખર્ચમાં પૂરતું દેવું નથી. કેમ ? 'ભગવાનના હકનું વળી અમારે ત્યાં શું છે ?' કઇ અક્કલે કામ ચાલી રહ્યું છે ?

ભગવાનની ભક્તિ તો પછી, પણ ભગવાનના લખલૂટ ઉપકારની કૃતજ્ઞતા

રૂપે કેટલું દેવું જોઇએ ?

બાપે બધું દીધા પછી એ દીધેલા પર બાપનો હવે કશો હક ન માને એ દીકરો સપૂત કે કપૂત ?

એમ ભગવાનના પ્રભાવે માનવભવથી માંડી કેટકેટલોય માલ મળ્યો, હવે એના પર ભગવાનનો કશો હક ન માને એ કેવો ? હકનું કશું ભગવાનને ન ધરે, કાયા ભગવાનની ક્રિયામાં નહિ, આંખ ભગવાનને સ્થિરપણે જોવામાં નહિ, કાન ભગવાનની વાણી સાંભળવામાં નહિ, જીભ ભગવાનના ગુણ ગાવામાં ને ભગવાનના શાસ્ત્ર ગોખવામાં નહિ, પૈસા ભગવાનના સાત ક્ષેત્રમાં ખરચવા ને ભગવાનને વહાલા જીવોની દયા કરવામાં નહિ, ને-ચાર છોકરામાંથી એક પણ ભગવાનના શાસન માટે નહિ. આ કૃતજ્ઞતા કે કૃતઘ્નતા ?

'ઘર લઈને બેઠા એટલે પાપો કરવા પડે' એમ માન્યા પછી 'આ કૃતઘ્નતાનું પાપ અને ભગવાનની ઉપેક્ષાનું પાપ પણ કરવું પડે, કરવામાં વાંધો નહિ,' એમ ને ? કઇ દશા ? એમાં આર્તધ્યાન કેવાં રકમબંધ અને કેવાં ચિકણા ચાલવાનાં ? અરિહંતદેવ પ્રત્યે જો આ કૃતજ્ઞતા નથી, ને એનો સંતાપ નથી, પછી 'ૐ અર્હં' નું ધ્યાન લઇ બેસે તો ય એ શુભ ધ્યાનમાં છે ?

પાપમાં વાંધો ન લાગે એને પાપનો પશ્ચાત્તાપ શાનો હોય ? પ્રતિક્રમણ શા સારુ કરે ? કરવાં પડતાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ-પ્રતિક્રમણ હોય તો ત્યાં કમમાં કમ પાપ ખોટા લાગવાનું બેઠું હોય. **પાપ ખોટા લાગે પાપનો પશ્ચાત્તાપ થાય, એ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું.**

પેલાં લલિતાંગ રાજકુમારને મંત્રીપત્નીને ઉપાડવાનો અને એથી મંત્રી પર વરસેલી ભયંકર આફતનો ભારે પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો, મંત્રીને બચાવી લેવા એ ગયો બાપ રાજા પાસે, અને ભારે ખેદ અને આંખમાં આસું સાથે બધી હકીકત બની હતી તેવી કહી દીધી. રાજાને ભારે આશ્ચર્ય સાથે દુઃખ થયું કે પોતે મંત્રીને ઘોર અન્યાય કર્યો અને પોતાના જ પુત્રે આવું અધમ કાર્ય કર્યું ! પુત્ર પર ગુસ્સે ભરાયો, મંત્રી પર આદર થયો.

હવે શું કરવાનું ? બહાર નીકળી ગયેલ મંત્રીને હાથી પર બેસાડી મોટા સ્વાગત સાથે નગરપ્રવેશ કરાવ્યો, એની પત્ની સોંપી, અને રાજકુમારને દેશનિકાલ કર્યો. લોકોમાં રાજાની ન્યાયપ્રિયતા અને મંત્રીની નિર્દોષતા ગવાઈ, રાજકુમાર ચાલી ગયો દેશાવર. દેશનિકાલનું દુઃખ પામવાનો એને ખેદ નથી, પણ પાપાચરણનો એને ભારે ખેદ છે. એટલે જુઓ હવે એ શું કરે છે.

લલિતાંગનો સંતાપ :-

રાજકુમાર લલિતાંગના દિલમાં (૧) મંત્રીપત્નીમાં મોહિત થયાનું, અને (૨) એને હસ્તગત કરવા કપટજાળ આદર્યાનું, તથા (૩) એ નિમિત્તે મંત્રી ભયંકર વિટંબણામાં મુકાયાનું એટલું ભારે દુઃખ ને એટલો બધો સંતાપ ચાલ્યા કરે છે કે એના દિલને ચેન નથી. 'શું નું શું કરી નાખું ?' એમ મનને થયા કરે છે. એને એમ લાગે છે કે 'હું જીવવા લાયક નથી. આ ધરતી મારા જેવા ઘોર પાપીથી ભારે થઇ રહી છે. હાય ! આવો ઉત્તમ માનવ જનમ મેં પાશવી પાપાચરણથી કલંકિત કરી નાખ્યો. તો હવે બહેતર છે કે આપઘાત જ કરું.'

સાધુદર્શન-સાધુસંતનું મૂલ્ય :-

મનમાં વલોપાત અને આત્મહત્યા કરવાના વિચારવામાં ચાલ્યો જાય છે. એમાં એને ત્યાગી નિર્ગ્રન્થ મુનિ મહારાજ મળી ગયા. બળેલો-ઝળેલો એ સાધુસંતને દેખી પોતાના દિલની ગડમથલ એમની આગળ ઠાલવે છે. સાધુ જેવા દયાળુ કોણ મળે ! એ તો ઘોર અપરાધી ઉપર પણ દયા ધરનારા હોય છે. એટલે અપરાધીને એમની પાસેથી આશ્વાસન મળવાની આશા રહે છે. પછી એમની આગળ દિલ ઠાલવવાનું મન કેમ ન થાય ?

બીજું એ પણ છે કે એવા અપરાધ પછી પણ સાચો રસ્તો જો મળે તો તે મોટાભાગે સાધુસંત પાસેથી મળે. એટલે પણ અપરાધીને સાધુ મહારાજ આગળ દિલ ખોલીને પોતાનાં પાપ કહેવાનું દિલ થાય છે.

સ્વમાન મૂકાય તો જ પાપનો ઈકરાર થાય :-

એટલું ખરું કે પહેલાં તો પોતાના દિલમાં પાપાચરણની ભયંકરતા લાગવી જોઈએ. તે એવી કે એની આગળ પછી પોતાનું સ્વમાન પણ કોડીનું લાગે. નહિતર તો સ્વમાન નડતું રહે તો તો ભયંકર પણ પાપ સાધુ આગળ કહેવાનું મન ન થાય.

કોણ ભયંકર ? પાપશલ્ય કે સ્વમાન ? :-

ત્યારે શું માણસની એ મૂર્ખાઇ નથી કે પાપ આચર્યાનું જેટલું ખરાબ ન લાગે એટલું પોતાનું મન ઘવાય એ ખરાબ લાગે ? જીવને ભાન નથી કે 'તારા મનની શી બહુ કિંમત છે ? ગમે તેટલું સ્વમાન સાચવ, પરંતુ જો બીજી બાજુ કોઈ એવા અપયશ નામ કર્મનો ઉદય જાગ્યો તો લોકમાં ફિટ્ ફિટ્ થઇશ, ત્યાં તારું માન ક્યાં રહેવાનું ?' સીતા ગમે તેટલા સારા હતા પણ અશુભ કર્મના ઉદયે એમની પણ હલકાઈ થઇ અને જંગલમાં મુકાવું પડયું. માન ક્યાં રહ્યું ? સ્વમાન ઘવાવાના ભયમાં પાપાચરણનાં શલ્ય દિલમાં રાખી મૂકી પરલોક જશે ત્યાં કેવી ભયાનકતા સર્જાશે એનો કોઇ ભય નથી ?

પાપશલ્યોના યોગે તો બેવડી વિટંબણા થાય છે. એક બાજુ પૂર્વના પાપાચરણથી બંધાયેલા ઘોર અશુભ કર્મને લીધે દુઃખ-ત્રાસ-પીડાનો પાર નહિ, અને બીજી બાજુ હૈયામાં ઘાલી લઈ આવેલ પાપશલ્યના પ્રતાપે પાપબુદ્ધિની સીમા નહિ ! કેવું કરુણ જીવન ? દુઃખ ભોગવતાં છતાં પાપબુદ્ધિ છૂટે નહિ ! પાછી મુશીબત એ કે બીજા જનમમાં પૂર્વનાં પાપાચરણ યાદ આવે નહિ, એટલે હવે શી રીતે એને ગુરુ આગળ કહી બતાવી એનાં શલ્ય પોતાના દિલમાંથી કાઢી નાખે ? એટલે જ સારો રસ્તો આ છે કે આ જીવનનાં પાપાચરણ દિલમાં શલ્યરૂપ બની ચોંટી ન જાય અને પરભવે એ અસાધ્ય રોગ જેવા ન બની જાય એટલા માટે અહીં જ એ પાપાચરણને યોગ્ય ગુરુ આગળ ભારે ખેદ સાથે કહી દેવાં, જેથી દિલમાં ગુપ્ત શલ્યરૂપે એ રહે નહિ. ત્યાં સ્વમાનની પરવા ન કરવી કે 'ગુરુ મને અધમ ગણશે તો ?' યાદ રહે,

શલ્યરહિત માણસને જ અંતકાળે સમાધિ રહે છે.

દિલમાં શલ્ય પડ્યા હોય તો તો એ જીવને કરડ્યા કરવાના. ત્યાં ચિત્તની સ્વસ્થતા ક્યાંથી રહે ? મુશ્કેલી તો પાછી એ ઊભી રહે કે જીવનમાં સેવેલાં કેટલાંય પાપકૃત્ય, પાપશબ્દ, અને પાપવિચારો અંતકાળ આવતા પહેલા ભુલાઈ ગયા હોય ! એટલે જો પાછળથી એને ગુરુ આગળ કહેવાનું રાખ્યું હોય તો યાદ જ ન આવવાથી કહી શું શકે ? અને ન કહી શકે એટલે એના છૂપા શલ્ય દિલમાં અકબંધ પડ્યા રહેવાનાં. માટે,

પાપશલ્યના ઉદ્ધાર અર્થે તો ડહાપણનું કામ આ, કે ગુરુ આગળ એને જણાવી દેવા.

'તરત દાન ને મહાપુણ્ય' ની જેમ પાપ સેવાઈ ગયા પછી એને તરત ગુરુ આગળ કહી દઈ પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવાનું, પણ એનો ઉધારો નહિ રાખવાનો. જીવનમાં પહેલી સાવધાની આ કે ઝીણાં પણ પાપ વિચાર-વાણી-વર્તાવનો ભારે પશ્ચાત્તાપ રાખી ગુરુ આગળ એનું નિવેદન કરી દેવું.

રાજકુમાર લલિતાંગ અહીં સાધુ મહારાજ આગળ પોતાનું દિલ ઠાલવે છે. બનેલા પાપાચરણને વિગતવાર ભારે દુઃખ સાથે કહી દે છે, અને છેવટે કહે છે 'ભગવંત ! હું મહાપાપી હવે જીવવાને લાયક નથી બસ, આપઘાત કરી મરી જઈશ તો જ આ પૃથ્વી મારા જેવા પાપીના ભારથી હલકી થશે.'

સાધુ મહાત્મા એને કહે છે, 'ભાગ્યવાન ! એ તો તું સમજે છે ને કે તેં પાપ ઘોર કર્યાં છે ? તો શું તું એમ માને છે કે આપઘાત કરવામાત્રથી એ પાપ ધોવાઈ જશે ? વળી આ જન્મ અને જન્માંતરોમાં જીવે કેટલાં બધાં પાપ સેવેલાં ?

શું અહીં મરવા માત્રથી એ બધાં જ પાપો નાશ પામી જશે ?

આપઘાતથી તું મરીશ પણ તારા ભવેભવનાં જંગી પાપો કેમ મરશે ? તો શું તારે એ બધાં ય પાપોને માર્યા વિના મરવું છે ? તને ખબર છે ખરી કે,

પાપોના નાશ માટે ઉત્તમ જીવન એક માનવભવ. એ હજી તારા હાથમાં છે ? આજ સુધી તો તે આટલા વરસ જીવ્યો એમાં પાપોના નાશ માટેનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, પણ હજી જીવનનો જે બાકી ભાગ તારા હાથમાં છે, એને ગુમાવી નહિ નાખતાં એમાં પાપોના નાશ કરવા માટેનો પુરુષાર્થ કાં ન કરે ? ધ્યાન રાખ કે **પાપોને મારીને મર્યો તો જીવ ન્યાલ થઈ જાય, ને પાપોને ઊભાં રાખીને અહીંથી ગયો તો જીવના બેહાલ થવાના.** આવું સુંદર જીવન હાથમાં છે એનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરી લે. પાપથી કંટાળી જીવન પર કંટાળો લાવવા માત્રથી પાપોના નાશ નહિ થાય. સુંદર જીવનને સુંદરચર્યામાં લગાડી દે જેથી આત્મા નિષ્પાપ-નિર્મળ બનતો જાય.

રાજકુમાર લલિતાંગ આ તત્ત્વવાણી સાંભળીને ઉલ્લસિત બન્યો, એનું મન ફોરું થઈ ગયું, મનને ધરપત થઈ કે 'હાશ ! તો તો હજુ પાપોનો નાશ કરવા માટેની બાજી હાથમાં છે. એ ચકિત થઈને પૂછે છે', હે પ્રભુ ! શું મારાં ઘોર પાપોનો નાશ કરવાના ઉપાય છે ?

સાધુની દિવ્યવાણી-

ઘોર પાપો ઉપાયથી કેમ નાશ પામે ?

સાધુ મહાત્મા કહે છે,-'ઉપાયનું શું પૂછે છે ?'

(૧) સેંકડો દિવસ સુધી આચડ-કુચડ મનમાન્યું ખાઈ ખાઈને પેટ બગાડ્યું, શરીર બગાડ્યું હોય, તો ય સારા વૈદ્યના ૪-૬ મહિનાના ઉપચારથી સારું થાય છે ને ?

(૨) વરસો સુધી અવળા ધંધા કરી મૂડી ખોઈ નાખી હોય ગરીબી વહોરી હોય, તો ય સવળા ધંધાથી પાછી કમાઈ થાય છે ને ?

(૩) અભિમાનના તોરમાં કેટલાયની સાથે બગાડ્યું હોય, છતાં ભૂલ સમજાતાં વિનય-નમ્રતા-પરોપકાર-સેવાભાવ વગેરેથી એમના સદ્ભાવ મેળવી શકાય છે ને ?

'બસ, એ જ રીતે સમજ કે જીવનમાં મૂઢતા અજ્ઞાનતાવશ ગમે તેટલાં પાપ થઈ ગયાં હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને બતાવેલ ઉપાયો દ્વારા એનો નાશ કરી શકાય છે.'

કર્મરોગ કાઢનારા ધન્વંતરી પ્રભુ :-

એ ભગવાન અનંતજ્ઞાની છે, મહાન ધન્વંતરી વૈદ છે, ને કર્મરોગ કાઢવાના સચોટ ઉપાય જાણે છે, તથા જગતને એ બતાવે છે. એ ઉપાયો એ પ્રભુએ સ્વયં

પોતાના જીવનમાં અજમાવ્યા છે અને એથી જ પોતે સર્વપાપોનો નાશ કરીને વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા છે, તેમ એમણે એ ઉપાયો બતાવીને કેટલાયને એ માર્ગે ચડાવી નિષ્પાપ કર્યા છે.

જીવ અનાદિથી પાપી :-

હે મહાનુભાવ ! તું એટલું તો જો કે જીવ કાંઇ અનાદિ કાળથી સીધો-સાદો સજ્ઞાન અને નિષ્પાપ નથી હોતો, પછી ભલે ને એ વીતરાગ સર્વજ્ઞનો કે મોટા મહર્ષિનો જીવ હોય. જીવમાત્ર અનાદિ કાળથી તો મૂઢ, અજ્ઞાન, અને અવળી ચાલે ચાલનારો હોય છે એટલે એ પાપો કરવામાં શું બાકી રાખે ? આ જ જીવનમાં ય મહાત્માનો સત્સંગ ન મળ્યો હોય, સજ્ઞાનતા ન આવી હોય, ત્યાં સુધી તો જીવ પાપો કરતો જ રહે છે. એમાં ય પાપનાં જેવાં નિમિત્ત મળે એવાં પાપાચરણ કરે છે. છતાં જો સત્સંગથી કેઇક બોધ પામે, તો ઉપાય આદરીને એ પાપોને હલકાં કરી શકે છે, હટાવી શકે છે.

કદાચ કોઇએ આ જીવનમાં એવાં ઉગ્ર પાપો ન ય કર્યાં હોય, તેથી શું એણે પૂર્વ જીવનોમાં એ નહિ કર્યાં હોય ? જો કરેલા હોય તો શું એ બધાં નાશ પામી જ ગયા છે ? ના, છતાં ઉપાયો આદરીને જન્મ-જન્માંતરનાં પાપોનો નાશ કરી શકાય છે. માટે જ સર્વજ્ઞ ભગવાને પોતે પણ પોતાના પૂર્વનાં પાપ ઉપાય દ્વારા નષ્ટ કરેલાં છે, અને બીજા મહર્ષિઓએ પણ એમના કહેલા ઉપાયના સેવનથી પાપો નષ્ટ કર્યા છે. ત્યારે તો એ સર્વજ્ઞ ભગવાન કે મહર્ષિ બન્યા છે.

'હે ભાગ્યવાન ! બસ, આ વસ્તુ પર શ્રદ્ધા કર, અને ઉત્સાહ લાવ કે હું પણ ઉપાયોમાં ભગીરથ પુરુષાર્થ કરી મારાં પાપ તોડી નાખીશ. હજી જીવન હાથમાં છે ત્યાં સુધી આ બહુ શક્ય છે.'

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૨૬,તા.૮-૩-૧૯૬૯

લલિતાંગ રાજકુમારને મહાત્માની હૃદયસ્પર્શી વાણી સાંભળી નવચૈતન્ય આવ્યું, ઉલ્લાસ પ્રગટ્યો, મન ફોરું થઇ ગયું. એ મહાત્માના પગમાં પડી હાથ જોડી કહે છે,-

'પ્રભુ ! આપે મારા પર મહા ઉપકાર કર્યો. ઘોર પાપાચરણથી મારું મન ભારે થઇ ગયું હતું, તે હવે મને સમજાઇ ગયું કે અહીં જીવતો છું, ત્યાં સુધી ઉપાય દ્વારા પાપનાશ કરી શકાય એમ છે. તો હવે મારે આપઘાતની મૂર્ખાઇ નથી કરવી. પાપાચરણનો ઉલ્લાસ હતો એના કરતાં મને અધિક ઉલ્લાસ હવે જીવતો

રહી પાપનાશના ઉપાયો અજમાવવાનો જાગ્યો છે. આ જગાડીને આપે મારા પર કેટલો ગજબ ઉપકાર કર્યો ? તો હવે વિશેષ કૃપા કરીને મને શા શા ઉપાય આદરવા તે બતાવો.'

પાપનાશના ૫ સચોટ ઉપાયો પર સંતવાણી :-

સાધુ મહાત્મા એને માર્ગનો જિજ્ઞાસુ જાણી ઉદ્ધારનો માર્ગ બતાવે છે, કહે છે,

(૧) ભવનિર્વેદ :-

જો ભાઇ ! પહેલાં એટલું નક્કી કર કે 'આ સંસાર પાપોનું ઘર હોવાથી તદ્દન નિસ્સાર-નિર્ગુણ-નિરુપયોગી છે, આપણા આત્માનો અપકારી છે, માટે રહેવા લાયક નથી.' એમ એના પર અરુચિ અબહુમાન ઊભું કર. આને 'ભવનિર્વેદ' યાને 'સંસારવૈરાગ્ય' કહેવાય. પછી સંસારમાં ગમે તેવાં મોટાં દેવતાઈ સુખ પણ મળતાં હોય, તો ય તે નાશવંત હોવાથી અને રાગ-દ્વેષાદિ પાપોથી કલંકિત હોઈ એના પ્રત્યે પણ ગ્લાનિ-અરુચિ-અભાવ જ ઊભો રાખવાનો.

(૨) સમ્યગ્દર્શન :-

આની સાથે એ નક્કી કર કે આવા સંસારને અનંત કાળનો પ્રત્યક્ષ નિહાળી, એના ઉચ્છેદ માટે સચોટ માર્ગ પણ પ્રત્યક્ષથી જોઈ, જગતને એ સંસાર અને એના ઉચ્છેદનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ કહેનાર વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે, એ ભગવંતના વચન ટંકશાળી છે, સર્વસત્ય છે, આત્માનાં એકાંત કલ્યાણને કરનારા છે, અને એમ નક્કી કરી સર્વજ્ઞ-વચન પર સર્વેસર્વા શ્રદ્ધા કર કે 'આ જ સાચાં અને આ જ હિતકર.' આને 'સમ્યગ્દર્શન' કહેવાય.

(૩) સમ્યક્ ચારિત્ર :-

આ નક્કી કરીને સર્વજ્ઞ ભગવંતે ઓળખાવેલા નાનાં મોટાં સમસ્ત પાપવ્યાપારો યાને માનસિક-વાચિક-કાયિક સઘળી પાપપ્રવૃત્તિઓનો, તથા હિંસા જૂઠ-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કર. 'એ કરું નહિ, કરાવું નહિ, બીજા કરે એમાં લેશ પણ સંમતિ-રાજીપો-ભાગલાગો રાખું નહિ.' આવી જીવનભર માટે પ્રતિજ્ઞા કર. આને 'સમ્યક્ચારિત્ર' રહેવાય.

પછી જીવન એવું જ જીવવાનું કે એમાં લેશ પણ એ ત્યાગ કરેલ પાપનું આચરણ થાય નહિ.

(૪) સમ્યગ્જ્ઞાન :-

પછી એ ચારિત્ર જીવનમાં સર્વજ્ઞ ભગવાને ઉપદેશેલ શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનો, એનું પઠન, અધ્યયન, ચિંતન-મનન કરતા રહેવાનું, આને 'સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધના કહેવાય.

(૫) સમ્યક્તપ :-

એની સાથે બાહ્ય અને આભ્યન્તર ૬-૬ પ્રકારનો તપ આરાધવાનો. આને 'સમ્યક્તપ' કહેવાય. બાહ્ય-તપમાં અનશન-ઉનોદરિકા વગેરે ગણાય. આભ્યંતરમાં પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈરાગ્ય-વૈયાવચ્ચ આદિ આવે. એમાં જેટલી તારી તાકાત, એ પ્રમાણે તપ આચરવાનો. શક્તિ જરાય ગોપવવાની નહિ.

"આ વૈરાગ્ય-સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર-સમ્યક્તપ એ મોક્ષમાર્ગ છે, અને એની આરાધનાથી નવા કર્મબંધ અટકી જુનાં જન્મ-જન્માંતરનાં બંધાયેલાં કર્મોનો વિધ્વંસ થઇ જાય છે. એમ વિધ્વંસ થતાં થતાં અંતે આત્મા સકલકર્મથી રહિત બની મુકત થાય છે આત્માનો મોક્ષ થાય છે."

"હે મહાનુભાવ ! તું જો કે આત્માએ સંસારરાગ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, પાપપ્રવૃત્તિઓ અને આહારાદિ તથા ક્રોધાદિ સંજ્ઞાઓ દ્વારા જ કર્મ ઉપાર્જેલાં છે, એટલે હવે એનાથી વિપરીત માર્ગે ચાલવાથી કર્મોનો ઉચ્છેદ થઇ જાય એ સહજ છે. એ ન્યાયયુક્ત છે કે, જે કારણે સંસાર, એનાથી વિપરીત કારણોએ મોક્ષ થાય. એ વિપરીત માર્ગ તે આ, વૈરાગ્ય, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ. હજી જીવન હાથમાં છે ત્યાં સુધી આ માર્ગનું ઉચ્ચ કોટિનું આરાધન કર, અને એથી સર્વ પાપ સમસ્ત કર્મ અને સંસારનો ઉચ્છેદ કરી મોક્ષની મંગળમાળાને વર."

લલિતાંગને ઉત્સાહ :-

સાધુ મહાત્માની આ દિવ્યવાણી સાંભળી લલિતાંગ રાજકુમાર ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો, એને આશ્વાસન મળ્યું કે 'ફિકર નહિ ત્યારે, પાપ ભારે આચરાઇ ગયાં છે છતાં આ માર્ગે ચાલીને મારાં સર્વ પાપ સર્વ કર્મોનો નાશ કરી શકાશે.' માર્ગ લેવાનો એને ભારે ઉત્સાહ આવી ગયો, અને સાધુ મહાત્માને પગમાં પડી આંખમાં આસું સાથે બે હાથ જોડી કહે છે,-

'પ્રભુ ! આજે આપે મને ભવ્ય તત્ત્વપ્રકાશ આપી દીધો. આપે મારાં અંતરનાં કમાડ ખોલી દીધાં ! આપે મારા પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે તો હવે જો યોગ્ય લાગે તો મને આ મોક્ષમાર્ગ આપવાની કૃપા કરો. આ પાપભર્યા સંસારવાસ પરથી મારું મન તદ્દન ઉઠી ગયું છે 'આપઘાત કરી નાખું' વગેરે મિથ્યા બુદ્ધિ તો ગઇ. હવે તો

'કર્મો મને શું કચરતા હતાં, હું જ કર્મોને કચરી નાખું' એવી તમન્ના જાગી છે. તો એ માટે મોક્ષમાર્ગની શક્ય એવી ઉંચી આરાધના મારે કરવી છે.

લલિતાંગ દીક્ષા લે છે :-

સાધુ મહાત્માએ એને યોગ્ય જાણી સમ્યકત્વ સાથે ચારિત્રની દીક્ષા આપી.

રાજકુમાર મટી હવે લલિતાંગ મુનિ બન્યો.

ગુરુની કદર પહેલી જરૂરી :-

સાચો માર્ગ બતાવનારની બલિહારી છે. કુશળ શિલ્પી પાષાણમાંથી પરમાત્માની પ્રતિમા બનાવે છે, એમ ચારિત્રસંપન્ન ગુરુ પત્થર જેવા આત્માને પરમાત્મા બનવાના માર્ગે જોડી દે છે, ચોરાશી યોનિઓમાં નિરાધાર અશરણપણે ભટકતા જીવને માંડ માનવ અવતાર મળે, અને એમાંય કોઇ વિશિષ્ટ પુણ્યોદયે અતિદુર્લભ એવો આવા ગુરુનો યોગ મળે. પરંતુ એ મળ્યાની કદર જોઈએ. એમ તો મનુષ્યભવ અનંતા મળ્યા, અને ગુરુયોગ પણ અનંત વાર મળ્યા, પરંતુ એની કદર જ ન કરી, એવા સદ્‌ગુરુઓની કિંમત જ ન સમજ્યા, પછી એમનાં ચરણે બેસી જઇ મહામૂલા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની વાત જ ક્યાં ? તેથી તો જીવ હજીસુધી પાપવાસનાઓ-પાપબુદ્ધિ અને પાપપ્રવૃત્તિઓમાં સડ્યા કરતો સંસારમાં ભટક્યા કરે છે.

ગુરુયોગની કદર નહિ એની વિટંબણા :-

તમને સદ્‌ગુરુયોગ મળ્યો છે ? મળ્યો છે તો એની કદર કરો છો ? મનને એમ થાય છે ખરું કે સંસારમાં બીજું બધું મળે છે, પણ આવો ગુરુયોગ અને મોક્ષમાર્ગ ન મળે ? જીવન તો તપાસો કે કેવું ચાલી રહ્યું છે ? કેટલી વિટંબણા ભોગવો છો ? કશી ગમ નહિ, કદર નહિ. એટલે સંસારના ઈષ્ટ-અનિષ્ટમાં કેટલું કૂટાવાનું થાય છે ? કેટલાં પાપ સેવાય છે ? કેટકેટલું આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે છે ?

સંસારતત્ત્વ અને મોક્ષતત્ત્વ સમજાય તો કેટલાંય આર્તધ્યાન અટકી જાય, અટકાવી દેવાય.

ઈષ્ટ વસ્તુનાં આર્તધ્યાન ટાળવા આ વિચાર આવશે કે આ ઈષ્ટ-ઈષ્ટ તો સંસારના તકલાદી તત્ત્વ છે, નાશવંત છે, આવ્યા-ગયાં છે, એમાં કયાં કયાં આર્તધ્યાન કરતો બેસીશ ? કર્મના હાથની એ વસ્તુ છે, એમાં તું ફોગટ આર્તધ્યાન કરી શા માટે કૂટાય ? ચાલવા દે, કર્મ એનું ચલાવે, તું તારું તત્ત્વચિંતન ચલાવ.

અનિષ્ટનું આર્તધ્યાન ટાળવા આ વિચાર, કે અનિષ્ટ એ કર્મના હાથની વસ્તુ છે, એનું ય આર્તધ્યાન શા સારું કરવું ? તું 'જો સાવધાન હો, તત્ત્વચિંતનમાં રમતો અને બહાર પ્રત્યે ઉદાસીન હો, તો અનિષ્ટથી તારા આત્માનું શું બગડે છે ? અનિષ્ટ આવ્યું એટલે બહારનું તો બગડ્યું, પણ તું હાથે કરીને આર્તધ્યાનથી અંદરનું તારા આત્માનું શા સારું બગાડે ? એમ બગાડ્યા કરવાથી તારો કદી મોક્ષ નહિ થાય. મોક્ષ તો અનંત જ્ઞાન-દશર્ન-ચારિત્ર-તપ સ્વરૂપ છે, એ લાવવું હોય તો અહીં થોડા થોડા પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની જ ચિંતા રાખ. સંસાર-તત્ત્વ અને મોક્ષ-તત્ત્વ

સમજયા હો. સમજ્યાની કદર હોય, તો હંમેશા પ્રતિપળ આ સાવધાની રહે.

લલિતાંગ મુનિ એકાકી :-

લલિતાંગ મુનિ ચારિત્ર લઇને મચી પડ્યા આરાધનામાં. નિત્ય ગુરુસેવામાં રહી શાસ્ત્રાધ્યયન-ચિંતન કરવા સાથે મહાવ્રતોનું અણીશુદ્ધ પાલન, અને બારે પ્રકારના તપની ભવ્ય આરાધના કરે છે. પછીથી યોગ્ય જાણી ગુરુ એમને ઉંચા અભિગ્રહોથી યુકત કઠોર ચારિત્ર-તપની આરાધના સાથે એકાકી વિચરવાની અનુજ્ઞા આપે છે.

પાપની હોંશ કરતા વધુ ધર્મની હોંશ :-

લલિતાંગ મુનિને ભારે હોંશ છે. જો પાપ સેવવામાં બાકી રાખી નથી, તો ચારિત્ર અને તપ સેવવામાં શું કામ બાકી રાખું ? જેટલી હોંશ અને જેટલા જોસથી પાપ કર્યાં છે એથી પણ વધુ હોંશ અને જોસથી ચારિત્ર અને તપની સાધના કર્યા વિના એ પાપો શે જાય ? માટે જો પાપ કરતાં આવડ્યા, તો હવે સાધના કરતાં પણ આવડે છે. ભગીરથ આરાધું અને તન-મન અને કર્મોને તોડી નાખું. એ ભાવથી ઉગ્ર ચારિત્ર-તપની સાધનામાં લાગી ગયા.

અસંમત નાસ્તિક :-

લલિતાંગ મહર્ષિ દેશોદેશ વિચરતાં વિચરતાં એક એવા નગરમાં આવી ગયા કે જયાં એક અસંમત નામનો નાસ્તિક રહે છે. મૂળ એ એક ધનાઢ્ય માણસનો છોકરો પણ બિચારો કોઇ તીવ્ર મિથ્યાત્વ કર્મ અને માનકષાયના ઉદયે અભિમાની નાસ્તિકવાદી બની ગયેલો. એ સગા બાપને ને સગી માને ય ગણતો નથી, કુટુંબ કે સમાજના કોઇ પણ વૃદ્ધ પૂજય પુરુષને ગણકારતો નથી, આત્મા-ધર્મ-કર્મ-પુણ્ય-પાપ-પરલોક, કશાને માનતો નથી. પાછો વળી એ જરા બુદ્ધિમાન છે, કુતર્ક બહુ આવડે, તે લોકોને ય એના નાસ્તિકવાદમાં તાણે છે. નગરમાં બાદશાહ જેવો થઇને ફરે છે. એને આત્મા-પુણ્ય-પાપ...વગેરે કશું માન્ય નથી, કશું સંમત નથી, એટલે એનું 'અસંમત' એવું નામ પડી ગયું છે.

નાસ્તિકની જોહુકમી :-

આ અસંમત નાસ્તિક અભિમાનના તોરમાં તણાયો બહારથી કોઇ સાધુ-સંન્યાસી-જોગી-બાવા આવે એની પણ ખબર લઇ નાખે છે 'કેટલું ભણ્યા છો ? લાવો સાબિત કરો તમારો આત્મા પુણ્ય-પાપ પરલોક' એમ પડકાર કરે છે. પેલા સાબિત કરવા જાય ત્યારે આ સામે કુર્તકોની ઝડીમાર વરસાવે છે. પેલાઓને આ પથરાને સમજાવવો અશક્ય જાણી પછી મૌન પકડવું પડે છે એમ એ અસંમત નાસ્તિક બેતાજ બાદશાહ જેવો થઇને ફરે છે. કેઇકને ઊંધા માર્ગે દોરે છે. કોણ રોકે એને ? શ્રીમંત છે, કોઇની પરવા નથી. જડબાના જોરે ફાવે તેમ લવારો કરતો ફરે છે.

નાસ્તિકતામાં ગુલામી :-

પુણ્યના યોગે શ્રીમંતાઇ મળી, જીભડીનું જોર મળ્યું, બુદ્ધિશક્તિ મળી, એથી શું કરવાનું ? અભિમાન અને સ્વ-પર નો નાશ ? જીવ માને છે કે 'હું સ્વતંત્ર છું', પરંતુ ખરેખર તો તીવ્ર વિષયલાલસા, અહંકાર અને આપમતિ કરાવનાર મોહનીય કર્મના તાબા હેઠળ મોહની ભારે પરાધીનતા સેવતો હોય છે. એની ખબર નથી, વિવેક વાપરવો નથી, અનુભવીના અનુભવ લેવા નથી, જાતે વસ્તુના ઉંડાણમાં જોવું નથી, આંખે દેખ્યું જ માનવું છે, એ ટૂંકી બુદ્ધિની ગુલામી નહિ તો બીજુ શું છે ?

લલિતાંગ મુનિનો વિવેક :-

લલિતાંગ મુનિ અહીં આવ્યા છે, એમને કોઇકે કહ્યું, 'મહારાજ ! અહીં આવો અસંમત નાસ્તિક રહે છે. એ તમારી ખબર લેવા આવશે. માટે એની સાથે ચર્ચા કરવા તૈયાર રહેજો.'

મુનિએ એની વિગત સાંભળી મનમાં વિચાર કર્યો કે 'આ કાંઇ બુઝે એવો લાગતો નથી, તો ફોગટ જીભાજોડી શું કામ કરવી ? પથરા સાથે માથું કાં કૂટવું ? એમાં માથું ભાંગે, પથરો ન ભાંગે. નાહક મારી આત્મસાધના કાં ચૂકું ?

વાત પણ સાચી છે કે,

अज्ञः सुखमाराध्यः, सुखतरमाराध्यो विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि तं नरं न रंजयति ॥

અજ્ઞાન-અભણને હજી સહેલાઇથી સમજાવાય, વિવેકીને વળી વિશેષ સહેલાઈથી સમજાવી શકાય, પરંતુ જ્ઞાનના લેશથી દોઢડાહ્યા અને ઘમંડી અભિનિવેશી (દુરાગ્રહી) બનેલાને બ્રહ્મા પણ ન સમજાવી શકે.

મુનિ તપના માર્ગે :-

લલિતાંગ મહર્ષિ વિચાર કરે છે કે આવા નાસ્તિકને વાદ કરીને સમજાવવા જતાં એનું તો કાંઇ સુધરે નહિ, પરંતુ મારું આરાધવાનું રહી જાય. એના કરતાં મને મારું સંભાળવા દે. એમ વિચારીને એ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં ચાલી ગયા. ત્યાં જઇને એમણે ઉપવાસ આદર્યો, અને કાયોત્સર્ગ-ધ્યાનમાં રહેવા લાગ્યા.

'કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન' એટલે ખડા ખડા, વચન અને કાયા વોસિરાવી દેવાના, કાયાને સ્થિર રાખી જરાય હલાવવાની નહિ, અને વાણી તદ્દન બંધ રાખી મૌન ધરી રાખવાનું, કાયાની સ્થિરતામાં, આંખ પણ અડધી મીંચી રાખવાની. દ્રષ્ટિ નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર સ્થિર કરી બહારનું જોવાનું બંધ રાખવાનું. હાથ સહજ ભાવે લટકતા છોડી દેવાના બસ હવે રહ્યું મન, તે મનને એક ચોકસ પ્રકારનું ધ્યાન

પકડાવી દેવાનું. કોઇ બીજા-ત્રીજો વિચાર નહિ, વિકલ્પ નહિ કે 'ઠંડી લાગે છે', યા ગરમી લાગે છે, મચ્છર કરડયો...' કોઇ જ બીજો વિકલ્પ નહિ, માત્ર સૂત્રચિંતન યા અર્થચિંતન, તત્ત્વ-પદાર્થ ચિંતન.

ઉપવાસ સહિત કાયોત્સર્ગમાં ૬ તપ :-

આ આભ્યન્તર તપ છે. એનો વિચાર આપણે કરવાનો છે. પણ હમણાં બાહ્ય તપનું મહત્ત્વ જોઇએ છીએ. મુનિએ ઉપવાસો આદર્યા છે એટલે સહેજે એમાં ઉનોદરિકા, વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ તો આવી જ ગયા. સાથે કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં છે એટલે બાહ્ય તપનો ચોથો-પાંચમો પ્રકાર 'કાયકષ્ટ' અને 'સંલીનતા' યાને સંગોપન તપ પણ ચાલુ થઇ ગયો છે. કલાકોના કલાકો કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહેવું એટલે કાયાને કષ્ટ તો પડે જ ને ? એમાં વળી કાયાને લેશ પણ હલાવવાની નહિ, હાથ હલાવવો નહિ, પગ નહિ આંખ પણ ફેરવવાની નહિ. એવા એ બધાને ગોપવી રાખવાના. એમ કાયા અને વચનની સંલીનતા બની. સાથે મનને એવું ગોપવી રાખવાનું કે નક્કી કરેલા ચિંતન સિવાય બીજા એક પણ વિચારમાં એ જાય નહિ. એમ મનની પણ સંલીનતા આવી.

નદીમાં પૂર :-

આમ છ એ પ્રકારના બાહ્ય તપમાં મહર્ષિ દિવસોના દિવસો લીન બની ગયો. એનો જુઓ કેવો જબરદસ્ત પ્રભાવ પડયો, બન્યું એવું કે એકવાર પાસેની નદીમાં ભારે પૂર આવ્યું. નગર કંઇક ઉંચાણમાં એટલે નગરમાં તો પાણી ન ફરી વળ્યું, પરંતુ નગરના ઠેઠ દરવાજા સુધી પાણીનું પૂર પહોંચી વળ્યું. આ હિસાબે ઉદ્યાનનું શું પૂછવું ? ઉદ્યાન પર પાણી એવું ફરી વળ્યું કે જળબંબાકાર ! તો ય માથોડાં જેવા પાણી ચડી ગયા, એમાં વૃક્ષો પણ ડૂબાડૂબ થઇ ગયા.

મુનિના તપનો પ્રભાવ :-

પરંતુ ખૂબી એ થઇ કે મુનિ તો ત્યાં ધ્યાનમાં જ ઊભા છે, એમને ખસવું નથી એક જ લગની છે કે જે થાઓ તે થાઓ, સાધના આદરેલી મૂકવી નથી.' આ તપના પ્રભાવે એક વિશિષ્ટ શક્તિ ઊભી થઇ ગઇ કહો, કે નજીકનો કોઇ વ્યંતરદેવ આકર્ષાઇ સેવામાં લાગ્યો કહો, તે પાણીનાં પૂર એમને અડ્યા જ નહિ. લોકો નગરના કિલ્લા પરથી જુએ છે તો મહર્ષિ પૂરની ઉપર ઊભા છે. ધ્યાનમાં ખડા છે. પૂર એમની નીચેથી ચાલી જઇ રહ્યું છે ! લોકોને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. લોક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અહો ! 'જુઓ મુનિના તપનો પ્રભાવ કેટલો જબરદસ્ત કે પૂર એમના પર ફરી વળવાને બદલે એ પૂરની ઉપર છે ! વાહ, શી ધર્મની બલિહારી !'

નાસ્તિકની નિંદા :-

મુનિની પ્રશંસા થવા સાથે પેલા અસંમત નાસ્તિકની નિંદા થવા લાગી, લોકો કહે, 'આ જુઓ પેલો નાસ્તિક કહેતો હતો ને કે આત્મા નથી, ધર્મ નથી, પુણ્ય-પાપ નથી. કેવો એ જુઠ્ઠો ? ધર્મનો આ પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ દેખાય છે. મહર્ષિના ચારિત્રબળ અને તપોબળનો કેટલો ગજબ પ્રભાવ કે પાણીના પૂરે ઝાડોને ઢાંકી દીધા. પણ મુનિને નહિ !' લોકોમાં મુનિની પ્રશંસા અને નાસ્તિકની નિંદા ચાલી પડી. અસંમત નાસ્તિક આ સહન કરી શકે ? મુનિ પર એને ભારે ઈર્ષા આવી ગઈ, આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગયો, પણ બોલવાને જગા રહી નથી.

કહો જો મુનિના બાહ્ય તપનો પ્રભાવ કેવો ? નાસ્તિકની સાથે વાદ કરવા ગયા હોત તો શું નાસ્તિકને ચૂપ કરી શકત ? **હોઠ સાજા એને ઉત્તર ઝાઝા.** કુતર્ક જ લડાવવા, પથરા જ ફેંકવા, એ વળી શાનો અટકે ? પોતાના કથનનો સામેથી મજબુત દલીલથી રદિયો મળવા છતાં એ હાર શાનો કબૂલે ? ચૂપ શાનો થાય ? એ તો બીજો પથરો ફેંકે, નવો કુતર્ક લડાવે. એ કાંઈ એમ ચૂપ ન થાય, એ તો કદાચ બોલતો બંધ થાય તો આવા તપના પ્રભાવે.

દીક્ષાર્થીને સ્વજનની 'ના' પર તપ

દીક્ષા સામે કુતર્કો :-

એટલા જ માટે આ એક સમજવા જેવું છે કે દીક્ષા સામે કુતર્કો આવે ત્યાં તપ કરવા જેવો છે. કેટલાક કુટુંબીઓ પોતાના મુમુક્ષુ વૈરાગી કુટુંબીને મોહથી દીક્ષા લેતાં અટકાવે છે, અને એને ભારે બોલ સંભળાવે છે, કુતર્કો ઠોકે છે, પુત્રને કહેશે,-'શું માબાપની સેવા નહિ કરવાની ? માબાપે કેટલા ઉપકાર કરી મોટા કર્યા તેના પર આ બદલો ?' દીકરીને કહેશે, 'દીક્ષા દીક્ષા શું કરે છે ? સાધ્વીઓમાં કેટલા ઝગડા ચાલે છે ? દીકરો બાપને કહેશે 'આ તમારી ઉંમર થઈ, કોણ સાધુ તમારું સંભાળશે ? તમારી પાસે ઘડા ઉંચકાવશે ઘડા.'

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" **વર્ષ-૧૭,અંક-૨૭,તા.૧૫-૩-૧૯૬૯**

કુતર્કોના રદિયા :-

માબાપની મોટી સેવા ધર્મ પમાડવાની :-

આવા કુતર્કો લડાવે ત્યાં રદિયા તો આપી શકાય કે 'સંસારમાં રહેવાનુ હોય ત્યાં સુધી માબાપની બાહ્ય સેવા અવશ્ય કરવાની. પરંતુ સંસારત્યાગ જ કરવો હોય તો પછી એ કરીને માબાપને ધર્મ પમાડવાની મોટી આભ્યન્તર સેવા આપવાની.

માબાપના ઉપકારનો ખરો બદલો એથી જ વળે છે.'

સાધુ-સાધ્વીમાં ઝગડાની વાત પણ ચિત્તને ગભરાવવા પૂરતી જ છે. ક્યાંક એવા સ્વભાવદોષ હોય તેથી શું બધે એવું ? એના કરતાં તો સંસારમાં ક્યાં ઝગડા નથી ? સંસારની જરૂરિયાતો કેટલી બધી ? એના અંગે કેટલાની સાથે ઉંચા-નીચી થયા કરે ? ખરી રીતે તો આપ ભલા તો જગ ભલા. **'ઉંચા-નીચીમાં જીવનનો આદર્શ 'ઉપશમ' અને સહન કરવાનું પકડીને ચલાય તો લીલાલહેરજ છે.'**

સંસારમાં વૃદ્ધને ગુલામી નથી ?

'ઉમર થઇ, કોણ સંભાળશે ?' વગેરે કુતર્ક પણ બંડલ ફેંકવા જેવા છે. આજે કેટલાય ઉંમરવાળા સાધુઓ આરાધના કર્યે જાય છે. પાણીના ઘડા ઉંચકાવવાની વાત પણ વાહિયાત છે. શું ભણેલા સાધુઓ શેઠાઇ કરે છે, અને બીજાઓને નોકર બનાવે છે ? ખોટી વાત છે. સાધુ દરેક પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવતા હોય છે. ઉંમરવાળાને વેઠ તો સંસારમાં કેટલીય કરવી પડે છે. ગુલામી કેટલીય વેઠવી પડે છે. આજના છોકરા ને આજની વહુરો કયા દેવના અવતાર છે, યા રામ-સીતાના નમૂના છે કે બાપ-સસરાને ફૂલની જેમ સાચવે ? ને અખંડ વિનયથી વર્તે ? સંસારનું નાટક તો ખોલવા જેવું નથી. 'ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા' અમસ્તુ કહેવાય છે ? એના કરતાં ચારિત્રજીવન લાખ દરજ્જે સારું છે. પાણીનો ઘડો ઉંચકી લાવી સંયમી સાધુની ભક્તિ કરવાનું તો અહોભાગ્ય હોય તો મળે.

દીક્ષા લેવા સામેના કુતર્કો પર ધ્યાન દેવાય તો કોઇ ભવમાં દીક્ષા લેવાની સરખાઇ જ ન દેખાય. નાની ઉંમરમાં માબાપ કયા ભવમાં ન હોય ? મોટી ઉંમરે બીજા લફરાં ક્યાં નહિ ? ઉંમર વિશેષ થયે ઉંમરનુ બહાનું ક્યાં નહિ ? બસ, આ બધા સામે જોતા બેસી રહેવું એનો તો અર્થ જ એ, કે 'કોઇ જ ભવમાં સર્વ પાપત્યાગ કરી નિષ્પાપ પવિત્ર ચારિત્રજીવન લેવાનું જ નહિ, ને સંસારમાં બેઠા પાપસેવન કરતા રહી એ પાપોનાં ફળરૂપે ભવોમાં ભટકતા રહેવાનું ?'

કુતર્ક સામે રસ્તો :-

વૈરાગી બનેલાને દીક્ષા લેતાં અટકાવનારા કુતર્કો સામે આવવાના, એના રદિયા આપ્યે પણ કુતર્કવાળા કાંઇ માને કરે નહિ. ત્યારે શો રસ્તો લેવો ? આ જ, કે તપની સાધના કરવી. સાધના પણ જોરદાર તપની કરવાની. ચારિત્ર લઇને સાધના જ કરવી છે, તો તે પહેલાં આ કરવાની તાકાત નથી ?

તપથી ભલભલા અંતરાય તૂટે.

જે કાર્ય બીજા-ત્રીજા ઉપાયે ન થાય એ જોરદાર તપની સાધનાથી થાય.

આ અટલ વિશ્વાસ પર લલિતાંગ મહર્ષિએ કુતર્ક નાસ્તિક અસંમતને વાદથી

ચૂપ કરવાનો માર્ગ લેવાને બદલે તપની સાધનાનો માર્ગ લીધો. અલબત્ત તપ કાંઈ પેલાને ચૂપ કરવા માટે નહોતા કરતા, એ તો પોતાના ભૂતકાળનાં પાપને લક્ષમાં રાખી જન્મ જન્માંતરનાં જંગી પાપકર્મોને તોડવા માટે કરતા હતા. પરંતુ એ તપથી એવું સામર્થ્ય, એવો પ્રભાવ, એવું અંજામણ ઊભું થઈ ગયું, કે પાણીનું ઘોડાપૂર એમને ડૂબાડી શક્યું નહિ, અરે ! એમને અડ્યું પણ નહિ.

તપનો પ્રભાવ અદ્‌ભુત છે. આ પંચમ કાળમાં પણ એવા તપસ્વીઓ થઈ ગયા છે કે જેમના તપે ચમત્કાર સર્જ્યા છે. એક **કૃષ્ણર્ષિ** મુનિ થઈ ગયા કે જે ઘોર તપમાં પણ પારણે રસ-વિગઈઓનો સર્વથા ત્યાગ રાખતા, અને કાયકષ્ટ, સંલીનતા વગેરે તપ પણ જબરદસ્ત સાધતા. પરિણામે એમની ચરણરજ ઔષધનું કામ કરતી, પગ ધોયેલું પાણી રોગ મટાડતી.

નાસ્તિક કેમ સહન કરે ? :-

લલિતાંગ મહર્ષિના તપનો પ્રભાવ લોકોએ જોયો, તેથી સહેજે એમની પ્રસંશા, તપધર્મની પ્રસંશા, અને અસંમત નાસ્તિકની અને એના નાસ્તિકવાદ-અધર્મવાદની નિંદા કરતા થયા. હવે અસંમતને આ કેમ સહન થાય ?

અન્યાયને સહી લેવો એ ધર્મ :-

નાસ્તિકવાદમાં માનનારને સહિષ્ણુતા થોડી જ હોય ? સહિષ્ણુતા તો ધર્મ છે. અન્યાયની સામે પણ સામનો ન કરતાં પોતે પોતાના પ્રત્યે થતા અન્યાયને શાંતિથી સહી લેવો એવું કોણ શીખવાડે ?

શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના ૯૮ પુત્રોની સામે મોટાભાઈ ભરતે પોતાની આજ્ઞા સ્વીકારી લેવાની અન્યાયભરી માગણી કરી, અઠ્ઠાણુ પુત્રો પિતા પ્રભુ પાસે ગયા, પ્રભુએ શું શિખવાડ્યું ? અન્યાયનો સામનો કરવાનું નહિ.

પ્ર.- અન્યાયનો સામનો તો કરવો જ જોઈએ ને ?

ઉ.- પ્રભુએ અઠ્ઠાણુને શું બતાવ્યું એ જુઓ એટલે સમજાશે કે અન્યાયનો સામનો કરવો જોઈએ કે નહિ,

પ્રભુનો ભવ્ય ઉપદેશ : આંતરશત્રુનો અન્યાય :-

શ્રીઋષભદેવ ભગવાને અઠ્ઠાણુ પુત્રોને કહ્યું 'આ તમે ભરતને અન્યાયકારી શત્રુ તરીકે માની એની સાથે લડવા તૈયાર થયા છો, પરંતુ તમે તમારા ખરેખરા દુશ્મનને ઓળખતા નથી એટલે એને પડતા મૂકી ભરતનો નાશ કરવાનો વિચાર કરો છો. અને એથી તમારા ખરા દુશ્મનોને મહાલવાનું થાય છે. તમારા ખરા શત્રુ તમારા અંતરમાં રહેલા રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ લોભ, મમતા-માયા વગેરે છે. જનમ જનમ એને તમે પોષતા-મહલાવતા અને દ્રઢ કરતા આવ્યા છો. એથી જ એ તમને

આ દુઃખદ ભવચક્રને વિષે નિરાધારપણે ભટકતા રાખવાનો ભારે અન્યાય કરી રહ્યા છે. એણે જ તમારી પોતાની અનંતજ્ઞાન-સુખમય-આત્મસમૃદ્ધિ પ્રગટ ન થવા દેવાનો તમને ભારે અન્યાય કર્યો છે.

જીવ જો આ રાગાદિ આંતર શત્રુઓને ન પોષે ન ઊભા રાખે, તો પછી એને સંસારની ચારે ગતિઓ અને ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં નિરાધાર અને બેહાલપણે ભટકવાનું શું કારણ છે ?

બહારનાને મારવાનું શંકાભર્યુ :-

હે ભાગ્યવાનો ! એટલું સમજજો કે કદાચ બહારના દુશ્મનને મારી-અલબત્ત મારવાનું તમારા હાથમાં નક્કી નથી, એનું પુણ્ય જોર કરતું હોય ને તમારે પાપનો ઉદય હોય તો એને મારવા જતાં તમારે જ મરવાનું થાય, પણ કદાચ તમારું પુણ્ય જોર કરતું હોય તો તમે એને મારી શકો. છતાં એને મારી, તમારી સામેના એના અન્યાયને મિટાવી શકો. પરંતુ તેથી શું ? તમે થોડાજ અમર છો ? તમારા પણ યમશત્રુની મોટી સત્તા છે, એટલે તમારે પણ આગળ જઈને મરવું તો પડે જ. એ વખતે તમે પેલા બહારનાનો અન્યાય મિટાવીને સુરક્ષિત રાખેલા તમારા રાજ્યપાટ અને લક્ષ્મી-લાડી-ગાડીના વિષયો તમને જરાય બચાવી શકે નહિ, કે તમારી પૂંઠે લાગે નહિ.

તો અન્યાયના સામનાથી સરવાળે કયાં બચ્યા ? આગળ કર્મના અન્યાયનું શું ?

પછી તો તમારે એકલાએ અહીં મહલાવેલા આંતર શત્રુઓ રાગદ્વેષ વગેરેથી અને હિંસાદિ પાપોથી ઊભા કરેલાં જંગી પાપકર્મોના થોકથી દુર્ગતિઓમાં ભટકતા થઈ જવું પડે. દુઃખ, ત્રાસ, વિટંબણાઓમાં કચરાવું પડે. આ અન્યાયથી શે બચો ?

તો બોલો, અહીં તમે માનેલા બહારના દુશ્મનને ટાળ્યો, અને માનેલો અન્યાય મિટાવ્યો, તેથી શું વળ્યું ? મૃત્યુની સામે તમારે મદ ક્યાં ઊભો રહેવાનો ? પુણ્ય બહારના અન્યાયને બરાબર રદિયો આપવાનું તમારું અભિમાન દુર્ગતિ ગમનની તૃષ્ણા મમતારૂપી આંતરશત્રુઓ જ તમને આ ભવાટવીમાં અશરણ-નિરાધરપણે ભમાવનારા છે. **તમારાથી પોષાયેલા એ રાગાદિ તમને જ દીર્ઘાતિદીર્ઘ-કાળ સુધી અન્યાય કરનારા છે.**

હે ભાગ્યવાનો ! ખરું તો એ સમજો કે આ મનુષ્યભવ એવો ઉંચો પામ્યા છો કે એના સહારે તમે આ તમારા આંતર શત્રુઓની સાથે લડી શકો, તત્ત્વ-બુદ્ધિ-ત્યાગ-વૈરાગ્ય-ક્ષમા-અહિંસાદિ દ્વારા એનો નિર્મુળ નાશ કરી શકો, અને એથી કાયમને માટે તમારી પ્રત્યેના **અનંતાનત** કાળથી ચાલી આવતા અન્યાયનો

અંત લાવી શકો **એ તત્ત્વબુદ્ધિથી અહીં પણ કોઈ શત્રુ નહિ લાગે.**

ઉચ્ચ માનવભવના સહારે જ આ આંતર વિજય બની શકે.

આવો ભવ ગુમાવી નાખ્યા પછી આમાંનું કશું નહિ થઈ શકે. એટલે સમજી રાખો કે,

બહારના શત્રુને અને એના અન્યાયને ટાળી શકવાનું નિશ્ચિત પણ નથી, અને કાયમી પણ નથી.

પુણ્ય પહોંચતું હોય તો જ બહારનાની સામે ફાવી શકો, નહિતર તો પછાડ જ ખાવી પડે. વળી કદાચ અહીં ફાવ્યા તો પણ પછીના જનમમાં પાછા બહારના બીજા દુશ્મન આવવાના, ને એના અન્યાય સહવા પડવાના. એટલે અહીં એ ટાળવાની વસ્તુ કાયમી નહિ બનવાની. જયારે,

આંતર શત્રુ પર જય અને અન્યાય નિવારણ નિશ્ચિત અને કાયમી બને છે. એમાં બાહ્ય શત્રુ પણ રહેતા નથી.

અહીં તમે રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-મદ વગેરે પર તત્ત્વદ્રષ્ટિ-વૈરાગ્યથી જેટલા પ્રમાણમાં ઘા કરો, એને દબાવો, એટલા એ દબાવાનું નિશ્ચિત છે, અને એના દબ્યા પછી ભવાંતરે ય એનું જોર ચાલતું નથી. ક્રમશઃ કાયમી અંત આવે છે. તેમજ એ પણ હકીકત છે કે અંતરના રાગાદિને દબાવ્યા પછી બહારના શત્રુ શત્રુ જ લાગતા નથી. એ તો બિચારા દયાપાત્ર લાગે છે. એટલે એમ કહેવાય કે આંતર શત્રુઓનો નિકાલ કર્યો ત્યાં બાહ્ય દુશ્મનોનો નિકાલ સહેજે થઈ ગયો.

શ્રીઋષભદેવ ભગવાન નવાણુંને કહે છે, 'આ અંદરનાને દબાવવા માટે માનવભવ જ ભારે ઉપયોગી છે, સહાયક છે.'

તો હે નરરત્નો ! જયાં સુધી તમારા હાથમાં હજી માનવભવ-સહાયક ઊભો છે, ત્યાં સુધીમાં તમારા ખરેખરાં દુશ્મનભુત આંતર શત્રુઓની સામે લડી લઈ એનો નિશ્ચિત નાશ કરવાનું તમારે સ્વાધીન છે. એને મૂકીને બહારના માનેલા દુશ્મનની સાથે લડી એનો નાશ કરવાની વાત કે જે શંકાસ્પદ છે, એની ગડમથલમાં ક્યાં પડ્યા છો ? કાયમનો અન્યાય ટાળવાનું છોડી કામચલાઉ અન્યાયનો સામનો કરવા શું ધમધમી રહ્યા છો ?

૯૮ પુત્રોનો જિનવાણી પર વિચાર અને વૈરાગ્ય :-

ભગવાનના આ ઉપદેશે ૯૮ પુત્રો પર રામબાણ અસર કરી, એ સમજી ગયા કે ભરતનો અન્યાય તો કામચલાઉ છે, અને તે ટાળી શકવાનું પણ નિશ્ચિત પણ નથી. ત્યારે **આંતર શત્રુઓનો અન્યાય અનંતા કાળથી** ચાલ્યો આવે છે. આપણે તો એમને પોષીએ મહલાવીએ છીએ, અને એ આપણું નિકંદન કાઢે છે.

સંસારચક્રમાં ભટકાવે છે. એ રાગાદિ શત્રુઓના લીધે જ ભરત દુશ્મન જેવો લાગે છે. જો આપણને આપણા એક જમીનના ટુકડા પર રાગ ન હોત, એના પર મળતા કંચન-કામિની વગેરેના ક્ષણિક ભોગો ઉપર તૃષ્ણા ન હોત તો શું કામ ભરત અન્યાયકારી દુશ્મન લાગત ? પ્રભુએ એ બધું છોડ્યું તો હવે પ્રભુને ક્યાં કોઇ દુશ્મન છે જ ? માટે આપણે આ છોડો, અને અંતરના રાગાદિ શત્રુઓને કચરી નાખવામાં સહાયક જનમને કામે લગાડી દો.

ભગવાનના ૯૮ દીકરા મોટા રાજવી બનીને, રાજ્ય-સમૃદ્ધ રાણીઓ અને રાજાશાહી સુખોમાં મહાલનારા છતાં પ્રભુની તત્ત્વવાણી એમણે ઝીલી, વૈરાગ્ય પામ્યા અને માનવભવને ઉત્તમ સહાયરૂપ માની એના સહારે આંતર શત્રુઓનો જ નાશ કરવા માટે નિર્ધારવાળા બની ગયા, કેમકે હવે એ આંતર શત્રુઓનો જ અન્યાય એમને ડંખવા લાગ્યો. ભરતનો કોઇ અન્યાય જ ન લાગ્યો. પોતાના રાજ્ય પર અને વિષયસુખો પર રાગ રહે તો જ એના પર આક્રમણ કરનારો ભરત અન્યાયકારી લાગે ને ? હવે તો રાગ જ ઉઠાડી નાખ્યો એટલે 'મારું રાજ્ય, મારા સુખો' એ ભાવના જ ઉઠી ગઇ. જે મારું નહિ, એને બગાડનારો મારું શું બગાડે છે ? મને શો અન્યાય કરે છે ? કશો જ નહિ. એ વાત મનમાં નક્કી થઇ ગઇ.

તમારું જીવન તપાસો :-

તમારા જીવનમાં તમને અન્યાય કરનારા લાગે છે ને ? તમારા બહુ નિકટના ગણાતા સગા માતા-પિતા-પત્ની-પુત્ર વગેરે પણ અવરનવર તમને અન્યાય કરતા હોય એવું લાગી આવે છે ને ? કેમ 'હા' બોલતા નથી ? કહો 'હા, લાગી આવે છે.' તમે તમારી જાતને લાયક દીકરા માનો છો એટલે માતા-પિતા કશું તમારી પ્રત્યે અણગમતું બોલે-ચાલે એ તમને વધારે પડતું લાગે છે, ખોટું લાગે છે, એ અન્યાય લાગ્યો કહેવાય, એમ તમારી જાતને તમે યોગ્ય પતિ કે પત્ની સમજતા હો પછી સામેથી અણગમતું કાંઇ થાય એ એણે અન્યાય કર્યાનું લાગે છે આવું તો વારે વારે નાનું મોટું બની આવે છે. એટલે જિંદગી આખી આને અન્યાય જ માન્યા કરવાનું ને ? ને એથી અંતરમાં બળ્યા જ કરવાનું ને ? તેમ એનો શક્ય એટલો કઠોર વાણી-વર્તાવથી સામનો જ કરતા રહેવાનું ને ! જિંદગી આખી આવી જવાની ? તો પછી જે અંતરના અભિમાન રાગ, મમતા વગેરેના કારણે આ બને છે, એ આંતર શત્રુઓ અને એના અન્યાય સામે ક્યારે ઝઝુમવાનું ?

બહાર અન્યાય પુણ્યની કમીથી નહિ :-

ભૂલશો નહિં, કે જેને અંતરમાં અભિમાન બહુ છે, જાત શાણી લાયક અને

યોગ્ય જ કાર્યવાહી કરતી લાગે છે, તેમજ બાહ્ય સારી સગવડ-શોભા-સન્માનની બહુ લાલસા છે, એને વારે ને વારે બહારનાઓ કાંઇ ને કાંઇ અન્યાય કરતા લાગી આવે છે. એમ સમજતા નહિ કે 'પુણ્ય ઓછું છે માટે જ બહારનાઓ વાંકુ વર્તતા લાગે છે.' પુણ્યની તો તરતમતા અને ખામી બધે રહેવાની. બહુ પુણ્યવાળાને પણ એક નહિ તો બીજી વાતની ખામી રહેવાની. એમ એનાથી અધિક પુણ્યની અપેક્ષાએ પોતાનું ન્યૂન જ લાગવાનું તો પછી બધાએ એ ખામી કે ન્યૂનતામાં સહેજે સામેથી અગવડ મળતી દેખાય, ઓછું માન મળતું દેખાય, ત્યા શું અન્યાય જ થયાનું માન્યા કરવાનું ? ના,

અન્યાય થયાની વિચારણા તો જાતના અભિમાન તથા વિષયરાગ અને સુખલાલસા ઉપર લાગે છે કે 'હું આટઆટલી સગવડનો સન્માનનો અધિકારી છું. આ સામેથી આમ કેમ વાંકુ વર્તે છે ?' જો આ અધિકાર જ ન માને, સ્વાભિમાન જ ન રાખે, તો 'સામાએ અન્યાય કર્યો,' 'સામો મારો વિરોધી,' એવું માનવાનું રહે નહિ. ભારે અન્યાય તો પોતાના અનંતા દોષો અને કર્મોનો છે. એટલે પોતાને એમ જ લાગે કે 'હું અનંતા કર્મોથી દબાયેલો-કચરાયેલો છું. મારે વળી સ્વાભિમાન શા ? અનંતા દોષોથી ભરેલો હું, મારે વળી ગુમાન શાનું ?'

એમ સુખની લાલસા બહુ છે, વિષયોનો રાગ નડે છે, તેથી સગા માતા-પિતા કે સગી પત્ની પણ એ સુખ, એ વિષયો પ્રત્યે વાકું વર્તતાં, અન્યાય કરનારા લાગે છે. ખરી રીતે તો પોતાની સુખેષણા અને રાગાંધતા એ અન્યાય મનાવે છે. કપડું ઉજળું જ જોઇએ એવો આગ્રહ છે માટે એ મેલું રાખનારી કે મેલું કરનારી પત્ની પર ગુસ્સો થાય છે, એ અન્યાયકારી લાગે છે. એવો રાગ એવી એષણાને જ જો દબાવાય, ને 'જેવું હોય તેવું ચાલે' એવો સિદ્ધાન્ત પકડી રખાય, તો પછી સામા પર ગુસ્સો શું કામ આવે ? એના તરફથી અન્યાય થયાનું શાને દેખાય ?

જીવનમાં દુઃખ-ઉદ્વેગ શાથી ?

જીવનમાં વારે ને વારે અન્યાય થતો દેખાય છે, દુઃખ થાય છે. ઉદ્વેગ થાય છે, એના મૂળમાં તપાસજો તો આ દેખાશે કે કોઇ સ્વાભિમાન, હક-અધિકારની માન્યતા, કોઇ રાગ, કે કોઇ સુખલાલસા કામ કરી રહી હોય છે. તેથી જ પછી એમાં વાંધો આવતાં, સામો અન્યાયકારી લાગે છે. આ માન, આ હક કે આ રાગ આ લાલસા ન હોય તો શું કામ દુઃખ જ થાય ? દુઃખ જ ન લાગે પછી સામા અન્યાય કરનારા નહિ લાગે.

ત્યારે હવે જુઓ સંસાર ત્યાગ નથી કર્યો. ને ઘરવાસમાં બેઠા છો છતાં આ મહાન ધર્મ ડગલે ને પગલે આરાધી શકો. અંતરના મદ-રાગ-લાલસાને નિરભિમાન, વૈરાગ્ય, અનાસક્તિ, તૃપ્તિ વગેરે દ્વારા દબાવતા રહેવું એ મહાન ધર્મ છે. એને

આરાધતા રહેવાનું. એમાંય ખાસ કરીને જયારે જયારે સામેથી અગવડ આવી, અપમાન થયું, બહારમાં નુકસાન થયું' એમ લાગે ત્યારે તરત આ પ્રયોગ ચલાવવાનો.

જોવાનું કે 'જાતને સુયોગ્ય માને છે, સારું જ કરનારી માને છે, માટે સામા અપમાન કરનારા લાગે છે. સુખની લાલસા નડે છે, વિષયોનો રાગ સતાવે છે, તેથી એમાં વાંધો વચકો લાવનારાને દુશ્મન દેખે છે. એટલે ખરી રીતે આ જાતની વડાઇ, લાલસા અને રાગ જ ખતરનાક છે. એને જ મારે દાબતા ચાલવાનું. એ માટે નિરભિમાન, જાતની કર્મપીડિત અધમતાનું ભાન સુખની બેપરવાઇ, ને વિષયોની નિર્માલ્યતાનો ખ્યાલ કરતા રહેવાનું.'

બસ, જાત પર અને જાતના દોષો પર આ અંકુશ મૂકવાનું ચાલુ થઇ જાય, એટલે પછી સામાને દુશ્મન દેખવાનું કે અન્યાયકારી લાગવાનું ઓછું થતું આવે. ભગવાનના ૯૮ દીકરાને આ સમજાઇ ગયું એટલે ભરત હવે દુશ્મન કે અન્યાયકારી નથી લાગતો. હવે તો આંતર દુશ્મન મદ-લાલસા-રાગ વગેરેને તોડવા માટે મનુષ્ય જન્મ જે મહા સહાયભુત મળ્યો છે, એને કામે લગાડી દેવાનું નક્કી કરી નાખ્યું, પ્રભુ પાસે ત્યાં ને ત્યાં જ એ દીક્ષિત થઇ ગયા.

એ સાંભળીને ભરત શરમાઇ ગયો, અને આવીને ક્ષમા માગતો કહે છે, 'માફ કરો, મારી ભૂલ થઇ, પધારો ઘરે, સુખેથી રાજય ભોગવો, મારે તમારા પર કાંઇ આજ્ઞા-હકુમત ચલાવવી નથી' પરંતુ આ ૯૮ મુનિ બનેલાને તો હવે ખરા શત્રુભુત રાગાદિનો અને એમના અનંતકાળના અન્યાયનો કાયમી અંત લાવવો છે, તેથી ભરતના કરગરવા પર શાના લોભાય ?

બોલો હવે, અન્યાયનો સામનો કરવા જેવો ખરો ? અને કરવો જ હોય તો કોના અન્યાયનો સામનો કરવા યોગ્ય ? કહેવું જ પડશે.

બહારના અન્યાય કરતાં અંતરના કામ-ક્રોધ-લોભ, રાગ-દ્વેષ, માન-મદ-માયાના ઘોર અન્યાયનો સામનો કરવા યોગ્ય છે, અને એ માટે એ અંતર શત્રુઓ સામે જ લડી લેવા જેવું છે.

એટલા જ માટે બહારનાની સામે તો સહિષ્ણુતા જ કેળવવાની, ક્ષમા જ રાખવાની, જેથી આંતરશત્રુ ક્રોધને મચક ન મળે પરંતુ આ કરવાનું કોણ શિખવાડે ? ધર્મ જ એ શીખવે છે. અસંમત નાસ્તિકને ધર્મ માનવો નથી, પછી એ લલિતાંગ મુનિની પ્રશંસા કેમ સહી શકે ? આંતરશત્રુ ઈર્ષ્યા એ કેમ રોકી શકે ? એને મુનિ પર ભારે ઈર્ષ્યા આવી ગઇ, દ્વેષ વધી ગયો, અને હવે કેમ એમનો નાશ કરું એના વિચારમાં ચડ્યો. આ સૂચવે છે કે,

ધર્મમાં માનનારે સહિષ્ણુતા-ધર્મ કેળવવો જ જોઇએ. ઈર્ષ્યા નહિ જ કરવાની.

ઈર્ષ્યા કેવી ગોઝારી છે ? મુનિએ નાસ્તિકનું કાંઇ જ બગાડ્યું છે ? પ્રશંસા અને નિંદા કરે છે તો લોકો કરે છે. એમાં મુનિનો શો વાંક ? પરંતુ ઈર્ષ્યા દુર્ગુણ જ એવો આંધળો છે કે ગુનો કોઇ જોવાનો જ નહિ. ઈર્ષ્યાવાળાને તો એક જ ધૂન કે હું કોના કરતાં હલકો દેખાઉં છું ? કોણ મારા જેવો વખણાય છે ? બસ, એને જ હું હલકો પાડું, યા એને જ ઉડાવું. બીજાનું સારું ખમી શકવાની તાકાત જ નહિ, માટે એને ઉડાવવાની જ ધૂન.

ત્યારે કહો એને ઈર્ષ્યા પછી કેટલા આર્તધ્યાન અને વધીને રૌદ્રધ્યાન કરાવે ? જ્યાં સુંધી સામો હલકો ન પડે, કે ખત્મ ન થાય, ત્યાં સુધી આર્તધ્યાન. એ વધીને રૌદ્રધ્યાન કેવા ચાલ્યા કરે ?

સારું ધ્યાન કયારે લાગે ?

માટે જ આ સાવધાની રાખવા જેવી છે કે ધ્યાન... કે અર્હં વગેરેનું લઇને બેસવાની વાત પછી, પણ પહેલાં આ ઈર્ષ્યા વગેરે આંતર મલિનતાને હટાવો, અને આર્તધ્યાન અટકાવો. ચિત્તમાં આર્તધ્યાન રમતાં હશે તો શુભ ધ્યાનને અવકાશ જ નહિ મળે, અને ઈર્ષ્યાદિ નહિ મૂકવા હોય તો આર્તધ્યાન કોટે વળગ્યા રહેવાનાં.

ખોટી પકડ દુર્ધ્યાનને તાણી લાવે છે :-

અસંમત નાસ્તિક મુનિ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાનો માર્યો આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનમાં રમે છે, એમને કેમ ખત્મ કરું એ વિચારમાં રમે છે. જીવના ઉપર લાગેલો સંસારવાસ કેટલો બધો ભયંકર છે ! એને એક યા બીજા પ્રકારની એવી પકડ પકડાઇ જાય છે કે પછી દુર્ધ્યાનને તાણી લાવે છે. કેમકે ખોટી પકડની પાછળ મન ખોટા વિચારમાં કામ કરતું બની જાય છે, ને એમાં દુર્ધ્યાન લાગે છે. ખરાબ કામ તો થાય ત્યારે થાય, પરંતુ ખરાબ વિચારસરણી કલાકોના કલાકો કે દિવસોના દિવસો ચાલ્યા કરે છે.

બિલાડી દિવસભરમાં કેટલા ઉંદર મારવાનું કરપીણ કૃત્ય કરે છે ? પરંતુ એ એની વિચારધારા અને રૌદ્રધ્યાન કેવી રાત-દિવસ-ભર ચલાવે ? એમાં ગિરોલી વગેરે શિકારી પ્રાણીઓની દશા કઇ ? શાના પર આ ? એક પકડ પકડાઇ જવા પર કે શિકારને ખત્મ કરવો. જીવ આઘો જાય, પણ મન એમાં ને એમાં રમતું રહે છે. આ રૌદ્રધ્યાનની વિચારધારા છે. એ ભયંકર છે, એમ આર્તધ્યાનની વિચારધારા પણ કોઇ પકડના લીધે ચાલે છે.

ખોટી પકડ પર આર્તધ્યાનનું દૃષ્ટાન્ત :-

દા.ત. મનને લાગી ગયું કે પૈસા જોઇએ, બસ એ પકડ લાગવા પર મન

એના આર્તધ્યાનમાં રમ્યા કરે છે ને કે પૈસા કેમ મળે ? કયારે મળે ? શું કરું ? આજીવિકા પૂરતા પૈસા વિના સંસારીને નથી ચાલતું એ સાચું, પરંતુ એ જરૂરીયાત બહુ શું માગે ? એના ઉપાય ઉદ્યમ માગે એટલું જ ને ? પરંતુ મનમાં એનો વલવલાટ પણ જરૂરી છે ? શું વારંવાર એની ચિંતા ય કરવી જ જોઈએ કે કયારે મળે ? કેમ મળે ? કેમ વધારે મળે ? ને શું એ ચિંતાથી કાંઈ વળે છે ? ધંધે-નોકરી-મજૂરી તો ચાલુ જ છે જીવનનો અનુભવ છે કે નોકરી-ધંધાથી અમુક પૈસા તો મળ્યા જ કરે છે. ચિંતાથી વિશેષ શું સાધે છે ? ભાગ્ય બાંધેલું હોય તો એટલું જ મળવાનું. ભાગ્ય નબળું હશે તો ઓછું જ મળવાનું. ચિંતા એમાં કશો વધારો કરી શકે નહિ. છતાં જીવને ભાગ્યના ઘરની વસ્તુ પૈસા, તે પૈસાની લત લાગી ગઈ તે મનથી હિસાબ વિનાની ચિંતા અને આર્તધ્યાન કર્યા જ કરે છે.

અરે ! પૈસા તો હજી ય મોટી વસ્તુ છે, પણ બીજી કેટલીય તુચ્છ વસ્તુની ય લત લાગે છે ? દા.ત. ઘરના ખૂણામાં કચરો દેખ્યો, એ હમણાં ને હમણાં ઉઠીને દૂર કરાય એમ નથી, કે બીજા પાસે તરત કઢાવી નખાય એવું નથી, પણ મન એના ય લોચા વાળ્યા કરે છે કે આ કેટલો ખરાબ લાગે છે ! કેમ આ કચરો પડી રહ્યો છે ?... અથવા કપડું ખૂંચમાં ભરાઈ જરા ફાટયું, હવે એ સંધાશે તો એની સગવડે સંધાશે, પરંતુ અત્યારથી એ ફાટેલું નજરમાં આવે ત્યારે ત્યારે એની ખોટી ચિંતા થઈ જ આવે છે કે આ કેમ ફાડ્યું ? કયારે સંધાય ? આ મફતિયા ખૂંચ ખીલી કેમ રાખી હશે ? હવે આ સંધાય નહિ ત્યાંસુધી કેટલું ખરાબ લાગે ? ને સંધાય નહિ ને વધારે ફાટે તો..? વસ્તુની પકડ પર પણ કેટલું આર્તધ્યાન ? કેટલી વિકલ્પોની હારમાળા ?

શું માનવજીવન આવા આર્તધ્યાન કરવા માટે જ છે ? શું એથી જીવન આબાદ બને છે ? કે બરબાદ ? આવાં ને આવાં આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરતા હોય ત્યાં શુભ ધ્યાનને અવકાશ રહે ? દેવદર્શન-વંદન કે જાપ વગેરેમાં જોડાય ત્યાં ચિત્ત સ્થિર રહે ખરૂં ?

આર્તધ્યાનની લોથ લાગી હોય ત્યાં સ્થિર શુભ ધ્યાન શાનું લાગે ? અને જીવને તુચ્છ લતો લાગેલી હોય ત્યાં આર્તધ્યાન આવ્યા વિના શાનું રહે ? ભલે ને પછી એ પ્રભુના મંદિરમાં હોય, ત્યાં મનમાંથી બહારની લત તો બહાર મૂકીને આવ્યા નથી, એટલું જ નહિ, અહીં મંદિરમાં ય આ પાટલો આમ કેમ પડ્યો છે ? આ પેલા કેમ દર્શનની આડે ઊભા છે ? કયાં સુધી ચોંટ્યા રહેશે ? ઓલ્યા ભાઈ વળી કેમ સ્તવન મોટેથી ગાય છે ? આ આમ ન ચાલે, આવી મનને લત લાગી છે એટલે આનાં આર્તધ્યાન ચાલ્યાં જ કરે છે.

આવી લત, આવી પકડ, માની લીધેલી એવી જરૂરિયાતો ભૂંડી. ચિત્ત એની પાછળ પાગલ થવાનું, આંધળુ બનવાનું પછી સારી પ્રવૃતિ હાથમાં લેવા છતાં એ સારીનું ઉચું મૂલ્યાંકન નહિ, ઉંચી કદર નહિ, તે વચમાં ખોટાં ચિંતન ગબડાવ્યા જ કરશે.

ખોટી લતો પાછળ કેટલું ગુમાવવાનું ? :-

જીવન ખોટી લતોથી અને માનેલી ખોટી જરૂરિયાતોથી એવું કલુષિત બને છે કે પછી એની પાછળ ધારાબદ્ધ પવિત્ર વિચારસરણી, ઉપશાંત ભાવ, ઉદાર આશયો, મૈત્રી-કરુણાની વહેતી ભાવનાઓ, વગેરે દુર્લભ દુઃશક્ય બની જાય છે. જીવનમાં મહાનતા આનાથી આવે, પણ પેલી અધમતા ટળે ત્યારે ને ?

ખોટી લતો, પકડો અને જરૂરિયાતોથી જીવન અધમ જ બન્યું રહે છે, પછી ભલેને દેવ અરિહંત ઉંચામાં ઉચાં મળ્યા, ગુરુ ત્યાગી અને તત્ત્વજ્ઞ મળ્યા, તથા ધર્મ અનુપમ અદ્વિતીય મળ્યો. જીવનમાંની અધમતાઓ એમજ ઊભી હોય ત્યાં એ સારામાં સારાં તરવાનાં આલંબનો મળવાનો શો લાભ લેવાય ?

ઉચ્ચ તારક આલંબનોની કિંમત સમજો :-

ધ્યાનમાં રાખો, વિશ્વશ્રેષ્ઠ અરિહંત પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, જિનશાસન, જિનાગમ, તીર્થો, ધાર્મિક આચાર-અનુષ્ઠાનો વગેરે આલંબનો અદ્ભુત મળ્યા છે કે જેના આધારે આત્મા પોતાના દેદાર ફેરવી નાખે, તુચ્છ લતો-પકડો-જરૂરિયાતોને નહિવત કરી શકે. આ આલંબનો આ વિરાટ વિશ્વમાં મળવા અતિશય કઠીન, અતિ દુર્લભ. એ છે, તો જ એના આધારે ઉન્નતિ સાધી શકાશે. જીવન પૂરું થતાં એ ખોઈ નાખ્યા પછી શું થઈ શકશે ? માટે તારક આંલબનો મળ્યાનું ખૂબ જ નજર સામે રાખી એનો ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ. શેમાં ? આ તુચ્છ લતો-પકડો-જરૂરિયાતોને નામશેષ કરવામાં.

જીવન કેમ હારી જવાય છે ? :-

જીવને એ વિચાર નથી આવતો કે 'હું આ તુચ્છ લતો-પકડો રાખી બેસું છું, તુચ્છ જરૂરિયાતો માની બેસું છું, તો શું મારે આવો સુંદર દુર્લભ માનવભવ મળ્યાં પછી આત્મહિતની કોઈ લતો જ કેળવવાની નથી ? આત્મહિતની કોઈ પકડો જ રાખવાની ઊભી કરવાની નથી ? શું કોઈ આત્મહિતની જરૂરિયાતોને મુખ્ય બનાવવાની જ નહિ ? ખૂણામાં કચરો પડી રહ્યો, ચિંથરું ફાટ્યું, કપડું મેલું થયું ઠંડી બહુ પડી,'-આવા આવા મુડદાલ વિકલ્પોથી શું આત્માના દેદાર સુધરે છે ? 'કચરો ન જોઈએ, કપડું ફાટવું ન જ જોઈએ, તરત સંધાવું જ જોઈએ, કપડું સાફ જ જોઈએ,' આવી આવી લત-પકડ-જરૂરિયાતો માની લીધાથી આત્માનું શું સુધરે છે ? આવું ને આવું જીવન ચાલે એટલે જીવન જીતી ગયા ? કે સરાસર હારી ગયા ?

આત્મહિતોની લતો-જરૂરિયાતો :-

કોઈ દાન-શીલ-તપ-ભાવનાની, દેવગુરુભક્તિની, ક્ષમાદિ ગુણોની કે વ્રતનિયમો અને પવિત્ર આચાર-અનુષ્ઠાનોની માનવાને કશી જગ્યા જ નહિ ? પણ પેલી તુચ્છ લતો-પકડો-જરૂરિયાતો ટોળાબંધ ઊભી હોય ત્યાં આને શાનું સ્થાન મળે ? ભૂલશો નહિ, આ તુચ્છ લતો પર આર્તધ્યાન ભરચક ચાલવાનાં, વધીને કદાચ રૌદ્ર ધ્યાનની પણ વિચારસરણી પેસી જવાની.

અસંમત નાસ્તિકને એ લત લાગી કે શહેરમાં હું જ હોશિયારમાં ખપું, મારી જ વાહવાહ થાય, મારી સામે કોઈ બીજાની વડાઈ ન થાય. એ લતમાં પછી નાસ્તિકવાદ ફેલાવ્યો, અને હવે મુનિની ભારે તપસ્યા તથા એના પ્રભાવને પ્રશંસાને સહી શકતો નથી, તે ચડ્યો ભયંકર દુષ્ટ રૌદ્ર ધ્યાનમાં ! શોધે છે, મુનિને કેમ ખત્મ કરું !

મુનિને બાળી નાખવાનો પ્રયત્ન :-

નાસ્તિકે ઉપાય શોધી કાઢ્યો, એ રાતના ઉપડ્યો ઉદ્યાનમાં લાકડાં ભેગા કરી ધ્યાનમાં ઊભેલા મુનિની આસપાસ ગોઠવી દીધા, અને મુનિને બાળી નાખવાના વિચારથી ચારે બાજુએ લાકડાં સળગાવી ઘર ભેગો થઈ ગયો. ઘેર જઈ નિરાંત અનુભવે છે કે હાશ ! મુનિ સળગી જશે, ને પછી એમને લોકો યાદ પણ નહિ કરે. એટલે મારો એક કાંટો ગયો.

અજ્ઞાનતાભર્યા વિચાર જીવની કેટકેટલી વિટંબણા કરે છે ! પહેલાં તો અપકૃત્યનું દુર્ધ્યાન, પછી એના ઉપાયનું ચિંતન, ઉપાય જડતાં આંનદ-ઉત્સાહ, પછી ઉપાયનો પ્રયત્ન, એ પછી ધાર્યું થઈ જવાની કલ્પના, અને એના પર અપાર હરખભર્યા વિચાર,... એવું એવું ચાલે છે. એટલે ઠેઠ પહેલેથી મલિન વિચારણા-ચિંતવના શરૂ થઈ તે અપકૃત્ય થઈ ગયું માન્યું, પછી પણ એના કલ્પેલ લાભના હરખમાં ય કાળું મેશ હૃદય !

(૧) આમાં નરકના ભાતાં બાંધ્યેજ રાખવાનો ધંધો થાય છે.

(૨) વળી બીજી પવિત્ર વિચારણાને જગા જ નથી રહેતી.

(૩) માનવના ખોળિયે જંગલી પશુહૃદયની કાર્યવાહી ચાલે છે.

(૪) ધિઢાઈ એવી વધે કે પછી બીજાં અપકૃત્યોની વિચારણા અને પ્રયત્ન કરવામાં કોઈ સંકોચ નથી રહેતો. જેમકે જુઓ, દ્રઢપ્રહારીએ બ્રાહ્મણના ઘેર ચોરી કરવા પેસતા વચમાં ગાય આડી આવી તો એને કાપી નાખી, એટલે ધિઢાઈ આવી, તો અંદર જતાં ગર્ભિણી બ્રાહ્મણી સામે થવા પર એમાં ય પેંટ ઉપર ઘા કરતાં સંકોચ ન અનુભવ્યો. એ પછી ચોરીમાં કાંઈ નહિ મળતાં પાછો ફરે છે ત્યાં બ્રાહ્મણ

સામો આવ્યો, તો એને પણ કાપી નાખ્યો !

અપકૃત્યોમાં ધિટ્ઠાઇ આવે એ જીવની કેવી વિટંબણા છે ! અહીં પણ કોઇ સજ્જન એને શાબાશી આપવાનું નથી, તો મર્યા પછી તો એ વાતે ય શી ? ખુનસની માત્ર એક ખરજ ઉતારવાનું થાય છે, પરંતુ એમાં નવા નવા ખુનસની ખરજો ઉઠે છે.

મોહમૂઢ લાગણીઓનો જીવ ગુલામ જ ને, તે પવિત્ર ભાવો કેળવવા માટે એનું કોઇ વર્ચસ્વ જ નહિ ?

ખૂબી તો પાછી એ, કે અપકૃત્ય પાર પડશે કે કેમ એ નિશ્ચિત નથી, છતાં મૂઢતાથી વિડંબાયો જીવ એને પાર પડી જવાનું માની બેસે છે અને એનાથી મનમાન્યો લાભ કલ્પી લઇ એના પર હરખના ઉન્માદમાં ચડે છે એટલે ત્યાં પણ હૈયાની રૌદ્ર સ્થિતિ રહ્યા કરે છે, ખરી રીતે તો ધારેલું કદાચ પાર ન પણ પડે, કિન્તુ જીવ બિચારો ભયંકર વિચારણાથી બચી શકતો નથી.

અસંમત નાસ્તિકની એવી જ દશા થઇ છે. એણે મુનિને બાળી નાખવાના ઠેઠ સુધીના પ્રયત્ન કર્યા. એના વિચારમાં રાચ્યો, પણ હવે મુનિ બળશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે, છતાં પેલો તો એના હરખમાં હાશ ! હવે મુનિ બળી ગયો ! કાશ ગઇ ! એવા રૌદ્ર પરિણામ અનુભવી રહ્યો છે. કોરટમાં જૂઠ્ઠું લલકાર્યા પછી ઘરે જઇ માણસ હરખ અનુભવે છે ને કે હાશ ! પાસા પોબાર. જજમેન્ટ મારા લાભમાં આવશે ને સામો ઠીક જ પછાડ ખાશે ! જાણે ચુકાદો આવી ગયો તે મલિન વિચાર કર્યે રાખે છે. કોને ખબર છે ચુકાદો કેવો ય આવ્યો ? પણ અસત્ કલ્પનાની વિટંબણા ભારે !

અપકૃત્ય પરના લાભ લોહીના લાડુ જેવા :-

ત્યારે અપકૃત્ય કદાચ પાર પણ પડે, તો ય એનાથી થતા મનમાન્યા લાભમાંય જીવની હરખની વિચારણામાં ય કાળી દશા છે. અનીતિ કરી ધન કમાયા, એ ધનના લાભમાં કોઇ લેશમાત્ર પણ પસ્તાવો થાય ખરો કે અરેરે ! આ લાભ તો લોહીના લાડુ બરાબર છે. કસાઇનો બંગલો જોઇ શું રીઝવાનું ? બકરા-પાડાની કત્લ ચલાવવા પર થયેલા ધન-લાભની શી કિંમત ? એમ જૂઠ, અનીતિ, વિશ્વાસઘાત કે પરનિંદા પર મળેલા ધન-માલ યા માન-પૂજા-પ્રતિષ્ઠાની શી કિંમત ? પરંતુ અપકૃત્યના આવેશ જ એવા છે કે લોહીના લાડુ પર હરખના ઉન્માદ જગાડે. ત્યાં જીવનમાં સારું શું આવડે ? એવા ધનથી કોઇ સુકૃત પણ કરી આવે તોય ત્યાં લોક વાહવાહ દેખી મનને થવાનું કે 'હાશ ! જો આ રીતે વેપાર ચલાવી પૈસા કમાયા તો આવા સુકૃતથી લોક વાહવાહ મળી.' આમ ત્યાં પણ સુકૃતની ચોક્ખી

અનુમોદનાને બદલે પોતે કરેલા અનીતિ આદિના દુષ્કૃત્યની વિટંબણા ભારે. એમાં દુર્ધ્યાન અને નવાં નવાં પાપકર્મોનો પ્રવાહ આત્મા પર ચાલુ.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ"　　વર્ષ-૧૭,અંક-૨૯,તા.૨૯-૩-૧૯૬૯

પેલો અસંમત ઘરે જઇ હરખ અનુભવી રહ્યો છે, અને સવારે ઉદ્યાનમાં મુનિના શરીરની રાખ જોવા હોંશે હોંશે આવે છે. પરંતુ આ શું ? ત્યાં એ મુનિને આજુબાજુ રાખની વચમાં બરાબર ધ્યાનમાં જીવંત ઊભેલા જોઇ સ્તબ્ધ બની જાય છે કે અરે ! આ શું ? મુનિ બળી ગયા નહિ ?

કેમ આમ બન્યું ? એટલા જ માટે કે મુનિના તપના પ્રભાવે વ્યંતર દેવતાએ અને મુનિની ભડભડતા અગ્નિ વચ્ચેથી પણ બહાર ન નીકળી જતાં ત્યાં જ ઊભા રહેવાના ધૈર્ય અને થૈર્યે એક વ્યંતર દેવતા પ્રભાવિત થઇ ગયો, તે એણે મુનિની રક્ષા કરી.

તપ છતાં રક્ષા નહિ :-

પ્ર.- શું તપના પ્રભાવે દેવ રક્ષા કરે જ ?

ઉ.- ના, એવો નિયમ નથી, કેમકે તપ છતાં બીજી બાજુ પોતાના તીવ્ર અશુભ અશાતા-વેદનીય આદિ કર્મનો ઉદય હોય તો દેવતાનો ખ્યાલ આ તરફ ન પણ જાય અને રક્ષા ન થાય એવું ય બને.

મહાવીર પ્રભુ પર ગોશાળાએ તેજો લેશ્યા નાખી, ભગવાન પાસે જઘન્યથી એક ક્રોડ દેવતા નિરંતર સેવામાં રહે છે, તો કયાં એમાંથી એક પણ દેવતાએ એ અટકાવી ? કેમ નહિ ? શું દેવ એ વિચારમાં હતા કે ભલે ભગવાનના અશુભ કર્મનો આ નિમિત્તે ભોગવટો થઇ ક્ષય થઇ જાય ? ના, એવો વિચાર ભક્ત કરે નહિ. તો તેજોલેશ્યા કેમ ન અટકાવી ? એ જ કહેવું પડે કે દેવતાનો આ તરફ એ ક્ષણે ખ્યાલ જ નહિ. બળવાન અશુભ કર્મ જ એવું છે કે રક્ષાનાં સાધનને સ્થગિત કરી દે,

ખંધક સૂરિના શિષ્યોને પાલક પાપીએ ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા, દેવતા કયાં રક્ષા કરવા આવ્યા ? તે વખતે વિચરતા મુનિસુવ્રતસ્વામી તીર્થંકરદેવ પાસે દેવતાઓ હાજર જ હતા. પણ કેમ રક્ષા ન કરી ? **ગજસકુમાળના** માથે સોમિલ સસરાએ અંગારા ભર્યા, દેવતાએ કયાં રક્ષા કરી ? વિચરતા ભગવાનની હયાતી -કાળમાં હતા એટલે દેવોની હાજરીના અને ગમનાગમનના સમયમાં એ વાત બની હતી. તો રક્ષા કેમ ન કરાઇ ?

જવાબ એક જ કે,

તીવ્ર અશુભનો ઉદય હોય તો રક્ષાનાં સાધન પણ સ્થગિત થઈ જાય અને એ અશુભોદય વેઠી જ લેવો પડે.

પ્ર.- તપલબ્ધિથી જાતની રક્ષા કેમ નહિ ?

ઉ.- મહા તપસ્વી મહર્ષિઓને સ્વયં તપથી મહાલબ્ધિઓ ઊભી થઈ ગઈ હોય છતાં એનો ઉપયોગ પોતે પોતાના રોગ-ઉપદ્રવ ટાળવામાં નથી કરતા, કેમકે એમ કરવામાં એ દેખે છે કે

(૧) એક તો શરીરાદિનો રાગ પોષાય, અને

(૨) બીજુ એ, કે અશુભ કર્મોને સમતાથી ભોગવી લીધાથી એનો નિર્મૂળ નાશ થઈ જાય એ આવકારવા યોગ્ય છે. એટલે મહામુનિઓ એવા અવસરમાં સમતા-સમાધિ રાખી શકતા હોવાથી રોગાદિ ઉપદ્રવોને કર્મનાશમાં સહાયક મિત્ર સમજી એને સહી લે છે.

ગૂમડાં પર નસ્તર મૂકાવો તો પીડા ન થાય ? થાય, છતાં કેમ સહી લો છો ? સમજો છો કે આનાથી ગૂમડું મટી જાય, તો એ જ પ્રમાણે સમજી લો કે રોગ-આફતની પીડા વધાવી લઈએ એટલે કર્મના ગૂમડાં સાફ થતાં જાય. મહાત્માઓ કર્મના ગૂમડાંને ટાળવા રોગાદિ ઉપદ્રવોની પીડા સહી લે એ સ્વાભાવિક છે. સાથે સમતા-સમાધિનું બળ છે એટલે અસમાધિના યોગે થતાં નવા કર્મબંધ એમને થવાના નથી. આ પરથી સમજાશે કે,

મુનિ કેમ દવા લે છે ? સામાન્ય સમાધિ-બળવાળા મુનિઓ રોગ ટાળવા ઉપચાર કરે છે તે એટલા જ માટે કે રોગ સહી લે તો થોડાં અશુભનો નિકાલ તો થાય, પરંતુ અસમાધિના યોગે નવાં અશુભ બહુ ઘૂસી જાય.

શ્રુતજ્ઞાનનું મહત્ત્વ :-

અલબત્ત મુનિને મળેલ શ્રુતજ્ઞાન અર્થાત શાસ્ત્રજ્ઞાનની શક્તિથી બીજાઓને એ જ્ઞાનનો વારસો આપી શ્રુતપરંપરા ટકાવે, એ માટે પણ, ભલે રોગમાં પોતાને સમાધિ રહેતી હોય છતાં મુનિ રોગના ઔષધોપચાર કરે, કેમકે રોગગ્રસ્ત અશક્ત શરીરે શાસ્ત્રવાચના ન આપી શકતા હોય, અને એથી શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારા આગળ ન ચાલે, એની પરંપરા તૂટે, તો આગળ પર ભવ્ય જીવોનુ કલ્યાણ ન થાય. આત્મકલ્યાણનું અતિ આવશ્યક સાધન શાસ્ત્રજ્ઞાન છે, એ ન મળતાં કલ્યાણ શી રીતે સધાય ? કલ્યાણની ખબર જ શી પડે ? જીવનમાં શાસ્ત્રતત્ત્વોની ખૂબ રટણા ન હોય તો મનને સંકલ્પ-વિકલ્પોથી કોણ બચાવે ? એટલે આવા મહાન કલ્યાણ-

સાધનભૂત શ્રુતજ્ઞાનની પરંપરા અવિચ્છિન્ન ચાલે એ માટે શ્રુતદાન અખંડિત રાખવું જોઈએ. એટલા જ માટે રોગ ને ઉપચારથી શાંત કરી એ કરવું પડે.

સંતાનો પ્રત્યે શામાં બેદરકાર ?

તમને લોકોને શાસ્ત્રબોધના આ ઉંચા મહત્ત્વનો ખ્યાલ નથી, યા ખ્યાલ છતાં પરવા નથી, એટલે શ્રાવકોપયોગી શાસ્ત્રોના બોધ માટે નથી તો જાતે મહેનત કરવી, કે નથી સંતાનોને એ પમાડવા કોઈ દરકાર કરવી. સંતાન માટે બીજી અનેક દરકાર કરો છો, પરંતુ એનામાં સમ્યગ્જ્ઞાન આવે એની દરકાર કયાં ? આજે તમે જે કાંઈ થોડું પણ શાસ્ત્રપદાર્થનું જ્ઞાન ધરાવો છો એટલુ પણ સંતાનોને આપવા તમારી ધગશ છે ? ના, સ્કૂલનું ભણાવવાની ને વેપાર-ધંધામાં જોડવાની પાકી ધગશ છે, પણ માત્ર આની જ નહિ. પછી એ બોધ વિના સંતાનની દિવસ-રાત કેવી વિચારસરણી રહેશે એનો વિચાર ખરો ? વિષય-કષાયોની ચકચૂર વિચારણા જ રહેવાની ને ? એથી એનું પરલોકમાં કયાં સ્થાન ?

ખોટા વિચારોથી કેમ બચાય ?

ત્યારે શું જાતે પણ રોજ ને રોજ બોધ વધારવાની પરવા ખરી ? મગજમાં શાસ્ત્રપદાર્થોને વારંવાર રટવાની પરવા ખરી ? જો નહિ, તો મન પછી આર્તધ્યાન, ફજુલ વિચારો, ને પાપવિચારો ચાલ્યા કરે એમાં નવાઈ છે ?

(૧) નવા નવા બોધને વધાર્યા વિના શું અજ્ઞાનપણે ખોટા વિચારો નહિ ચાલે ?

(૨) ઉત્સૂત્ર-ઉન્માર્ગની ખબર નથી તો એના ય વિચાર અને આચરણનો સંભવ નહિ રહે ?

(૩) અહીં ને તહીં રાગ-દ્વેષ નહિ ચાલે ?

પણ આ બધી ભયંકરતાનો ખ્યાલ જ નથી એટલે એને ટાળનારા એકમાત્ર સાધન તરીકે શાસ્ત્રબોધને મમરાવવાનો અને વધારવાનો કોઈ વિચાર જ નથી આવતો.

ધ્યાનમાં રહે કે ખુદ ભગવાનના કામમાં પણ એમની પાસે રહેવા માત્રથી આત્માનો બચાવ નથી થતો. ત્યાં પણ ભગવાને કહેલાં તત્ત્વોની રટણા જ બચાવી શકે છે. એમાં ય શ્રાવકો વળી ભગવાનની પાસે કયાં ચોવીસે કલાક રહી શકવાના ? તો એમને બચાવ શી રીતે મળે ? મન શાસ્ત્રતત્ત્વોમાં ગુંથાયેલું ને ગુંથાયેલું રહે તો જ બચાવ મળે.

શાસ્ત્રબોધ-શાસ્ત્રરટણા એ ખોટા વિચારોથી બચવાનું અને આત્માના ઉદ્ધારનું જબરદસ્ત સાધન છે.

એટલા માટે તો કહ્યું કે,-

अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति

-જો આ જિનવચન હૃદયમાં રમતા હોય તો ત્યાં ખરેખર પરમાત્મા જ હૃદયમાં છે. **જિનોકત શાસ્ત્રનાં તત્ત્વોનું ધ્યાન એ સાચું પરમાત્મધ્યાન છે.** બાકી એકલું 'અરિહંત અરિહંત' રટયા કરે અને જિનવચનનો જ્ઞાન-ચિંતન તરફ કોઈ જ પ્રયત્ન ન હોય તો કામ ન સરે, -ન તો મન આડાઅવળા વિચારોથી બચી શકે, કે ન તો સારાસાર, વાચ્યાવાચ્ય, ને વિચાર્ય -અવિચાર્ય વસ્તુની ગમ રહે, શાસ્ત્રબોધ જ એક એવી ચીજ છે કે એથી સારાસાર વગેરેની ખબર પણ પડે અને સ્વાત્મરક્ષા પણ થાય. માટે જાતમાં અને સંતાનોમાં આ કેમ પમાય, કેમ વધે, અને કેમ એની રટણા ચાલુ રહે એની ખૂબ ચિંતા રાખો, કાળજી કરો.

વાત એ હતી કે મુનિ શ્રુતપરંપરા ટકાવવા બીજાને શ્રુતદાન કરતા રહે, ને એ કરવા સારુ રોગિષ્ઠ અવસ્થામાં રોગ હટાવવાને માટે જરૂરી ઔષધોપચાર કરી લે. એમ ગચ્છરક્ષાનો ભાર માથે હોય તો એમાં જરૂરી શરીર-શક્તિ-સ્વાસ્થ્ય ટકાવવા પણ રોગને ઉપચારથી હટાવે.

બાકી તો જો એ કોઈ પ્રશ્ન ન હોય તો તો શાંતિ-સમાધિથી રોગને સહી લઈ કર્મોના ભૂક્કા કરવા માટે જ અને નવા કર્મબંધ ટાળવા માટે જ મથે. ત્યાં કોઈ તીવ્ર ઉપદ્રવ આવે તો પણ સહી લે, કિન્તુ પોતાની લબ્ધિનો ઉપયોગ એ ટાળવા માટે ન કરે. ત્યારે તીવ્ર અશુભના ઉદય નિર્ધારિત હોય તો દેવતાને પણ રક્ષા કરવાનો ખ્યાલ ન આવે. છતાં એવું ન હોય ત્યાં તપના પ્રભાવે દેવતા રક્ષામાં લાગી જવાનો સંભવ છે. એટલે તપનો પ્રભાવ આમ પણ મોટો છે.

નાસ્તિકને આશ્ચર્ય :-

લલિતાંગ મુનિની રક્ષા થઈ, ને એ જોઈ અસંમત નાસ્તિક સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એ વિચારે છે કે અરે ! પાપીના ઉંચા પૂર તો ડૂબાડનાર બને, અને ચારે બાજુ અગ્નિ તો બાળનારો બને, છતાં અહીં આ મુનિમાં બેમાંથી એક કાર્ય ન થયું એ કેવું આશ્ચર્ય ?

તપના અચિંત્ય પ્રભાવ પર નાસ્તિક પણ અસંમત આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયો. એ ઊભો રહી ગયો. આજ સુધી ધર્મના પ્રભાવ તરફ એની દ્રષ્ટિ જ નહોતી તેથી ધર્મને નકામો જ નહિ, પણ વિટંબણાકારી ગણતો હતો. પરંતુ હવે જયાં ધર્મનો આ પ્રભાવ જોયો, એટલે હવે ખચકાયો. એના મનને થયું કે અરે ? શું ધર્મનો આવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે કુદરતના નિયમને પણ ઉથલાવી નાખે ? પાણીના પૂર તો સમાન સપાટી પર રહેલા બધાને એક સરખી રીતે ડૂબાડે, ત્યાં અહીં ઝાડ-પાન વગેરે ડૂબ્યાં પણ આ મુનિ ન ડૂબ્યા ! એમ અગ્નિ તો પાસેનાને બાળે, ત્યારે આ મુનિ ચારે તરફ અગ્નિ વિંટળાયેલ છતાં બળ્યા નહિ !

નાસ્તિકનો મનનીય પસ્તાવો :-

થોડા ય ધર્મનો પ્રભાવ :-

નાસ્તિકના મનને પારાવાર પસ્તાવો થયો કે 'અરે ! જો ધર્મ આવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવવંતો છે, તો એ સૂચવે છે કે ધર્મમાં કોઈ અજબ સામર્થ્ય રહેલું છે, પછી કદાચ સંયોગ ન હોય ને આવો પ્રત્યક્ષ ન જણાય, છતાં અંદરખાને તો જરૂર કાંક ને કાંક સામર્થ્ય ઊભું કરે જ, તો પછી શું મેં આવા કલ્યાણકારી ધર્મને વિટંબણાકારક લેખ્યો ? આ મેં અધમે લોકોને ધર્મ નકામો અને વિટંબણાકારી કહી કહી કેવાં ઊંધા માર્ગે ચડાવ્યા ! કેઈ માણસો ધર્મસાધના કરતા હશે, એમને બિચારાને ધર્મ ભૂલાવી પાપમાં ડૂબતા રાખ્યા ? આ મારો ધર્મ પ્રત્યે અને લોકો પ્રત્યે કેટલો બધો દ્રોહ ?'

જીવો જો સંસારનાં બીજા બીજા કૃત્યઅપકૃત્ય કરવા સ્વતંત્ર હોવાનું હું માનતો, તો પછી ધર્મસાધન કરનાર પણ એ કરવા સ્વતંત્ર છે એમ કેમ માન્યું નહિ ? છતાં મેં ધર્મ પર ઘા કરી કરી ધર્મને લોકમાં પ્રસરતો અટકાવ્યો, આ મેં ધર્મનો ભારે દ્રોહ જ કર્યો ગણાય, ધર્મની પ્રત્યે ગૂંડાગીરી જ આદરી ગણાય.

એમ, લોક મારા ભરોસે, મારી ચાલાક વાણીમાં ફસી ધર્મ ભૂલ્યા, તેમાં પણ મેં લોકનો ય દ્રોહ કર્યો ગણાય. મારું કૃત્ય કેવું ગોઝારું ?

દ્વેષ-દુર્બુદ્ધિનો પશ્ચાત્તાપ :

પાછું વળી આવા સમર્થ પ્રભાવવંતા ધર્મને સાધનારા મહાત્માની પ્રત્યે ઈર્ષ્યા કરી ? ને મેં એમને બાળી નાખવાનો પેતરો કર્યો ? આ મારું કેવું ગોઝારું કૃત્ય ? દુનિયામાં મને બીજો કોઈ દુષ્ટ ન દેખાયો, તે મેં આવા ધર્માત્માને જ દુષ્ટ દેખ્યા ? કેવી મારી ખતરનાક દુર્બુદ્ધિ કે ગુણિયલના ગુણ ગાવાનું તો બાજુએ રહ્યું, પણ એમનામાં દુષ્ટતાનો મેં આરોપ કર્યો ? એમ તારણહાર ને પ્રભાવવંતા ધર્મ પર ભારોભાર દ્વેષ કરી મારણહાર નાસ્તિક અને અધર્મને સારા માનવાની તથા એ રીતે એનો પ્રચાર કરવાની પણ મારી કેવી ભયંકર દુર્બુદ્ધિ ?

આત્મા-કર્મની સાબિતી :-

અસંમત નાસ્તિકને ધર્મ અને ધર્મી પ્રત્યે કરેલ દ્વેષ ઈર્ષ્યા અને દ્રોહ માટે પારાવાર પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો. એમાં એને આત્મા, ધર્મ, પુણ્ય-પાપ વગેરે પર શ્રદ્ધા ઊભી થઈ-ગઈ એના મનને થયું કે જ્યારે આ મહર્ષિને પ્રત્યક્ષ કોઈ બચાવનું સાધન હતું અને પૂરમાં બીજા સાથે ડૂબવાના તેમજ અગ્નિની વચમાં બળી રાખ થવાના પૂરાં કારણ હતા, છતાં એ ન ડૂબ્યા કે ન લેશ બળ્યા, તો એ સૂચવે છે કે એ એમના ધર્મને આભારી હતું, એમના અદ્રશ્ય પુણ્યને આભારી હતું. તેમજ ધર્મ અને પુણ્ય કોઈ શરીરની વિશેષતા નહિ શરીર તો જડ છે, પૌદ્‌ગલિક છે,

એને વળી ધર્મ અને પુણ્ય શા ? એટલે સાબિત થાય છે કે એ વિશેષતા આત્માની છે, માટે આત્મા જેવી વસ્તુ છે, અને એના પર ધર્મવસ્તુ તથા પુણ્ય-પાપકર્મ જેવી વસ્તુ પણ છે. એ છે તો પરલોક-વસ્તુ ય છે. નહિતર તો આ જગતમાં વિચિત્ર અવતાર શા ? જન્મેલાઓમાં કેઇ પ્રકારની વિચિત્રતાઓ શી ? એ બધું આત્મા અને કર્મ તથા પરલોકવસ્તુને જ આભારી છે.

પરલોકચિંતા આત્મચિંતા :-

ત્યારે મેં આ જીવનમાં એ બધું ઉડાવવાની ધિક્ષઇ કરી,
લોકોનો દ્રોહ કર્યો,
ધર્મગુરુઓને રંજાડયા,
જીવનમાં જાતે કશો ધર્મ કર્યો નહિ,
અભિમાન, વિષયલંપટતા, ધનતૃષ્ણા અને હિંસાદિ પાપો સેવ્યાં,

તો મારું શું થશે ? ઉત્તમ માનવ જીવનની આવી ભયંકર બરબાદી કરી ? આત્માને ભૂલી માત્ર શરીર સામે જ દ્રષ્ટિ રાખી તેથી જ આ જીવન ગોઝારી અપકૃત્ય-દુષ્કૃત્યભર્યું બનાવ્યું. ધિક્કાર છે મારા આ નાશંવત શરીરને, ઇન્દ્રિયોને અને એના વિષયોને કે જે આ લંપટતા-તૃષ્ણા-મદ અને હિંસાદિ પાપાચરણ કરાવે છે !

હું સનાતન-શાશ્વત આત્મા, મારે વળી આ બધા નાશંવત પદાર્થો સાથે શું લાગેવળગે ? એ બધાથી મારા આત્માને શો લાભ ?...

નાસ્તિક કેવળ જ્ઞાન પામે છે ! :-

બસ, પાપોના ઘોર પશ્ચાત્તાપ પર અસંમતનું મન હિંસાદિ, દુષ્કૃત્યો અને ક્રોધાદિ કષાયદોષો પરથી તદ્દન ઉઠી ગયું, અને શરીર સુદ્ધાં બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યે એને એટલો બધો અભાવ થઇ આવ્યો કે એમને આત્માથી તદ્દન અલગ દેખવા પર ધ્યાન ગયું. એ પરમ આસ્તિક બની પોતાના આત્માને એ શરીર આદિથી બિલકુલ નિરાળો, સંબંધ વિનાનો, અને શરીર પરનાં સુખ દુઃખની અસર વિનાનો દેખ્યો. ધ્યાન આત્માના અલિપ્તભાવ પર અને એના જ્ઞાનાદિ ગુણો પર ચોંટી ગયું. એમ પાપોથી વિરતિ, જાગૃતિ અને અનાસક્ત યોગ ઊભા થઇ ગયા.

આમાં એ ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડતો ચડતો હિંસાદિ પાપોથી અને ક્રોધાદિ કષાયના ભાવોથી તદ્દન વિરામ પામી, અનાસક્ત યોગથી શુકલ ધ્યાનમાં લીન બન્યો, ક્ષપકશ્રેણી માંડી આત્માની અંદરના ઘાતી કર્મોને એ ધ્યાનાગ્નિમાં બાળી સાફ કરી નાખ્યા, વીતરાગ બન્યો ને કેવળજ્ઞાન પામ્યો.

આત્માની મહાસ્વતંત્રતા કયાં ?

આત્માની શુભ અને શુદ્ધ ભાવનો કેટલો બધો ઉંચો પ્રભાવ છે ? ખૂબી તો એ છે કે એવા ભાવ કરવામાં કોઈ સંયોગ-પરિસ્થિતિ બાધક નથી. આત્મા એ કરવામાં સ્વતંત્ર છે, અને જેવો પુરુષાર્થ કરે તે પ્રમાણે એમાં આગળ વધી શકે છે. એટલેસ્તો લલિતાંગ મહામુનિ હજી સરાગતાની અને છદ્મસ્થતાની ધરતી પર ઊભા છે, અને અસંમત એક વખતનો મહા નાસ્તિક, તે અત્યારે વીતરાગતાના અને સર્વજ્ઞતાના આસમાનમાં ઉડી રહ્યા છે.

મુનિ કેમ પાછળ ?

શું મુનિએ આત્માને શરીરથી તદ્દન નિરાળો નહોતો માન્યો ? એમણે શું હિંસાદિ પાપાચરણો અને ક્રોધાદિ દોષો નહોતા વોસિરાવ્યા ? બધું હતું પણ અનાસક્ત-યોગની એવી પ્રબળતા એમને હજી જાગી નહોતી. ત્યારે અસંમતને પોતાના ઘોર દુષ્કૃત્યના ધીખતા-સળગતા પશ્ચાત્તાપથી વિકસી ઉઠેલા શુભ અને શુદ્ધ ભાવ પર અનાસક્તભાવ ઝળહળી ઉઠ્યો. એથી એ મુનિ કરતાં આગળ વધી ગયા !

આમાંથી બે વસ્તુ મોટી શીખવા મળે છે-

(૧) પાપોના પશ્ચાત્તાપના જોસનો પ્રભાવ; ને

(૨) શુભ અને શુદ્ધ ભાવ અંગે આત્માનું પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય.

પાપાચરણ ખરાબ વસ્તુ છે પણ જો પછીથી સમજ આવી જાય, તો સેવેલા પાપાચરણ ઉપર પોતાના પાપી આત્માની પ્રત્યે એટલી બધી ઘણી જુગુપ્સા ઊભી થાય છે, પાપાચરણનો એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ સળગી ઉઠે છે કે એમાં એ દુષ્કૃત્યોનાં બીજ બળીને સાફ થઈ જાય છે.

દુષ્કૃત્યનાં બીજ કયાં ?

(૧) પહેલું તો પોતાની મિથ્યામતિ, કુમતિ, જીવનમાં પાપોને કર્તવ્ય માનવાની દુર્બુદ્ધિ-દુરાગ્રહ એ દુષ્કૃત્યોનું બીજ.

આના પર ઘા પડ્યો એટલે મહામોહનો આત્મા પરથી અધિકાર ઉઠે, વર્ચસ્વ ઉઠી જાય.

મોહનો અધિકાર ઉઠી ગયો એટલે

(૧) એના નચાવ્યા નાચવાનું મૂકી દેવાય, (૨) જ્ઞાનીના વચનનો આત્મા પર અધિકાર-વર્ચસ્વ સ્થપાય, (૩) એમના કહેલાં સત્કૃત્યો કર્તવ્ય લાગે. (૪) દુષ્કૃત્યોની મમતા પકડ છૂટી જાય, અને(૫) સત્કૃત્યોની મમતા જાગે.

(૨) માટે દુષ્કૃત્યોનું બીજુ બીજ મહામોહનો અધિકાર-વર્ચસ્વ, આત્માની મહામોહ પ્રત્યે ગુલામી.

(૩) ત્રીજું બીજ આ, કે દુષ્કૃત્યોની મમતા, ખુશી, દુષ્કૃત્યોના દેખાતા

લાભમાં રાજીપો કોઈના પર ક્રોધ કર્યો અને એમાં ફાવટ દેખાઈ, સામો દબાઈ ગયો, આપણી વાહવાહ થઈ, ત્યાં એ બધું ગમી જાય છે. આ લાભોનો રાજીપો નવાં દુષ્કૃત્યો આચરવાના ભાવ ઊભા રાખે છે, દિલમાં એનો કોઈ સંકોચ નહિ, કોઈ રંજ નહિ. દુષ્કૃત્યો ફરી સેવવા પડે એની હોંશ રહે...આ બધું શું છે ? દુષ્કૃત્યોનું બીજ સલામત રહ્યું.

(૪) એમ દુષ્કૃત્યકારી સ્વાત્મા સારો લાગે એ બીજ. પછી દુષ્કૃત્યો કરવામાં સજ્જ રહેવાનો.

આ બીજો બળીને સાફ થઈ જાય, પછી તો દુષ્કૃત્ય આચરવા તરફ કોઈ હોંશ નહિ, હોશિયારી નહિ, આત્માની દશા અને દિશા જ પલટાણી.

દુષ્કૃત્યોના સળગતા પશ્ચાત્તાપમાં એનાં બીજ બાળી નાખવાની સજ્જડ તાકાત છે. પશ્ચાત્તાપ કરતાં આવડવો જોઈએ, દિલનાં ઉંડાણમાંથી એ ઉઠવો જોઈએ. અસંમત નાસ્તિક એવા, પશ્ચાત્તાપમાં ચડ્યો હતો. એણે જોયું કે મુનિ ભલે બળ્યા નહિ, પરંતુ મેં તો ખરેખર એમને બાળી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો, એટલે વસ્તુ સ્થિતિએ તો બાળી નાખવાનું જ પાપ કર્યું, આટલી બધી પાપિષ્ઠ કાર્યવાહી કેમ થઈ ? કારણ એ જ કે જીવન નાસ્તિકવાદમાં નાના મોટા પાપાચરણોભર્યું રાખ્યું એટલે આ પાપાચરણોમાં ડૂબાડૂબ રાખનારો અને ગોઝારા વિષયસુખમાં લયલીન રાખનારો નાસ્તિકવાદ પણ ખોટો અને એ પાપાચરણો તથા વિષયાસક્તિ ય ખરાબ.

વળી જ્યારે મુનિનાં આંતરિક સંયમ અને તપ ધર્મનો આટલો પ્રભાવ જોવા મળ્યો, ત્યારે એ સૂચવે છે ધર્મ એ ખરેખરી ચીજ છે, અને એ શરીરની નહિ પણ આત્માની વસ્તુ હોઈ આત્મા પણ એક સત્ તત્ત્વ છે. એ છે માટે તો દુષ્કૃત્ય કરાવનારા રાગ-દ્વેષ-મિથ્યામતિ વગેરે મલિન ભાવોને છોડી સન્મતિ-વૈરાગ્ય-ક્ષમા-અહિંસાદિ શુભ ભાવો કરવામાં આત્મા સ્વંતત્ર છે એમાં એને પોતાના શરીરની પણ પરવા રાખવાની જરૂર નથી. શરીર કચરાઈ જાય, કૂટાઈ જાય, તો પણ આત્મા મલિન ભાવોને અટકાવવામાં અને પવિત્ર ભાવોને વિકસાવવામાં સ્વંતત્ર છે. તો હવે મારે આ શરીરથી સર્યું. મારે બહારના વિષયો માનપાન અને આ શરીર સાથે શો સબંધ છે ? કશો જ નહિ. મારે સંબંધ છે વૈરાગ્ય-ભાવ, ઉપશમ-ભાવ, ઉદાસીનભાવ વગેરે પવિત્ર ભાવો સાથે.

આત્મ-સ્વાતંત્ર્યની અજમાયશ :-

બસ, અસંમત નાસ્તિકે આત્માનું ખરેખરું સ્વાતંત્ર્ય અજમાવ્યું, અશુભ ભાવોથી તદ્દન અલગ અલિપ્ત થતો થતો શુભ ભાવોમાં ચડ્યો અને આગળ વધતા શરીર-આત્માના ભેદનો સચોટ અનુભવ કરતો શરીર પ્રત્યે પણ તદ્દન અનાસક્ત

ભાવમાં ચડી ગયો. આત્મતત્ત્વના એકાકાર ચિંતનમાં રમતાં એ સ્વરૂપ રમણતાના શુદ્ધ ભાવમાં આરૂઢ થયો. ત્યાં શુકલધ્યાન લાગતાં એણે ક્ષપકશ્રેણી માંડી પહેલાં મોહનીય કર્મનો અને પછીથી બાકીના જ્ઞાનાવરણીય આદિ સમસ્ત ઘાતી કર્મોનો સર્વથા નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આત્માનું આ સ્વાતંત્ર્ય વિચારવા જેવું છે, મન પર લેવા જેવું છે. શરીર એનું એ ઊભું છતાં પ્રતિકૂલતામાં એકવાર ક્રોધાદિ ભાવો ભભૂકી ઝળહળી ઉઠે છે, એ સૂચવે છે કે શરીરની અંદર આ ભાવોનું પરિવર્તન કરનાર આત્મા જેવી કોઇ જુદી વસ્તુ છે, ને એ ક્ષમાદિ શુભ ભાવો કરવામાં સ્વતંત્ર છે.

આત્માનું આ સ્વાતંત્ર્ય બહુ લક્ષમાં લેવાય તો બહારના સંયોગને મહત્ત્વ ન આપતા પોતે મલિન ભાવોને અટકાવીને શુભ પવિત્ર ભાવો ઝગમગાવી શકે, પોતાની સ્વતંત્રતાનું ભાન જોઇએ, ગૌરવ જોઇએ, એનો સદુપયોગ કરી લેવાની તમન્ના જોઇએ.

આત્માનાં સ્વાતંત્ર્યનો સદુપયોગ કરી લેવા માટે શું માનવભવને તોલે કોઇ બીજો ભવ છે ? ના, નથી. આત્મા તો તિર્યંચ શરીરમાં પણ છે, દેવના શરીરમાં ને નારકીના શરીરમાં પણ છે, કિન્તુ તિર્યંચ ગતિમાં વિવેક નહિ, અને દેવ-નરક ગતિમાં નિઃસીમ ભોગવિલાસ-મારપીટ, ત્યાં સ્વાતંત્ર્ય કેટલું અજમાવી શકે ? એ તો એક આ માનવભવ જ એવો સહાયક છે કે જયાં મલિન અશુભ ભાવોને અટકાવવામાં અને શુભ પવિત્ર ભાવો વિકસાવી પરમ શુદ્ધ ભાવમાં પહોંચી જવા આત્મા પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અજમાવી શકે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" **વર્ષ-૧૭,અંક-૩૦,તા.૫-૪-૧૯૬૯**

બિયારણના સહારે શું ? માનવભવના સહારે :-

માટે આ ભવનો સહારો સમજો. ખેડૂત પાસે ઘઉંના થેલા હોય એના સહારે માલમિઠાઇ બનાવી ખાવાની લહેર તો ઉડાવી શકે, પરંતુ ખેડૂત એમ ન કરતાં એના સહારે ખેતરમાં મોટા મબલખ પાક ઉતારે છે. એમ માનવભવના સહારે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં મૂઢ બની મલિન ભાવોમાં રમતા રહી શકાય છે, પરંતુ એનું પરિણામ શું ? એવા ભાવો તો બીજા-ત્રીજા ભવના સહારે કયાં નહોતા થઇ શકતા ? ખેડૂતની જેમ લાંબા ગાળે શું ? એ વિચાર રાખી આ ભવના સહારે શુભ પવિત્ર ભાવોમાં રમતા બની જવું જોઇએ.

આત્માના સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ મલિન ભાવોને અટકાવવામાં અને શુભ

ભાવોને વિકસાવવામાં કરવો જોઈએ.

અસંમત નાસ્તિકે આ સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ કર્યો તો કેવળજ્ઞાન પામવા સુધી શુભ અને શુદ્ધ ભાવને વિકસાવ્યો. પરંતુ એમાં નિમિત્ત શું મળ્યું ? લલિતાંગ મહર્ષિના તપનો પ્રભાવ એ નિમિત્ત બન્યું. મુનિ પહેલાં એનો નાસ્તિકવાદ મૂકવામાં વાદવિવાદમાં ઉતરવાને બદલે બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપમાં ચડ્યા, એનો એ પ્રભાવ પડ્યો કે નદીના પૂર એમને ડૂબાડી શક્યા નહિ, અગ્નિ એમને બાળી શક્યો નહિ, અને નાસ્તિક ચોંકી ઉઠતાં જાતે જ હૃદય-પરિવર્તન કરી નાસ્તિકતા મૂકી દઈને શુભ ભાવમાં ચડ્યો.

તપની બલિહારી છે. માટે જ ભગવાન કહે છે કે, પૂર્વે પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્તથી નહિ તોડેલાં પાપકર્મો કાં તો હવે ભોગવાઈને નાશ અગર તપથી નાશ પામી શકે. ત્યારે બધા જ કર્મ ભોગવી ભોગવીને જ નષ્ટ કરવાને કોણ તૈયાર હોય ? એમાં જન્મારા પણ કેટલા બધા જોઈએ ? એટલે કર્મનાશનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય જ તપ તે શક્ય એટલા ઉત્કૃષ્ટ તપમાં લાગી કર્મોના ઝુંડના ઝુંડ સાફ કરવાના હોય.

એ તપમાં ભલે સ્વાધ્યાય-ધ્યાનાદિ આભ્યન્તર તપ ચડિયાતો છે, કિન્તુ એને ખરેખર પુષ્ટ કરનાર બાહ્ય તપ છે.

અનશન-ઉપવાસાદિ-દ્રવ્યસંક્ષેપ, રસત્યાગ. કાયકષ્ટ વગેરેથી મનની બાહ્યવૃતિઓ પર અંકુશ મૂક્યો હોય તો જ શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સ્વસ્થ ચિત્તે થઈ શકે, ધ્યાન સ્થિર લાગી શકે. નહિતર તો વૃત્તિઓ કૂદાકૂદ કરતી હોય ત્યાં સ્થિરપણે અને સ્વસ્થતાથી સ્વાધ્યાય ધ્યાન કયાં થાય ? વળી બાહ્ય તપથી ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં જવા પર કોઈ અટકાયત ન હોય, અંકુશ ન હોય, અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોની અ-વિરતિ હોય, તો પણ ધ્યાનને કેટલી જગા રહે ?

ધ્યાનમાં ચિત્તસ્થૈર્યના ઉપાય :-

કહેવાનો સાર આ છે કે મહર્ષિ ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકતા, તે બાહ્ય તપના જોર ઉપર, કાયકષ્ટ તપમાં ઉપવાસો કરીને કાયાને કાયોત્સર્ગમાં ઊભી રાખવામાં કષ્ટ પડે એ સ્વેચ્છાએ વધાવી જ લીધેલું, તેથી હવે મનને કાયામાં જવાનું રહે નહિ, તેમજ સંલીનતા તપથી કાયા-વાણી ઈન્દ્રિયો-ઈન્દ્રિય વિષયોની પ્રવૃતિ સંકોચી લીધી તેથી મનને એમાં જવાનું રહે નહિ, એટલે સહેજે એ મન ધ્યાનમાં સ્વાધ્યાયમાં સ્થિર ચાલ્યા કરે. તાત્પર્ય,

બાહ્યતપમાં મન બાહ્યમાંથી હટાવાય છે, અને આભ્યન્તર તપમાં મનને અંતરમાં સ્થિર કરાય છે.

આમ મહર્ષિની બાહ્ય તપના બળ ઉપર ઊભી થયેલ આભ્યન્તર તપની

સાધનાનો જે પ્રભાવ પડ્યો એથી અસંમત નાસ્તિક નાસ્તિકપણું મૂકી આસ્તિક થયો, પોતાના પાપો પર એટલા અનહદ પશ્ચાત્તાપ અને ધર્મ પર એટલી બધી અથાગ શ્રદ્ધાવાળો બન્યો કે શુભ ભાવનામાં આગળ વધતાં ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધી ચડી ગયો.

કર્મ ભોગવાઈને તૂટે એના કરતા તપથી અનેક ગુણા તૂટે. માત્ર ભોગવીને જ તોડવાના હોય અગર તપથી થોડા જ પ્રમાણમાં કર્મનાશ થતો હોય, તો તો કર્મોના નિકાલનો પાર જ ન આવે. માટે કહો, જંગી કર્મનાશ તપથી થાય. અસંમત નાસ્તિકે પૂર્વ ભવે એવી મહા તપ સાધનાથી કર્મનાશ કર્યો હશે, પરંતુ કોઈ ધર્મ-વિરાધનાથી અહીં નાસ્તિકપણું આવ્યું હશે, છતાં મુનિના તપના પ્રભાવે એનું હૃદય પરિવર્તન થયું, ને ધ્યાનતપ સુધી ચડી ગયો, તો એ તપે સમસ્ત ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી નાખ્યો.

શુભ ધ્યાનમાં લાગવું છે ? તો સ્થિર મનથી લગાશે, અને એ માટે કાયા ઈન્દ્રિયો અને એના વિષયોમાં તણાઈ જતું મન બાહ્ય તપથી અટકાવવું પડશે. પછી ત્યાં અશુભ આર્તધ્યાન અટકશે તો જ શુભ ધર્મધ્યાન લાગશે. આર્તધ્યાનને પ્રેરનારી છે સુખશીલતા, અસંયમ, ને વિષયાસકિત એને અટકાવ્યા વિના આર્તધ્યાન શાનું અટકે ? ને એ વિના શુભ ધ્યાન કયાંથી લાગે ? જો એ આર્તધ્યાનમાં તો ધર્મધ્યાનમાં નહિ. માટે આર્તધ્યાનમાં મનને લઈ જનારી કાયા ઈન્દ્રિયો અને વિષયોના અભ્યાસ બાહ્ય તપના લાંબા અભ્યાસથી ઓછા કરી નાખવા પડે.

આભ્યન્તર તપ :-

બાહ્ય તપનો મહિમા જોયો. એ આભ્યન્તર તપનું બળ વધારવામાં ઉપયોગી છે. પ્રબળ આભ્યન્તર તપનું મહત્ત્વ ઘણું છે. આભ્યન્તર તપની પરવા ન હોય, ઉપેક્ષા હોય, તો કોરો બાહ્ય તપ એળે જાય છે, જુઓને,–

આભ્યન્તર તપનો પહેલો પ્રકાર પ્રાયશ્ચિત :- એની પરવા ન રાખી તો લક્ષ્મણા અને રુકમી સાધ્વીનાં કઠોર લાંબા બાહ્ય તપ એળે ગયાં ! એમના આત્માને એ બચાવી શકયા નહિ. સેવેલા દોષની ગાંઠ પડી ગઈ, એના પર માનકષાય ભભૂકતો રહ્યો, એથી અનેકાનેક દુર્ગતિના ભવોમાં ભટકવું પડયું, ત્યારે કહેવાય કે મન-વચન-કાયાના પાપોનું ગુરુ આગળ આલોચન-પ્રકાશન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું ને વહ્યું હોય તો પાપ નષ્ટ થવાથી દુર્ગતિ અટકે.

પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ દુર્ગતિઓનાં જનમ અટકાવે છે, પરભવે દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવે છે.

વચનના પાપ પર દ્રષ્ટાન્ત :-

એક ગરીબ માતાને દીકરાએ ગાળ દીધી કે શું શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ?

અને સામે માતાએ સંભળાવ્યું કે તારા કાંડા કપાઈ ગયા હતા ? તો આ વચનના પાપ પર બંને જણ પરભવે મહાદુઃખદ પ્રસંગમાં મૂકાયા, કેમકે પાપ કર્યું ખરું પણ પછી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું.

વસ્તુ એમ બની કે છોકરો મજૂરી કરી ઘરે આવ્યો, ભૂખ્યો થઈ ગયો, મા ઘરમાં નથી, મજૂરીએ ગઈ છે. પેલો ખાવા માટે ત્યાં શોધે છે, પણ કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નહિ. ધુંઆફુંઆ થઈ ગયો, તે મા ઘરે આવતા કહે છે કયાં શૂળીએ ચડવા ગઈ હતી ? આ તારો સગલો ભૂખ્યો થશે એનું ભાન નહોતું ? તે કશું ખાવાનું કર્યું નથી ?

ત્યાં માતા પણ રોષમાં આવી ગઈ, તે સામું કઠોર સંભળાવે છે કે તારા કાંડા કપાઈ ગયા હતા ? આ શીંકેથી રોટલો લેતા શું થયું ?

બસ, બંનેએ શું કર્યું ? આટલું જ, કઠોર વચનનું પાપ. પછી તો કોઈ સુકૃત પણ કર્યા હશે, દિલ ધાર્મિક પણ પામ્યા. મા એક ગામમાં શેઠની દીકરી થઈ, અને દીકરો બીજા ગામે શેઠનો પુત્ર થયો, ભવિતવ્યતાવશ બંનેની સગાઈ થઈ, પણ પૂર્વે પેલાં વચનનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું નથી, ગુરુ આગળ એની આલોચના કરી નથી, તે એના બંધાઈ ગયેલાં અશુભ કર્મે હવે જુઓ કેવો ભયંકર દુઃખદ પ્રસંગ સરજ્યો.

દુઃખદ પ્રસંગ શો બન્યો ?

કાંડા કપાયાની ગાળે કાંડા કપાયા :-

છોકરાનો જીવ શ્રેષ્ઠિપુત્ર સસરાનું ગામ પરગામ જવા નીકળ્યો છે, રસ્તામાં સસરાનું ગામ આવ્યું પણ અંધારુ થયેલું તેથી ગામની બહાર દેવળ-ધર્મશાળામાં સૂઈ ગયો. અહીં માતાનો જીવ શ્રેષ્ઠિકન્યા એ જ ગામમાં સાંજ પછી મકાનની પાછળના બગીચામાં ફરવા નીકળી. એવામાં ત્યાંથી એક ચોર જતો હશે, એની નજર આ એકલી કન્યા પર પડી, એના હાથ પર સોનાના કંકણ દેખ્યા, તેથી ચોરનુ મન લોભાયું. કન્યા પાસે જઈ છરો દેખાડી કંકણ આપી દેવા કહે છે. પેલી આનાકાની કરે છે. અહીં પેલી ગાળનું, તારા કાંડા કપાઈ ગયા હતા ? એ ગાળનું કર્મ ઉદયમાં આવે છે એટલે ચોરે એકદમ જ છરાથી છોકરીનાં કાંડા કાપી કંકણ લઈને દોટ મૂકી.

કન્યાએ કરુણ ચીસ પાડી, બાપ બહાર આવ્યો, કન્યા પાસેથી ચોરની વિગત જાણતા એણે ચોરની પૂંઠે તરત કોટવાળ દોડાવ્યા. ચોર આગળ દોડે છે, કોટવાળ રાડ પાડતાં પાછળ દોડે છે. પેલો ગામ બહાર નીકળી જુએ છે કે પાછળ પકડો પકડો ચોરને પકડો ની રાડ પડી રહી છે, ને કોક દોડતા આવતા લાગે છે.

ચોરના કંકણ-છરો શ્રેષ્ઠિપુત્ર પાસે :-

ચોર ગભરાયો કે જો કંકણ સાથે પકડાયો તો મર્યો સમજો, ને કંકણને બહાર ફેંકી દઇ ભાગું, તો ય કોટવાળ પૂંઠ પકડે, એટલે એણે દેવળમાં ઘૂસી જઇ પેલા સૂતેલા શ્રેષ્ઠિપુત્રની બાજુમાં છરો મૂકી કંકણ એના શરીરની નીચે ગોઠવી દીધાં પછી પોતે બહાર નીકળી જઇ ઝાડીમાં છુપાઇ બેઠો.

શ્રેષ્ઠિ પુત્ર ચોર તરીકે : શૂળીની ગાળે શૂળી :-

અહીં હવે કોટવાળા દોડતાં આવે છે, અને મંદિરમાં જઇ તપાસ કરે છે તો પેલા ઊંઘતા તપાસ કરતાં શ્રેષ્ઠિ પુત્ર પાસે છરો જોઇ વહેમાય છે, અને શરીર નીચેથી કંકણ પણ મળી આવે છે. છોકરાને જ ગુનેગાર માનીને લાત લગાવી કહે છે લુચ્ચા, આ બદમાશી કરીને અહીં ઊંઘવાનો ડોળ કરે છે ? ઊઠ ઊઠ, હવે તારો કાળ આવી લાગ્યો છે.

છોકરો કહે 'ભાઇસાબ ! હું તો પરદેશી છું, હું કાંઇ જ જાણતો નથી. આ છરો ય મારો નથી, ને કંકણે હું લાવ્યો નથી.'

કોટવાલ કહે, 'બેસ હરામખોર ! તને ઓળખીએ છીએ.'

એમ કહી છોકરાને પકડી લઇ ચાલ્યા રાજા પાસે. રાજાએ કોટવાળનું નિવેદન સાંભળી સજા ફરમાવી કે 'આને શૂળી દઇ દો.' બસ, અહી શું શૂળીએ ચડવા ગઇ હતી ?' એ ગાળનું કર્મ ઉદયમાં આવ્યું. તે શ્રેષ્ઠિપુત્રને વહેલી પ્રભાતે શૂળી ભોંકાઈ ગઇ.

જ્ઞાનીનો પ્રકાશ :-

સવારે જ્ઞાની ભગવંત પધાર્યા, લોકો એમની દેશના સાંભળવા આવ્યા. જ્ઞાની કહે છે, 'મહાનુભાવો ! પ્રમાદમાં ન પડશો. પ્રમાદ જેવો કોઇ શત્રુ નથી. એ જીવંને ભયંકર દુઃખમાં મૂકે છે. દા.ત. જુઓ અહીંની શ્રેષ્ઠિકન્યા અને બહારથી આવેલ એના પતિની કરુણ દશા...' એમ કહી જ્ઞાની મહાપુરુષે આખી હકીકત કહી સંભળાવી. બતાવ્યું કે પૂર્વભવે ગુસ્સામાં 'શૂળીએ ચડવા ગઇ હતી ?' બોલનાર પુત્રના જીવને એ ક્રોધ પ્રમાદ અને અપશબ્દ-પ્રમાદે અહીં ખરેખર શૂળી ભોકાવાનું ભયંકર દુઃખ દેખાડ્યું, ત્યારે ગુસ્સામાં 'કાંડા કપાઇ ગયા હતા ? બોલનારી માતાના જીવને અહીં કાંડા ખરેખર કપાવાનું જાલિમ દુઃખ આવ્યું.'

આ સાંભળતા જ ત્યાં સાંભળવા આવેલી પેલી કન્યા અને એનો બાપ ચમકી ઉઠ્યા, જઇને શૂળી દીધેલા પેલા માણસને જુએ છે તો બાપે એને પોતાના જમાઇ તરીકે ઓળખી લીધો. કન્યા પિતા બંનેને પારાવાર ખેદ થયો કે અરેરે ? ગુનેગાર તો બીજો જ, ને આ બિચારો નિર્દોષ આપણો સગો જ શૂળીએ ભેદાયો.

કન્યા-કુમારને પસ્તાવો :-

ત્યાં જ્ઞાનીનાં વચનથી કન્યા અને એના પતિને પોતાના પૂર્વના ગુસ્સાના બોલ પર ભારે તિરસ્કાર છૂટયો, મનને દુઃખનો પાર નથી. જ્ઞાની ભગવંત સમજાવે છે કે વિષયો અને કષાયો એ પ્રમાદ છે. એના બોલ અને કાર્યવાહી એ પ્રમાદાચરણ છે. મન, વાણી કે કાયાથી થતું પ્રમાદાચરણ ભયંકર છે. આ જીવનમાં એ સેવાઇ ગયા હોય તો પશ્ચાત્તાપ સાથે ગુરુ પાસે માગી લેવું જોઇએ. એથી એ પાપ ધોવાઇ જાય, એનાં બંધાયેલ કર્મ તૂટી જાય નહિતર તો એ ભવાંતરે ભયંકર દુઃખદ વિપાક દેખાડે, પછી જ એ તૂટે.

કન્યા અને શ્રેષ્ઠિપુત્ર બંનેને ત્યાં પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું, બંનેએ ગુરુ આગળ પાપનો ઇકરાર કર્યો અને પેલો શૂળીએ વિંધાયેલો તો હવે મરવા પડયો છે તે એણે અનશન કરી લીધું, અને કન્યા કઠોર તપ વગેરે ધર્મમાર્ગે ચડી ગઇ, જેથી પ્રમાદથી બચી જવાય.

જ્ઞાનીના કહેવા હિસાબે બંનેએ પૂર્વે ગુરુ પાસે જઇ પાપનું નિવેદન અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોત તો આ દુઃખદ પ્રસંગથી બચી જાત. **પ્રાયશ્ચિત્ત એ આવા દુઃખદ પ્રસંગથી બચાવી લે છે.**

પ્ર.- બોલવાનું પાપ તો મામુલી જેવું છે, તો એના પર સજા આટલી બધી ભયંકર કેમ ? શું કર્મસત્તાને ત્યાં અન્યાય છે ?

ઉ.- ના, અન્યાય નથી, પરંતુ આવડી મોટી સજાની પાછળ કારણ એ છે કે,

નાના દેખાતા ગુના પર ભયંકર કર્મ સજા પાછળનાં કારણો-

(૧) બુદ્ધિશક્તિવાળો મનુષ્ય ભવ એ જીવનો ઊંચો હોદ્દો છે. ઊંચા હોદ્દાવાળાનો નાનો પણ ગુનો આ દુનિયાની સરકારમાં ય મોટો ગુનો ગણાય છે, ન્યાયાધીશે થોડી પણ લાંચ ખાધી એમ સાબિત થાય, તો એ હોદ્દા પરથી ડૂલ ! અને ભારે સજા પામે છે ! એમ,

ઊંચા હોદ્દાવાળો માનવ ભવ, એમાં નાનો પણ ગુનો મોટા જેવો છે.

આ એક કારણ, બીજું કારણ આ,-

(૨) બોલવાનું કે કરવાનું પાપ ભલે બાહ્ય દેખાવમાં નાનું દેખાય, પરંતુ એની પાછળ ધમધમી ઊઠેલો ગુસ્સો એને મોટો ગુનો બનાવી દે છે.

દા.ત. જુઓ, અંધારામાં સાપ સમજી દોરડા પર લાકડીનો ઘા કર્યો, ત્યાં દેખીતો જીવનાશ થયો નથી, છતાં અંતરની સાપ મારવાની લેશ્યાના આધારે દોરડા પરનો ઘા એ મોટો ગુનો બને છે, ને ત્યાં સાપ માર્યાનું પાપ લાગે છે. એટલે,

આંતરિક મલિન પરિણામની ઉગ્રતા બાહ્ય નજીવા પણ પાપાચરણને મોટો

દોષ બનાવી દે છે.

એથી ઊલટું, અંતરમાં એવા ઉગ્ર મલિન પરિણામ ન હોય, અને બાહ્ય કાર્ય ભયંકર બન્યું હોય, તો ગુનો એવો નહિ ગણાય.

દા.ત. મજૂર ભંગાર ઘરનાં રોડાં બહાર ફેંકતો હોય, એમાં નીચે કોઈ માણસ અજાણ્યે ભૂલભૂલમાં નજીક આવી જતાં એની ખોપરી પર ઈંટોડો પડે, ને કદાચ મરે, તો પણ પેલો મજૂર ખૂની નહિ ગણાય.

ત્યારે જો માનવી-સરકાર પણ બાહ્ય બનાવ કરતાં અંતરના પરિણામને મહત્ત્વ આપે, તો પછી કર્મ-સરકાર એને કેમ મહત્ત્વ ન આપે ?

(૩) નાનું ય પાપ મોટો ગુનો બનવાનું ત્રીજું કારણ એ છે, કે નાનું પણ પાપ આચર્યા પછી જો એનો પશ્ચાત્તાપ નથી તો એનો અર્થ એ, કે એ આચરેલું ખરાબ લાગતું નથી તેથી. ત્યારે, પાપ ખરાબ ન લાગે, એનો બળાપો જ ન થાય, એ મોટો ગુનો બની જાય છે.

દા.ત. જુઓ કે છોકરો ઘરમાંથી થોડા જ પૈસા ચોરી જાય, પછી માબાપને જાણ થતાં એને ઠપકો આપે, ત્યાં જો એ છોકરો ચોરી કર્યાનો બળાપો દેખાડે તો તો માબાપ ક્ષમા કરે છે, પરંતુ જો છોકરો ઉદ્ધતાઈથી એમ કહે કે એમાં ખોટું શું ? સીધી રીતે પૈસા ન આપો તો ચોરીથી ય લેવાય. એ ચોરી કોઈ ગુનો નથી, આમ જો છોકરો ચોરી ખરાબ ન માને, તો માબાપ સમજે છે કે ખલાસ ! આ છોકરો ચોરી કરવાથી ભયંકર દુષ્ટ બન્યો છે. હવે એને ઘરમાં ન રખાય ! નાની પણ ચોરીને ખરાબ ન માનતાં, કોને ખબર, કાલે એ બધો ય માલ ઉઠાવી જાય તો ? દુનિયાના માબાપ પણ સમજે છે કે નાનો ય ગુનો ખરાબ ન માને, તો એની પાછળ મોટો ય ગુનો કરી નાખે એવી એની મનોવૃત્તિ બગડી.

જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે,-

'નાનાં પાપને ય ખરાબ ન માનવામાં મોટો ગુનો આ, કે ફરીથી એ પાપનાં કે એથી વધુ મોટાં પાપના આચરણ સુલભ બને છે.'

જીવનમાં જુઓ તો દેખાશે કે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું યા રાતે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું, તો ખાવા પાછળ કેવાં પાપ ચાલે છે ? આઠમ ચૌદશ જેવી મોટી તિથિ આવી ત્યાં કાં તો એના પર કંટાળો અરુચિ દ્વેષ થાય છે કે આ કયાં આવી ? અગર એની પરવા જ નથી હોતી. મનને એમ થાય છે કે 'આપણે વળી આ તિથિ-ફિથિ શું ? એ તો વેવલાના ધંધા...' કહો, કયાં પહોચ્યા ? તિથિએ ઉપવાસ કરી જરા દુબળા પડનારા પર એ તિરસ્કાર કરે છે, એને દયાપાત્ર ગણે છે, બિચારા મફતના હાથે કરીને કૂટાય છે એમ કહે છે. આ બધું શાના પર ? મૂળમાં 'ખાવું

ખોટું' એમ લાગ્યું નથી એના પર. બસ, 'જે કોઈ નાનું પણ અને અવશ્ય કરવું પડતું પણ પાપ ખોટું, ખરાબ અકર્તવ્ય, એમ ન લાગે, એની ભયંકરતા મોટી છે.'

(૪) **નાનું પાપ મોટો ગુનો થવાનું ચોથું કારણ આ,** પાપ કદાચ ખોટું અને એના પર સંતાપ પણ થયો, છતાં માનની લાગણીમાં તણાયા, ને માનભંગ થવાના ભયથી ગુરુ આગળ એનો સ્પષ્ટ ઇકરાર ન કર્યો, પ્રાયશ્ચિત્ત ન લીધું. તો દિલમાં પાપની અને માનની ગાંઠ પડી જાય છે, શલ્ય જામી જાય છે, અને એ ભાવી ભવોમાં મદ અને પાપોમાં રક્ત રાખે છે માટે એ મોટો ગુનો. અહીં જરા ઝીણવટથી જોશો તો દેખાશે કે માનભંગ જેટલું ખરાબ ન લાગ્યું. માટે તો પાપને દિલમાં રાખી મૂકે છે, પણ માનભંગ નથી વહોરી લેતો 'માન ન હણાવું જોઈએ, પાપ ભલે પડ્યું રહે માન કિંમતી, પણ પાપશુદ્ધિ એટલી મહત્ત્વની નહિ,' આવું લાગે છે. આમાં પછી માનની અને પાપની ગાંઠ બંધાઈ જાય એમાં શી નવાઈ ?

નાનું પણ પાપ આમ પ્રાયશ્ચિત્ત વિના મોટું બની જાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના ૪ લાભો :-

માટે જ, પ્રાયશ્ચિત્ત એ મહાન ધર્મ છે, મહાન આભ્યન્તર તપ છે.

(૧) એ લાગેલાં પાપ ઉપરાંત, શુભ ભાવના જોસમાં બીજાં પણ કેઈ પાપોનો નાશ કરી દે છે. આ કેવો જબરદસ્ત લાભ ?

(૨) પ્રાયશ્ચિત્ત માટે ગુરુ આગળ છૂપાં પાપ કહેવા જવામાં અભિમાન-અહંકાર તૂટે છે, એ પણ મહાન લાભ છે, કેમકે સંસારનો પાયો અહંત્ત્વ છે. અહંત્ત્વ પર મનને એમ થાય છે કે મારે આ વિષયો જોઈએ, આ સુખ જોઈએ, આ પૈસા જોઈએ. આમ અહંત્ત્વ પર તૃષ્ણા નાચે છે, તૃષ્ણા પર હિંસાદિ પાપો ગાજતાં રહે છે, ને એથી કર્મ બંધાઈ આત્મા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે, ને એથી કર્મો બંધાઈ આત્મા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે. ગુરુ આગળ પાપોનું આલોચન આવા ખતરનાક અહંત્ત્વને તોડે છે.

(૩) **પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં ત્રીજો લાભ આ** કે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જતાં જે તપ-જપ પ્રાયશ્ચિત તરીકે આવે છે, એનાથી જીવનમાં ધર્મસાધના એટલી તો નક્કી થઈ જ. કેટલાક માણસો ભવ-આલોચના અર્થાત્ જીવનભરનાં પાપોનું ગુરુ આગળ નિવેદન કરતાં ગભરાય છે કે હાય ! એમ કરીએ તો દંડ કેટલો બધો આવે ? પણ એને ખબર નથી કે ભલા માણસ ! એ દંડ ક્યાં ૧-૨ મહિનામાં જ કરી આપવાનો છે ? તારી શક્તિ મુજબ ૨-૩ વર્ષમાં કરજે ને, પણ એથી લાભ કેવો ઉમદા થશે કે આ નિમિત્તે જીવનમાં ધર્મ ઘૂસી જશે. ત્યો એવો ડર લાગે છે કે,

પ્ર.- પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા પછી ધર્મનો ઉત્સાહ ન રહે તો ?

ઉ.- તો શું ? દંડ માથે પડે ? અરે ! પાપની આલોચના જ નથી કરતો એને તો પાપનાં મોટાં ખતરનાક શલ્ય તથા થોક અશુભ કર્મ-બંધ માથે પડેલાં છે, જે અનેક દુર્ગતિઓમાં પાપમાં ને દુઃખમાં સબડાવે છે.

પાપનાં શલ્યથી પાપાચરણ ચાલે, અને પાપનાં કર્મબંધથી દુઃખ ચાલે. ત્યારે જો ગુરુ આગળ પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરી, તો ત્યાં પાપનાં શલ્ય તૂટયા, ને એથી ભાવીમાં પાપની પરંપરા અટકવાની, તો પછી આલોચના કરવી સારી ? પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા પછી જીવ કદાચ એ કરી આપવામાં પ્રમાદી થયો, તો એટલાનો કે દંડથી ગભરાઈ આલોચના ન કરવી સારી ? જ ગુનો થશે, પણ મૂળ આલોચના વિના તો જે પેલાં શલ્યો અને જે જંગી કર્મબંધ અકબંધ ઊભા રહે એથી તો શે બચાશે ? ખરી રીતે તો,

ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ ન મરે ?

(૧) પાપ શલ્યો અને **કર્મભારનાં** ભાવી પાપભર્યા અને દુઃખભર્યા દુર્ગતિના અવતારોનો ભય નજર સામે રાખવાથી ધર્મનો ઉત્સાહ મરે નહિ.

(૨) વળી શ્રીમહાવીર પરમાત્મા અને અનેક મહાપુરૂષોનાં જવલંત ધર્મમય જીવન નજર સામે રાખતાં પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ન મરે. એ બુદ્ધિમાનોએ ધર્મ સાધ્યો, તો મારે વળી બીજો વિચાર શો કરવાનો ? એમ શ્રદ્ધા-ઉત્સાહ રહે.

(૩) ધર્મ-ઉત્સાહને મારનાર છે વિષયસુખોની અને માનપાનની અતિ લંપટતા. એના પર અકુંશ રાખવામાં આવે તો ધર્મનો ઉત્સાહ બન્યો રહે.

(૪) ધર્મ કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષમાં એથી ચિત્ત સ્વસ્થતા, ચિત્તસ્ફુર્તિ, શુભ ભાવનાઓ, સ્વભાવની મુલાયમતા, જીવો પ્રત્યો મૈત્રી-કરુણાભાવ, વગેરેના લાભ અનુભવાય તો પણ એના ભરોસે આગળ ધર્મ-ઉત્સાહ ન મરે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૩૧,તા.૧૨-૪-૧૯૬૯

(૫) સાથે સાથે સાધુ મહારાજ અને બીજા ધર્મિષ્ઠ આત્માઓનો સંપર્ક રાખ્યા કરાય, ધાર્મિક શ્રવણ અને વાંચન ચાલુ રખાય, તો પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ઊભો રહે,

આમ ધર્મ-ઉત્સાહ ઊભો રહેવાથી સહેજે પ્રાયશ્ચિત્ત વાળી આપવાનું બની રહેવાનું. એમ જીવનમાં ધર્મ થયા કરવાનો.

આલોચનાના પ્રયત્નમાં કેવળજ્ઞાન :-

(૪) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જવામાં ચોથો લાભ આ, કે ગુરુ આગળ પોતાનાં પાપ ભારે પશ્ચાત્તાપ સાથે પ્રગટ કરવાનું બને છે એમાં આત્મામાં જોરદાર શુભ

અધ્યવસાયની ધારા ઊઠે છે, શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. એથી આત્મા પરના કેટલાય કર્મોનો વિધ્વંસ થઇ જાય છે. 'મહાનિશીથ' આગમ કહે છે કે કેટલીય સાધ્વીઓ હાય ! કેવું મેં અધમ પાપ કર્યું ? ચાલ ગુરુ પાસે જઇ એને આલોચી શુદ્ધિ કરું-એમ વિચારી ગુરુ પાસે જવા ચાલવા માંડી, ગુરુ પાસે હજી પહોચી નથી, ત્યાં રસ્તામાં શુભ ભાવ વિકસતાં કેવળજ્ઞાન પામી ગઇ !' તો કેટલીક વળી ગુરુ પાસે આલોચના-નિવેદન કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાની બની ! ત્યારે કેટલીક પ્રાયશ્ચિત્ત યાચતાં, ને કેટલીક વળી ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્તને સ્વીકારતાં ભાવવૃદ્ધિમાં કેવળજ્ઞાન પામી ગઇ ! આ શાસ્ત્રવચન શું સૂચવે છે ? એજ કે,

પાપનાં તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરવાની તમન્ના અને પ્રયત્નમાં ય ભાવવૃદ્ધિ અને લખલૂટ કર્મક્ષય થાય છે. પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વહેવામાં તો પૂછવાનું જ શું ?

સાર :-

આમ જીવનમાં લાગેલા-સેવેલા છૂપા ને પ્રગટ દોષો-પાપોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં.

(૧) પાપથી બંધાયેલા અને બીજાં કર્મોનો ક્ષય,

(૨) સંસારના મૂળભૂત અહંત્વનો નાશ,

(૩) જીવનમાં એ નિમિત્તે ધર્મપ્રવેશ, અને

(૪) શુભ ભાવની વૃદ્ધિ.

ઈત્યાદિ મહાન લાભો થાય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત મોટું આવે તો ડરવાની જરૂર નથી કે આ પૂરું નહિ કરી અપાય તો ? કારણ એ છે કે,

શાસ્ત્ર તો ત્યાં સુધી કહે છે કે પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરતાં કરતાં એ પૂરું ન થયું, ને કદાચ જીવન સમાપ્ત થઇ ગયું, તો ય એ જીવ આરાધક છે, વિરાધક નહિ. ત્યારે પાપોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરનારો તો મહાવિરાધક બને છે. એ પાપોના શલ્ય અને કુસંસ્કાર લઇ પરલોક સધાવે છે, એથી નવાં નવાં પાપો કરી ચિર કાળ સંસારમાં ભટકતો રહે છે. આલોચના શુદ્ધિ ન કરે અને બીજી બાજુ જંગી તપ આચરે તો પણ એ એળે જાય છે. લક્ષ્મણા સાધ્વીના ૨૦ વરસનાં માસખમણ અને ૧૬ વર્ષનાં આયંબિલતપ એળે ગયાં ! નિષ્કપટ આલોચના ન કરી મહાવિરાધક બની, અને ૮૦૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કાળ સુધી એ સંસારમાં ભટકતી થઇ. માટે યાદ રાખો,-

પાપોની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત કરે એ આરાધક અને ન કરે તે વિરાધક. વિરાધકને પછી પાપ પરંપરા સલામત.

પ્રાયશ્ચિત્ત એ પહેલો આભ્યન્તર તપ આટલા માટે જ પ્રથમ નંબરે છે કે એના વિના પછીના વિનય વૈયાવચ્ચ વગેરે આભ્યન્તર તપ પણ એળે જાય છે.

(૨) બીજો આભ્યન્તર તપ 'વિનય'

જૈન શાસનના ઝવેરાત અવનવાં છે. એ આપણને વિનય નામનું ઝવેરાત એવું આપે છે કે એક આભ્યન્તર તપ છે, ને એથી મહાન કર્મક્ષયનો લાભ થાય છે.

પ્ર.- તો શું માતાપિતાનો વિનય કરે તો કર્મક્ષય થાય ?

ઉ.- હા, જો કોઈ જાતના વડિલના કે અપકીર્તિના ભય વિના અથવા કોઈ જાતની લાલચ યા સ્વાર્થ સાધુતા વિના માતાપિતાદિ વડિલનો વિનય કરે તે એમ સમજીને કે શાસ્ત્રે ગુરુજનની પૂજાને ધર્મ કહ્યો છે, માટે મારે વડિલજન માતા-પિતાદિનાં વિનય બહુમાન કરવા જ જોઈએ, તો એ વિનય પણ કર્મક્ષયનો લાભ આપે.

અહીં એક સમજવા જેવો પ્રશ્ન અને એનો ઉત્તર છે,-

પ્ર.- 'જયવીયરાય' સૂત્રમાંના 'ભવનિવ્વેઓ મગ્ગાણુસારિયા,.. ગુરુજણપૂઆ, પરત્થકરણ' એ છ ને શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે લૌકિક ધર્મ કહ્યો છે, તો લૌકિક ધર્મથી નિર્જરા યાને કર્મક્ષય કેમ થાય ? જો એથી કર્મક્ષય થતો હોય તો પછી લોકોત્તર ધર્મની વિશેષતા શી ?

ઉ.- આ પ્રશ્ન એવી સમજથી લાગે છે કે લૌકિકધર્મ એટલે મિથ્યાદ્રષ્ટિનો ધર્મ, પરંતુ આ ગેરસમજ છે. કેમકે ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા એ તો સમકિતીના ગુણ છે. સમ્યકત્ત્વનાં શમ-સંવેગ-નિર્વેદ વગેરે પાંચ લક્ષણમાં ભવનિર્વેદ પણ ગણાયો. માર્ગાનુસારિતા એટલે કે તત્ત્વાનુસારિતા એ પણ સમ્યકત્ત્વનો ષટસ્થાનને અનુસરવારૂપ ગુણ છે.

ષટ્સ્થાન આ,- ૧ આત્મા છે, ૨. આત્મા નિત્ય છે, ૩. એ કર્મનો કર્તા છે. ૪. એ કર્મનો ભોકતા છે. ૫. મોક્ષ છે અને ૬. મોક્ષના ઉપાય છે. સમકિતીને આ ષટ્સ્થાનની શ્રદ્ધા હોય છે. એટલે ભવનિર્વેદ વગેરે એ સમકિતીના ગુણ છે, માટે મિથ્યાદ્રષ્ટિના જ ગુણ ન કહેવાય.

પ્ર.- તો પછી એને લોકોત્તર ધર્મ કહેવો જોઈએ ને લૌકિક કેમ કહ્યો ?

ઉ.- અહીં લૌકિકનો અર્થ એ છે કે જે ગુણો લોકમાં પણ માન્ય છે, અર્થાત્ ઈતર ધર્મવાળા પણ જેને માને છે. એનો અર્થ એ નથી કે લોકોત્તર જૈન ધર્મ એને નથી માનતો. એ પણ એને માન્ય કરે છે. માટે જ એ કર્મક્ષયનું કારણ છે.

પ્ર.- વિનયાદિ ધર્મથી તો પુણ્ય થાય ને ? કર્મક્ષય કેમ થાય ?

ઉ.- ધર્મસાધનાથી ત્રણ કાર્ય બને છે, કેમકે,

ધર્મ સાધનામાં શુભ આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વ એમ ત્રણ અંશ છે.

(૧) ધર્મ સાધના એ મન, વચન કે કાયાથી થાય અને એથી એ શુભ મનોયોગ, વચનયોગ કે કાયયોગરૂપ બને, અર્થાત્ શુભ આશ્રવરૂપ થાય. આશ્રવથી કર્મ આવે, એમાં શુભ આશ્રવથી પુણ્યકર્મ બંધાય અને અશુભથી પાપકર્મ બંધાય. એટલે ધર્મસાધનામાંના શુભાશ્રવ અંશથી પુણ્ય આવે.

(૨) ધર્મસાધનામાં રહેવાથી અશુભ આશ્રવ અટકે છે. એથી એ આશ્રવનિરોધ યાને સંવર થયો અને એથી પાપકર્મ બંધાતા અટકે. નિયમ છે કે આશ્રવથી કર્મ બંધાય, અને સંવરથી કર્મ અટકે.

(૩) ધર્મસાધનામાં બાહ્ય કે આભ્યન્તર તપરૂપતા હોય, એથી એ નિર્જરા તત્ત્વ બને, અને એમાં કર્મક્ષય થાય.

આમ ધર્મસાધનામાં ૩ અંશ, શુભાશ્રવ, સંવર, અને નિર્જરા. શુભાશ્રવથી શુભ કર્મનો બન્ધ, સંવરથી પાપકર્મનો નિરોધ, અને નિર્જરાથી કર્મક્ષય. વિનય એ ધર્મસાધના છે, તેથી એનાથી કર્મક્ષયનો પણ લાભ મળે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

વિનયમાં કર્મક્ષય કેવી રીતે ? :-

પ્ર.- બાહ્ય તપમાં પ્રતિકૂળ સહન કરે એથી તો કર્મક્ષય થાય, કેમકે એક સામાન્ય નિયમ છે કે અનૂકુળ ભોગવવામાં પુણ્ય ખપતું આવે, અને પ્રતિકૂળ ભોગવવામાં પાપ ખપતું જાય. આમ પ્રતિકૂળ સહતાં બાહ્ય તપથી તો કર્મક્ષય થાય, પરંતુ વિનયાદિ આભ્યન્તર તપથી કર્મક્ષય કેવી રીતે ?

ઉ.- જેવો આ નિયમ, કે

અનુકૂળ ભોગવતાં પુણ્યક્ષય, અને પ્રતિકૂળ ભોગવતાં પાપક્ષય,

એમ મલિન અધ્યવસાયે કર્મબંધ થાય, અને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કર્મક્ષય થાય;

આ પણ નિયમ છે. તદ્દન સીધી સાદી વાત છે કે જે ભાવથી કર્મ બંધાય, એનાથી વિપરીત ભાવ સેવો તો કર્મ તૂટે. ઠંડી ભેજવાળી હવાથી શરદી લાગે છે, તો ગરમ સૂકી હવાએ શરદી તૂટે છે. એમ હિંસાના ભાવથી કર્મ બંધાય, તો દયા-અહિંસાના ભાવથી કર્મ તૂટે એમાં શી નવાઇ ? અવિનય ઉદ્ધતાઇ વગેરેમાં માનકષાય પોષાય છે, એથી કર્મબંધ થાય, તો પછી વિનય-નમ્રતા એ એનાથી વિપરીત શુભ ભાવ હોઈ એના દ્વારા કર્મક્ષય થાય એ સહજ છે. ત્યારે પૂછો,

શુભાશુભ ભાવથી બંધ જ કેમ કહ્યો ? :-

પ્ર.- 'જં જં સમયં જીવો...'એ 'ઉપદેશમાળા' ની ગાથામાં તો શુભાશુભ ભાવથી શુભાશુભ કર્મ બંધાવાનું કહ્યું છે. એથી શુભ ભાવે શુભકર્મ બંધાવાની વાત આવી, પણ કર્મક્ષય થવાની વાત ક્યાં છે ?

ઉ.- વાત સાચી, કિન્તુ અહીં સમજવાનું છે કે આ જે એકલા બંધનું કહ્યું તે શુભાશુભ ભાવ એ શુભાશુભ મનોયોગની દ્રષ્ટિએ. કેમકે મનોયોગ એક આશ્રવતત્ત્વ છે. ઇંદ્રિય-કષાય-અવ્રત-યોગ અને ક્રિયા એ પાંચ આશ્રવોમાં યોગ યાને મન-વચન-કાયાનો વ્યાપાર એ પણ એક આશ્રવ તરીકે ગણાયો, ને આશ્રવથી કર્મ બંધાય, માટે શુભાશુભ ભાવ યાને શુભાશુભ મનોયોગ-મનોવ્યાપારથી શુભાશુભ કર્મ બંધાય એ દ્રષ્ટિએ એ ગાથામાં બંધની જ વાત કરી.

તપથી કર્મ ક્ષયમાં ભાવ બળ જરૂરી :-

પરંતુ હવે સવાલ એ છે કે આત્મામાં ભાવ તો બે જાતના જ ચાલવાના, કાં મલિન ભાવ, કાં નિર્મળ. ત્યારે જો એનાથી શુભ-અશુભ કર્મબંધ જ હોય, તો પછી કર્મક્ષય ન થતો હોય, તો બાહ્ય તપથી પ્રતિકૂળ ભોગવી લેવા માત્ર દ્વારા તો કર્મ કેટલાં તૂટે ? પરિમિત; વળી સાથે લખલૂટ કર્મક્ષય કેવી રીતે કરવાનો ? આત્મા પર અસંખ્ય જન્મોનાં પાપકર્મ લાગેલાં પડ્યા હોય છે, એ માત્ર ભોગવાઇને થોડાં જ પૂરા થાય ? માટે કહો,

બાહ્ય તપ ઉપરાંત નિર્મળ-વિશુદ્ધ ભાવથી વિપુલ કર્મક્ષય થાય.

પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈરાગ્ય આદિ આભ્યન્તર તપમાં નિર્મળ ભાવ ભરપૂર રહે છે, એથી વિપુલ કર્મક્ષય થાય એમાં નવાઇ નથી.

ભાવથી કર્મક્ષય થવાની સાબિતી :-

જીવની અધ્યવસાય ધારા બે જાતની, એક પડતી અને બીજી ચડતી, પડતીમાં મલિન ભાવ થાય, ચડતીમાં નિર્મળ ભાવ જાગે. ભાવ વિના માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મક્ષય થતો હોય તો તો સમસ્ત કર્મક્ષય સુધી પહોંચાય જ કેમ ? કારણ આ, કે તમારા મનમાં આટલું જ બેઠું છે કે ભાવથી કર્મબંધ થાય, કર્મક્ષય નહિ. હવે જીવને ભાવ તો કોઇ ને કોઇ હોય જ, ચાહ્ય મલિન કે નિર્મળ, એમાં જીવની લેશ્યા સુધરતા નિર્મળ ભાવમાં ચડ્યો ત્યાં તમારા હિસાબે માત્ર શુભકર્મ બંધ જ કર્યે જવાનો, હવે એને માત્ર ભોગવી ભોગવીને ખપાવવાનું તો કયારે પૂરું થાય ? કેટલા ભવ એ માટે કરવા પડે ? એટલા ભવોમાં ય પાછા નવાં નવાં કર્મ તો ઢગલો વધ્યે જવાના. વળી જૂનાં શુભ-અશુભ કર્મોના તો આત્મા પર ઢગ પડ્યા છે, એનો ય માત્ર ભોગવી ભોગવીને ક્ષય થઇ થઇને કેટલો થાય ?

ભાવ તો નાજુક વસ્તુ છે, તે સહેજ સહેજમાં સારામાંથી નરસો અને નરસામાંથી સારો ભાવ આવી જાય છે. નરસામાં ય કેટલી જાત ? દા.ત. ક્રોધના ભાવમાંથી માનના, અને માનમાંથી માયાના ભાવમાં, એમાંથી વળી ઇર્ષ્યાના કે લોભના ભાવમાં, યા હર્ષના કે ખેદના ભાવમાં પડવાનું થાય છે. આમ નરસા

ભાવોના પ્રવાહથી સમયે સમયે લખલૂટ કર્મબંધ તો થયા જ કરવાનો. એ બધાનો માત્ર ભોગવી-ભોગવીને ક્ષય શે થાય ? એમ ભોગવવા રહે એમાં તો ભવના ભવ નીકળે એટલામાં તો પાછા કેટલા ય નવા કર્મઢગ વધી ગયા. તાત્પર્ય, માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મ ખપતા હોય તો તો સમસ્ત કર્મનો ક્ષય થવો અસંભવિત, તેથી કદીય મોક્ષ જેવી અવસ્થા જ ન આવે.

માટે આ માનવું જ જોઈએ કે જેમ ભાવમાં કર્મ બંધાય છે એમ કર્મક્ષય પણ ભાવથી થાય જ છે. એટલે તો કર્મે દીધી વેદનામાં વેદીને કર્મ ખપાવવા ઉપરાંત એ વેદનાના સમુદ્ઘાતમાં યાને આવેગના તીવ્ર ભાવનામાં બીજા કેટલાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેમજ જો એની સાથે નિર્મળ ભાવ ચાલુ હોય તો વળી ઢગલાબંધ કર્મોનો નિકાલ થતો રહે છે. માટે તો કહેવાય છે કે,

અજ્ઞાની ક્રોડો વરસે કર્મ ખપાવે જેહ; જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં કર્મ ખપાવે તેહ.

શાથી ? એટલા જ માટે કે જ્ઞાનીના ઊંચા નિર્મળ ભાવમાં આ તાકાત છે કે લખલૂટ કર્મક્ષય કરી નાખે. એમ કરતાં કરતાં એક ભવ એવો આવી લાગે છે કે જયાંના અપૂર્વ નિર્મળ ભાવમાં નવાંકર્મ બાંધવાના થોડાં, અને જુનાં ખપાવવાના અપરંપાર ચાલુ. એમ કરતાં કરતાં સર્વ ઘાતી કર્મોના ક્ષયથી મોક્ષ નીપજે છે. નિર્મળ ભાવથી કર્મક્ષય પણ થતો હોય તો જ આ બની શકે.

સારાંશ : શુભ ભાવથી જેમ શુભ કર્મ બંધાય, તેમ પૂર્વ પાપ કર્મોનો ક્ષય પણ થાય.

એટલે જ ભાવ નિર્મળ કરવામાં ૩ લાભ;

૧. અશુભ કર્મબંધની અટકાયત,

૨. શુભ કર્મનું ઉપાર્જન, અને

૩. પૂર્વે બાંધેલા પાપકર્મોનો ક્ષય.

શુભ ભાવનાં આ ત્રણ કાર્ય થવામાં કારણભૂત એમાં રહેલા ત્રણ અંશ છે, ૧. સંવર-અંશથી નવાં અશુભ કર્મોની અટકાયત, ૨. શુભ આશ્રવઅંશથી નવાં શુભ કર્મોનો બંધ, અને ૩. નિર્જરાઅંશથી જૂનાં પાપકર્મોનો ધ્વંસ થાય.

એટલે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-મંદિર-જ્ઞાન વગેરેનો વિનય કરવામાં તો શુભ ભાવથી લખલૂટ કર્મક્ષય છે જ. પરંતુ માતાપિતાનો વિનય કરે તે એમના ભયથી નહિ કે વિનય નહિ કરું તો મને એ લડશે, અથવા લાલચથી નહિ કે વિનય કરવામાં એ ખૂશ રહી મને સારું સારું આપશે, સારો રાખશે, કિન્તુ વિનય કરે તે એમ સમજીને કે જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે, જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે કે ગુરુજણ પૂજા કરવી જ જોઈએ, આ જિનાજ્ઞાપાલનનું કર્તવ્ય સમજીને વિનય કરે એમાં પણ સુંદર શુભ

ભાવ છે, અને એથી પણ કર્મક્ષય થાય.

ત્યારે જુઓ કે એક વિનય નામના આભ્યન્તર તપમાં કેવા કેવા શુભ ભાવ સમાય છે,-

વિનયમાં શુભ ભાવો કયા કયા ? :-

૧. જિનાજ્ઞાપાલનનો બુદ્ધિનો શુભ ભાવ,

૨. નમ્રતાનો શુભ ભાવ,

૩. ઉપકારીના ઉપકાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ,

૪. ગુણિયલના ગુણનો અનુરાગ એ શુભ ભાવ,

૫. કર્મક્ષયની ઇચ્છાનો શુભ ભાવ,

૬. ધર્મનું મૂળ વિનય, માટે બીજા ધર્મ લાવવાનો. શુભ ભાવ.

આવા શુભ ભાવના ખજાનાભૂત વિનય ધર્મથી લખલૂટ કર્મક્ષયનો લાભ મળે, અને એના પર અનેક ગુણોની અનેક ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય.

ગૌતમસ્વામીનો વિનય :-

ગૌતમસ્વામી ગણધર મહારાજે ગુરુ મહાવીર-સ્વામી પ્રત્યે વિનયધર્મ એવો બજાવ્યો, એવો બજાવ્યો, કે એમાં એ અંતે કેવળજ્ઞાન પામી ગયા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની ગયા. શાસ્ત્ર કહે છે,-

'भद्दो विणीयविणओ पढमगणहरो समत्त सुयनाणी ।
जाणंतो वि तमत्थं, विम्हिय हियओ सुणइ सव्वं' ॥

અર્થાત્ ગૌતમસ્વામી પહેલા ગણધર હતા, કલ્યાણમૂર્તિ હતા, સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનના પારગામી હતા, છતાં વિનયગુણમાં એવા પાવરધા હતા કે પોતે પ્રભુને જે પૂછવું એનો ઉત્તર સ્વયં જાણતા હતા છતાં પ્રભુને એ વિસ્મયભર્યા હૃદયે પૂછે છે, આશ્ચર્ય-આતુરતાભર્યા દિલથી પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! આનું કેમ હશે ?

પ્ર.- જાણવા છતાં પૂછે એમાં વિનય શો ?

ઉ.- વિનય આ, કે હું જાણું છું એ મારા ગુરુ પાસેથી નક્કી કરી લેવા દે કે એ બરાબર છે ને ? આમ ગુરુને Authority પ્રમાણ તરીકે સ્થાપવા એ એમનો વિનય કર્યો ગણાય. પોતાની જાણકારી ગુરુની જાણકારી કરતાં નીચી માનવી એ નમ્રતા કહેવાય, અને ગુરુની જાણકારી ઊંચી બતાવવી એ ગુરુનો વિનય કર્યો કહેવાય, પોતાના શિષ્યો એમ માને કે અમારા ગુરુ ગૌતમસ્વામી જે ભણાવે છે એના પર પ્રભુ મહોરછાપ મારી આપે છે, માટે એ બરાબર છે, આમ શિષ્યોના મન પર ગુરુ પ્રભુની મહોરછાપ લાવવી, પ્રભુ પ્રત્યે ભાવ વધારી આપવો એ પોતે ગુરુ પ્રભુનો વિનય કર્યો ગણાય.

ગુરુવિનયમાં શું શું આવે ? :-

તાત્પર્ય, (૧) ગુરુને પ્રમાણભૂત ઠરાવવા, (૨) ગુરુને પોતાના કરતાં ઊંચા જાણકાર બતાવવા, તેમજ (૩) ગુરુનું માન વધારવું, ગુરુનો યશ ફેલાવવો,... એ બધું ગુરુવિનય છે.

(૪) ગુરુ બહાર જાય છે, તો ગુરુની સાથે જવું એમાં ગુરુનું માન વધે છે, એ વધારવામાં ગુરુવિનય સચવાય છે. ના, ગુરુ ભલે એકલા એકલા જઇ આવશે, યા એક શિષ્ય એમની જોડે જાય છે એટલે ચાલશે, એમ ગુરુનું માન વધારવા તરફ પોતે બેપરવા રહેવું એમાં અવિનય છે, ઉદ્ધતાઇ છે, સ્વાર્થાંધતા છે.

(૫) એવી રીતે પ્રસંગે જશ ગુરુને અપાવવો એ ગુરુવિનય છે. ત્યારે એમને યશ અપાવવાને બદલે પોતે ખાટી લેવો, માન પોતે લઇ, ગુરુ કરતાં પોતાની જાતને વધુ પ્રમાણભૂત બતાવવી... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ પણ ગુરુ પ્રત્યે અવિનય, ઉદ્ધતાઇ છે.

એટલે ગુરુને માત્ર હાથ જોડ્યા, ગુરુ આવ્યા ત્યારે ઊભા થયા, કે ગુરુએ કાંઇ કહ્યું તે કરી લીધું. એટલો જ વિનય નથી વિનયમાં આ બધું આવે, ગુરુને પ્રમાણ ઠરાવવા, ગુરુનું માન વધારવું, ગુરુને યશ અપાવવો, પોતાના કરતાં ગુરુની ઉચ્ચતા-મહાનતા ઠરાવવી,... વગેરે ગુરુને કહેવું પડે ને આપણે કરીએ એમ નહિ, કિન્તુ અવસર ઓળખીને, ગુરુની ચેષ્ટા મુખાકૃતિ વગેરે પરથી એમની ઇચ્છા જાણીને આપણે યોગ્ય કરી લઇએ,... વગેરે વગેરે એ વિનય છે. ગૌતમગણધર મહારાજે આ વિનયધર્મને એવો આરાધ્યો કે ગુરુથી પોતે હંમેશા નીચે રહેવાના પ્રયત્ને એમનાં કર્મોનો ક્ષય કરી એમને ગુરુની હારોહાર મૂકી દીધા.

વિનયમાં આર્તધ્યાનથી બચાવ :-

વિનય એ મહાન આભ્યન્તર તપ ધર્મ છે એ બજાવા રહેવામાં એક મહાન લાભ આ, કે માન યા લોભ કષાય અને ફોગટિયા આર્તધ્યાનથી બચી જવાય છે. જો ઉચિત અવસરે વિનય ચૂકે તો માન-લોભમાં ને આર્તધ્યાનમાં પડવાનું થાય. કહો જો વિનય કયારે ચૂકે ? મનમાં એમ લાવે કે હું તે કયાં વારે વારે ગુરુનું જોતો બેસું ? આમાં માનકષાય આવ્યો. અથવા મારે મારું કામ છે એમ મનમાં આવે. ત્યાં લોભકષાય આવ્યો. ત્યારે રાગ-દ્વેષ આવ્યા એટલે પાછળ આર્તધ્યાન લાગતાં શી વાર ?

શીતલાચાર્યનું દ્રષ્ટાન્ત :-

શાસ્ત્રમાં શીતલાચાર્યનું દ્રષ્ટાન્ત આવે છે. એ મહાન આચાર્ય હતા, જંઘાબળ ક્ષીણ થઇ જવાથી એક સ્થાને આરાધના કરતા રહ્યા હતા. એક વાર એમના ચાર

ભાણેજ મુનિઓ બહારગામથી એમને વંદન કરવા અર્થે આવી રહ્યાં છે આવતાં આવતાં દિવસ આથમી ગયો એટલે ગામના નાકે ધર્મશાળામાં રાત રહી ગયા.

આચાર્યને કેમ આર્તધ્યાન ? :-

અહીં ગામમાં રહેલા શીતલાચાર્યને ખબર પડી કે ભાણેજ મુનિઓ આવીને ધર્મશાળાએ રહ્યા છે. એમના મનને એમ થયું કે અરે ! ભાણેજ મુનિઓ અહીં આવવાને બદલે ત્યાં રહી ગયા ? ત્યારે શું એમને મારા તરફથી આવકાર-સ્વાગત જોઈએ છે તેથી ત્યાં રહી ગયા ? હું સામે લેવા જઉં તો જ એ આવે ? કેવા એ મુનિઓ ? આચાર્ય ચડ્યા આર્તધ્યાનમાં. કેમ ? વિનય ભૂલ્યા માટે. અહીં પૂછો,

પ્ર.- મોટાને વળી વિનય શો ?

ઉ.- ભૂલશો નહિ, આ તો જૈનશાસનની વાતો છે. એ કહે છે વિનય અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ એ પાંચે પરમેષ્ઠિનો કરવાનો. એમાં

સાધુ પ્રત્યે વિનય આ, કે સાધુ માટે હલકું ન ચિંતવીએ.

શીતલાચાર્યે ભાણેજ મુનિઓના પોતાની પાસે ન આવી જવા પર એમ ચિંતવવું જોઈતું હતું કે એ સાધુ છે, એટલે આમ તો સાધુધર્મના બધા અંગ બજાવે જ, પણ એકેય અંગનું ઉલ્લંઘન ન કરે, કિન્તુ અહીં મારી પાસે સીધા આવી જવાનું અંગ ન બજાવ્યું, એની પાછળ કોઈ કારણ હશે. સંભવ છે કે મોડા પડ્યા હોય, યા કોઈ કાંટો વાગવો. યા અપશુકન નડવા, કે કોઈ તકલીફ ઊભી થવી વગેરે કારણ બન્યું હોય તેથી ત્યાં અટકી ગયા હોય. આવું ચિંતવતાં સાધુને સાધુ તરીકે ગૌરવ આપવું જોઈતું હતું, પરંતુ એમને એ ન સૂઝયું તે હલકું ચિંતવવા બેઠા કે ભાણેજ મુનિઓ અભિમાનમાં ચડ્યા છે, માનાકાંક્ષામાં પડ્યા છે, તે સીધેસીધા અહીં આવી જવાને બદલે ત્યાં ઠહેરી ગયા. એમ સાધુવિનય ચૂકયા તો રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડયા. ત્યારે આર્તધ્યાન હોય ત્યાં પછી શુભ ધર્મધ્યાન કયાંથી લાધે ? શાનું ઊભું રહે ? ભલેને પ્રતિક્રમણ થાય, સ્વાધ્યાય-જાપ થાય, પણ દિલમાં આર્તધ્યાનની પીડાએ ધર્મધ્યાનના ફાંફા !

સારું ધ્યાન ધરવું છે ? તો પહેલાં આર્તધ્યાનને અટકાવો. એ માટે આર્તધ્યાનનાં કારણને રોકો, આર્તધ્યાનનું કારણ આ, કે કોઈ પૌદ્ગલિક ઈષ્ટની લગની છે, યા કોઈ પૌદ્ગલિક અનિષ્ટ તરફ ઈતરાજી છે, યા રોગપીડા-વેદનામાં કાયરતા છે. જો આમાનું કોઈ કારણ ભભુકતું રહ્યું તો સમજી રાખો કે આર્તધ્યાન મનને પકડવાનું. પછી ક્રિયા કોઈ શુભ ચાલવા છતાં કે ધ્યાનનો ફટાટોપ લઈ બેસવા છતાં શુભ ધ્યાન ન ચાલી શકે.

સારું ધ્યાન ધરવું સહેલું નથી. અશુભ ધ્યાનનાં કારણોને પહેલાં મિટાવવા પડે.

શીતલાચાર્ય એક મહાન આચાર્ય હતા, આરાધનામાં તત્પર હતા, પરંતુ એમને ઇષ્ટ માનની આકાંક્ષા જાગી કે નાના ભાણેજ મુનિઓએ અહીં સીધેસીધા આવી મને વંદના કરવી જોઇએ, મારું એમણે ગૌરવ કરવું જોઇએ. એ ન થવા પર એ ભાણેજ-મુનિઓની હલકાઇ વિચારવા બેઠા, સાધુ પ્રત્યેનો વિનય ગુમાવ્યો, અને આર્તધ્યાનમાં પડ્યા, રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડ્યા.

સહાનુભૂતિ ભૂલો તો ય આર્તધ્યાન :-

પછી સવાર પડી ગઇ છતાં ય ભાણેજ મુનિઓ નહિ આવ્યા એટલે પણ આચાર્ય મહારાજે સાધુવિનય-સહાનુભૂતિ તરફ લક્ષ ન આપ્યું કે કઇ તકલીફમાં હશે માટે અત્યારે પણ નહિ આવી શક્યા હોય તો લાવ એમની ખબર કાઢવા જઉં. આ સહાનુભૂતિને બદલે ઊલટું એ સાધુની હલકાઇ-અવિનય કરતાં રહ્યા, તેથી હવે અભિમાન અને આર્તધ્યાનમાં ચડી ગયા કે લાવ ત્યારે એ ન આવ્યા, તો હું જ સામે જઉં. આ ય અભિમાન છે હોં, કે લાવ એમને બતાવું કે તમે ભલે ઊંચા અને હું નીચો. પોતાની લઘુતા બતાવવાની ચોટ પણ અભિમાનના ઘરની છે.

લઘુતા રાખવી જુદી, અને લઘુતાની શાબાશી મેળવવા મથવું એ જુદું, આમાં તો અભિમાન પોષાય છે, ત્યારે લઘુતા રાખવામાં અભિમાન તૂટે છે.

શીતલાચાર્ય ચાલ્યા ભાણેજ મુનિઓ પાસે કેમ ? સાધુનો વિનય બજાવવા નહિ, પરંતુ એમની હલકાઇ ચિંતવી પોતાની લઘુતા બતાવી આપવાની **ચડસમાં** એમાં જાતના અભિમાનમાં ચડયા અને સાધુની હલકાઇ ચિંતવતા સાધુ પ્રત્યેના અવિનયમાં પડ્યા ત્યાં પછી આર્તધ્યાનના જ વિચાર કરતા ચાલે એ સહજ છે. અવિનયની કેવી ચડાઇ છે !

ભાણેજ મુનિઓની ભાવના :-

ત્યારે હવે ભાણેજ મુનિઓ, જુઓ, કેવા વિનયને સાધતાં કેટલા ઊંચે ચડી ગયા છે ! મુનિઓ સાંજ પડી જવાથી બહાર રોકાયા, પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક કરી લીધું. પછી મનમાં ભાવના કરે છે કે અહો ! આપણે મોડા પડયા અને થોડા માટે આચાર્ય મહારાજને વંદન કરવાના લાભથી વંચિત રહી ગયા આચાર્ય ભગવાન કેવા ગુણગણના ભંડાર ! કેવા ઉત્તમ પુરુષ ! કયારે હવે સવાર પડે ને એમની પાસે પહોંચી જઈ એમનાં પરમ પવિત્ર ચરણ કમળે ઝૂકી પડીએ ! શું કરી રહ્યા છે આ ? વિનય ધર્મને બજાવી રહ્યા છે કેમકે,

પૂજયની વિશેષતા ચિંતવવી, ગુણિયલના ગુણ ચિંતવવા, ઉપકારીનો ઉપકાર મનમાં લાવવો, એ એમના પ્રત્યેનો વિનયભાવ છે,

એમ, એમને વંદનાની આતુરતા સેવવી, એમની સેવા-ઉપાસના કરવાની ઝંખના આતુરતા સેવવી એ પણ વિનય છે.

અવિનયમાં આર્તધ્યાન છે, વિનયમાં ધર્મધ્યાન છે.

કઈ ભાવનાએ અનાસંગયોગ ? :-

વિનયભાવમાં આગળ વધતાં આવડે, તો એ શુભ ધ્યાન વધતું ચાલે. ભાણેજ મુનિઓ એ કરી રહ્યા છે. એ બતાવે છે કે વાહ ! સવારે ઉપકારી પૂજય અને ગુણમૂર્તિ આચાર્ય ભગવાનને વંદના કરવાનો અને એમની સેવા શુશ્રૂષા કરવાનો કેવો ઉત્તમ લાભ મળશે ! ત્યારે જીવનમાં આનાથી વધીને કયું બીજું ઉત્તમ કાર્ય છે ? આત્મામાં પેસી ગયેલા જટિલ દોષો ગુણિયલના ગુણગાન કરવાથી, એમનો વિનય ભક્તિ બહુમાન આદરવાથી અને એમના ગુણોમાં મનને તલ્લીન કરવાથી જ હટે. ગુરુની અને ગુરુના ગુણોની ઉપાસના કરવાથી હટે. ગુરુની અને ગુરુના ગુણોની ઉપાસના કરવાની આડે સ્વાર્થમાયા નડે છે, વિષય રંગ નડે, કે કાયાની સુંવાળાશ નડે છે, પણ એ કશી કિંમતના નથી. એ બધા પરની મમતા જ ખોટી છે. મારે ને એ સ્વાર્થમાયા, વિષયો કે કાયાને શું લાગેવળગે..? બસ, આ ત્રણે પ્રત્યે અનાસક્તિની ભાવનામાં ચડતાં ચડતા ક્ષણભર ખરેખર અનાસંગ-યોગ પર આરૂઢ થયા.

યોગ ૪ પ્રકારે,-

૧. પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન યોગ. ૨. ભક્તિ-અનુષ્ઠાન યોગ. ૩. વચનાનુષ્ઠાન યોગ. ૪. અસંગાનુષ્ઠાન યોગ.

સાધના બે જાતની, ૧. સંજ્ઞાની સાધના અને ૨. પ્રજ્ઞાની સાધના.

સંજ્ઞાની સાધના એટલે આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને નિદ્રા-આરામીની તથા કષાયોની સાધના. આ આખું જગત કરે છે.

આહાર સંજ્ઞામાં બસ, સારું સારું ખાઓ, સારું ખાવાનું મળે તો છોડો નહિ, આ આહારની લત અને એનો પ્રયત્ન રહે છે. આહારસંજ્ઞાની સાધના છે પેટ ભરીને ઊઠયો હોય તો ય પછી કોઈ સારી ચીજ આવતાં એ સહેજ પણ ખાવાનો રસ રહે. છેવટે મુખવાસ ચગરવાની લત રહે એ આહાર-સંજ્ઞા કરાવે છે. આહાર-સંજ્ઞાને લીધે તિથિ આવતાં નીસાસો પડે છે, હાય ! આજે કાંઈક તપ કરવો પડશે ! તપ ચાલુ કર્યો ત્યા પણ મનને ગ્લાની રહે છે, મન સુસ્ત રહે છે કે આજે મારે ખાવાનું નથી. મનમાં બીજા દિવસે ખાવાનાં મીઠા મીઠા વિચાર આવે છે. આ

બધું આહારસંજ્ઞાનું તોફાન છે.

વિષયસંજ્ઞામાં પાંચે ઇન્દ્રિયોના સારા સારા વિષયો શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શની લગની રહે છે. જગતના એ સારા સારા લાગતા પદાર્થો તરફ આકર્ષણ રહે છે. નરસા તરફ ઘૃણા રહે, સૂગ થાય, સારાને કેમ મેળવું, મળેલા કેમ ભોગવાય, ટકે, વધારો પામે,...આ લતને પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. એથી ઊલટું નરસા લાગતા વિષયો કેમ હટે, પાછા ન આવે. એની ચીવટ અને પેરવી રહ્યા કરે છે. ગમતા વિષયોના સંયોગમાં ભારે સુખ લાગે, અણગમતા ટળવામાં મહા નિરાંત અનુભવાય... આ બધું વિષયસંજ્ઞાનું તોફાન છે. વિષયસંજ્ઞાની સાધનામાં આખું જગત ગરકાવ છે. એમાં જ જીવ અનંતાનંત કાળથી સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે."

પરિગ્રહસંજ્ઞામાં ધન માલ વગેરેને સુખનું સાધન માની એનો સંગ્રહ સંચય કરવાની લત રહે છે. એક દાંત ખોતરવાની સાવરણીની સળી પણ ખોતરવા લીધી, ખોતરી લીધું, પછી ય એ ગોખલામાં રાખી મૂકવાનું મન થાય, કેમ ? કાલે કામ લાગશે, રાખી મૂકો, આ વૃત્તિ રહે છે, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાનો પ્રતાપ છે. લાખો કરોડો રૂપિયા ભેગા કર્યા, પણ એમાંથી પોતે કેટલું ભોગવી શકશે, અધવચ્ચે એમ જ પડતા મૂકીને મરવાનું આવશે, પછી એ પોતાને શા કામના ? એનો કોઈ વિચાર નહિ. બસ, રાખી મૂકો, ભેગું કરો, સાચવી રાખો, એજ એક લત, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાની સાધના છે.

નિદ્રા સંજ્ઞાને લીધે જયાં અવકાશ મળ્યો કે આરામ કરવાની જ લત રહે છે, એ એવી ભૂંડી છે, એવી ખતરનાક છે, કે શિયાળાની વહેલી રાતે સૂઈ ગયા પછી ૬-૭ કલાકે ઊંઘ થઈ ગઈ. આંખ ઊઘડી ગઈ, ઘડિયાળમાં ૩-૪ વાગ્યાનું દેખ્યું, ત્યાં એમ થાય છે કે હજી ઊંઘો, શી ઉતાવળ છે ઊઠવાની ? કોઈ ધર્મસાધનામાં બેઠો, પણ પછી જો તરત સૂઈ જવાની લત, તો એ ધર્મસાધના વખતે મનનાં એમ આવ્યા કરશે કે કેમ આ ઝટ પૂરી કરી નાખું ને જલ્દી સૂઈ જાઉં. એટલે પછી આંખી ય ધર્મસાધના રસ વિનાની થાય છે, એમાં લોચા વાળે છે, વેઠ ઉતારે છે. મિઠાશ આરામ લેવાની રહે છે. આ નિદ્રાસંજ્ઞાનું તોફાન છે. ત્યારે,

કષાયસંજ્ઞામાં જયાં જયાં મોકો આવ્યો ભલે વિચારસરણીમાં, ત્યાં ત્યાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-હર્ષ-ખેદ વગેરે કરી લેવામાં સંકોચ નહિ ભય નહિ, એ દશા હોય છે.

આ બધી આહાર આદિ સંજ્ઞાની સાધનાની સામે પ્રજ્ઞાની સાધના છે. એમાં 'કેમ એ આહારાદિની લપ થોડા પણ કાળ માટે છોડું ! કેમ ત્યાગ-તપ-ક્ષમા-નમ્રતાદિ, અર્હદ્ભક્તિ-સાધુસેવા, દયા-દાન-પરોપકાર, શાસ્ત્રચિંતન વગેરે સાધી લઉં.

આ ધગશ રહે છે, ધગશભર્યો પ્રયત્ન રહે છે. માનવ જીવનની એ લ્હાણ દેખાય, લહાવો લાગે, આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિદ્રા-કષાયો એ પશુ રમત લાગે, પાપરૂપ લાગે, એથી બચવાની વૃત્તિ રહે. ધર્મસાધનાની હોંશ રહે, એ બધું પ્રજ્ઞાને આભારી છે. સંજ્ઞાની સામે પ્રજ્ઞા.

આ પ્રજ્ઞાની સાધના ચાર રીતે થાય, (૧) પ્રીતિથી, (૨) ભક્તિથી, (૩) વચનથી, અને (૪) અસંગઅનાસક્તિથી, પહેલે પગથિયે પ્રીતિ-ભક્તિથી પ્રજ્ઞાની સાધના થાય, ધર્મસાધના થાય.

પ્રીતિ અને ભક્તિ કોના તરફ ? એ સાધના તરફ, સાધનાને કહેનારા-કરાવનારા દેવ-ગુરુ તરફ. પ્રીતિ એટલે હૃદયનો અનહદ પ્રેમ, અનુરાગ, મમતા. ભક્તિ એટલે પ્રેમની ઉપરાંત બહુમાન આદર-પૂજ્યભાવ. શાસ્ત્ર આ પ્રીતિ-ભક્તિ સમજાવવા માટે પત્ની અને માતાનો દાખલો આપે છે.

પ્રીતિ ભક્તિમાં પત્ની-માતાનું દૃષ્ટાન્ત :-

નવજુવાન માણસ સુખી ઘરની સારી સુશીલ-સદ્‌ગુણી રૂપાળી કન્યા પરણ્યો, તો એના પર એને કેટલો બધો અનહદ પ્રેમ રહે છે ? મનને થાય છે કે 'સુંદર પાત્ર મળ્યું. જીવનસાથી મળી, દિલને વિશ્રાંતિસ્થાન મળ્યું. એ શાન્તિ આપશે, સુખ આપશે. મારા પર બહુ મમતાવાળી...' એમ એના પર હૈયે પ્રેમ ઊભરાય છે. પછી એનાં કામ પ્રેમથી હોંશે હોંશે કરે છે. વળી જો માતા પર પણ અથાગ રાગ છે, તો એને ઉપકારી પૂજ્ય વહાલસોયી માની એ માતા ઉપર બહુમાનભરી પ્રીતી રહે છે. એ ભક્તિ છે. ભક્તિથી માતાનાં કામ, માતાની સેવા પત્ની કરતાં પણ વિશેષ આદરથી કરે છે, સવાયી ચીજવસ્તુથી કરે છે. સવાર પડે કે માતાના પગમાં માથું ઢાળે છે, રાત્રે સૂવા જતી વખતે માતાની પગચંપી કરી આવે છે, બહાર જતાં માતાની આજ્ઞા લઈને નીકળે છે. બજારમાંથી ચીજવસ્તુ કપડું વગેરે લાવે એ પત્ની કરતાં સવાયું લાવે, પત્નીનું ય સાચવે સારું, પણ વાત વાતમાં પત્નીના કરતાં માતાનું સવાયું. આ ભક્તિ છે.

બસ, દેવ અને ગુરુ પ્રત્યે તેમજ ધર્મ પ્રત્યે હૈયે એવી પ્રીતિ-ભક્તિ ઊછળે અને એમનાં કામ થાય, એમની સેવા-આરાધના-ઉપાસના થાય, એ પ્રીતિયોગ, ભક્તિયોગ છે. ધર્મસાધના હૈયાના શુદ્ધ પ્રેમથી થાય, ઉપરાંત ભક્તિથી થાય, એ પ્રીતિયોગ-ભક્તિયોગ. મનને એમ થાય કે શી વાત મારી ધર્મસાધના ! હાથમાં નવકારવાળી લીધી ત્યાં હૃદયમાં એ ગણવા પર શી વાત ! આવી સુંદર તારણહાર સાધના મારા હાથમાં આવી ? એમ પ્રીતિ-ભક્તિના જુવાળ ચડે. એકેક પારા પરનો જાપ કરતાં જીવન ધન્ય લાગે, દિલની બહુ ભક્તિ-બહુમાનભરી હોંશથી

થાય. એમાં દેવદર્શન-પૂજાદિ આરાધના થાય એ પણ પ્રીતિ-ભક્તિભર્યા દિલથી થાય. પ્રીતિના જુવાળ ચડે ભક્તિની ભરતી ચડે.

પ્રીતિ-ભક્તિ ખરેખરી કયારે ? તુચ્છ લાલચમાં નહિ :-

અહીં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે દેવગુરુ અને ધર્મ ઉપર જે પ્રીતિ અને ભક્તિથી પ્રેરાયા સાધના કરવાની છે, તે સોદારૂપે નહિ. ધર્મસાધના ધર્મ આચાર સેવું તો સારો પૌદ્ગલિક લાભ મળે, બહાર નામના થાય, ગુરુને અને બીજાને વહાલો લાગું, સારો લાગું, આવા કોઈ ઉદ્દેશથી દેવ-ગુરુ-ધર્મસેવન પર પ્રેમ થાય, ભક્તિ ઊભરાય, એ ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી, એ તો વસ્તુતઃ પૌદ્ગલિક વસ્તુ ઉપરની પ્રીતિ-ભક્તિ છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મને તો ત્યાં માત્ર વટાવવા માટે પકડ્યા છે, પેલા લાભના માત્ર એક સાધન તરીકે એમના પર પ્રીતિ-ભક્તિ ધરી છે. તો જેવી રીતે કોઈ ઓફિસર પાસેથી કોઈ પરમિટ વગેરેનું કામ કઢાવી લેવું હોય એટલા માટે એના પર પ્રીતિ ધરે, અને લાંચરુશ્વત વગેરેથી એની ભક્તિ કરે, એ કાંઈ ઓફિસર પર ખરેખરી નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ-ભક્તિ નથી, એવી રીતે અહીં પણ પૌદ્ગલિક લાલચથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર કરાતો પ્રેમ અને ભક્તિ એ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી. એ તો નિઃસ્વાર્થભાવે થાય ત્યારે સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ થાય.

મનને એમ થાય કે, અહો ! આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ મારા કેવા મહાન ઉપકારી છે કે એમના પ્રભાવે હું આટલા ઊંચા માનવ ભવના થાળા સુધી આવી પહોચ્યો, અને ઉત્તમ ધર્મશાસન પામ્યો ! વળી એ કેવા મહાગુણિયલ ! કે ગુણ પામવા માટેનું મને એ મહાન આલંબન મળ્યું ! ગુણ અને ઉપકારની દૃષ્ટિએ જગમાં એમનો જોટો ન મળે. આત્મોત્થાન માટે આમના જેવું કોઈ આલંબન ન મળે. આમ વિચારીને એમના ઉપર દિલ ઓવારી જાય તથા એમની પ્રત્યે ભારે અનન્ય પૂજયભાવ ઊભો થાય, ત્યારે એમના પર સાચી પ્રીતિ ભક્તિ જાગી કહેવાય.

તુચ્છ લાલચથી દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મૂલ્ય આંકવું એ મૂર્ખતા છે :-

પૌદ્ગલિક સુખ-સગવડ કે માન-સન્માન તો તુચ્છ વસ્તુ છે, ક્ષણિક છે, એના આધારે દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મૂલ્યાંકન કરવું, એ મૂર્ખતા છે. કોઈ ભિખારી માણસ ચક્રવર્તીની સેવામાં લાગી જાય અને ચક્રવર્તી પાસેથી એને અનન્ય ભોજન મળે કે એના અમલદારો એને સારો કહે એટલા માત્રથી જો એ ચક્રવર્તીનું મહત્વ આંકે તો શું એ મૂર્ખ નથી ? સેવા ચક્રવર્તીની અને ફળમાં સારું ભોજન ? શું એ ચક્રવર્તીનું મહત્ત્વ છે ? એમ ધર્મચક્રવર્તી દેવાધિદેવ અને ધર્મમૂર્તિ ગુરુની સેવામાં તુચ્છ દુન્યવી લાભ મળે એ શું એમનું મહત્વ છે ? એનાથી રીઝવું અને સંતોષ માનવો એ તો મુર્ખતા છે. **બુદ્ધિ-અક્કલ-હોશિયારી તો ત્યાં કે જયાં દેવ-ગુરુની મહત્તા**

ભાવી અનંતકાળને ઉજ્જવળ કરનારા આત્મહિતના દાતાર તરીકે અંકાય.

ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ :-

વળી મનને એમ સચોટ લાગે કે જીવનમાં ખરેખરો પ્રેમ અને ભક્તિ ધરવા જેવી હોય તો તે પરમગુણિયલ અને પરમ ઉપકારી ઉપર જ ધરવા યોગ્ય છે. એમ ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ એમના પર પ્રેમ ઊભરાય, ભક્તિ ઊભરાય, એ સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ દ્વારા દેવ-ગુરુ-ધર્મની નાની કે મોટી ઉપાસના થાય એ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન છે, ભક્તિ-અનુષ્ઠાન છે. આ પ્રાથમિક મેળવવા માટે પણ દુન્યવી સ્વાર્થ માયા વોસિરાવી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ-ભક્તિ હૈયામાં ઊછળતી કરવી પડે, અને એથી જ પ્રેરાયા કોઈ સુકૃત કે ધર્મ સાધના થાય.

હાથીની દયાનું પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન :-

શાલિભદ્ર, કુમારપાળ, મેઘકુમાર વગેરેએ પૂર્વભવે આવું પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન કરેલું, તેથી એના પ્રતાપે એ અહીં મહાન આરાધક બની ગયા. હાથીએ સસલાની દયા કરી, તે શું સમજીને કરી ? ત્યાં ટોળે મળેલા પશુઓમાં શાબાશી લેવા નહિ, કે કોઈ પુણ્યનો લોચો લેવા માટે નહિ, પરંતુ દયાધર્મના પ્રેમથી દયા કરી. માટે એ ઊંચો મેઘકુમારનો અવતાર પામ્યો.

ભરવાડના છોકરાએ સાધુ પર એક મહાત્મા તરીકેના ભાવથી પ્રીતિ-ભક્તિ કરી, ખાનપાન કરતાં દાન પર પ્રેમ કર્યો, ને દાન દીધું તો એ જીવ બીજા ભવે શાલિભદ્ર થયો.

પાપી લૂંટારા બનેલા રખડતા રાજકુમારે સાધુથી પલટો પામી દેવાધિદેવ અરિહંત પર શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ધર્યો, એમની પોતાના દ્રવ્યથી કરાતી પૂજા ઉપર પ્રીતિ-ભક્તિ ઊભરાવી, અને પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજા કરી, તો એ પછીના ભવે ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ થયા, અને ત્યાં અધિક પ્રીતિ-ભક્તિના સુકૃતોએ ગણધર બનવાનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું.

વચનાનુષ્ઠાન કેમ પ્રગટે ? :-

પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન બહુ અને બહુવાર કરતાં કરતાં એવું સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે પછી એના આધારે પોતાની બધી ખોડખાંપણ દૂર કરી ધર્મસાધના બરાબર શાસ્ત્રે કહેલ વિધિ મુજબ થાય. આને વચનાનુષ્ઠાન કહે છે. સર્વજ્ઞનાં શાસ્ત્રો જેવી જેવી રીતે જે જે સાધના કરવાની કહે છે, તે તે રીતે જ તે તે સાધના કરાય એ વચનયોગ છે. એ રીતમાં શું શું આવે ? સાધનાનો યોગ્ય કાળ, સાધનાને યોગ્ય મુદ્રા આસન, સાધનાનાં સાધન-ઉપકરણ-નિમિત્ત વગેરે બધું બરાબર શાસ્ત્ર કહ્યા મુજબ મેળવવા-સાચવવાનું આવે. એકમાં ય જરા પણ ખોડખાંપણ નહિ, એવી

વિશુદ્ધ અણી શુદ્ધ સાધના એ વચનાનુષ્ઠાન.

વચનાનુષ્ઠાનની સાધના કોણ કરી શકે, અને એ કેવી હોય ? જવલંત પ્રીતિ-ભક્તિનાં અનુષ્ઠાન શકય એટલો પ્રમાદ-અવિધિ-અતિચાર, બિનકાળજી-બિનજાગૃતિ વગેરે ટાળીને ભારે વીર્યોલ્લાસ સાથે ખૂબ ખૂબ આરાધવામાં હોંશિલા અને દતચિત્ત હોય, એવા પવિત્ર ગુણસમૃદ્ધ મહાત્માઓ જ વચનાનુષ્ઠાનના આરાધક બને છે. જિનકલ્પી, પડિમાધારી, એકાકીવિહારી મહર્ષિઓ આ યોગ સાધે છે. સવારે બે પહોર સ્વાધ્યાય-ધ્યાન પછી જ મધ્યાહ્નને આહાર-નિહાર-વિહાર માટે નીકળે. એમાંય ગોચરીએ જતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવના વિશિષ્ટ કડક નિયંમ-અભિગ્રહ ધારીને જાય, એના અનુસારે જ ભિક્ષા લેવાની, એમાં ય ગોચરી અંગેના સૂક્ષ્મ પણ દોષ નહિ લાગવા દેવાના. દિવસો સુધી નિર્દોષ અને અભિગ્રહાનુસાર ભિક્ષા ન મળે તો ય ભૂખ્યા રહી તપોવૃદ્ધિ માને, પણ દોષિત કે અભિગ્રહોલ્લંઘનથી પ્રાપ્ત આહાર પાણીની ઈચ્છા ય ન કરે. નિહાર અર્થાત્ મલોત્સર્ગ માટે જાય ત્યાં પણ તદ્દન નિર્જીવ જગા-સ્થંડિલ શોધે, લોકના આલોક-સંપાત વગેરે દોષો વિનાની શોધે. કદાચ છ મહિના સુધી એવી નિર્જીવ-નિર્દોષ જગા ન મળે તો પણ સંજ્ઞાને અટકાવી શકવાની તાકાતવાળા હોય છે. વિહાર ત્રીજા પહોરમાં જ કરે. ચોથા પહોરમાં પાછા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં લાગી જાય. રાત્રિ પણ એવા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં લાગી જાય. રાત્રિ પણ એવા સ્વાયાય-ધ્યાનથી વીતાવે કે એના ચોક્કસ પ્રમાણથી સમય કેટલો વીત્યો હોય એનો પણ ખ્યાલ રહે. એમાં કોઈ દેવતા ઠગવા આવે અને રાતમાં જ પ્રભાત-અજવાળું દેખાડી દે છતાં વચનાનુષ્ઠાન-યોગવાળા મહાત્મા જરાય ઠગાય નહિ. એ બરાબર સાવધાન હોય, જાણતા હોય કે હજી રાત્રિ આટલી બાકી છે. તેથી પોતાની સાધનામાં સ્થિર રહે, ચલિત ન થાય.

આવી જાગૃતવાળો યોગ એ ઊંચો રાજયોગ છે. પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન એ પણ યોગ છે, રાજયોગ છે, પણ એનાથી નીચેની કક્ષાનો.

મોક્ષની સાથે આત્માને યોજી આપવામાં સાધનભૂત હોય તેનું નામ 'યોગ' 'રાજયોગ'. એમ તો કહેવાતા યોગીઓ જમીનમાં દટાઈ સમાધિ લે છે. પણ એ હઠયોગ છે. મન પર હઠ બળ વાપરીને આસન-પ્રાણાયામના નિયમનનો અભ્યાસ કરાય એ હઠયોગ છે. હઠ કરીને એનો સમયને સ્થિરતા વધારતા વધારતા સમાધિ સુધી પહોચી શકાય. આ સમાધિમાં શ્વાસ તદ્દન રોકી દેવામાં આવે છે, પણ તે બાહ્ય હો, સૂક્ષ્મ શ્વાસોચ્છવાસ તો ચાલુ જ હોય છે. એ અટકી શકે નહી. કેમકે જીવનો એ પ્રાણ છે. ઈલેકટ્રીકના સળગતા ગોળામાં અગ્નિકાય જીવને અને ઉંડાણમાં પૃથ્વીકાય જીવને પણ આ પ્રાણભૂત શ્વાસ ચાલુ હોય છે. એટલે જમીનમાં દટાયેલ

હઠયોગીઓની સમાધિમાં પણ એ અટકે નહિ. અહીં પૂછો,-

પ્ર.- તેમ છતાં એમને બાહ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વિના કેમ ચાલે ?

ઉ.- અભ્યાસથી આપણે ન ધારીએ એવું પણ સાધ્ય છે. બોલો મોટી તગડી ભેંસ ઊંચકીને એકલો માણસ નીચેથી ત્રીજે માળ અગાસી પર ચડાવી શકે ? ધારમા બહારની આ વસ્તુ લાગે છે ને ? પણ જુઓ

અભ્યાસથી ભેંસ ઊંચે ચડાવનાર રાણી :-

એક રાજાની સભામાં પરદેશથી મલ્લ આવ્યા, એમણે ભારે વજન ઊંચકવા-ઉછાળવા-ઝીલવા વગેરે અંગ બળના મોટા પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. રાજા ચમત્કાર પામી ગયો. પછી મહેલમાં આવીને રાણીને એ વાત કરે છે ને કહે છે કેવા ચમત્કારિક મલ્લો !

રાણી કહે, એમાં શાનો ચમત્કાર ? અભ્યાસથી બધું સાધ્ય છે. અભ્યાસથી અચિંત્ય સિદ્ધિ થઇ શકે.

રાજા કહે છે, "તારે તો બોલવાનું છે."

રાણી કહે, 'ના, હું કરી બતાવીશ.'

થોડા દિવસ ગયા, મહેલની પાછળના ભાગમાં એક ભેંસ વિઆણી. રાણીએ કાછોટો મારી એનું તાજું જન્મેલું વાછરડું પોતાની બોચી પર લીધું અને મહેલના પાછલે દરવાજેથી ત્રણ દાદર ચડી ગઇ, પાછી ઊતરી, અને વાછરડું મૂકી દીધું. એ પ્રમાણે બપોરે કર્યું, સાંજે કર્યું. એમ રોજને રોજ કરવા લાગી. ચાલ્યું કામ આગળ. રોજ વાછરડું વજનમાં કેટલું વધે ? બહુ નહિ, ૧૦-૨૦ તોલા જેવું એટલે રોજના અભ્યાસમાં ઊંચકવાનું કાંઇ વધારે ન લાગે. પરંતુ બે-એક મહિનામાં તો વજન મૂળ કરતાં કાચો ૦।।-૦।।। મણ વધી ગયું હોય. એય ઊંચકવામાં ભારે ન લાગે. એમ કરતાં મોટી તગડી ભેંસ તૈયાર થઇ ગઇ તો પણ રોજના અભ્યાસથી એને સહેલાઇથી બોચી પર ઊંચકીને ઉપર લઈ જતાં ને નીચે ઉતારતા વાંધો નહોતો આવતો.

બસ, હવે રાણીએ,

રાજાને કહ્યું તમારે અભ્યાસથી થતો ચમત્કાર જોવો હોય તો બોલાવો તમારા મલ્લોને અને ભડવીર સુભટોને. તે દિવસે મને તમે કહેતા હતા ને કે આ તો બોલવાનું છે ? પણ ના, બોલવાનું નથી, કરી બતાવવાનું છે."

બોલાવ્યા મલ્લોને અને પહાડી કાયાના સુભટોને. રાણીએ પેલી તગડી જાડી પટ્ઠા જેવી ભેંસ આગળ કરી કહ્યું, આવો. જે બહાદુર હોય તે, આને ઊંચકીને ત્રણ દાદર ચડી જઇ મહેલની અગાસીમાં લઇ જાઓ, અને પાછી નીચે ઊંચકીને લાવો.

રાજા કહે અરે ! આ શી વાત કરો છો ? આવડી મોટી ભેંસ તે ઊંચકીને ઉપર ચડી શકાતું હશે ?

રાણી બોલી, આપ જોયા કરો ને. આ મલ્લો અને સુભટો પહેલવાન છે. તે એમનામાંનો ગમે તે એક આને ઊંચકીને ચડાવી દેશે, અને નહિ ચડાવી શકે તો પછી હું તો છું જ. હું એને ચડાવી દઇશ આમાં શી મોટી વાત છે ?

મલ્લો અને સુભટોને પોરસ ચડયું. મનને થયું કે જો રાણી એક અબળાજાત પોતે ચડાવી દેવાનું કહે છે તો એમાં મોટી વાત નહિ હોય, લાવોને આપણે આમ ચપટીમાં ચડાવી દઇએ. એક મલ્લ આગળ આવ્યો ભેંસનાં પેટ નીચે બે હાથ ઘાલી ઊંચકે છે. પણ શે ઊંચકાય ? ઊંચકતા ફેં ફેં થાય છે. છતાં માંડ થોડી ઊંચી કરી લઇ ગયો દાદર પાસે, પરંતુ એક બે પગથિયા પરે ય ઊંચકીને ચડવું કેવી રીતે ? આગળ ભેંસ તો રખાય નહિ, ને પોતે આગળ રહી ભેંસ ઊંચકી પગથિયાં સામે પીઠ રાખી ચડાય કેમ ? ૧-૨ પગથિયાં ચડતાં તો હાથ ને પગ લૂસ પડી ગયા. થયું. ભેંસ મૂકી દીધી નીચે. બીજો મલ્લ અને એકાદો સુભટ પણ બિચારા પ્રયત્ન કરવા ગયા, કિન્તુ નિષ્ફળ ! હવે કોઇ આગળ આવતું નથી, ત્યારે રાજા રાણીને કહે છે કે આ તે કાંઇ બની શકે ? હજી ભેંસ જેટલા વજનનું પોટકું કે થેલો હોય તો તો માણસ એને માથે કે ખભે લઇને દાદર ચડી જાય, પરંતુ ભેંસ તે ઊંચકવી ફાવતી હશે ? ભેંસને ઊંચકીને દાદર ચડે શી રીતે ?

રાણી કહે મહારાજા ! મને ફરમાવો એટલે હું આ ઊંચકીને ચડી જાઉં કે નહિ તે જુઓ.

રાજા કાનમાં કહે છે, પણ તું મારી આબરૂ કાઢશે.

રાણીએ કાનમાં આશ્વાસન આપ્યું કે જુઓ આ તો મેં પહેલા ચડાયેલી છે એટલે કહું છું ફીકર ન કરશો. દઇ દો રજા.

રાજાએ રજા આપી, ને રાણીએ કાછોટો મારી ભેંસના પેટ નીચે માથું ઘાલીને એને બોચી પર લઇ ઊંચકી, ગઇ દાદર પાસે, અને ટપ ટપ પગથિયાં ચડી ગઇ. ત્રણ દાદર ચડી ભેંસને અગાસી પર ખડી કરી દીધી. બધાએ નીચેથી અગાસી પર ભેંસ જોઇ. પછી રાણી એને ઊંચકીને નીચે લઇ આવી. અલબત્ત એ વખતે પોતાનું શરીર વધારે નમતું રાખવું પડ્યું એટલે દોરડાને પકડી નીચે ઊતરી.

રાજા અને બીજાઓ સ્તબ્ધ દિઙમૂઢ બની મોઢું ફાડીને ઊભા રહી ગયા. ત્યારે રાણી કહે છે, આમાં અચરિજ શું પામો ? આ તો અભ્યાસની વસ્તુ છે, ચમત્કારની ચીજ નહિ. આ હું આને વાછરડા તરીકે જન્મી ત્યારથી રોજ આ પ્રમાણે સવાર-બપોર-સાંજ ઉપર ચડાવતી હતી. એ રોજના અભ્યાસ પર આજે મોંટી ભેંસ પણ ઊંચકીને અગાશી ઉપર ચડાવી શકાય છે.

રાજાને ગળે વાત ઊતરી ગઇ.

હઠયોગ આ ચીજ છે. આ પ્રમાણે આસન-પ્રાણાયામમાં આગળ અભ્યાસ વધતાં જમીનની અંદર દટાઇને સમાધિ દિવસો સુધી રાખી શકાય છે. પરંતુ એ રાજયોગ નહિ, કેમકે એનાથી અંતરાત્માના કામ-ક્રોધ-લોભ-રાગ-દ્વેષ-મત્સર વગેરે દોષોનું વિલીનીકરણ ન થાય. એ કરવા માટે તો એના પ્રતિપક્ષી બ્રહ્મચર્ય-ક્ષમા નિસ્પૃહતા વૈરાગ્ય-ઉપશમ-પ્રમોદ વગેરે ગુણોનો અભ્યાસ જોઇએ, એ ગુણોના પોષક દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપની સતત અને દીર્ઘકાળ સાધનાનો અભ્યાસ જોઇએ. માટે જ એ દર્શન આદિ અને એની સાધનાઓ એ ખરેખર યોગ છે, મોક્ષ સાથે યોજી આપનારો છે, રાજયોગ છે, એટલા જ માટે **માનવકાળનો ઉત્તમ સદુપયોગ આ રાજયોગની સાધનામાં છે.**

હઠયોગ-રાજ્યોગનો ફરક :-

રાણીએ ભેંસ ઊંચકી ત્રણ માળ ચડાવી દીધી એ તો કાયાના શ્રમનો અભ્યાસ છે. એમાં મન કે આત્માના કોઇ દોષનિવારણ કે ગુણઘડતરનો અભ્યાસ નથી. કિન્તુ એ તો શ્વાસરુંધનનો અભ્યાસ છે. ત્યારે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપના અભ્યાસમાં તો મૂઢતાં-અજ્ઞાન-રાગાદિ અને આહારસંજ્ઞાદિ દોષોના નિરાકરણનો અને સમ્યગ્દ્રષ્ટિ તથા અહિંસા-ક્ષમાદિ ગુણઘડતરનો અભ્યાસ છે, માટે એ રાજયોગ છે. યોગોનો રાજા તે રાજયોગ.

રાજયોગ ખરો યોગ કેમ ? :-

રાજયોગમાં મનના અને આત્માના રાગાદિ દોષોના નિરાકરણનો અભ્યાસ થાય છે, તેથી એ ક્રમે કરીને વીતરાગતા તરફ લઇ જાય છે, અને અંતે મોક્ષ સાથે યોજી આપે છે. માટે એને ખરો 'યોગ' કહેવાય યોગોનો રાજા રાજયોગ કહેવાય.

એમાં અભ્યાસ જ એ જાતનો છે કે જેથી મનનું અને આત્માનું સદ્વીર્ય-બળ-સત્ત્વ-સદ્રુચિ વધતા જાય છે, અને ગમે તેવા પ્રલોભન કે આપત્તિમાં મન ચંચળ બન્યા વિના સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, ક્ષમા-નિસ્પૃહતાદિ, વિવિધ તપ, સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેમાં સ્થિર રહે છે.

વચનાનુષ્ઠાનમાંથી કેવી રીતે અસંગાનુષ્ઠાન ? :-

વચનાનુષ્ઠાનનો અભ્યાસ પણ એક મહાન રાજયોગનો અભ્યાસ છે. એમાં કઠોર તપ સંયમ સ્વાધ્યાયની ધૂન લાગે છે. બરાબર સર્વજ્ઞ વચનના અનુસારે જ જ્ઞાન-ચારિત્રના યોગ સાધવા છે તેથી ત્યાં બીજા-ત્રીજા કોઈ વિક્ષેપ આકર્ષણ યા પ્રમાદને જગા જ નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી વિધિએ જ આત્મહિતની સાધનામાં એકાકારતા છે. તેથી અભ્યાસ વધતાં વધતાં એવી સ્થિતિ આવી જાય છે કે જયાં પછી પોતાની કાયા સુદ્ધાનાં આકર્ષણ-મમત્ત્વ-આસંગ છૂટી જાય છે, યાવત્ જે સાધના કરે છે એ પણ એટલી બધી સહજભાવની થઈ જાય છે કે એનાં ય હવે આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ છૂટી જાય છે. સૂર્ય જેમ સહજભાવે પ્રકાશ કરે છે, ચંદન જેમ સહજભાવે ગંધ રેલાવે છે, એમ અહીં વચનાનુષ્ઠાનના પ્રખર અભ્યાસથી **પરાકાષ્ઠાએ અનુષ્ઠાન-સાધનાનાં પણ આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ છૂટી જઈ એ સહજભાવની બની જાય છે. આને અનાસંગ યોગ કહે છે, અસંગાનુષ્ઠાન કહે છે.**

ચંદનગંધ-ન્યાયે સહજ સાધના :-

દા.ત. જ્ઞાની કહે છે માટે ક્ષમા રાખો એમ નહિ, કિન્તુ બહુ અભ્યાસથી આત્મા જ ક્ષમામય બની જાય અને ચંદનગંધ ન્યાયથી જેમ ચંદનના અણુએ અણુએ ગંધ-સુવાસ, એમ આના આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશ ક્ષમા વ્યાપ્ત બની જાય આને અસંગ દશા, ક્ષમાનું અસંગાનુષ્ઠાન, ક્ષમાનો અનાસંગ યોગ કહેવાય. ત્યાં અક્ષમા કલ્પનામાં ય ન આવે. એક રુંવાડું પણ દ્વેષ-ઉકળાટવાળું બને નહિ.

પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન પછી અસંગાનુષ્ઠાન કેમ નહિ ?

વિચારજો સહજ ભાવે આવું દિલ કયારે બને ? દીર્ઘ કાળ અભ્યાસ કર્યો હોય ત્યારે ને ? અહીં વિશેષતા આ મૂકી, પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન પછી અસગાંનુષ્ઠાન ન કહ્યું, કિન્તુ વચનાનુષ્ઠાન પછી એને સ્થાન આપ્યું. કેમ એમ ? શું પ્રીતિ-અનુષ્ઠાનના બહુ અભ્યાસમાં તાકાત નથી આવતી ? આવે છે, પણ એમાં પ્રીતિ ભક્તિની પ્રબળતા થાય ત્યાં એ અનુષ્ઠાનમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે આ અનુષ્ઠાન આ રીતે આચરવાનું એવું માનસ બનાવવાથી અનુષ્ઠાનની ચોકસાઈ વ્યવસ્થિતતા અને સંપૂર્ણતા પર લક્ષ વધુ રહે છે. એથી એ રીતે અભ્યાસ વધતા અનુષ્ઠાન સહજ ભાવનું બનતું જાય છે.

પહેલું વચનાનુષ્ઠાન કેમ નહિ :-

પ્ર.- તો પછી પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનનું શું કામ ? પ્રારંભે વચનાનુષ્ઠાનનો જ અભ્યાસ ન કરાય ?

ઉ.- વાર છે, વચનાનુષ્ઠાન એવું સહેલું નથી કે પ્રારંભે એ આદરી શકાય. વચનાનુષ્ઠાન માટે તો મનને પહેલા આર્તધ્યાનથી મુક્ત કરવું પડે, આર્તધ્યાનની પીડા ચાલુ હોય ત્યાં પ્રબળ શુભ ધ્યાન ન આવી શકે, અને તે વિના વચનાનુષ્ઠાન આવવું મુશ્કેલ. વચનાનુષ્ઠાનમાં તો મનની તન્મયતા છે, એ જો મનને આર્તધ્યાનની સતામણી ચાલુ હોય તો કેવી રીતે બની શકે ? એટલે આર્તધ્યાન મિટાવવા માટે પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન લાવવું પડે. પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનમાં સાધના કરાય છે તે દેવ-ગુરુ અને અનુષ્ઠાનની શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિથી કરાય છે. આ પ્રીતિ-ભક્તિની એ તાકાત છે કે એ વખતે આર્તધ્યાન કરાવનારી જડ પદાર્થોની પ્રીતિ-ભક્તિને લગની-આસક્તિને અટકાવી દે. જડના રાગ-દ્વેષ ઉપર આર્તધ્યાન ઊભું થાય છે ત્યારે દેવ-ગુરુ અને ધર્માનુષ્ઠાનની જ્વલંત પ્રીતિ-ભક્તિ રાગ એ જડના રાગને દબાવી દે છે, એથી આર્તધ્યાન અટકે છે.

આમ પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો બહુ અભ્યાસ કરાયે જાય એથી પ્રીતિ-ભક્તિ પર આર્તધ્યાનની સતામણી ઓછી થતી આવે છે. એ ઘટતી જાય એટલે નિદ્રા-વિકથા-આલસ્ય-બેકાળજી વગેરે પ્રમાદ પણ ઓછા થતાં જાય. એમ કરતાં કરતાં પ્રમાદ અને આર્તધ્યાન નહિવત્ બને એટલે વચનાનુષ્ઠાનના ઘરની અણીશુદ્ધ સાધનાને અવકાશ મળે, અવસર મળે માટે પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન-ભક્તિ-અનુષ્ઠાન તો ખૂબ જ સાધવા જોઈએ.

મુનિઓ શું કરે છે ? પહેલાં તો આ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન-ભક્તિ-અનુષ્ઠાનનું બહુ સેવન કરે છે. એમને અરિહંત પરમાત્મા તથા ગુરુ પર અનહદ રાગ પ્રેમ બહુમાન હોય છે, તેમજ મહાવ્રતો પર, સંયમ પર, સાધના પર અતિશય રાગ આદર-બહુમાન હોય છે. એથી પ્રેરાયા એ સાધના કરે એ ઊંચા પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન અને ભક્તિ-અનુષ્ઠાન છે. સરાગ સંયમ આદરનારા કહેવાય છે. એનો આ જ અર્થ છે. પછી એમાં સમર્થ બન્યે વચનાનુષ્ઠાનને આદરે. એમાંય ખૂબ અભ્યાસી થયા પછી વચનને ય યાદ ન કરવું પડે, અનુષ્ઠાન-સાધના સહજભાવે ચાલ્યા કરે એવું થઈ જાય, પછી અંસગાનુષ્ઠાન આવે. એમાં 'આ ક્રિયા મારે કલ્યાણકારી છે માટે એને સેવું', એવો કોઈ ભાવ નહિ. સૂર્ય પ્રકાશ કરે એમ જીવ અનુષ્ઠાન આરાધે. એ અસંગાનુષ્ઠાન, અનાસંગ યોગ. આપણી વાત એ ચાલતી હતી કે પેલા શીતલાચાર્યના ચાર ભાણેજ મુનિઓ અનાસંગ યોગમાં પહોંચી ગયા એટલે તો ત્યાં પોતાના

આત્માને છોડીને પર વસ્તુમાત્રનો આસંગ છૂટી ગયો. આસક્તિ કપાઇ ગઇ, એમાં પછી કાયા પણ આત્માથી તદ્દન પર હોઇ એના પરની આસક્તિ પણ છૂટી જાય એમાં શી નવાઇ ?

બસ, શુકલધ્યાન આ માગે છે કે પર વસ્તુમાત્રમાં રમવાનું લેશ પણ ન હોય, એટલે કોઇ ચોક્કસ વસ્તુ પર રાગ-દ્વેષના લેશ વિના મન કેન્દ્રિત થઇ જાય. અનાસક્તિ-યોગથી પર વસ્તુમાત્રની આસક્તિનો લેશ પણ નથી, રાગાદિનો અંશ પણ નહિ, અને આમાં કોઇ એક દ્રવ્ય પર મન કેન્દ્રિત છે એટલે તો ત્યાં પછી કદાચ એ વખતે શરીર પર કૂહાડાનો ઘા પણ પડે તો ય ત્યાં ધ્યાનભંગ નહિ, મન રાગ-દ્વેષને હર્ષ-ખેદના લેશમાં પણ ન ખેંચાય, કેમ કે કાયા સુદ્ધાં પરમાત્રની આસક્તિ ગઇ છે મમતા ગઇ છે, એટલે તો એ કાયાથી પણ સ્વાત્માને અત્યંત અલગ અનુભવી લીધો છે તો,

જેમ બીજાની કાયા પર ચાકુનો ઘા પડવાથી આપણને દ્વેષ કે ખેદ નથી થતો કેમ કે પેલી કાયા આપણા આત્માથી જુદી છે, એમ આ મહાત્માને પોતાની કાયા ય પોતાના આત્માથી તદ્દન જુદી જ ભાસી ગઇ હોય, લેશમાત્ર પણ પોતાની લાગતી ન હોય, એટલે સ્વાભાવિક છે કે એના પરના પ્રહારમાં પોતાને દ્વેષ-ખેદ-ની કોઇ જ અસર નહિ.

શુક્લ ધ્યાનનો દાવાનળ :-

આવી સ્થિતિનો અનાસંગ-અનાસક્તિ યોગ લાધે પછી તો ત્યાં શુક્લ ધ્યાનની લીનતા આવે. આની એટલી બધી તાકાત હોય કે એ વખતે સર્વ જીવોનાં કર્મ આ આત્મામાં સંક્રમી શકતા હોય તો એ સંક્રમીને આ શુક્લધ્યાનના દાવાનળમાં બળીને ભસ્મીભૂત થઇ જાય ! પરંતુ બીજાના કર્મ પોતાનામાં સંક્રમે એ વસ્તુ તદ્દન અસંભવિત છે એટલે એ બળી જવાની વાત બાજુએ રહી, પણ પોતાના આત્મામાં સીલક પડેલા અંસખ્ય ભવોપાર્જિત સમસ્ત મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતી-કર્મ આ પ્રબળ શુક્લ ધ્યાનના દાવાનળમાં ક્ષણમાં બળીને સાફ થઇ જાય છે.

ધ્યાન કયારે કર્મનાશ કરે ?

કાયા અને પર વસ્તુમાત્રથી અત્યંત ભિન્ન અનુભવી લીધા પર. યાવત્ રાગ-દ્વેષાદિ પર અનાસક્ત બનેલા આત્માને જે ગમે તે કોઇ એક દ્રવ્ય એક પર્યાય ઉપર શુક્લધ્યાન લાગે એની આ અકલ્પ્ય અચિંત્ય તાકાત હોય છે કે એ સમસ્ત સત્તાગત યાને સ્વાત્મામાં સીલક રહેલા ઘાતી કર્મોનો ક્ષણમાં ધ્વસં કરી નાખે. આ સૂચવે છે કે કોરા માની લીધેલા ધ્યાન માત્રથી કાંઇ ન વળે. **ખરું ધ્યાન જ પર વસ્તુના રાગ-દ્વેષ અને હર્ષ-ખેદ મંદ કરવા પર જ લાગે.**

જેટલી ભારે એ રાગાદિની મંદતા, એટલી ધ્યાનની પ્રબળતા.

હૈયામાં રાગ-દ્વેષ ભર્યા, પડ્યા હોય ત્યાં તો અશુભ આર્તધ્યાન રૌદ્ર-ધ્યાન ચાલ્યા કરે, શુભ ધ્યાન ધર્મધ્યાન શાનું લાગે ? હૈયામાંથી પર વસ્તુનાં સંગ આકર્ષણ છોડવા નથી, અનિષ્ટ પરની ઇતરાજી મૂકવી નથી, ને કોઇ ૐ વગેરેનું ધ્યાન લઇ બેસવું છે, તો એ તો માત્ર ધ્યાનનો ચાળો થાય, ખરેખર શુભ ધ્યાન નહિ.

માટે તો કહ્યું કે,

આર્તધ્યાનનું મૂળ રાગ-દ્વેષ છે, એ મૂળનું જોર સલામત, તો આર્તધ્યાન જ સલામત, ધર્મધ્યાન નહિ.

ધ્યાન સુધારવા શું ? :-

માટે જ ધ્યાન સુધારવા માટે રાગ-દ્વેષને મંદ પાડવાની જરૂર છે. એ માટે આ ઈષ્ટ, અને આ અનિષ્ટ આ મને ગમતું, ને અણગમતું-એવી બહુ કલ્પનાઓ કરવાનું પડતું મૂકવુ પડે. એ માટે ૬ પ્રકારના બાહ્ય તપની જરૂરિયાત પર વિચારી ગયા છીએ. સાથે એવો એક સ્વભાવ કેળવવો જોઇએ કે,

'મને કર્મે જે મળ્યું તે બરાબર, એને મારે સારું કે નરસું માનવાની જરૂર નથી, ગમતું કે અણગમતું કરવાની જરૂર નથી. ચાલવા દો ચાલે એમ જીવનમાં આવતા પ્રસંગોએ કર્મ અને ભવિતવ્યતાના ખેલ છે. મારે એ ખેલના માત્ર તટસ્થ પ્રેક્ષક બનવાનું, એને પોતાના માની લેવાના નહિ. જગતની વચ્ચે જીવન છે એટલે સારું ય આવે ને નરસું ય આવે. એની વચ્ચેથી મારે અલિપ્તપણે પસાર થયે જવાનું.'

વાત આ બહુ મોટી છે, કપરું કામ છે પરંતુ એ રીતનો અભ્યાસ પાડ્યા વિના છૂટકો નથી. અલિપ્ત દશા એકદમ નહિ આવે, પરંતુ જે એકદમ લિપ્ત-લીન બનવાનું ચાલી આવે છે, એમાં સહેજ સહેજ ઓછાશ આવતી જશે.

રાગ-દ્વેષ ઘટાડવા માટે હર્ષ-ખેદ ઘટાડવા કયા મુદ્દા ?

એ રાગદ્વેષનો લેપ ન લાગે એ માટે કરવાનું આ, કે હરખ ખેદની માત્રા ઘટાડવાની. ગમતું મળ્યું ને બહુ હરખાયા, અણગમતું થયું ને તરત ખિન્ન થઇ ગયા, એ હવે ન ચાલે હરખ ઘટાડવાનો, ખેદ પણ ઘટાડવાનો.

હરખ કેમ ઘટે ? હરખ થવા જાય ત્યાં ચોકી ઊઠવાનું કે અરે ! આ હું શું કરી રહ્યો છું ? શાના પર હરખી રહ્યો છું ?

(૧) આ કઇ મોટી ચક્રવર્તીના જેવી સમૃદ્ધિ કે સન્માન મળ્યા છે તે હરખું છું ?

(૨) એ ય મળે તો પણ એમાં આત્માનું શું ભલું થઇ રહ્યું છે કે હરખવાનું હોય ?

(૩) એમાં તો બિચારા જીવનું પુણ્યધન લૂંટાઇ રહ્યું છે, ને

(૪) સ્વદેશમાં જવાનું પ્રમાણ ભુલવાઇ રહ્યું છે.

જગતના મનગમતા પદાર્થો આવીને આપણા પુણ્યની લૂંટ ચલાવે છે,

આપણને સ્વદેશ મોક્ષ તરફના વૈરાગ્ય અને ત્યાગરૂપી પ્રયાણને ભૂલાવે છે.

એમાં હરખવાનું એ મહા મૂર્ખાઈ છે. જુગાર ખેલતાં ધન હારતો જતો હોય છતાં જુગારના દાવ પર દાવ રમવાનો આનંદ માને એ શું મૂર્ખ નથી ? શું હું આવો મૂર્ખ છું ? આમ વિચારતાં હરખ ઘટે.

ખેદ કેમ ઘટે ? ખેદ થતાં જ સાવધાની બની જીવને કહેવાનું કે

(૧) મૂર્ખ ! કચરો સાફ થવા પર ખેદ કરે છે ? અણગમતું બની આવ્યું, આપત્તિ પ્રતિકૂલતા આવી એ પોતાના અશુભ કર્મના ઉદય વિના બને જ નહિ. પણ એમાં તો એ આપત્તિ વગેરે ભોગવી લેતાં એટલા અશુભ કર્મનો કચરો ભોગવાઈને સાફ થાય છે. કચરો સાફ થાય એમાં ખેદ શાને ?

(૨) વળી વર્તમાનમાં નરકના જીવો જે ઘોર ત્રાસ વેઠી રહ્યા છે એ ધ્યાન પર લાવી અહીંનું દુ:ખ તો મામુલી સમજી લેવું સહેલું. એમાં ખેદ શો કરવાનો હોય ?

(૩) વળી આવા તુચ્છ ખેદ કરવાં જતાં એક તો જૂના અશુભ ટળવા પર નવાં અશુભની ભરતી થાય છે, અને બીજું એ કે આત્માની આંતરિક ખરાબીના ખેદ જ ભૂલી જવાય છે. એ ભૂલાય પછી ખરાબીઓના સુધારા માટેનો વિચાર તે તમન્ના જ શાની થાય ? એ મૂર્ખ જીવ તો બહારનું જ વાકુંચૂંકું સરખું કરવા માટે મથવાનો, અંદરનું નહિ.

આ સાવધાનીએ ખેદની માત્રા ઘટતી આવે.

આમ હરખ-ખેદ ઘટાડતા જવાથી રાગ-દ્વેષ મોળા પડતા આવે, એટલે પછી એના પર ઊભા થતાં આર્તધ્યાન પણ ઓછાં થતા રહેવાનાં. એથી પછી ધર્મ ધ્યાનને સારી તક મળવાની. **પર વસ્તુનાં મમત્ત્વ છુટવા પર શુભ ધ્યાનની સ્થિરતા થાય છે, સ્થિરતાનો સમય વધે છે. તાકાત વધે છે.**

શીતલાચાર્યના ચાર ભાણેજ મુનિઓ ગુરુ વિનય-વંદનાના ભાવમાં એવા મમત્ત્વ-ત્યાગ અને અનાસક્ત યોગ પર આગળ વધતાં વધતાં શુકલધ્યાનમાં ચડી ઘાતી કર્મોનો ભુક્કો કરી નાખવાના બન્યા, અને કેવળ જ્ઞાન પામ્યા ! **વિનયધર્મ-વંદનધર્મના ભાવમાં કેવળજ્ઞાનનાં બીજ પડેલાં છે.**

વિનય એ મહાન આભ્યન્તર તપ છે. એનાથી વિવિધ અશુભ કર્મો નાશ પામવા સાથે તે માનાદિ કષાયના કર્મ નષ્ટ થતાં આવે છે, કે જે માન-મદ-અહંકાર અનેકાનેક પાપોનું મૂળ છે. અહંકાર-આપમતિથી તો જીવ કેટલાંય સુમાર વિનાના પાપો આચરે છે. વિનય દ્વારા એ તૂટે એટલે તો પછી ધર્મના દરવાજા ખૂલી ગયા. માટે જ કહેવાય છે કે **"વિણયમૂલો ધમ્મો"** વિનય એ ધર્મવૃક્ષ ઊગવા માટેનું મૂળ

છે મૂળ ઉપર જ ઝાડ ઊગે. વિનય એ ધર્મનગરનો દરવાજો છે. દરવાજામાં પેસીને જ નગરમાં જવાય. જો દરવાજો જ તૂટી જાય, તો બહારના ચોર-ડાકું-લૂંટારા પેસીને નગરને ખેદાન-મેદાન કરી નાખે. એમ વિનય ભંગ થતાં અભિમાનાદિ ડાકુ ઘુસીને ધર્મને નષ્ટભ્રષ્ટ કરી નાખે છે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૩૫,તા.૧૦-૫-૧૯૬૯

અહંત્ત્વાદિના કબ્જા પર જીવની કેવી કંગાળ પામર દશા ?

ક્રોડ પૂર્વ જેટલા વર્ષોના પણ ચારિત્ર પાળ્યા, અહિંસાદિનું સૂક્ષ્મ પાલન કર્યું, ભગીરથ ત્યાગ અને તપસ્યાઓ કરી, અગાધ શાસ્ત્ર વિદ્વત્તા મેળવી, પરંતુ હૃદય પર કબ્જો અહંત્ત્વા દિનો રાખ્યો !

અહંત્ત્વનો કબ્જો કેવી રીતે ? આમ,

(૧) શાસ્ત્ર મોક્ષ-મોક્ષની વાત કરે છે પણ હું કંઇ મોક્ષ માનું કરું નહિ, મોક્ષ જેવી વસ્તુ હોઇ શકે જ નહિ. આ અહંત્ત્વ સાચું હોય તે મને બેસે એમ નહિ. પરંતુ મને બેસે તે સાચું, આનું નામ અહંત્ત્વ.

(૨) પછી શાસ્ત્ર કહે છે, કે એકમાત્ર મોક્ષના જ ઇરાદે ચારિત્ર-તપસ્યાદિ ધર્મની સાધના થાય, પણ સંસાર સુખની આશાએ નહિ, કિન્તુ આપણે તો સંસારસુખોના ઇરાદે જ ધર્મ કરવાના, **આ આપમતિ.**

(૩) પછી એ ઉત્કટ સુખ-લાલસામાં વિષયાંધતા તો કોઠે જ વળગી હોય. ભલેને વર્તમાનમાં ત્યાગમાર્ગ લઇ વિષયો કામચલાઉ છોડયા, પરંતુ ભાવી વિષય-સુખોની આશા અકબંધ ઊભી રાખી, એટલે વિષયો પ્રત્યે સહજ-દ્વેષ-અરુચિની વાત નહિ, વિષયવૈરાગ્ય નહિ. **એનું નામ વિષયાંધતા.**

(૪) વિષયાંધતા હોય એટલે સ્વાર્થાંધતા સાથે જ કરવાની, ભલેને કયારેક એવો જીવ બીજાનું કરી છૂટતો દેખાય, એટલે કે સ્વાર્થ કરતો જોવામાં આવે, પરંતુ તો પોતાના વિષયસુખ સલામત રાખવા માટે. એથી ત્યાં ખરેખર પરાર્થતા-પરગજાપણું-પરોપકાર જેવું કાંઇ છે, એ હુંડી વટાવીને પોતાના વિષયસુખ સર કરવાની લગની જ મુખ્ય છે, **આનું નામ સ્વાર્થાંધતા.**

(૫) સ્વાર્થાંધતા બરાબર જામી પડી હોય એટલે પછી હાડકાં હરામ જ રહેવાના, કેમકે જીવને સ્વાર્થ તો મફતિયા મજૂરીમાં લાગતો નથી, મફતિયા કષ્ટમાં નહિ, કિન્તુ મળે એટલી એશઆરામી અને બેઠાખાઉ-પણામાં લાગે છે. મફતિયા ન મળે એટલા પૂરતી મજૂરી અને કષ્ટ કરવા પડે એ જુદી વાત, બાકી તો શકય

એટલી એ કષ્ટ-મજૂરી ટાળવાની જ વાત. આટલી બધી સ્વાર્થાંધતા હોય ત્યાં એ મફતમાં શું કામ હાડકાં હલાવે, કષ્ટ કરે ? હાડકાં હરામ જ કરવાનો, જરાય મફતમાં પરાર્થપણાથી બીજાનું કરી છૂટવાની વાત નહિ. **આનું નામ હરામહાડકાપણું.**

વિચારજો જીવની ઉપર અહંત્ત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા, સ્વાર્થપ્રિયતા અને હરામ હાડકાપણું કેટકેટલા ચડી બેઠાં છે ? કેવું કેવું વર્ચસ્વ ચલાવી રહ્યા છે ?

વિવિધ ધર્મસાધનાઓ કરવાં છતાં હૈયે એની સુવાસ કેમ નહિ ? અહંત્વાદિના લીધે જ.

પૂર્વે કહેલી રીતે અહંત્વનો હૃદય પર કબ્જો હોય, પછી એ ચારિત્ર, એ તપ, એ અહિંસા વગેરે આત્માને ભવભ્રમણથી બચાવી શકે નહિ, હૃદય પર પોતાની સુવાસ ફેલાવી શકે નહિ. એનું ઠેઠ આજે પણ આ પરિણામ આવીને ઊભું છે કે દેવદર્શનાદિ પ્રભુભક્તિનાં કર્તવ્ય, થોડી તપસ્યા, થોડા ત્યાગના વ્રતનિયમ, થોડું શાસ્ત્રજ્ઞાન, વગેરે વગેરે આચરવા છતાં એની હૈયા પર સુવાસ નથી અનુભવાતી. નહિતર જો એ સુવાસ હોય તો તો પછી કદાચ કર્મવશ બીજા ત્રીજા કાર્ય કરવા પડે, ખાનપાન કરવાં પડે, ને સુખ-સગવડ ભોગવવામાં આવે, કિન્તુ પેલી સુવાસ હૈયે મઘમઘતી હોવાથી આ બીજા ત્રીજામાં લૂખાશ હોય, રસ નહિ.

બોલો, હૈયાનો રસ કયાં, અને લૂખાશ કયાં ?

સાચું કહેનારા કહે છે કે ભાઈસાબ ! રસ તો પૈસા કમાવવા, સારું ખાવું-પીવું, કુટુંબ સાથે બેસવું વગેરે વગેરેમાં આવે છે. જયારે દેવદર્શનાદિ ક્રિયાઓ, ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે તો લુક્ખા દિલથી થાય છે કેમ આમ ? કહો, હૈયા પર કબ્જો અહંત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા અને સ્વાર્થાંધતાનો રાખ્યો છે, તેથી પેલા દેવ-દર્શનાદિની સુવાસ જ હૈયે ફેલાવી નથી ને. સુવાસ એટલે એનો હરખ હરખ, એ મહાનિધાન લાગે. હૈયા પર અહંત્વાદિના કબ્જાનો આ જુલ્મ છે કે અનંતી અનંતી ધર્મક્રિયાઓની પણ હૈયે સુવાસ નહિ, એને આત્મતારક ન બનવા દે, ભવનાં બંધન ન કાપવા દે, ઊલટું ભવવર્ધક બનાવે !

આત્માનું અધઃપતન હિંસા-વિષયસંગ-પરિગ્રહ વગેરે પાપક્રિયાથી થયું છે, પરંતુ વિશેષ તો એની સુવાસથી થયું છે.

પાપોની સુવાસ એટલે
હૈયે એ પાપક્રિયાઓનું મહત્ત્વ બેસી ગયું છે,
એ હોય તો જીવાય એમ લાગ્યું છે,
એનો રસ લાગી ગયો છે,
એમાં સુખકારિતા લાગી રહી છે.

એથી આત્માનું અધઃપતન, કર્મના બંધન, અને ભવના ફેરા થયે જ ગયા છે.

ધર્મની સુવાસ કેમ ચાલે ?

હવે જો એનું નિવારણ કરવું હોય તો હૈયામાં પ્રતિસ્પર્ધી સુવાસ ઊભી કરી દેવી જોઈએ, (૧) પાપક્રિયાઓને બદલે અહિંસાદિની, વિષયત્યાગની, અપરિગ્રહની પ્રેરક ધર્મક્રિયાઓની સુવાસ-મમતા-મહત્ત્વ-મૂલ્યાંકન ઊભા કરવા જોઈએ (૨) એમાં જ સુખકારિતા લાગે. (૩) એનો જ રસ રહે, એ કેમ બને ?(૪) અહંત્વ-આપમતિ વગેરે પડતા મૂકાય, (૫) સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનનું શરણું લેવાય, (૬) એમનાં વચનને જ મહત્ત્વ અપાય, (૭) એમની આગળ જાતની કશી વિશેષતા ન લાગે, (૮) સર્વજ્ઞ-વચનની આગળ પોતાના અભિપ્રાયની કોઈ કિમંત નહિ એમ હૈયે ઠસી ગયું હોય, (૯) વિષયાંધતાને બદલે વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ ઊભી થઈ જાય, (૧૦) સ્વાર્થાંધતાની જગ્યાએ પરાર્થપ્રિયતા આવી જાય... આવું બધું થાય ત્યારે ખરો ધર્મનો રસ, ધર્મક્રિયાની સુવાસ હૈયે વસે.

સાધુસેવાથી શું શું ? :-

(૧) સાધુસંત અને ધર્માત્માઓની વૈયાવચ્ચ આ વસ્તુ ઊભી કરી આપે છે, કેમકે પહેલું તો, સાધુસંત સાચા તે લાગે છે કે જે પોતે સ્વચ્છંદપણે અને આપમતિએ વર્તનારા નહિ, કિન્તુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચનને જ અનુસરી સાધુતાને પાળનારા હોય છે. એટલા જ માટે જો એ સાધુસંતની સેવા વૈયાવચ્ચ કરવાનું મન થાય છે, તો એથી જ ત્યાં પહેલાં તો સર્વજ્ઞ ભગવાન અને એમનાં વચનને જ આગળ કર્યા, અને પછી સાધુસેવા કરી, એટલે જાતનું અહંત્ત્વ આપમતિ તૂટે એ સહજ છે.

(૨) વળી સાધુ વિષયત્યાગી હોઈ સેવ્ય કર્યા એટલે વિષયો પ્રત્યે ગ્લાની આવી, વિષયો જ સર્વસ્વ લાગતા હોય તો એના ત્યાગીનું મહત્ત્વ શાનું લાગે ? શું કામ એમની સેવા થાય ? વિષયત્યાગી સાધુઓની સેવા ગમે છે, વૈયાવચ્ચ થાય છે, એ પોતાના અંતરમાં વિષય ખટકવા પર, ખરાબ લાગવા પર, વિષયોમાં વિષ બુદ્ધિ જાગવા પર. એટલે પછી ત્યાં વિષયાંધતા શાની ઊભી રહે ? અને કદાચ વિષયમૂઢતા થોડી ઘણી નડતી હોય તો ય સાધુસેવાથી એમના સમાગમે અને ઉપદેશે એ કપાતી આવવાની.

(૩) એમ, સાધુ-સેવા-વૈયાવચ્ચમાં, પોતાના સ્વાર્થનાં કામ છોડીને લાગ્યા, સાધુ પાસેથી કશો સ્વાર્થ નથી સાધી લેવો, માત્ર એ સ્વયં ગુણિયલ છે, બીજાને ગુણિયલ બનાવનારા છે, એટલે પોતાની સ્વાર્થમાયા ત્યાગીને સાધુની વૈયાવચ્ચમાં

લાગ્યા, ત્યાં સહેજે સ્વાર્થાંધતા કપાઈ. જો પૈસા-ટકા કે સમાજમાં માન-સન્માન વગેરે કોઈ તુચ્છ લાલચથી સાધુસેવા કરી તો એ ખરેખર તો સાધુની સેવા નહિ, પણ એ તુચ્છ ધન આદિની જ સેવા કરી ગણાય. **ચોક્ખી નીતરતી સાધુસેવા તો એવી તુચ્છ ધન આદિની લાલચ વિનાની જ હોય.**

શુદ્ધ સેવા પર એક દ્રષ્ટાંત :-

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. એક ગામમાં એક સજ્જનની પાસે એક કથાકાર ભાગવત જઈ કહે છે, મારે અહીં ચોમાસું રહી લોકોને ધર્મકથા સંભળાવવી છે.

પેલા સજ્જને ખુશી થઈ કહ્યું ભલે મારે ત્યાં જ રહો અને કથા કરો. પરંતુ એટલું બરાબર ધ્યાનમાં રહે કે મારું કશું કામ તમારે કરવાનું નહિ.

'કેમ એમ ?

એટલા જ માટે કે મને ખરેખરો સેવાનો લાભ મળે.'

કથાકાર ભાગવત કહે 'ભલે.'

સજ્જન કહે છે, પણ જુઓ જે વખતે મને લાગ્યું કે તમે મારું કામ બજાવ્યું, એ જ વખતે તમે મારે ત્યાં છૂટા.

કથાકારે કબૂલ કર્યું, ત્યાં એ રહ્યો અને કથા કરે છે. સજ્જન એની સેવા કરે છે.

એકવાર એવું બન્યું કે આ સજ્જનનો ઘોડો ચોરાયો. સવારે ધમાલ ચાલી ઘોડો ક્યાં ગયો ? સજ્જનના માણસો તપાસ કરે છે, પણ પત્તો લાગતો નથી.

એમાં આ કથાકારને બહાર ફરવા જવાનું થયું, એમાં જંગલમાં એક ઠેકાણે એ ઘોડો બાંધેલો જોયો. એણે વિચાર્યું કે મારે ઘરે જઈ ઘોડાની ભાળ તો દેવાય નહિ, કેમકે એમાં સજ્જનનું કામ બજાવ્યું ગણાય. પરંતુ, તેથી કિંમતી ઘોડો એ બિચારો ગુમાવે એ ઠીક નહિ, તેથી આડકતરી રીતે એની ભાળ એને આપી દેવી જોઈએ.

એમ વિચારી કથાકારે ત્યાં ઘોડાની નજીકમાં પોતાનો રૂમાલ નાખી દઈ ઘરે આવી સજ્જનને કહ્યું, હું બહાર ફરવા ગયો હતો, આ રસ્તે ગયો હતો, ત્યાં રસ્તામાં મારો રૂમાલ પડી ગયો છે. તો જો તમારો કોઈ નોકર તપાસ કરી લાવી આપે તો ઠીક.

એ સજ્જન ઘોડો ચોરાયાની ચિંતામાં હતો છતાં સમજતો હતો કે ઘોડો મળવાનું તો ભાગ્યને આધીન છે. જયારે સેવાનું કાર્ય પુરુષાર્થને આધીન છે, મારા હાથની વસ્તુ છે. તો એ વધાવી લેવી. એટલે આ સેવાનું કામ મળ્યું તેથી ખુશી થયો, અને નોકરને રૂમાલની તપાસ કરી મળે તો લઈ આવવા કહ્યું.

નોકર ઊપડયો, અને તપાસ કરતાં રૂમાલ તો મળ્યો, પણ સાથે પેલો ત્યાં બાંધેલો ઘોડો પણ મળ્યો, તેથી રૂમાલ સાથે ઘોડો પણ લઇ આવી શેઠને સોપ્યો.

શેઠ પૂછે-'અલ્યા ! આ ઘોડો કયાંથી મળ્યો ?'

નોકર કહે છે, 'એ તો સાહેબ ! રૂમાલની નજીકમાં જ ઘોડો બાંધેલો હતો, તેથી રૂમાલ શોધતાં સહેજે એ મળી આવ્યો.'

આ સજ્જન શેઠ બુદ્ધિમાન હતો એણે તરત કલ્પના કરી કે જરૂર કથાકારે ફરવા જતાં ઘોડો જોયેલો, પણ મારું કામ ન કરવાના હિસાબે એણે સીધી એની ભાળ મને ન આપતાં, ત્યાં રૂમાલ નાખી દઈ આ રીતે રૂમાલના બહાને આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપવાની આ ચતુરાઈ કરી લાગે છે. એટલે એણે કથાકાર પાસે આવી એનો રૂમાલ આપતાં કહ્યું,-

લ્યો આ તમારો રૂમાલ તો મળી આવ્યો. પરંતુ હવે તમને રજા છે. તમે અહીં નહિ રહી શકો. તમે શરતનો ભંગ કર્યો.

શી રીતે ?

તમે મને આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપવાના હિસાબે જ આ રૂમાલ ત્યાં પાડી નાખી એની તપાસ કરાવવાની યુક્તિ કરી. આપણે શરત હતી કે મારે તમારી સેવા કરવી અને તમારે મારું કશું કામ નહિ કરવું. તમે આ મારું કામ કરી શરતનો ભંગ કર્યો માટે હવે બસ, તમને રજા છે.

કથાકાર કહે અરે ભલા ભાઇ ! એટલામાં શું બગડી ગયું ? એમાં તમારી ઘોડાની ચિંતા મટી ને ?

સજ્જને કહ્યું, સાહેબ ! માફ કરો. હું સમજું છું કે સંસારનો કારભાર કરવો એ નિષ્ફળ મજૂરી છે, આ ઉત્તમ માનવભવમાં પરમાત્માની સેવાને બદલે માયાની વેઠ છે, વિટંબણા છે એથી મારા આત્માની અધોગતિ છે. એમાંથી બચાવનાર સાધુસંતની સેવા છે, પણ તે નિષ્કામ ભાવે થાય તો. એટલા જ માટે મેં તમને પહેલેથી કહ્યું હતું કે ખુશીથી હું તમારી સેવા કરીશ, અને તમારે મારું કશું કામ નહિ કરવાનું, જેથી આ બધી માયાની વેઠથી આત્મા પર ચડતાં માયાના બંધનના ભારમાંથી કાંઈક વળતર મળે, શુદ્ધ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય, તો સદ્‌ગતિ મળે. પરંતુ તમે તો આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપીને મને માયાની સગવડ કરી આપી, એટલે મારે ભાગે તો શુદ્ધ સાધુસેવાને બદલે માયાની સેવા જ આવીને ઊભી રહી. જીવનમાં ઘરખટલામાં માયાની સેવા કપાળે લખાયેલી છે જ, પરંતુ સાધુસંત પાસેથી પાપી માયાની સેવા લેવી એને હું મહા અધમ કાર્ય ગણું છું. **જે તારવાનું કામ કરનારા છે એની જ પાસે ડૂબાડવાનું કામ કરાવવું એ મહા અધમતા**

છે, માટે માફ કરો. મારે તો આજ સુધી કરેલી બધી સેવા આ માયાનું કામ લેવાથી વટાવાઈ ગઈ. હવે એનાં ફળરૂપે સદ્ગતિનું પુણ્ય શાનું ઊભું રહે ?

કથાકારને બોલવાની જગા જ ન રહી. એને રજા મળી.

અહીં એક સવાલ થાય,

પુણ્યની ઈચ્છામાં નિષ્કામતા ક્યાં ? :-

પ્ર.- સાધુસેવાથી પુણ્ય મળવાની ઈચ્છા રહી એમાંય નિષ્કામતા ક્યાં આવી ?

ઉ.- આ પુણ્ય કોઈ પૈસા-ટકાની માયા પામવાના ઉદ્દેશથી નથી ઈચ્છાતું, કિન્તુ સારી ગતિમાં સારી ધર્મ સગવડ અને સારી બુદ્ધિ મળે એટલા માટે અર્થાત્ સારી ગતિ મળવાના યાને પરલોક સુધારવાના ઉદ્દેશથી ઈચ્છવામાં આવે છે. એમાં વળી પરલોકમાં સારી બુદ્ધિના લીધે સુંદર ધર્મસાધના થાય એટલે આગળ એથી ય સારી સગવડ સારો પુરુષાર્થ મળે. એમ કરતાં અંતે મોક્ષ સુધી પહોચી જવાય. સરવાળે મોક્ષ થવાની ઈચ્છાથી જ ધર્મ કરતાં પુણ્ય ઈચ્છાય એમાં નિષ્કામતા જ છે.

મોક્ષની ઈચ્છામાં નિષ્કામતા :-

પ્ર.- કેટલાક કહે છે કે મોક્ષની પણ ઈચ્છા કરાય ત્યાં નિષ્કામતા ક્યાં આવી ?

ઉ.- નિષ્કામતા એ રીતે કે મોક્ષ એટલે કોઈ ચીજ સ્થાન કે સન્માન નથી, કિન્તુ સ્વાત્માની કર્મ-મુક્ત નિર્મળ અવસ્થા છે. એની ઈચ્છામાં કાંઈ સકામતા નથી. વળી અહીં પહેલાં એ જુઓ કે નિષ્કામ ધર્મસાધના કરવાની કહી એમાં નિષ્કામતા શા માટે ? અર્થાત્ ત્યાં બીજી કશી સુખ-સન્માદિની કામના ઈચ્છા કેમ નહિ રાખવાની ?

નિષ્કામ ધર્મનાં બે કારણ છે,-

(૧) એક તો એવી ઈચ્છા રાખવામાં મનમાં પ્રધાન એ સુખ-સન્માન થઈ જાય અને ધર્મ ગૌણ થઈ જાય, ધર્મ તો એનાં એક માત્ર સાધન તરીકે જ ઈચ્છાવાનો. તો ધર્મ કરતાં દુન્યવી સુખ-સન્માન વધુ ગમી જાય પછી હૈયે ધર્મનો ફોર્સ વધુ ક્યાંથી રહેવાનો ? અને ફોર્સવાળા (વેગ અને તાકાતવાળા) ધર્મ વિના મોક્ષ તરફ આગળ કેમ વધાય ? માટે એવો ધર્મ સાધવા નિષ્કામતા જરૂરી, તે નિષ્કામતા આ કે રાગાદિવર્ધક સુખ-સન્માદિની ઈચ્છા નહિ. બાકી મોક્ષની ઈચ્છા રાખવામાં કાંઈ રાગાદિ વધવાનું છે નહિ, તેથી એ નિષ્કામતા જ છે.

(૨) બીજું નિષ્કામતાનું કારણ એ છે, કે જો ધર્મથી દુન્યવી સુખ-કીર્તિ-સન્માનાદિની કામના રખાય, તો એ સુખાદિનો રાગ દ્રઢ થવાનો, એટલે પછી ધર્મથી જે પુણ્ય બંધાશે તે સંકિલષ્ટ ભોગ આપનારું બંધાવાનું. એનું પરિણામ એ આવવાનું કે જયારે એ પુણ્ય પાકીને ભોગ સામગ્રી મળશે ત્યારે એમાં રાગ-દ્વેષાદિ

સંકલેશવાળા યાને આંધળા ચિકણા રાગદ્વેષ કરાવનારા ભોગ થવાના, યા એ સામગ્રી જ તેવા રાગાદિના સંકલેશ કરાવશે. ધર્મ કરતાં નિયાણું કરનારની શી દશા થાય છે ? આ જ કે ધર્મ કર્યો એટલે પુણ્ય અને એના વિપાકે સામગ્રી તો મળે, પરંતુ એમાં ચિત્તમાં રાગાદિનો સંકલેશ ભારે રહે. વાસુદેવોનું શું થાય છે ? એ જ કે પૂર્વે નિયાણું કરીને આવતા હોવાથી અહીં ભારે સંકલેશ, અને એનું ફળ નરકગતિમાં પ્રયાણ ! સુભૂમ-બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની પણ એ જ દશા થઈ.

આ બતાવે છે કે ધર્મ પૌદ્ગલિક દુન્યવી સુખ-સમૃદ્ધિ-માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરેની કામનાથી કરવામાં, રાગ-દ્વેષાદિ મજબૂત થવાથી, મોક્ષથી-મોક્ષમાર્ગથી એટલા આઘા ફેંકાવાનું થાય છે. ધર્મથી તો એને નજીક અવાય, પરંતુ પેલી પાપી કામના રાખવા જતાં જો આઘા ફેંકાવાનું થાય તો ધર્મ કયાં ફળ્યો ? એથી આત્મહિત શું સધાયું ? માટે ધર્મસાધના નિષ્કામ ભાવે કરવાની છે.

હવે જો આ બે કારણ સમજાય, તો પછી એ સમજવું સહેલું છે કે ધર્મ કરતી વખતે મોક્ષની કામના રખાય તો, ભલે એ કામના છે, કિન્તુ એમાં એ બે કારણની પુષ્ટિ નથી, અર્થાત્ એમાં ધર્મનો ફોર્સ ઘટવાનો નથી, તેમજ દુન્યવી વસ્તુનો રાગ દ્રઢ થવાનો નહિ. મોક્ષ જોઈએ છે માટે તો મોક્ષબાધક રાગ અને રાગને કરાવનારી સુખ-સામગ્રીને ઝેર દેખે છે, એટલે કહો કે મોક્ષની ઈચ્છા કરવામાં તો અનિચ્છા ઊભી થાય છે, દુન્યવી સુખ-સંપત્તિ-સન્માનની ઈચ્છા જ મરી જાય છે. એટલે કહેવાય કે મોક્ષની ઈચ્છા એ ખરેખર અનિચ્છારૂપ છે. તેથી મોક્ષના ઈરાદે કરાતી ધર્મસાધના એ સકામ નહિ પણ નિષ્કામ જ છે.

સદ્ગતિની ઈચ્છા સદ્બુદ્ધિ-સત્પુરુષાર્થ મળે એ માટે :-

હવે એ જુઓ કે મોક્ષ પણ એમ જ એકદમ જ નથી થઈ જવાનો, કિન્તુ સદ્ગતિઓમાં સદ્બુદ્ધિ અને ધર્મસાધના વધતી વધતી રહેવાથી અંતે મોક્ષ થવાનો. એટલે ધર્મ કરીએ ત્યાં સહેજે આવી સદ્ગતિની ઈચ્છા રહે, એમાં પુણ્યની ઈચ્છા રહે, અને એમાં કાંઈ સુખ-સમૃદ્ધિ-સન્માનનો રાગ નથી પોષાવાનો. એને તો અહીંથી જ ઝેર દેખ્યા છે, અસાર તુચ્છ અને સત્ચિત્તના ઘાતક માન્યા છતાં, તેથી એના સુસંસ્કારે સદ્ગતિમાં એ મળવાં છતાં એના પ્રત્યે દ્રષ્ટિ તો નફરત અરુચિવાળી જ રહેવાની. એટલે પુણ્ય અને સદ્ગતિને સદ્બદ્ધિ અને સત્પુરુષાર્થ અર્થે જ ઈચ્છી છે, માટે ત્યાં આ મળવાના. એ સદ્બુદ્ધિથી રાગદ્વેષના સંકલેશને જગા જ નહિ મળે. રાગાદિ મંદ પડતા જશે.

અહીં આપણા રાગ-મોહ-મમતા-તૃષ્ણા મોળા મંદ પડતા ન દેખાતા હોય તો એનું શું કારણ છે ? આ જ, કે હજી એવી સદબુદ્ધિ નથી આવી, બુદ્ધિ મતિ

એવી નિર્મળ નથી બની.

નિર્મળ બુદ્ધિ વિના રાગાદિ મોળા પડે નહિ અને જ્ઞાનીનાં વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા યા જગતના પદાર્થોના યથાસ્થિત અને તટસ્થ દર્શન વિના બુદ્ધિ નિર્મળ બને નહિ.

વસ્તુને ઉંડાણથી જુઓ નિર્મળ બુદ્ધિ રહે :-

સદ્‌બુદ્ધિ કહો કે નિર્મળ બુદ્ધિ કહો, એ લાવવા માટે જગતના પદાર્થો, પ્રસંગો કે ભાવોને ઉપલકિયા ન જુઓ, પણ ઉંડાણથી અને ચારે બાજુથી જુઓ, યથાસ્થિત ઓળખો, ને તટસ્થપણે જુઓ.

હીરો દેખ્યો એટલે મલકાઇ નહિ જવાનું, આંખ ને હૈયું ચમકાઇ નહિ દેવાના કે 'અહો આ બહુ કિંમતી ! બહુ સુંદર ! પણ સાથે એ જોવાનું કે, -**આ હીરો બહુ કિંમતી ! બહુ સુંદર છે માટે જ બહુ રાગ કરાવનારો અને ઘણાં પાપ યાવત્ નરક સુધીનાં પાપ બંધાવનારો છે.** આ રીતે દુન્યવી બીજી પણ સારી ચીજ અંગે આવું દર્શન થાય તો બુદ્ધિ નિર્મળ કહેવાય, સદ્‌બુદ્ધિ થઇ કહેવાય.

'સામો આપણી વસ્તુનું નુકસાન કરે છે અથવા આપણા પર ક્રોધ કરે છે, એ બહુ ખરાબ,' એમ નહિ જોવાનું , કિન્તુ આપણને ક્ષમા-સમતા કેળવવાની તક આપે છે એ જોવાનું, તો બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. નહિતર તો ઢેડની સામે ઢેડવેડાની જેમ ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો થશે એ કાંઇ સદ્‌બુદ્ધિનું કાર્ય નહિ. કેમકે નુકસાન સામાથી નહિ પણ આપણા અશુભોદયથી છે. તો સામાથી નુકસાન માનવું એ તો મિથ્યાબુદ્ધિ છે વળી ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો કરવામાં આપણી બુદ્ધિ બગડે છે. એ નિર્મળ કયાં રહી ? **વસ્તુનું યથાર્થ તટસ્થ દર્શન કરાય એ નિર્મળ બુદ્ધિ છે, સદબુદ્ધિ છે.**

સર્વજ્ઞવચનની શ્રદ્ધાથી નિર્મળ બુદ્ધિ :-

એવું જો દર્શન ન આવડે, તો ય સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પર અટલ શ્રદ્ધા રહે, અથાગ શ્રદ્ધા રહે, તો પણ બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. મનને એમ થાય કે હું તો ભોઠ છું, અજ્ઞાન છું, વાસ્તવિક તત્ત્વ સમજ નથી, પણ મારે તો જ્ઞાનીએ કહ્યું તે જ સાચું છે. તે જ માન્ય છે. પ્રભુ ? મૂઢ એવા મારે તારું જ શરણ હો, તારા વચનનું જ શરણ હો, તારા અચિંત્ય પ્રભાવે હું સમજદાર થાઉં !

પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર આ પ્રાર્થના કરાવે છે,-

'अचिंतसत्तिजुत्ता हि ते महाणुभावा वीअरागा सव्वण्णू...!

मूढे अम्हि पावे अणाइमोह-वासिए अणभिन्ने भावओ, अभिन्ने सिआ !'

અર્થાત્ તે મહા પ્રભાવી વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન અચિંત્ય શક્તિવાળા છે... હું મૂઢ છું પાપી છું, અનાદિ મોહથી વાસિત છું. અનભિજ્ઞ (બિન સમજદાર)

છું. ઈચ્છું છું કે તે પ્રભુની અચિંત્ય શક્તિના પ્રભાવે અભિજ્ઞ થાઉં, સમજદાર થાઉં.

સદ્‌બુદ્ધિના ૩ ઉપાય :-

આ શું સૂચવે છે ? જ્યાં સુધી પૂરેપૂરા તત્ત્વ દ્રષ્ટા ન બનો ત્યાં સુધી (૧) વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનના શરણે જાઓ, (૨) એમના પર એમની અચિંત્ય શક્તિ પર અથાગ શ્રદ્ધા કરો, અને (૩) એમનાં વચનને જ બહુ માનો, એમ કરવું એ સદ્‌બુદ્ધિ છે, ને એથી બુદ્ધિ વધુ ને વધુ નિર્મળ થતી આવે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ થાય તો રાગાદિ મોળા પડતા આવે, અધિક અધિક સત્પુરુષાર્થ થાય.

આવી સદબુદ્ધિ સત્પુરુષાર્થ માટે સદગતિ જ યોગ્ય છે :- એવી સદ્‌ગતિ માટે પુણ્ય ઈચ્છવું એ શું ગુનો છે ? એવા પુણ્યની ઈચ્છા એ કોઈ અસત્ લાલસા-લંપટતા નથી. ધર્મસાધના એવા હેતુએ થાય કે પેલી સદ્‌બુદ્ધિ-સત્પુરુષાર્થને યોગ્ય સદ્‌ગતિ અને એનું પુણ્ય મળે, તો એમાં કાંઈ નિષ્કામ આરાધનાને વાંધો નથી આવતો.

તો વાત આ હતી કે પેલા સજ્જને કથાકારની સેવા કરી નકરું પુણ્ય મળવાની કામના રાખી અને તેથી જ સેવાના બદલામાં કથાકારે અહીંનું એનું કશું કામ નહિ કરવાની એ શરત રાખી જેથી પેલું પુણ્ય વેચાઈ ન જાય, એમાં સેવાથી પુણ્યની ઈચ્છા•છતાં સેવા નિષ્કામ જ કહેવાય.

વૈયાવચ્ચનું મહત્ત્વ :- બસ, આ વાત છે કે સાધુસંતની સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવાની તે નિષ્કામ કરવાની એથી અહંત્ત્વ તૂટે, વિષયાંધતા મૂકાય. સ્વાર્થાંધતા કપાય, ને હરામહાડકાપણું મટે. જો જો હો, સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવાની ઉપેક્ષા કરે, એ કરવાની પરવા જ ન રાખે, અને ત્યાગ-તપસ્યા બહુ કરે, તો એમાં સ્વાર્થાંધતા અને હરામહાડકાપણું એવા તૂટવા મુશ્કેલ જેવા સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવામાં તૂટે. એટલા માટે તો ગુરુજન પૂજા અને પરાર્થકરણને પહેલા જરૂરી બતાવી, એ જેનામાં હોય એને જ લોકોત્તર ધર્મના અધિકારી ગણાય.

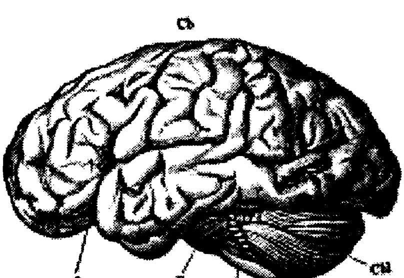

માણસની અજ્ઞાન દશા છે કે એ એમ માને છે કે ત્યાગ કરું, તપસ્યા કરું, પ્રભુનાં ગુણગાન ગાઉં, જાપ કરું, વગેરે વગેરેમાં તો મારે કમાવાનું થાય, પરંતુ બીજાની સેવા-ચાકરી કરું એમાં મને શું મળે ? આ માનવું મૂઢતા છે. પછી સગા ભાઈની તો શું માબાપની ય સેવા કરવા તૈયાર નથી, માબાપે તો એના પર કરવાનો ઉપકાર કરી દીધો, જનમ આપ્યો, ઊછેરી મોટો કર્યો, ભણાવ્યો, પરણાવી આપ્યો, ધંધે લગાડયો, હવે એમની એ સેવા-ચાકરી-ભક્તિ કરે તો એના બદલામાં એમની પાસેથી શું મળવાનું છે ? ધણિયાણીની સેવા કરે તો તો એ સુખ આપવાની છે, માબાપ શું આપવાના ? એમ એને લાગે છે. કેમ જાણે ઉપકારની કિંમત જ નહિ ! આવા કૃતઘ્ન નિમકહરામી માણસો માબાપની સેવા-ભક્તિ શાની કરે ? અને માબાપની નહિ, તો ભાઈની-પડોશીની તો કરે જ શાના ? ત્યારે માબાપ ને ભાઈની નહિ, તો સાધર્મિકની સેવા-ભક્તિ તો કરે જ શાના ? **સ્વાર્થની જ ગણતરી હોય એવા પાસેથી શુદ્ધ સેવાની આશા શી રખાય ?**

સ્વાર્થાંધ શિષ્ય ગુરુસેવા શાનો કરે ? :-

આવું સ્વાર્થની જ ગણતરીવાળા શિષ્યોમાં બને છે. એનેય ગુરુએ વૈરાગ્ય પમાડી ચારિત્રમાં ચડાવી દીધો, સાધુચર્યા શિખવાડી દીધી, બે અક્ષર ભણાવી દીધો, હવે ગુરુ પાસેથી એને શું મળવાનું છે તે એ ગુરુની સેવા ભક્તિ કરે ? અને ગુરુની નહિ તો વળી બીજા સાધુની તો સેવા ભક્તિ કરવાની વાતે ય શી ? હા, જેની પાસેથી પોતાને સેવા મળતી હશે કે ભવિષ્યમાં આ મારું કરશે એવી આશા હશે એની તો સેવા કરવા તૈયાર, પરંતુ એ તો સેવા એક આરાધના તરીકે નહિ, કિન્તુ એક સોદાની બાબત બની. બાકી તો જયાંથી હવે સ્વાર્થ સરે એવું લાગતું નથી, પછી એ માબાપ હોય કે ગુરુ પણ હોય, ત્યાં સેવા ભક્તિ શું કામ કરે ?

પ્ર.- જેને આરાધનાનો ખપ હોય એ તો સેવા કરે ને ?

ઉ.- વાર છે, આરાધના પણ પોતે માનેલી કરવી છે, ત્યાં સેવાને એક જબ્બર આરાધના તરીકે મનાતી નથી. પછી શું કામ એ સેવા કરે ? તપસ્યા કરશે, પરંતુ સેવા કરવી મોંઘી. આવા જીવોને ખબર નથી કે,-

સેવા-વૈયાવચ્ચ શું છે ?

સેવા-વૈયાવચ્ચ એ મહાન યોગ-સાધના છે.

ભોગ અને યોગનો અર્થ :-

યોગ અટલે ભોગનો વિરોધી, ઈન્દ્રિયો અને કાયા ને મનગમતા આહાર

વિષયો અને આરામીથી અમનચમન કરાવાય એ ભોગ છે. એની સામે એ ઈન્દ્રિયકાયાને કષ્ટી આપીને એવે સ્થાને જોડાય કે જેથી પેલાં અમનચમનિયા સુકાઈ જાય, તો એ યોગસાધના થઈ. સેવા-વૈયાવચ્ચમાં આ બને છે. ઉપકારીની. ગુણિયલની-ધર્મીની સેવા કરવા જતાં કાયાને કષ્ટી આપવી પડે છે, ઈન્દ્રિયોને એના મનગમતા વિષયોમાં જતી અટકાવવી જોઈએ છે, અને એમ કરી કોઈ સ્વાર્થબુદ્ધિ ન રાખતાં સેવાને એક પાયાનું ધર્મ કર્તવ્ય માન્યું, સ્વાર્થમાયાથી બાંધેલા પાપકર્મો તોડનારી એક જબરદસ્ત આરાધના માની એટલે એ વૈયાવચ્ચ એક મહાન યોગ બની જાય છે.

ઊઘાડો હિસાબ છે કે,

સ્વાર્થની રમતથી જો પાપકર્મોની ભરતી થઈ, તો પરાર્થ પ્રવૃતિથી એ કર્મોનો નિકાલ થાય.

વૈયાવચ્ચ એ પરાર્થ પ્રવૃતિ છે, પરની સેવાની કરણી છે, એટલે એમાં જનમ-જનમના સ્વાર્થ માયાથી ઉપાર્જેલા પાપકર્મોના ચૂરા થાય છે, એમાં વળી ગુણિયલ અને ધર્મી આત્માઓની વૈયાવચ્ચમાં એમની ગુણસંપત્તિની અને ધર્મસાધના-સુકૃતસાધનાની અનુમોદના થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ એમના ગુણો-સાધનાઓનું આકર્ષણ સક્રિય બનવાથી પોતાનામાં એવા ગુણ અને સાધનાઓ લાવવાનું મન થાય છે, પ્રયત્ન થાય છે, ત્યારે બોલો,

વૈયાવચ્ચથી કેટલા બધા લાભ ?

(૧) નાશવંત અને બિભત્સ હાડ-માંસભર્યા દેહનો સુંદર સદુપયોગ થાય,

(૨) અહંત્વાદિ દુર્ગુણોનો આત્મા પરથી કબ્જો ઊઠે,

(૩) સર્વજ્ઞવચનને આગળ કરાય,

(૪) સાધુ પ્રત્યે સક્રિય બહુમાન થાય,

(૫) એથી જ વિષયવિરાગ ઝળહળે, વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ આવે,

(૬) પાયાનો ગુણ પરાર્થપ્રવૃતિ-પરાર્થકરણ સિદ્ધ થાય,

(૭) સંસારનું મૂળ સ્વાર્થાંધતા સ્વાર્થમાયા મોળી પડે,

(૮) પાપકર્મોનો નિકાલ થાય,

(૯) ગુણી અને ઉપકારીના ગુણ અને ઉપકારોની સક્રિય અનુમોદના થાય,

(૧૦) ગુણોની ભૂખ જાગે, પ્રયત્ન જાગે.

આવા આવા અનેકાનેક ભવ્ય આત્મકલ્યાણોને સધાવી આપનાર વૈયાવચ્ચ-તપમાં ખૂબ ખૂબ ઉદ્યમ રાખો. એ આભ્યન્તર તપ છે, અને એથી એવાં એવાં પાપકર્મોના થોક નાશ પામે છે કે જે જો એમ નષ્ટ ન કરાય તો ઊભા રહીને

દીર્ઘકાળ દુઃખ આપ્યા કરે.

૪. આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાય

આર્તધ્યાનના પ્રસંગમાં એ વાત ચાલે છે કે મુનિને પણ શરીરે રોગ થાય છે અને એની એ ચિકિત્સા કરાવે છે તો એમાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નહિ ? એના ખુલાસામાં કહ્યું કે એમને એક તો એ ખબર છે કે પૂર્વ ભવે પ્રતિક્રમણથી ક્ષીણ-નષ્ટ નહિ કરેલાં કર્મ હવે કાં તો (૧) ભોગવાઈને નાશ પામે. અથવા (૨) તપથી નષ્ટ થાય. આ આભ્યન્તર તપના પ્રસંગમાં બાહ્ય તપના છ પ્રકારની એ ત્રણ પ્રકારની વાત થઈ. હવે ચોથા આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાયની વાત જોઈએ.

સ્વાધ્યાય એટલે સ્વનો અધ્યાય અધ્યયન, સ્વ નો એટલે આત્માનો, અર્થાત્ **આત્માને સ્વ ને અનુલક્ષીને જે સમ્યગ્ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન-અધ્યાપન થાય, એ સ્વાધ્યાય કહેવાય.** અધ્યયનમાં લક્ષ પોતાના આત્માનું રાખવાનું કહ્યું એથી સૂચવ્યું કે શાસ્ત્ર ભણવા-વિચારવા તે સ્વાત્મામાં સમ્યગ્ જ્ઞાનપ્રકાશ કેમ આવે, કેમ વધે, કેમ ટકે, અને એથી શુદ્ધ કલ્યાણનો માર્ગ કેમ ખૂલે અને એ આરાધના પુરુષાર્થ થાય. આ જ ઉદ્દેશથી શાસ્ત્રો ભણવા-વિચારવા, તો જ એ સ્વાધ્યાય-તપ કહેવાય, અને એનાથી મહાન કર્મક્ષય થતો આવે, નહિતર તો એ સ્વનો અધ્યાય ન બને.

સ્વાધ્યાયમાં સ્વને અનુલક્ષીને કામ કરવાનું છે, એટલે પછી લોકપ્રસિદ્ધ વિદ્વત્તા-ઉત્કર્ષ-માનપાન વગેરે ઉદ્દેશથી જો શાસ્ત્રઅધ્યયન થાય, તો તે સ્વાધ્યાય નામના આભ્યન્તર તપમાં નહિ ગણાય. કેમકે એમાં તો જે લોકપ્રસિદ્ધ વિદ્વત્તા આદિનું લક્ષ્ય રહ્યું તે કાંઈ આત્મહિતરૂપ નથી બનતા. એ તો ઊલટું આત્માના લોભકષાય વગેરે અહિતને પોષે છે. તો ત્યાં આત્માનું આત્મહિતનું લક્ષ ક્યાં રહ્યું ? ત્યારે અહિત પોષક અધ્યયનને સ્વનો અધ્યાય શી રીતે કહેવાય ?

જે અધ્યયન-અધ્યાય સ્વના હિતમાં ઊતરે તેનું નામ 'સ્વાધ્યાય'.

સ્વના હિતમાં ક્યારે ઊતરે ? સ્વના એટલે કે આત્માના હિતાર્થે થાય ત્યારે અધ્યયનનો ઉદ્દેશ જ જો મલિન છે, આત્માનું હિત સાધવાને બદલે જડ કાયાનાં સુખ-સગવડ-સન્માન મેળવવાનો છે, તો એવા મલિન આશયથી કરાતી સ્વાધ્યાયાદિ સાધના આત્માનું હિત શું સાધી શકે ? અહીં પૂછો,-

પ્ર.- ઉદ્દેશ ભલે દુન્યવી સુખ-સન્માન પામવાનો હોય, પરંતુ ક્રિયા તો પવિત્ર શાસ્ત્રાધ્યયનની સારી જ છે ને ? તો પછી સારી ક્રિયાથી સારું ફળ કેમ ન આવે ?

ઉ.- માત્ર ક્રિયા પર ફળનો આધાર નથી, પણ સાથે ઉદ્દેશ પણ ભાગ ભજવે છે.

'ઉદ્દેશનું મહત્ત્વ' પર ૨ દૃષ્ટાન્ત :-

પેટમાં છરી ખોસવાની ક્રિયા તો ખૂની પણ કરે છે, અને ડૉક્ટર પણ કરે છે છતાં એકનું ફળ પ્રાણનાશ સુધી પહોંચી જાય છે, ત્યારે બીજાનું ફળ દરદ મિટાવી પ્રાણની રક્ષા કરવાનું આવે છે, કેમ ફરક ? કહો, ઉદ્દેશ જુદો જુદો છે માટે.

માતાની છોકરાને ખવરાવવાની ક્રિયા તો સરખી છે, પરંતુ પોતાનો સગો છોકરો પુષ્ટ થતો જાય, અને ઓરમાયો છોકરો દુબળો રહે છે, કેમ ફરક ? કહો, બંનેને ખવરાવવાની સરખી પણ ક્રિયામાં આશય જુદો જુદો છે. પેટના દીકરાની ઉપર દીલનો પ્રેમ છે, વાત્સલ્ય છે, એને તગડો પુષ્ટ બનાવવાનો ઊછરંગ છે, ત્યારે ઓરમાયા પુત્ર પર દ્વેષ છે, ઈર્ષ્યા છે, ખાર છે. તેમજ ખાતી વખતે પેટના દીકરાને હુંફ છે કે મારી મા મને હોશથી ખવરાવે છે, મારા પર બહુ પ્રેમ રાખે છે, એથી ઊલટું ઓરમાયો છોકરો અંતરમાં દુભાય છે કે પ્રેમ કરનારી મારી સગી મા તો ગઈ. આ સાવકી મા તો મારા પર દ્વેષ કરે છે, છણછણ કરે છે, પરાણે ના-છૂટકે ખવરાવતી હોય એમ ખવરાવે છે. એટલે ખાવાની ક્રિયા વખતે બંનેના આશયમાં ફરક પડી ગયો.

તો જેવી રીતે ખાવા-ખવરાવવાની ક્રિયા સમાન છતાં આશય જુદો જુદો હોવાથી ફળ જુદું જુદું આવે છે, એવી રીતે શાસ્ત્રાધ્યયનની ક્રિયા સમાન છતાં જો આશય જુદા છે, તો ફળ કેમ જુદા ન આવે ?

આશયની ભોજન પર અસર :-

અરે ! એક ખૂબી જુઓ ખાવાની ક્રિયા કયા ઉદ્દેશથી છે એ વાત તો પછી પરંતુ જો ખાતી વખતે મનમાં ગુસ્સો છે, તો પણ એ ખાધેલું વિક્રિયા કરે છે. આજનું સંશોધન કહે છે કે માણસ જો ભયભીત રહે છે, વહેમી શંકા-કુંશકાવાળો બન્યો રહે છે તો એ સારું ખાય છતાં એને ડાયાબીટીસ મીઠી પેસાબનો રોગ થાય છે. ત્યાં ખાવાનું ખોટા ઉદ્દેશથી છતાં આશય યાને મનના ભાવની અસર પડે છે.

આશયશુદ્ધિ પહેલી જરૂરીનાં ૨ પ્રમાણ :-

(૧) બસ, એ જ રીતે શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે ક્રિયાનો ઉદ્દેશ ખરાબ ન પણ હોય, કિન્તુ જો એ વખતે મનમાં કોઈના પર ગુસ્સો છે, ઈર્ષ્યા છે, યા ખાનપાનની બહુ લાલસા કે ઇન્દ્રિયવિષયોનો રંગ છે, તો પણ એ ક્રિયા નુકશાનમાં ઊતરે છે. એટલા માટે તો કહ્યું છે કે સારી પણ સાધના 'સંજ્ઞાવિષ્કંભણાન્વિત' હોય તો જ તે શુદ્ધ સાધના બને છે 'સંજ્ઞાવિષ્કંભણાન્વિત' એટલે કે આહારાદિ સંજ્ઞાઓ આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-ભયસંજ્ઞા અને ક્રોધાદિ કષાયસંજ્ઞા સાધના વખતે વિષ્કંભિત જોઈએ,

અટકેલી જોઈએ, મનને સતાવતી ન હોય. સાધનાનો ઉદ્દેશ મલિન ન પણ હોય, છતાં ય એ વખતે આ પાપસંજ્ઞાની પીડા ન જોઈએ. નહિતર એથી પણ સાધના અશુદ્ધ બનીને ફળ મેલું આપે.

(૨) ક્રિયા ઉપરાંત આશય પણ પવિત્ર જોઈએ એ માટે તો ધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું કે **'મૈત્ર્યાદિ-ભાવ-સંયુક્તં તદ્ધર્મ ઈતિ કીર્ત્યતે.'** ધર્મનું અનુષ્ઠાન દિલમાં મૈત્રી આદિ ભાવવાળું હોય તો તે ધર્મ કહેવાય. દિલમાં કોઈના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ છે, ઉકળાટ છે, યા દુઃખી પ્રત્યે કઠોરતા-નિષ્ઠુરતાનો ભાવ છે, કોઈના પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-દુગંછાનો ભાવ છે, કે પરદોષદર્શન છે, તો ત્યાં મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ્ય ભાવ ન હોઈ શકે, અને એવા વૈર આદિ મલિન ભાવ ભર્યા હૃદય સાથે ધર્મસાધના થાય તો એ ધર્મ રૂપ નહિ બને.

આશય બે રીતે મલિન :-

સાધનામાં આશયનું મોટું મહત્ત્વ છે. શાસ્ત્રાધ્યયનની સાધના મોટી, પણ (૧) ન તો એનો ઉદ્દેશ દુન્યવી માનપાન મેળવવાનો જોઈએ, કે (૨) ન તો એ સાધના વખતે દિલમાં આહારાદિ સંજ્ઞા યા અમૈત્રી આદિ ભાવ ફરકવા જોઈએ. એ ખરાબ ભાવ એટલે જ મલિન આશય, પછી એ અશુભ આશય (૧) ધર્મ સાધ્યાના ફળરૂપે દુન્યવી લાભની આકાંક્ષા સ્વરૂપ હોય, યા (૨) ધર્મની સાધના વખતે પ્રવર્તતી અમૈત્રી આદિ કે આહાર સંજ્ઞાદિ યા ક્રોધસંજ્ઞાદિ રૂપ હોય, બંને ય આશય ખતરનાક છે, બંને ય ભાવ ખરાબ આશય છે, અને એ ઊંચી પણ ધર્મક્રિયા-ધર્મસાધનાને અંતે દુઃખદ બનાવી દે છે. દિલને ભૌતિક ફળની લાલસાવાળું રાખો તો ય ખરાબ અને એમેય દ્વેષ-ઈર્ષ્યાદિ ભાવવાળું રાખો તો ય ખરાબ. દિલ ખરાબ હોય પછી કાયા-વાણી સારી ક્રિયામાં જોડ્યા તેથી શું ? **'પરિણામે બંધ'** યાદ છે ને ? **ક્રિયાએ બંધ નહિ,** શુભાશુભ કર્મ બંધાવવાનું શુભાશુભ ક્રિયાના આધારે નહિ, કિન્તુ દિલના શુભાશુભ પરિણામના આધારે, **આશયના આધારે.**

આશય એટલે ચિત્તનો ભાવ.

એ બે રીતે સંભાળવાનો. ધર્મસાધના ફળની આકાંક્ષા એ પણ ચિત્તનો ભાવ છે, એ ય મલિન ન જોઈએ જો દુન્યવી વિષયો એના સુખ, સન્માનાદિ પામવાનો ઈરાદો આશા આકાંક્ષા રૂપ આશય છે, તો તે મલિન આશય છે. એમ કોઈના પર દ્વેષથી એને મારવા કરવાના ઈરાદા રૂપ આશય છે, તો ય તે મલિન છે.

મલિન આશંસા-ઈરાદો શું નુકસાન કરે ? :-

ધર્મસાધના જોરદાર હોય અને આવા ફળનો મેલો ઈરાદો આશય ધર્યો હોય તો ઇચ્છિત મળે ખરું પરંતુ સાથે મતિ મહામોહ-મૂઢ મળે, એથી જીવન તામસી,

વિષયાંધ, કષાયાંધ મળે, ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો રાગાવેશ અને ક્રોધાદિ કષાયોનો આવેશ ભારે મળે. ત્યાં પછી એવો જીવ કોઇનો સમજાવ્યો સમજે જ નહિ.

મલિન ફલાશય પર બ્રહ્મદત્તનું દ્રષ્ટાંત :-

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવે ચારિત્ર અને તપ આરાધના સાથે એના પ્રભાવે ચક્રવર્તીના સુખ મળો એવો આશય ઇરાદો આંકાક્ષા કરીને આવેલા. ચારિત્ર અને તપ જોરદાર હતા એટલે માગ્યું મળે એવું પુણ્ય ઊભું થયેલું, તે અહીં ચક્રવર્તીપણું મળી તો ગયું, પરંતુ પેલા આશયમાં વિષયસુખના રાગનો આવેશ ભારે હતો, તેથી અહીં એના વારસારૂપે રાગનો આવેશ ભારે હતો, તેથી અહીં એના વારસારૂપે મહા મોહમૂઢ બુદ્ધિ મળી.

એમાં પૂર્વનો સ્નેહાળ ભાઇ, તે અહીં અવધિજ્ઞાની મુનિ તરીકે થઇ આવી મળ્યા. બ્રહ્મદત્તને પોતાને પણ પૂર્વ ભવનાં જાતિસ્મરણજ્ઞાન પ્રગટ્યા, અને અવધિ-જ્ઞાની મુનિએ એ ભવો બરાબર કહી બતાવ્યા, અને સમજાવ્યું.

બ્રહ્મદત્તને મુનિ શું કહે છે :-

જો, આ મળ્યું એ પૂર્વના ચારિત્ર અને તપનો પ્રભાવ છે. તેથી હવે પાછું ચારિત્રમાં આવી જઇ સર્વત્યાગ જ કરવા યોગ્ય છે. નહિતર આ વિષય-સુખોમાં લીન બનવાથી નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં ભટકવાનું થશે. માટે આનો મોહ છોડી દે, અને જે ત્યાગધર્મ જ તારણહાર છે, અવિનાશી મોક્ષ-સુખ અપાવનાર છે, એનો જ પુરુષાર્થ કર. આ માટે માત્ર એક માનવભવ જ સમર્થ છે. સર્વત્યાગ માનવભવમાં જ થઇ શકે, મરીને સર્વત્યાગ તો દરેક ભવમાં કરવો જ પડે છે. પણ એ અંતરમાં લાલસાઓ જીવતી રાખીને. ત્યારે જો મરીને તો બધું મૂકવું જ પડે છે, તો જીવતાં જ સ્વેચ્છાએ કેમ બધું ન છોડવું ?

ઉપદેશની અસર ન થવાનું કારણ આ, કે પૂર્વે આશય બગાડીને આવ્યો હતો.

પૂર્વે ગુરુએ શું સમજાવેલું ?

બ્રહ્મદત્તે પૂર્વ ભવે ધર્મ તો રુડો-રૂપાળો કરેલો, ઊંચું ચારિત્ર પાળેલું અને ઘોર તપસ્યા કરેલી, એ પાળતાં-કરતાં આશય પણ સારો આત્મકલ્યાણનો રાખેલો, ગુરુએ સમજાવેલું કે તમે પાપના ઉદયથી ભંગીના ઘેર જન્મેલા, પુણ્યના ઉદયથી છૂપું રહ્યું અને સારા સંગીતકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા, પણ પછી પાછા પાપના ઉદયથી અવગણના અને અપયશ પામ્યા. હવે એથી નિરાશ થઇ આપઘાત કરવા જાઓ છો, કિન્તુ એમ કરવાથી કાંઇ હજી આત્માની અંદર સંઘરાઇ પડેલા ઢગલાંબધ પાપો નહિ મરે, ને ઊલટું આપઘાતમાં ભારે અસમાધિથી નવાં પાપના ભાર વધારી દેશો. તો જ મરવામાં જુનાં પાપ ઊભાં રહે અને નવાં વધે એવું મરવામાં

શું ડહાપણ ?

મરવું તો તે સારું કે જેની પૂર્વ પાપો મરી પરવાર્યા હોય. અને એ પાપનાશ કઠોર સંયમ તથા તપથી બને !

ગુરુએ આ સમજાવવા પર બ્રહ્મદત્તનો જીવ પૂર્વ ભવે ભાઇ સાથે સાધુ થયેલ, અને પાપનાશ માટે કઠોર સંયમ તપની સાધનામાં મચી પડેલ. પરંતુ ત્યાં પછીથી એમને સનત્કુમાર ચક્રવર્તી પટ્ટરાણી સાથે વંદન કરવા આવેલ, અને વંદન કરી પટ્ટરાણીનો સુકોમળ કેશ-કલાપ નીચે પડતાં આ મુનિના પગને અડ્યો. એમાં મુનિએ બુદ્ધિ બગાડી, આશય બગાડયો, નિયાણુ કર્યું, આ સંયમ-તપનું કોઇ ફળ હોય તો મને આવી ઋદ્ધિ-વૈભવ મળો.

નિમિત્ત કેવું મારે છે ?

બસ, ઊંચી સંયમધર્મની અને તપધર્મની સાધના હતી એટલે પુણ્યના લીધે અહીં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના વૈભવ-વિલાસ પામ્યો. પરંતુ પેલો આશય બગાડેલો એનો વારસો અહીં ચાલી આવ્યો, એટલે હવે પેલો ભાઇ-મુનિ, કે જેમણે પૂર્વે આશય નહિ બગાડેલો તેથી અહીં પણ મુનિ અને અવધિજ્ઞાની બની ગયા છે, એ અહીં આવીને એને વૈરાગ્યનો ટંકશાળી ઉપદેશ એ પૂર્વના ભાઇની ઓળખ પડતાં, એ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ એવા પણ એમને કહે છે કે તમે શું કામ આ કષ્ટ વેઠો છો, મૂકી દો આ જોગ, અને આવો તમને રાજ્ય આપું, વૈભવ આપું, રૂપાળી રાજકન્યા પરણાવું, અને તમે મોજ કરો.

પૂર્વે આશય બગાડીને આવ્યાના કેવા કરુણ પરિણામ ? અહીં ઉપદેશની અસર નહિ, જાતને અધર્મ સૂઝે, અને બીજાને ય અધર્મ સૂઝાડે.

અહીં જાતનું નિરીક્ષણ-

બોલો, તમને આવો અનુભવ છે ? ઉપદેશ ઉમદા સાંભળવા છતાં અસર નથી થતી એવું લાગે છે ? એટલે સાંસારિક પાપો અને સુખ લાલસાઓ અંક બંધ ઊભી રહે છે ને ? ઘરના છોકરા-છોકરીઓને અને બીજાને પણ પાપો શીખવો છો ? પાપોની પ્રેરણા આપી ખુશી થાઓ છો ? જાતને અને બીજાને પાપમાં ડૂબાડૂબા રાખવાનું હોંશથી ? તો એનું કારણ આ સમજી રાખો કે પૂર્વે થોડો ધર્મ કરી થોડું પુણ્ય લઇ આવ્યા તેથી થોડી સુખ-સામગ્રી તો મળી, પરંતુ ત્યાં આશય બગાડેલો, મનને થયેલું કે ધર્મથી પૈસા-ટકા સુખસગવડ સારી મળો એની તીવ્ર આકાંક્ષા રહેલી, તેથી એ મલિન આશયનો વારસો અહીં ઊતરી આવ્યો.

પરંતુ હવે અહીં સાવધાન થવાનું છે. અગર જો અહીં સુખની લાલસા અને પાપસ્થાનકોનો પ્રેમ રહ્યા કરે છે, તો પછી અહીં પણ ધર્મ મલિન આશયથી કરશો

તો એનું ફળ કેવું આવવાનું ? માણસે ધર્મ કરતાં વિચાર કરવો જોઈએ કે,

પૂર્વના ખરાબ આશયોથી તો અહીં સુખો અને પાપો ગમે છે, તો પછી હવે ધર્મ એવો સાધુ કે આ સુખરાગ-પાપરાગ મરે, સુખો અને પાપો ગોઝારાં લાગે. જેથી ધર્મનાં ફળ તરીકે એ પામવાની ઈચ્છા જ ન થાય.

ધર્મ એટલા માટે કરો કે વિષય-સુખો અને પાપસ્થાનકો ગોઝારાં લાગે.

સુખો અને પાપો હજી ગોઝારાં ન લાગતાં હોય, પણ ગમતા હોય, તો એ પૂર્વ ભવના મેલા આશયનું ફળ છે, માટે હવે એ ધર્મથી સુધાર્યે છૂટકો જેથી આગળના ભવે પાછા એના વારસા ઊતરી ન આવે, અહીં એક સવાલ થાય,

પૂર્વના આશય-વારસા સુધરે ?

પ્ર.- પૂર્વના ખરાબ આશયનો અહીં વારસો જ હોય, તો પછી ધર્મ કરવા છતાં સારો આશય કેમ આવે ?

ઉ.- વારસા બે જાતના,(૧) ચીકણો, તે અહીં બ્રહ્મદત્તની જેમ લાખ ઉપદેશ મળવા છતાં ન સુધરે. ત્યારે (૨) એવો ચીકણો વારસો નહિ કે જે ઉપાયથી ન સુધરે, એ તો ઉદ્યમ કરો તો સુધરી જાય. માટે તો જીવ અનાદિથી મેલા જ આશયવાળો હોવા છતાં ધર્મ-શાસન પ્રતાપે એમાં સુધારા થાય છે.

ભગવાન શાસન સ્થાપે છે એ જીવોના આશય સુધારવા માટે જ. જો એ આશયો પૂર્વના મલિન છે માટે સુધરતા જ ન હોય તો તો શાસન સ્થાપવું નિરર્થક જાય. માટે માનવું જોઈએ કે ગાઢ ચીકણા નહિ એવા આશયના વારસા અહીં ઉપાયથી સુધરી શકે. ત્યારે,

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" **વર્ષ-૧૭,અંક-૩૭,તા.૭-૬-૧૯૬૯**

આપણે એવું શું કામ માની લેવું કે આપણે પૂર્વથી ગાઢ ચીકણા જ આશયના વારસા લઈ આવ્યા છીએ તે ઉપાયથી સુધરે એવા જ નથી ? એવું માની લેવાનો અર્થ તો એ થાય કે ભલે ત્યારે આશય ખરાબ રહેતા, એ કાંઈ સુધરે કરે નહિ, અર્થાત્ ખરાબ આશય રહેવાનો આપણને ખટકો નથી. પછી એમ અહીં એ અક-બંધ રહ્યાનું પરિણામ ભવાંતરે કેવું ? એવા કે એથી ય વધુ ગાઢ ખરાબ આશય ઊતરી આવવાના, એ જ ને ? તો ખપશે ને આ ?

જન્મોજન્મ હૈયાના મેલા આશયોની પરંપરા ચલાવી એનું તો ફળ છે કે અનંતા દુઃખદ જન્મ-મરણની પરંપરા અંખડ ચાલી આવી છે.

આશય સુધરી શકે છે ?

તો હવે પણ એ ચાલુ રાખવી છે ? ગાઢ ખરાબ આશય જ રહેતા હોય તો તો એવી જ પરંપરા રહ્યા કરે, એટલે પછી કદી સુધારો ય નહિ, અને મોક્ષ પણ નહિ, એમ જ ને ? ભૂલશો નહિ, બ્રહ્મદત્તને બહુ પૂર્વના ભવોમાં ચિત્તના ગાઢ મેલા આશય જ હશે, પરંતુ પૂર્વના મુનિ-અવતારે ગુરુના ઉપદેશથી એણે આશય સુધારી નાખેલા, તેથી જ આકરા સંયમ-તપમાં ચડી ગયા હતા, અને એ સાધીને આશયમાં વળી વધુ સુધારો કરેલો, એનું દ્રષ્ટાન્ત એમના ભાઇ મુનિ. પરંતુ આ ભાઇ ખોટું નિમિત્ત પામી હાથે કરીને એમાં લલચાઇ આશય ગાઢ ખરાબ બનાવ્યા, તેથી જ અહીં એનો વારસો લઇ આવ્યા, જે હવે અહીં સુધરતાં નથી બાકી હંમેશ માટે ગાઢ ચીકણા જ આશય હોય એવો નિયમ નથી. એટલે જ આપણે આપણા આશયને સુધરે એવા માની ઉપદેશ મનન અને ધર્મસાધનાથી એને સુધારતા જવા જોઇએ.

આ એક વાત થઇ કે ધર્મસાધના કરતાં એના ફળરૂપે સુખ-સન્માન-સાહ્યબી ઇચ્છાય તો આ ઇચ્છા એ મલિન આશય છે, અને એના પરિણામમાં ભવાંતરે બ્રહ્મદત્તની જેમ પાપબુદ્ધિ મળે છે, સદ્‌બુદ્ધિ નહિ. અર્થાત્

ધર્મથી સુખ, પણ એની સાથેના મલિન આશયથી પાપબુદ્ધિ મળવાની. અને એનાં ફળમાં પાપમય અને દુઃખમય ભવોની પરંપરા ચાલવાની.

માટે જ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયનો તપ ધર્મ સેવતાં એનાં ફળરૂપે માનપાનાદિની આકાંક્ષા નહિ કરવાની, નહિતર ત્યાં કર્મક્ષય નહિ, પણ આ અનર્થો થશે. મલિન આશયની આ એક વાત.

બીજી વાત આ, કે ધર્મસાધનાના ફળરૂપે આવું કોઇ પૌદ્‌ગલિક ફળ કે લૌકિક લાભ તો ન ઇચ્છે, પરંતુ જો સાથે આહારાદિ સંજ્ઞાઓ પર અંકુશ ન રાખે, કિન્તુ કોઇના પર વૈર વિરોધ રાખે, કઠોરતા, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા રાખે, પરદોષ-દર્શન કરે, યા આહારાદિ સંજ્ઞા રાખે, તો એ પણ મલિન આશય ગણાય. એ પણ ધર્મસાધનાને કૂચા જેવી કરી નાખે, અને એ મલિન આશયો હૃદય પર એવો કબ્જો મેળવી લે કે અહીં જિંદગીના છેવાડા સુધી તેમજ પરલોકમાં પણ એ સાથે રહે.

ફરીથી યાદ રાખો-

ધર્મસાધના પાયાવાળી બનવા માટે મૈત્રી આદિ ચાર ભાવ જોઇએ અને
ધર્મસાધન શુદ્ધ થવા માટે આહારાદિ-સંજ્ઞા-ક્રોધાદિ સંજ્ઞાનો નિગ્રહ જોઇએ.

સુંદર શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયનો ધર્મ કરવા બેઠા, એ ધર્મ ઉદ્દેશ પણ કોઇ દુન્યવી લાભ લેવાનો ન રાખ્યો. એટલે એ રીતે મલિન આશય નથી, પરંતુ દિલમાં જો

કોઈના પ્રત્યે વૈર, વિરોધ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા વગેરે પ્રવર્તી રહેલ છે, અથવા મનમાં આહાર-પાણીની કે ઈન્દ્રિયવિષયો યા પરિગ્રહ કે નિદ્રાની સંજ્ઞા-ઈચ્છા-વિચારણા ચાલી અથવા કોઈ ક્રોધ-અહંકાર-માયા-લોભ સળવળ્યા કર્યો, તો એ પણ મલિન આશય છે, અશુભ અધ્યવસાય છે, અને તે ધર્મસાધનાને અશુદ્ધ કરી નાખે છે **ધર્મની સાધના તો નિર્મળ-નિષ્પાપ-વિશુદ્ધ-હૃદયથી કરવાની હોય.** પરંતુ આ એ મૈત્રી આદિ સંજ્ઞા સળવળવાના લીધે હૃદય જ અશુદ્ધ હોય, પછી શુદ્ધ હૃદયથી ધર્મસાધના થતી સાધના શાની કહેવાય ? એ ચિત્ત એ સંજ્ઞામાં એ વિચારમાં પરોવાયું એટલે પછી સાધનામાં એકાગ્ર હોય જ શાનું ? અરે ! મનમાં જો એટલું જ હોય કે આ સ્વાધ્યાય કે પ્રતિક્રમણાદિ કરીને ઝટ સૂઈ જવું છે, અર્થાત્ નિદ્રાની સંજ્ઞા સળવળે છે, તો પણ એ સ્વાધ્યાયદિ કેમ જાણે ઈષ્ટ નિદ્રાના વિરોધી બની, નિદ્રાની આડે આવનારા લાગશે, એથી મન એમાં થાકેલું રહેશે, ઉલ્લાસીને બદલે કંઈક ખિન્ન જેવું રહેશે. અને આ થાક ખેદ એ ક્રિયાનો મોટો દોષ છે. એ ક્રિયાને દોષિત કરે છે, કૂચા જેવી સધાવે છે.

'ષોડશક શાસ્ત્ર' કહે છે, ક્રિયામાં ખેદ-ઉદ્વેગ-ક્ષેપ (અન્યાન્ય બાબતમાં ચિત્ત જવું તે) વગેરે એ સાધનાના આઠ દોષ કહ્યા છે, એ સાધનાને દૂષિત કરી દે છે, માલ વિનાની કરી નાખે છે માટે કહ્યું,-

'સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકા, અભય-અદ્વેષ-અખેદ.'

આવા કોઈ ને કોઈ દોષ કે કોઈ પાપસંજ્ઞા સળવળ્યા કરતી હોય ત્યાં પછી ધર્મસાધના ફોફા જેવી નિસ્સાર અને મરવા પડેલાની જેમ મુડદાલ કરાયે જાય એ સ્વાભાવિક છે, અને એવી ને એવી મુડદાલ સાધનાઓ ભલે ને ઘણીય વાર કર્યે ગયા, છતાં દિલને એની મમતા ન થાય, એમાં રસ ન આવે, એ પણ સહજ છે, એટલે તો ફરિયાદ થાય છે કે ધર્મ કરીએ છીએ ખરા, પણ એમાં એવો રસ નથી આવતો, ઉલટ નથી અનુભવાતી.

ઉપવાસ-જાપમાં કેવા ભાવ જોઈએ ?

જુઓ અનુભવ શો છે ? ઉપવાસ તો કેટલીય વાર કર્યા હશે, તો એથી એનો અભ્યાસ વધ્યો એટલે હવે ઉપવાસ ઉલટભેર થઈ આખો દિવસ ખુશનુમા પસાર થાય છે ખરો ? શું દિલને એમ થાય છે ખરૂં કે વાહ આજે ખાવાની બલામાંથી છુટ્યો, ધન્ય દિવસ મારો ! રાત પડતાં ન ખાધાનો આનંદ વધી જાય છે ? કે પારણું નજીક આવ્યાની નિરાંત ઠંડક અનુભવાય છે ?

ત્યારે નવકારવાળી ગણતાં આનંદ આનંદ થાય છે ખરો કે 'હાશ ! કેવું મજાનું, 'પાપ વિચારોથી અને ચંચળ ચિત્તથી બચવાનું મળ્યું ? કેવો સુંદર પ્રભુ

નામની રટણાનો યોગ ! ધન્ય જીવન ! ધન્ય સમય ! જો ઘડી જાયે પ્રભુ કે નામમેં ધન ધન ભવી માનો.' છે આ ઉલટ ? સાધના કરતાં રહે છે હરખ હરખ ? જો ના, તો એનું કારણ શું ? સાધના તો અનેકાનેક વાર કરી, પછી સાધનાને પાયાવાળી કે શુદ્ધ આરાધી જ કયાં છે ? અમૈત્રી આદિ એક યા બીજો દુષ્ટ ભાવ અથવા આહારની-નિદ્રાની-ભયની વગેરે કોઈ ને કોઈ સંજ્ઞા સતાવતી રહેતી હોય, પછી પાકા પાયાવાળી અને વિશુદ્ધ ચોખી ચકચકતી વિશુદ્ધ સાધના કયાંથી ચાલે ? એ વિના એના સારા સંસ્કાર કયાંથી ? કે એના પર ઊછળતી મમતા કયાં ?

ત્યારે પ્રશ્ન રહે કે,

પ્ર.- ભલે અમૈત્રી કે આહારસંજ્ઞા આદિ ભાવ સળવળ્યો, કિંતુ ધર્મસાધનાનો ભાવ સારા સંસ્કાર તો નાખે જ ને ?

ઉ.- આ ભરોસે રહેવા જેવું નથી, કેમકે ખૂબી શી થાય છે કે ઉત્તમ ધર્મસાધના મળવા છતાં જો અમૈત્રી આદિ કે આહારસંજ્ઞાદિ મનમાં સળવળતા રાખ્યા, તો આની મુખ્યતા થઈ જાય છે, અને ધર્મસાધના ગૌણ બની જાય છે. પછી હૃદય પર મુખ્યનો જ કબ્જો નહિ, એના સંસ્કાર દ્રઢ નહિ.

જે ભાવનું જોર એના જ સંસ્કાર દ્રઢ થાય.

જોરદાર તો મલિન આશય બની જાય છે, ધર્મ-સાધનાના ભાવ નહિ. નહિતર તો ધર્મસાધનાના ભાવ પેલા મેલા ભાવને ઊંચકીને ફેંકી ન દેત ? દબાવી ન દેત ? એટલે પછી જેનું જોર, તેનો કબ્જો, તેની મુખ્યતા. વળી અનાદિ અનંત કાળનો અભ્યાસ પણ અમૈત્રી આદિનો અને આહારાદિ સંજ્ઞાનો છે. તેથી એ ચાલુ રહેતાં એનું જ સંસ્કરણ દ્રઢ થયા કરવાનું. આમ ધર્મસાધના તો બિચારી નવા નવા અભ્યાસની વસ્તુ એટલે એ પેલાની હાજરીમાં સબળ પુષ્ટ કયાંથી બને ? એનાથી શુભ સંસ્કાર કયાંથી દ્રઢ પડે ? વાઘની સામે બાંધેલી બકરી ગમે તેવું પૌષ્ટિક ખાય, છતાં પુષ્ટ શી રીતે બને ? બિલાડીની હાજરીમાં ઉંદરનું જોર શું ચાલે ? એમ બિલાડા જેવી પાપસંજ્ઞાઓની હાજરીમાં ધર્મસાધનાનું જોર કેટલું ?

માટે ધર્મસાધના જો જોરદાર કરવી છે તો એ પાયાવાળી અને શુદ્ધ કરવી રહે, ને એ માટે અનાદિના અભ્યસ્ત અમૈત્રી આદિ મલિન ભાવોની કે આહારસંજ્ઞાદિ પાપસંજ્ઞાઓની હાજરી રોકવી જ જોઈએ.

થોડી પણ અશુદ્ધિ કેવી નડે :-

પાયાનો અને શુદ્ધિનો એક જ દાખલો જુઓ કે બ્રાહ્મી અને સુંદરી કેટલા ઊંચા આત્મા ! બંને ય ભરત ચક્રવર્તીના ઘરમાં છે, સુખ-વૈભવનો હિસાબ છે ? છતાં શ્રીઋષભદેવ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થતાં બંને કુમારિકાપણે ચારિત્ર લેવા

તૈયાર થઇ ગયા. એમાં ભરત રાજાએ બ્રાહ્મીને તો રજા આપી, ને એણે ચારિત્રમાર્ગ સ્વીકાર્યો, પરંતુ સુંદરીને પટ્ટરાણી કરવાના હિસાબમાં રજા ન આપી. હવે આમાં તો બહુ આગ્રહ મનામણાં અને માનભેર ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણી બનવાનું ઊંચું સ્થાન મળે એમ છે. છતાં સુંદરીને એની લેશ પણ લાલસા ન જાગી, અને ભરતના પોતાની ઉપરના મોહને ઉતારવા, એણે ૬૦ હજાર વર્ષ આયંબિલ જેવો મહાતપ કરી કાયાને સુક્કી-ભૂક્ખી-લુક્ખી બનાવી દીધી ! કેટલો જ્વલંત વૈરાગ્ય ! હવે ભરત શો મોહ રાખી શકે ? ઊતરી ગયો મોહ.

વિરાગીનું કર્તવ્ય :-

આજે કેટલાક વૈરાગીને ચારિત્રની રજા નથી મળતી. પરંતુ એમને આ ઉપાય સૂઝતો નથી બીક લાગે છે કે હાય ! શરીર ઊતરી જાય તો ? અરે ! ઊતરી ગયેલા શરીરને પાછું ચડતાં કેટલી વાર ? મોટા માસખમણી ને બે માસખમણીને ય શરીર નથી ઊતરી જતું ? તે શું પારણા પછી એવું દુબળું જ રહે છે ? ના, પાછું દિવસો જતાં એનું એ ભરેલું થઇને ઊભું રહે છે. તો પછી આંબેલ આદિ તપથી એક વાર ઉતારી દેવામાં ડર શો ? એમાં સામાનો મોહ પણ ઊતરે, અને પોતાના અંતરાયાદિ કેટલાંય પાપકર્મોના ભૂક્કા થાય.

તપ વિના સિદ્ધિ ક્યાં ? માત્ર ચારિત્ર જ શું, કોઇ પણ શુભ કામ સિદ્ધ કરવા તપસ્યા એ અદભુત ઉપાય છે અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાનનું ભાખેલું આ વૈદું છે કે,

'તપ-ઔષધથી કર્મ-રોગ જાય.'

સર્વજ્ઞના આ પ્રીસ્ક્રીપ્શનમાં મીન-મેખ ફેરફાર પડે નહિ. સર્વજ્ઞના આ પ્રીસ્ક્રીપ્શન પર, દવાના નિશ્ચિત્ત પ્રતિપાદન પર, શ્રદ્ધા જોઇએ. કન્સલ્ટીંગ એમ. ડી. ડાક્ટરનું પ્રીસ્ક્રીપ્શન એક વાર સફળ ઉપયોગ કરી લીધા પછી વર્ષો સુધી શ્રદ્ધાથી સાચવી રખાય છે ને ? ત્યારે આ સર્વજ્ઞનું પ્રીસ્ક્રીપ્શન કે જેના પર અસંખ્ય આત્માઓએ પોતાના કર્મરોગ નાબૂદ કર્યા, એના પર શ્રદ્ધા નહિ ? કેવી કંગાળ દશા ? ક્યારે ઊંચા આવવાનું ? ખાધ્યે-પીધ્યે દિવાળી રાખો બાહ્યતપ તો લાંછણ છે, જડની ક્રિયા છે કર્મ તો મનના ભાવથી તૂટી જશે, એવા અજ્ઞાનીઓના હિસાબ ધરી રાખવામાં તો ખાડામાં જ પડ્યા રહેવાની કંગાળ દશા રહે છે.

વિચાર તો કરો કે શું શ્રીમહાવીર ભગવાનને એકલા મનના ભાવ સારા રાખતાં નહોતું આવડતું ? અરે ! એમણે ખાધું-પીધું હોત તો ય મનના ભાવ ઊંચા રાખી શકત. આપણે તો એમ કરવા જઇએ તો સારા ભાવનો ચાળો થાય ઢોંગધતૂરો જ થાય. પ્રભુનો તો વૈરાગ્ય જબરદસ્ત હતો. સારું ખાતા ય એને ય વૈરાગ્યથી

ધૂળ જેવું કરી શકતા. છતાં એમણે ખાધ્યે-પીધ્યે દિવાળી ન કરી, ઘોર તપસ્યાઓ કરી કેમ વારુ ? **પૂર્વે ભવોમાં શરીરના અમનચમનિયાંથી ભરપૂર ભેગાં કરેલા કર્મના જૂથ આકરા તપસ્યાથી કાયાને કનડ્યા-કચર્યા વિના હેઠા નહિ ઊતરે.** એ લોજિક (Logic) એ ન્યાય પ્રભુનાં મનમાં વસેલું હતું માટે એકલા ભાવથી ન પતાવ્યું, પણ

'ઘોર તપે કેવળ લહ્યા એના પદ્મવિજય નમે પાયા, તપસ્યા કરતાં કરતાં હો કે ડંકા જોર બજાયા,'

ત્યારે શાલિભદ્રને દેવતાઇ નિત નવાણું પેટીના વૈભવ અને ૩૨ દેવાંગના-શી તરુણ રમણીઓના મહાત્યાગ કરી ચારિત્ર લેતા આવડ્યું. એમના અંતરના ભાવ કેટલા બધા ઊંચા ? તો પછી ચારિત્ર લીધા બાદ એમણે એકલા ભાવથી કેમ ન પતાવ્યું ? કેમ કાળી તપસ્યાઓ કરી ? કહો, એક હિસાબ, કે **'કાયા સુંવાળી રાખીને સંઘરેલાં કર્મ કાયાને તપ આદિ સાધનામાં ગદડવાથી-કસવાથી-કચરવાથી હેઠા ઊતરે.'**

સુંદરીએ પોતાના અંતરાય કર્મ તોડવા ૬૦ હજાર વર્ષ આંબેલની ઘોર તપસ્યા કરી ત્યારે એ કેટલો ઊંચો આત્મા ? આવા ઊંચા આત્મા બ્રાહ્મી અને સુંદરીને સ્ત્રીનો અવતાર કેમ મળ્યો ? જોજો હોં, એ ભગવાન ઋષભદેવ, ભરત બાહુબલી અને શ્રેયાંસના આત્મા સાથે પૂર્વ ભવે સમાન ચારિત્ર પાળી એમની સાથોસાથ અનુત્તર વિમાનમાં વસીને આવેલા છે તો અહીં એ ચારને પુરુષ-અવતાર અને આ બેને કેમ સ્ત્રી-અવતાર ?

કારણ આ, કે પૂર્વે આ બંનેએ એકવાર ધર્મસાધનાનો પાયો ગુમાવ્યો, શુદ્ધિ ગુમાવી, તેથી ગુણસ્થાનકથી હેઠા ઊતરી ગયા. પૂર્વે આ બંને પીઠ-મહાપીઠ મુનિ, અને ભરત-બાહુબલીએ પૂર્વે બાહુ-સુબાહુ મુનિ હતા. આચાર્ય મહારાજે બાહુ-સુબાહુ મુનિના ભક્તિ-વૈરાગ્ય ગુણની પ્રશંસા કરી તે પીઠ-મહાપીઠ મુનિ સહન કરી શક્યા નહિ એમને ઈર્ષ્યા થઇ, મૈત્રી આદિ ચાર શુભ ભાવોમાંનો પ્રમોદભાવ ગુમાવ્યો, વળી આ સહન ન થયું તે મનમાં છૂપાવ્યું, અને બહાર દેખાવથી પ્રશંસામાં હા જી હા કરી એ માયાસંજ્ઞામાં તણાયા, થયું ? પાયો અને શુદ્ધિ ગુમાવી, તો ધર્મ ગુમાવીને સ્ત્રીવેદ ઉપાર્જ્યું,

મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા-માધ્યસ્થ્ય એ ચારમાંનો એક પણ પાયો જો ગુમાવ્યો, અને આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-ભય (નિદ્રા) ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ આઠમાંની એક પણ સંજ્ઞાના રોકાણની શુદ્ધિ જો ગુમાવી, તો એ ઊંચી પણ ધર્મસાધનાને પાયા વિનાની અને શુદ્ધિ વિનાની બનાવી દેવા સમર્થ છે.

આમાં સાથે વૈરાગ્યનો પાયો અને શુદ્ધિ જરૂરી સમજવાની.

વૈરાગ્ય પણ પાયામાં જરૂરી, વૈરાગ્ય વિના શુદ્ધિ નહિ માટે તો દ્રવ્ય-ભાવ પૂજા કરી એના ફળમાં પ્રભુ પાસે ભવનિર્વેદ પહેલો મગાય છે. 'હોઉ મમ... ભવનિવ્વેઓ' એ સૂત્ર બોલાય છે. 'હે વીતરાગ જગદ્‌ગુરુ ! જય પામો. હે ભગવંત ! મને તારા પ્રભાવથી ભવનિર્વેદ હો.' ભવ એટલે કે સંસાર પર નિર્વેદ હો. વૈરાગ્ય હો. ગ્લાની હો. શું ઇચ્છ્યું ? મોટા દેવતાઇ સુખભર્યા સંસાર ઉપર પણ અરુચિ, અનાસ્થા, કંટાળો, ઉદ્વેગ.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૩૮,તા.૧૪-૬-૧૯૬૯

સંસાર પર વૈરાગ્ય કેમ ? એટલા જ માટે કે (૧) સંસાર આત્માની ચીજ નથી, પરાયી વસ્તુ છે. (૨) સંસારી ચીજ નાશવંત છે, પલટાતી રહે છે. (૩) એમાં અલ્પ સુખ, અનંત દુઃખ છે, (૪) એમાં આત્માના ક્ષમા-નિરહંકાર-નિસ્પૃહતાદિ ગુણો ભૂલાય છે, અને તારક દેવ-ગુરુ આદિને ય ભુલાય છે, ગૌણ કરાય છે, (૫) સંસાર એટલે સંસરણ, જનમ-મરણની પંરપરા. (૬) સંસારમાં રોગ-શોક-દુઃખ-દારિદ્ર વગેરેની વિટંબણામાં અનંત દુઃખની તૈયારી, (૭) સંસારે કર્મના નચાવ્યા નાચવું પડે. (૮) સંસારમાં મોહવિષના જ કટોરા પાય એવાં પોકળ સગા-સંબંધી કરવાનું બને. (૯) સંસારમાં માનવભવ જેવા ઊંચા સ્થાને પણ ષટ્‌કાય જીવોનાં સંહાર. અને ૧૮ પાપસ્થાનકની કૂડી રમતભર્યું જીવન પસાર કરવાનું બને છે, પુણ્ય વેચી અઢળક પાપની ખરીદી કરવાની મૂર્ખતા થાય છે.

આવા સંસાર પર શો આદર થાય ? એને શી રીતે સારો મનાય ? દિલ ઉદ્વિગ્ન રહે કે આ કેવી બલા ! કેવો ફાંસલો ! કેવી વિટંબણા ! કયારે આ છૂટે ? મનને એમ બેસી જાય કે આ તો આત્માના પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમય ઘરને ભૂલી પારકા ઘરમાં-રખડવાનું થાય છે. એ મહાન ભૂલામણી છે, દુઃખદ છે.

દિલમાં આવા સંસાર પર વૈરાગ્ય જાગતો રહે ત્યારે એને છોડાવનાર ધર્મ ખરેખરો ગમે, એ ધર્મ ખરેખર ગમે તો જ સાચી ચોક્ખી ધર્મસાધના થાય. જો સંસાર યાને સંસારનાં સુખ-સન્માન ગમતાં રહે તો તો ધર્મસાધના શુદ્ધ ધર્મના રાગથી નહિ, આત્માને બંધનથી છોડાવવા માટે નહિ, કિન્તુ નવો સંસાર વધારવા માટે થવાની.

શુદ્ધ ધર્મસાધનાનો પાયો વૈરાગ્ય, ધર્મ-સાધનાની શુદ્ધિ વૈરાગ્ય,
મૈત્રી કરુણા માટે વૈરાગ્ય જરૂરી :-

સાચો મૈત્રીભાવ વૈરાગ્ય પર આવે. નહિતર તો જો સંસારના સુખરૂપ લાગતા શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરે વિષયો જ પૂરા ગમતા રહે તો એની આડે આવતાં જીવો પર મૈત્રીભાવ-સ્નેહભાવ કયાંથી રહેવાનો ? સુખ બહુ ગમે છે તો એ સુખમાં ભંગ કરનાર નહિ ગમે, એના પર સ્નેહ નહિ રહે, એ દુશ્મન લાગશે એમ સંસારના પૈસા-ટકા અને સુખશીલ કાયા વગેરે જો ખૂબ જ ગમતા રહેશે, તો દુઃખી જીવો પર કરુણા ય કયાંથી કરાશે ? મનને થશે કે મારે લાગતા-વળગતા નહિ એવા એ દુઃખી જીવો પાછળ મારા વહાલા પૈસા વહાલી કાયા નિરર્થક કયાં ખરચું ?

એટલે સાચો મૈત્રીભાવ-કરુણાભાવ લાવવા ભવનિર્વેદ સંસાર-વૈરાગ્ય જરૂરી છે, એ હોય તો જ હૃદય નિર્મળ બને, સાચી ધર્મસાધના થાય.

હૃદયની નિર્મળતા વિના સાચી ધર્મસાધના નહિ. વૈરાગ્ય, મૈત્રી આદિ વિના એ હૃદયની નિર્મળતા નહિ એમ આહારાદિ સંજ્ઞાઓ અને કષાયસંજ્ઞા દબ્યા વિના હૈયું નિર્મળ નહિ. તેમ વૈરાગ્ય વિના એ પાપ સંજ્ઞાઓ દબે નહિ.

સંસાર પરના વૈરાગ્યથી જ પાપસંજ્ઞા દબાવી શકાય.

મનને એમ થાય કે આ આહાર-વિષય આદિની લત ભૂંડી છે, ક્રોધાદિ કષાયની લત ભૂંડી છે, ત્યારે જ એ લત એ સંજ્ઞાને દબાવવાનું બને. જો એ આહારાદિ અને ક્રોધાદિમાં કશું ખોટું જ ન લાગતું હોય, તો પછી શું કામ એની સંજ્ઞાને દબાવે ? કદાચ સ્વાર્થવશ કામચલાઉ અટકાવે તો પણ પછી એ બમણા જોરમાં કૂદશે. જેને વૈરાગ્ય નથી એના ઉપવાસ પછી પારણા કેટલા બધા આનંદભર્યા હોય છે ? જે ખુશનુમાં જે તેજી ઉપવાસમાં નહિ, એ પારણામાં, એટલે વૈરાગ્યથી સંસાર આકરો લાગે, તો સંસારના અગ્રભૂત આહાર-વિષય-પરિગ્રહ વગેરે બધું આકરું લાગે. એ લાગવા પર એની સંજ્ઞાઓ દબાવવાનું થાય ત્યારે હૃદયની નિર્મળતા આવે, અને એના પર જ ચોકૃખી ધર્મસાધના થાય.

સ્વાધ્યાય એ આભ્યન્તર તપનો ધર્મ છે. એની સાધના કરવી હોય તો પાયામાં હૃદયની નિર્મળતા જોઈએ, અને એ માટે વૈરાગ્ય મૈત્રી આદિ ભાવો તથા સંજ્ઞા નિરોધ જોઇએ. વૈરાગ્ય વગેરે હૃદયમાં ઝળહળતા હોય, ને **પાપી આહારાદિસંજ્ઞાઓ જે અટકાવી રાખી હોય, પછી** સ્વાધ્યાયની મઝા ઓર, ત્યાં સ્વાધ્યાય અર્થાત્ સ્વનો અધ્યાય થાય, સ્વને એટલે કે આત્માને અનુલક્ષીને અધ્યયન થાય વૈરાગ્ય સતેજ ન હોય, માનાકાંક્ષા વગેરે સંજ્ઞા સતાવતી હોય, તો અધ્યયન એ માન આદિ લૌકિક લાભને અનુલક્ષીને થવાનું, સ્વને અનુલક્ષીને નહિ.

સ્થૂલભદ્ર સ્વામીની ક્ષણવાર માનાકાંક્ષા :-

ત્યારે માનની આકાંક્ષા કેવી ભૂંડી છે ! સ્થૂલભદ્ર સ્વામી ક્ષણવાર એમાં

પડ્યા તો ૧૧માં પૂર્વથી ૧૪મા પૂર્વ સુધીનો અર્થબોધ ન પામ્યા. જાણો છો ને ? બેન સાધ્વીઓ વંદના કરવા આવી. મુકામના નીચેના ભાગમાં વાચનાચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને વંદના કરી પૂછે છે ભાઇ મહારાજ કયાં ?

આચાર્ય મહારાજ કહે છે જાઓ ઉપર છે.

સાધ્વીઓ ઉપર ચડે છે. સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને ખબર પડી કે બેન સાધ્વીઓ વંદન કરવા આવી રહી છે. પોતે દરિયા જેવા મોટા દશ પૂર્વ નામના શાસ્ત્રો ભણી ચૂકયા છે. મનને એમ થયું કે આ બેનોને હું શું ભણ્યો છું એની શી ખબર ? પૂર્વ શાસ્ત્રોની અદ્ભૂત વિદ્યાઓ, સુધી હું પહોંચી ગયો છું. એ એમના ખ્યાલ પર લાવું. બસ, બેનો આગળ માન લેવાની આકાંક્ષા થઇ એમણે ભણેલી વિદ્યાના બળે સિંહનું રૂપ કર્યું. બેનો ઉપર ચડી નજર પડતાં જ ગભરાણી. સાધુને જોવાની આશામાં જાય અને મોટો સિંહ જુએ તો ગભરાય જ ને ? ફટ એ નીચે ઊતરી ગઇ,

માન કેવું આંધળું છે ? માનની આકાંક્ષા કેવી આંધળી છે ?

સ્થૂલભદ્ર સ્વામી માનાકાંક્ષામાં એમ સમજતા હશે કે મારી જગાએ સિંહ જોઇને બેનોને ચમત્કાર થશે કે વાહ ! મારો ભાઇ સિંહનું રૂપ બનાવી શકવાની વિદ્યા સુધી ભણી ગયો ? પરંતુ અહીં તો ચમત્કારને બદલે ભય થયો. ભાઇએ જ આ રૂપ કર્યું છે એ ખ્યાલ આવવાને બદલે સાચેસાચ સિંહ અહીં આવી ગયાનો ખ્યાલ આવ્યો, અને એ ભય પામી બેનોને આવું થશે એની કલ્પના જ સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને ન આવી. કયાંથી આવે ?

માન માનાકાંક્ષા જનમના અંધાપાથી ય ભૂંડી ! ખરું તો દેખવા ન દે, સાચું તો ધ્યાનમાં ન આવવા દે, ઊલટું, ન હોય એનો ખ્યાલ કરાવે.

ખૂબી કેવી ? દશ પૂર્વોમાની આવી સિંહનું રૂપ બનાવી શકવાની વિદ્યા સુધીની જાણકારી અને એવું રૂપ બનાવવાનો ખ્યાલ આવ્યો, પરંતુ બેનો એકાએક અહીં સિંહ જોઈને ગભરાશે એ ખ્યાલમાં જ ન આવ્યું. હતું એ ખ્યાલમાં નહિ, નહોતું એ ખ્યાલમાં ! બેનોને ચમત્કાર ન થયો, પણ ચમત્કાર થશે એ ખ્યાલમાં મુનિ તણાયા.

મોટી વિદ્યાની આવડત, બીજાના ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ, એ બધું હતું, પરંતુ આટલી સાદી સમજની વસ્તુ ખ્યાલમાં ન આવી એ પેલી માનાકાંક્ષાની મોહિનીનો પ્રભાવ છે.

આપણે આવી અસર નીચે નથી ને ? શાસ્ત્ર ભણીને થોડી વિદ્વતા મળે, ત્યાં કોઇ માન નથી ચડતું ને ? માનાકાંક્ષા નથી આવતી ને ? બીજા મારું ગૌરવ કરે એ ભાવ નથી આવતો ને ? એ માટે કશી પેરવી આપણે કરતા નથી ને ? ભૂલવા

જેવું નથી કે એમાં જો તણાયા તો વસ્તુસ્થિતિ નહિ દેખાય અને અસત્‌ની કલ્પના થશે. માનનો માનાકાંક્ષાનો આવેશ જ દારૂના નશા જેવો છે. દારૂડિયો છતાં ઉદ્યાન તરફ નજર ન નાંખે, ને ગટરમાં ઉદ્યાન દેખે. આપણે માનમાં ને માનની ભૂખમાં તણાયા કેટલુંય ખરેખરું જોવાનું ભૂલીએ છીએ અને હવાઇ કિલ્લામાં રાચીએ છીએ. ત્યાં પછી સારામાં સારો શાસ્ત્રબોધ કે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયની મહેનત પણ ગરીબડી બની જાય છે, એનું કાંઇ ચાલતું નથી, ઊપજતું નથી અને કોઇ અગમ્ય અયોગ્યતામાં ઉતારી દે છે.

માન માનાકાંક્ષા કોઇ એવી અયોગ્યતા પરખાવી દે છે કે જેની અત્યારે કલ્પના જ ન આવે.

સ્થૂલભદ્રે માનાકાંક્ષા કરી ત્યારે કયાં આ કલ્પના જ હશે કે હું આથી બાકીના ચાર પૂર્વોનો બોધ પામવા અયોગ્ય ઠરી જઇશ ! સાધ્વીઓ ગભરાઇને નીચે ઊતરી ગઇ અને આચાર્ય મહારાજને કહે, ઉપર તો ભાઇ મહારાજ નથી, સિંહ છે.

આચાર્ય મહારાજ ૧૪ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી ભગવાન છે. જ્ઞાનથી વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયા, સાધ્વીઓને કહે જાઓ ફરીથી ઉપર જાઓ, સિંહ નહિ, ભાઇ મહારાજ મળશે.

ગુરુવચન તહત્તિ :-

અહીં આચાર્ય ભગવંતનું વચન એટલે એના પર વિચાર કરતાં નહિ બેસવાનું કિન્તુ તરત માથે ધરવાનું, આ હિસાબ છે. એમ હમણાં જ નજરે સિંહ જોઇ આવ્યા છીએ અને ગુરુ આમ કેમ કહે છે કે જાઓ સિંહ નથી, ભાઇ મહારાજ છે ? આવો કોઇ વિકલ્પ જ ઉઠાવવાનો નહિ. હવે ગુરુજી કહે છે ને કે જાઓ, ભાઇ મહારાજ છે, સિંહ નહિ, બસ તહુત્તિ કરીને ઉપર જવાનું. આ હિસાબ હતો એટલે લેશ ગભરાયા વહેમાયા વિના ઉપર ગઇ, અને ત્યાં તે સ્થૂલભદ્ર સ્વામી સિંહનું રૂપ સંકેલી લઇ મૂળ સ્વરૂપમાં બેસી ગયા હતા. બેનોએ વંદના કરી, સુખશાતા પૂછીને પાછી ચાલી ગઇ.

અહીં બેનોએ પૂછયું ય નહિ હોય અને સ્થૂલભદ્ર સ્વામી સિંહનો ખુલાસો કર્યો ય હોય, છતાં પોતે સમજતા રહ્યા હશે કે બેન સાધ્વીજીઓને મારી ઊંચી વિદ્યા પ્રાપ્તિનો ખ્યાલ આવી ગયો હશે. પત્યું, એમ સિંહનું રૂપ કરવામાં કાંઇ ખોટું કર્યું એવો તો ખ્યાલ જ શાનો આવે ? જો એ નહિ, તો પછી ગુરુ પાસે જઇ એની ક્ષમા કે પ્રાયશ્ચિત્ત માગવાની વાતે ય શી ? છતાં એ તો મહાજ્ઞાની છે પરંતુ આપણા જેવા જીવોને માટે મુશીબત આ ઊભી થાય છે કે હજી મોટી ભૂલોનું ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચન કરાય, પણ નાની મનાતી ભૂલોનું નહિ ! એટલે પછી એનું પરિમાર્જન કરી ચારિત્રશુદ્ધિ કરવાની વાત કયાં ? અરે ? દર્શનશુદ્ધિ પણ જો ભૂલને ભૂલ તરીકે આપણાથી સ્વીકારાતી

નથી ?

ત્યારે નાની ભૂલમાં જો આમ ભૂલ તરીકે તે હેય તરીકે માનવાનું નહિ તો સમ્યક્ત્વ ઘવાય.

રુક્મીની નાની ભૂલે મહા અનર્થ :-

રુક્મીએ રાજકુમાર સામે રાગની દ્રષ્ટિ નાખેલી, એ ભૂલ નાની એ દ્રષ્ટિએ, કે જો એનું ગુરુ આગળ આલોચન કર્યું હોત તો નાના પ્રાયશ્ચિત્તે કામ પતી જાત. પરંતુ એણે ભૂલને છૂપાવી, મોટું ચારિત્ર લેવું સરળ બન્યું, અને કઠોર તપસ્યા કરવી સહેલી પડી, પણ આ આલોચન કઠિન પડ્યું, ઊલટું એ જ રાજકુમાર દીક્ષા લઈ ગુરુ બનેલા અને રુક્મીએ એમની પાસે જ દીક્ષા લીધેલી, હવે ય એ એમની આગળ જ છૂપાવે છે, ત્યારે ગુરુએ યાદ કરાવ્યું તો રુક્મી સાધ્વી કહે છે, ના, એ તો મેં તમારું પારખું કરવા દ્રષ્ટિ નાખેલી, તો મૂળ નાની ભૂલ કેવા ભયંકર દોષમાં પરિણમી ? ચારિત્ર તો શું પણ સમ્યગ્દર્શનેય ઊડ્યું ! એક લાખ ભવ ભટકતી થઈ ગઈ !

નાની પણ ભૂલમાં ખોટું ન લાગે એ, અને ગુરુ આગળ ઈકરાર ન કરાય, એ ભયંકર છે.

હેયમાં હેય બુદ્ધિ ન હોય, એમાં સમ્યકત્ત્વ સ્ખલના પામે છે.

ત્યારે એમ કહેવાય કે હજી મોટી ભૂલ ખોટી લાગી એનું આલોચન પ્રાયશ્ચિત્ત થાય ત્યાં નુકસાનથી બચી જવાય, પરંતુ નાની ભૂલમાં એવું કાંઈ ન લાગે ત્યાં બચવું મુશ્કેલ છે. ચારિત્ર તો શું પણ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ રહેવું મોઘું. માટે જ ખરી સાવધાની આ, કે નાની ભૂલ પર તો વિશેષ સાવધાની રહે, ગુરુ આગળ એનું આલોચન-નિવેદન થાય, ક્ષમા મંગાય, પ્રાયશ્ચિત્ત મંગાય.

સ્થૂલભદ્ર સ્વામીની અલૌકિક મહાનતા :-

જૂઓ, નાની ભૂલમાં ખોટાપણું ન લાગે ત્યાં સમ્યકત્ત્વ ઘવાવાનો પ્રસંગ આપણી જાત માટે વિચારવાનો છે. બાકી સ્થૂલભદ્ર સ્વામી તો દશપૂર્વ સુધી પહોંચી ગયા છે, અને દશપૂર્વી નિયમ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય એ હિસાબે, તેમજ ચોરાશી ચોવીશ યાદ રહે એવું કોશા વેશ્યાના ઘરમાં સ્થૂલભદ્ર સ્વામીનું બ્રહ્મચર્યનું પાલન છે, એ હિસાબે એ તો એક અલૌકિક મહાપુરુષ છે, એમના માટે આ સમકિત ઘવાવાનું નથી. વિચારવાનું,

એ મહાપુરુષના અંતરના ભાવને આપણે ન પિછાણી શકીએ. તેથી અનુચિત કલ્પના કરવા જતાં એમનું અલૌકિક બ્રહ્મચર્ય તથા જટિલ પૂર્વશાસ્ત્રો ઝડપથી કરવાનો એમનો એકલાનો અથાગ પરિશ્રમ અને એમની મહાપ્રભાવક યુગપ્રધાનતા વગેરે પ્રત્યે આપણને અનાદર થવાનો ભય છે. કયાં એક મામૂલી અને ક્ષણિક માનાકાંક્ષા અને કયાં અલૌકિક બ્રહ્મચર્યાદિ મહાન વિશેષતાઓ ? માટે એમના અંગે જરાય સમકિત ધવાવાની અનુચિત કલ્પનામાં નહિ જવાનું.

પરંતુ આપણી જાત માટે તો અવશ્ય સાવધાન બનવાનું છે કે નાની પણ ભૂલ અને નાનો અલ્પ પણ કષાય જો ખોટો નહિ લાગે, ત્યાજ્ય નહિ મનાય, તો સમકિત ઘવાવાનો સંભવ છે. એટલે કદાચ સારુ આચરવાનું, ઓછું બને, પણ માન્યતા તો સંપૂર્ણ જોઈએ. કે **'મોટું યા નાનું પાપ તે પાપ ને, પાપ એ ખોટું તે ખોટું,'**

આપણી વાત આ ચાલે છે કે ધ્યાનધર્મની સાધના આહારાદિની અને માનાકાંક્ષાદિ કષાયની સંજ્ઞાને દબાવીને કરવાની છે. તો એ શાસ્ત્રબોધનો પ્રયત્ન એકાંતે ફળદાયી બને. સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને શાસ્ત્રબોધ પર એટલી જરાય માનાકાંક્ષાની કષાયસંજ્ઞા ઊઠી અને એની પ્રવૃતિ કરી, તો પછીથી વાચનાચાર્ય શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ એમને આગળ ભણાવવાની ના પાડી દીધી.

કેમ ?

એમણે કહી દીધું કે તારી પાત્રતા આટલી જ છે, સ્થૂલભદ્ર સ્વામીએ માનાકાંક્ષામાં બેનોને સિંહનું રૂપ બતાવવાનું કર્યું હશે ત્યારે એમને આ થોડો જ ખ્યાલ હશે કે આમાં તો હું આગળના ચાર પૂર્વ પામવા અયોગ્ય ઠરીશ ? ના, કશી એવી કલ્પના નહિ. નહિતર તુચ્છ લાભમાં મહાલાભ થોડો જ જતો કરે ? એટલે ભલે કલ્પના નહિ, છતાં ય ગુરુએ તો એમની જ્ઞાન પ્રગતિની કક્ષા એટલી જ બાંધી દીધી.

ગુરુ **અલ્પજ્ઞ નથી,** મહાજ્ઞાની છે, શ્રુતકેવળી ભગવાન છે, એ જ્ઞાનથી જે, નક્કી કરે છે એ વ્યાજબી છે, એટલે એવા ગુરુએ એ બરાબર નક્કી ન કર્યું એમ કહેવાય નહિ. જરાક માનાકાંક્ષામાં કયાં પહોચ્યું ? માનના લોભે ઉપરનું મહાજ્ઞાન ગુમાવ્યું. ખૂબી જુઓ, એમને ભણતાં એ ઉદ્દેશ નહોતો, તો ય વચમાં જરાક માનાકાંક્ષા લાવ્યા. તો ય આ મહા નુકસાન ઊભું થયું.

માટે આ વાત છે કે,

અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાનની વાણીનાં શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય એ અનંતકર્મ ક્ષયકારી મહાપવિત્ર સાધના છે. મહામંગળકારી આરાધના છે, એને ક્રોધાદિ-સંજ્ઞાઓથી અભડાવો નહિ.

દુષ્ટ લાલસાઓ અને પાપવિચારોથી સ્વાધ્યાય-સાધનાને ન અભડાવવાનું એક આ પણ ખાસ કારણ છે કે,

સ્વાધ્યાય ધર્મ જ મલિન લાલસાઓ અને પાપના વિચાર અટકાવવા માટે અનન્ય ઉપાય છે.

તો પછી એનો જ ઉપયોગ એ પાપોને પોષવામાં કેમ થાય ?

આજે ઘણાની બૂમ છે કે અમને ખોટા વિચારો બહુ સતાવે છે, ક્રોધ-માન આદિની કે હર્ષ-ઉદ્વેગ આદિની લાગણીઓ બહુ આવી જાય છે, પરંતુ અફસોસી આ છે કે આનો અદ્ભૂત પ્રતિકાર જે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય તેનો આશ્રય કરવો નથી ! નહિતર **જો ચિત્ત શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં જ રહે, તો ખોટા વિચારને** જગા જ ન મળે.

• ખતરનાક આત્મરોગો •

મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારો એ ભયંકર આત્મરોગો છે. એથી આ જન્મ અને જન્માંતરોમાં ભારે પીડાઓ ભોગવવી પડે છે.

ટી.બી.-કેન્સર-લકવાના રોગ હજી સારા, કે (૧) જે આ જનમમાં જ પીડે, ભવાંતરે નહિ, અને (૨) જેમાં સમાધિ હોય, કર્મ વિપાકનું ધર્મધ્યાન હોય, તો (૩) પેલાં મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારોના રોગ મહાલે નહિ, તેથી (૪) એકાંતે ભરપૂર કર્મ-નિર્જરાનો લાભ મળે, આ દ્રષ્ટિએ ટી.બી. વગેરેનો રોગ સારા પરંતુ વિના શારીરિક દરદે પણ મલિન લાગણીઓ તથા પાપ વિચારોનો રોગ ભૂંડો, શારીરિક આરોગ્ય હોય, પૈસા-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા પહોંચતી હોય, છતાં અંતરમાં જો કોઈ ક્રોધ-માનાદિની, શોક-ઉદ્વેગની, કે ભય-ચિંતાની લાગણી સળવળ્યા કરતી હોય, યા પાપવિચારો ચાલ્યા કરતા હોય, તો શાંતિ નથી, સમાધિ-શુભધ્યાન નથી, કર્મક્ષય નથી, શુભ કર્મોપાર્જન નહિ. ત્યારે ભવાંતર માટે તો આનાથી ઊભા થયેલાં થોકબંધ અશુભ કર્મ અને અશુભ સંસ્કારો તો પાર વિનાના અનર્થ કરશે, પીડશે-સતાવશે.

આસ્તિકનો વર્તાવ :-

ત્યારે આ આત્માના રોગોનો, મનના રોગોનો વિચાર-ચિંતા-સંતાપ ખરો ? **શરીરનો નાનો પણ રોગ ચિંતા કરાવે છે, મનને લાગી આવે છે, ચેન પડતું નથી, એની વેદના થાય છે, પણ અંતરના રોગ-વૈર-વિરોધ-ઈર્ષ્યા-ભય-ઉદ્વેગ વગેરેની કોઈ ચિંતા નહિ ?** એના માટે કશું લાગી આવે નહિ એ જાલિમ રોગો હોય ને ચેન

પડે ? એનું વૈદું કરવાનું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલમાં ન આવે ? કઇ નાસ્તિકદશા આ ? નાસ્તિકને તો આત્મા જ માનવો નહિ, પછી શું કામ આ રોગોની ચિંતા જ કરે ? સાચા આસ્તિકને એની ચિંતા હોય. એટલે તો એ પોતાના તો શું, પણ આશ્રિતના ય આ રોગો માટે સચિંત હોય, એ રોગો નાબૂદ કરવાની ગડમથલમાં હોય.

મહાબળ રાજા અને સુબુદ્ધિ મંત્રી :-

શ્રીઋષભદેવ ભગવાન ચોથા ભવમાં મહાબળ નામે રાજા હતા. એમનો *શાણો સુબુદ્ધિ નામનો મંત્રી* એમને એક વાર કહે કે મહારાજ ! આ જીવન ક્ષણભંગુર છે, રાજ્યસંપત્તિ ચંચળ છે, ને ભોગસુખો દારુણ વિપાકવાળા છે માટે હજી શરીર-શક્તિ પહોંચે છે ત્યાં સુધી એના મોહ છોડી આત્મહિતની સાધના કરી લેવા જેવી છે કે જે ભવાંતરે ઓથ આપે.

સુબુદ્ધિની આ સલાહ સાંભળી ત્યાં બેઠેલા રાજાના ચાર માખણિયા મંત્રીઓ કહે છે, મંત્રીશ્વર ! આ ઊંધુ શું ભરમાવો છો ? તમને આ ભવ્ય રાજ્યવૈભવ અને આવા મીઠાં ભોગસુખો નથી મળ્યા એટલે ઈર્ષ્યા કરો છો ? તે મહારાજાને એથી વંચિત કરવા છે ? 'આત્માનું હિત આત્માનું હિત' રટો છો, પણ આત્મા છે જ ક્યાં ?

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું મહાનુભાવ ! શા સારુ આવું બોલીને મહારાજાને ખોટું મીઠું લગાડી રહ્યા છો ?

આત્માની સાબિતિ :-

કહો છો આત્મા જ નથી, પણ

(૧) આત્મા જેવી સ્વતંત્ર ચીજ ન હોય તો તો કેટલાકને પૂર્વજન્મનાં સ્મરણ થઇ આવે છે, એ બને જ શી રીતે ? વળી

(૨) માણસ મરી ગયા પછી જો કોઇ સગું એને બોલાવ બોલાવ કરતું હોય તો લોકો કહે છે ભાઇ ! રહેવા દો હવે બોલાવવાનું, જીવ તો ગયો, હવે તો આ ખોખું છે. આમ લોકો પણ સમજે છે કે શરીર એ તો ખોખું, ને એમાં રહેનારો આત્મા એ જુદી ચીજ, એ આત્મા ઊપડી ગયો. આત્મા એ સ્વતંત્ર વસ્તુ જ ન હોત તો આ વ્યવહાર કેમ બને ? વળી

(૩) જ્ઞાન, ઇચ્છા, લાગણીઓ, સુખ-દુઃખ વગેરે જે ગુણો અનુભવાય છે તે કાંઇ જડ માટીની કાયાના ગુણ નહિ, નહિતર તો મડદાંમાં કેમ એમાંનો એક પણ ન દેખાય ? ક્ષણ પહેલાં એક બળતી દિવાસળીની ઝાળ ન સહન કરે એ શરીર આખી ચેહમાં બળવાનું સહન કરે ? રાડ ન પાડી ઊઠે ? કહેવું જ પડે કે સહન ન કરનાર અને રાડ પાડી ઊઠનાર જીવ તો ચાલ્યો ગયો પરલોકમાં, બળતાં

દુઃખ લાગવાનું એને હતું, પણ એ હવે છે જ ક્યાં ?

(૪) વળી આત્મા જેવી વસ્તુ જ ન હોત તો બાળપણમાં જ વગર શીખવ્યે પણ કોઈનામાં સારા ગુણો અને બીજામાં એથી ઊલટા અવગુણો શાના દેખાય ? એમ, શીખવ્યા છતાં ય કેટલાકમાં ગુણ નથી આવતા, ને બીજામાં આવે છે, એવું કેમ ? ત્યાં શરીર જાડા-પાતળા કે રૂપાળા કદરૂપાનો કોઈ હિસાબ નથી કે જાડામાં ગુણો અને પાતળામાં અવગુણો જ હોય, અથવા રૂપાળામાં ગુણ અને કદરૂપામાં અવગુણો જ હોય. એક જ માબાપના બે દીકરામાં ગુણ-અવગુણોનો ફરક દેખાય છે, તે જીવ-વસ્તુને લઈને છે. પૂર્વ ભવેથી જુદા જુદા સંસ્કારના વારસા લઈને આવેલા એ જીવો, એટલે અહીં કોઈ ક્રોધી, તો કોઈ ક્ષમાશીલ, કોઈ જૂઠો, તો સત્યવાદી,... એમ એમનામાં જુદા જુદા ગુણ-અવગુણ જોવા મળે છે.

(૫) એટલા જ માટે એક જ માબાપના બે છોકરાઓમાં જુદી જુદી હોશીયારી, જુદી જુદી રુચિ, જુદી જુદી ટેવો વગેરે ખાસિયતોમાં ફરક દેખાય છે.

(૬) એમ એ જીવનાં જ પૂર્વના શુભાશુભ કર્મનો હિસાબ છે કે અહીં એક ભાઈ જનમથી તગડો, ને બીજો ભાઈ જન્મથી માંદો, એકને શ્રીમંતાઈ, બીજાને મધ્યમ સ્થિતિ, એકને યશ-આદેયતા-કોયલકંઠ, ત્યારે બીજા ભાઈને અપયશ-અનાદેયતા-ભેંસાસૂર...આ બધો તફાવત શાના લીધે ? બંને એક જ માબાપના સંતાન છે, પછી આટલા બધા તફાવતનું કારણ શું ? કહેવું જ પડે કે બંને સંતાન માત્ર શરીરરૂપ નથી, પણ શરીરમાં રહેલા આત્મા છે, અને એ આત્મા પૂર્વ ભવેથી તેવાં તેવાં શુભાશુભ કર્મ લઈને અહીં આવ્યા છે એનું તેવું તેવું ફળ ભોગવે છે.

પરલોકમાં ઓથ શાના પર ? :-

અરે મહાનુભાવો ! જયારે નાશવંત શરીર નહિ પણ અવિનાશી આત્મા એ ખરી ચીજ છે, એ જ આપણે છીએ, તો પછી નાશવંત રાજ્યઋદ્ધિ અને ભોગવિલાસનું શું મહત્ત્વ આંકો છો ? સનાતન આત્માને તો એના સંયોગ આયુષ્યના અંતે સાથે નષ્ટ થઈ જવાના છે. પછી આગળ આત્માને જવાનું છે, ત્યાં ક્યાં જવાનું ? કોની ઓથ ? કઈ સલામતી ને કઈ સગવડ ? જયારે પૂર્વના પુણ્યના હિસાબે જ આ બધી વૈભવ-વિલાસની પ્રાપ્તિ છે, તો પછી જીવનનાં અંતે પુણ્યમૂડી ભોગવાઈ ખૂટી ગયે અહીં કોઈ ત્યાગ-તપ-પરમાત્મ-ધ્યાન આદિના સુકૃત વિના નવી પુણ્ય ભરતી નહિ, તો આગળ ઉપર માલ મળશે કે માર ?

વૈભવમાં સુખ શાનું ? :-

ભાગ્યવાનો ! એટલું તો વિચારો કે અહીં મળેલા વૈભવ અને ભોગસુખોને

મીઠાં કહો છો, પરંતુ એમાં મિઠાશ જેવું અહીં પણ શું છે ? કેમ કે,

વૈભવ-સમૃદ્ધિનું સુખ જે મનાય છે તે તો માત્ર અભિમાનના ઘરનું છે, એટલે વસ્તુગત્યા એનામાં કશો સુખ ગુણ નથી, જીવ મનમાં ગર્વ લે છે કે હું આવો વૈભવી ! માટે બહુ સુખી ! પરંતુ એ વૈભવ હયાત છતાં કોઇ વિશેષ અણગમતું બને, ચિંતા-સંતાપનું કારણ ઊભું થાય, ત્યાં એ ગર્વ-હુંફ-તોષ પલાયન થઇ જાય છે, અને છતે વૈભવે દિલ દુખિયારું બને છે. વૈભવનું પોતાનું સુખ હોત યા વૈભવના સંયોગથી જીવમાં ગુણ ગણાતું જ હોત તો એ કાયમ જ રહેત ને ? પણ ના, એ તો અભિમાનના અને હુંફના ઘરનું હતું, તેથી એ ઊડતાં સુખ ઊડયું.

વૈભવ એનો એ છતાં સુખ નહિ :-

ખૂબી કેવી છે કે એક માણસ પાસે ધારો કે દસ હજાર રૂપિયા છે, એમાં એને વેપારમાં દસના વીસ હજાર થયા તો ભારે સુખ લાગે છે, પછી વીસનાં ત્રીસ હજાર થાય તો વળી સુખનો પાર નથી રહેતો, પરંતુ હવે જો કોઇ ખોટ કે ચોરી થવાથી ત્રીસના પાછા વીસ હજારનો વૈભવ તો એ જ છે કે જે પૂર્વે ભારે સુખ લગાડતો હતો, છતાં એ જ વૈભવ હયાત છતાં અત્યારે કેમ મહાદુઃખ લાગે છે ? કહો ભારે સુખ એ વૈભવનું હતું જ નહિ, કિન્તુ હું દસના વીસ હજારવાળો બન્યો એ અભિમાનના ઘરનું હતું. તે અત્યારે તો હાય ! મારા ત્રીસમાંથી દસહજાર ઊડયા એ દીનતાથી પેલું અભિમાન રવાના થયું એટલે એનુ સુખ ગયું અને દીનતાનું દુઃખ આવ્યું. પણ માણસ જો જરા શાણો હોય અને વિચારે કે ભલે ૧૦ હજાર ગયા, પરંતુ ૨૦ હજાર તો પાસે છે. પહેલા તો દશ ઉપર કશું દેખવાનું જ કયાં હતું ? ત્યારે અત્યારે હજી વીસ હજારવાળો તો હું છું જ, શી ફિકર છે ? આમ ધરપત રાખી સુખ માને, કિન્તુ તે ય સુખ રહ્યું તો અભિમાનનું જ એટલે વાત આ છે કે વૈભવમાં કલ્પના ફેરવે તો સુખ, અને કલ્પના ફેરવે તો દુઃખ. વૈભવનું પોતાનું શું ? ત્યારે અહીં પૂછો,

પ્ર.- વૈભવનું સુખ નહિ તેમ દુઃખ પણ નહિ ને ?

ઉ.- ના, દુઃખ ખરું, કેમકે વૈભવ લાવતાં ય કષ્ટ પડે છે, સાચવતાં ય કષ્ટ પડે છે, ને ભોગવાઇ ઓછો થઇ જતાં કે નષ્ટ થઇ જતાં ય દુઃખ લાગે છે. કહે છે ને,

अर्थान-मर्जने दुःख-मर्जितानां च रक्षणे ।
आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाऽनर्थभाजनम् ॥

પૈસા કમાવામાં દુઃખ, કમાયેલાના રક્ષણમાં દુઃખ, આવતાં દુઃખ અને ખરચાતાં દુઃખ ! અનર્થના સ્થાનભૂત આવા પૈસાને ધિક્કાર હો.

ગધેડાને ભાર ઓછો થતાં જેવું સુખ :-

આ તો વૈભવની વાત. ત્યારે જુઓ કે જેમ વૈભવમાં ખરેખર સુખ નહિ. કિન્તુ એના પરના અસ્થિર અભિમાનના ઘરનું સુખ, એવી રીતે ભોગવિલાસમાં પણ વાસ્તવિક સુખ નથી, પરંતુ ક્ષણિક દુઃખ-નિવૃત્તિમાં, ચળ-નિવૃત્તિમાં સુખનો આભાસ માત્ર છે. ગધેડાના માથે બે મણ ભાર ચડાવી ઉપર ચડી બેસી આગળ જઈને નીચે ઉતરી જાય ત્યારે ગધેડાને એમ થાય છે કે હાશ, હું સુખી થયો ! છે સુખ ? ના, હજી તો ભાર છે, પરંતુ થોડું દુઃખ નિવૃત્ત થયું એને સુખ માને છે.

ખરજવું ખણવામાં જેવું સુખ :-

એમ ખરજવાની ચળ ઊપડી તો જીવ એને ખણીને સુખ માને છે. શું ખણવામાં સુખ છે ? ના, માત્ર ખણવામાં સુખ જ હોય તો તો વગર ખરજવે સાજા સારા શરીરે પણ ખણીને સુખ લાગવું જોઈએ, કિંતુ લાગતું નથી એટલે ખણવામાં સુખ નથી એ હકીકત છે.

પ્ર.- તો પછી ખરજવું ખણતા સુખ લાગે છે તેનું કેમ ?

ઉ.- ત્યાં કહેવું પડે કે એ પેલી ચળનું દુઃખ ઊપડ્યું ને એના પ્રતિકારરૂપે ખણ્યું એટલે સુખ લાગ્યું. ખરી રીતે તો એ દુઃખ ક્ષણવાર ટળ્યું એમ સુખનો આભાસ માત્ર થયો, પણ ખરેખર સુખ નહિ. નહિતર તો જયારે ખણે ત્યારે સુખ લાગવું જોઈએ. પરંતુ એ સ્થિતિ છે નહિ.

બસ, ભોગવિલાસમાં આવું જ છે. એમાં ખણવાની જેમ ખરેખર સુખ નથી, કિન્તુ ભોગની પહેલાં ઈંદ્રિયોમાં જ ચળ ઊપડે છે, ચળનું આતુરતાનું દુઃખ જાગે છે, એ આ ભોગથી ક્ષણ વાર શાંત પડે છે. ઈંદ્રિયોની ચળ વિના તો ગમે તેવા ભોગસાધનોના સંયોગ થાય તો ય સુખ નહિ લાગે. પકવાન્ન જમવા બેઠા ત્યારે જીભ પર ચળ ઉપડી હતી તેથી પકવાન્નના સંયોગે સુખ લાગ્યું, પરંતુ પેટપૂર કે તેથી થોડું વધુ પણ ખાઇ લીધા પછી જયાં જીભની ચળ જીભની રુચિ મટી ગઈ, પછી એ જ પકવાન્ન જીભે અડાડો ને, કશું સુખ નહિ લાગે. કેમ નહિ ? પકવાનનાં ભોગમાં ખરેખર સુખ છે જ નહિ, એ તો ચળ હોય તો જ એ ચળનું દુઃખ ઉતારવામાં સુખ લાગે. એટલે દુઃખનો પ્રતિકાર એ જ સુખ.

ઈલાચીપુત્ર સુખાભાસ પાછળ :-

ઈલાચીપુત્રે નટ બની દોરડા પર ખેલ કરતાં એક મકાનમાં ચોકમાં મુનિની ચર્યા જોઈ આ વિચાર્યું. પોતે નટડી પાછળ ઘેલો બનેલો ! માબાપે સારી શ્રીમંત ઘરની ખાનદાન કન્યા પરણાવી આપવા કહ્યું, પરંતુ આને જે આ હલકા કુળની નટડી જ પરણવા ચળ ઉપડેલી તે બીજી રીતે કયાંથી શાંત થાય ? અને નટડી

કન્યાનો બાપ કેવો મળ્યો ? હજારો રૂપિયાથી લલચાય એવો નહિ, એમ ગમે તેટલા રૂપિયા લઈ કન્યા વેચવા તૈયાર નહિ. એ તો ઉમેદવાર નટ મંડળીમાં દાખલ થાય, નટના ખેલ ખેલી સારી રકમ કમાય, અને એ કમાણીથી આખી નાત જમાડવી વગેરે લગ્નવિધિ સાચવે, તો જ પોતાની કન્યા પરણાવવી, એ જાતની શરત હતી.

વિષયની ચળ શું કરાવે ? :-

ત્યારે ઈલાચીપુત્રની ઈષ્ટ વિષયની ચળ કેવી હતી ? આવી કપરી અને જાતને હલકાઈમાં ઊતારનારી શરત પાળીને પણ એને નટ-કન્યા પરણવાની અને એનાં સુખ લેવાની ખણજ હતી. બસ આ ખણજ ઉતારવા નટ મંડળીમાં દાખલ થયો, નટના ખેલ શીખ્યો, સારા કુળમાં જનમવા હિસાબે કુદરતી પુણ્યોદયે બુદ્ધિ-શક્તિ સારી, તેથી નટ વિદ્યામાં નિષ્ણાત થયો. ગામે-ગામે ખેલ બતાવી પૈસા ભેગા કરે છે, પરંતુ સામાન્ય માણસોની ભેટમાં શું વળે ? એટલે હવે એક નગરમાં રાજાને ખેલ બતાવી મોટા ઈનામની આશા રાખે છે.

સંદિગ્ધ સુખાભાસ પાછળ વેઠ, નિશ્ચિત સુખ પાછળ નહિ : દુર્દશા :-

ભોગનું માનેલું સુખ તો મળશે ત્યારે મળશે, કદાચ ન ય મળે, પરંતુ અત્યારે વેઠ કેટલી ? સંદિગ્ધ સુખાભાસ ખાતરે કેટલીય વેઠ ઉઠાવવા જીવ તૈયાર ! ત્યારે નિશ્ચિત મોક્ષ-સુખ માટે ધર્મકષ્ટ સહવામાં અખાડા કરવા છે. આ કેવી મોહમૂઢ દશા ! કેવી દુર્દશા ! ઈલાચીપુત્ર ખેલ કરીને રાજાની આગળ ઈનામ માગે છે. પણ રાજાની દાનત ઈલાચીપુત્ર નાચતો પડીને મરે અને નટડી હાથ કરું એવી છે. એ શાનો દાન આપે ? એણે તો બહાનાં કાઢી કાઢી ફરી ફરીને ઈલાચીપુત્રને નાચવા ચડાવ્યો.

અહીં હવે ઈલાચીપુત્રનો ઉદય થાય છે. શાના પર ? ભોગમાં ખરેખર સુખ નથી, પણ ચળનો પ્રતિકાર છે એ સમજવા પર. આ સમજવાનું કારણ ઊંચે દોરડા પરથી એણે એક મકાનમાં રૂપાળી પદ્મિની સ્ત્રી આગળ નીચી આંખે ઊભેલા મુનિને જોયા. પેલી પદ્મિની સ્ત્રી લાડુ ધરીને લ્યો લ્યો કહે છે, ને મુનિ લેતા નથી. મુનિને વિશિષ્ટ અભિગ્રહ હશે તે નહિ લેતા હોય, એ તો બને પણ વિશેષ એ છે કે એ નીચી મુંડીએ ઊભા છે, પદ્મિની જેવી રમણીની સામે જોવા તૈયાર નથી.

ઈલાચીપુત્રને કઈ ભાવના પર કેવળજ્ઞાન ? :-

ત્યાં ઈલાચીપુત્ર વિચારમાં ચડે છે. એના મનને થાય છે કે અરે ! હું ય માનવી, ને આ ય માનવી. આમની સામે કેવી રૂપ રૂપનો અંબાર પદ્મિણી સ્ત્રી છે ! જોવી હોય તો કોણ રોકે એમ છે ? એવી સ્ત્રીની તુલનામાં આ નટડી તો કૂછ નહિ છતાં હું મૂરખ એના જ ચિંતનમાં પડયો છું ? કેમ મુનિમાં ને મારામાં આટલો બધો ફરક ? એટલા માટે જ કે મુનિએ રૂપદર્શન વગેરે ભોગમાં સુખ

જરાય દેખ્યું નહિ, જ્યારે હું એમાં સુખ માની રહ્યો છું, ખરી રીતે તો મુનિમાં ઇંદ્રિયની જરાય ખણજ નથી, વિકાર નથી, ને હું ખણજવાળો બન્યો છું, એટલે જ એને પોષવા વલખાં મારું છું. મારામાં વિષયભોગની લાલસાનો વિકાર ઊઠયો છે. એના પર ઇષ્ટવિષયના સંપર્ક શોધું છું, જેથી એ વિકાર શાંત પડે, અને સુખનો ભાસ થાય. પરંતુ આ ખોટું છે. ચિત્તના વિકારનો રોગ છે ત્યાં સુધી વિષયોની ગુલામી રહેવાની. માટે એ રોગને જ દબાવું. મારે ને એ **વિષોયો અંગે** ઇંદ્રિયોની ચળને શું લાગે વળગે ? બસ ભાવનામાં ચડતાં ઇલાચીપુત્ર ધર્મધ્યાન અને પછી શુક્લધ્યાનમાં ચડી ગયા. ક્ષપકશ્રેણી માંડી કેવળજ્ઞાન લીધું.

કેવળજ્ઞાન શાના પર મળ્યું ? એ સમજ પર કે 'ભોગમાં સુખ ખરેખર નથી, હોત તો હંમેશા એ સુખ દેખાડત, સુખ તો ઇંદ્રિય ખણજને શાંત કરવા માટે કરવામાં આવતા વિષય સંપર્ક પર લાગે છે, ને તે પણ ખણજ શાંત થાય ત્યાં સુધી જ સુખ લાગે, પછી નહિ.'

પેલો સુબુદ્ધિ મંત્રી બીજા મંત્રીઓને કહે છે મહાનુભાવો ! આમ ભોગવિલાસમાં ય સુખ નથી અને વૈભવસમૃદ્ધિમાં પણ કશું સુખ નથી. ભોગવિલાસમાં ચળનો પ્રતિકાર છે, અને વૈભવસમૃદ્ધિમાં અભિમાન છે, એ જ સુખનો આભાસ માત્ર કરાવે છે. સમજુને એમાં મિઠાશ શી ? વૈભવ અને ભોગ મીઠા શા ?

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ"   વર્ષ-૧૭,અંક-૪૦,તા.૨૮-૬-૧૯૬૯

રાગાદિમાં આત્માની વિટંબણા છે, માટે એ રોગ છે :-

સુબુદ્ધિ મંત્રી મહાબળ રાજાને કહે છે,

'મહારાજા ! ભળતી વાતોમાં મુંઝાશો નહિ, મુખ્ય જે આપણો આત્મા, એના જ સાચા હિતની ચિંતા કરો. એ આત્મા જે અનેક પ્રકારની રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ખેદ, વૈભવાસક્તિ-ભોગલુબ્ધતા વગેરે વગેરે મેલી લાગણીઓ અને એની પાછળ ચાલતા પાપવિચારોથી વિડંબાઇ રહ્યો છે, એ બધા એના ભયંકર રોગો છે. એનાં પરિણામ આત્માને પરલોકમાં તો દુઃખદ અનુભવવાં પડે જ છે, પરંતુ અહીં એ જીવને જપવા દેતા નથી.'

વૈભવનાં સુખ તો વૈભવના નહિ, પણ મિથ્યા અભિમાનના ઘરના છે.

એમ ભોગનાં પણ સુખ ભોગના નહિ પરંતુ દુઃખદ ચળે ખણવાના અને ક્ષણિક પ્રતિકાર કરવાના ઘરનાં છે.

માટે એવાં સુખ મિથ્યા છે. એ મનનાં અભિમાન અને ઈન્દ્રિયોની ચળનો રોગ પાછો એવો છે કે એ વૈભવ અને ભોગોથી જાલિમ વધે છે. એ ક્ષેત્રરોગ જેવા છે. એમાં બીજા રાગ-દ્વેષ ચિંતા-સંતાપ વગેરે રોગો પાકે છે, તથા પાપવિચારો રૂપી બીજા અનેક અવાંતર રોગો પાકે છે, અને એ આભાસ સુખને તો ક્ષણિક ક્ષણમાં ઊડે એવા કરી દે છે, બાકી તો એ રોગો દિલને કોચી કોચીને પીડે છે, સતાવે છે. એમ મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારો સતાવ્યા કરતા હોય ત્યાં ભર્યા વૈભવ અને ભરચક ભોગોથી પણ સુખ શું ? શાંતિ સ્વસ્થતા નિરાંત કયાં ?

આ આપના હિતૈષીઓ પોતાની જાત માટે પણ જો આ રોગોની વિટંબણાનો વિચાર નથી કરી શકતા, તો આપના માટે તો શું ય કરી શકે ? માટે આપ એમના અજ્ઞાનતાભર્યા ઉદ્‌ગારોથી મુંઝાશો નહિ, આપ આપના અંદરના પરલોકગામી આત્માનો વિચાર કરો. હવે એનું હિત વિચારો હવે પરલોકહિતની ચિંતા રાખો.

આયુષ્યનો ભરોસો છે ? જુઓ, હું બહાર ગયેલો એમાં વચમાં મહાજ્ઞાની ભગવંત મળ્યા એમણે મારા પૂછવા પર મને કહ્યું છે તે આપને કહેતાં મારાથી અવિનય થતો હોય તો માફ કરજો, પરંતુ આપને ઠેઠ સુધી અંધારામાં રાખી ખોટા વિશ્વાસના ભોગ ન બનવા દેવા, એ હેતુથી આપને હું કહું છું. એમણે કહ્યું કે,

'તમારા રાજાનું હવે માત્ર એક જ મહિનાનું આયુષ્ય બાકી છે.'

હવે આપ વિચારી જુઓ કે જો આ સાચું પડયું તો આ હિતૈષીઓ જેની દલાલી કરે છે એ આ રાજયવૈભવ અને ભોગો અંતકાળે છૂટા પડતા દેખાશે ત્યારે એ આપને શી શાંતિ આપી શકશે ? તેમ પરલોકમાં કઇ હુંફ કઇ ઓથ આપી શકવાના ? ત્યારે પરલોકના હિતની હજી પણ અહીં સાધના કમાઇ ન કરી લીધી તો પરલોક કેવો જોવા મળશે !

બિમારીમાં ય ધર્મ સુઝાડનાર સગાં કેટલા ?

સુબુદ્ધિમંત્રી કેટલું નક્કર કહી રહ્યો છે ! કલ્યાણ મિત્ર વિના આ કોણ સૂઝાડે ? આજે જુઓ છો ને કે કોઇને ટી.બી., કેન્સર જેવા રોગ જાલિમ વધી ગયા હોય, ને હવે એ લાંબુ જીવે એમ લાગતું ન હોય, છતાં કયાં સગાં એને આત્માનું હિત સૂઝાડે છે ? ઠેઠ સુધી દવા અનુપાન આરામનું સૂઝાડયા કરશે, પરંતુ એની અંતકાળની સમાધિ અને પરલોકની હિતસાધનાનો વિચાર કોણ કરાવે છે ?

ત્યારે માણસને પોતાને એ વિચાર કયાં છે કે,

મારે અંતકાળ કેવો લાવવો છે ? દુ:ખની પોકનો ? કે શાંતિ-સમાધિ-સ્વસ્થતાનો ? જો શાંતિનો લાવવો હોય તો એ માટે તૈયારી કેવી જોઇએ ? હૈયા પરથી મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારના ભાર કેટલા બધા ઓછા કરી દેવા

જોઈએ ? ઠેઠ સુધી એ ભારને ઊંચક્યે રાખ્યા પછી અંતકાળે એ જ પીડવાના ? કે શાંતિ સમાધિ અલિપ્તતા આવવાની ?

જો અંતકાળ સુખદ લાવવાનો વિચાર નહિ તો પરલોક સુખમય બનાવવાનો વિચાર જ શાનો આવે ?

અંતકાળ સારો સમાધિમય લાવવા માટે અને પરલોક સુખદ સરજવા માટે આ જ એક ઉપાય છે કે રાગ દ્વેષાદિની અને હર્ષ-ખેદ વગેરેની મેલી લાગણીઓ તથા પાપવિચારોને ઓછા કરતા ચાલવું, બને તેટલું એને દબાવતાં રહેવું. પછી એ માટે રોગો જેનાથી પોષાતા હોય, જેના પર એ રોગો સરવરતા રહેતા હોય, એનો ત્યાગ કેળવતા રહેવું. દા.ત. વિવિધ ખાનપાન પર રાગ-રતિનો રોગ મહાલે છે, તો એ ખાનપાનની વસ્તુ પર કાપ મૂકતા ચાલું, અને જે ભોગવાય એના પર પણ વૈરાગ્ય વધારવો.

પુણ્યના ઉદયે ધર્મ ? કે પુણ્ય ખૂટયે ધર્મ ?

મહાબળ રાજાને ચોંટ લાગી ગઈ, હેં ? માત્ર એક માસ જ જીવવાનું ? પછી ઊપડી જવાનું ? એણે તરત મંત્રીને કહ્યું કે તો હવે આપણે હમણાં જ ચારિત્ર ધર્મ લઈ લેવો છે ! આ કયારે સુઝયું ? પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું ત્યારે. કેવી ખૂબી છે ? તમો કહો છો **'પુણ્યનો ઉદય હોય તો ધર્મ સૂઝે'** પણ શું એ સાચું કહો છો ? પુણ્ય તો ઘણું ઉદયમાં છે, પરંતુ એના પ્રમાણમાં ધર્મસાધના કયાં છે ? ઊલટું ધર્મને બદલે એના ભોગવટાના પાપમાં મહાલો. છો રાજાને એવું જ હતું. પરંતુ જયાં જાણ્યું કે હવે માનવ-આયુષ્યનું મહાન પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું, ત્યાં ચોટ લાગી અને ચારિત્રધર્મ સાધવાનો તરત નિર્ણય કરી લીધો. તમને ય જો કોઈ દેવ કહે કે 'આ હવે તમે સાત દિવસના મહેમાન છો, તો એ પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું કહેવાય. ત્યાં તમને ચાનક લાગી જવા સંભવ કે હેં ? આમ છે તો લાવ હવે ધર્મમાં જ બેસી જઉં', પરંતુ ત્યાં ય જો ગાઢ વિષયાસક્તિ હોય તો ધર્મ સૂઝવો મુશ્કેલ. આજે કેટલીય વાતનાં પુણ્ય ખૂટવા આવ્યાં છે છતાં ધર્મ કયાં સૂઝે છે. કેમ નહિ ? વિષયોની ગાઢ આસક્તિ છે માટે.

રાજાને ધર્મ સૂઝયો, મંત્રીને કહે છે, જુઓ ત્યારે હવે મારે આ રાજયપાટ વગેરે સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લેવું છે. મંત્રીને આનંદ થયો. બસ, આઠ દિવસ જિનેન્દ્ર ભક્તિ-મહોત્સવ અને ભરપૂર દાન કરી ચારિત્ર લીધું અને હવે ૨૨ દિવસ માટે શું ખાવું પીવું હતું ? એમ વિચારી ચારિત્ર લીધા બરાબર જીવનભરનું અનશન સ્વીકારી લીધું.

એકલા અનશનથી ન પતે :-

અનશન લઈને પણ બીજું કરવાનું શું ? શાસ્ત્ર-શ્રવણ-સ્વાધ્યાય. મનને જો એમાં ન લગાડે તો મન ખાલી તો બેસી રહે નહિ, એટલે પેલી જીવનભર અને ભવોભવ અભ્યાસ કરેલી મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારોમાં મન અટવાતાં વાર ન લાગે. માટે તો શાસ્ત્ર કહે છે કે સ્વાધ્યાયાદિ વ્યાપાર વિનાના ઉપવાસની કશી કિંમત નહિ, કેમકે મનને પ્રત્યેક સમય શુભમાં પકડી રાખનાર કોણ ?

મનને પકડી રાખનાર કોણ ? :-

મન પવનથી ય અધિક વેગવાળું છે. એ સમયમાં કયાંનું કયાં ય પહોંચી જાય. એવા અતિશય ચંચળ મનને સમયે સમય શુભમાં બરાબર પકડી રાખનાર ન હોય તો એને અશુભમાં દોડી જતાં વાર કેટલી ? ત્યારે એવું એને કોણ પકડી રાખે ? આવશ્યકાદિ ક્રિયા તો અમુક જ કાળપૂરતી ચાલે, એટલે જો એ બરાબર લક્ષ પૂર્વક થાય તો એટલો કાળ એ એમાં પકડાયું રહે. પરંતુ બાકી મોટા ભાગનો સમય મનને પકડી રાખનાર કોણ ? ત્યાં શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય જ ઉપયોગી થાય. મન એમાં બરાબર પકડાયું રહે.

મન કેમ સ્થિર નહિ ?

પ્ર.- જાપ કે ધ્યાનમાં મન પકડાયેલું ન રહે ?

ઉ.-મન લાંબો કાળ જાપમાં પકડાવું મુશ્કેલ છે, કેમકે અનંતા કાળથી મન વિવિધતાઓમાં રમવા ટેવાયેલું છે, એને જાપમાં વિવિધતા ન મળે. જુઓ છો ને કે નવરા બેઠા મન જયારે વિચારમાં ચડે છે, ત્યારે એક ચીજ પરથી બીજી પર અને બીજી પરથી ત્રીજી પર એ કેવું ફરતું જાય છે ? માણસ વાતો કરવા બેસે ત્યારે ભલે ને એક અગત્યનો માનેલો મુદ્દો કાઢી વાત શરૂ કરે, પરંતુ પછીથી વાતચીતના મુદ્દા કેવા ફરતા જાય છે ? શાથી આમ ? મનના વિચારમાં મુદ્દા ફરતા રહે છે એટલે એ વાતચીતમાં ઊતરે છે, મનનો આ જાણે સ્વભાવ પડી ગયો છે કે એક વાત પર સ્થિર પકડાયેલું રહે નહિ. એને વિચારતા રહેવા વિવિધ મુદ્દા જોઈએ છે, હવે એને કોઈ એક જ પદના જાપમાં કે એક જ વિષયના ધ્યાનમાં શી રીતે સ્થિર પકડાયેલું રાખી શકવાનાં ?

એ તો વિવિધ વિષયો વિચારવાના હોય, તો મન એમાં પકડાયેલું રહે, મોટા યોગી પુરુષોની વાત કરતા નહિ કે એમને કેમ એક જ વસ્તુના ધ્યાનમાં મન સ્થિર રહે છે ? એ સ્થિતિએ પહોચવા માટે એમણે પહેલાં શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં મનને પકડી રાખવાનો બહુ અભ્યાસ કર્યો છે. તો આપણે પણ હજી પ્રારંભિક અભ્યાસ-અવસ્થામાં છીએ.

મનને પકડાયું રાખવા બે ઉપાય :-

(૧) એટલે પહેલાં શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં મનને કલાકો, દિવસો, મહિના, અને વર્ષો સુધી પકડી રાખવાનું કરીએ, તે પણ બહુ આદર-બહુમાન-પ્રીતિ સાથે, ત્યારે મન બાહ્ય વિષયોથી સારી રીતે આઘું ને આઘું રહે.

(૨) એટલું જ નહિ પણ અધ્યાત્મના અને તત્ત્વના શાસ્ત્રોની વાતો મનમાં ખૂબ પજળાવ્યા કરવાથી બાહ્ય ભૌતિક વિષયો નિસ્સાર લાગ્યા કરે અને એથી એ વિષયો પર વારંવાર ઘૃણા વરસતી રહે. એથી પણ બહુ અભ્યાસે એ નિસ્સાર વિષયોનું આકર્ષણ ઊડી જવાથી મન એમાં જતું હવે સહેજે અટકવાનું.

ત્યારે આપણે ફરિયાદ કરતા હોઈએ કે ધર્મક્રિયામાં મન કેમ સ્થિર નથી રહેતું ? કેમ બીજા વિચારો આવી જાય છે ? તો પહેલાં તો એ જોવું જોઈએ કે એ બીજા વિચારો શાના આવે છે ? આધ્યાત્મિક વસ્તુના ? કે ભૌતિક વાત વસ્તુના ? કહેવું જ પડશે કે ભૌતિકના જ વિચારો ઘૂસી જાય છે. આત્માના આત્મહિતના વિચારો કયાં સસ્તા પડયા છે. કયાં રીઢા પડયા છે કે એ જલ્દી અને બહુ આવ્યા કરે ?

એટલે હવે સવાલ આ આવ્યો કે આ વિચારો કેમ અટકે ? કેમકે એ જયાં સુધી અટકે નહિ ત્યાં સુધી ધર્મક્રિયા શું, કે જાપ શું, કે ધ્યાન શું, એમાં મન સ્થિર પકડાયેલું રહી શકે નહિ. એ તો પેલા વિચાર એમાં ઘૂસી જવાના, ઉભરાઈ આવવાના. તો શી રીતે અટકે ?

બસ, એનો આ જ ઉપાય કે મનને શાસ્ત્રોની બહુ બહુ આધ્યાત્મિક તાત્ત્વિક વાતોમાં રસપૂર્વક પરોવાયેલું રાખો તો એમાં ને એમાં બહુ રમ્યા રહેવાથી પેલા ભૌતિક અને નિસ્સાર વિષયો પર ઘૃણા થતી રહેશે. અને એના વિચારો બહુ નહિ ઊભરાય. આના બહુ અભ્યાસથી એ ભાર મન પરથી ઊતરી જતાં મનને આધ્યાત્મિકને તાત્ત્વિક વિષયોનું મમત્ત્વ જાગશે, મમત્ત્વ વધશે, પછી એ સ્થિતિએ પહોંચાશે કે મન એમાંના એક પદ કે એક વિષય પર અમુક સમય પકડાયેલું રહી શકશે. **મન પદ પર પકડાય એ જાપ, ને વિષય પર પકડાય એ ધ્યાન.**

એટલા જ માટે યોગબિન્દુ શાસ્ત્રમાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વના ચિંતન પર જ અધ્યાત્મયોગ વગેરે પાંચ યોગ બતાવ્યા, એમાં પહેલો અધ્યાત્મ-યોગ કહ્યો, બીજો ભાવના-યોગ કહ્યો અને ત્રીજો ધ્યાન-યોગ બતાવ્યો.

અધ્યાત્મ-યોગ કોને કહેવાય ? :-

અધ્યાત્મ યોગ એટલે (૧) વ્રત યુકત અને (૨) મૈત્રી આદિ ભાવવાળા ચિત્તનું. (૩) જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વનું ચિંતન. આમાં ૩ વાત આવી. ત્યારે જો

આમાં શ્રાવકના પણ સ્થૂલ અહિંસા આદિ વ્રત ન હોય તો ? તો શું ? ત્યાં શુદ્ધ અધ્યાત્મ યોગ નહિ, પણ બીજી બે વાત હોય તો અધ્યાત્મનો અભ્યાસ ગણાય. વ્રત વિનાના સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ને આ અભ્યાસરૂપ અધ્યાત્મ હોય. તો પૂછો,

પ્ર.- કોઈક મિથ્યાદ્રષ્ટિને ય મૈત્રી આદિભાવ તો હોઈ શકે, ને સાથે તત્ત્વચિંતન હોય, તો પછી એને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ કેમ નહિ ?

ઉ.- એનું કારણ સ્પષ્ટ છે, મિથ્યાદ્રષ્ટિ પાસે સર્વજ્ઞ ભગવાને યથાર્થ જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વ કયાં છે ? એ જીવને જાણે, અજીવને જાણે, એ તો અસર્વજ્ઞે કહેલ મિથ્યારૂપે અને એકાંતરૂપે જાણે. પછી એનું તત્ત્વચિંતન જ અયથાર્થ હોય અસત્ય હોય એટલે એ અધ્યાત્મનો અભ્યાસ પણ કયાંથી બની શકે ? અસત્ય તત્ત્વચિંતનને થોડું જ અધ્યાત્મ કહેવાય ? થોડો જ એને યોગ કહેવાય ?

એટલે તત્ત્વનું ચિંતન તો અનંતજ્ઞાની યથાર્થ વક્તા સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જ કહેલાં તત્ત્વોનું ચિંતન હોય તો જ તે અધ્યાત્મયોગ કહેવાય, યા એનો અભ્યાસ કહેવાય, અને આ માટે ઓછામાં ઓછું સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને જ સર્વજ્ઞવચન પર શ્રદ્ધા હોય છે. અને એ સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાયુક્ત ચિંતન કરી શકે. પૂછો,

પ્ર.- તત્ત્વચિંતનમાં શ્રદ્ધાની શી જરૂર ?

ઉ.- જરૂર એટલા માટે કે કોઈ મિથ્યાદ્રષ્ટિ પંડિત પૈસા કમાવવા અર્થે સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વ ભણાવવા ચાહતો હોય, ને એ માટે પહેલાં પોતે એ તત્ત્વો ઘેર બેઠે રટે ચિંતવે, તો શું એને તત્ત્વની શ્રદ્ધા છે ? શું એ તત્ત્વચિંતન કહેવાય ? એને શું અધ્યાત્મયોગ કહેવાય ? ભૂલશો નહિ,

'યોગ' તે છે જે મોક્ષની સાથે યોજી આપે. ત્યારે પૈસા કમાવવાના જ ઉદ્દેશથી જે કરે એ થોડો જ મોક્ષમાર્ગ છે ? એ મોક્ષ સાથે જોડી આપનારી સાધના છે ? ના, એ તો સંસારક્રિયા છે. માટે એવો ઉદ્દેશ હોય ત્યાં તત્ત્વ સાચાં માનીને થોડો જ એ ભણાવે કે ચિંતવે છે ? એ તો પૈસા કમાવવા ઉપયોગી તરીકે માનીને ચિંતવે-ભણાવે છે. એટલે એ ખરેખર તત્ત્વચિંતન-ક્રિયા જ નથી.

તત્ત્વનું શ્રદ્ધાયુક્ત ચિંતન એ જ તત્ત્વ ચિંતન છે, એ જ અધ્યાત્મયોગ કે એનો અભ્યાસ બની શકે. તત્ત્વચિંતન કહ્યું એટલે શ્રદ્ધા એમાં આવી જ ગઈ, અને એ સમ્યક્તત્ત્વ જ લેવાય, એ સર્વજ્ઞના કહેલા જ હોય. એના પર શ્રદ્ધા સમ્યગ્દષ્ટિને હોય. તેથી સમ્યગ્દ્રષ્ટિનું જ તત્ત્વચિંતન શ્રદ્ધાયુકત હોય, અને એ જ અધ્યાત્મયોગરૂપ યા એના અભ્યાસરૂપ બની શકે. એવાં શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વ-ચિંતનો ચાલુ રહે, તો ભૌતિક ઈંદ્રિયવિષયોના ચિંતન અટકે, ને એનાં મમત્વ ઘટે, કેમકે તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પર ઘૃણા થયા કરે.

પ્ર.- તત્ત્વચિંતન કરે એમાં તો તત્ત્વોનાં સ્વરૂપની વિચારણા આવે, અને તે તો અભવી જેંવા જીવો ચારિત્ર લઈને ય કરે જ છે, છતાં એમને કયાં વિષયો પ્રત્યે ઘૃણા થાય છે ?

ઉ.- વાત સાચી, એવાને વિષય-ઘૃણા નથી થતી, પરંતુ એનું કારણ મૂળ પાયામાં શ્રદ્ધા નથી, તેથી વિષય ઘૃણા નથી થતી. બાકી તત્ત્વચિંતન શ્રદ્ધા સાથે કરે, તો તો જરૂર ઘૃણા થાય. કેમકે એ તત્ત્વોમાં જડ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ વગેરે વિષયો પણ તત્ત્વ છે, અને એનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે એનું ચિંતન કરતાં કરતાં ઘૃણા થાય. અરે ! **થોડું પણ શ્રદ્ધાયુકત તત્ત્વચિંતન ઘૃણા કરાવે એવી એની તાકાત છે.**

શય્યંભવ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરાવતા હતા ત્યાં એમને કયાં એવી વિષયઘૃણા હતી ! પરંતુ જયાં આર્ય પ્રભવસ્વામી પાસેથી તત્ત્વપરિચય કે વિષયઘૃણા થઈ. આમ તો એ વેદશાસ્ત્રની શ્રદ્ધાથી આ યજ્ઞ કરે તો સ્વર્ગ મળે. આ કરે તો પુત્ર મળે. આ કરે તો રાજય મળે, એવી શ્રદ્ધાવાળા હતા એટલે યજ્ઞ કરાવતાં સહેજે એવી કોક આશંસા રહે. ત્યાં ઘૃણા કયાંથી હોય ? પરંતુ મુનિઓ આવી બોલ્યા કે **'અફસોસ કે અહીં તત્ત્વની જ ગમ નથી'**, તો એના પર સજાગ બન્યા, યજ્ઞગુરુને ધધડાવીને પૂછતાં ખબર પડી કે 'ખરો મહિમા યજ્ઞસ્તંભની નીચે દાટેલ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની પ્રતિમાનો હતો.' સ્તંભ ઉખાડી જોતાં બરાબર મૂર્તિ મળી આવી. તરત દોડ્યા પ્રભવ-સ્વામી પાસે, અને તત્ત્વ સમજાવવા પ્રાર્થના કરી. તત્ત્વ સમજવા મળ્યાં, એના પર ચિંતનમાં ચડ્યા. મનને લાગ્યું કે,'અરે ! સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલાં વિશ્વનાં તત્ત્વ કેવાં કેવાં સ્વરૂપનાં છે ! વિષયો કેવા નાશવંત રાગદ્વેષ-પ્રેરક અને ભવસર્જક છે ! ત્યારે હું કયાં મૂઢ પ્રવૃત્તિમાં લાગી પડયો છું. ધિક્કાર હો આ વિષય-વાસનાને !' વિષયઘૃણા વધી ગઈ, અને ત્યાં જ ચારિત્ર લીધું. આમ શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પર ઘૃણા થયા કરે.

ઇંદ્રિયવિષય-ઘૃણા યાને વિષય વૈરાગ્ય કેળવવા માટે તત્ત્વચિંતન એક ઉત્તમ સાધન છે.

પ્ર.-તત્ત્વચિંતનમાં વિષય વૈરાગ્યનું શું સામર્થ્ય છે ?

ઉ.- સામર્થ્ય આ છે કે તત્ત્વચિંતનમાં તે તે તત્ત્વ જ્ઞેય, હેય યા ઉપાદેય તરીકે માનીને ચિંતવાય છે એટલે હૈયા પર એની તેવી અસર પડે છે. હૈયાનું વલણ તેવું તેવું ઘડાતું આવે છે.

(૧) જ્ઞેય તત્ત્વથી વૈરાગ્ય :-

દા. ત. જીવ અને અજીવ તત્ત્વ માત્ર જ્ઞેય તરીકે માની શું વિચારવું ?

જ્ઞેય તરીકે માન્યા પછી એટલે કે ખાલી જાણવા લાયક માન્યા પછી હૈયાને

લાગે કે 'આના પર રાગ-દ્વેષ કરવા લાયક નહિ. ગમતા પર રાગ અને અણગમતા પ્રત્યે દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ માત્ર ઉદાસીનભાવે નિરખવા યોગ્ય.'

આમ હૈયાને લાગી જવાથી પછી એ જુએ છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાને જે જીવો અને અજીવોનો બોધ આપ્યો છે એ એટલી બધી વિશાળ સંખ્યામાં છે કે એમાં મારી સામે આવતા વિષયો તો વિસાતમાં નથી. તો આના પર શા રાગ કે દ્વેષ કરવા જેવા છે ?

જીવો પર રાગ-દ્વેષ અટકાવવા આમ વિચારાય :-

દા.ત. 'મને ગમતા વિષયોમાં જીવ તરીકે પત્ની પુત્ર-પુત્રી કે સ્નેહી સંબંધીઓ યા જોવા મળતી અમુક ગણતરીની જ સ્ત્રીઓ વગેરે જ નજરમાં આવવાની. પરંતુ જ્ઞાનીએ ઓળખાવેલ જીવોમાં તો સ્વર્ગમાં અને મનુષ્યલોકમાં રૂપાળા કહ્યાગરા સેવાભાવી કેટલાય દેવ-દેવીઓ અને નર-નારીઓ છે. એ મહાજૂથની આગળ મને મળેલી સંખ્યા સમુદ્રમાં એક ટીંપા તુલ્ય છે, તો એમ તો રાગ કરવો હોય તો તો એ બધા કયાં ઓછા છે ? પરંતુ કયાં હું એના પર રાગ કરવા જાઉં છું ? અગર એ કરવાં જાઉં તો ય શું વળે ? જોવા ય મળવાના નથી તો ભોગવવાની વાતે ય કયાં ? ત્યારે જો એવા મહારમણીય અને કેટલાય બધા રૂપાળા જીવો પર રાગ કર્યા વિના ચાલી શકે છે, તો પછી અહીં મળેલ નિર્માલ્ય અને અતિ અલ્પ જીવો પર રાગ ન કરું તો શો વાંધો આવે ? એ સંપર્કમાં આવ્યા તો મારે માત્ર જોવાના, પણ એના પર રાગથી ઓવારી જવાનું નહિ.'

'એવી રીતે અહીં સંપર્કમાં આવતાં અણગમતાં જીવો ઉપર દ્વેષ થાય છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને જે વિશાળ વિશ્વ બતાવ્યું એમાં પરમાધામી સુધીના કેટલાય અસંખ્ય ખરાબ જીવો છે. એમના પર કયાં હું દ્વેષ કરવા જાઉં છું ? અને નથી કરતો તો ય જીવન તો ચાલે જ છે. પછી અહીં મળેલા અણગમતા તો કાંઈ એવા પરમાધામી જેવા દુષ્ટ નથી, તેમ એવી કોઈ મોટી સંખ્યામાં નથી પછી એના પર દ્વેષ ન કરું તો એમાં મારું શું બગડે ? કાંઈ જ નહિ. મારે તો એ સંપર્કમાં આવ્યા તો માત્ર જોવાના, દ્વેષથી ઊકળવાનું નહિ.'

'આમ, અહીં મને ગમતા કે અણગમતા અલ્પ સંખ્યક જીવો ભગવાને બતાવેલા રુડા-કૂડા જીવોની સંખ્યા અને રુડી-કૂડી ખાસિયત આગળ વિસાતમાં નથી, તો જેમ એ જ્ઞેય એટલે કે માત્ર જાણવા યોગ્ય, એમ આ પણ જ્ઞેય એટલે કે માત્ર જાણવા યોગ્ય, કિન્તુ રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ.'

જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકે અજીવ પર રાગ-દ્વેષ કેમ અટકે ?

એવું આપણા સંપર્કમાં આવતી ગમતી-અણગમતી અજીવ વસ્તુ માટે ય

આમ વિચારવાનું, કે

'એ મને પ્રાપ્ત જડ ચીજો પણ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વની સારી-નરસી અજીવ વસ્તુ આગળ વિસાતમાં નથી, સંખ્યામાં ય નહિ અને ગુણવત્તામાં ય વિસાતમાં નહિ. દા.ત. દેવતાઈ વિમાન-વેશ-અલંકાર વગેરે કયાં ? અને અહીં મળેલું કયાં ? પેલાની સુંદરતા કેવી ? એની સંખ્યા કેટલી બધી ? ત્યારે નરકનાં સ્થાન, નરકની ધરતી, ઠંડી-ગરમી વગેરેની આગળ અહીંનું શી વિસાતમાં ? તો જેમ હું ત્યાં રાગદ્વેષ કરવા જતો નથી, પણ એ વિષયો માત્ર જ્ઞેય તરીકે જ સમજવાના, પણ રાગ કે દ્વેષ કરવા લાયક નહિ.'

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" **વર્ષ-૧૭,અંક-૪૧,તા.૫-૭-૧૯૬૯**

જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધાથી આર્તધ્યાન અટકે :-

બસ, સર્વજ્ઞ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વના સમસ્ત જીવ-અજીવ તત્ત્વની જ્ઞેય તરીકે શ્રદ્ધા-ચિંતવના કરવા પર આપણને મળેલા જીવ-અજીવ પદાર્થ પણ એવા એટલે કે માત્ર જ્ઞેય લાગે, રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ, એટલે એના પર વૈરાગ્ય સુલભ બને. આમ જ્ઞેય તત્ત્વની ચિંતવના વૈરાગ્યની પ્રેરક બને, એ પદાર્થ પર ઉદાસીનતા ભાવ આવે એટલે પછી એના પરના રાગ-દ્વેષને લઈને એના જે બહુ વિચારો આવતા હતા, બહુ આર્તધ્યાન થતાં, તે હવે ઘટી જાય, અટકી જાય.

આમ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં મન પકડાયેલું રહે એમાં તત્ત્વચિંતન સુલભ બને અને તેથી જ્ઞેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા પર જીવ-અજીવ પર વૈરાગ્ય અને ઉદાસીનભાવ-ઉપેક્ષાભાવ આવે તેથી એના વિચારો ઓછા થઈ જાય. આ કોને બને ? શ્રદ્ધાવાળા સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવને બને. એથી એનું તત્ત્વચિંતન અધ્યાત્મયોગનો અભ્યાસ બને. મિથ્યાદ્રષ્ટિને આ લાભ નહિ.

અહીં એક વસ્તુ સમજવાની છે,-

માત્ર જ્ઞેય તરીકે માનવાની ચાવી :-

પ્ર.- જીવ-અજીવને માત્ર જ્ઞેય તરીકે શું મિથ્યાદ્રષ્ટિ ન વિચારી શકે ?

ઉ.- ના, કેમકે મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ એકાંતવાદી છે. એટલે એ જીવાજીવ પદાર્થમાં જેને નિત્ય માનશે એને એકાંતે નિત્ય, અને જેને અનિત્ય માનશે એને એકાંતે અનિત્ય માનવાનો. એટલે પછી સારા લાગતા નિત્ય પદાર્થ ઉપર રાગ થવાનો, કેમકે એ નિત્ય છે, કાયમ છે, ત્યારે અનિત્ય માટે ભય રહેવાનો કેમકે એ અનિત્ય હોઈ જવાના છે. એટલે એ કેવી રીતે પદાર્થને માત્ર જ્ઞેય તરીકે જોઈ શકે ?

અનેકાંતતા વસ્તુમાત્રમાં :-

ત્યારે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્મા તો સર્વજ્ઞે કહેલ તત્ત્વ પર શ્રદ્ધાવાળો છે, અને સર્વજ્ઞ અનેકાંતવાદી છે, એટલે એ જીવ-અજીવ પદાર્થોને અનેકાંત ધર્મવાળા માને છે. અર્થાત્ નિત્યાનિત્ય માને, મૂળ દ્રવ્યની દ્રષ્ટિએ નિત્ય અને એના પર ફરતા-પલટાતા પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન ને નષ્ટ થવા વાળા માને છે.

નિત્ય મનાતું આકાશ પણ નિત્યાનિત્ય, અને અનિત્ય મનાતો દીવો પણ નિત્યાનિત્ય.

કેમકે મૂળ આકાશદ્રવ્ય તરીકે એ નિત્ય, અને ઘટાકાશ મહાકાશ તરીકે ઉત્પતિ-નાશવાળું એટલે અનિત્ય. એમ કોઇ નાશ નહિ પામનારા, એ તો બળતા દીવામાંથી ઊડયા તો કાજળ તરીકે રહ્યા, પણ કાયમ રહ્યા ખરા. ત્યારે હમણાં દીવામાં એ અણુ ચળકતા અને ગરમ નાશ તરીકે ઉત્પન્ન થયા, તો પછી એ જ એ રૂપે નાશ પામી કાજળના કાળા અને ઠંડા અણુ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. એમ એ અનિત્ય. એટલે દીવો ય નિત્યાનિત્ય છે.

જીવ પણ નિત્યાનિત્ય :-

આમ જીવ પણ જીવદ્રવ્ય તરીકે નિત્ય છે, કિન્તુ બાળ-કુમાર-યુવાન, યા મનુષ્ય-દેવ-તિર્યંચ તરીકે ઉત્પત્તિ-વિનાશવાળો હોય છે. માણસ એનો એ જ કાયમ, પણ બાળ મટીને કુમાર થાય છે, કુમાર મટીને યુવાન થાય છે. એટલે તે તે રૂપે એ અનિત્ય છે.

આમ, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માને અનેકાંતવાદી સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલ જીવ-અજીવ પદાર્થ નિત્યાનિત્ય તરીકે માન્ય છે, તેથી એ જુએ છે કે એમાં કયા પદાર્થ પર રાગ કરવા જેવો ? કે કોની પર દ્વેષ કરવા જેવો ? કેમકે જે અંશ યાને જે પર્યાયને લઇને રાગ થાય છે, એ પર્યાય તો અનિત્ય હોઇ જવાનો છે. એમ દ્વેષ અંગેનો અંશ પણ અનિત્ય હોઈ જવાનો છે. તો ફોગટિયા રાગ-દ્વેષ કરવાનું કામ શું ? ત્યારે અંતિમ નિત્ય અંશ સ્વારથિયા વ્યવહારમાં ઉપયોગી લાગતો નથી, પછી એના પર શો રાગ થાય ? તાત્પર્ય,

સમકિતી જીવ જગતની જડ-ચેતન વસ્તુ-માત્રને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત જુએ છે. તેથી એને એના પર રાગ કે દ્વેષ કરવા જેવો લાગતો નથી, માટે વસ્તુમાત્રને માત્ર જ્ઞેય તરીકે એના મનમાં અંકિત કરે છે. એકાંતવાદી મિથ્યાદ્રષ્ટિનું આ ગજુ નહિ.

વસ્તુને કેવળ જ્ઞેય તરીકે અપનાવવી હોય તો આ ચાવી છે, કે એ ગમે તેવી સારી કે ગમે તેવી નરસી દેખાતી હોય, પરંતુ એને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશની

મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત તરીકે જોવી.

સર્વજ્ઞ-શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય શું આપે ? આ, જ્ઞેય તત્ત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર આપે, કે જેમાં મન પણ પકડાયેલું રહે, તેથી એ ફજુલ વિચારોથી બચાવે, અને શુદ્ધ જ્ઞેયતાની ભાવના કરવાનું આપે, જેથી પણ જગતના જીવ-અજીવ પદાર્થમાં ઉત્પત્તિ-વ્યય-ધ્રૌવ્યની મહાસત્તાના ચાલુ દર્શન રહે ને તેથી એનાં આકર્ષણ એના રાગ-દ્વેષ ઓછા થઇ જવાથી મન બહુ એમાં જાય નહિ.

વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ-નાશ-સ્થૈર્યના દર્શન કરો તો એના અંગે રાગ-દ્વેષ અટકે, આર્તધ્યાન અટકે.

જ્ઞેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાની જેમ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા સાથેનું તત્ત્વચિંતન પણ અધ્યાત્મયોગના અભ્યાસરૂપ બને છે, એ ચિંતન પણ વૈરાગ્ય પેદા કરે છે

હેય તત્ત્વનું ચિંતન વૈરાગ્ય કેવી રીતે પેદા કરે ?

આ સવાલ ઊભો થાય. એનો જવાબ એ છે કે હેય તત્ત્વ છે (૧) આશ્રવ, (૨) પાપ, ને (૩) બંધ.

'આશ્રવ' એટલે ઇન્દ્રિયોની વિષયાસક્તિ, ક્રોધાદિ કષાયો, અ-વ્રત, અને હિંસાદી દુષ્કૃત્યો, જેનાથી આત્મામાં અશુભ કર્મો શ્રવી આવે, વહી આવે છે.

'પાપ' એટલે એ અશુભ કર્મો.

'બંધ' એટલે એ કર્મોના નક્કી થયેલા જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મના સ્વભાવ, કર્મોની કાળસ્થિતિ, એના રસ અને પ્રદેશ.

આ આશ્રવ, પાપ અને બંધ હેય છે, ત્યાજ્ય છે, કેમકે એ દુઃખદ છે, જીવને સંસારમાં નિરાધારપણે ભમાવનારા છે, વિટંબણાકારી છે. એટલા માટે,

આ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા એટલે એના પ્રત્યે અરુચિ થાય, ગ્લાનિ થાય, ભય લાગે, હૈયાનું એના પ્રત્યે આંતરિક વલણ અનાસ્થા-અવિશ્વાસ-અપ્રીતિનું હોય. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- તો પછી જીવ હોંશે હોંશે વિષય-કષાયોરૂપી આશ્રવ સેવવા-લેવા-કરવા શું કામ જાય ? ને જાય તો અરુચિ ક્યાં રહી ?

ઉ.- જુઓ, માણસ માંદો પડે તે દવા ખાય છે કે નહિ ? હોંશે હોંશે દવા લેવા જાય છે, અને હોંશે એ દવા ટાઇમ યાદ કરી કરીને ખાય છે ને ? છતાં એના અંતરમાં એ કડવી કે મીઠી દવા પ્રત્યે પ્રેમ છે ? ના, જેવો સારા ભોજન ઉપર પ્રેમ, તેવો દવા ઉપર નથી. એને તો રોગવશ ન છૂટકાની સમજે છે. અંતરથી તો એમ ઇચ્છે છે આ દવાની બલા કયારે છૂટે ? ત્યારે આરોગ્ય હોય તો કદી એમ નથી થતું કે આ ભોજનની બલા કયારે છૂટે ? કેમકે અંતરમાં એના પ્રત્યે પ્રીતિ છે, રુચિ છે, રસ છે, ત્યારે દવા પ્રત્યે એવો રાગ હોય, રુચિ હોય, પરંતુ ભોજન

જેવો કાયમી રસ નથી, રુચિ નથી. રોગ છતાં ય અંતરમાં તો દવાને ગુલામી જ સમજે છે, વિટંબણા જ સમજે છે. ત્યારે સારાં ભોજનને કદી એવું સમજતો નથી. એ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે **દવા હોંશે ખાય છતાં હૈયું દવા પ્રત્યે વેઠનું અને ભોજન પ્રત્યે રુચિનું.**

બસ એ જ રીતે હેય-ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાવાળો જીવ હેય જે હિંસાદિ આશ્રવ એને વેઠ સમજે છે, અને ઉપાદેય જે ધર્મ, એને આવકાર્ય સમજે છે. અલબત્ત એ આશ્રવો સેવવા તો જાય છે, પણ તે પોતાના ચારિત્રાવરણ કર્મના રોગને લીધે જાય છે. રોગમાં માણસ દવા હોંશે હોંશે ય લાવે અને હોંશે હોંશે ખાતો દેખાય, પરંતુ અંતરમાં તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય, એમ ચારિત્રાવરણ કર્મનો રોગી જીવ આશ્રવ હોંશે સેવતો દેખાય, છતાં એના અંતરમાં તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય. મિથ્યાત્વકર્મના રોગના લીધે આશ્રવ-કુપથ્યની રુચિ થાય છે, પણ સમકિતીને એ રોગ નીકળી જવાથી એની રુચિ નહિ, અરુચિ હોય છે. છતાં ચારિત્રમોહનીય કર્મનો રોગ હજી ઊભો હોવાથી એના પર રાગ આકર્ષણ થાય છે, રાગથી એ સેવવા જાય છે.

વિષયવૈરાગ્ય કેમ જાગે ? :-

આમ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પરની શ્રદ્ધાથી હેય યાને ત્યાજય આશ્રવ-તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઊભી થાય છે, તેથી અંતરમાં વિષય-કષાય આદિ આશ્રવો પ્રત્યે ગ્લાનિ-અરુચિ-નફરત અનુભવાય છે. એમ એના પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વધતો આવે છે. એ જુએ છે કે

(૧) જગતના સર્વ ઈષ્ટ કયાં લભ્ય છે ? :-

ભગવાને આમ તો વિશ્વમાં કેટલા બધા વિષયો હેય બતાવ્યા છે. હું કયાં એ ગમે તેવા સારા મનગમતા હોય તો ય પામવાનો હતો ? તો એ સહેજે છૂટી ગયા છે. હું એના માટે ધખું તો ય એ નથી મળવાના. પછી સર્વજ્ઞ કહે છે એ ખાતર પણ એને છોડવા લાયક માનું, હેય માનું, એમાં મારું શું બગડે ? આમ એને હેય તરીકે માનતાં માનતાં સમસ્ત હેય પદાર્થ પર સૂગ થાય છે, એ જ વૈરાગ્ય. આ એક રીતે વૈરાગ્ય.

(૨) કોઈક પદાર્થના કડવા અનુભવે બાકી નાની સમાનતા :-

(૨) એમ, જગતના પદાર્થોનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં પણ એની અસારતા અને અનર્થકારિતા જણાઈ આવે છે, ને તેથી એ ત્યાજ્ય લાગે છે. એ લાગવા માટે પહેલા તો જીવનમાં કયારેક કોઈ પદાર્થનો કટુ અનુભવ થાય છે. પછી જગતના પદાર્થોને ય એવા સમજવાથી એ પદાર્થો પર વૈરાગ્ય ઝળહળે છે.

ભર્તૃહરિને પિંગલા રાણી પર બહુ મોહ હતો, પરંતુ જયાં અમરફળનું પરાવર્તન જોયું-પોતે એને બક્ષીસ કરેલું અમરફળ મહેલના ઝાડુવાળાની પત્ની પાસેથી ફરીને પાછું પોતાની પાસે આવેલું દેખ્યું, એટલે ચોંક્યા ! તપાસ કરી તો પિંગલાનો એ ઝાડુ-વાળાની સાથે અયોગ્ય સંબંધ જાણવા મળ્યો. આમ પત્ની એટલે જગતનો એક પદાર્થ, એની અસારતા પ્રત્યક્ષ અનુભવવા મળી, એ પરથી જગતના બીજા પણ પદાર્થોની અસારતા સમજી લીધી, ને વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠયો.

વેપારીને ત્યાં માલમાંથી નમુનો કાઢી જોતાં રાશિ લાગે કે ભેળસેળ યા બનાવટી લાગે, તો એનો બધો માલ એવો જ હોવાનું માનવા મન પ્રેરાય છે એવું આ સંસારના માલનું છે. કોઈ બજારમાં એક-બે જગાએ ઠગાયા લૂંટાયાં તો મનને એમ થાય છે કે આ બજાર ચોરટિયા લાગે છે. બજારના વેપારીઓ વિશ્વાસ કરવા લાયક નહિ. તો પછી આ જગતની બે-ચાર ચીજમાં દગો દેખ્યો પછી એની બીજી ચીજો પર વિશ્વાસ કેમ બેસે ?

સુજયેષ્ઠાને સંસાર પરથી કેમ વિશ્વાસ ઊઠ્યો ? :-

ચેડા મહારાજાની મોટી પુત્રી સુજયેષ્ઠાને આવું જ બન્યું. શ્રેણિકના ચિત્ર અને વર્ણન પરથી આકર્ષાઇ એની સાથે પરણવાનું નક્કી કર્યું. પરંતુ એ કાંઇ એ વખતે જૈન રાજા નહિ. એટલે બાપ ચુસ્ત શ્રાવક, તે એને એની સાથે કેમ પરણાવે ? તેથી શ્રેણિકે ગુપ્તપણે સુરંગથી આવીને એને લઈ જવી એવી ગોઠવણ કરી. શ્રેણિક આવવા નીકળી ગયો છે, અને સુજયેષ્ઠા સુરંગના નાકે પહોંચી રાહ જોતી ઊભી છે. એમાં એને યાદ આવ્યું કે રત્નના દાગીનાનો દાબડો લેવો રહી ગયો, તે લેવા માટે પાછી મહેલમાં ગઇ.

લોભમાં કેવી થાપ ખવાય છે ? :-

માણસ કયાં થાપ ખાઇ જાય છે એની પોતાને ખબર નથી રહેતી. જરાકશા લોભમાં કટોકટીનો કેવો પ્રસંગ છે એ જોવું ભૂલી જાય છે. અહીં પરરાજ્યમાં શ્રેણિકે આવવાનું છે. અને સુજયેષ્ઠાએ એની સાથે ભાગવાનું છે. એ સમય કટોકટીનો છે. કેટલી જહેમતે સુરંગ ખોદાવી હોય, પાછું એ કાર્ય ગુપ્ત રાખ્યું હોય જેથી ચેડારાજાને એની ગંધ ન જાય, હવે ત્યાં શ્રેણિક આવે તે શું રાહ જોતો ઊભો રહી શકે ? પણ સુજયેષ્ઠાને લાગ્યું કે આ હું હમણાં જ દાબડો લઇને આવું છું, તે ગઇ અને શ્રેણિક ત્યાં આવી ગયો.

શું સુજયેષ્ઠાને મગધ સમ્રાટ જેવો પતિ મળ્યા પછી રત્નના દાગીના ન મળત ? પરંતુ ભવિતવ્યતા ભૂલાવે છે. આ તો ભૌતિક લાભની વાત છે કે સમ્રાટ જેવો પતિ મળે, તો ય ત્યાં લોભવશ થાપ ખવાઇ જાય છે. ત્યારે આધ્યાત્મિક

લાભ થવાની વાત હોય ત્યાં લોભ કેમ થાપ ન ખવરાવે ?

થોડા લોભમાં આત્મહિત કેવું ગુમાવવાનું થાય છે, એ જુઓ એક ભાઈને વર્ધમાન આંબેલ તપનો પાયો નાખવો હતો. એમાં પહેલી પાંચ ઓળી તો સાથે જ કરવી પડે ? એક આંબેલ પર ઉપવાસ, એના પર બે આંબેલ ને ઉપવાસ,... એમ છેડે પાંચ આંબેલ પર ઉપવાસે પાયો પૂર્ણ થાય. આ ભાઈએ પહેલા આંબેલમાં, પછી ઉપવાસમાં ઢીલા ન પડાય એ ગણતરીએ માપથી વધારે ખાધું. આમ જરાક વધારે ખાવાનો લોભ કર્યો તો પરિણામ એ આવ્યું કે એ રાતે જ તબીયત નરમ પડી સવારે ભાઈ ઢીલાં પડ્યા. ઉપવાસની વાત ઊડી અને પારણું થઈ ગયું.

અત્તરપારણે વધુ ખાવાથી ઉપવાસ બગડે :-

શું આ ? જરાક વધુ ખાવાના અને શરીરને માનેલી શક્તિ આપવાના લોભમાં તપના પાયાનો આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવ્યો. શું માપ કરતાં વધુ ખાવાથી પછી ઉપવાસમાં શક્તિ રહે છે ? ના, વાયુ વધે છે અને હાડકાં ઢીલા પડે છે. માપથી જરા ઓછું હોય તો પેટ, આંતરડા અને નાડીઓમાં વાયુની ગતિ બરાબર રહે તેથી સ્ફુર્તિ સારી રહે, અને ઉપવાસ સ્ફુર્તિ બંધ થાય. માંહી પડયું મહાસુખ પામે એ સિદ્ધાન્ત બધે ન લગાવાય. એમ કરવા જતાં કેટલુંય ગુમાવવું પડે. ઉપવાસમાં પેલા વાયુથી સ્ફુર્તિ નહિ, તેથી સ્વાધ્યાય વગેરે સાધનાઓ માલ વિનાની થાય.

જરાક લોભમાં સુરેન્દ્રદત્તે શું ગુમાવ્યું ? :-

આ તો મામૂલિ વાત થઈ, બાકી દુન્યવી લોભ કરવા જતાં કેટલેય ઠેકાણે આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવવાના થાય છે. રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરત ચારિત્ર લેવાને તૈયાર છતાં લુચ્ચી પત્ની કહે કે હું પણ સાથે જ ચારિત્ર લેવાની છું, પણ આ એક દિવસ કુમાર રાજ્ય કેવી રીતે કરે છે. પછીના દિવસે ચારિત્ર લઈશું ! ત્યાં રાજા એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડયો. તો પરિણામ એ આવ્યું. કે રાણીએ તંબોળમાં ઝેર આપી દીધું અને રાજા અસમાધિમાં મર્યો ! મરીને તિર્યંચ ગતિ મોરનો અવતાર પામ્યો ! એથી તો પછી ભવોની પરંપરા બગડી. રાજાએ આગલી રાતે જ રાણીનો દુરાચાર તો નજરે જોયો હતો, પરંતુ સાથે દીક્ષા લેવાની એની મીઠી વાતમાં તણાયો, અને એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડયો ત્યાં એના ભવ બગડી ગયા.

સુજયેષ્ઠાને બદલે ચેલણા :-

સુજયેષ્ઠા રત્નનો દાબડો લઈ આવવાના લોભમાં પડી, તો અહીં શ્રેણિક સુરંગના નાકે આવી ગયો. ત્યાં સુજયેષ્ઠા તો જોવા ન મળી પરંતુ એની નાની બેન ચેલણાં જોવા મળી. ચેલણા બેનને મૂકવા આવી હશે, તે ત્યાં ઊભેલી. સુજયેષ્ઠાની

બેન છે ને ? તે લગભગ સમાન રૂપવાળી, એટલે શ્રેણિક સમજયો કે આ જ સુજયેષ્ઠા છે, તે એને રથમાં ઊપાડીને તરત ચાલી ગયો.

હવે અહીં પાછળથી સુજયેષ્ઠા દાબડો લઇ આવી પહોંચી ત્યાં જુએ છે કે શ્રેણિક તો આવીને ચેલણાને લઇને ચાલી ગયો. હવે શું કરવાનું ? જો કે અહીં થોડા લોભમાં આ ગુમાવવાનું થયું, પરંતુ સારા આત્મા માટે તો આ લાભમાં ઊતરવાનું બને છે.

ભૌતિક નુકસાન આત્મિક લાભમાં ઊતરે એવો નિયમ નહિ, પરંતુ સારો જીવ એ લાભ ઊભો કરી જાય.

સુજયેષ્ઠાને આ વસ્તુ બનવા પર ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન થઇ ગયું. આ એક પ્રસંગ પરથી એણે સંસારનો કયાસ કાઢયો. એક તો એણે જોયું કે દિલમાં શ્રેણિકને પતિ કરવાનું ધાર્યા પછી હવે એને છોડીને બીજો પતિ કરવાનું કેમ ધરાય ? ત્યારે વળી ભવિષ્યમાં એનો સમાગમ મળશે એવી આશા રાખીને ય કેમ બેસી રહેવાય ? બીજુ એ કે જયાં પૂરેપુરો વિશ્વાસ હતો કે શ્રેણિક મને લઇ જશે ત્યાં જો એ વિશ્વાસનો ભંગ થયો, તો પછી સંસારના બીજા પણ એવા પ્રસંગ પર શો વિશ્વાસ મુકાય ? સંસારના કોઇ જ પ્રસંગ કે પદાર્થ ઉપર ભરોસે રહેવા જેવું નથી. માટે હવે તો આ ઘટનાથી શિખામણ મળી, તે શ્રીમહાવીર પ્રભુનું જ શરણું લઉં, એમની પાસે ચારિત્ર લઉં, આમ વિચારી સુજયેષ્ઠા ચારિત્રમાર્ગે ચડી ગઇ.

વિવેકી-અવિવેકીમાં ફરક :-

વિવેકી લઘુકર્મી જીવને સંસારમાં એકાદ ઠોકર ખાવા પર આત્મહિત સાધવાનો વિચાર આવે છે. ત્યારે અવિવેકી ભારે કર્મી જીવને ઉદ્વેગ, કષાય, દુર્ધ્યાન અને નવા પાપાચરણ કરવાનું સૂઝે છે. બજારમાં પૈસા ખોયા પછી 'લાવ ત્યારે આમ પૈસા ગયા, તો સુકૃતમાં ખરચવા દે', એવો વિચાર કેટલાને આવતો હશે ? ખાઇને શરીર બગડવા પર લાવ ત્યારે હવે તપ કરવા દે એવી ભાવના કેટલાને ? એમ વિવેક જાગવો મુશ્કેલ છે કે

જો અશુભ કર્મ પૈસા અને ખાવાનું છોડાવે, તો પછી ધર્મ સાધવા એ કાં ન છોડું ?

સુજયેષ્ઠાને આ વિચાર આવ્યો કે આમ મારાં અશુભ કર્મના સંયોગે ઠેઠ નજીક આવેલો મનગમતા પતિનો મેળાપ જો જતો રહ્યો, તો પછી નથી ને એવા બીજા કર્મ સંજોગ ઊભા થાય તો બીજા ય વૈભવ આદિના યોગ ઊપડી જતાં વાર શી ? એના કરતાં તો ભગવાનની ખાતર આ બધું છોડવા દે, ત્યાગમાર્ગે જવા દે.

ત્યાગ કેમ ભગવાનની ખાતર ?

ભગવાનની સાથે સંબંધ જોડાય એટલા માટે.

ભગવાનની સાથે સંબંધની શરૂઆત કયાંથી ?

વીતરાગ ભગવાનનાં વચન પર શ્રદ્ધા થાય, એમણે જે સર્વ સૂક્ષ્મ-બાદર જીવોને અભયદાન અને સર્વ પાપોનો ત્યાગ પોતે અપનાવીને જગતના હિત માટે કહ્યો છે, એના પર શ્રદ્ધા-રુચિ-પ્રેમ થાય, એ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા થાય, ત્યારે ભગવાન સાથે સંબંધની શરૂઆત થઇ. હવે એ ભગવાનનો કાંક વિચાર કરી શકશે. ભગવાન વીતરાગ છે, સર્વને અભયના દાતા છે, સર્વપાપના ત્યાગી છે, તો ભગવાનનો વિચાર કરવાનું એ લાઇન પર જ હોય. ભગવાન રાજ્ય વૈભવવાળા, સંસાર-ભોગી કે ઘર વાસના મોટા આરંભ-સમારંભવાળા હતા, એ તરીકે એમનો વિચાર ન થાય, એવો વિચાર વીતરાગ ભગવાનનો કર્યો ન ગણાય એમ એ વૈભવ-વિલાસ-આરંભ-સમારંભના ઉપદેશક તરીકે એમનો વિચાર ન થાય, પણ એ બધાના ત્યાગનો ઉપદેશ કરનાર તરીકે જ એમનો વિચાર થાય એ વીતરાગ ભગવાનનો વિચાર ગણાય.

ભગવાનનું મહત્ત્વ આંકયું કયારે ગણાય ?

માટે ભગવાન સાથેના સંબંધમાં પહેલું તો આ જોઈએ કે સર્વ જીવોને અભયદાન અને સર્વપાપ-ત્યાગ કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા હોય. એ હોય એટલે સર્વની અહિંસા અને સર્વપાપત્યાગનું મહત્ત્વ ઊંચુ આંક્યું ગણાય, ને એ આંક્યું એથી સર્વ-અહિંસક અને સર્વ-ત્યાગી વીતરાગ ભગવાનનું ઊચું મહત્ત્વ આંકયું ગણાય. તો જ એમની સાથે મમત્ત્વનો સંબંધ ઊભો કર્યો ગણાય. નહિતર તો **જો અહિંસા અને ત્યાગનું મહત્ત્વ ન લાગતું હોય તો એ-વાળા ભગવાના સાથે સંબંધ શો ?**

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૧૭,અંક-૪૨,તા.૧૨-૭-૧૯૬૯

ભગવાન સાથે સંબંધનું બીજું પગથિયું :-

આ તો પ્રાથમિક સંબંધની વાત થઇ. પછી જીવનમાં એ અહિંસા અને એ પાપત્યાગ ઉતારાય ત્યારે ભગવાનની સાથે વિશેષ સંબંધ જોડાય, કારણ સ્પષ્ટ છે એ હિંસા અને પાપો છોડ્યા, એટલે એના અંગેના વિચારો આવતા હતા તે બંધ થવાના. પછી ભગવાન સાથે તન્મયતા થઇ શકવાની. આરંભ-સમારંભના, ઘરવાસના, ઇંદ્રિયોના વિષયોના, અને બીજા પાપોના વિચાર આવતાં હોય, ત્યાં ભગવાનનો કદાચ વિચાર કરે પરંતુ તન્મય વિચાર કયાં ? એક રંગનો વિચાર કયાંથી આવી શકે ?

સુજયેષ્ઠાએ આ નક્કી કર્યું કે આમે ય અશુભ કર્મના ઉદયે શ્રેણિક રાજાનો ઈષ્ટ મેળાપ ન થયો, તો હવે બધાય સંગ છોડવા દે, નહિતર વળી કોઈ તેવા અશુભોદયે બીજી લપડાક ખાવી પડે ! ધોખામાં ઊતરવું પડે ! એના કરતાં સર્વ સંગ છોડું એટલે ભગવાનની સાથે સાચો સંબંધ બંધાય . ભગવાન સાથેના સંબંધની ખાતર સર્વત્યાગનું જ જીવન અપનાઉં !

ભગવાનની ખાતર આટલું કરો :-

બોલો, વીતરાગ ભગવાન સાથે સંબંધ જોડવો છે ? એ જોડવો હોય તો (૧) પહેલું તો રંગ-રાગ-ભોગને ખતરનાક માની એના ત્યાગને જ કર્તવ્ય માનો, અને (૨) પછી શક્ય ત્યાગ આદરતા જાઓ. જીવને સમજાવો કે બસ, ભગવાનની ખાતર આટલો આટલો ત્યાગ કર, ભગવાન સાથેના સંબંધની ખાતર અમુક અમુક છોડ. બહુ મજેની સમજુતિ છે આ. ચંદનબાળાએ ત્રણ-ત્રણ દિવસ ભોયરામાં પૂરાવા છતાં, ને ભૂખી તરસી બેસી રહેવું પડયું છતાં મનમાં જરાય દુઃખ ન માન્યું. કેમ ? વહાલા વીર ભગવાનની ખાતર આટલું સહું, એમાં શી મોટી વાત છે ? આ સહીને જ ભગવાનની સાથે તાર જામશે, આ હુંફ છે. એટલે ઊલટી રાજી થઈને ભૂખી-તરસી દિવસો પસાર કરે છે. એમાં શ્રીમહાવીર ભગવાનનું ધ્યાન એવું લાગ્યું છે કે એ જાણે ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ તન્મય સંબંધમાં છે. ખાવા-પીવાની ક્રિયા તો નથી, પરંતુ એની વિચારણા ય નથી કે ખાવા-પીવાનું કયારે મળશે ? ત્યારે ભગવાન સાથે સંબંધ શું એમ જ જોડાતો હશે ?

ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા. ચીજવસ્તુ લેવા મૂકવા વગેરેના વિચાર કરવાનું ખુલ્લું હોય, અને ભગવાનમાં મનને તન્મય બનાવવું છે, એ વાત બને નહિ.

દેરાસરમાં પેસતાં નિસીહિ કહેવાનું શા માટે છે ? આટલા જ માટે કે સંસારના વિચારોનો નિષેધ નક્કી કરી પછી મંદિરમાં પેસો તો ત્યાં ભગવાનનો તન્મય વિચાર ચાલે, મનને ભગવાનનું તાન લાગે.

પ્રતિક્રમણમાં પહેલું સામાયિક શા માટે ઉચ્ચરવાનું ? આટલા જ માટે કે પછીની દેવવંદન-ગુરુવંદન વગેરે ક્રિયાઓમાં તન્મય તો જ થવાય કે જો સામાયિકથી સાવદ્ય યોગો યાને પાપવ્યાપારોનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો હોય, જેથી પછી એના વિચાર જ ન આવે.

ચંદનબાળાએ ખાવા-પીવા વગેરેના વિચાર બંધ કર્યા છે, તેથી પ્રભુમાં તન્મય થઈ છે.

સુજયેષ્ઠાએ બધા સંગ છોડી પ્રભુનું શરણું લીધું. શ્રેણિકનો ધારેલો એક મેલાપ ન બન્યો એ પરથી જગતના પદાર્થો પરનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો.

ત્યારે એ જુઓ કે જગતના પદાર્થો પર શા વિશ્વાસ મૂકવા ? કાયા-કંચન-કામિની-કુટુંબ-કીર્તિ વગેરે એકોએક ચીજ એવી છે કે એ મૂકીને જ મરવું પડે છે. ત્યારે જો એના પર મોહ છે, રાગ છે, તો મૂકતા રોવું પડે છે.

જેની પાછળ મોહથી રોવું પડે, એના પર મોહ શો કરવો ?

ગુરુવિયોગ પાછળ રોવું કેવું ? :-

પ્ર.- એમ તો ગુરુ ચાલી જતાં રોવાનું થાય છે, તો શું ગુરુ પાછળ મમતા-પ્રેમ-રાગ નકામાં ?

ઉ.- સવાલ મજેનો છે. આમાં સમજવા જેવું છે કે,

(૧) એક તો એ જુઓ કે ગુરુના વિયોગે રોવાનું કેમ થાય છે ? વિયોગે જે રોવાનું થાય છે તે શું એમ સમજીને કે બહારથી ગુરુનો સંયોગ હોય એટલા માત્રથી આપણું કલ્યાણ થાય ? કે ગુરુ તો મોટા ગૌતમસ્વામી જેવા મળ્યા હોય છતાં આપણા દિલમાં એમનો ઉપદેશ ઉતારીએ તો જ કલ્યાણ થાય. નહિતર ગુરુનો સંયોગ હોવા માત્રથી કશું ન વળે ? આમાંની કઇ સમજ પર રોવાનું થાય છે ?

જો પહેલી જ સમજ હોય તો તો ધરાર કશું જીવનમાં ઉતારવું નથી પછી ગુરુના સંયોગ માત્રથી શું વળવાનું ? તો એવા સંયોગની મમતાનો કશો અર્થ નથી. એમાં તો **વૈયક્તિક** ગુરુનું સુંદર રૂપ, યા કોઈ મીઠા મીઠા શબ્દ વગેરેની મમતા રહેવાની, અને એના મોહનો કશો અર્થ નથી.

ત્યારે જો ગુરુનો હિતનો ઉપદેશ દિલમાં ઉતારાય છે, તો પછી ગુરુ એમના નિયમ મુજબ ભલે ચાલી ગયા, પણ પછી રોવાનું શું કામ ? ગુરુ આપણી પાસે હોઈને પણ એમના કહેલા હિતમાર્ગના આચરણ પર જ કલ્યાણ સમજતાં હતા, તો ગુરુના જવા પછી પણ એ હિતમાર્ગ તો આપણી પાસે છે જ, અને એ આરાધીએ એથી કલ્યાણ નિશ્ચિત છે. પછી રોવાનું શું કામ ? હા, ઉપકારી ગુરુ ગયા એ મનને લાગે, પરંતુ એમાં કાંઇ એકલું રોયા કરવાનું ન હોય, કેમકે જીવનમાં મુખ્ય તો હિતમાર્ગ પર લક્ષ છે, ને ગુરુ પાસેથી મળેલ છે. એટલે મુખ્ય તથા રાગ-મમતા હિતના માર્ગ પર ઉપયોગી છે. એ વિના એકલા ગુરુરાગથી શું વળે ?

પ્ર.- પણ ગુરુ હોય તો નવા નવા હિતમાર્ગ આપણને બતાવે ને ? યા જુનામાં સ્થિર કરે ને ?

(૨) ઉ.- બસ, અહીં બીજી વાત આ આવી કે ગુરુ પર રાગ છે તે હિતમાર્ગના રાગને લીધે છે ગુરુ પાસેથી એ મળે છે માટે ગુરુની ઉપર રાગ રહે છે એટલે ગુરુના જવાથી રોવું થાય છે. એમાં તો પેલા હિતમાર્ગની ચાહનાના અંગે રોવાનું થાય છે, એટલે ગુરુની પાછળ રોવામાં હિતમાર્ગનો પ્રેમ વ્યક્ત થાય છે.

અરે, કેટલીક વાર તો ગુરુવિરહમાં હિતમાર્ગનો રાગ વધે છે. મનને એમ થાય છે કે હવે ગુરુની હાજરી નથી તો મારે વિશેષ સાવધાન થવાનું અને હિતમાર્ગ બરાબર સાચવવાનો, હિતમાર્ગે આગળ વધવાનું. જો આ સાવધાની નહિ રાખું તો હવે કાંઇ ગુરુ કહેવા-ટકોરવા નથી આવવાના. તેથી સાવધાની નહિ હોય તો ઊલટું અનાદિના કુસંસ્કાર જાગતા થઈને મને હિતમાર્ગથી હેઠે ઉતારી દેશે.

આમ, ગુરના વિરહે હિતમાર્ગ પર રાગ-મમતા-સાવધાની વધી જાય છે તો એ રોવાનું ખરેખર રોવાનું નહિ પણ હિતમાર્ગ પર મમત્ત્વ વધારવારૂપ બને છે. માટે ત્યાં ગુરુની મમતા ખોટી નથી ઠરતી.

દુન્યવી ચીજ અને ગુરુની મમતામાં ભેદ :-

ત્યારે દુનિયાના માણસો પર કે ચીજવસ્તુ પર રાગ-મમત્ત્વ હોય છે તે તો પોતાની ઇંદ્રિયોના વિષયોની આસક્તિના લીધે હોય છે, એટલે એમનો વિયોગ થતાં રડવાનું થાય છે એમાં એ વિષયો-વિષયસુખો ખોવાવાનું દુઃખ છે, એમાં ગર્ભિત વિષયરાગ તાજો થાય છે. એટલે જ કલ્પાંત છે કે હાય ! આ વિષયસુખ શી રીતે મળશે !

આમ દુનિયાની ચીજ વિયોગમાં રોવરાવનારી બને છે તે વિષયાસક્તિને દ્રઢ કરવા માટે, એટલે મૂળમાં એ ચીજનો મોહ ખોટો ઠરે છે. ત્યારે પહેલાં કહ્યું તેમ

ગુરુનો વિયોગ થતાં રોવાનું થાય છે તે હિતમાર્ગ પર મમત્ત્વ અને વધુ સાવધાની માટે થાય છે. એટલે એ વસ્તુ લાભમાં હોઈ ગુરુ પરનું મમત્ત્વ ખોટું નથી ઠરતું.

એટલે હવે અંતે જે રોવરાવનારું હોય એના પર મોહ-મમતા શી કરવી ? એ અહીં ગુરુ વગેરે અંગે લાગુ નહિ પડી શકે. કેમકે ત્યાં તો રોવા પર પણ ગુણનો લાભ થાય છે. માટે એ ગુર્વાદિ ઉપર વૈરાગ્ય નથી કરવાનો, કિન્તુ સંસારની બીજી ચીજો તો અંતે રોવરાવનારી અને જીવને નિરાધાર બનાવનારી, સાથે પાપ અને દોષની વૃદ્ધિ કરનારી હોઈ પહેલેથી જ એની પર મમતા કરવી ખોટી.

વાત આ હતી કે હેય તત્ત્વની બરાબર શ્રદ્ધા હોય તો પણ વૈરાગ્ય ઝળહળે એનું કારણ એ કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઇન્દ્રિયોના વિષયો-કષાયો વગેરેને જે હેય યાને ત્યાજય કહ્યા છે, તે શાથી ?

વિષય-કષાયો હેય એટલા જ માટે, કે એ સંસારની જડ છે, ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે, ઊંચા માનવભવને બરબાદ કરી, નકામો કરી, ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણાના અવતાર સુધીમાં પટકનાર છે. માટે જ એ હેય છે. આમ જો એ ખતરનાક હોઈ ત્યાજય છે તો એના પર સહેજે વૈરાગ્ય થાય. મનને એમ થાય કે અરે રે ! જો

આ વિષયો-કષાયો અને હિંસાદિ પાપો પૈસા પરિવાર વગેરે આત્મઘાતક છે, એને પાછા આ એકે ય જીવનમાં પૂરા ટકે કે નહિ એની કોને ખબર ? ત્યારે જીવનનાં અંતે તો અવશ્ય છૂટા જ પડનારા, તો પછી એના પર શા રાગ કરવા ? એની પાછળ આ ઉચ્ચ જીવન ખત્મ કરવામાં શી બુદ્ધિમત્તા ? એમ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય જાગતો થઈ જાય.

વાત આ ચાલે છે કે અધ્યાત્મયોગમાં શ્રદ્ધા સાથે તત્ત્વચિંતન કરવાનું હોય છે. એથી વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. એ કેવી રીતે ? એના ઉત્તરમાં એ જોયું કે તત્ત્વ ત્રણે પ્રકારે જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય. એમાં (૧) જ્ઞેય તત્ત્વ જીવ અને અજીવ, એનું માત્ર જ્ઞેય તરીકે ચિંતન કરતા જાઓ તો એ જીવ-અજીવ પર રાગ યા દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ લાગે, માત્ર એ જાણવા યોગ્ય જ છે એવું મનને ઠસતું જશે. એથી એના પર વૈરાગ્યે જાગશે-ખીલશે-વધશે. એ રીતે, (૨) આશ્રવ, પાપ, અને બંધ એ હેય તત્ત્વ એનું હેય તરીકે ચિંતન કરતા રહો તેથી દિલને બરાબર હેય તરીકે ઠસી જવાથી એના પર આંધળો રાગ નહિ થાય. વૈરાગ્ય થશે. (૩) એવું ઉપાદેય તત્ત્વની એ તરીકેની શ્રદ્ધા પર ઉપાદેય નહિ એવા સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય થશે. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય કે વૈરાગ્યથી શ્રદ્ધા ?

ઉ.- સમ્યગ્દર્શનનાં પાંચ લક્ષણ શમ, સંવેગ વગેરે માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે એનો ચાલુ ક્રમ, પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ પ્રધાનતાની દ્રષ્ટિએ છે અર્થાત્ સૌથી પ્રધાન શમ, પ્રશમ, એનાથી બીજા નંબરે સંવેગ, પછી નિર્વેદ ત્રીજા નંબરે, અનુકંપા ચોથા નંબરે, આસ્તિકય પાંચમાં નંબરે, એ રીતે. પરંતુ આ લક્ષણ-ગુણોનો ઉત્પત્તિ ક્રમ પશ્ચાનુ પૂર્વીથી છે, અર્થાત્ પહેલાં આસ્તિક્ય આવે, પછી અનુંકપા, પછી નિર્વેદ, પછી સંવેગ, છેલ્લો શમ ગુણ ઉત્પન્ન થાય. આમાં દેખાશે કે આસ્તિકય યાને જિનવચનની અટલ શ્રદ્ધા પહેલાં ઉત્પન્ન થાય, ને પછી નિર્વેદ યાને ભવવૈરાગ્ય થાય. એમ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

જુઓ મેઘકુમાર-સુબાહુકુમાર-જંબુકુમાર વગેરેએ જિનવાણી સાંભળી એના પર શ્રદ્ધા ઊભી કરી, તો તેથી જ વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠયો અને ચારિત્રમાર્ગે નીકળી પડયા. ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમે શ્રીમહાવીર પ્રભુનાં વચન સાંભળ્યા, વચને કહેલાં તત્ત્વ પર રુચિ થઈ, એથી વૈરાગ્ય પામી ત્યાં ને ત્યાં ચારિત્ર સ્વીકારી લીધું. આમ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનમાં અનેરી તાકાત છે. એમાં ઉપાદેય તત્ત્વ પ્રત્યે ઉપાદેય તરીકેની શ્રદ્ધા થાય, અર્થાત્ પુણ્ય-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ ચારે મહાકર્તવ્ય લાગે. એ લાગે

એટલે એ સિવાયનો આખો સંસાર અકર્તવ્ય લાગે, સંસાર પર વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠે.

શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના જીવ મહાબળ રાજાના મુખ્ય મંત્રીએ બહારથી જ્ઞાની ભગવંત પાસેથી રાજાનું આયુષ્ય માત્ર એક માસનું બાકી જાણી, આવીને રાજાને જણાવ્યું કે મહારાજ ! સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવાન માનવ-જીવનમાં અહિંસા-સંયમ-તપને જ કર્તવ્ય તરીકે બતાવે છે. પરંતુ રાજાને આ જિનવચન પર એવી શ્રદ્ધા ન થઇ. તેથી વૈરાગ્ય કયાંથી થાય ?

ખુશામતિયા મંત્રીઓ સંસારસુખની વાહવાહ ગાતા હતા, એટલે મહાબળ રાજા તો આનંદથી રાજયપાટ ભોગવતા બેઠા હતા, પરંતુ હવે એક જ માસનું આયુષ્ય બાકી છે એમ મંત્રી દ્વારા જ્ઞાની ભગવંતનું વચન જાણવામાં આવતાં જ ચોંકયા ! મનને થયું કે અરે ? **જિનેશ્વરદેવ જીવનમાં કર્તવ્ય શું કહે છે,** અને હું શું કરતો બેસી રહ્યો છું ? ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા થઇ એથી એ સિવાયના સંસાર પર વૈરાગ્ય થયો. મનને થયું કે વિષયોના ભોગ અને રંગરાગ જ જો કર્તવ્ય હોય તો એ તો નાના કીડા-મંકોડાથી માંડી મોટામોટા હાથી જેવા પ્રાણીઓ ય કરી રહ્યા છે. પણ એથી શું જન્મ-મરણની જંજાળ મટે ? એમ થતું હોત તો આખી દુનિયા એ જંજાળથી છૂટી મોક્ષ પામી ગઇ હોત. પરંતુ ના, એ વિષયોના રંગરાગ, અને એની પાછળ કરાતા ક્રોધાદિ કષાયો, તથા હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો તો જીવને ચોરાશીથી લાખ યોનિઓમાં ભમાવે છે, જનમ-મરણ જનમ-મરણ કરાવ્યા જ કરે છે. એટલે વિષયોના રંગરાગ, કષાયો અને હિંસાદિ એ કાંઇ સમજદારીવાળા મનુષ્ય-ભવનું કર્તવ્ય ન હોય. કર્તવ્ય તો એ વિષય-કષાય અને હિંસાદિના ત્યાગ કરી અહિંસા-સંયમ-તપ આરાધવા એ જ હોય. પછી એ વિષયસંગ, એ કષાયો અને એ હિંસાદિ શા માટે હવે કરું ? આમ ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠયો.

ધર્મ કયારે ? પુણ્યના ઉદયે ?

ખૂબી કેવી છે કે માણસને આયુષ્ય વગેરેનું સારું પુણ્ય પહોંચતું હોય ત્યાં સુધી પાપ છોડવાનું સૂઝતું નથી, અને પુણ્ય ખૂટવા આવે ત્યારે એ છોડી ધર્મ કરવાનું સૂઝે છે. ધર્મ કયારે સૂઝે ? પુણ્ય ભરચક હોય ત્યારે ? કે પુણ્ય ખૂટવા આવે ત્યારે ? ધર્મની વાત આવે, 'ધર્મ કેમ નથી કરતા ? એવો સવાલ આવે ત્યારે એમ કહે છે કે પુણ્યનો ઉદય નથી.

શું આ વાજબી જવાબ છે ? હેં પુણ્યનો ઉદય છે માટે ધર્મ નથી થતો ? કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો ? દેખાય જ છે કે પુણ્યના ઉદયથી સુખની સગવડ સામગ્રી મળી છે માટે એના રંગરાગ-ભોગવિલાસમાં જીવ પડયો હોઇ ધર્મ નથી સૂઝતો. પુણ્યના ઉદયે તો ધર્મ મોંઘો થઇ ગયો.

પ્ર.- પણ એ તો ભોગનું પુણ્ય ને ? ધર્મનું પુણ્ય કયાં ઉદયમાં છે ? એ ન હોય તો ધર્મ કયાંથી થાય ?

ઉ.- આ તો ઉડાવવાની વાત છે સમજ વિનાનો ઉત્તર છે. ખરી રીતે વિચારો કે ધર્મનું પુણ્ય એટલે શું ? ધર્મની બુદ્ધિ થવી, ધર્મ કરવો, એ ? ના, એ તો પોતાની ઈચ્છા ગરજ અને ઉદ્યમની વસ્તુ છે. દુનિયાના વિષયોમાં દેખાય છે કે એ વિષયોની ઈચ્છા હોય છે તો એ મેળવવા-સેવવાની બુદ્ધિ ઝટ થાય છે. તેમજ, એનો ઉદ્યમ પણ થાય છે. જીવને એ વિષયોની ગરજ છે, પછી એ મેળવવા-સેવવાની ભાવના સહેજે જાગે છે, અને પુરુષાર્થ પણ ઝટપટ થાય છે. એમ ધર્મની ગરજ હોય એની ઉત્કટ ઈચ્છા હોય, તો ધર્મ કરવાની બુદ્ધિ અને ઉદ્યમ શું કામ ન થાય ?

ધર્મનું પુણ્ય નથી એટલે ધર્મ નથી થતો એમ કહેવામાં તો સવાલ એ આવીને ઊભો રહે કે એ કયું પુણ્ય ? મનુષ્ય જન્મ, ઉચ્ચ કુળ, આર્યદેશ, દેવગુરુનો સંયોગ, દીર્ઘ આયુષ્ય, પાંચે ઈન્દ્રિયોની પટુતા, આ બધું મળવાનું પુણ્ય હોય ને એ મળે. ત્યાં ધર્મ કરવાની સગવડ થઈ, હવે શું જોઈએ ? પુરુષાર્થ એ જગાવવા પુણ્યથી પ્રાપ્ત જિનવાણી યાને **જિનાજ્ઞાનુસારી** ગુરુ-ઉપદેશનું શ્રવણ જોઈએ. આ પણ પુરુષાર્થ માગે છે, પુણ્ય તો ઉપદેશ મળવાનો સંયોગ આપે. પછી સાંભળવા માટે તો ઉદ્યમ જ જોઈએ. એમ સાંભળીને દિલમાં ઉતારવા અને આચરણમાં લાવવા માટે પણ પુરુષાર્થ જ જોઈએ.

માટે કહેતા નહિ કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો. પુણ્યના ઉદયે તો સારું શરીર, સારી ઈન્દ્રિયો અને ખાનપાનાદિ સારી સામગ્રી મળી છે, એટલે જ જીવ એના ભોગવિલાસમાં ડૂબ્યો છે. અનૂકુળ ન મળ્યું હોત, ઓછું મળ્યું હોત તો તો રંગરાગ ઓછા સૂઝત આ તો **'મળ્યાના મીર, નહિતર ફકીર'** જેવી વાત છે.

વાત એ છે કે પુણ્ય જોરમાં છે ત્યાં સુધી રંગરાગ સૂઝે છે. પણ એમાં ધક્કો લાગે ત્યારે ચોંકામણ થાય છે કે હેં ? હવે આ જવાનું ? પછી ત્યાં કાંઈ પણ શક્ય ધર્મસાધના કરી લેવાનું મન થાય છે, ઉદ્યમ થાય છે આ કયારે થયું ? પુણ્યના ચાલુ ઉદયને ધક્કો લાગ્યો ત્યારે ને ?

એટલે આ સમજી રાખવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયે ધર્મ નહિ રંગરાગ સૂઝે છે. માટે ત્યાં સાવધાન રહેવા જેવું છે, ધર્મમાં લાગી જવા જેવું છે, પુણ્યના ઉદયમાં આ વિચારવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયથી મળેલ સામગ્રી, જો ધર્મ નહિ સધાય તો, મહાન પાપારંભોમાં વપરાશે, મદ-માન-મમતાદિ કષાયો મોટા કરાવશે માટે પુણ્યના ઉદયમાં તો દાનાદિ ધર્મ ખાસ કરું.

જો પુણ્ય ખૂટવાના જ અવસરે ધર્મ કરવાનું રાખ્યું તો ઠગાવાનું થશે. કેમકે જો આયુષ્યનું પુણ્ય ખૂટયું તો ધર્મ કરવા અવસર જ નહિ રહે. ત્યારે જો પૈસા વગેરેનું પુણ્ય ખૂટી ગયું તો પેટ ભરવાની જ મોટી ચિંતા રહેશે ત્યાં ધર્મ કયાંથી સૂઝવાનો ? ત્યારે જો શરીર શક્તિનું પુણ્ય ખૂટયું તો ત્યાં તો શરીરની જ ચિંતા અને શરીરની જ સેવા મુખ્ય બની જશે, પછી ધર્મને જગા જ કયાં ? ત્યારેય ધર્મ સૂઝવાનું મોંઘુ છે, કેમકે એ બાકીની ખબર જ પડવી મુશ્કેલ છે. એ તો મહાબળ રાજા ભાગ્યશાળી કે એને એક માસનું આયુષ્ય બાકી હોવાની ખબર પડતાં જાગી ઊઠયાં.

વૈરાગ્ય વિનાના ત્યાગમાં મઝા નહિ :-

મહાબળ રાજાને જાગૃતિ આવતાં માનવ જીવનમાં જ શક્ય એવા ઉપાદેય તત્ત્વોની આરાધના તરફ દ્રષ્ટિ ગઈ, એની ચિંતા જાગી. એમાંથી વૈરાગ્ય ઊભો થયો. વૈરાગ્ય વિના તો વિપુલ રાજયસંપત્તિ-પરિવાર-વિષય-સુખો કેમ છોડાય ? ને વૈરાગ્ય વિના છોડવામાં મઝા ય શી આવે ? મનમાં એ સંપત્તિ-સગવડો યાદ આવ્યા કરે, ને ચિત્ત સંતાપ અગર એવી નવી પ્રાપ્તિની ઝંખના મનને સતાવ્યા કરે. એટલે વૈરાગ્ય તો જોઈએ.

રાજાને વૈરાગ્ય શી રીતે જાગ્યો ? ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા પર મનને એમ થયું કે જયારે જીવનમાં આવી સુંદર સંવર નિર્જરાની યાને અહિંસા-સંયમ-તપની સાધના એ મહા કલ્યાણ કર્તવ્ય પડી છે, તો પછી બીજુ બધું બેકાર છે, અસાર તુચ્છ છે બસ ઊઠ્યા. ૮ દિવસ જિનભક્તિ-ઉત્સવ કરી ચારિત્ર લીધું અને ત્યાંજ જીવનભરનું અનશન કરી દીધું શું કામ બાકી રાખે ?

ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા હોય તો પણ વૈરાગ્ય થાય.

એ શ્રદ્ધામાં એમ થાય કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઉપાદેય-કર્તવ્ય-આદરણીય તરીકે અહિંસાદિ ધર્મ, ક્ષમાદિ ગુણ, અનિત્ય-અશરણ આદિ ભાવના, તેમજ ક્ષુધા-તૃષાદિ પરિષહો વગેરેને બતાવ્યા છે, અને એને મહાકલ્યાણકારી કહ્યા છે. એ સંવર તત્ત્વ છે. એમ બાર પ્રકારના તપને મહાહિતકર બતાવ્યા છે, નિર્જરા, તત્ત્વ છે માટે જ આ સંવર-નિર્જરા તત્ત્વ ઉપાદેય અર્થાત્ આદરણીય, સેવ્ય, આરાધ્ય કહ્યા છે. જગતમાં સંવર-નિર્જરા એ જ સારભૂત છે, એથી બીજું બધું અસાર છે, તુચ્છ છે, આદરણીય નથી. એના પર શા રાગ કરવા ? શો એનો આશરો માનવો ? એ રીતે ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય.

તત્ત્વશ્રદ્ધા સાથે વૈરાગ્ય કેમ સંકળાયેલો ? :-

એમ, જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય ત્રણે ય પ્રકારની તત્ત્વની શ્રદ્ધા વૈરાગ્યને જગાવનારી છે અથવા એમ કહો કે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ખરેખરી શ્રદ્ધા હોય તો વૈરાગ્ય એની અંદર

સમાવિષ્ટ જ હોય. જેને સંસાર પર વૈરાગ્ય નથી, એને તો સંસાર સારભૂત લાગે છે, એને સંસારનો જ રસ રહે છે, સંસારથી એને કોઈ કંટાળો નથી. એવાને તત્ત્વ સાથે શો સંબંધ છે ? તત્ત્વમાં શિરોમણિ મોક્ષ તત્ત્વ છે. હવે જો સંસારમાં જ રસ છે, તો એને મોક્ષની શી જરૂર ? શી પરવા ? મોક્ષ એટલે સંસારથી છૂટકારો સંસારરસિયાને એવા મોક્ષ માટે એને શો રસ હોય ? જો એ નહિ, તો પછી મોક્ષ-સાધક સંવર-નિર્જરામાં ય શો રસ ? અને મોક્ષ-વિરોધી આશ્રવ-બંધ તરફ સૂગ પણ શાની હોય ? તો એને જીવ-અજીવને જાણીને શું કામ ? તાત્પર્ય, જીવ-અજીવ આદિ જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા એવા સંસાર-રસિયાને હોય જ નહિ. એટલે,

તત્ત્વ શ્રદ્ધાની અંતર્ગત વૈરાગ્ય હોવો જ જોઈએ. જ્યાં વૈરાગ્ય નહિ ત્યાં તત્ત્વશ્રદ્ધા નહિ.

વૈરાગ્યગર્ભિત તત્ત્વશ્રદ્ધા એ જ વાસ્તવિક તત્ત્વશ્રદ્ધા.

એવી શ્રદ્ધાથી તત્ત્વચિંતન એ અધ્યાત્મયોગ :-

આવી વૈરાગ્ય-ગર્ભિત શ્રદ્ધા સાથે એ જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનું ચિંતન, યા નવ પૈકી ગમે તે એક પણ તત્ત્વનું ચિંતન, એનું નામ અધ્યાત્મ-યોગ. એ પણ મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવવાળા દિલથી જ હોય, તો જ એ અધ્યાત્મયોગ. દિલમાં એના બદલે જો કોઈના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, કઠોરતા વગેરે સળવળતા હોય તો એવા દિલના તત્ત્વચિંતનમાં માલ નહિ, એ અધ્યાત્મયોગ નહિ. ત્યારે પૂછો ને

તત્ત્વચિંતનમાં મૈત્રી આદિ ભાવની શી જરૂર ? :-

પ્ર.- કોઈના પર દ્વેષ કે ઈર્ષ્યા હોય એમાં તત્ત્વચિંતનને શો બાધ આવે ?

ઉ.- પણ અહીં પહેલાં જોઈ આવ્યા છીએ કે અધ્યાત્મયોગમાં તત્ત્વચિંતન કોરું સુક્કું નથી ચાલતું એ તો વૈરાગ્ય અને શ્રદ્ધાથી લચબચતું હોવું જોઈએ. ત્યારે જો ધરાર કોઈ જીવ પર દ્વેષ વગેરે કરવા જાય છે તો શું એ સમયે જીવની માત્ર જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધા રહે ? મનને એમ રહેવાનું ખરૂં કે જીવમાત્ર રાગ-દ્વેષ કરવા લાયક નથી, પણ માત્ર જ્ઞેય છે ? એમ દ્વેષ એ આશ્રવ તત્ત્વ છે, તો હેય તરીકે એની શ્રદ્ધા રહેશે ?

આ બહુ સમજવા જેવી વસ્તુ છે. હાલતાં ને ચાલતાં તત્ત્વચિંતન થઈ શકે. બે મિનિટની ફુરસદ મળે ત્યાં આ કરી શકાય. માત્ર એ વખતે ખાસ તકેદારી આ રાખવાની કે દિલમાં અમૈત્રી કોઈના પ્રત્યે વૈર-વૈમનસ્ય, નિર્દયતા-કઠોરતા કે ઈર્ષ્યા-ઝેર-અસૂયાની લાગણી નહિ રાખવાની. નહિતર તે તે જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય ભાવથી ચિંતન નહિ થઈ શકે. દા.ત.

જીવનું ચિંતન કરવું છે એમાં જીવ સ્વભાવથી જ્ઞાન દર્શન-અરૂપિતા આદિ ગુણવાળો છે, અને વિભાવથી રાગ-દ્વેષ આદિ ગુણવાળો છે, કર્મથી બંધાયેલો છે, ચૌદ રાજલોકમાં ભટકતો છે, વગેરે વગેરે વિચારી શકાય.

હવે આ ચિંતન જીવનું જ્ઞેય ભાવે કરવાનું છે, ન તો એ દ્વેષ્ય તરીકે કે ન અનુરજ્ય તરીકે, અર્થાત્ જીવને દ્વેષ કે રાગ કોઈના વિષય તરીકે ન બનાવાય એવો છે. પરંતુ જો અહીં કોઈના પર દ્વેષ કરતા હોઈએ યા કુટુંબી પર રાગ ઊછળતો હોય તો જીવનું શુદ્ધ જ્ઞેય ભાવે ચિંતન ક્યાંથી ચાલવાનું ? તત્ત્વનું શુદ્ધ જ્ઞેય ચિંતન આપણા મનને બાંધી દે છે, અંકુશમાં મૂકે છે ચિંતનના સમય પૂરતું રાગ-દ્વેષ હટાવી દેવા પડે. એ હટાવવા માટે દિલમાં મૈત્રી-કરુણાદિના ભાવ વિકસાવવાના, મૈત્રીભાવ ચીજ જ એવી છે કે એ દિલમાં આવતાં સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્નેહ ઊભરાય, ત્યાં દુશ્મન પ્રત્યે પણ સ્નેહ ઊભરાય એટલે એના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ દ્વેષ ન ઊભો રહે.

એમ આશ્રવ તત્ત્વનું પણ હેય તરીકે ચિંતન કરવાનું છે. એમાં દ્વેષ પણ હેય તરીકે આવી જાય છે. હવે જો કોઈના પર મૈત્રીને બદલે અમૈત્રી દ્વેષ કરાય, તે ય નિઃસંકોચ કરાય, તો ત્યાં દ્વેષ-આશ્રવનું ત્યાજ્ય તત્ત્વ તરીકે ચિંતન કેમ બનશે ? માટે મૈત્રી જરૂરી છે. તો જ તત્ત્વચિંતન સાચું ચિંતન બને ત્યારે એ ધ્યાન રાખો કે,

માનવમન એ મહાન મૂડી મળી છે. એનાથી સાચા તત્ત્વચિંતનનો સર્વોત્તમ ધંધો થઈ શકે છે, જેના નફામાં અઢળક પાપક્ષય, પુણ્યસંચય અને સુસંસ્કાર સિંચનની કમાઈ થાય છે.

❈ ❈ ❈

ન્યાય નિપુણતા

- પૂ. મુનિરાજશ્રી યશોવિજયજી મ.

સાહેબજી, અંતે તો આપણે નિરાકાર બનવાનું છે, તો સાકાર પ્રતિમાનું આલંબન શા માટે લેવાનું ?

"ભાગ્યશાળી ! સુગંધ નિરાકાર છે છતાં તેને પ્રાપ્ત કરવા સાકાર પુષ્પનું આલંબન નથી લેવાતું ?"

"સાહેબજી, આત્મા હોય તો દેખાતો કેમ નથી ?"

"મહાનુભાવ ! તારામાં રહેલી બુદ્ધિ દેખાતી નથી તેથી તેના અસ્તિત્વનો ઇનકાર કરી દેવાય...?"

"સાહેબજી, ! આત્મા હોય તોય આ શરીર એજ આત્મા."

"ના, શરીર એ આત્મા નથી. કોઈના ઘરે જમવા ગયા હો અને પેટ એકદમ ભરાઈ ગયા પછી પણ જમાડવાનો બહુ આગ્રહ કરે તો તમે કહો છો : "ભાઈ, હવે રહેવા દો. મારું શરીર બગડશે." જો શરીર એ જ આત્મા હોત તો-તો તમે એમ બોલત કે- "રહેવા દો, હું બગડીશ."

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના મુખેથી આવી અકાટ્ય તર્કબદ્ધ વાણીને સાંભળી પેલો નાસ્તિક યુવાન નતમસ્તક બની ગયો, અવાક્ બની ગયો અને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પાવન પરિચય અને પવિત્ર પ્રેરણાથી આસ્તિક બની ગયો. ન્યાયાદિશાસ્ત્રોથી પરિકર્મિત બુદ્ધિથી ફળદ્રુપ થયેલા મગજમાં સ્ફુરાયમાન થતા અભિનવ તર્કોને અનુસારે નીકળતી પ્રવાહબદ્ધ તાર્કિક વાણીથી હજારો નાસ્તિક કે ધર્મવિમુખ યુવાનોના હૃદયનું પરિવર્તન કરીને ન્યાયવિશારદ ગુરુદેવશ્રીએ સમકાલીન યુવામાનસની કાયાપલટ કરી હતી. ગહન ન્યાયાદિ દર્શનશાસ્ત્રોને ભણવા-વાંચવા-સમજવા એ એક અલગ વાત છે અને તેને યથાર્થ રીતે સમજીને તાર્કિક શૈલીથી અન્ય મિથ્યા માન્યતાઓને, વૈચારિક પ્રદૂષણને, કદાગ્રહોને જડમૂળથી ઉખેડીને સમ્યક્તત્ત્વોને હૃદયગ્રાહી બનાવવા એ કોઈ અનોખી પ્રતિભાનું કાર્ય છે. આવી અદ્ભુત પ્રતિભા અને આગવી દેશનાકલા પૂજ્યશ્રીએ ગુરુકૃપાથી આત્મસાત્ કરી હતી.

પહેલેથી જ પૂજ્યશ્રીની બુદ્ધિ અત્યંત તીક્ષ્ણ હતી. ભલભલા અંજાઈ જાય તેવી તેમની મેધા હતી. ગુરુકૃપાના યોગથી તીવ્ર અને નિર્મળ ક્ષયોપશમના સ્વામી બન્યા. તેમની અદ્‌ભુત પ્રતિભા અને નિર્મલ પરિણતિ જોઈને ગુરુભગવંતોએ દાર્શનિક ગ્રન્થો ભણવા તેમને આદેશ કર્યો. ન્યાયાદિ દર્શનોના અત્યંત કઠિન ગ્રન્થો પણ તેઓ ખૂબ ઝડપથી ભણવા લાગ્યા. જોત જોતામાં તો તેઓશ્રી થોકબંધ ગ્રન્થોના પારગામી બન્યા, ષડ્‌દર્શનના નિષ્ણાત બન્યા, ન્યાયનિપુણ બન્યા અને **'ન્યાયવિશારદ'** બિરુદથી નવાજાયા, તેઓશ્રીએ અધ્યયન કરેલા દાર્શનિક ગ્રન્થોની પ્રાપ્ત થયેલી યાદી વાંચીએ તો પણ અ...ધ...ધ...ધ... થઈ જાય.

ષડ્‌દર્શન સમુચ્ચય	**ન્યાય સૂત્ર**	**ન્યાયવાર્તિક**	**અર્થસંગ્રહ**
તર્ક પરિભાષા	**તર્કસંગ્રહ**	**સામાન્ય લક્ષણા**	**જ્ઞાનબિંદુ**
સ્યાદ્વાદ મંજરી	**મુક્તાવલિ**	**ન્યાયકુસુમાંજલિ**	**જ્ઞાનાવર્ણવ**
રત્નાકર અવતારિકા	**દિનકરી**	**વેદાંત પંચદશી**	**સામાન્ય નિરુક્તિ**
સ્યાદ્વાદ રત્નાકર	**રામરુદ્રી**	**ચિત્સુખી**	**સાંખ્ય તત્ત્વ કૌમુદી**
અનેકાંત જયપતાકા	**વ્યાપ્તિ પંચક**	**મિમાંસા દર્શન**	**ઉત્પાદાદિ સિદ્ધિ**
શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય	**સિદ્ધાન્ત લક્ષણ**	**ન્યાય બિંદુ**	**સવ્યભિચાર**
સન્મતિતર્ક	**વ્યધિકરણ**	**તત્ત્વચિંતામણિ**	**પાતંજલ યોગદર્શન**
અનેકાન્ત વ્યવસ્થા	**સપ્રતિપક્ષ**	**ખંડન ખંડ ખાદ્ય**	**નયોપદેશ**
અનુમતિ સંગતિ	**બૌદ્ધ પ્રમાણવાર્તિક**	**સર્વદર્શન સંગ્રહ**	**અધ્યાત્મમતા પરીક્ષા**
નયરહસ્ય	**વ્યુત્પત્તિવાદ**	**આત્મતત્ત્વ વિવેક**	**શબ્દશક્તિપ્રકાશિકા**
ધર્મપરીક્ષા	**શક્તિવાદ**	**તત્ત્વસંગ્રહ**	**અવચ્છેદકત્વનિરુક્તિ**
વગેરે...			

બીજા નાના-મોટા ભણેલાં દાર્શનિક પ્રકરણો અને સ્વદર્શનના દાર્શનિક ચર્ચાયુક્ત થોકબંધ ગ્રન્થોનો તો હિસાબ જ નથી. ગ્રહણશક્તિ અને ધારણાશક્તિ એટલી તીવ્ર હતી કે ભણાવનાર પંડિત પણ તેમને ભણાવવાનો લહાવો સમજતા. બનારસમાં વારાણસેય સંસ્કૃત વિશ્વવિદ્યાલયના વાઈસ-ચાન્સેલર પંડિતવર્ય શ્રી **બદ્રિનાથજી શુકલને** વેકેશનમાં સાધુઓને ભણાવવા માટે આવવાનું આમંત્રણ અપાતું ત્યારે તે સામેથી પૂછાવતા કે, **ભાનુવિજયજી ભણવાના છે ?** તો પ્રતિકૂળતામાંથી પણ અનુકૂળતા કરીને ચોક્કસ આવું. તેમને ભણાવવાની ખૂબ મજા આવે છે. આ વિશાળ અધ્યયનને કારણે તેમની બુદ્ધિ તર્કથી વાસિત થઈ ગઈ. તેમની બુદ્ધિમાં સતત શાસ્ત્રોથી અવિરુદ્ધ તર્ક રમ્યા કરતો. તેઓશ્રીની આ તર્ક-નિપુણતાને કારણે

જ શાસ્ત્રોનાં અઢળક રહસ્યો તેઓશ્રી ઉઘાડી શક્યા છે.

ન્યાયના ગ્રન્થો ભણવા અને સમજવા જેટલા કઠિન છે એના કરતાં અન્યને ભણાવવા અને સમજાવવા તે તો અનેકગણું કઠિન છે. પણ, અધ્યાપનની એવી કુશળતા તેઓશ્રી ધરાવતા હતા કે, તેમની પાસે કઠિનમાં કઠિન ગ્રંથને પણ સહેલા બની જવું પડતું. ન્યાયની ક્લિષ્ટ પરિભાષાને ખોલી-ખોલીને અને ઊકેલી-ઊકેલીને એટલી સરળ બનાવી દેતા કે, વિદ્યાર્થીના મગજમાંથી ન્યાય-ગ્રન્થોની ક્લિષ્ટતાનો હાઉ પલાયન થઈ જતો. નવ્યન્યાય ભણાવવા કાશીથી આવનારા પંડિતો લગભગ પહેલા તર્કસંગ્રહ ભણાવતા. પરંતુ તર્કસંગ્રહમાં કોને વિષય કહેવાય ? કોને પ્રતિયોગી કહેવાય ? કોને સવિષયક કહેવાય ? પ્રકારતા અને વિશેષ્યતા એટલે શું ? નિરૂપક અને અવચ્છેદક શું છે ? વગેરે કાંઈ પહેલા શિખવાડે નહિ એટલે તર્કસંગ્રહનો અભ્યાસ પણ બધાને કઠિન લાગતો. પૂજ્યશ્રીની ચકોર દ્રષ્ટિએ આ હકીકતની નોંધ લીધી અને આ બધા પદાર્થો પ્રાથમિક ભૂમિકામાં સમજાવવા માટે પૂજ્યશ્રીએ તદ્દન નવી શૈલીની શોધ કરીને ભણાવવાની શરૂઆત કરી. જુઓ, પદાર્થ બે પ્રકારના અસંબંધી અને સસંબંધી. સસંબંધીના બે ભેદ - સવિષયક અને સપ્રતિયોગિક...વગેરે વગેરે. ન્યાયપરિભાષાનું આ શિક્ષણ ડાયગ્રામ આલેખીને પૂજ્યશ્રી સુંદર સમજાવતા. ન્યાયભૂમિકામાં આવાં અનેક ડાયગ્રામ જોવા મળે છે. આ ગ્રંથ એટલો બધો સરળ અને બોધદાયી છે કે, તે ભણ્યા પછી ન્યાયગ્રન્થોના વિરાટ વિપિનમાં વિહરવાનું વિદ્યાર્થી માટે ખૂબ જ આસાન બની જાય છે. ન્યાયગ્રન્થોનું ગુજરાતી અવતરણ કેટલું કઠિન છે તે તો આ વિષયથી પરિચિત બન્યા હોય તે જ સમજી શકે.

चतुर्थक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वम् क्षणिकत्वम् - આ ક્ષણિકત્વની વ્યાખ્યા સ્ટેપ બાય સ્ટેપ સમજાવતા ગુરુદેવશ્રી કહેતા કે-

પહેલું સ્ટેપ : ક્ષણિકત્વ એટલે તો એક ક્ષણ માત્ર રહેનાર એવો અર્થ થાય પણ ન્યાયમતે એવું તો ઘટે નહિ કેમ કે વસ્તુ પ્રથણ ક્ષણે તો ઉત્પન્ન થાય, બીજી ક્ષણે તેની વિનાશક સામગ્રીનું સંનિધાન થાય એટલે નાશ ત્રીજી ક્ષણે થાય. આમ, કોઈ પણ ચીજ બે ક્ષણ તો અવશ્ય હયાત રહે જ. એટલે ક્ષણમાત્રવૃત્તિત્વમ્ કહે તો અસંભવ થઈ જાય.

બીજું સ્ટેપ : હવે, જો માત્ર ધ્વંસપ્રતિયોગિત્વમ્, આટલું કહે તો ૨૫-૫૦ કે તેથી વધુ ક્ષણ ટકનારી ચીજમાં ક્ષણિકત્વના લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ થઈ જાય. માટે ત્રીજી ક્ષણે ધ્વંસ પામનારી ક્ષણિક વસ્તુમાં લક્ષણ લઈ જવા માટે તૃતીયક્ષણવૃત્તિધ્વંસપ્રતિયોગિત્વમ્ કહેવું જોઈએ.

ત્રીજું સ્ટેપ : તો પછી, ચતુર્થક્ષણવૃત્તિધ્વંસપ્રતિયોગિત્વમ્ કહેવાની જરૂર શા માટે પડી ? એટલા માટે કે કેટલાક અપેક્ષાબુદ્ધિ વગેરે જ્ઞાનો ત્રણ ક્ષણ ટકે છે અને ચોથી ક્ષણે નાશ પામે છે. એવા જ્ઞાનનો પણ ક્ષણિક પદાર્થના સમૂહમાં જ અંતર્ભાવ માનેલો છે. તૃતીય૦ વાળા લક્ષણની એમાં અવ્યાપ્તિ થવાની.

ચોથું સ્ટેપ : એ અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા માટે ચતુર્થ... એમ કહે તો ચોથી ક્ષણે તો છેવટે તમામ ક્ષણિક પદાર્થોનો નાશ થતો જ હોવાથી અવ્યાપ્તિ ન થાય.

પાંચમું સ્ટેપ : શું ત્રીજી ક્ષણે નાશ પામનારા પદાર્થોમાં અવ્યાપ્તિ નહીં થાય ? ના... કારણ કે, ત્રીજી ક્ષણે જેનો નાશ થઈ ગયો એનો નાશ ચોથી ક્ષણમાં કાંઈ ભાગી જવાનો નથી, ઊભો રહેવાનો છે. એટલે, ચતુર્થક્ષણ૦ વગેરે લક્ષણ ત્રીજી ક્ષણે નાશ પામનારા ક્ષણિક પદાર્થોમાં ઘટવાનું જ છે.-

આ રીતે પૂજ્યશ્રીની વસ્તુને મૂળમાંથી પકડીને સ્ટેપ બાય સ્ટેપ સુધારો સૂચવીને નિષ્કર્ષ ઉપર લઈ જવાની શૈલી અનોખી હતી. ન્યાયપરિભાષાને સરળ ગુજરાતીમાં અવતારવામાં પૂજ્યશ્રી જેવી જ્વલંત સફળતા ભાગ્યે જ કો'કને મળે ! પ્રાચીન ન્યાયના ખાં હતા તો નવ્ય ન્યાયના પણ અવ્વલ નિષ્ણાત હતા. જૈન દાર્શનિક ગ્રન્થોમાં તો તેઓશ્રીની અવ્વલ માસ્ટરી હતી. **સૂરિપુરંદરશ્રીહરિભદ્રસૂરિ** મહારાજા અને ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રી **યશોવિજયજી** મહારાજાના રચેલા ગ્રન્થોના તેઓશ્રી અચ્છા નિષ્ણાત હતા.

પ્રતિભાસંપન્ન પરિણત સાધુઓ દાર્શનિક ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરી સ્વ-પર સમયના જ્ઞાતા બની જૈનશાસન પ્રત્યે અત્યંત અહોભાવવાળા બને તે તેઓશ્રીની ખાસ ઈચ્છા રહેતી. આથી વિદ્વાન ન્યાયનિપુણ સ્વ-પરસમયવિજ્ઞ શ્રમણોની આખી એક જાજ્વલ્યમાન શ્રેણિ તેઓશ્રીનીએ તૈયાર કરી છે. તે શ્રમણો દ્વારા દાર્શનિક ગ્રન્થોના સંપાદન, સંશોધન, ગુજરાતી ભાવાનુવાદ, હિન્દી ભાવાનુવાદ, સંસ્કૃત ટીકાઓના સર્જન આદિ થોકબંધ નવસર્જનનાં કાર્યો કરાવીને પૂજ્યશ્રીએ શાસનની મહાન સેવા કરી છે, જ્ઞાનપિપાસુઓ માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો માર્ગ ખૂબ સરળ બનાવ્યો છે અને ભાવિપેઢી માટે એક અમૂલ્ય વારસો અર્પિત કર્યો છે. તેઓશ્રીના પુણ્યપ્રભાવે તેઓશ્રીની શિષ્ય પરંપરામાં હજુ નવા નવા વિદ્વાન શ્રમણો તૈયાર થવાની અને શાસ્ત્રસર્જનાદિ કાર્યો કરવાની પરંપરા ચાલુ જ છે અને રહેશે. પૂજ્યશ્રીથી વડીલ સાધુ ભગવંતો પણ ગુરુદેવશ્રી પાસેથી ન્યાયવિદ્યા મેળવવા તલસતા હતા. સ્વ.પૂ.**મુક્તિચંદ્રસૂરિજી** મ., સ્વ. પૂ. **મલયચંદ્રસૂરિજી** મ., વગેરે વડીલ પૂજ્યોને

પણ ગુરુદેવશ્રીએ પોતાની ન્યાયવિદ્યા ઉદારતા અને નમ્રતાપૂર્વક નિઃસ્વાર્થભાવે આપી હતી. તદુપરાંત પરસમુદાયના પણ અનક સાધુ ભગવંતો કે ગૃહસ્થ પંડિતો ન્યાયવિદ્યા મેળવવા કે જટિલ દાર્શનિક પ્રશ્નોના સમાધાન માટે આવે ત્યારે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વિના ખચકાટે કિંમતી સમય કાઢીને તેમની જિજ્ઞાસા સંતોષતા.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી સ્વ. પૂ. આત્મારામજી મહારાજની જેમ સાંપ્રદાયિક પક્કડ, વૈચારિક વ્યામોહ અને સંકુચિત દૃષ્ટિથી દૂર રહેતા હતા. આ તેઓશ્રીના બહુમૂલ્ય જીવનનું મહત્ત્વનું પાસું હતું. આથી જ તેઓશ્રી એક શાસ્ત્રવચનનું અર્થઘટન કરતી વખતે પણ અનેક શાસ્ત્રોના સંદર્ભોને નજર સમક્ષ રાખતા. ઉપદેશપદ ગ્રંથમાં શ્રી **હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજે બતાવેલ પદ્ધતિ અનુસાર અર્થવિશ્લેષણ કરી પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થના ક્રમથી શાસ્ત્રવચનના નિચોડ રૂપે જે ઐદંપર્યાર્થ તાત્પર્યાર્થ કાઢતાં તે ત્રિકાલાબાધિત - અકાટ્ય પદાર્થ બની જતો.

કાશીની વારાણસેય સંસ્કૃત વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્વાન પંડિતોની સભામાં, **"માનવસૃષ્ટિ કે ઉત્થાન મેં જૈન ધર્મ કા યોગદાન"** આ વિષય પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ વિરતિ અને સ્યાદ્વાદની એવી પ્રવાહબદ્ધ તાર્કિક-યુક્તિસંગત છણાવટ કરી કે મેધાવી મૈથિલ બ્રાહ્મણ પંડિતો મોંમાં આંગળા નાંખી ગયા. પૂજ્યશ્રીએ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડિતોના ગૂંચવણભર્યા પ્રશ્નોના એવા સચોટ અને રોચક જવાબ તે સભામાં આપ્યા કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની હાજરજવાબી નીડર પ્રતિભા અને સર્વતોમુખી વક્તૃત્વશક્તિ ઉપર બનારસના વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડિતો ઓવારી ગયા. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી જ્યારે સ્યાદ્વાદ, કર્મવાદ વગેરે યુક્તિગમ્ય તત્ત્વોનું ન્યાયની શૈલીમાં તાર્કિક રીતે નિરુપણ કરે અને તે સમયે સામે કોઈ પ્રતિસ્પર્ધી તાર્કિક વ્યક્તિ પ્રશ્નો કરે ત્યારે તો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી સોળે કળાએ ખીલી ઊઠતા, પૂજ્યશ્રીની તાર્કિક વાણીથી નાસ્તિક શિરોમણિના ગમે તેવા કુતર્કોના ફુરચે-ફુરચા બોલી જાય, તેની બુદ્ધિ બહેર મારી જાય, વાચાળતા પલાયન થઈ જાય-એવી ગુરુદેવશ્રીને કુદરતી દેન હતી, ગુરુકૃપાની અનુપમ બક્ષિસ હતી. આત્મા, પુણ્ય, પાપ, પરલોક, મોક્ષ વગેરે યુક્તિગમ્ય દાર્શનિક પદાર્થોનું વિશદ વિશ્લેષણ કરવામાં પૂજ્યશ્રી તો તલ્લીન બની જતા, શ્રોતાઓ પણ રસમગ્ન બનીને સાંભળ્યા જ કરતાં. કેટલો સમય પસાર થઈ ગયો ? તેની ખબર પણ ન રહે, એવો અનુભવ પર્યુષણના છઠ્ઠા દિવસે ગણધરવાદના વ્યાખ્યાનમાં હંમેશા થતો. ગણધરવાદ જેવા ગહન પ્રવચનના પદાર્થોને પૂજ્યશ્રી પ્રવાહબદ્ધ સરળ શૈલીમાં એવી રીતે રજૂ કરે કે પ્રવચન સભામાં ઉપસ્થિત પ્રાયઃ પ્રત્યેક વ્યક્તિ તર્કબદ્ધ જિનવાણીની મીઠાશમાં ગરકાવ થઈ જતી. ઇતિહાસના

રસપ્રદ વિષયની જેમ દાર્શનિક પદાર્થોને પ્રવચનસભામાં પીરસવાની અજબ-ગજબની માસ્ટરી તો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની કામણગારી કલા હતી. દાર્શનિક ચર્ચાના શુષ્ક વિષયને પણ સંવેગ-વિરાગની આર્દ્રતાથી રસવાની જબ્બર કુશળતા તેઓશ્રી પાસે હતી. પૂ. **હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે** વૈરાગ્ય-અષ્ટકમાં જણાવ્યું છે કે - **"આત્માદિ તત્ત્વોના પરિજ્ઞાનથી અવશ્ય જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે,"** તેનો અનુભવ પૂજ્યશ્રીના ગણધરવાદના પ્રવચનમાં ઘણાને થતો. મુંબઈ શ્રી શાંતિનાથજીના ઉપાશ્રયમાં પર્યુષણના વ્યાખ્યાનમાં પૂજ્યશ્રીના મુખેથી ગણધરવાદ સાંભળીને તેમના સંસારી પિતાશ્રી **ચીમનભાઈને** જ્વલંત વૈરાગ્ય થયો હતો અને ચારિત્રપ્રાપ્તિની પ્રબળ ઈચ્છા પેદા થઈ હતી. પણ વૃદ્ધત્વ અને અસ્વસ્થતાને કારણે તે ઈચ્છા સફળ ન થઈ શકી. પૂજ્યશ્રીની તર્કશક્તિએ અનેક ભવ્યાત્માઓની શ્રદ્ધાને મજબૂત કરી છે અને અનેકોના જીવનક્યારામાં વૈરાગ્યના પીયૂષ સિંચ્યાં છે.

– **"ભુવનભાનુનાં અજવાળાં"** પુસ્તકમાંથી સાભાર

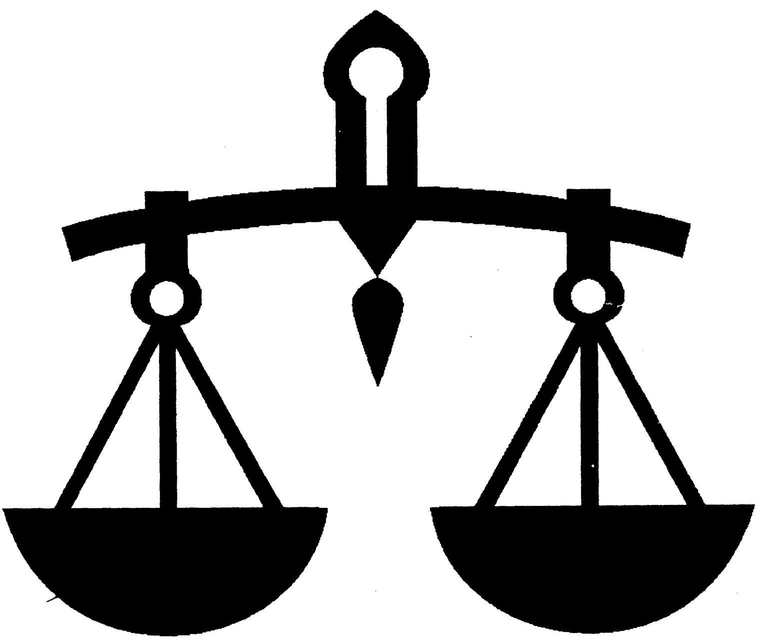

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા ભાગની વિગત

ભાગ - ૧ થી ૧૦, અગ્રલેખામૃત

:: સુકૃત અનુમોદન ::

કે.પી. સંઘવી પરિવાર, (સ્વદ્રવ્ય) માલગાંવ, સુરત, અમદાવાદ.
શ્રી ધર્મનાથ પો.હે. જૈનનગર જૈન સંઘ (જ્ઞાનખાતા) અમદાવાદ.
શ્રી મુલુંડ ઘોઘારી વિશાશ્રીમાળી જૈન સમાજ (જ્ઞાનખાતા) મુલુંડ, મુંબઈ.
શ્રી નમિનાથ ગ્રૃહ જિનાલય (જ્ઞાનખાતા) ઘાટકોપર-ઈસ્ટ, મુંબઈ.

ભાગ - ૧૧, અગ્રલેખામૃત + દિવ્યદર્શન + ગણધરવાદ

સુકૃત અનુમોદન : શેઠ શ્રી ઘેલાભાઈ કરમચંદ સેનિટોરિયમ ટ્રસ્ટ (જ્ઞાનખાતા), વિલેપાર્લે, (વેસ્ટ) મુંબઈ.

ભાગ - ૧૨, સાધર્મિક ભક્તિ-જીવનના આદર્શ-અનંતના પ્રવાસે

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી ગીતાંજલી શ્વે.મૂ.પૂ.જૈન સંઘ (જ્ઞાનખાતા), બોરીવલી, મુંબઈ.

ભાગ - ૧૩ / ૧૪, શ્રી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય
ભાગ - ૧૫, શ્રી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય + નિશ્ચય અને વ્યવહાર

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી શાંતિ નિકેતન જૈન સંઘ (જ્ઞાનખાતા), સુરત.

ભાગ - ૧૬, અનાથી મુનિ, કલ્યાણ મિત્ર, નમિરાજર્ષિ
ભાગ - ૧૭, સંસારની જડ, જીવનમાં દિશાનું પરિમાણ, સંસારના ત્રિવિધ તાપ
ભાગ - ૧૮, દર્શનની ષડ્વિધ કલા, અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ, જૈનશાસનમાં ભાગવતી દીક્ષાનું સ્થાન, સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ ગૃહસ્થ ધર્મ કેમ દીપે ?

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી રિધ્ધિ સિધ્ધિ આદર્શ શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ (જ્ઞાનખાતા) માર્વેરોડ, મલાડ (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૬૪.

ભાગ - ૧૯, ધ્યાન અને જીવન

ભાગ - ૨૦, ધ્યાન અને જીવન, ચિંતા ચાર પ્રકારની

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી લબ્ધિનિધાન સીમંધરસ્વામી જૈન સંઘની આરાધક શ્રાવિકાઓ(જ્ઞાનખાતા) એલફીન્સ્ટન, વરલી, મુંબઈ.

ભાગ - ૨૧/૨૨/૨૩, સમરાદિત્ય ભવ પ્રપંચ કથા

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી નવજીવન શ્વેતાંમ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ (જ્ઞાનખાતા) નવજીવન, મુંબઈ.

ભાગ - ૨૪/૨૫/૨૬, સમરાદિત્ય ભવ પ્રપંચ કથા

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી વિલેપાર્લે શ્વેતાંમ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ એન્ડ ચેરિટી ટ્રસ્ટ (જ્ઞાનખાતા) પાર્લા- ઈસ્ટ, મુંબઈ.

ભાગ - ૨૭, પર્યુષણ પર્વના પ્રવચનો

ભાગ - ૨૮/૨૯, મહાસતી સિતાજી

સુકૃત અનુમોદન : શ્રી જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંમ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ (બાહુબલી) શ્રી કુંભોજગિરિ જૈન તીર્થે પોતાના (જ્ઞાનખાતા)

ભાગ - ૩૦, લલિત વિસ્તરા

સુકૃત અનુમોદન : પૂજ્ય સાધ્વી શ્રી રત્નત્રયીશ્રીજી મ.સા.ની દીક્ષામાં થયેલ (જ્ઞાનખાતા)

અનુમોદના...

યુગો સુધી ઝળહળશે ભુવનભાનુનાં અજવાળાં

૧૦૦

તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ

ભુવનભાનુસૂરિ જન્મ શતાબ્દી

૧૯૬૭ ૨૦૬૭

પ્રિન્ટીંગ: જય જિનેન્દ્ર અમદાવાદ મો:૯૮૨૫૦ ૨૪૨૦૪